

СОРБОН

КУЛЛИЁТ

ЧИЛДИ

IV

ДУШАНБЕ
«ЭҶОД»
2009

ББК 84 тоҷик 7-4
С-75

**Муаллиф аз саҳмгузори чопи «Куллиёт»
Абдухалил ва Комрон сипосгузор аст.**

Мухаррир:
Салими Зарафшонфар

Сорбон. Куллиёт. Ҷилди IV. — Душанбе: «Эҷод», 2009.
- 440 с.

ISBN 978-99947-39-83-7

© Сорбон, 2009.

POMAH

AKTËP

Ба ёди Маҳмуди Воҳид.

«Агар мо ҳама чизро дар хусуси инсон ме-
донистем – хочати китоб навиштан, хочати бо
илм машғул шудан ва хочати баҳсу мунозира
кардан набуд».

(Ю. Бондарев, «Соҳил»)

ДАР ЧУСТУЧҶӢИ ХУД

ҚИССАИ АВВАЛ

*Хоҳӣ, то марг наёбад туро,
Хоҳӣ, к-аз марг биебӣ амон,
Зери замин хезу нуҳуфтӣ бичӯӣ,
Пас ба фалак баршава бе нардбон.*

Рӯдакӣ

1

Дар зиндагӣ на ҳар кас худро чӯяд: ашхосе, афроде, ақалияте ва аксарияте пайдошаванд, ки зарҷӯӣ кунанд, пайҷӯӣ кунанд, гумҷӯӣ кунанд, аммо худро гум карда бошанд ҳам, ҳаргиз наҷӯянд ва ё пай набаранд, ки худро гум кардаанд ё пай баранд ҳам, худро ба нодонӣ зананд ва пиндоранд, ки гум нашудаанд – вучуд доранд. Ба ақидаи хоми чунин касон аз модар омадан ва бар хок шудан зиндагӣ қардан аст. Барои яке шикам бузург қардан, барои дигаре мағзи сар об қардан, барои саввумӣ сар боҳтан ва ғайраҳо зиндагист. Ва боз касоне ҳастанд, ки зиндагиро дигаргуна фаҳманд: ба дунё омада коре, хидмате, амале, хунаре қарда аз худ ёдгор гуздоранд. Ва Ромиз аз байни чунин фардҳо аз ҳама ба онҳое нафрат дорад, ки дунёӣ гун доранд ва мавҷудияти оламу одамро дар ҳамин донанд. Ромиз боз беҳунари худнаморо бад бинад ва боз онеро, ки миёни мардум дасисаҳо қунад. Ва аз ҳама бештар касеро эҳтиром дорад, ки худро – кӣ будану чӣ будани худро донанд, набудан ва ё гум шуданро фаҳмад ва дар ҷустуҷӯи худ шавад. Ромиз боз ба қирдорӣ касе ғаш қунад, ки худро нашинохта, ба дигаре баҳо диҳад; мисро аз тилло, шарбатро аз асал,... бадро аз нек фарқ қарда натавонад. Барои ин чиз фаросот лозим; фаросот бо гуфтан ва ё бо тавсияву ба сари касе бор қардан пайдо нашавад. Чунон

ки ақл модаровард, фаросот ҳам модаровард аст. Фаросот бошад, кас худро дар хама чо чӯяд: дар байни мардум, дар оилаю рӯзгор, дар қору қорхона, дар мусофират ва ҳатто дар замину осмон, то ҳештан чуста дигаронро дарёбад... Ромиз ба Зиндагӣ эътиқоди комил дорад ва онро одилтарин худо донад, ки ҳар касро ба хари худ, ба курсии худ, ба мошини худ – ба ҷои худ нишонад; дар зиндагӣ ҳам, дар мурдагӣ ҳам ба ҷои худ нишонад... Барои ҳамин хархашаҳо, манманиҳо, лофу газофҳо беҳудаанд... Кас бояд худро чӯяд; баҳр вақте дамад, ки дар қолабаш нагунҷад, баҳр барои он дамад, ки чизҳои барояш бегонаро берун андозад ва боз барои он ки чизи дарқориро аз соҳил бирабояд. Инсон ҳам ҳамин хел, вақте ки қамол ёфт, худро дарёфт, меҳодад аз худ бурун равад, ба дигарон расад... аз дигарон гирад.

Вале Ромиз надонист, ки чаро ба ин маърака рафт: худро чуста рафт ва ё барои фаҳмидани дигарон? Аз бекорӣ рафт ва ё барои ҳурмати Соҳиб? Шояд барои аз ҳамсӯҳбатҳо дур будан, чанд вақт боз танҳо мондан, барои ба сӯҳбати одам пазмон шудан... ва шояд барои тарзи гузаронидани бӯрӯқубонро доништан рафт. Ба ҳар ҳол рафт. Ба хонаи Соҳиб рафт. Ба хонаи Соҳибе, ки чунин рӯзро дербоз мунтазир буд ва хама вақт дар хама чо гуфта мегашт, ки хона гирад, ҳамаи ёру дӯстон ва Ромиз барин қасони некро ба бӯрӯқубон хабар мекунад. Соҳиб хона гирифт. Хона гирифтан барои баъзеҳо як чизи муқаррарӣ бошад, барои Соҳиб барин қасон ид буд. Аз ин рӯ Соҳиб чунин муродро саҳлу осон гузаронидани нест. Ў ёру дӯстонро ба хона хонд, аммо онҳое, ки чаҳордаҳ сол дар хонаҳояшон иҷора нишаста буд, дар бӯрӯқубони ӯ ҳузур надоштаид: Соҳиб ба қавлаш вафо накард – онҳоро нагуфт. Ҳамсараш нахостагист – ҳамсари қозиаш. Агар зан розӣ буд ва ё як даҳан онҳоро хабар бикун, – мегуфт, ҳоло хонаҳои бетонӣ меҳмононро нагунҷонда буд. Яке аз чунин хонаҳо – хонаи Мулло-амаку Хола-мулло, ки ҳоло Ромиз он чо иҷора шинад. Вале Соҳиб ин соҳибхонаҳоро нашинохта, кӯчида рафт ва ба ҷояш Ромизро овард. Одамони нағз гуфта овард; вале дигар харфе нагуфт. Нағзиашонро ё намедонист ва ё қасдан нагуфт, ки худӣ Ромиз фаҳмад, бинад...

Рӯи дастархони Соҳиб пурнозу неъмат; дар ин қор ҳам саҳми завҷаи даҳанқалон ва пурнози ӯ кам нест. Вай занест, ки хоҳад дар хама чабҳаву бобат аз дигар қанон фарқ кунад, ҳатто дар масъалаи дастархон ҳам; хоҳад чунон хоне орояд, ки шири мурғу ҷони одам ҳам дошта бошад. Ва ҳар қоре, ки дигарон қардаанд, ӯ тақрор накунад. Масалан, агар дигарон се хел хӯрок пухта бошанд, ӯ бояд чаҳор навъ пазад. Дигарон аз хонаи ориятӣ тақсимаю чумча биоваранд, ӯ бояд, ки аз хонаи худ барорад. Ҳама чиз муҳайё ва чо ба чо, қас ба хонаи ӯ нигоҳ қарда «хона бошад, чунин қанро бошад» мегӯяд. Чаҳоришкел тобад ва қуфлу маданги хона дар

дасти соҳиба. Аз ин рӯ соҳиба «мур» гӯяд, Соҳиб бимурад, «бизӣ» гӯяд, Соҳиб бизияд...

Ва ҳоло фикри ачибе ба миён омад, ки кас надонад, ин фармудаи завҷа ва ё бофтаи худи Соҳиб: «Касе набояд нӯшбод гӯяд». Оддӣ, резанду бардоранд, резанду бардоранд. Мазмун, нахоҳад, ки рафикон суҳанҳои болдор ва рости дурӯғи зиёде бигӯянд. Зеро рафиконе ки чамъ омадаанд, борҳо ҳамдигарро таърифу тавсиф кардаанд ва дигар ба таърифу тавсиф ҳочат ҳам намонда, ҳазор ситоянд, аз дасташон коре наояд. Якдигарро на ба мартабаҳо бардоранд ва на аз зинаҳо фуруранд. Ҳарфи муқаррарӣ, одамони ба ҳам шинос. Як қадаҳ бардоштанд, ду қадаҳ бардоштанд, се... «Нашуд, чӯра, маҷбурем, ки туро ситоиш бикунем!» – ба танг омада гуфт тарҷумони нав аз ғориҷа баргашта Ҳамза...

Як дасти серрагу пай болои хони неъмат омад ва чунон ҳаракат дошт, ки сарпӯшифат дастархонро мепӯшида бошад. Панҷаҳои кушоди ӯ болои нозу неъматҳо муаллақ монд. Хомӯшии ба миён омад, ки баъзан дар саҳнаҳои ҳаяҷоновари театр дидан мумкин буд. Ҳама гӯшу ҳуш шуда буданд, ки ӯ чӣ гӯяд. Гумон доштанд, ки аз қадам асар поре барояшон пеш орад. Вале ӯ хомӯш буд. «Ин чӣ хел инсон бошад?» дар дил савол қард нависандаи оромтабиат, ки қариб дар чунин маърақаҳо ҳарфе намегуфт ва ҳама вақт аз рафтор, кирдор, ҳаракат, шинухез, гуфтугӯ, муомила, киёфа, вачоҳат ва буду набуди инсон чизе пайдо қардан мехост. Гӯё чунин нияти нависанда ба ӯ аён шуд, ки дасти дароз оҳиста пас рафт ва он як нафар пирамарди моҳигири Хемингуэйро ба хотир овард, ки таноби тӯри ба баҳр афкандашро оҳиста мекашид. «Ба ман ҳамин хел одам лозим» боз аз дил гузаронд нависанда ва андаке ковок шуда вазн аз рӯи пои дардмандаш бардошт. Ва кӯрпачаи атласи лағжонро пас кашид...

Ва он ҷавонмард, ки дасти серрагу паяшро рӯи зону гузошта ба фикр рафта буд, боз рӯи дастархон ёзонд. Гӯё ӯ суҳан мечуст ва гумонаш гуфтани миёни нозу неъматҳо бошад. Ҳамза ба танг омад: «Тез бош, қафидам!»

— Сабр бикун, намекафӣ, – ҷавоб дод ӯ, аммо даст аз рӯи дастархон накашид. Ростӣ, артистӣ дошт: – Акаи Соҳиб!.. Ташаккур ба касе, ба ташкилоте, ки ба шумо хона додааст. Як андеша кунед, ки бобою додоятон дар чӣ хел хонаҳо зиндагӣ кардаанд. Мо бояд ба ин ғамхориҳо хидмате карда тавонем, чунин некиро пос дошта тавонем. Як бори дигар ташаккур барои чунин ғамхориҳо...

Онҳо барои суҳанони ӯ қадаҳҳо ба даст ба по рост шуданд ва нӯшиданд.

— Артист! – бозхостхояшро як чо қарда гуфт Ҳамза.

Боз давра хомӯш шуд. Ҳар қадам ба таври худ фикр мекард ва андешае дошт, вале ба гуфтаниаш чуръат надошт ва ё боз суҳани бехтар мечуст.

— Арак, умуман, чизи бебахост, – лабони арақолудашро лесида
изҳор кард шоир.

— Арак як хубӣ дорад: касро шердил бикунад...

— Хар кунад, нокас кунад... – андеша накарда гуфт Ҳамза.

— Кино хар кунад, кино нокас кунад, кори мо не... донам, ки
шердил кунад, ба ҳама ақл шавӣ, рост гӯӣ, низоъ андозӣ: кашо-
кашӣ, мубориза ва душманӣ ба миён меояд... Низоъ...

— Ба назари ман, бода одамро гӯсфанд гардонад...

— Як пиёлааш, – сухани нависандаро бурид Ҳамза.

— Як пиёлааш ҳам ҳамону сад пиёлааш ҳам: хар бошӣ, хар
кунад, гӯсфанд бошӣ, гӯсфанд... аз ҳама ачибаш, ба оромӣ даъват
кунад...

— Оромӣ танҳо даруни гӯр шавад, дӯстам...

— Оҳ!.. Худатон ба сари мақсад омадед... – аз ҷой якбора ковок
шуда ва инони сухани Ҳамзаро доштагӣ барин даст боло карда ба
гап даромад актёр. – Ту Ҳамза-ҷӯра, гап мезанӣ, ки дар Маскав
хонда муомилаю муносибатро ёд нагирифтаӣ... Ман ба ин бовар
дорам. Лекин ман мубориз ва оштинопазир будан ба ҳар гуна
пастихоро ёд гирифтаам. Дар зарфи панҷ сол дар хусуси низоъю
мубориза... дар бораи тундутез будани драма кам гап нашонидаем,
кам сӯхбатҳо нагузаронидаем. Муаллими меҳрубонамон як зайл
дар бораи низоъю шиддату драматизми асар гап мезад, гарчӣ худ
як одами оромӣ мулоимсухани хушгап буд. Як рӯз, айнан мисли
ҳамин муаллим донишҷӯе суол кард: «Шояд оромӣ танҳо андаруни
гӯр бошад?» Профессор «ху» гуфта бо нешханд ҷавоб гардонд:
«Муборизаи зӯргарин андаруни гӯр шавад. Кирмҳои даруни гӯр
барои гӯшти одами чунин талошу мубориза кунанд, ки ҳеҷ ҷонвари
рӯйи замин накунад; пурзӯрон камзӯрхоро фуру баранд...»

— Мебинам, ки шумо ин хонаи навро майдони мубориза кар-
данӣ... – чиддӣ гуфт шоир.

— Лозим нест...

— Акаи Соҳиб, хонаатон обод бод! – барои баҳсро пахш кар-
дан баланд гуфт шоир.

— Ташаккур, додарам!

— Шумо, мардҳо, ҳеҷ гоҳ аз ғазабатон намонед, ба шумо
доим хархаша бошаду мағал бошаду баҳсу талош... – аз дари хона
табаки мантуро дароз карда гуфт зани Соҳиб.

— Барои янгаи меҳрубои! Дастатон дард накунад, янгаи азиз!
– як дона мантуро аз табаки дасти янга бардошта ва ба ҳаво му-
аллақ дошта гуфт шоир. – Ин хел мантуро на қашқариҳо пухта
метавонанд ва на уйгурҳо... Барои саломатии янга!

Ҳама ба по шуданд ва қадаҳои пурро бардошта рост истоданд,
ки Ромиз дароз шуда аз дасти янга табаки сафолии вазнинро, ки
мантуяш барои як маъракаи бист-синафара басанда буд, гирифта,

рӯи дастархон гузошт ва қадаҳи пур аз конякро ба янга дароз карда гуфт:

— Шумо бошед, ин хона обод мегардад...

— Гул мекунад...

— Дар ин хонадон тӯю тамошоҳо шавад!

— Ташаккур! Ба ҳамаатон ташаккур! Хуш омадетон!... – гуфта янга қадаҳи дасташро ба Соҳиб дод ва таги дегаш сӯхтагӣ барин тез ба ошхона рафт.

Як нафас оромӣ шуд. Барои тафсонидани давра чизе намерасид.

— Ба қавли ана ин физик «фазо беохир», ба қавли мо актёрон «сӯхбат беохир», ба қавли шоир «сухан беохир», ҳар қадар бо шумо нишинем, кам аст. Сӯхбат хеле хуш омад, лекин ман коре дорам, – ранчидагӣ барин гуфт актёр.

— Як дам шин, ҳозир ҳама мехезем, – хошиш кард шоир.

— Хуб, барои хошиши худат мешинам, лекин шеър бихон, то давра обод шавад...

— Сабр бикун Ромиз, як даҳон ош хӯр, сонӣ меравӣ, – чавоби ба шоир гуфтаи ӯро нашунида хошиш кард Соҳиб.

Ромиз дар дилаш «ман ошхӯрӣ наомадаам» гуфт, аммо аз рӯи одат сарашро ҳам дошта ба фикр рафт, то чизе бигӯяд.

— Кор дорам, Соҳиб, ба як кас ваъда кардаам, – аз қавли ба шоир додаш гаштагӣ барин гуфт Ромиз.

— Ҳеч гап не, нағз бинад, нигоҳ бикунад.

— Не, медонӣ, ки ваъда диҳам, нарафта натавонам.

Дигарон гумон карданд, ки ӯ аз ҳазлҳои онҳо ранчида ин қадар зуд рафтан хоҳад.

— Аз ҳамаатон узр мехоҳам, гумон мекунам, ки ин нишастӣ мо аввалу охир нест, сӯхбат боқӣ...

...Ромиз баромад. Аигуштони дар рӯи дастархон боз доштаашро мушт карда мерафт. Маълум, ки давра ӯро шод карда натавонист, ҳарчанд ки дар он ҷо одамони дуруст нишаста буданд... Лекин аз масхарабозиҳои Ҳамза андаке озурдадил шуданаш аён: манаҳ сояд... Ҳарчанд роҳ дур буд, ӯ хост пиёда равад. Сӯхбати имшаваро бори дигар аз лавҳи хотир гузаронида таҳлил кунад, кадоми он суханҳо нешханду киноя буданд, кадоме ӯро дахл дошт; гӯё набуд чунинаш; касе ба унвони Ромиз чизе нагуфтааст, касе аз ӯ норозигӣ накардааст. Гӯё баҳс дигар буд: «барои театр асар намерасад». Вай гирифтори андешаҳои худ роҳ мерафт ва намедонист, ки аз наздаш, паҳлӯяш кӣ мегузарад: ростӣ, дар шаҳри қалон ҳамаро шинохта нашавад, ба ҳама эътибор дода ҳам нашавад. Шаҳр, боз пойтахт дехаи хурд нест, ки аз ҳафтсола то ҳафтгодсоларо дониву шиносиву салом диҳӣ. Ҳар кас ба роҳи худ, ҳар кас ба кори худ. Ба қавле: сареву савдое.

Дасти Ромиз аз манаҳаш канда набуд; мемолиду месоид, ба фикр фурӯтар рафта буд, на танҳо гузаштани одамнро намедид, балки пеши роҳашро бурида гузаштани мошиннро низ пай намебурд; гӯё ҳамин тавр бояд бошад: аввал ӯ гузараду баъд мошинҳо. Вале садои заминро канда гӯшхарошу ҷонбарор боло шудани тормози мошин ӯро ҳам тарсонд ва ҳам ба худ овард. Аз садои тормоз ҳам бештар аз кабина сар бароварда дашноми обдор додани ронанда ӯро ба худ оварда буд; кас барои фикру хаёл қардан ҳам ин қадар «мукофот» мегирифтааст: аслан тамоми мукофот аз фикру андешаи зиёд аст. Ромиз дар миёнаи роҳ хеле истод. Дар як лаҳза мошинҳо пайи ҳам қатор шуданд, сигнали садо қарданд, мошини ГАИ ҳам расида омад, вале Ромиз бо як зътироз ба ронанда менигарист, нигоҳаш ҳамин тавр буд; аслан бахшиш пурсидани буд ва барои ӯро зада набуд нақарданаши миннатдор ҳам мешуд. Аммо дашноми ронанда иҷозат намедод: «Саҳл монд, агар мекушт, беҳтар буд!» ва мехи ҷафо гашта ҷашм ба ронанда истода буд, ки мотосикли милитсия наздаш бозистод.

— Гражданин! – хитоб қард ӯ ва ишора қард, ки Ромиз наздаш биёяд.

Ромиз бозистод, вале назди ӯ нарафт, балки милитсионер наздаш омад.

— Хуччат! – талаб қард ӯ.

— Ман ронанда нестам, – ҷавоб дод ӯ ва ба гӯшаш расид, ки ронанда бори дигар дашномаш дода мошинро ронд. – Мошин ҳам харидани не.

— Шумо ронанда нестед, – оҳиста гуфт милитсионер ва давоми сухан дар дил ба рӯи ӯ нигарон монд ва сонӣ ғайри ҷашмдошти Ромиз ба гап даромад: – Шумо – актёр. Мисли шумо қасон дар республикаи мо ангуштшумор...

Ромиз ҳайрон ва бодикқат нигарист ба ӯ, ки ин формадор кӣ бошад; аранге шиносанд,.. лекин номашро надонад.

— Ману шумо ин цизро донем, лекин дигарон медониста бошанд?

— Ҳама, ҳама шуморо шиносанд, ҳарфи шуморо гӯянд: як ҳофизи хуб дорем, гӯянд, як шоири хуб дорем, гӯянд, як актёри хуб дорем, гӯянд.

— Шумо маро бо қасе монанд қардел...

— Шуморо? Ромиз-актёрро? Шинед ба мотосикли ман.

— Ба хушёрхона баред?

— Хушёрхона бурдан вазифаи ман нест.

— Номи шумо Хол нест? – шинохтагӣ барин пурсид Ромиз.

— Худаш...

— Гуфтам, барон чӣ ба ман раҳм мекунед? Барон он ки шумо ҳам як вақтҳо артист будед, дар театр қор мекардед. А?

— Ҳа!

— Шуморо ранчониданд, рафтед.

— На, худам рафтам, дидам, ки аз ман артист намебарояд, рафтам. Аз ман хунарамандтарҳо буданд; чойро банд кардан хуб нест, гуфта, рафтам.

— Кошкӣ ҳама чунин хештанро бифаҳмад ё худро чувстучӯ карда, дар ягон соҳа, дар ягон ҷо дарёбад; ин хел не: ҳама гумон кунанд, ки аз ӯҳдаи ҳар кор бароянд: монанди тағоиӣ дар ҳоби надидаам, ки писар ба мактаб оварду зорию тавалло кард, то ёрӣ диҳам. Пурсидам, ки дар кадом соҳа қобилият дорад? Гуфт: «Худатон медонед: дар кадом мактабе дохил карда тавонед, меҳонад...»

— Барои чунин кор шуморо мукофот додан лозим.

— Мукофот... Ман мукофотамро гирифтаам: аз сахнаи хунараманд рафтам; зеро ман он сахнаро обод карда натавонистам. Ин мукофот нест? Шаҳриён маро шиносанд, ҳатто шумо номамро донед, ин мукофот нест? Барои некӣ мубориза барем. Магар ин муборизаи некӣ бар бадӣ нест?

— Вале ба ин чиз эътибор надиҳанд. Мавзӯе, ки адабиёти дунё дар мадди аввал гузоштааст.

— Вале ҳоло мавзӯи некӯкориӣ моро дедектив кунанд. Бадкорӣ, зиною одамкушӣ, хиёнат...

— Толстойи бузург дедективро адабиёт нашуморад.

— Бале. Лекин бе милитсия шаҳратонро саранҷом карда бинед... Ман адабиёту санъатро дӯст дорам...

— Дар ин бора шубҳае нест...

— ...лекин дар бораи адабиёт хонам ва бином, ки вақти обзори адабиёт аз хусуси асарҳои дедективӣ сухан гӯянд.

— Рост... вақте расад, ки беҳуда будани онро фаҳмад...

Садои саҳти тормози мошин омад, чунон саҳт, ки харҳҳо дуди замин баровард, сонӣ садои бархӯрдани мошинҳо омад. «Сабил мон!» гуфт ӯ ва ба Ромиз чашмак зад, тарафи чорсӯ рафт. Романдаҳои ҳар ду мошин баромаданд, гуфтушунид сар шуд – ҳар ду якдигарро гунаҳгор медонистанд, лекин қонуни ронандагӣ ҳаст; мошини дунболагир ҳама вақт бояд масофаро риоя бикунад. Ромиз ҳамин қадарро медонад – ёру дӯстони мошиндор гӯянд, ӯ шунавад. Ӯ мошинҳоро тамошо надорад, балки Холро нигарон. Ӯ чи хел одаме буд, ки ба ҷои Ромизро гунаҳгор донистану танбех кардан бо ӯ дар бораи адабиёту санъат гап зад, дар як дам бугзи дилашро қафонд. Лекин ӯ донанд, ки дар ҳаёт фидоӣён камӣ дар каманд. Ромиз бори дигар ба милитсионер нигарист, ки хайрухуш кунанд, аммо ӯро саргарми кор дида роҳашро давом дод. Ӯ бо кӯчае ме-рафт, ки аз рӯз ҳам равшантар буд. Акнун пай бурд, ки табиат ҳама ҷоро об зада, гарди роҳро фурӯ нишонда, ҷангу гарди дарахтонро резонидааст; буттаю дарахтони навбарг, сутунҳои битонию оҳанӣ, лапару сарпӯши ҷароғони сари сутунҳо, бому бомгӯшаҳо,

майдонҳо, хайкалҳо ва ҳатто симҳои троллейбусгард тару тоза шудаанд. Туфлии ӯ низ нам кашида, сари китфон ва болои мӯи сараш як парда тар шудааст...

...Ва чунин тариқи тозагӣ дар бинои боҳашамат ва шарқиёна-сохт, ки дар шаҳр башуморанд, низ мушоҳида шавад. Ӯ назди бино бозистод. Дилаш таҳ рафт. Баҳасрат нигарист, чунон нигарист, ки ин қасри азими бобоиро ба ягон сарватманде фурӯхта, холиё пушаймон гашта бошад. Қомати баландашро боз ҳам болотар дошта, бодикқат нигарист ва гӯё аввалин бор дид, ки ин қаср кунгурадор ва тирезаҳояш меҳробшакл. Дарк кард, ки ин қасри азимро арзон «фурӯхтааст», хеле арзон: аз барои гапи одамон, вагарна дар миён гапе нашуда буд. Умедгоҳаш буд, лонааш буд, машқгоҳу қасри орзуяш буд, барои ҷи чунин рафтор кард, худаш хайрон. Сар афшонд, ки дурусттар бинад: шояд хизмати борон бошад, ки онро шуста, тоза ва ин қадар арӯс барин дилбар, зебо ва чолибу чозиб кардааст. «Наход ин бино чунин зебо буд? Шояд таъмир карда орою торо дода бошанд?» аз дил гузаронд ӯ. Баъд ягон гап, мочаро, симо ё киёфе пеше назараш омад, ки якбора рӯ гардонд ва тез-тез қадам зад. Вале чунин гашт барои Ромиз бегона буд; оҳиста ва ботамкин гардад ӯ.

Ромиз ҷавонмарди қоматбаланд, даҳони калон ва дандонҳои реза дорад, чоғҳояш барҷаста, фонаҳои рӯяш баромада, рухонаш фурӯрафтаи камгӯшт, биниаш тегадор. Қаҳрамонҳои филмҳои «Граф Монтекросто» ва «Се найзавар» барин. Барои ҳамин гашти ботамкин омӯхта, қомат рост дошта, дар кӯчаҳо якка-якка қадам занад. Дар ҳавои сард кулоҳи хурдлапарро қач монда, дастонашро пушти бар карда, танҳо гардад. Ҳама вақт фикру хаёл карда гардад. «Ин қадар фикру хаёл нақун, тез пир шавӣ». «Ҳеч қор ки карда натавонӣ, ақаллан фикр бикун» ҷавоб гардонад ӯ ва гузашта равад. Агар қаси рӯ ба рӯ куш ояд, боздошта чунон гап занад, ки гузаштани соатҳоро нафаҳмад. Аммо вақтҳои охир чунин одатро ҳам тарк кардааст. Касеро боздошта ба гап нагирад; ба шиносҳои наздик аз дур салом дода, даст боло карда ва ё аз рӯи одат кулоҳашро аз сар гирифта гузарад. Шояд сабаб «гуноҳ» ё рафтораш бошад; шояд аз ин хусус напурсанд гуфта, аз онҳо ибто кунад. Одамгурезро монад.

Паҳлӯи театр гузашт, дер истод. Истоданаш барои ҷи буд, худ надонад. Шояд аз он бошад, ки имшаб дар театр «Гунаҳгорони беғуноҳ»-ро намоиш медоданд, тамошобинон аз театр баромада Ромиз – Незнамов кучо бошад, гуфта пурсанд, то шунавад; шояд барои он истода бошад, ки Хуршед аз театр баромада ӯро дидан хоста хонааш равад. Ба ҳар ҳол, худаш набошад ҳам, дилаш қасе ё чизеро нигарон ва ё ягон фикри ғайбӣ дар дилаш андохта, ки ин ҷо биистад, хостаашро ёбад... На. Фикри ноҷо. Вай набояд дар назди театр истад. Рафту қасе аз бадҳоҳонаш бинад, «аз қар-

да пушаймон, дигар кор наёфта, гашта омадааст» гӯяд. Фақат бо чунин андеша ӯ бошитоб аз назди театр рафт. Тез рафт. Азм дошт, ки бо ҳамин шастӣ рафтааш ба хона даромада кӯрпаро ба сар кашида ҷунон хоб равад, ки касе бедораш накунад, хуш ва нияти ба ин наздиқиҳо хестанро надорад.

Ва гулгаштро гузашт. Бӯи баҳорро шамид: ин бӯи сабзаю баргҳои тар ва нафаси ботаровати дарахтон буд. Ромиз гумон дошт бехтар аз ин гулгашт ҷоест нест. Шояд аз ин сабаб бошад, ки панҷ сол боз байни ин гулгаштро гузарад, урғуну барфпӯш ва сабзу хуррам буданашро бинад.

Ӯ аз дариҷаи дарвозаи ҷӯбӣ гузаштани шуда пойи росташро даруни дарвоза гузошт, монанде ки дар экран кадрро якбора боздоранд, як по дарун, пойи дигар берун бозистод. «Рухсат диҳед!» шунида шуд овозе. «А?» саволмез ва ба худ омада нигарист Ромиз ва ҳамсоия Хола-мулло ро шинохта «Марҳамат, марҳамат!» гӯён саросема худро беруни дарвоза гирифт. Ҳамсоязанак баргашта ба ӯ нигарист ва аз рафтору вачоҳаташ дар ҳайрат монда, китф дарҳам кашида даромад. Аён, ки ҳамсоязанак назди Хола-мулло меравад.

Ромиз паҳлӯ рафта, ба тирезаи пушти хона нигарист, ки чароғи хонааш фурузон аст ё на? Чароғи хонааш хомӯш. Сонӣ пайраҳаи ҳилолшаклро гузашта, хост бори дигар бинои мӯхташам театрро бинад, дурусттар зехн монад, ки аз кӯхнатарин биноҳои шаҳр бошад ҳам, хеле бодикқат, боҳавсала ва хеле бо орою торо сохтаанд. Ин дафъа ӯ хоста омада буд; ба меҳр, ба муҳаббат омада буд, ки тарзи меъмории, сохт ва майдаю резакориҳои пештоку равоқ, дару тиреза, пешу паҳлӯи ин иморатро бинаду хулоса барорад, ки бино чӣ биноесту ӯ бо он чӣ муомилае кард. Аммо ин корро карда натавонист. Ба назараш якбора тирезаҳои ду қабати иморат кушода шуда, ҳамаи кормандони театр сар бароварда ӯро таънаю хандаҳариш карданд, зуд баргашта рафт. Якбора гашта рафт: гӯё чунин рафтор ва ҳаракат аз кадом спектакле мерос монда буд. «Чаро беписандӣ карда аз сари дастархони мардак хестӣ?.. Беандешагӣ... Чунин қору рафтор беҳатиромӣ, Ромиз. Андеша бикун, фикр бикун. Ҳама маро бесухан фаҳманд гӯӣ... Хато мекунӣ. Қасоне ҳастанд, ки шунаво бошанд, ҳам аз қар батар; беҳи гӯшашон бо тамоми овоз дод занӣ ҳам, нафаҳманд, ки чӣ гӯӣ, вале ту ҳамин чизро дидаю доништа рафтори беҳуда бикунӣ. Фаразан, нияти туро пай набурданд; осмон омада, ба замин наҷаспад. Содаӣ ту, Ромиз, сода... Аз содагиат ба ҳар қасу ҳар гап ситеза ва қазр бикунӣ. Дар натиҷа, бурде надорӣ... Ин дунё дунёест, ки аз дар зананд, аз дариҷа бояд биёӣ... Содагиат бехтар Ромиз; ба манфиати худ қор нақунӣ, қасеро фиреб надихӣ. Гӯё аз ту наранҷанд, аз пасат бад нагӯянд... Лекин чунин набудааст... Ба ҳар ҳол мегуфтаанд, ту қордор нашавӣ ҳам, ба ту қордор мешудаанд... Аҷабо, ман дар

ҳаққи кӣ бадӣ карда бошам?.. Қамбудии худро донам; донам, ки мурсокор нестам ва мадоро карда натавонам. Ҳол он ки «бо душманон мадоро» гуфтаанд...

Баъди борон ҳаво тозаи тоза буд, зиёдтар ганимат гирифтани имкон дошт, ҳаворо зиёдтар фуру барӣ, ҳамон қадар тозатар мешуд. Меарзид, ки Ромиз ин ҳаворо бисёртар фуру кашад, ганимат аст ҳавои баҳорӣ чун умри ҷавонӣ; зеро муддате баъд пул ва вақти зиёде сарф карда чунин ҳаворо аз дараҳои Варзобу Ромити Қаратоғ дарёбӣ, ки он ҳам мошиндорхоро муяссар шавад, вагарна дар ҳавои гармои тобистон бӯи киру дуду бензини автомашинахоро фуру бурда ва димоғхоро пур аз дуда карда гаштан рост ояд... Ҳоло ба Ромиз донаи марворид барин дар нӯги миҷғони дарахтон тофтани қатраҳои борон хуш бувад: дар зери нури ҷароғ ҳамин чизро дида, дили ӯ фараҳ ёбад. Қатраҳо аз барге қанда шуда ба барге заданд ва ба замин афтиданд. Аз байни садои чик-чики қатраҳо садои чизе омад, ки ба замин саҳттар расид, чунон расид, ки гӯё аз соати гаронвазие садо омада бошад. Ӯ гумон кард, ки чак-чаки он «вақт, вақт» гӯён таъна занад; саҳт расидаш. Сонӣ мисле ки касе аз гӯшаш дошта кашида бошад, якрӯя шуда ба пас нигарист ва яқбора гумон кард, ки барге зада пайкарашро ларзонд; дар зери нури ҷароғи баланд, ки офтоб барин аз боло равшан мекард, дастаи оташеро дид, ки сӯяш меомад. Барге, ки ба сари ӯ зада буд, рӯхашро тоза ва замирашро равшан кард; китфонаш боло шуданд; ӯ надонист, ки ҷаро аз маърака новақт хест. Вале ҳоло ҳаёли қунад, ки дидори «ин кас» ӯро кашида оварда будааст.

— Ассалому алайкум! – салом дод Ромиз, вале ҷавонзан саломӣ ӯро нашунида ва ё писанд накарда, гирифтори фикру андеша бирафт. Ромиз яқин кард, ки нашуниду нашинохт, боз салом дод. Ин дафъа ба маънии «мардаки гоч будай» ба ӯ бадхашм нигарист ва яқбора бозистод, гӯё барки андаке пеш пайкари Ромизро ларзонда ба ӯ низ таъсир кард.

— Салом! – гуноҳашро харидани шуда ҷавоб гардонд ҷавонзан.

— Дар ин бевақтӣ? – гапи дигар наёфта пурсид Ромиз.

— Театр рафта будам.

— «Гунаҳгорони бегуноҳ?»

— Бале, «Гунаҳгорони бегуноҳ», – ҷавоб дод ҷавонзан.

— Маъқул нашуд?

— Маъқул шуд... Ман ин спектаклро борҳо дидаам; ин бор чизе нарасид.

— Чизе ё касе?

— Касе. Сонӣ чизе... Аниқаш, Незнамов дигар буд...

— Дигар он Незнамови шиносро нахоҳед дид...

— Нафаҳмидам... Умуман шумо – одами мураккаб: кас нафаҳмад.

— Бале, шумо низ маро нафаҳмед... Маълум, ки ман суханро ба мардум фаҳмонида натавонам...

— Баръакс, дар сахна шумо аз дигарон хубтар сухан гӯед.

— Барои он ки дар сахна ман тӯтӣ ҳастам; суханони дигаронро такрон кунам: Софокл, Байрон, Шиллеру Шекспир, Горкий, Островский... Улуғзода. Вале имрӯз... шиносхоро; гапҳои шиносхоро...

— Хайр?

—...Мо дар ин хусус баҳси беҳуда бикунем... Ин вақтҳо Муллоамаку Хола-муллоҳо хабар намегиред?

— Зиндагӣ ба сари ҳар кас ташвишҳо бор кардааст...

— Ягон ташвиш доред?

— Рӯзгор, баччаҳо, мактаб... Хайр!

— Сабр кунед!.. Дилам хоҳад, ки наравед...

— Шаҳрамон он қадар калон нест, ягон вақт бубинем...

— Тасаввур кунед, ки дар театр ҳастед...

— Ман як хонаро хабар гирам...

Садои пошнаи аз роҳи мумфарш бархоста оҳиста-оҳиста аз гӯшҳои ӯ дур шуд. Актёрро чун гоҳи дуздии нахуст дил зад. Чунин ҳолат дар сахна шуда буд, Ромиз чӣ қор карданро медонист; аз рӯи ремаркаҳои драматургҳо даст ба рӯи синаи чап гузошта тапиданҳои дилашро боздоштани мешуд ва баробари ҳоли аҳвол пурсидан «гузашт, ҳамааш гузашт» гӯён механдид ва оптимизми қахрамони муосирро нишон медод, аммо ҳоло ӯ дар сахна нест, дар роҳ аст; фақат бо амри дили худ қору рафтор бикунад: ӯ метавонад равад, метавонад чавонзанро интизор шавад – ҳатто наояд ҳам, ӯ тавонад то саҳар интизор шавад. Андеша дорад, ки рафту чавонзан баргашта ояд, ба ӯ чӣ бояд бигӯяд. Аз лофу рашки Отелло сар бикунад? Ё аз муҳаббати Ромео? Ва ё аз «Эзоп» масалҳо бигӯяд? Қадам мезад, чашм ба роҳ дӯхта, андеша дошт, ки мақсад аз вохӯрданишон лофу газоф задан нест, балки қадам зада, сӯхбат карда, кӣ ва чӣ будани ҳамдигарро фаҳмидан. Ромиз ба вай дурӯғ гуфта натавонад, зеро чавонзан ба хонаи Мулло-амак омада, чандин бор бо зану худи ӯ рӯ ба рӯ шудааст, хочат ба гапи зиёд намонда. Нияти Ромизро ғайр аз худаш касе фаҳмида натавонад: нависанда набошад ҳам, одамро дидану шинохтану доништан хоҳад; гӯё феълӣ рафтори ҳама ба ӯ лозим мешуда бошад...

Дер шуд, занак наомад. Ромиз қадам зад ва шуқр кард, ки ба ӯ ягон гапи бечо нагуфт. Феълӣ занҳо ўро маълум: аз рӯи гапҳо ва ҳатто рафтори актрисаҳо маълум, ки аз зан ҳама чизро чашм доштан мумкин аст: ҳам некӣ ва ҳам бадиро; зан тавонад қасро ба осмон бардорад, зан тавонад мардро ба ҷоҳ андозад. «Бо зан ниҳоят оҳиста будан лозим аст».

Занак омадан дошт оҳиста, ки садои пошнааш намебаромад: хиромиди меомад ва ҳаросида. Ромиз гумон кард, ки ягон ҳам-

соџа Хола-мулло. Барои ҳамин як бор сурфида ва хаёли қадам зада, эътиборе надод, ки занак кучо меравад. Баъди гузаштанаш Ромиз диққат дод, ки ӯ хилъати сурхи сафедгул пӯшида, сарипойи дорад, ки нарм рафта садои пояш набарояд. То сари абруи рӯймол кашида буд. Занак дур рафт. Ромиз аз роҳаш баргашт, ки рафта ба дарвоза ва ё роҳи омадаи ӯ нигоҳ кунад.

— Шумо ба ман чӣ гап доштед? – овозе омад аз пас.

— Қоил! – сирро бой надода ва баргашта гуфт Ромиз. – Роҳи хоиаи шумо чандто?

— Холо роҳамон дуто нашудааст.

Аз гапи занак Ромиз завқ кард ва пеш омада «қоил, қоил» гуфта ба рӯи ӯ дида дӯхт. Занак аз шарм сар хам кард. Ба лабони Ромиз табассум дамид. Чунин ҳолат ба ӯ аҳён-аҳён рӯй диҳад: ӯ кам табассум кунад ва қариб ки наҳандад. Доим гирифтори худ аст ва банди хаёл. Вақте завқ кунад, ки монанди рафтори ҳозираи чавонзан бозёфтҳои ачиб бошад ва ё ягон гапи хуби бадохатан гуфташуда: ӯ завқ барад, хандад ва шукуфад; дигар вақтҳо гирифтот. Рафиқон ва наздиконаш доим аз ӯ пурсанд, ки чаро наҳандад. Гӯяд, ки чизи хандаоваре надидам. Гӯянд, ки «ханда умри одамро дароз кунад». Гӯяд: «умре, ки бо ханда гузарад, умр нест».

— Шумо гап дорам гуфта будед, – рӯймол аз сари абру боло карда гуфт занак.

— Ҳамту... ҳамроҳ қадам занем...

— Не, шумо ба ман гапе доштед, вале аз фикратон гаштед.

— Шумо зани ачиб ҳастед...

— Бударам...

— Холо ҳам...

— Ташаккур, дили мурдаи маро зинда кардед...

Ромиз хайрон монд, ки чаро ӯ «дили мурдаи маро зинда кардед» гуфт. Шояд барои раҳми Ромизро овардан гуфта бошад, ё... Кӣ медонад, ягон алам, ё камии костие доштагист. Лекин аз омадану рафтани ба хоиаи Мулло-амак донанд, ки ҳама вақт хандону шукуфон бувад. Боз аз рӯи хонда ва шундаҳо яш донанд, ки зани зебо дар зиндагӣ чандон хушбахт нашавад.

— Хӯш, гӯшам ба шумо! – хаёли Ромизро дигар кард зан.

— Хоҳед, пешаҳоро бароятон аз ёд хонам, вале гапамро гуфта натавонам.

— Актёр шуда?

— Хоҳиш мекунам. Маро актёр нагӯед.

— Ман шуморо «актёр» гуфта баромадам...

2

«Ромиз бандро шартӣ бо қорд бурид ва часади ӯ шалаппос карда ба даруни ванна афтид. Ӯ хафадави гарданро кушод, зинда

ва ё мурда будани ўро надониста, дастонашро ба ду тараф ҳаму рост карда, нафас гирондан хост. Баъд гӯш ба сари синаи чаро гузошта, диққат дод, вале пай набурд, ки дили ў тапад ё на, зеро дили худаш чунон сахт-сахт мезад, ки зери садои он дигар садо ба гӯш намерасид...» Ромиз бедор шуд, ки дилаш сахт тапидан дорад ва садош дар болишт акс ёфта ба гӯш расад. Ў чашмон боз карда, ба сакфи тира нигарист, ки шояд тапиши дилро фаромӯш кунад. Вале пай бурд, ки дил ба канора сахт-сахт бархӯрад, ки садош боз баландтар шуд. Магар садои зарбаҳои дили ў ба гӯши завҷаи дар паҳлӯ хобида низ расид, ки бедор гашт. Аз он ки ба шавҳар халал нарасонад, на садо баровард ва на чунбид. Ромиз андеша дошт, ки чаро режиссёр худро овехтааст? Наход барои гурехтани сухани ҳардуяшон бошад? Он қадар пасту баланд ҳам нарафта буданд-ку!... Хайрият, хайрият, ки хоб будааст, вагарна чӣ қадар гапу калоча мешуд; тафтиш, ташвиш... Ромиз чӣ қадар зери маломат мемонд; барои худкориаш, барои аз гапи режиссёр баромаданаш, барои характери кӯҳистонӣ офарам, гуфтаниш... «Чӣ шуда бошад бо ў?» аз фикр гузаронд ў ва андеша кард, ки дар ин ғояти шаб аз кучо занг зада фаҳмад, ки аҳволи режиссёр чун аст. «Сабил монад... сабил монад ҳамин хобҳои парешон!...» Ў тоқат карда натавонист: оҳиста болопӯшро тела дод ва пой аз кал кашол карда, фурумад. Саида ҳам рафтори шавҳарро меид, вале ҳаракати бечое намекард, то халал нарасонад. Ва гоҳе ки Ромиз ба либоспӯшӣ даромад, Саида «Ҳа, Ромиз?!» гуфт.

— Хола-муллоино хоб бошанд? – ба ҷои ҷавоб пурсид Ромиз.

— Чӣ буд?

— Телефон мекардам.

— Ба кӣ?

— Ба режиссёр.

Саида хайрон монд. Хайрон монд, ки дар ин ғояти шаб ў ба режиссёр чӣ гап дошта бошад. Шояд телефон карда ўро нороҳат кунад: «Қасдан». Саида дид, ки Ромиз майли берун рафтан дорад, ў низ хеста либос пӯшида, берун баромад. «Ҳамроҳ телефон мекунем!» Ромиз як ба вай нигоҳ карду чизе нагуфт, гӯё розигии ҳамроҳ рафтанро дод. Дарвозаро оҳиста кушода берун шуданд, то соҳибхона нафаҳмад. Ромиз боз хоби дида пеши назар оварда, хомӯш мерафт ва андеша дошт, ки ин хоб аз кучо сар зад. Онҳо барои ин чиз чандон тайёри надидаанд; яку яқбора ин воқеа рух зад: Ромиз тамоми шаб хоб накарда, Рӯдакии дигар офаридани шуд. Вақти супоридани спектакл актёр гӯё режиссёрро девона кард: режиссёр дар антракт тоқат накарда ба либосхонаи актёрон даромад ва худро дошта натавониста ба Ромиз дод зад:

— Ту чӣ кор кардӣ? Ҳамин қадар меҳнати ман як пул шуд!

— Чӣ кор кардам?. Рӯдакӣ шудам.

— Рӯдакӣ ин хел не! Пеш аз ту ҳам ин ролро бозӣ карда буданд, вале ин хел не...

— Бале! Ин хел не! Лекин аз они ман ин хел! Хостам ба мардум Рӯдакиро нишон диҳам, на Сафар-тулумро...

— Медонистам, медонистам, ки ту ба сари ман ягон бало меорӣ... Ин ролро ба ту супориданӣ набудам.

— Чӣ шудааст? Аз худам ягон чиз набофтаам-ку!

— Чунон бозӣ кунӣ, ки Рӯдакӣ тамоман шакли давлатдориро намехоста бошад.

— Инашро пай набурдаам...

— Худат бо садои баланд хонӣ, ки Рӯдакӣ гуфта:

*Киро бузургио неъмат зи ину он будӣ,
Варо бузургио неъмат зи Оли Сомон буд.
Бидод мири Хуросон-и чил ҳазор дирам,
Дар ӯ фузунӣ якпанҷи мири Моқон буд.
Зи авлиёи пароканда низ ҳаит ҳазор
Ба ман расид бад-он вақт, ҳоли хуб он буд!
Чу мир дид сухан, дод доди мардиш хеш,
Зи авлиёи чунон, к-аз амир фармон буд.
Кунун замона дигар гашту ман дигар гаштам,
Асо биёр, ки вақти асову анбон буд!*

— Ман низ чунон хаёл бикунам: Буд! Аз Оли Сомон буд... Кунун замона дигар гашту ман дигар гаштам... Ҳадаф байти охири-рин бувад...

— На! Ҳадаф он, ки Оли Сомон буд! Қадршиносӣ кард! Рӯдакиро маснадгузин сохт!

— Хайр, ҳар чӣ бошад ҳам, то охир бозӣ кунам.

— Бозӣ бикун, лекин чӣ хеле ки дигарон пеш аз ту бозӣ карда буданд, бозӣ бикун.

— Ҳаминро гӯям, ки ман дигарон нестам...

Спектакл хуб гузашт. Тамошобинони хоса чунон каф кӯфтанд, ки на танҳо актёрон, балки ҳуди режиссёр низ ба сахна баромад, вале Ромиз миёни онҳо набуд. Дергоҳ каф кӯфтанд, Ромиз пайдо нашуд. Ба дили режиссёр оташ афтид, ишора кард, ки ӯро пайдо кунанд, аммо Ромиз аз паси парда ғайб зад. Мардум чунон каф кӯфтанд, ки ҳазор таъзими режиссёр басанда набуд. «Рӯ-да-кӣ! Ро-о-миз!» гӯён ӯро даъват карданд. Чуноне ки борҳо пеш аз ин даъват карда буданд. Ҳар дафъа Ромиз бо лаби хандон, бо таъзиму сипосгузори ба кафкӯбии онҳо ҷавоб мегардонд, вале ин бор кафкӯбии дуру дарози онҳо Ромизро ба сахна барнагардонд... Монанди тамошобинон ҳуди Ромиз ҳам ин чизро чашмдор набуд. Гумон дошт, ки аз ҳарвақта бештар ба кафкӯбии тамошобинон таъзим бикунад, зиёдтар ташаккур бихонад, вале...

Вале ин бор Ромиз чунон карда натавонист. Барои Ромиз дӯгу даранги режиссёр бас буд. Чунон ки гӯянд: «ба аспи хуб як қамчин». Феълаш ҳамин хел. Дар театр ўро «характер» гӯянд. Ромиз – характер, Гиёс – феълдор, Хуршед – ғазаб. Ҳамин хел лақаб дода буданд ба ин се нафар, вале барои дигарон номашон бас буд.

Ромизу Саида то назди телефонавтомати кӯчаи калон рафтанд ва ба сари ӯ зад, ки телефон карда чӣ гӯяд. Ҳарфи зиёд лозим набуд. Фақат донад, ки ӯ дар чӣ аҳвол аст...

Ромиз телефон кард, садои дароз-дароз гудок кашидани телефони ўро шунид, вале касе гӯшаро набардошт. Ромиз гӯшак бозгузошт ва ба андеша рафт: «Наход, ки хобам рост бошад?» Боз телефон кард. Хеле гу-уд, гу-уд кард. Сонӣ касе гӯшақро бардошт: «алло!» садои хоболуди режиссёр омад. Ромиз зуд гӯшаро овехт ва сар ба кутгии автомат гузошта дуру дароз хомӯш монд... «Хайрият»...

... Ромизро имшаб хоб набурда, хест. Ба ихтиёри худаш нахеста, балки ўро касе безобита карда, аз чоғаи гарм хезонд. Сӯхбати хонаи Соҳиб, режиссёрро хоб диданаш, хобу хуш аз сари ӯ бурда буд. Боз мағалҳои дигар, ки сараш занбӯрхона гардонда буд. Сар вазнин, гаранг. Сар афшонд, то сабуктар шавад, аммо пешониаш саҳт дард кард. «Ҳаа... Кас худро дар зиндагӣ чунин бояд чӯяд... – киноя ба рафторҳои шабина кард ӯ. – Ана ҳамин хел: ба чои худро чустану дарёфтан худро фош мекунад – сирату сурати худро ба мардум намоиш медиҳад». Сӯйи ҳезумхона равон шуда, худ ба худ гуфт ӯ. Сонӣ аз ду чониб бо кафи даст чаккаҳо дошта, фишурд ва лук-луқи онҳоро ҳис карда андаке қарор истод, вале ба хулосае наомада «каф!» гӯён ба сари худ амр кард ва ба ҳезумхонаи соҳиби хавлӣ даромада, аз гӯшаи озода рӯфтаи он сангу штангро бардошта, берун омад, ба замин гузошту дуру дароз, ки зӯраш ба бардоштани онҳо расад, ё на, нигарон истод. Мисли ҳаррӯза на машғули бозӣ шуд, балки каф ба ҳам соида, панҷаҳо афшурда, боз ба фикри аввала рафт: мазмун, кори шабина саҳт таъсир карда буд. «Ман дағал, беzeb, тундгӯй, бо мардум муомила карда натавонам, дил ба даст оварданро надонам; аз ман баҳра бурдан лоимкон... Барои ҳамин аз ман гурезанд... Ҳамин тавр не, мулло Ромиз?.. Ҳамин тавр. Худам донам, ки ҳамин тавр». Ҳам шуда санги дастадори бисту чаҳор килограммиро бардошта ба бозуи росташ зад ва ба гӯшаш расид, ки касе ўро ном гирифта аз назди қубури оби назди дарвоза ҷег занад. Як қад парида он сӯ нигарист ва касеро надида худ ба худ заҳрханда кард ва боз ба гап даромад: – Васвос шудай, актёр, – санги боло партофта ба сари сина бархӯрда ба замин афтид. – Да-а... да-а... Ху-ушт! Ромиз буд, Ромиз нест. Буд. Нест. Буд. Нест... – хеле ба хаёл рафт ва баъд табассум кард: – Мурдӣ акнун. Театр якто. Рӯзат нагузарад... Аробаатро бояд бикашӣ. Ба кучо? Ҷавоб ёфта натавонӣ... Тавонӣ. Ту ин хел

одам нестӣ. Нонатро аз таги замин ҳам бояд ёфта хӯрӣ, ҳеч не, борбардори ягон магазин шавӣ, то зиндагӣ шоҳона гузарад.. Ту худро беҳуда ғам дихӣ. Барои корҳои беҳуда сар гаранг бикунӣ. Коре кардан лозим, ки хама ба ту «бале» гӯянд. Баракс коре бикунӣ, ки баъзе касонро писанд наояд. Кори ту чӣ, ки песаро кӣ навишт, нақшо кӣ бозид. Нақши хеш бибоз, ба дигараш корат набошад, Зӯр бошӣ, шӯҳрат худ ояд. Шӯҳратро ба ту кӣ диҳад? Албатта касоне, ки дар ин замон драмнавис шудаанд. Ба кӯрпаат нигоҳ карда пой дароз бикун, Ромиз-чӯра... Ромиз-чӯра, ба касе кордор набудӣ, лекин ба ту кордор шуданд, махсусан, ана он номдораш... Корат чӣ ба ман, лумб-лумб моҳонаро гирифта гаштан гир-дия. Айби ман: – «Скифаш чӣ?» гуфта пурсид, хандидам, аз ҳамон ҷо сар шуд. То алвакт касе ҳад надошт, ки ба ӯ овоз баланд кунад, вале ман хандидам; ин дар тасавури ягон артисти театр нағунҷад, ки Ромиз ба «худо»-и театр хандид. Шукри беҳад, ки замона замонаи нек, вағарна: «Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст». Ман дар бораи ӯ беҳуда монолог кунам. Ба қавли актёри номдор: «Монолог – ин диалогӣ дуру дароз». Охир чаро девона нашавӣ? Охир чӣ хел муросо бикунӣ, ки... нодониашон ба худашон, девонагиашон касро кушад. Девона нашудан номумкин. Бояд коматамро рост дошта, дастонамро ба ду тараф болсурат кушода, баланд-баланд гап занам, ҳар чизе ки дидааму мушоҳида кардам, ба мардум гӯям, то онҳо низ огоҳ бошанд, ки дар зиндагӣ, дар байни мардумони боақл чӣ гапҳо шавад, сонӣ худамро ба онҳо шиносонам, бидонанд, ки ман кистам... Кистӣ? Як тӯтӣ... Хӯ... ман ҳоло худамро нашинохтаам ва ягон кас маро шинохта натавонад. Одамшиносӣ кори таҷриба аст. Ту, ки таҷриба надорӣ, худро шинохта ҳам натавонӣ. Вале девонагиат барои чӣ? Намедонам. Боз барои шӯҳрат набошад? Ба назарам барои ҳамин, актёр... Сода будай. Гумонам, ки ақлу заковатат боло гирад, мебинам, ки нафсат фирӯзӣ кунад. Ба ту моли дунё, мансаб ва шӯҳрати бетаҳу бепоя чӣ лозим? Ҳоло ба ин чиз лоик нашудай. Худатро ба онҳо баробар нақун, боз гӯям, ки то чӯйро чаҳида нагузарӣ, «хӯп» нагӯ... Онҳо аз рӯзи ташкилшавии театр хизмат кунанд, иддаояшон арзанда. Вале фӯку димоғи ту ҷой надорад. Дирӯз аз тухм баромада, имрӯз «ку-ку» гуфтан зеб надорад. Андеша накардӣ, эҳтироми хурду калонро дошта натавонистӣ, акнун сазои сарат... Балки айб дар ин набудагист, ки гапи ҳақ мегӯям, гуфта ба ҳар кас ганда шудӣ. Айб дар дигар ҷо, худат нағз донӣ, чӯра: айб дар он, ки ту артистӣ карда натавонӣ. Артист мебудӣ, хандаро ёд мегирифтӣ, ба ҳар гапи онҳо «ҳи-хи-киххх» гӯён сар мечунбондӣ, тасдиқ мекардӣ, корат пеш мерафт. Аммо гардан қач кардан нахостӣ, нашунидаӣ, ки гардани ҳамро шамшер набуррад. Ба кайк ситеза карда пӯстин сӯхтан хуб нест... Донам, ту ба Ғиёс пайравӣ кардӣ, вале монанди ӯ як умр ролҳои дуҷумдараҷа бозӣ

кардан нахостӣ, нақш кофтӣ. Гумон кардӣ, ки дар ҳаёт ҳам, дар сахна ҳам кас роли худро худ бозӣ мекарда бошад. Режиссёр барои чӣ лозим, роҳбар чӣ лозим, магар мулк бе малик мешавад?.. Ҳоло ту кӯдак, Ромиз-ҷӯра...

— Ромиз! – садои Саида омад, – Ширчай хунук шуд!

— Рӯи оташ мон, ки ҷӯшида талхӣ шамма барояд! Талхи талх шавад, заҳр барин, то касро ба худ оварад, ҳушёр кунад.

Ромиз то нафасгардон ва арақшор шудан сангбозӣ накарда, дилбазан санғхоро зуд-зуд баргашта ба ҳезумхона партофта, ҳоболуд ҳамёза кашида, назди қубури оби ҳавлӣ омад. Дастурӯй шустанӣ буд, аммо дасташ ҷониби об нарафт, баданаш хунук хӯрда, тоқати об надошт... Ҳаёли гумкардари ёфт магар, ки саросема ба рӯяш об пошида, мол-мол кард ва қатраҳои оби рӯяш чак-чакон тез ба ҳона даромад ва риш нағрифта, наҳорӣ нахӯрда, саросема либос пӯшид.

— Ин қадар саросема? – аз рафтори ӯ дар ҳайрат монда пурсид Саида.

Ромиз ба ҷои ҷавоб косаи ширчайро гирифта, ростро ошомид ва деҳқонсифат лабонашро бо қафи даст пок карда аз ҳона бадар рафт. Вале баробари аз дарвоза баромадан боз ҳамон Ромизи пешина шуд: солору батамкин қадам мезад. Ӯ надонист, ки Саидаи то беруни дарвоза ӯро гуселонида аз ҷунин рафтор чӣ андеша дошта бошад. Ҳоло ҳайрон, ки шитобзада рафтаниш аз баҳри чист? Гӯё касе ӯро нигарону то баромаданиш мунтазир нашуда рафт. Ромиз сигарет дуд кард; аломати парешонӣ: «Барои чӣ кӯча борамадам?» Аз қарор истодан шарм карда, оҳиста-оҳиста қадам зада сӯи хиёбони ба номи Ленин рафт. «Кучо шитофтӣ ин қадар?» Гӯё андешаҳо баробари дуди сигарет аз даҳонаш ғағона зада баромад.

— Ромиз! – садое баромад аз пас ва ҳаёли ӯро парешон кард.

Ӯ баргашта Соҳибро дид ва бозистод. Гумон дошт, ки Соҳиб мисли ҳамеша ягон гапи завқовар гуфта, ҳамаи ҳаёлу андешаҳои ӯро рафъ мекунад. Вале қиёфаи Соҳиб баракси чехраи хандонаш гирифта буд. Ромиз гумон кард, ки ӯ аз рафтори дӯшинаи ӯ ранҷида, ин қадар худро ҷиддӣ вонамуд мекунад.

— Корҳоят чӣ тавр? – наздик омада пурсид ӯ.

— Хуб... Вале кори ношудани шуд, ман гумон надоштам, ки Ромизро аз театр рондаанд, мегӯянд... – он чи то ин дам дар сар ҷамъ карда буд, гуфт Ромиз.

— Ҳеч кас ин хел нагуфтааст... Бигузор ҳамин хел гӯянд, вале ту барои чӣ ба театр барнагардӣ?

— Худат дар театр қор кардагӣ, хуб донӣ, феъли маро ҳам донӣ... Дигар атмосфераи театр маро созгор нест. Тир аз камон ҷаст. Касоне ҳастанд, ки бо ҳазор таҳқиру дашном зада ронӣ ҳам, нараванд, аммо барои баъзеҳо гӯшона бас аст.

— Яъне, хурӯси мо мурғи шуморо парид гуфтан кифоя?
— Оре, – ба забони кадом қаҳрамони песае ҷавоб дод Ромиз.

— Коллективи шумо зӯ-ӯр, – ҳасрат барин гуфт Соҳиб.

— Зӯр... Дар асар «мушқор» бошаду аз сахна «шумқор» гуфта овоз баланд кунад, ҷӣ шавад?

— Барои тамошобини хоболуд фарқ надорад... Тамошобини зирак фаҳмад ҳам, гап назада баромада меравад.

— Барои ҷӣ?

— Барои он ки аз сахна ба тамошобин ҳар чиз гуфтан мумкин, вале аз зол ба сахна чизе гуфтан имкон надорад...

— Чаро?

— Маданияти тамошобин имкон надихад. Тамошобин тавонад, хандад...

— Не-е, гап дигар: муросокорӣ... Муросокорӣ истеъдоди бузург талаб кунад, вале барои актёри мо «маҳорат» кифоя.

Соҳиб ба андеша рафт, суҳанони Ромизро таҳлил мекард, вале Ромизро намуд, ки барои гап гирифта Соҳиб кунҷобӣ кунад. Аз ин рӯ хомӯш монд. Соҳиб ба Ромиз бадикқат нигарист, чизе гуфтани шуд, боз худдорӣ кард. Ромиз ба фикри худ имон овард, ки Соҳиб аз ӯ гап гирад. «Ба ҷӯраи ҷониат ҳам бовар намондааст. Як ҳарфро байни ду кас гӯй, пагоҳ олам пур». Ромиз ба рафиқаш нигарист. Аз чашмони муғулӣ ва тарҳи рӯи тағйирёфтааш маълум набуд, ки ӯ фарбеҳ шудааст ва ё варам кардааст...

— Ромиз, биё ба киностудия барам, – гӯё барои ҳамин кор омада бошад, хоҳиш кард Соҳиб.

— Дар киностудия ҷӣ гум кардаам?

— То ба худ омадан дар дубляж иштирок бикунӣ...

— Ташаккуур... Ман худҷӯй бикунам, нахуст хешро дарёбам, – бад расидагӣ барин гуфт Ромиз.

— Зиндагӣ қардан лозим ё не? Худҷӯй! Худро гум нақун буд, баъди гум қардан, наҷӯй! – Ҷиддӣ гуфт Соҳиб.

— Чун филологи пивофуруш дипломо қабати кӯрпаҳо гузорам?... Ту нафаҳмӣ, Соҳиб, мо – гумшуда; худро бояд ҷӯем... «Дар миён номардро ханҷар намеояд ба қор» мехонад-а? – овози ҳофизии радиоро шунида гуфт Ромиз.

— Дуруст хонад, – ҷавоб дод Соҳиб ва хоҳиш кард, ки не нагуфта, Ромиз ҳамроҳаш ба киностудия равад.

Барои он ки Ромиз ба ин гап розӣ шавад, қариб ним соати дигар роҳ гашта ва аз ҳар боб гуфтаю шунида то назди бинои киностудия расиданд. Ромиз ба хоҳиши Соҳиб зид набаромада ҳамроҳаш даромад: на барои он ки дар дубляж иштирок кунад, балки барои он ки Ромиз киностудияро яке аз ҷойҳои донанд, ки дар он ҷо худро ҷустан мумкин аст. Ӯ донанд, ки агар қас дар театр

шӯҳрати республикавӣ ёбад, дар кино шӯҳрати ҷаҳонӣ ёфтан аз эҳтимол дур нест.

— Ками шишта ист, Ромиз, – назди дари кабинети сармуҳаррири киностудияро нишон дода гуфт Соҳиб ва худ даромад, ки гап гирад...

Соҳиб дохили дари сиёҳчилд шуд ва Ромиз дар курсии паси дар интизори баромадани Соҳиб нишаст. Он ҷо ҷӣ гап шуд, барои Ромиз торик буд, аммо ин торикиро котиба, ки папкаи имзоро гирифта назди сармуҳаррир даромада буд, равшан кард: дарро нимроғ гузошт. Ромиз гуфтугӯи онҳоро шунид:

— Худат фикр бикун, Соҳиб, аз театр рондаанд, мегӯӣ...

— Нарондаанд, худааш рафт...

Гӯё Ромиз дар гирифт, ковок шуд, ки як бор сар халонда ба ӯ нигоҳ кунад, баъд дарро саҳт пӯшида баромада равад, аз қабулгоҳи ӯ бошито бадар шавад, вале мулоҳиза дошт, сармуҳаррир гуноҳ надорад. Бо вучуди он аз зинаҳои ошёнаи сеюм ҷӣ ранг фаромад, надонист, аз назди занаки дарбон гузаштаниро низ. Аз театр рафта ин қадар саҳт нарасида буд, аммо мусоҳибаи даруни дар ӯро «кушт». Ӯ ҷун одат манаҳ насоид, балки пуччид, фишурд; ангуштаниро бозӣ надоронд, балки мушт карда фишор дод; дандон ба ҳам соид, ки танҳо гоҳи саҳт маст шудан ва ниҳоятӣ газаб ҷунин мекард.

«Ромиз, хо, Ромиз!» ин садо ҳаёли ӯро пароканд. Ӯ ба пас нигарист, аммо касеро надид; яқин кард, ки гӯшҳояш садо диҳанд. Садо боз такрор шуд. Ромиз бозистод, атрофро аз назар гузаронд, касеро надид; гумон кард, ки рафиқе бо ӯ бозӣ кунад. Шояд Соҳиб ӯро аз саҳни киностудия ҷег занад?.. Вале Ромиз нахоҳад, ки Соҳибро бинад; ба ӯ як навъ нафрат пайдо кард: «Аз дастат наояд, шарманда нақун буд». Касе наомад. Гӯшҳо фиребаш додаанд. Ангушт даруни гӯш бурда, мисли мурғе, ки бо панҷа паси гӯш афшонад, тез-тез ангушт ҷунбонд, бори дигар ба пас нигарист, сонӣ ба тангкӯҷаи дасти рост гашт. «Худааш, Ҷаҳоноро» – занаки аз троллейбус фаромада ба тангкӯҷа даромадаро дида гуфт Ромиз ва баъд муҳокимаи ботиниашро давом дод: «Садои ӯ буд – садои муаллима, маро ҷуста, наёфта рафт... Ҷаҳон! Ҷаҳон! Ҷаҳон!» Дили ӯ фарёд баровард, тез тапид ва вучудаш ба ҳаракат овард, қариб ки тозад, вале ӯро дарнаёфта ҷавонзан ба дарвозаи ҷаҳордахуми тангкӯҷа даромад. Ромиз гузаро шуда рафт ва бозгашта омад. Дергоҳ нигоҳ карда истод, ки барояд, аммо аз ӯ дараке нашуд. «Муаллима буд? Ин ҷо ҷӣ кор кунад?..»

Дарвоза кушода шуда духтарчае баромада сӯйи магазин тохт ва як қалла нони бўлка гирифта баргашт. «Пурсам? Аз ҳамин духтарак пурсам?» ба худ суол кард Ромиз ва боз аз нияташ гашт. Духтарак дартоз паси дарвоза шуд. Ромиз дарвозаи бегона будани онро дониста ба худ омад, ба роҳгузарҳо нигарист. Ба назар, ҳама

ба ӯ нигоҳ кунанд: «Ана вай артист, ӯро аз театр пеш карданд, сармухарири киностудия аз дараш ронд, ана вай – Ромиз актёр: як чавони бетамиз, хурду калонро надонад... берӯ, бепарда, беандеша... Ҳамкоронаш ин хел не, як худи ин ҳамин хел: ман-манӣ кунад, песахоро назараш нагирад, хар хел нақшро бозӣ накунад, эхтироми муаллифиро пос надорад, гапи режиссёронро нагирад...». Ба роҳгузарон диққат дод ва дид, ки касе ба ӯ эътибаре надиҳад ва ҳатто набинад; барои онҳо фарқ надорад, ки Ромиз ҳаст ё на. Ромиз андеша ботил донист: ҳама ӯро нашиносанд; маълуму машхур нест: «Беҳуда» хулоса кард ӯ кирдору рафтори худро. Даст афшонд. Мисли гард беҳудакорию оворагӣ аз доман афшонд. Ба худ омада аз пай кори хеш будан хост. «Аз паси занҳо овора шудан аз бекорӣ. Мисли аскар ё донишҷӯй вақти сархорӣ надошта бошӣ, дидори занро орзу бикунӣ ё хоб бинӣ... Гоҷ... Роли муносиб ёфта бозӣ мекардӣ, ба занҳо хуш меомадӣ. Рол, ки наёфтӣ, фискашол аз паси занҳо овезонӣ. Балзак бо сеҳри хомааш акли занҳоро рабуд. Ту чӣ?.. Ҳаминро донӣ-а? Донӣ, ки аз ӯҳдаи ҳеч кор набарой, чаро ноз кунӣ? Барои чӣ аз асарҳо қаҳрамони афсонавӣ чӯй? Кӣ Фирдавсиро зинда кунад? Кӣ ба ту Рустами даврон офарад? Ҳар чи ҳаст, бозӣ кардан гир. Одамон аз пашша фил созанд... «Ки ман кардамаш Рустами достон...» фармуда Фирдавсӣ. Маълум, ки Рустам ҳам ҳеч буда. Муҳаббат ба меҳнат Рустами дастон офарида. Лекин ту чӣ кор кунӣ? Худ надонӣ. Нақши мувофиқ чӯй, вале қаҳрамони мувофику муносиб ёфтаю офарида натавонӣ... Дар худ ким-киҳоро дидан хоҳӣ, худро дар ким-кучоҳо чӯй... Бале ба он сар, ки бо ин қадар фикру хаёл нақафад...»

Ромиз каф ба гӯшҳо гузошт, то чизеро нашунавад ва чашмон пӯшид, то касеро набинад, аммо дар чунин ҳолат роҳ рафта натавонист. Пас худро ба қарию курӣ зада, пиндошт чизеро набинад, садоеро нашунавад. Чашм ба пеши пой дӯхта рафтан гирифт. Ӯ дар майнаи худ ягон гап, ягон воқеа ва ё хотираю гузаштаеро роҳ доданӣ набуд, аммо чӣ буд, ки гуфтори сармухарири Соҳиб аз гӯшаш дур намерафт, садо меод; тақрор мешуд: гаш овард ва майнашро гич кард: «Нокардакор, туро ба ин кор чӣ кор?» худашро ва ҳам Соҳибро маломат кард ӯ. Ва якбора мисле ки дар шаби тор чароғи хомӯши электрик фурузон шуда бошад, майнааш тоза шуд: «Саратро боло гир, саратро боло гир, саратро боло гир...» тақрор шуд дар майнаи ӯ. Сар боло кард. Ба назараш ин амро дили худ дода буд. Барои ҳамин ӯ аз ин амр сар натофта, қоматашро боло гирифт, сари синааш бардамид ва сарбаланд шуд: «Сари ҳам набурад шамшер», лекин сархам гаштан гириӣ, ба дӯшат савор шаванд, он гоҳ қоматат хамидатар гардад», хаёл кард ӯ ва чун ба дари хона наздик шуданро надонист. Завҷа Ромизро мушавваш дид, вале рангпаридаю ғазаболуд на, балки батангомада

ва як сохтакорие дар ваҷоҳаташ ҳаёт, ки дил дигар чиз хоҳаду ранги рӯй дигар гӯяд. Саида аз ӯ гап гирифтани шуда ва сабаби парешонӣ доништан хоста:

— Як бозор намеравед? – гуфт ва гапи пухта шунид:

— Қадам бекор бозор рафтааст?

Саида ба фикр рафт. Ромиз дергоҳ ба вай нигарон монд, чунин нигарист, ки мушкилоро осон мекарда бошад. Сонӣ барои завчаро аз хичолат баровардан табассум кард:

— Тамошобинон гумон кунанд, ки дар рӯзгори актёр чуз шири мурғу чони одам ҳама чиз ҳаёт...

— Шумо ба тамошобинон фаҳмонед, ки дар хонаи мо чони одам ҳам ҳаёт, – ба шӯҳии Ромиз ҷавоб гардонд Саида.

Барои он ки хотири завча шод кунад, Ромиз кафи дастон ба ҳам соида ба гап даромад:

— Чанд нафар ба хонаи савдогаре омадаанд ва гуфтаанд: «Дар хонаи шумо сад кило тилло будааст, барои ҳамон омадем». Мардак ҷавоб додааст: «Сад кило не, саду дах кило» ва баъд номи занашро гирифта ҷеғ задааст: «Занак! Ҳо, занак! Биё, барои ту омадаанд!

Саида хандид, Ромиз ӯро оғӯш карда, охишта лаби кат нишонд ва худ либосашро кашида даруни ҷогаҳ даромад:

— Очаю додом зинда шуда биёянд ҳам маро бедор накун! – гуфт.

Саида муроди ӯро нафаҳмид; на хафагиаш маълум буд ва на хурсандиаш. Баромад. Дарро пӯшид. Назди Хола-мулло рафтанист, вале беруни дар шах шуда монд: «Бо ӯ коре шуда». Даромада ҳол пурсидани шуд, аммо аз рӯи гапи ӯ: «Очаю додом зинда шуда оянд, маро бедор накун!» худдорӣ кард...

Ромиз дар ҳаёташ аввалин бор рӯзи бароҳат ва бофароғате ёфт, ки зуд хобаш бурд ва ба зудӣ бедор нашуд. Саида ҳам ба вай халал нарасонида, дар паҳлӯи «гулзор»-и Хола-мулло курсича монда нишаст. Дам-дами фурурафти офтоб Ромиз бедор шуда, баромад ва Саидаро дар чунин ҳол дида наздаш омада нишаст ва вонамуд кард, ки ӯ ҳоло ҳам хоболуд аст.

— Ҷураатон Соҳиб омада буд, соати шаш назди чойхонаи «Роҳат» биёянд, гуфт.

Ромиз бо муҳаббат ба соати дасти Саида зехн монд, гӯё ки ба кӯдак забони хуш дода бошад: «Як соат гузаштааст-ку?» гуфт.

— Бедор накун, гуфтед, бедор накардам...

— Хуб кардӣ, – гуфт Ромиз, вале занаш нафаҳмид, ки пичинг буд ё рост..

— Мегӯянд, ки замони баҳодурӣ гузаштааст, – аз бом тароша афтодагӣ барин гуфт Саида.

— Яъне чӣ? – ҳайрон монда пурсид Ромиз.

— Мардум ҳаёли бой шудан доранд...

— Яъне, замони баҳодурӣ не, замони бойшавӣ?.. Ин гапро ба ту кӣ гуфт? Ин гапи ту не. – Ба хашм омад Ромиз... – Ҳавлӣ, дача, мошин...

— Ромиз, хо Ромиз! – фарёди беруни дарвоза миёни маншаи онҳоро шикаст.

— Биё, Соҳиб, гапи туро мегуфтем, – барои ғазабашро фаро-вардан гап ёфт ӯ.

— Ман гапзанон кардам Ромиз...

— Мон... лозим не... театраш чӣ шуд, ки кинояш шавад... Ху-баш кори дехқонист... Араки чабин резонӣ...

— Ташвиш накаш, техника нагузорад, ки ту араки чабин ре-зонӣ..

— Инаш рост... Мегӯянд, ки мошинаҳои драмнависӣ пайдо шудаанд, шояд ягон образи ба дили ман мувофиқ нависанд, то гашта ба театр равам..

— Дер намешавад?..:

— Шояд дер шавад... Агар шахрамон шаш-хафт театр ме-дошт.

— Дод мезадӣ, ки барои як театр асари хуб нест...

— Театр зиёд бошад, шохасарҳои ҷаҳониरो тарҷума карда, ба сахна гузорем... Ва он гаҳ ту ҳам песа нависӣ.

— Песаи маро қабул накунам... Ромиз режиссёр шавад, на-висам.

— Навиштан гир: ҳама аз рӯи ҳавас, барои пул нависанд. Ка-сери донӣ, ки нанавишта тавонад – яъне, нанависад, мурад? На? Яъне ту ҳам тавонӣ, бинависӣ: тавонӣ, Фарҳодро зинда карда ба Норақ барӣ; тавонӣ, Роғун барӣ... ва ҳар кучое, ки хоҳӣ...

— Оқибат нависам, – ваъда дод Соҳиб.

— Ҳаётро, ки навишта натавонистӣ, мамотро бинавис... ё беҳ-тараш ҳаёти Сабуровҳоро, ки «сар рафт, сир ҳам биравад» – гӯён буду шуди гапро фошофош гуфтааст. Ман-ку надидаам, лекин шунидам, ки айнаки сиёҳ монда, то ба чашмаш назари мардум наафтад.

— Ин мавзӯ миёншикан, Ромиз.

— Шояд бадбахтии мо ҳамин бошад, ки миёниро эҳтиёт кунем, гуфта, коре накарда, мурда равем. Лекин касоне ҳастанд, ки та-ваккал кунанд; онҳо донанд, ки ё миён шиканад ва ё гардан, бо вучуд «як рӯз бошу хурӯс бош!» гуфта «беҳуда» ё «бад» зиндагӣ карданро ор донанд: донанд, ки мисли малах як-ду бор чаҳида, оқибат ба даст афтиданишон аз имкон дур нест, дидаю дониста ба ин роҳ раванд. Вақте ба худ оянд, ки дер шуда; ман аз суди Сабуровҳо ба ту шоҳае хоҳам хонд:

«Ҷавони бисту сесоларо истинтоқ кунанд:

Судя: – Шумо бо кӣҳо муносибат доштед?

Ҷавон: – Бо касе муносибате надоштам.

Судя: – Ғанӣ-ака кист?

Ҷавон: – Кузурамон.

Судя: – Саду ҳаштод ҳазоре, ки ба сардор додед, аз кучо буд?

Ҷавон: – Пули шоҳӣ.

Судя: – Шохино баъд бурда будед-ку?

Ҷавон: – Намедонам.

Судя: – Дар хона боз пул доред?

Ҷавон: – Не.

Судя: – Дусад ҳазор пули шоҳӣ чӣ? (Халтаро бардошта нишон медиҳад). Аз они кӣ?

Ҷавон: – Аз они занам.

Судя: – Тилло доред?

Ҷавон: – Не.

Судя: – Росташро гӯед..

Ҷавон: – Падарам барои ту тилло мондаам мегуфт, аммо намедонам, ки дар кучо мондааст.

Судя: – (Сандуқчаро бардошта). Аз они шумо?

Ҷавон: – Ҳа...

— Ҳа-а, дили дами назъ чӣ хел қоил мешавад, – сар афшонд Ромиз.

— Бале... – фикри Ромизро тасдиқ кунад Соҳиб.

Соҳиб мӯйлаб дорад. Агар хандад, даҳонаш калон кушода шуда, чои дандони афтидаи пахлӯи рост намояд. Ӯ чандон қади баланд надорад, аммо пайкараш пурра. Аҳён вақт ғамгин ва ё ниҳоят қиддӣ намояд, чунон ки ҳоло. Ромиз барои чунин ваҷоҳат гирифтани ӯ – ҳайрон. Шояд барои Ромиз ғам хӯрад ва ё чунин вонамуд кунад, ки дилаш барои ӯ сӯзад... Қиддӣ, хандаю масхара-бозиҳояш нест. Ҳар вақт ки Ромиз ўро дид, хандааш меомад, аммо имрӯз ҳамроҳ бошад ҳам, завқ накард. Гумонаш, ки онҳо ба ғаму шодии якдигар шарик ҳастанд. Аслан қўраи чонии Ромиз Хуршед, аммо чанд рӯзест, ки аз ӯ дараке нест. Соҳибро зиёдтар бинад.

— Ромиз, биё ба «Сугдиён» биравем, – якбора аз банди чигар кардагӣ барин гуфт Соҳиб.

— Хуш надорам.

— Хоҳиш дорам, ки имрӯз гапи маро нагардонӣ.

— Имрӯз чӣ рӯз аст, ки...

— Рӯзе, ки ман туро дарёфтам.

— Чӣ хел?.. Ман худамро дарнаёфтаму ту маро дарёбӣ?

— Ман фаҳмидам, ки чаро ту ман набаромада дар қабулгоҳи сармуҳаррир ниастода, баромада рафтӣ..

Ромиз чизе нагуфт. Интизор буд, ки Соҳиб боз ягон чиз гӯяд, аммо аз ду тараф ҳарфе набуд, хомӯш мерафтанд...

—...Ба ман нарез! – даст бар даҳони қадах гузошта гуфт Ромиз.

— Аз ин чӣ тарабест дар тарабхона?

— Дилам аз гами чонона молмомол, гирия дорад,

Соҳиб хандид:

— Ту аз он касони гиррён нестӣ.

Ин гап ба Ромиз чи таъсире кард, ки дасти сарпӯш аз сари қадаҳ бардошт.

— Бовар намекунӣ... Ман ҳам бовар надоштам, ки замоне чашми ман ашқолуд шавад. Зеро аз ин бобат ман плани якумарро пур карда будам, вале ўҳдадорӣ нагирифтаам, ки боз гирия кунам. Дар кӯдакиам албатта... он вақтҳо гӯлу гумроҳ будам, сода будам, ба қадри худу ба қадри дигарон намерасидам, Шаб мешуду рӯз; офтоб аз як самт мебаромаду ба самти дигар фуру мерафт. Гумонам ҳамин буд дунё; чунин буд зиндагӣ. Субҳ пода ба чаро мерафту шом бармегашт. Ҳама чиз: зиндагӣ, шабу рӯз, қору бор, хӯрду хоб... аз офтоб вобаста буд; ҳатто рангу рӯй ва хушбахтиву бадбахтии мардум. Муғлақ, муаллақ, амонат... ба чизе сарфаҳм намерафтам...

— Ҳолиё сарфаҳм равӣ?

— На! Агар «ҳа», монанди дигарон; аз рӯи китобҳои дарсӣ, аммо худам идрок карда натавонам, ки барои чӣ? Намедонам, ки чаро одам мирад... Дидӣ, даҳони ҳувули гап кушода шуд. Гуфтаам, ҳамин сабилмондари нанӯшам. Нӯшам, лаҷоми гапро дошта натавонам, баъд гап даҳон ба даҳон рафта... ҳа-дия, он тарафаш маълум. Баъд кӣ ганда? Ромиз. Ман аз рӯи бадӣ нагуфтаам-ку, барои беҳбудии қор гуфтаам-ку... – Ромиз чашм тангтар карда ба Соҳиб нигарист ва диққат дод, ки чун ба суҳанони ў гӯшу хуш шудааст. – Дар деги қалон ҷӯшидан лозим будааст. Аз деги дарвешон аҳли деҳа баробар насиба гиранд, вале дегҳое, ки дар хонаҳои ҷудогона ҷӯшанд, танҳо барои аҳли байт аст...

— Ман зиндагири медонам, гӯям, ту аз ман бештар диққат додай. Ҳа-а... Ман чизии бисёр донам, Ромиз, аммо навишта натавонам.

— Навиштан қори мушқил не, мешинию менависӣ, баъд ягон кас тарҷума карда ҳама хатоихоро дуруст мекунад, фақат шишта тавонистан лозим.

— Агар чунин буд, ту ин қадар роли боб намекофтӣ, ҳама роҷҳоро аз як сар бозӣ мекардӣ. Лекин гап дар шиштан не ва гап дар донистан ҳам не, зиндагӣ дигар, онро донистану тасвир карда тавонистан қори дигар.

— Зиндагири кӣ дониствааст, ки ману ту дониствавонем, зиндагӣ ин китоби кушода, ки ҳама саҳифааш сафед. Нодонҳо онро ранга қардан хоҳанд, вагарна ба кӣ зӯр омадааст, ки шаборӯз хобу роҳат надониства дар бораи қадом одами номаълуму қирдорҳои нохуби ў фикр кунад?

— Падарам гап дошганд, ки одамро кас дар ду ҳолат фаҳмад:
– гапро дигар қарданӣ шуд Соҳиб. – Дар вақти мансабу чиз доштан
ва баъди аз мансаб фурумадану бечиз шудан...

— Инро ман ҳам ҳис қардам, – сухани Соҳибро бурид Ромиз.
– Аз бекор худо ҳам безор, гуфтан хоҳӣ?

—...Падарам анбордори колхоз буд. Хонаамон тӯйхона буд:
наздиқону дурун меомаданд, фармудаю нафармуда чунон қорқоё
меқарданд, чунон хизматҳо ба ҷо меоварданд, ки мани бачча
ҳайрон мемондам ва гумон меқардам, ки дар ҷаҳон аз падари ман
обрӯмандтар касе нест ва ӯ ҳаргиз намемирад ва ин «хешовандо-
ни мо» ҳама умр ба хонадони мо омаду рафт мекунанд. Ва ҳама
замонҳо ва дар ҳар кучо хурду қалон маро «шумо» мегӯянд ва
азизи азизон медонанд... Ёдам ҳаст, ки ҳамон соли мудирӣ анбор
таъин шудани падарам, оғилчаамон, ки як гову як ҳар базӯр ҷой
меғирфт, васеъ шуд, на танҳо барои гову ҳар, ҳатто барои аспу
гӯсфандон ҳам ҷой шуд. Айвонамон бардошта шуд ва бомамон
шифердор гашт, ки он замон танҳо боми идораи колхоз шифер
дошт. Қорқои зиёде ба ҷо оварда шуд, аммо дар ягон қор иштиро-
қи падарамро надидам. Ӯ нимаҷаб меомаду ба қорқои иҷрошуда
ҷашм дӯхта «ҳа-а, нағз» мегуфт ва қаноатмандона дароз мекашид
ва маро мефармуд, ки пою миёнашро бо по зер кунам... Ман ҳа-
ловати ӯро ақун, вақте ки аз қор монда шуда меоям писарчаам
пою миёнаро зер мекунад, мефаҳмам... Зиндагӣ, таҷрибаи рӯзгор
одамро доно меқардааст. Он вақт намедонистам, ки дастархони
мо аз кучо пур мешуд; пур шуданашро медидам, аммо ҳолӣ шуда-
нашро не. Одамони бисёре меомаданд, менишастанду меҳӯрданду
меғуфтанд, вале дастархон боз пур буд. «Ризқро худо медиҳад»
мегуфт падарам ва шукргузори меқард... Вале солҳо гузаштанд,
ҷавонон мактабҳои олиро тамоми қарда омаданд, қариб ҳамаи
идоранишинони колхоз ҷояшонро ба дигарон доданд: аз ҷумла
падари ман ҳам... Он тарафашро худат мефаҳмӣ, Ромиз... Падарам
мақолашро дигар қард: «Нон дорӣ, ном дорӣ»....

— Ту дигар шудай, Соҳиб, дилат нарм гаштааст. Латифа ме-
гуфтӣ, аския мебофтӣ, якбора ба ҳасрату хотира гузаштӣ, пир
шудӣ магар?

— Аз пирӣ ҷои гурез нест. Илм исбот қардааст, ки одами-
зод дар батни модар ба сӯи пирӣ равад... Лекин пирии мо дигар,
Ромиз: ҷаққаҳо сафед, рӯйҳо пурӯжанг, табҳо хира. Барвакт...
Хеле новакт.

— Айби худамон, Соҳиб: ҳама қорро ба одамон ҳавола қунем,
ҳама саводнок, шуурашон тараққӣ қардагӣ; бинанд, дарқ қунанд,
фаҳманд, ҳоҷати луқма додан не, гӯем. Ба умеди Баҳоваддин шудан
лозим набудааст...

— Ту, Ромиз, ё хеле барвакт таваллуд шудӣ ва ё ниҳоят дер.

— Ҳммм... масхара кардан гир... Вакте ки мурдам, дар сари кабрам гӯй, ки одами нағз буд, дигарон ҳам гӯянд, ки оличаноб буд, талант буд... Ба гӯши мурда садои нағора надарояд.

— Ту ё ба гапи ман медарой ё хардумон сахт ҷанг мекунем.

— Марҳамат, лекин ҷанг барои одам не... Тамоми дунё барои сулҳ мубориза мебарад, вале ту бо ман ҷанг кардан мехоҳӣ. Модом ки ду одам ҷанг мехоҳад, чӣ хел дар олам пеши роҳи ҷангро гирифтани мумкин аст?..

Соҳиб чӣ гуфтанаширо надониста, аз миёни борики қадаҳ дошта, рӯи миз давр занондан гирифт ва мушоҳида кард, ки шӯълаи ҷароғ даруни қадаҳ рангинкамон сохтааст. Соҳиб чунин рангро дар рӯи обҳои чашмаҳ, ки мурдоб шуда боляшонро равған мегирад ва баъзан дар рӯи зарфҳои равғанани тар дидааст. Соҳиб ба қадаҳи Ромиз низ нигарист, аммо дар қадаҳи ӯ чунин ҳолатро надид. Сонӣ касе аз тағи манаҳд ӯ бардоштагӣ барин ба рӯи Ромиз нигарист:

— Резам?

— Рез!

Соҳиб ба қадаҳи Ромиз арақ рехта шишаро муаллақ дошта пурсид:

— Хӯш, барои чӣ менӯшем?

— Барои муваффақиятҳое, ки ҳоло ба даст наовардаем...

— Яъне, барои мурғи бахт?

— Оре!

Як шишаи ҳолӣ ба лаби мизи онҳо зада, ба фарши толор бархӯрда шикаст. Онҳо як қад париданд. Садои ходимае омад, ки «бас-бас!» мегуфт. Ходима ду даст ба банди дили буфетчӣ гузошта, ӯро ба пас тела медод, аз дарафтидан бозмедошт. Дар назди пештахтаи буфет ҷавоне рост меистод. «Бас, Саша, бас!» буфетчӣ – Сафарро ором кардани мешуд ходима.

— Чорсаду дувоздаҳ меғӯй, набошад чиро диҳам? – сӯи ҷавон наъра зад буфетчӣ.

— Роҳро аҳмақ, роҳро! Бедӯғу даранг! – кафида паи ҳам гуфт ҷавон.

— Нест, гуфтам-ку!!! – аз буни гӯши ходима нигоҳ карда дод зад буфетчӣ.

— Ман илтимос кардам, ту дӯғ мезанӣ. Гӯё ки замон замони савдогару магазинчиҳо бошад.

— Ага не, замони кӣ? Замони ту? Ман дасти ту ро доштам, бикун, бихур...

— Чунон дӯғ мезанӣ, ки олам дар ҳукми ту бошад.

— Ман ҳам ба идораи худут бирам, ҳамин хел муомила бикунӣ. Ношиноса салом нағӯй. Ҳама ҳамин хел...

— Ҳама ҳамин хел бошанд, ту ҷаро одам нашудӣ?

— Брав-брав! Насиҳатгар дорам.

— Маълум...

Сафар хост, ки шишаи холии дигарро сӯи чавон андозад, вале ҳодима мурдаи худро ба вай партофта, оғӯш карда, ўро боздошт...

— Ту гӯӣ, ки ман дигар шудаам, не, Ромиз, одамон дигар шу-даанд; ҳама дигар шудаанд.

— Ҳа-а... гардиши айём одамонро дигар кардааст. Хурду калон баробар. Калон гӯяду хурд гӯш кунад не; бояд ҳар ду баробар гӯянду шунаванд.

— Барои ҳамин якто бардорем! – қадах боло кард Соҳиб.

— Барои чӣ? Барои он ки байни хурду калон ҳурмату эҳтиром намондааст?

— Ман маънии гапи туро ин хел нафаҳмидаам, Ромиз. Хаёлам ту гӯӣ, ки баҳсу талоши наслҳо аз байн рафтааст, хурдҳо дигар интизори ба нафақа баромадани калонсолон нашуда, роҳ ёбанд ва мавқеъ пайдо кунанд, хулоса, вулқон барин зада бароянд.

— Аз кучо вулқон барин зада бароянд?

— Аз кучо? Вулқон аз кучо барояд? Аз замини сахт.

— Ҳасанот... Ва зада барояд ҳам.

Ҳоло ҳам овози буфетчӣ паст нашуда буд. Як-як садои дӯғу даранги ў боло шуда, ба сӯхбати онҳо халал мерасонд. Гӯё сӯх-баташон қатъ гашт: сукут қарданд. Ҳар кас ба таври худ фикр мекард; намехостанд, ки ба фикри якдигар халалгор шаванд.

— А, Соҳиб? – тоқат карда натавонист Ромиз.

— Чӣ?

— Наход ту ҳаминро пай бурда бошӣ, ки дар олам соҳибони дилҳои бузург ҳастанд?

— Ёфт шаванд, Ромиз, вале азоб кашанд..

Гӯё аз ин гап Ромиз хушёр гашт ва худро аз хоб хестагӣ барин афшонда ба гап даромад:

— Чӣ хел?

— Бепарво бошанд-ку, хайр, лекин ин хел дилҳо бепарво шуда натавонанд: бепарвоӣ хоси дили бузург нест. Ин хел касон нозук ва зудранҷ шаванд, ба ҳар чиз ҳамроҳ нашуда, ато ба лиқо бахшанд ва бинанд, ки корҳо мувофиқи инсоф нест: баъзан кор дигару гуф-тор дигар, ранҷанд. Дар тамоми замонҳо одамони бузург некроҳ ва некбин буданд...

— Ва ҳастанд ҳам...

— Бале, ҳастанд... Бо онҳо муносибату муомила қарданро ҳама надонанд...

— Ту бузург, Соҳиб, файласуф ту.

— Ҳамин хел гап зада метавонистай-ку! Чаро истифода на-кунӣ?

— Тавонам, лекин накунам. Инро ба гӯшат чун сурб бирез: тавонам, вале накунам. Даст пеши бар, сар ҳам, хушомад занам,

а? Не-е! Чунин накунам, паррон маро, вале чунин накунам, – каме ковок шуда ва гиребони пичакашро кашида гуфт Ромиз.

— Бисёр кори хуб бикунӣ, нахоҳӣ, ки мисли одамони дуруст зиндагӣ бикунӣ.

— Пас зиндагӣ кардани ман лозим нест?! Зиндагӣ, ки нест, пас ман мурдаам... Мурда ва ҳатто каси нимбисмил барои чамъият лозим нест. Ҳамин хел не?

— Надонам...

— Надонӣ... Агар ки надонӣ, чаро маро ин ҷо кашола карда овардӣ?.. Агар надонӣ, бирез!..

— Бас, Ромиз...

— Ба-ас Роми-из... Бирез! Ман ҳақамро аз зиндагӣ ситонам. Ман аз он ройгон мемуздагиҳо не...

— Оҳ! Ана акнун ба худ омадӣ. Ман ба ҷои ту бошам, ин хел истеъдод дошта бошам, театро девона мекунам...

— Девона! Боз мегӯӣ, ки ман зиндагиро медонам, балоро ме-донӣ. Истеъдод ба кӣ лозим?

— Лозим, Ромиз, лозим... Вақташ ояд, мефаҳмӣ.

— Баъди сари ман хоҳ офтоб барояд, хоҳ не...

— Ходимаи зебо, як дақиқа, – пешхизматро даъват кард ӯ.
– Хонумҷон, як шиша «Экстра».

— Лозим не, шӯҳӣ мекунад, – ба ходима фаҳмонд Соҳиб.

— Не, лозим... бигузур донанд, ки мо ҳам нӯшида маст шуда хулиганӣ карда метавонем. Бигузур донанд! – пойҳояшро ба фарш тира карда ва курсиро андаке пушт тела дода гуфт Ромиз. – Дониста монед, мулло Соҳиб, мо сармуҳаррир не! – оқибат кафид Ромиз. – Як рӯз ҳамааш рӯи об барояд; мардум Ромизро ҳам шиносанд, дигаронро ҳам.

3

Онҳо дастҳо ба гардани ҳамдигар гузошта мерафтанд: калавида ва ҳамдигарро муттақо шуда мерафтанд. Вале дӯғ намезаданд, дашном намекарданд, ба касе зиён намеоварданд, ҳамдигарро «рост ист, худро хушёр дор» мегуфтанд ва кашола-кашола қадам мемонданд. «Ман дар умрам ин хел саҳт маст нашуда будам» иқро кард Ромиз. «Ман ҳам... ва туро низ ин зайл саҳт маст надида будам» гапи Ромизро тасдиқ кард ӯ.

— Назди театр катӣ нарав, – бозистода хоҳиш кард Ромиз.

— Хуб.

— Агар аз сари роҳамон вай барояд, маро ба ҳоли худ гузор.

— Янга? – аниқ карданӣ шуд Соҳиб.

— А, не. Рафтан гир, ту ин гапро намефаҳмӣ.

Онҳо назди дарвозаи Мулло-амак расиданд. «Ту даро, ман меравам» гуфт Соҳиб. «Ҳоло касе ба дарвозаи мо омада, хона надаромада, барнагаштааст, медароём!» – гуфта дарвозаро кушод ва Соҳибро кашида дарун даровард ва завҷаашро фарёд кард: «Саида, кучой?».

Саида тохта аз хона баромад.

— Саида, Соҳиб маро овард, акнун ман ўро бурда мемонам.

— Як пиёла чой гиретон, сонӣ.

— Лозим не, янга, ман ҳар рӯз ҳамин чо. Хайр!

— Ман туро мегуселонам...

— Набошад, ҳамроҳ меравем, Ромиз, – хоҳиш кард Саида.

— Ана ин гапи дигар.

То хонаи Соҳиб хеле роҳ буд. Онҳо оҳиста-оҳиста қадам зада мерафтанд. Гап намезаданд, маълум, ки Саида ба сўҳбати онҳо халалгор шуд. Ҳарчанд ки онҳо суст-мерафтанд, Саида шарм карда боз худро ақибтар мекашид ва чунон мерафт, ки аз омада-наш ҳазор пушаймон бошад. Чун ба даромадгоҳи бинои Соҳиб расиданд, Саида пой рафт боздошт. Соҳиб, ки хонааш дар ошёнаи аввал буд, занги дарро пахш кард. Ду-се бор пахш кард ва сонӣ аз дарун садое омад: «Кист?» «Ман. Кушо!» Вале дар боз нашуда ҷавоби дигаре омад:

— Дайдуҳо барин кучо мегардӣ? Аз кучое омада бошӣ, ҳамон чо бирав!

— Янга, мо ҳам ҳастем! – овоз баровард Ромиз.

Зани Соҳиб дергоҳ овоз набароварда, баъд сахт-сахт калид гардонида, худ тапарросзанон, аз афташ, ба хонаи хоб рафт.

— Марҳамат! – ба хона хонд Соҳиб.

— Не, ташаккур, қавламон то дари хона буд, – рамуз гирифта гуфт Саида.

Онҳо хомӯш қадам мезаданд: ҳар ду ҳам аз якдигар ягон сухане гӯшдошт буданд, ақаллан дар бораи муомилаи зани Соҳиб, аммо чизе нагуфта, ҳар чизе ки мулоҳиза карданд, дар дил доштанд. Саида, ки дар умраш миёни андешаи шавҳарашро нашикастааст ва ё ягон бор байни сухани ӯ гап назадааст, ҳоло низ андешаи ўро дида, хомӯширо вайрон накард ва бо вазнинии худ гирифтдор буд, ки оҳиста-оҳиста по мепартофт. Чунон по мепартофт, ки замин озор наёбад ва барои он ин қадар оҳиста қадам мемонд, ки андешаи дар бораи Ромиз доштааш аз сар дур нашавад. Рафтору кирдори Ромизро ба таври худ таҳлил мекард, вале намегуфт, ки чаро ин зайл рафтдор мекуни, чаро худатро ба девонагии оворагӣ зада мегардӣ; чунон ки Ромиз дар бораи одам андеша дошта, ҳама корро ба фаросоти ӯ ҳавола кунад, Саида низ ҳамон зайл рафтдор мекунад. Ӯ донад, ки ба Ромиз ақл шудани ӯ аз рӯи инсоф ҳам не, аз рӯи одоб ҳам, барои ҳамин ором гардад; худаш ягон фикр доштагист гӯяд. На ҳама зан чунин фикр кунад; баъзе занҳо бештар

ба шавҳарашон ақл шудан хоҳанд ва баъди мазза аз қайла гуза-
штан фаҳманд, ки дандони ақлашон набаромада ба шавҳарашон
«ақл» ёд додаанд. Чунин мулоҳизарониҳои Саида на аз барои он
аст, ки Ромиз барин шавҳари боандеша дорад, балки барои он
аст, ки ӯ дар оилаи дуруст тарбия ёфтааст ва ҳар боре ки назди
падару модараш равад, боз ҳамон гапҳои тақрорро шунавад: «Ба
шавҳарат ақл нашав, забонбарзани шавҳар мабош, ба ҳар гапу
калоча ҳамроҳ нашав, кунҷқобӣ накун, ҳар корро пешравӣ назан,
аз худат гапи дурӯғ мабоф, дурӯғ гуфта, рост шунавам, мағӯй...» ва
ҳоказо. Падараш ҳам, модараш ҳам муаллимони номдори район,
холо ҳам Саидаро шогирди мактабӣ гумон карда аз насихат намо-
нанд. Саида, ки чунин тарбия гирифтааст, муомилаи андаке пеш
аз ҷониби зани Соҳиб ба миён омада ӯро саҳт парешон кард. Ӯ
лаб газид, чизе гуфта натавонист. Чӣ мешуд агар Ромиз ба мисли
зани Соҳиб зан медошт? Шояд ӯро хушёртар мекард ва ё аз ин
рӯзаш ҳам бағар: таънаборон мекард, маломат мезад, роҳу тариқи
зиндагӣ мегуфт, маҷбур мекард, ки мисли Соҳиб аз телестудия ба
киностудия ва аз киностудия ба телестудияву радио тохта зинда-
гиашро дуруст кунад: агар зиндагӣ аз хӯрдану пӯшидан иборат
бошад. Саида надонад, ки шавҳараш дар чӣ хусус фикр кунад,
вале Ромиз донад, ки завҷаш ғами ӯро хӯрад. Дар ҳақиқат Ромиз
андеша кунад, ки зани ӯ низ мисли зани Соҳиб мебуд, ҳолаш чӣ
мешуд. Хоки Саида дигар: ӯ зан шуда ҳоло ба рӯи шавҳар нигоҳ
карда гап назадааст, ягон бор нагуфтааст, ки дӯсташ медорад, ё
нагуфтааст, ки мисли дигар занҳо ин надораду он надаррад. Ягон
бор ба рӯи шавҳар надидааст ва баҳонае надидааст, ки Ромиз ӯро
ранҷонад, фақат аз театр рафтани ӯ ба Саида маъқул нест, зеро ӯ
донад, ки Ромиз бе театр зинда нест, чунон ки моҳӣ бе об. Саида
ҳар қадар эҳтироме ки дорад, ба воситаи оромӣ ва бурдбории худ
ифода кардан мехоҳад... Боз кӣ медонад? – оламу ҳаводис. Одамро
одам вайрон мекунад, мегӯянд. Як хубиаш ҳамин ки Саида дар
шаҳр дугона надорад, зеро дугона-бегона, гуфтаанд. Фақат дар
яке аз иҷорахонаҳо Саида бо духтари соҳибхона ҳамсоя шуд ва
вақти таваллудаш, ки наздик омада буд ва шавҳараш ба гастрол
мерафт, ӯ назди падару модараш ба район рафт ва духтараки
ҳамсояро дугона доништа, мактуб навишт: содагӣ карда аз дил-
сӯзиаш ин ҳолатро «зиндачудой» номид. Рӯзе аз рӯзҳо духтараки
ҳамсоя мактубро ба рӯи мизи саҳни ҳавли гузошт ва қасдан ад-
ресу имзояшро рӯболо гузошт, ки чаши Ромиз ба номи завҷаш
афтида, ҳавасманд мактубро хонад; ҳамин тавр ҳам шуд ва боре
сари гап Ромиз ба Саида фаҳмонд, ки ту чунон рафтор кардӣ, ин
кори хуб нест. Ҳамону ҳамон Саида дигар на дугона гирифтаасту
на ҳамсӯҳбат, акнун ҳамсӯҳбату насихатгараши Хола-мулло, ки аз
ин хусус баъдтар.

Вале холо Саида содагӣ кард: содагиаш аз дилсӯзӣ буд. Ҳарчанд намехост, ки ин гапро аз шавҳараш пурсад, аммо тоқат карда натавонист:

— Ромиз, акнун дар кучо кор мекунед?

— Дар он дунё! – бе исту бист ҷавоб дод ӯ.

Саида як қад парид. Баргашта ба шавҳараш нигарист ва то хона хомӯш рафтанд.

— Ман гумон кардам, ки ту ҳазро мефаҳмӣ... Ту зани ман, гумонам, ки аз сирру савдои ман бохабар бошӣ, саволатро гӯл-пурсӣ дониста ин хел ҷавоб додам, хафа нашав... Ғам маҳӯр, дар ҷамъияти мо ҳеҷ кас бекор намондааст, ки ман бекор монам... Бадиаш ҳамин ки имкониятамон мисли мавзеамон танг аст, вале диламон васеъ, ту дилтангӣ нақун, аз дилтангӣ душмани зӯртар нест... Агар се-чор театр медоштем, аз якеаш ба дигараш гузаштан мумкин буд... Институти санъат кушода шуд... Ҷаро гирия мекунӣ? Чӣ камӣ дидӣ?.. – Ромиз мӯйҳои Саидаро бо ангуштон шона, рӯяшро сила кард, сонӣ рӯйро ба рӯи ӯ гузошта, дергоҳ хомӯш истод ва шукрона кард: – Хайрият, ки ту зани Соҳиб барин не...

— Ҳамин хел боиси гапу калочаи касу нокас шуда гардед, аз зани Соҳиб ҳам бадтар шуданам мумкин, – ноз карда ва аз зери кани шавҳараш дошта гуфт Саида.

— Ин хел нагӯ, нафаси хунук нақун, нияти нағз ними давлат гуфтаанд, ҳеҷ гоҳ нияти бадро ба дахон мағир, – гуфт Ромиз нармии гӯши Саидаро молида ва баъд холи сиёҳи чашми булбул барин зебоашро аз пахлӯи рости гарданаш ёфта, бо нӯги ангушт соидан гирифт. Ҳамаи лаҳзаҳои хубе, ки бо завҷаш дида бошад ёд овард. Ӯ сари Саидаро ба банди дил нарм-нарм пахш кард, вале дар бораи зиндагӣ ва ояндаи худу кӯдакон андеша дошт. «Бадтарин одам он, ки дар бораи рӯзгору фарзандон фикр нақунад». Саида хомӯш истодани шавҳарашро чӣ гумон кард, ки аз зери манаҳи ӯ ба ноз нигарист ва даст ёзонда гардани ӯро молида гуфт:

— Мо дар кучои ин хона гаҳвора мемонем, Ромиз?

— Ҳозир одамон дар гаҳвора кӯдак калон намекунанд. Дар аргунҷак калон мекунанд, ин кори одамони маданӣ, вале одамони бемаданият дар замин, дар рӯи хок. Ва баъд, сина додан ҳам аз мӯд баромадааст, ана бо вай, пистонаки резинӣ, ки як умр аз дахонашон бӯи резин омада истад, то калонҳо таъна карда нагӯянд, ки «аз дахонаш бӯи шир меояду бо ман баробар мешавад». Ин як роҳи таъна нашунидани баччагони оянда... – Ромиз оне ба зан диққат дода, хайронии ӯро дида, тасалли додани шуд: – Ман хайрати – туро мефаҳмам, дар кучои ин хона аргунҷак меовезем, меғуй. Осон. Ана дар он дорбومي хона як меҳи калонро мекӯбам, ресмонро кашол мекунам, марҳамат, аргунҷак... Қандили ҳазорсӯма чӣ лозим... Бигузур аргунҷаки мо қандиламон бошад...

— Масҳара мекунед?..

— Чӣ хел масхара?.. Рӯзгори худамро масхара кунам?.. Ва баъд ту гумон мекуни, ки мо як умр беҳонаю чой мемонем? Не-е, чони ман! Мо хона мегирем, баччаҳоро аз район меорем, баъд ба верталёт савор шуда, аз баландӣ шахро тамошо мекунем, мебинем, ки шаҳри мо чӣ зайл обод шудааст. Чунон дигаргун, ки шинохта нашавад: бо дурбин кобӣ ҳам, хонаҳои ичора нишастаамонро наёбӣ... Он гоҳ надонам ту ё ман маҳмадоноӣ карда ба кӯдакон хикоят кунем, ки шахрамон чун буду чун шуд...

— Шаҳр-ку дигар мешавад, аммо одамон чӣ?

Ромиз сари занашро аз банди дил бардошта, рост ба чашмони ӯ нигарист ва пурсид:

— Ту одамнро аз кучо донӣ? – вале ба саволаш ҷавоб гирифта натавонист. Саида ба ҷои ҷавоб баргашта сарашро ба банди дили шавҳараш гузошт: – Рост гӯӣ, пеш аз он ки шахрамон дигар шавад, одамон бояд дигар шаванд, зеро ҳама гуна ободию вайронӣ аз дасти инсон аст.

4

Ромиз паҳлӯ мегашту гел мезад, рӯболо мешуд, ба шикам хоб мерафт, боз паҳлӯ мегашт. Аз афташ, паҳлӯхояш лат хӯрда дардманд шуда буданд, тоқати нафас гирифтани ва даме қарор истодан набуд. Бошад, ки сахттарин душвории рӯзгор, вазнинтарин хидмати зиндагӣ, пуразобтарин қор касро ин қадар мондаю шалпар накунад, ин қадар лат надихад ва ин қадар дар бистари роҳат гел нагардонад. Донад, ки барои чӣ, вале Саида сабаби чунин беқарориро нафаҳмад. Ӯ низ паҳлӯ гаштанҳои шавҳарро дида, ноором шуд, хобаш парид, аммо гап намезад, ки Ромиз боз нооромтар шуда ва асабаш вайронтар гашта, то сахар хоб намеравад. Ӯ эҳтиёт карда нафас мекашид, ки ба шавҳараш ҳалал нарасонад ва агар имкон мебуду хонаи дигар, Саида охиста барҳеста ба он хона гузашта, Ромизро ба ҳоли худ мегузошт, ки то охир фикру андеша карда, ба худ ояд. Ва сонӣ нафаси дар гулӯ гунд омадаро фурӯ кашида, охиста-охиста зери лаб берун баровард. Ва чӣ шуд, ки ҳамин вақт Ромиз нафасҳои дароз гирифт, ки ба «оҳ» монанд буд. Чунин оҳ кашиданҳои ӯ Саидаро водор кард, ки ба андеша равад ва дар бораи шавҳар фикр кунад: «Шояд ман гунаҳгор бошам?.. Шояд ба ӯ зане лозим бошад, ки баробараш даву тоз карда тавонад: санъаташро фаҳмад, театрашро фаҳмад, ба қору бори ӯ дасти ёри дода тавонад, гарданаи ёри надихад, ки ба ман ёри дех, гӯяд. Ҳа-а, Ромиз ҳама чизро ба фаросоти инсон ҳавола кунад...»

— Чӣ? – паҳлӯ гашта пурсид Ромиз.

— Ҳеч чӣ! – ҷавоб дод Саида ба ноз ва айни замон ранчида. Ва сонӣ шиками дамида ба танаи Ромиз расонд, ки чунбидани

тифли дарунро пай бурда, шояд каме ором гардад. Ромиз хеле ором истод ва паҳлӯ нагашт. Саида пай бурд, ки ӯ андаке ба худ омада. Базӯр овоз баровард:

— Дар ресторан қаҳваи сиёҳ хӯрдед, ки хобатон набарад?

— Магар қаҳва аз заҳри забон ва беҳурмати нисбат ба шавҳар талхтар аст?

Саида аз ин гапи шавҳар хайрон шуд ва каме худро аз чогах боло гирифта мурочиат кард:

— Ман нисбат ба шумо ягон беҳурмати кардам, Ромиз?

— Не-е... Ман заҳри забони зани Соҳибро дар назар дорам...

— Дар ин хусус фикр накунед, гуфти худатон, ки атои ӯро ба лиқояш бахшед...

— Боз ту мегӯӣ, ки ман ҳам аз зани Соҳиб батар шавам...

— Ой!.. Бубахшед Ромиз, ман ҳазл кардам.

Ромиз ба шикам хоб рафт. Саида гуман кард, ки ӯ ранчида пушт гардонд, вале ҳамин ки каме истода Ромизро ором ва қарор дид ва амик нафас гирифтани ӯро шунид, яқин кард, ки хумори пушт-моли гирифтааст. Саида тани вазнинашро бардошта ба оринчи чап тақя кард ва тахтапушти паҳлавонсурати Ромизро молид ва пай бурд, ки ташвиши зиёд, андешаи бисёр, бекорӣ ва сангбозӣ накарданхош ӯро обу адо карда ва аз гӯшт фурувардааст. «Дастат дар накунад!» гуфт Ромиз ва бо ҳамин дигар нафасаш набаромад ва фурсати зиёде гузашту Саида шунид, ки ӯ дароз-дароз нафас мегирад. Оҳиста паҳлӯи ӯ дароз кашид. Сонӣ ба фикру хаёл фуру рафт, ки чаро Ромиз мардумро ба инобат нагирад ва мудом гап гапи худам гӯяд. «Хаёлаш, ки ҳама ӯро мисли худаш фаҳманд... Хайр, фарз кардем, ки ман туро мисли худат фаҳмидам, режиссёр туро фаҳмид ва чанд нафари дигар... охир халоиқ туро фаҳмида наметавонад... Ту ҳам бояд дигаронро бифаҳмӣ, ҳамин хел не? Ту ҳам бояд ба рафти об бел зада тавонӣ...»

— Чӣ? – магар сухани Саида бадандтар баромад, ки ӯ бедор шуд ва парида хест. – Чӣ хел бел?

— Ман гӯям, ки песае мешуд, ки қаҳрамонаш ба рафти об бел зада метавонист, бозӣ мекардед?

— Ҳм. Ин хел ролро кӣ бозӣ карда наметавонад?.. Наход ту гумон кунӣ, ки ман барои ин ё он ролро бозӣ карда тазонистан ва ё натавонистан ин хел рафтор кунам, ё барои ҳамин аз театр рафта бошам...

— Не, ин хел гумон намекунам. Мегӯям, ки ҳамин хел ролро бозӣ мекунед ё не?

Ромиз мадд кашид, вале ҷавоб надод...

Дар бадани Саида хорише пайдо шуд. Вай мехост решаи чунин хоришро ёфта, канда, хуншор кунад, то хориши ҳаринаи баданаш бозмонад. Бадан хорид, вале эҳтиёт мекард, ки Ромизи хоббурдаро бедор накунад. Худро каме аз ӯ дур кашида чашм пӯшида, нафас

фурӯ дошта, тамоми гапу колои оламро аз ёд бароварданӣ шуд, ки шояд хориши ҳарина бозмонад, лекин ба ҷои оромӣ шикамаш сахт-сахт чунбид, аз ин чиз Саида ҳаросид, ҳаросид, то хориши ҳарина ба шикам гузашта, тифли ороми ўро низ норӯҳат накунад. Парешон шуд, хост Ромизро бедор карда гӯяд, ки аҳвол чунин аст, аммо ба душвориҳо хоб рафтани ўро дониста гап назад. «Асаб...» чунин донист Саида ва худро осуда доштани шуда, боз рӯболо дароз кашада, ба осмонаи хона чашм дӯхт, ки дар торикӣ чиро бинад? Ба назараш намуд, ки як сурати устухони сар, ки дандонҳои дароз-дарози баднамо дорад, ба сӯи ӯ хандад. Саида сарашро кӯрпапеч кард ва худро тасалло дод, ки ин фиреби назар аст, бо вучуди он нашуд, шавҳар бедор кардан рост омад: бедор карда фаҳмидани буд, ки дар ҳақиқат дар осмонаи хона сурат вучуд дорад ва ё дар назар тобад. Ду-се бор Ромизро охишта чунбонд, аммо ӯ бедор нашуд: ё сахт хобида буд ва ё бедор буду қасдан нахест. «Наход тамоми майзадаҳо аламзада бошанд?... Наход ки... ха, воқеан, чаро одамон арақ хӯранд? А, барои чӣ? Барои тезондани хун? Дар идора бисёр шинанд, мошинсабор ба хона рафта ба кор оянд... бо шароб ҳаракати хун тез кунанд... Ин барои идора-шинҳо, лекин коргарҳо чӣ? Ҳама вақт ҷумҷум доранд, хунашон аз ҳадду эътидол зиёдтар ҳаракат кунанд, онҳо низ арақ нӯшанд, чунон нӯшанд, ки роҳи хона гум кунанд. Сиҳат ҳам нӯшад, девона ҳам; дониставу надониста... Рост, гуфти Ромиз, ки кас надонад, ки одамон чаро зиёд бода нӯшанд, агар гӯем, ки фақат ғамзадаю аламзадаҳо менӯшанд, гапи дигар, лекин ҳама нӯшанд. Одат гӯй, одат не, зеро ягон модар ба ҷои шир ба тифлаш арақ нанӯшонанд, мараз гӯй, мараз не, зеро ҳеч кас нахоҳад, ки дардманд бошад... Ин як феъли бад... Гапат рост, Ромиз: «Ғами марги бародарро бародармурда медонад»... Ҳар кию ҳар чӣ... Лекин ту барои чӣ нӯшӣ, Ромиз? – баланд пурсид ӯ, аммо ҷавобе нагирифта боз ба хаёл рафт. – Ҳа-а, Ромиз, рост гӯй, худат надонӣ, ки барои чӣ нӯшӣ. Чизеро на кам бикунӣ ва на зиёд. Ё гапам нодуруст? А, Ромиз? Гӯй, ки нодуруст. Нодуруст-а?...»

— Нодуруст, Саида, нодуруст...

— Гӯй, ки барои чӣ нӯшӣ?

— Ба саломатии сари ту, Саида.

— Дурӯғ нагӯй, Ромиз, дурӯғ нагӯй, – таъкид кард Саида ва хеле хомӯш истод, ки аз ӯ ягон садо меояд, аммо ҳарфе нашунид; тақон дода ўро ҳезондани шуд, лекин касе гӯё ки ўро хоб раф-хоб раф, гуфта тасалло дода бошад, сахт чашм пӯшид. Хоби ӯ бурда ва ё набурда Ромиз дод зада хест: «Дор, модари маро дор! Ман шиноварӣ надонам, то ёрӣ диҳам! Бидор ўро...»

— Чӣ шуд, Ромиз?! – даст бар сари китфи ӯ гузошта хоҳиш кард, ки натарсад.

— Ү-ӯ-ӯ! Модарам маро аз гирдоб раҳо карду ҳадаш ғарқ шуд!
– Ромиз хомӯш монд ва сукути занро дида боз ба гап даромад.
– Ҳа-а, ҳоли ношиновар чунин будааст... Модари худ аз гирдоби
бало раҳо карда натавонад. – Ромиз аз нав дароз кашид; гумонаш
завҷаш таъбири хоб гӯяд, вале Саида хомӯш буд: – Ягон чиз гӯй
охир!! – яқбора қафида ва парида хест Ромиз.

— Чӣ гӯям?

— Хоби ман чӣ таъбир дорад?,

— Таъбири нек, модаратон дастгирӣ кардаанд...

— Ҳмм... маро куштан осон не... Аз мурдаи ман хок сер на-
шавад...

— Ромиз!

— Ман бояд, ки Рустами дастон шавам.

— Чаро Ромиз не?

— Актёр тавонад ҳамин қадар шавад: тавонад Рӯдакӣ шавад,
тавонад Эзоп шавад, тавонад Артур шавад, Отелло шавад, Ромео
шавад, тавонад Ҳама шавад, ба ғайр аз Ромиз. Зеро Ромиз ҳеҷ
гоҳ қаҳрамони асар шуда натавонад, агарчӣ Саида ханҷар зада
кушад.

— Чаро ту гумон дорӣ, ки туро Саида бояд кушад?

— Маро кушад, Саида кушад. – Ҳазли халкиро кор фармуд
Ромиз.

— Меҳоҳӣ, ки Ромиз бошӣ?

— Не. Хоҳам, ки Эзоп бошаму Ҳама маро масҳара кунанд,
ханданд, то донам, ки маро дида натавонанд, дар ҳақкам тӯхматҳо
кунанд, маро нобуд сохтан хоҳанд... он гоҳ ман худро хушбахт
ҳисобам; донӣ, ки ба чизе арзидаӣ, душмандор шудай... то имрӯз
касе ёд надорад, ки давлати пурзӯру одами машҳур бедушман
гузашта бошад. Агар кас ҳамин чизро донанд хуб, ӯ хушбахт, ки
дар қадам гӯшаи олам касе ҳаст, ки дар қасди ҷони ӯст, танҳо
барои ҳамин чиз зиндагӣ кардан шоиста аст. Ва боз мард донанд,
ки дар қадам гӯшаи сайёра зане ҳаст, ки ақидаву муроду максими
ӯро фаҳмаду дӯст дорад, ба ёди чунин зан низ зиндагӣ кардан
зебанда бувад.

— Пас чаро Ромиз натавонад ин корро кунанд?

— Қадам корро?

— Ү донанд, ки зане ӯро дӯст дорад... пас чаро Ромиз ба хотири
ӯ аз феъли бад нагардад?

— Аввалан, қадам зан ва чӣ гуна феъл? Сониян, гап дар бораи
Эзоп ва қаҳрамонҳо равад, на дар бораи Ромиз.

— Ромиз-Эзоп, Эзоп-Ромиз.

— Ту хобӣ ё бедор?

— Хоб будам, бедор шудам. Акнун аз Ромиз илтимосе дорам.
Агар Ромиз мисли қаҳрамонҳои дӯстдоштааш занро хурмат кунанд,
аз роҳи гумҷӯй баргардад...

— Ту чиҳо гӯӣ, Саида?
— Рост гӯям, ту худро гум накардаӣ, ки чӯӣ, ту беҳуда хешро овора карда гаштай. Хештанро кайҳо ёфтаӣ ва бибояд домони худ сахтгар бидорӣ...
— Маълум, ки ту ҳам аз ман безор шудай.
— Агар ту аз оворагӣ ба қасри санъат баргардӣ, ҳеч қисса не.
— Туро ҳеч қисса не, аммо маро – марг!

Саида як қад парида, тарсида аз ҷогах бархест ва қаҳр кардагӣ барин берун баромад.

Ромиз аз чунин гапҳои нешдор ва дар айни замон насиҳатворонаи занаш ҳайрон шуд, ба назараш расид, ки касе чунин гапхоро ба ӯ ёд додааст. Ёд дода бошад ҳам, худӣ Саида ёфта, гуфта бошад ҳам, сахт буданд, ба Ромиз сахт расиданд. Ӯ чунон хушёр шуд, ки гӯё қатраи арақро ба даҳон набурда бошад. Таги пӯсти ӯ мурғак давид. Дастонашро харпанча андохта, зери сар гузошта рӯболо хобид. Ба ҳаёл рафт: «Маълум ки Саида сахт ранчидааст. Ӯ ғами маро хӯрад ва ё камбудӣ кашидааст?... Ё дарди дилашро ба ягон кас гуфта маслиҳат гирифтааст... Ба ҳар ҳол бегап не...»

Ромиз сар бардошт, харпанчаи зери сарашро раҳо карда, часта хест ва аз паси Саида тозон берун баромад...

5

Ромиз ба гулҳои рӯи хавлӣ кордор нашуда ва аз аҳволи Мулло-амаку Хола-мулло хабар ҳам нагирифта, гӯё қаҳролуд аз хавлӣ бадар рафт. Гӯё аз рафтори шабина шарм карда, бо онҳо рӯ ба рӯ нашуда, рафт. Ҳатто кучо рафтанро ба Саида ҳам нагуфт. Шояд намедонист, ки кучо меравад. Ӯ, ки шаби дароз нимхобу нимбедор ва ниммасту нимхушёр чӣ гуфтани чӣ қор қардану чӣ хел ҳаво гирифтаниро ёд надошт, сари сина баланд карда, аз ҳавои серуни пагоҳӣ дароз-дароз нафас гирифт. Ҳарчанд аз ҳавои нисбатан тоза ҳам бӯи бензину резину бӯи дудаи заводу фабрикаҳои дар басти шабона коркарда меомад; сари дилу шуш пур карда, дароз-дароз нафас мегирифт, вале аз ҳаво сер намешуд, сонӣ барои он ки аз ҳаво сер шавад, чун ширинкорони сирк бинӣ дошта ва даҳон қалон кушода хаворо фуру мекашид; ба кирдори худ табассум кард. Ҳоло ба табассуми бечо қадоме хандид, бинобар он атрофро аз назар гузаронд. Не, дар наздикиҳо касе нест ва табассумашро касе надидааст; ҳама аз пай кори хеш, фақат Ромиз бекорхӯчаҳо барин гардад...

Ба гӯши Ромиз шарфаи пое расид, баргашта нигарист, касеро надид. Ба дари хавлӣ зеҳн монд, ки шояд Саида баромада бошад, вале он ҷо ҳам касе набуд, оҳиста-оҳиста қадам зада то гулгашти «Ҳофиз» рафт ва курсии барқади зери чанори ҷавонро интихоб

карда нишаст ва ёд овард, ки хофизи машхури тоҷик Шохназар охирҳои умраш ҳар сабоҳ пеш аз тулӯи офтоб ба ин ҷо ҳозир шуда сайру гашт мекард ва андаке нафаси озод гирифта боз асозанон ба хонааш бармегашт. Ромиз ҳаёл дорад, ки хофизи номдор хангоми сайру гашт дар ҷӣ хусусҳо фикр мекард. Касеро, ки рӯз башумор монда, дар бораи ҷӣ фикр кунад, маълум. «Ҳа-айр» мадд кашид Ромиз ва дастон бар қадди муттақои курсӣ ба ду тараф боз қард, сар ба пушт майл дода, хастагӣ баровардани шуд, лекин майнаш гич, гӯё бар гарданаш на сар, балки як қадди бемағз савор буд. Ба ҳоли хеш хандид ва ханда губорпардаи майнаро кушод, ки «ҳм... артист» гуфт ва ба атроф нигариста гуфтаи худро рад қард: «Не, ту артист нестӣ, артист бошӣ, набояд сарат дард кунад, бояд аз байни ин қадар губору дуди ғализ ҳавои тоза ҷудо қарда, гирифта тавонӣ. Агар не, ту ҷӣ хел артист? Артист... Актёр бояд пуриктидор бошад, аз дасташ ҳама қор ояд. Ў бояд мардумро хандонад, тамошобинро ба ваҷд орад, ғизои рӯҳӣ бахшад, нисбат ба қорҳои ношоиста, пастию ночавонмардӣ, нопоқӣ ва ҳама гуна бедодӣ нафрат ва ғазаби қасро барангезад... актёр бояд бимираду боз зинда шавад... «Хушбахттарин қаси рӯи олам актёр аст» ҳаёл кунад тамошобин, вале надонад, ки берун аз сахна бо актёр ҷӣ қорҳое пеш ояд... Ҳов, мо ҳама актёрем, вале ҳунар он аст, ки дар зиндагӣ қӣ нақшо бозида тавонад? Ҳама гап дар ҳамин... Агар ҳар қас медонист, ки ҷӣ актёрест, хочат ба театр наменонд. Театр барои он лозим ки ҳар қасро дар чашмаш нишон диҳӣ... Албатта, ин чизро як қасу ду қас набофта, ин чиз аз таҷрибаи рӯзгор. Нахустин театр қаҳон; аввалин актёрон – одамон: яке рафтору гуфтору қирдори дигареро дида, хубӣ ё бадиашро тақлид қарда, ба ҳамдигар нишон додаанд...»

— Ҳа, Эзоп! – садои шиносе ба гӯши Ромиз расид.

— О-о, Турфалдино! – ҷавоб қардонд Ромиз ва ҷунон буд, ки онҳо дар сахна бозӣ қарда истодаанд, сонӣ ў дастони бар рави курсӣ бол қушодаро ҷамъ қарда, хест ва одоб қард: «Салом, ака!»

— Ҷаро хестӣ? Бишин! – гуфта аз банди дасти ў дошта бознишонд ва ордену медалҳои зиёде дар сари синааш ҳамоил шуда алвонҷ хӯрданд.

— Бо шумо шӯҳӣ қарда ҳам нашавад, – «Турфалдино» гуфтанаширо дар назар дошта гуфт ў ва ҳазломез қаме худро пас қашид..

— Ҳазлу шӯҳиатро қардан қир, Ромиз. Қадри ин чизҳоро қасефаҳмад, ки ҳаёти худро қаравгон монда ба ин чизҳо ноил шудааст. Ҷанговарон маънии қилваи ин чизҳоро фаҳмад, вале барои баъзе шоқолодмастони инзамона ин чизҳо як пора тунуқайи рангқарда...

— Мефаҳмад, ақайи Ғиёс, одамони ин замона даҳони амма не, мефаҳмад, ки аз ордендорон бозътибортар қасе неест.

- Ҳа-а, мефаҳманд, Ромиз, – мадд кашид Гиёс.
- Ҳатто дар дорухонаҳо навишта мондаанд, ки дору гирифта барои маҷрӯҳони Ҷанги Бузурги Ватанӣ бенавбат...
- Ҳа-а, ба ҳаминаш ҳам шукр... Маҷрӯҳи Ҷанги Бузурги Ватаниро бо доруи аптека, махсусан бо антибиотикҳо муолиҷа кардан муҳол аст, Эзоп... сонӣ, маҷрӯҳони Ҷанги Бузурги Ватанӣ донашумур мондаанд... Ту ин дардро намефаҳмӣ, Эзоп.
- Шояд, шояд нафаҳмам, аҳо... лекин, агар ба дасти ман мебуд, чӣ кор карданро медонистам...
- Не, ту ҳам намедонистӣ, ин кор ба дасти ману ту не.,
- Ҳамин хелу боз илоҷашро ёфта мумкин...
- Ба мо кам мадад намекунад, ҳар чӣ аз дасти ҳукумат ояд, карда истодааст, худӣ ба маҷрӯҳони ҷанг додани мошинҳои сабукрави бепул... Ҳа, додарам, дигар ҷои гап не. Хуб карда истодааст ҳукумати мо... Ту мегӯӣ, ки одамони мо ин нишонҳоро намефаҳманд, мефаҳманд, ҳатто кӯдаки ҳоло ба мактаб нарафта якбора чашмаш ба ин нишонҳо афтад, «воҳ» гӯяд. Баъди он бинӣ, ки ҳар нишоне, ки ба дасташ афтад, тақлид карда ба сари сина часпонад... Ин хуб аст...
- Рост мегӯм, агар ба дасти ман мебуд...
- Гуфтам-ку, ба дасти ту ҳам бошад, ҳеҷ кор карда натавонӣ, орзуи камбағал ин ки бой шуда ҳама чизашро ба камбағалон тақсим карда диҳад, аммо чун бой шуд, ҳама камбағалонро кор фармуда бойтар шудан хоҳад. Ту, додарам, ҳоло одамро хуб намедонистай. Одам махлуқи ношукр.
- Ман дар ҷое хондам, ки одам аз аввал ҷорпо буда, сонӣ, то таъзим кардан дар назди дигарон маълум шавад, ба ду по гаштан омӯхтаст...
- Худат бофта бошӣ ҳам, хуб бофтаӣ. Рост, агар одам барои худ мушкилиро намеофарид, ин қадар азоб намекашид. Ё конуну қоида барорад, сонӣ ба он итоат карда гардад.
- Одами инзамона гами ҳама чизро меҳӯрад. Масалан, дар Амрико президент интиҳоб мекунанду мо дар ин ҷо ғам меҳӯрем, ки кадоме аз номзадҳо овози зиёд мегирифта бошад, зеро тақдир одам дар дасти давлатҳои бузург аст ва давлатҳои бузург сардордоранд; сардор одил бошад, олам осуда гардад.
- Аз сардори давлати мо одилтар кас дар рӯи олам нест. Додарам, ман бо ту гапзанон карда, кори асосиро аз ёд баровардам.
- Чӣ буд кори асосиатон, ки ман ёрӣ диҳам.
- Ба телестудия рафта лозим, он ҷо маро интизоранд.
- Роли ягон қаҳрамонро бозӣ мекунед?
- Не, қаҳрамони худро бояд ба пионерон ҳикоят кунам. Ҳамин хел гуфтанд... Хайр, як нишонҳоямонро тамошо диҳем, зарар надоштагист..
- Зарар надорад, ака. Балки боиси ифтихор аст.

— Албатта зарар надорад, додарам, аммо дар зиндагии мо рафторҳои ношоиста зиёданд, ба ин чамбият гунаҳгор нест, ба ин сардор гунаҳгор нест, балки худи одамон гунаҳгоранд; онҳое, ки иҷрой қор дар дасти онҳост... Ман аз касе ва аз ҳеч чиз шикоят надорам. Аммо мехоҳам, ки дар телевизион саргузашти худамро не, баъзе қорҳое, ки имрӯз дар рӯзгори мо рух мезанад, гӯям... Масалан, чанд рӯз пеш ман ба анбори ангишт рафта будам. Ангишт кам буд, хоқаҳо тӯб-тӯб хобида буданд, борон хоқаҳоро шуста лойқа гардонда буд, аз дарвозаи анбор берун ягон ду километр роҳ ҳамин зайл мерафт, ягон мошин гузарад, даҳ метр дур рафта лозим меомад. Вале даруни сарой чӣ аҳвол буд, гӯӣ. Гуфтам-ку, ангишт кам буд, аммо одам бисёр. Як ҷавони хароби фуруҷашм ва парзадарӯ, ки дар пой мӯзаи кирз дошт, либосҳояш яғир баста, токиаш гӯшагираки дегро мемонд ва ришаш мисли риши ҷӯпонони ҷӯл расида буд. Мошини ангиштро бармекашид, аммо аз каллаи сахар то нисфи рӯз ягон мошин намебаромад. Агар тарозудор ба ягон гӯшаи сарой мерафт, он ҷо дусад нафар бошанд, аз пай вай мешуданд ва агар баргардад, ҳама баробар бармегаштанд; чунон меомаданд, ки ӯ серка бошад халқ – рама. Як марди солхӯрдаи чигасдор ҳам, ки соки пой рӯсташ набуд, ба як пою ду асобағал қаҳида қаҳида аз дунболи онҳо мерафт. Бо азоб ва алами зиёд мерафт, ба назар, он ҷо будагон азобу алами ӯро фаҳмида ва ё эҳсос накарданд. Ман пай бурдам ва тасаввур кардам, ки ӯ чӣ саргузаштҳоро майдони оташини ҷангро пеши назар оварда, ба ин қасон бонафрат нигоҳ мекунад. Ман қазаби ӯро аз қиёфааш пай бурдам: дам мекард ва сурх шуда мерафт. ӯ асобағали дасти рост ба чигаси бағали чап так-так зада, даму қазабро фуру менишонд. Чандин бор ин зарбаю садоро такрор кард, магар касе эътибор надод, ки оқибат чигасро монанди милтики найзадор боло бардошта фарёд зад: «Ин чӣ гап?!», аммо касе садои ӯро нашунид, ки бечора ордену медалҳои сари синаашро аз зери қома берун оварда фарёд зад: «Ин чӣ беҳурмати!!!» Ва ҷавоне, ки паҳлӯи ӯро мегузашт, фаҳмида ва ё нафаҳмида гуфт:

— Амакӣ, худро азоб надех, ҳамааш дуруст мешавад, ангишт мегирӣ!

— А?.. – мардак ҳайратзада бозмонд ва дурусттар зехн монд, ки ин ҷавони носеҳ қӣ бошад...

— Ангишт сиёҳ, оташаш нағз...

— Аз оташи ҷангу оташи қазаб хубтар...

— Ҳов, акаи Ғиёс, оташи ангишт қасро гарм кунад... Ин ордену медалҳои зебои шуморо соати чанд тамошо кунем...

— Ҳоло маълум не, ба пешвози сисолагии рӯзи Ғалаба, гуфтанд.

— Боз мегӯед, ки ман одами нодарқор, бинед чӣ хел лозим мешавад.

— Хӯх... – захрханда кард ӯ ва охиста бархеста гуфт: – Хамааш дуруст, Эзоп, аммо одам бояд худро эҳтиёт кунад...

— Чӣ хел? – баробари вай хеста пурсид Ромиз.

— Ман беҳуда ба гапу калочаҳо, – аз китфи Ромиз пахш кард, ки фуру шинад. – Беҳуда ба ҳар гапу калоча эътибор дода, худро зиқ карда, то ба хорию зорӣ овардам ва ба мардум ганда шудам, баъд фаҳмидам, ки ҳама чиз беҳуда будааст...

— Акаи Гиёс, ман минбаъд ба мардум масалҳои Эзопро гуфтани нестам, меҳоҳам ягон чизи дигар гӯям. Нав бошад, лоқиқи замон бошад... Ақаллан афсонаҳо аз оянда...

— Афсонаҳоятро мон, Ромиз, ба гапи ҳар кас надаро... ба партия дохил шав, гапатро дар мавридаш гӯй, – гуфт Гиёс ва ёдаш омад, ки соли 1944 билети партиявиरो бо чӣ баҳо гирифта буд: он баҳои чон ҳам буд, баҳои хун ҳам; чӣ азиз, қимат ва бошараф буд ва то охири ҷанг онро чун ҳимоят мекард ва ҳоло онро нурнома, раҳнома ва шаҳодатномаи худ донанд.

Ромиз маънидорона ба Гиёс нигарист, на «хайр» гуфта тавонист ва на сухани ӯро давом дода.

— Ё маъкул не?

— Маъкул, ака. Ҳазор ташаккур... Ман ба сӯҳбат меоям...

Акаи Гиёс рафт. Ордену медалҳои ӯ пеши чашмони Ромиз ҷило доданд. Хеле ҳаёл кард, ки ин ранғоро чун ба тамошобин расонидан мумкин бошад, ақлаш намерасид, майна об кард, ки муаммои ин чизро ёбад. Роҳи ба мардум фаҳмондани матлабро мечуст. Сарашро молида ва манаҳашро соида ба муҳокимаю муқоламаи ботинии худ гирифторм шуд: «Магар ин нишонҳо танҳо барои тамошо ҳастанд? Барои ибрат... барои ибрати ҷавонон. Мо бояд ба онҳо нишон диҳем, ки наслҳои куҳансоли мо чӣ корҳо карданд... Онҳо ин нишонаҳоро барои чӣ гирифтаанд? Инро бояд ҳама – ҳурду калон донанд. Филми «Озодшавӣ» чашми ҳамаро кушод... ё ту ин чизро намефаҳмӣ, Ромиз? Не-е, нафаҳмӣ, ин қадар фикр нақунӣ, ин қадар гами акаи Гиёсро нахӯр. Айби худаш: гарданшах. Боз маро насиҳат мекунад. Маълум ки насиҳат қардан кори осон аст. Рағи шахи қарданаш ӯро аз бисёр чизҳо маҳрум қардааст... Ҳамин хел, мулло Ромиз... Ҳатто аз қарданшаҳиаш ба ягон ҷо арз намекунад, ки дар он солҳои пурушӯб мо ҳам будем ва ҳоло ҳам ҳастем... Қариб аст, ки аз ёдҳо барояд. Гиёс барои қорҳои майда ба дунё наомадааст, аз рӯи гуфти худаш, барои ҳимояи Ватан офарида шуда буд, ки чунин хизматро адо кард. Ва ҳатто ин хизматро дар сахна ҳам аз ҳар гуна артисти боҳунар хубтар адо кунад. Ҳа-а, ғам нахӯр, акаи Гиёс, вақте ки ба нафақа гусел мекунад, пурсанд, ки чӣ нишонҳои арзанда дорӣ. Ғам нахӯр, ҳоло чунин мавридҳо шавад: бо пионерон вохӯрӣ, саргузашт ҳикоятқунӣ, сонӣ, ягон каси хунгарм пайдо шуда, ба наздат тохта ояд, ки як бори дигар ҳикоят бикун, то навишта гирам... Ҳов,

акаи Ғиёс, давида ояд. Худи ҳамин олам-олам гап, акаи Ғиёс. Вале мо... на саргузашт дорем ва на чизи гуфтани. Дағдағаомон зиёд; обмӯри аз боғ калон: чизе хоҷем, коре кардани ҳастем, вале натавонем... Ё зӯрамон нарасад ва ё кӯдак барин гирихи корро ёфта натавонем...»

...Насими пагоҳӣ ҳам ба Ромиз мададе накард. Ӯ аз ҳаво сер нашуд. Баръакс алағда гашта манаҳ молида-молида баргашт. «Ба ту чӣ? Мӯи сарат сафед шудааст, бас не, ки боз ин қадар фикр мекуни? Девона, кӣ миннатдор шавад, ки Ромиз аз ҳад зиёд фикру – ҳаёл дорад? Чунин фикру ҳаёл ба кӣ ҳам лозим? Гумон мекуни, ки вазир омада аз банди дастат дошта ба театр бармегардонад? Директор омада мегӯяд, ки ту барин актёр ба театри мо лозим? Кӣ гами туро хӯрад, кӣ? Ҳар кас гами худро бояд бихӯрад... Ҳар касонро донем, ки ҳар чӯраҳоро медонем, ки... хоҳо... беяқдигар хӯрок аз гулӯяшон намегузашт ва вақте ки мансабдору амалдор шуданд, хоҳо... Девонагӣ накун, Ромиз, аз паи кори хеш шав. Суханони акаи Ғиёс як китоб гап... Одам ҳар қадар доно шавад, ҳамон қадар маккор ҳам мешудааст... Аммо ман ин илмо – илми маккорино, илми фиребу найрангро аз бар карда натавонистам. Ин илм ба доноӣ вобаста набудагист, балки илми махсус аст? Дар дар хуни одам чой шавад? Балки барои он хондан лозим нест?.. Шояд... Ҳар чӣ бошад набошад, ман ин чизро ёд нагирифтам, Тамаллуку тавозӯро ҳам аз бар карда натавонистам... Боз айби муаллимам, ки муборизаро омӯхт: муборизаи сахна ва муборизаи асарро. Мондааст, ки танҳо бо худ мубориза бикунӣ... Ҳа-а! Фақат бо худ, бо дили худ: муборизаи дохилӣ, ки мисли тарбузи лалмӣ даруни худ бихӯри ва ё лахт-лахт хун бандонда нобуд бикунӣ... Девона ту, Ромиз, девона! Гапҳои занӣ, ки гӯё Тоҷикистон бе ту обод намешуда бошад. Бе ту обод шуд, боз шавад. Худро чустан маънии онро надорад, ки аз худ рави ва худро дарёфтани маънии онро надорад, ки ба ҳар чиз бо назари таҳқир нигарӣ ё таъна; мушқил, ба худ расидани мушқил, ба дигарон расидани мушқилтар: олими китоби фалсафаро «обкардахӯрда» – маро дар ин ҷо кадр накарданд, гуфта, қаҳр карда Боку рафт. Шоир Фалакӣ Самарқандӣ шуд, ки аз ҳамон ҷо ҳам истода шоириамро мекунам, хайр, кардан гир... Магар оби як чашма хушк шавад, рӯдо дарёҳо низ хушк гардад? Не, албатта. Ана ҳамин хел аз будани набудани ту низ чизе тағйир наёбад. Хайр, аз театр рафтӣ, маънии надорад. Рафтан гир! Театр дар чояш, Артуру Отеллою Рӯдакию Дониш хама зиндаанд, ягон қаҳрамон намурдааст, ягон гӯшаи театр футур нарафтааст. Қадом вақте ки хоҳанд, сахнаро давр занондан гиранд... Лекин ту худро ба девонагӣ назан. Ту Ромиз ҳастӣ... Ромиз!..»

«Замоне буд, ки чумлаи мардумон ба хамдигар шубҳа доштанд ва зери пой якдигар мекофтанд. Аз қазо рӯзе куръаи бадномӣ ба унвони марде афтод, душмандор шуд, бар гардани ӯ айби зиёде бор карданд ва хангоми гаронии кор ҳама аз ӯ рӯ тофтанд. Билохира навбат ба писари ӯ омад, пурсиданд:

— Ин падари ту бошад ва ту – писари ин. Бигӯй, ки чӣ гуна хиёнат ва носозкорихоӣ ӯро дидаӣ?

Писар ҷавоб гуфт:

— Шумо иштибоҳ мекунад, ӯ маро падар набошад ва ман ӯро писар.

Толор мисли шири дамида буд ва гӯё оташи таги дегро кашиданд, ки аз ҷӯш монда, фуру рафт. Падар пай бурд, ки писар барои халосии чони худ чунин рафтор кунад, даъвии ӯро таквият дод:

— Ин ҷавон дуруст гӯяд: ҳаргиз ӯ писари ман набошад...»

Ромиз «ёфтам!» гуфт дар дил, аз сари миз pariда хест ва аз ин афсонаи ёфтаю бофтааш муассир гашта, як фикри амиқро парма карда ба сар рехт ва бо ангушт чакка соидан гирифт, ки берун аз одат буд; ӯ одатан манаҳ месид, ин дафъа чакка молид. Маълум, ки аз бозёфташ хуррам аст, аммо надонад, ки аз он сахна сохта тавонад ё на. Агар тавонад, роҳу равиши онро бояд ёбад ва хатман донад, ки нақшхоро киҳо бояд бозӣ кунанд... Албатта барои худ ва барои Хуршед бояд бинависад. Ӯ бисёр ҳаёл кард ва ба хулосае омад, ки аз Ленин бузургтар касро таърих надидааст ва барои нишон додани симои чунин соҳибқирон умри одамай бақо накунад, яъне ҳозир зӯраш нарасад; чун афқору идрокаш комил шуд, умр бақо накунад. Акнун дарк кард, ки барои чӣ ин қадар нависандаю санъатварони бузург барои офаридани образи ин худованди замину замон камар бастаанд. Ва актёри бузурги театри тоҷик беҳуда барои офаридани образи дохӣ умр сарф накарда будааст; ҳадду ҳисоб доштани ҳар корро бори дигар аниқ ва тасдиқ кард.

— Шумо ноништа намекуед? – аз хона баромада пурсид Саида ва ҳайбату ҳайрати шавҳарро дида каме бозистод ва туфи гулӯ фуру мебурдагӣ барин афзуд: – Нотоб ҳастед?

— Тани гарм бедард не, – фикр накарда ҷавоб дод Ромиз ва ба завҷа бодикқат нигарист, то чӣ гӯяд.

— Бале ба ҷонатон.

— Барои чӣ «бале» ба чони ман?

— Баъди ин қадар фикр боз саратон...

— Ҳмм... Мақсади ман ҳамин, Саида: хоҳам, ки мағзи сарам таркад ва духтурҳо санчида муайян созанд, ки онро чӣ бало задаст...

— Нафаҳмидам... Гумонам, сабаби ин қадар ташвишу сарсонихоятон ман хастам.

— Ин хел нагӯ, Саида... Ман аз рафтори худ шарм дорам...

Сохибаи хона, ки гур-гуркунон қониби кулбаи онҳо меомад, сӯхбатро халалгор шуд:

— Чӣ ин қадар шаб боз мочаро доред?

— Мочаро не, Хола-мулло, ҳамту дар бораи пастию баландии рӯзгор сӯхбат дорем.

— Зӯри беҳуда... Пастию баландии рӯзгорро касе баробар накардааст, ки шумо кунед, – гуфт ӯ ва инони гапро ба дигар тараф кашид: – Не, агар кулба маъқул набошад...

— Ин хел нагӯед, Хола-мулло, – ҳичолат кашида гуфт Саида ва Хола-мулло дузида ба ӯ чашмакӣ зад.

Хола-мулло пурраи сафедрӯй, ба ғайри одами хуб будан боз дар рӯй як нур ҳам дорад; ба қавли занҳои гирду атроф «имон». Вале бо чунин рафтораш Ромизро ҳайрон кард, ки чаро омада-омада дар ҳамин вақт «кулба маъқул набошад...» мегӯяд. Ин қадар таърифу ситоишҳои Саида чӣ шуду... Ромиз он қадар эътибор надод, ки Хола-мулло чун омаду чӣ хел рафт. Андешаманд истода буд, ки завҷа пурсид:

— Дарди саратон монд?

— Тараккӣ дорад...

— Як пиёла чойи талх хӯред, дардаш мемонад.

— Ҳм... Ин хел чизҳо дарди сари маро рафъ карда натавонад...

6

Шояд ту зане бошӣ, ки барои шӯ чон фидо карда тавонӣ, зеро на ҳар зан ин корро кунад, на ҳар зан ин чизро дарк намояд; чунон ки на ҳар мард занро ҳаёт бахшад. Одат нашуда, фаҳму фаросот нарасад. Гӯё худованд мардро барои ҳукмронӣ офарида ва занро барои итоаткорӣ. Пиндоранд зиндагӣ амонат; якдигарро гум кунанд. Зеро гум қардан ҳасту пайдо қардан нест. Ин чиз саҳт азият диҳад мардумро. Ромиз муаллима Амбарро ёд орад: шӯ ба чанг рафт. Амбар писар зоид. Шӯ барнагашт. Писарро ба воя расонд муаллима. Хонадор қард... То ҳол нигарон, ки шӯ баргардад... «Қаҳрамонӣ...»

«Барои ҳамин ту риш намебарорӣ-дия!» – садо омад аз паҳлӯ.

Ромиз паҳлӯ гашта як чеҳраи ошно, хандон ва бебокero дида «Хайрият-э» гуфт ва манаҳсоиро бас қард.

— Ин қадар сарат ҳам, чун гунаҳгорон мегардӣ? – пеш омада ва даст дароз қарда гуфт Хуршед.

— Сарам дард мекунад, ошно.

— Дандони як коргари мо дард мекард, канда партофт, нағз шуд, – табассум карда гуфт ӯ.

— Роҳи бехтарин... – бодикаттар ба Хуршед нигариста ҷавоб дод Ромиз, Хуршед хандид.

Хуршед ҷавони тануманд. Андаке аз Ромиз пасткомат, вале пурраи фарбех. Овозаш марғӯладор, суханаш бурро, ифодааш равшан, монанди баъзе актёрон дар таги биниаш гап назанад. Муҳим он, ки фаҳмаш расо, машқаш ҳам. Фақат маълумоташ паст. Аммо истеъдоди модаровард дорад: кадом накшero, ки бозӣ кунад, зинда ва боварбахш мебарояд. Гӯё актёр не, худи ҳамон одам дар сахна бошад, барои ҳамин ӯро дар кино бештар талабгоранд. Хуршед ниҳоят чехракушод, дасткушод, ҷавонмард, дарёдил ва муҳимаш бекина. Ӯ мисли Ромиз хаёлпарвар ие, хеле гӯё ва хандон: дар назди мардум, аммо дар танҳоихо худаш донад. Аз назари баъзе касон айбаш ҳамин, ки чинси занро дӯст дорад. Хунаш тез. Ҳамин ки баҳорон шуд, остини куртаашро то бозувони пурра бар зада, паҳлавонона гардад ва Ромеоро ташвиқ кунад, ки бештар лаби дарё раванд, зеро «сабзаю рӯи хушу оби равон аввалин гарави умрдарозист». Аммо Ромиз фикри ӯро рад кунад: «Умри чун рӯдаи мурғ дароз ба кӣ лозим, умр кӯтоҳ бошад босамар бошад, бобарор бошад». Чун Хуршед гапашро такрор карда, чизи хуб будани умри дарозро исбот кардани шавад ва мисолаш орад, ки дар умри кӯтоҳаш кихоро дидаасту чихоро шунидааст ва агар умраш дароз шавад, аз ин хел касону чизон чӣ қадарҳо шаванд, Ромиз пешонии лайси ӯро сила карда, гӯё ба гапаш розигӣ дода бошад, Хуршед шӯхиомез «Хӯ-ӯ-ӯ ба синну соли ман расӣ, ҳолат чӣ мешуда бошад?» гӯён хандад; чун шӯхиаш гирад, аз Ромиз хурд бошад ҳам, худро калон гирифта, аз номи мӯйсафедон, ки баъзан ба кӯдакон гӯянд, гап бофад: «Солҳое ки мо ба театр меомадем, Ромиз домон гирди миён зада мегашт». Ромиз ба маънии суханҳои ӯ сарфаҳм рафта «Рост, ин кас, аз дастамон дошта, моро ба лаби ҷӯй бурда дасту рӯямонро мешустанд» гуфта, гапи ӯро ба тавраш тасдиқ мекард ва як рӯз-ду рӯз аз байн гузараду ӯро набинад, пазмон шуда, хумори суханонаш мегирифт, ҳоло на. Чанд рӯзест, ки ӯро надидааст, парвоя надорад. Магар Хуршед ин чизро пай бурда, ки якбора ба гап даромад: «Оҳ... як рафиқи хуб доштан чӣ бахти бузургест!» Ва Ромиз гӯй ба чӣ равона будани ин гапро дарёфта ба ҳамон оҳанг ҷавоб гардонид: «Бале, рафиқи ҷонӣ доштан бахти бузург аст!»

Ромиз накшҳои фоҷиавиро хуб бозӣ кунад, Хуршед ролҳои қаҳрамонӣ ва мазҳакавиро ва боз касе будан хоҳад, ки дар ҳолатҳои танг забардастӣ кунад; каси ношоиста ва нопокро маҷак карда, сахнаро ларзонда, шахси мунофиқро аз сахна назди мардуми ба ғазаб омада ва нафраташон бологашта андозад, то худашон илоҷ ёбанд. Ӯ сардори гӯлро дар мизи кориаш пахш карда, да-

машро фурӯ нишонда ва ё марди номардро аз девор гирифта ба девор зада, сонӣ дар сахна китфу бозу боло карда ба тамошобинон рӯй оварда, ханда.

Ромиз хоҳад, ки гапро фошофош ба рӯи кас нагӯяд, балки дар дил нигах дорад ва шавад, ки ҳамон одам аз рафтору вачоҳати ӯ фаросот карда фаҳмад. Аммо Хуршед ин хел не. Гапро рӯирист гуфта, ҳамон касро шармандаву расво карданро дӯст дорад ва ҳар гоҳ «дӯст занад табарвор...» гӯяд. Ромиз пичингу кинояхое дорад, ки аз чавшани чони кас гузарад, вале сухани саҳти Хуршед тегосо бибуррад... Фейлу атвори ба ҳам зид, аммо чӯрагиашон мос. Гӯё обу оташ бо ҳам созанд. Онҳо аз он ба ҳам омадаанд, ки санъатварони бузург ҳастанд ва ҳунару адабиётро хуб фаҳмида, барои санъати олий чон коҳонанд. Зидди он, ки баъзеҳо «мо тарафдори санъати миёна» гӯянд: гапи бемаънӣ. Ҳарду ҳам чаҳор кас меидагӣ. Рафту ҳарду дар як намоиш бозӣ кунанд ва Ромиз ҳамчун гунаҳгор ба дасти Хуршед афтад, тамошо тамошо шавад... Дар чунин сахнаҳо тамошобин кудрату маҳорати Хуршедро дида буд... Вале ҳоло?

Ҳоло дигар: ин чо сахнаи театр нест. Саҳнаи зиндагӣ. Чун ду хурӯсчӯча нӯл ба нӯл шудӣ, тамошобин резад ба намоиши бепул... Хуршед авзои Ромизро дида, чӣ гуфтанро надонад. Аз худкашии Ромиз бигуморад, ки хафа.

— А? – гӯӣ ба худ омада рӯй овард Ромиз.

— Дарди сарат монд? – гӯё ўро дарёфта, забон кушод Хуршед.

— Хайрият, ки дарди сар хаст, вагарна кас сар доштанро фаромӯш кунад.

— Кучо равона будӣ, Ромиз?

— Ту ро хабар гирифтани будам.

Хуршед сухани ўро киноя доништа лаб газид.

Ромиз гап назада истод. Хаёл дошт Хуршед ўро ба лаби рӯд даъват мекунад:

Лаби рӯд, махсусан канори наҳри ГЭС бӯстонсаро, чаҳорбоғ ва истироҳатгоҳи онҳост. Ин рӯд баҳорон сергил, тобистон серрег ва тирамоҳ шаффоф шавад; зимистон камоб ва рангаш сиёҳтоб гардад; вақте ки хама чоро барф фаро гирифт, рӯдоба чун роҳи мурод тобад, тамошогарро хуш ояд ва гоҳи аз рӯи пул гузаштан насими серун, хавои хушу форам ва ҳаловате дорад. Дар тафсон тамуз оби шишаранги соф ва яхосо хуноки наҳр роҳати чон аст. Чунон хунук, ки дақиқае андарунаш тоқат наёри. Чун кас аз об буромада, тани худ ба офтоб тоб диҳад, дар баданаш мӯр давад ва дар устухони пой дардманд неши борики тиллосӯзан халида дарди форам ва гуворое пайдо шавад. Гумон кунӣ, ки зарраҳои хуршед ба дарди пой даво гардад. Агар ҳамон кас ту бошӣ, биангорӣ, ки рӯд ва баччаи канори он – наҳри ГЭС набошад, ин шаҳри зебо

дам карда кафад ва насими рӯд набошад, мумфаршҳо об шуда, ба ин рӯд ҳамроҳ гарданд. Бо вучуди тафсои тамуз будан шаби серун дорад ин шаҳр. Хиттаи канори чапи рӯд, ки дар тӯли чихил сол сохта шудааст, аз рӯи об понздаҳ-бист метр баланд аст. Бо вучуди он серуну бодгузар, вале канори чап пасту гарм. Аз ин рӯ мардуми шаҳр чун чӯчаҳои инкубатор луб-луч аз пойгах то саргахи ин рӯд ба истироҳату оббозӣ бароянд, нафаси тоза гиранд. Аммо ҷои Ромизу Хуршед – лаби наҳр. Оббозӣ кунанд, офтоб мӯранд, радду бадали афкор кунанд. Ҳар он ҷӣ Хуршеди шӯх дар дигар ҷойҳо гуфта натавонад, дар ин ҷо гӯяд; зеро гапҳои ҳафт, ки миёни ҷаҳор кас гуфта аз рӯи одоб набувад. Хоса латифаҳо ва боз баъзе фикрҳои ки дар бораи театру драматургии ношуд равад ва боз ҷӣ қор қардан шоиста аст, ки қори театр беҳтар шавад, бештар сухан аз ин хусус...

— Рост, ки бо Соҳиб ошноӣ пайдо кардаӣ? – ҷилави суханро ба дигар тараф тофт Хуршед.

— Ҳов... дар беамакӣ харро амак гуфтаанд...

Хуршед худро якбора ба оби наҳр андохт.

Ромиз панча соиду фишурд.

Хуршед чун делфини ҷавон аз об баромад. Оби рӯяшро бо каф виреч карда, боз даруни об шуд ва зери пояш ҷизе гузоштагӣ барин миёнаи об рост истод ва баъд хандида ба соҳил баромад. Назди Ромиз омада, гӯё ки мунтазири ҷавоби сухан бошад, ҷашм ба ҷашми ӯ дӯхт.

— То ману ту Соҳиб шудан шояд Душанбе Маскав гардад, – ҷун аспи маст ёл афшонда афшонда гуфт Хуршед.

— Агар ҷунин, ҳеҷ гоҳ ману ту Соҳиб нашавем...

7

«Сиёҳчашмак», «Фаришта», «Ҷони ман», «Нефертитӣ», «Худои ман» хитобаҳои, ки бояд Ромиз хангоми назди Ҷаҳоноро будан муҷрибаат бикунанд. Ромиз ҳоло ҷунин ҳарфҳои сарахбориро пайдо кардааст, вале надонад, ки қадоме аз инҳоро писандад, то ӯро хуш ояд. Ромиз дергоҳ аз бистар наҳаста дар ин хусус фикр қард. Гӯё ин дар рӯзгору зиндагии ӯ дар мадди аввал қарор дорад. Ҷун барҳаста дасту рӯй шуста бурун омад, фаҳмид, ки дар зиндагиаш масъалаи асосӣ он набудааст.

— Фаҳмидам, ки шуморо аз театр рондаанд. Ин хел бошад, дар ин солҳои наздик ба шумо ҳона намедиханд, – ӯро парешон қард соҳибҳона.

— Кӣ гуфт, Хола-мулло? Ин гапи нодуруст...

— Не, фаҳмидам... Ҷиянам аз аскарӣ хат кардааст, ки назди шумо меравам. Ба вай ҳам ҳона лозим...

— Шумо медонед, ки аз Душанбеи кӯҳна танҳо хок ва ду чинор боқӣ мондааст...

— Ман намедонам, мо ин ҳавлиро харидаем, – бепарво гуфт Хола-мулло ва рӯй ҷониби Саида гардонд, вале аз ин гапҳо ва чунин рафтор қардани занак Ромиз чизе нафаҳмид. «Ҳар кучо санг омад, ба пой бузи ланг омад» аз дил гузаронд Ромиз ва дигар ба гапи онҳо, ба нигоҳҳои рамзомези занҳо аҳамият надода қанор рафт,

...Ромиз пуралам ва пургазаб аз дарвоза баромад. Ҳайрон буд, ки чаро соҳибхона – Хола-муллои меҳрубон яқубора чунин рафтор қард. Чӣ гап бошад? Наход ҷаҳонорон дилозор боздиди оншабаро омада ба инҳо гуфта бошад? Дар ҳақиқат агар гуфта бошад, Мулло-амак ранҷида ин қорро ташкил қардааст... Ҳа-а, бебало нагаштам. Чашм дар пеши пой ва даст бар манаҳ қадам мезад ӯ. «Ҷони ман! Худои ман!» худро тасаллӣ меод.

«Гумроҳ ту. Фикр накардӣ, ки романҳои хоси ашрофзодагон кайҳо аз байн рафтаанд. Ҳоло аз он асарҳо барои баччаҳо филм созанд, гарчӣ навишти онҳо қори ҳар қаламбадаст набувад. Хомзода, беандеша, ба сари кӣ тиру найза занӣ, мушкетёр? Мизро ба пешбандии қадом лашқар чаппа бикунӣ? Бо кӣ мубориза барӣ? Муаллима муборизаи дохилии асарҳои сахнавино гуфта буд, аммо... Гап байни ману ту, Ромиз, мубориза ба ягон кас лозим нест. Модом ки масъалаҳо худ аз худ, хушӣ ба хушӣ ҳал шаванд, мубориза чӣ лозим? Ҷанг чӣ лозим? Куштор чӣ лозим? Сӯхтор чӣ лозим... Одамгарӣ лозим, одамгарӣ... Ин қори осон, вале аз дасти ҳар кас наояд. Ту ҳам ин қорро қарда натавонӣ, Ромиз, лекин метавонистӣ ба воситаи актёриат ин чизро ба мардум нишон диҳӣ, ҳайҳот... Ту на баҳодур ҳастӣ, ки қасеро аз ҳалқаи дор бозгардонӣ, на Ҳотами Той, то қасеро мушқил осон кунӣ, на роҳбар, ки бекорро ба қор гирӣ, на, на, на... Истеъдоду ҳунари худро ба роҳ монда, аз минбару сахна метавонистӣ андарз гӯӣ... На! Замони панду андарз ҳам гузашта... На-а-а!!!!... Мулло Ромиз, ин ҳама аз назари дигарон... аз назари дигарон: ту бодӣ, ту гумроҳ, ту сабук, ту беақл, рӯинатан, беҳаё, худбин... ва чи қадаре ки аз ин сифатҳо бошад. Туро нағз дидан мумкин не. Ҳаминро дидаю дониста, Ҷаҳоноро низ як бор рӯ ба рӯ шуду худро пинҳон қард; чашм ба чашм нашавам, мегӯяд. Рафту дар ҳақиқат ба Мулло-амак ягон чиз гуфта бошад, хуб нашуд; дубора бо ӯ рӯ ба рӯ шудани ман ҳам аз рӯи одоб нест... Не-е, Сиёҳчашмаки ман, хобатро ба об бигӯӣ; ман ҳама чизро гум қардам, бояд ғизоли зеборо ба даст орам. Туро, фақат туро – ту паррандаи зеборо... Ба рӯи гандумгунат, ба биннии хушсохти хурдат, ба абрӯвони сип-сиёҳат ва аз ҳама баъд ба чашмони сиёҳи сиёҳат нигоҳ қарда шинам. Дер, бардавом. Чашм нақанда, то оташи дилу дидаам об бишавӣ ва оҳиста сар ба сари синаам бигузорӣ, муддатҳо биистӣ, бихобӣ,

бихезӣ ва хама чизро бифаҳмию дарёбӣ, то ман ҳам пиндорам, ки чустаамро дарёфтам, худамро шинохтам, ба қадри ту, ба қадри худ расидам... Чӣ мушкилоте пеш омада, ки худ нафаҳмам. Ақаллан дар хобат бубинӣ ҳам, бифаҳм, ки ту маро ҷаҳонӣ, онро танҳо ту оро хоҳӣ дод, Ҷаҳоноро. На! Сар аз сари синаам набардор, безобита нашав, барои ин касе туро озор надихад, наранҷонад; фаҳмидани тағи дили инсон бузургтарин илмест. Барои ба илм расидан одамон солҳо аз баҳри хонаю диёр баромада мусофират кунанд, вале ту тавонӣ аз сари синаи ман ин илмро дарёбӣ. Чун ба ин муяссар шудӣ, ҳам барои худ ва ҳам барои ман мушкилоти аввалро ҳал хоҳӣ кард. Ту гумон накун, ки ман ба ту ҳарф гуфта бошам, на. Зарби дилам ба ту сухан гӯяд, ҳамаашро худат фаҳмӣ... Агар ҳамон лаҳза фаро расад, ман хомӯши хомӯш хоҳам буд, зарабони дилам он қадар сухан гӯяд, ки дар ягон навиштаи рӯи олам набошад. Он чиро гӯяд, ки касе барои маҳбубтарин касаш нагуфта бошад, дилам ҳамин хел гувоҳӣ диҳад; гумонам, ки дар олам чизҳои ногуфта ва гапҳои ношунида бисёранд ва фақат барои ту гуфтан мумкин ва арзанда. Хоҳам, ки ту он ҳамаро шунавӣ ва дар мағзи сарат ҷой дода як умр такрор бикунӣ... Фақат он гоҳ, баъди садҳо бор шунидан, мисли рубоӣҳои Хайёми бузург ва монанди ғазалҳои Ҳофизӣ малакутӣ ҳифз шуд, хоҳӣ фаҳмид, ки ин дили кӯчак чӣ хоҳад. Дунёи шӯҳрат ва дидори туро? Эзопу Артур будан хоҳад ва ё Рӯдакии нобино? Агар инро дарк карда тавонӣ... Вагарна дили ман тапидан гирад ва ман онро шабеҳи сайде донам, ки сайёде бо корди кунд сари онро нимбур карда нимбисмил ба хок афкандасташ... Чун сайди ноҳақхӯрдате...

Гумон макун, ки ман ақлбохтаам, таъна мазан, ки «Саида аз ту фарзанд интизор». Ҳамаашро донам...

Фақат як бадӣ, ки роҳгузарон ба ман нигаранд ва бо ишораи ангушт ба ҳамдигар намуда, гузаранд, надонам барои чӣ? Шояд гӯянд, ки «Ҷро, он беҳунарро аз театр ронданд; барои густохиаш, барои виқораш (ҳол он ки ин чиз дар ман нест), барои виқори пуч ва беасосаш... Ва боз барои театро «чаппа» карданӣ шуданаш. Сад афсӯс, ки инаш гапи ман нест, инаш бофта ва аз гап наёфтанд. Ту донӣ, ки барои Эзопро гунаҳгор кардан, зангӯлаи калисои муқаддасро ба хӯрчини ӯ андохта, дузд хондандаш ва ғуломи озодгашта боз ғуломи бандагон шуд...»

... «Сиёҳчашмаки ман! Рафту ягон бор ҳамдигар шавем ва дар дилат ҳаваси доништан пайдо гардад, худат фаҳмӣ, мӯйро аз хамир вақте ҷудо кунанд, ки бинанд... Ба ин кор на ҳар кас фаросот ворад... То алвакт гумонам буд, ки чунин корҳо танҳо дар театр аст, зеро макони артистон аст ва онҳо бо ҳар ранг бозӣ карда тавонанд; ҷои ҳунар, ҷои худнамоӣ ва худситоӣ ва боз ҷои шӯҳрат. Дар ҷое, ки барои шӯҳрат ва пул мубориза равад, ҳама гуна ҳила, найранг, шӯъбадебозӣ ва бозӣҳои дигарро чашм доштан

табиист. Ин гумони ман буд, вале ба наздикӣ бо як донишманди институти кимиё ҳамсӯхбат шудам... Маълум шуд, ки дар ҳама ҷо чунин ҳолат будааст; ё Қорун шуданианд, ё аз тилло гаштан пушаймон... Боз маро он шаб масҳараю мазок карданд, ки ту андаруни гӯр ҳам мубориза ҳаст, гӯӣ. Гуфтем, гунаҳгор шудем? Хайр... Воқеан, ту ин гапро надонӣ. Лекин фаҳмӣ... Шояд ту аз ин гапҳо зиёдтарашро донӣ, ҳар қадар бо мардумон зиёдтар вохӯрӣ, ҳамон қадар гапҳои кӯҳнаву нав, дурусту нодуруст, лофу газоф ва пучу бемағз шунавӣ... бовар бикунӣ, бовар накунӣ. Баъзан чунон гапҳои, ки на актёр донаду на нависанда. Гапҳои, воқеаҳои, ки ҳатто дар ҳаёлат наояд, фикр кунӣ ҳам, бофтаю сохта натавонӣ. Агар ту саргузашти марди рубобсозро мешунидӣ... оҳҳо-о-о-»

8

Баъди як рӯз, яъне пасфардо соати ҳашту бист дақиқаи беғох Ромиз ба воситаи телевизиони тоҷик ордену медалҳои актёр Гиёсро хоҳад дид; инчунин каллаи вазнини ӯро, ки ҷӣ зайл ҷунбонида, як бор ба пеш майл карда – гӯё хестанӣ шуда, боз шинад ва бугзи гулӯ бароварда, ба сухан оғозад. Ҷӣ гӯяд ӯ? Ба Ромиз равшан нест. Агар ҷанғномаву набардҳо? Ромиз донад. Агар барои баччаҳо? Афсонамамо гӯяд. Калонсолонро нақш бозад. Марди фозил Гиёс. Барои ҳамин Ромиз ӯро аз дигар актёрон бештар эҳтиром дорад. Ромиз ҳамаро эҳтиром кунад, вале кас қори худро надонидаву нашинохта, каси дигарро маслиҳат диҳаду панд гӯяд; ё ба кофтани тағи пой дӯст, ҳамкор ё дигаре машғул шавад, ӯро қадди аҷал бад бинад. Аз ин рӯ Гиёс барои ӯ як фарди рисолавист. Хуршед ҳам дар назари Ромиз чунин; ба касе бад қардан нахоҳад; аз дасташ ояд, мадад бикунад ва афсона гуфта, ҳақиқати зиндагири такрор кунад: «Аз мард монад лою гил, аз номард монад дарди дил» ва сонӣ шарҳ диҳад, ки масал ё зарбулмасал ҷӣ маънӣ дорад: «Лою гил қарда, иморат, ки сохта натавонем, ақаллан бо қоре ба мардум ёрӣ дода тавонем». Ягон қор: аз аҳволи ҳамдигар бохабар, якдигарро меҳрубону мадори дил бошем. Ромиз аз фикри ҳаёл ҷудой надорад; ҳоло биандешад ва афсӯс хӯрад, ки чаро бо Гиёс кам сӯхбат қард. Дар дилаш ҳасрат барин, ҳеч гоҳ ин хел нашуда буд. Ё барои бекор, беандармон гаштан чунин тобад; ба кас, ба сӯхбати одам пазмон шуда; дилаш саҳт хоҳад, ки сарнавишту қиссаҳои Гиёсро доништа бошад, то рӯзе барои ӯ сухан гуфтан лозим шавад, гӯяд, хушрӯй ва артистона гӯяд. ӯ донад, ки чунин қасон қами дар кам мондаанд; дар ҳама ҷо, дар гӯшаю қанори мамлакат ба чунин қасон эҳтироми хоса бувад.

Беруни дарвоза садои баланди бозистодани мошине баромад ва фурсате нагузашта дарвоза кушода шуд, чунон тез, ки гӯё аз шасти бозистодани мошин кушода шуда бошад.

— Биё, Хуршед! – аз дарвоза сар даровардани ўро дида гуфт Ромиз.

— Ба театр меравем, – пурсупос ҳам накарда гуфт Хуршед ва ба Ромиз намуд, ки ранги рӯи ў канда, дар сари дилу гулӯяш гуссае руст мондааст. Ромиз ба ҳайрат афтод, гап назада хомӯш истод ва баъди он ки Хуршед ба замин нигарист, пурсид:

— Магар ягон спектакл бе актёр мондааст??

— Ҳама спектаклҳо... – маънии саволи Ромизро фаҳмидагӣ барин гуфт Хуршед. Дар овозаш як пардаи ларзон буд; аммо Ромиз ин чизро пай набурд, садои ба ғиря монанд. Лекин Хуршед худдорӣ карда натавонист: – Зудтар бош, Ромиз!

— Чӣ гап аст, Хуршед, ман рафта натавонам, ба акаи Ғиёс ваъда додам, ки ўро аз телевизор тамошо кунам..

— Зуд бош! Сонӣ тамошо мекунӣ! – аз фарёд ҳам баландтар садо баровард Хуршед. Баъд ин чавонмарди базлагӯи шӯҳ ва ҳар гапу ҳодисаҳоро нописанд гирист: бесадо ва хомӯш гирист; оби чашм ба рухсорааш шорида фуromaд.

— Фалак зад ўро... – ғиряи беовоз гулӯгир шуда, базӯр садо баровард. Гӯё дар чавоби садои пасти ў мошина аз беруни дарвоза садои гӯшхарош баровард. – Гард!

— Чӣ шуд?..

— Мошин интизор...

...Назди дари театр, зинапояхо, роҳравҳо ва сари кӯча пур аз одам; қариб ҳама зиёе, ки дар шаҳр Ромиз мешинохт чамъ омада буданд; ба қавли худашон: ҳешовандони театр.

— Хуршед, чилсолагии театро чашн мегиранд?

Хуршед ба ин саволи Ромиз ҷавоб надод, ронанда аввал дар оинаи пеши рӯяш Ромизро дид, сер нашуд, ки баргашта ба вай нигарист; таҳқиромез нигарист. Онҳо аз мошин фуromaданд, Ромиз ба киёфа ва рӯхи онҳо нигарист, диққат дод: ғуссаманд буданд онҳо. Сархам, гӯё гунаҳгор. Чуфт-чуфт ва тӯда-тӯда меистоданд. Радду бадали афкор доштанд, сар меафшонданд, афсӯс меҳӯрданд ва пушаймонӣ мекарданд..

«Маст шуда афтидааст» аз сӯхбати онҳо шунид Ромиз ва боз диққат дод: «Чихил сол кор кардем, вале чунин ҳолатро надида будем. Кӣ мегӯяд, ки...» ва боз гапҳои дигар.

«Маст будааст. Одами хушёр ин хел накунад».

«Аз ҳамон баландия аз ҳамон баландӣ...»

«Ин хел ҳам не-дия! Актёрҳо ба нафақа бароманд, аз театр қаҳр карда рафтанд, мурданд ҳам, вале ин хел не...»

«Гапи худаш ҳамин буд: мурӣ, дар баландиҳо мур».

«Тела додаанд, мегӯянд».

«Ношуд буд худи ў. Набошад ҳамон ҷои мурдан аст?»....

«Ҳай Ғиёса, ҳай Ғиёса! Оқибат худро даст гирифта натавонистӣ.»

Мадори дасту пой Ромиз хушк шуд. Манах соид ва паси гӯш. Бовар накард. Гӯё ба баҳонаи паси гӯш молидан гӯшҳо маҳкам медошт, ки чунин гапхоро нашунавад. Ӯ аз худ рафта буд, чизеро дарк карда наметавонист, касеро намедид, чизеро намешунид: «Дурӯғ, хамааш дурӯғ, маро фан кунанд». Дасте аз зери каши ӯ гирифта ба зинаҳои театр наздик овард, вале Ромизро мадоре набуд, ки ба зинаҳо пой гузорад. Вай баргашта ба Хуршед ни-гарист: «Рост аст?» Хуршед ба ҷавоби нигоҳи саволомези ӯ сар афшонд ва аз дидааш ашк ҷорӣ шуд. Хуршед ӯро дошта ба дари театр наздик овард... Асбобҳои миллӣ нола доштанд. Ромиз хост баробари онҳо фарёди баланд занад, аммо мадор накард. «Дод! Дод!» дили ӯ фарёд зад. Садои мусиқии «Наврӯзи Аҷам» боло шуд. Ба гӯши ӯ расид, ки дару девор нолад: «Ин чӣ рӯзест?» Ҳофизон аз «Шашмаком» мақомҳо мехонданд. Ҳай месурӯданд онҳо, ҳай нола мекарданд онҳо. Занги дил мезудуданд онҳо. Касонро ба худ меоварданд, нокасонро ба кас шудан илқо мекарданд. Ҳар кӣ дар толори кушоди даромадгоҳи театр буд, анҷоми рӯзи худро фикр мекард. Ҳар кӣ ба дигаре хусумате дошт ва ногап буд, мехост аз дил барорад, оштан кунад. Ва фикр кард, ки агар дар ин дунё аз дасташ некие меомада бошад, баҳри барҷомондае, эҳтиҷманде бикунад. Дар серӣ ва мастӣ кас чунин чизхоро андеша накунад. Фақат дар чунин ҳолатҳо; вақте ки ашхоси бузург ва дарвешонро ба хок супоранд ва ё назди гӯристонро гузаранд, чунин андешаҳо кунанд: Дунё чист? Дунёиву дорой чист? Оқибати инсон чист? Охи-рин манзили ӯ кучост?.. Ҳо, ҳар чиз ҳадд дорад, ҳисоб дорад; агар хуни кас дар ҷӯш бошад, ин чизро фикр накунад. Дар паи рӯзию рӯзгор ва аз барои нафси худ ҳама чизро фаромӯш кунад.

Тобути Ғиёс дар миёнаҷои толор. Се қадам дуртар аз ҷое, ки ӯ ба сар афтадааст...

Каллаи калони ӯ бо дока баста. Абрӯвони сиёҳаш базӯр на-моянд. Рӯи пуррааш пурнур, лабонаш табассум доранд. Гӯё мар-думро фиребад. Намурдааст: чашмаш ҳам нимпӯш. Куртаи сафед, костюми сиёҳ дорад. Фақат ордену медалҳои қатор дар сари сина нестанд; онҳоро паҳлӯи сағона чиданд... Ҳатто писари хунии ӯ ин нишонҳоро гирифта натавонад; танҳо нишонҳое моли ӯ шуда тавонанд, ки аз Ғиёс ба ӯ гузашта бошад; аз қабилӣ хол ё ягон нишонаи бадан... Ҳа, хӯ ҳамон писараке ки ҷомаи беқасаб пӯ-шида, бо фӯтаи шоҳии кабуд миён бастааст, токии сиёҳи ҷоргул пӯшидааст ва бо рӯймолчаи тар лаҳза ба лаҳза оби чашм пок мекунад... Рост, ӯ ҳадде иадорад, ки ордену медалҳои падарро гирад, фақат тавонад тамошо кунад. Баъд, вазифаи ӯ дигар, ҷанг кардан не, балки бо роҳи дигар – бо роҳи сулҳу салоҳ, бо меҳнат ва бо қудрати ақлу хирад соҳиби ордену медал шудан. Падар ҳамон дунёии сари синаро ҳамчун ибрат ба пасовандон мерос гузоштааст... Ҳа-а, ӯ маргро пешвоз гирифтааст. Аз рафтораш, ки

гапи касеро намехӯрд, барои ҳақиқатро гуфтан талош мекард... фарҷоми рӯзаширо пай бурда будааст. Аз ин дунё касе чизе ба гӯр набурдааст... Ӯ бурданӣ: ҳамон либосе ки дар тан дорад; ба ҷои кафан. Аз рӯи расми инзамона, зиёи шудааст, гуфта, вагарна ҷаҳор газ суф. Ва ё чунон ки худи Ғиёс мегуфт: дар солҳои ҷанг харитаҳои мактабро мардум ёфта кафан карда буданд. Ғиёс ҳамин чизро медонист, барои ҳамин аз пай моли дунё нашуда буд: бачча ҳам рӯзаширо мебинад, мегуфт; ҳар касро вой ҷони худаш...

Ромиз ҳам дар беруни театр ва ҳам дар толори он ҳамаро аз назар гузаронд; онҳоеро, ки гирианд ва онҳоеро, ки хайрбод карда гузаранд ва аз байни онҳо ду нафар бештар диққати ӯро ҷалб кард: яке марди деҳоти ҷиёпӯш, дигаре занакӣ ношинос. Занакӣ нурунӣ. Ашк руҳсорашро шуфта тозатар кардааст. Ӯ ҷандин бор гузашт. Як бор гузарад ва боз бо гурӯҳи дигар ояд. Рӯ ба рӯи Ғиёс истода гирианд. Лабонаш ҷунбанд; чизе гӯяд, вале навоҳо онро пахш кунанд. Аз маит ҷашм канда натавонад; бинад, ки Ғиёс низ ҷашмони кушода сӯи ӯ дӯхтааст, чиҳое, ки «гӯяд», аммо занак шунида натавонад, дарун-дарун сӯзад. Сӯзад, ки дар зиндагӣ онҳо ҳамдигарро фаҳмида натавонианд; зиндагӣ фиребашон дод. Ҷашми Ғиёс ҷуз ин занак каси дигарро набинад ва занак ҳам ба касе нигоҳ накунад. Набинад, ки боз як ҷуфт ҷашми дигар гоҳ ба ӯ дӯхта шаванд гоҳ ба Ғиёс. Ин чизро дигарон пай набаранд. Ромиз пай бурд, вале надонад, ки ин занак кӣ хаст. «Эй кош, сиёҳ-ҷашмаки ман ҳам ба рӯзи маргам ин зайл гирианд, – дили ӯ оташ баровард. – Пештар рав, занак, пештар, ӯро бибӯс, ҷашмонаширо молида бипӯшон. Шояд барои ту дилкашол бошад, шояд сабаби ҷашм напӯшиданаш ту бошӣ, пештар рав, туро бубинад, ҷашмонаш пӯшида шаванд. Пештар... Боз ним соати дигар. Баъд бардоранд... Оҳ... пештар рав, занак, пештар, шарм нақун. Бигӯй, ҳамаашро бигӯй! Шояд ту хубтар донӣ, ки Ғиёс чӣ гуна одам буд? Ту нағз донӣ, вагарна ин қадар намесӯхтӣ»...

*«Бале, қадри ватанро булбули афсурда медонад,
Ғами марги бародарро бародармурда медонад».*

фигон дорад ҳофиз.

Боди серуне, ки аз дари даромадгоҳи театр дохил шавад, ба-робари одамони ба хайрбоди Ғиёс омада аз дари дигар ба кӯча барояд. Занак низ баромад. Вале Ромиз хайрон, ки ҷаро дар дами нафаси мардум сурати девор шудааст ва хидмате карда натавонад. Хуршед албатта дар кучое хидмат дорад, ки наномад. Ӯ ба сурати ҷавонмардонаи Ғиёс, ки ҳамаи дӯстон дар сари сина – рӯи дил бардошта гаштаанд, менигарад. Хаёл кунад, ки Ғиёс, Ғиёси насихатгари ӯ аз ҳама ҷо – аз ҳама тараф ба ӯ нигарад, ҳатто аз сари дили худаш ҳам рост ба зери манаҳ нигоҳ кунад. Ва ҳоло

гумон дорад, ки баъди барун баромадани занак Гиёс ба ӯ зехн монад, пас маълум шавад, ки Гиёс дилкашолӣ дорад; дилаш ба дилдори Ромиз, ба сӯҳбати ӯ кашол аст. Ромиз гириста натавонад, Ромиз худро шинохта иатавонад ва бовар ҳам накунад, ки Гиёси диловар мурда бошад. Ба гумонаш, ки шӯҳӣ дорад ва дӯсту душман, дилсӯзу нодилсӯзро шинохтанист...

Ҳама андӯхманд, вале андӯхи он марди дехотӣ ва андӯхи он занакӣ ношинос дигар. Ҳар дуи онҳоро Ромиз нашинохт....

Занак боз омад. Боз аз қатор чудо шуда, дар ҷои муқаррар кардааш истод, бигирифт. Пушт ба девор така дод, як охи бадард кашид, нафас рост кард, ки барои аз нав гиристан қувват пайдо кунад. Ӯ ҳатто биме надошт, ки касе аз рафтораш оғаш мешавад. Вале Ромиз ҳама ҳаракатҳои ӯро аз назар дур гузошт: «Гиёс нагуфта буд, ки маҳбубаи ҷон ба ҷон дорад... Ҳа-а... ӯ ҳамин хел хислат ҳам дошт, ки ҳама гапро намегуфт. Ё хоҳараш бошад? Не. Хоҳараш мекӯд, зану фарзандони бародарро шинохта гардан мегирифт, қатори онҳо нишаста сӯғворӣ мекард. Лекин саропо сиёҳ пӯшидааст...»

— Ун занакро шиносӣ? – Хуршедро аз ҷое, ки ба дасти мардуми сари тобути Гиёс истода латтаи сурх мебафт, ёфта пурсид Ромиз.

— Ҳо... Зани чашм кушода дидаи Гиёс, гӯянд, – ба ҳамон оҳанги паст ҷавоб дод Хуршед.

Ромиз он занро шинохт. Ин ҳамон занест, кк Гиёс сӯхтаю пухта дар борааш ҳикоят мекард: Муаллима. Зани аввалини Гиёс. Ӯро шонздаҳсола ба занӣ гирифта буд. Чиллаи арӯсу домодиашон набаромада, ба ҷанг фиристоданд... Хати сиёҳаш омад. Ҷавонзани гӯро нагузоштанд, ки сиёҳашро сафед кунад, ба ёди Гиёс шинад. Шӯӣ доданд... Гиёс баъди як соли анҷоми ҷанг ба диёр баргашт. Ҳолро ҷунин дида бевафой пиндошт ва ин ҷою макон ба ман ҳаром гуфта, зодгоҳро тарк кард. Ҷавонзан низ аз шавҳари пираш рӯй тофта аз паи Гиёс шуд. Ӯро наёфт. Дар омӯзишгоҳи район таҳсил кард; муаллима шуд. Овозаи актёрии Гиёсро аз газетаҳо дарёфт, мактуб навишт, ҳамаашро фаҳмонд, узр пурсид, аммо Гиёс набахшид: тир аз камон ҷаст, гуфт... Ана акнун занак бо оби чашм гуноҳи бегуноҳии худро дар сари тобути маҳбубаш шустанист. Ӯ баъди ин воқеа дигарбора шавҳар накарда, «ҳоло ҳам ба ёди аскарбачча Гиёс нишастаам» гӯяд.

Пайкари муаллимаи нуронӣ меларзид. Ӯ сари ангушт мегазид, то яқбора фарёд назанад, дилаш нақафад. Агар муаллимаи нуронӣ то алвақт ба ёди Гиёс нишаста бошад, имрӯз охири умеди ӯ барбод рафт; умеде, ки имрӯз ё фардо баргаштани Гиёсро дар дил ҷой карда буд. Ӯро – муаллимаро ду нафар: як ҷавонписар ва як ҷавонзан аз ду тараф дошта, берун бароварданӣ шуданд. «Шогирдони муаллима» гуфт Хуршед ҳамадон барин...

Обрӯманд будааст Ғиёс, ки ин қадар аз паси тобути ӯ одамон кӯчахоро пур карда, мошинахоро аз ҳаракат боздошта, роххоро банд карда мераванд...

...Як пора абр пеши офтобро гирифт. Соя афканд, то «чано-заҳонҳо» дар офтоби тамуз насӯзанд. Лекин чаро ин абр нагиристу танҳо соя кард? Вай аввал пеши офтобро гирифт, сонӣ паҳн шуда осмони нилгунро пӯшонид.

Ҳай гирист он занак, ҳай гирист он муаллимаи нуронӣ, ки дар ашкдонаш ашк намонд. Ӯ бо як ҳасрат сӯи тобут нигарист. Вай чӣ ҳасрате буд, ки ба касе гуфта натавонист. Вале мардум таачҷуб доштанд. Ҳатто аҳлу аёли ба ин рафтори занак аҳамият дода кӣ будани ӯро донистан мехостанд. Аммо барои ин занак фарқе надошт, ки кадоме ба ӯ ба чӣ ранг нигоҳрад...

Марди баландқомати пуррарӯй ва андаке гарданаҳ қач қадаме пеш гузошта, хеле хомӯш истод, гӯё нахост хомӯшии сари гӯр ҳалалғор шавад. Мазмун, аз ҳаяҷон арақ кард, ки чашмонашро не, балки пешониرو сутурд ва боз дастрӯймолро ба киса андохта коғазро баровард.

— Рафикон! – гуфт ӯ ва хеле ором истод, гӯё алам ва ғаму андӯхи худро ифода карданӣ буд, сонӣ артистона сар бардошта муроҷиат намуд: – Дӯстон! Мо имрӯз рафиқи худро ба роҳи охирин гусел мекунем, ки ҳамкор, ҳамнишаст ва ҳамнафаси мо буд... Ба гумони ман рафиқи мо – Ғиёсро ҳама хуб мешинохт. Ӯ мухлисони зиёде дошт ва бо ин роҳ театри моро пур-пури одам мекард. Ин чиз аз аҳамият холӣ набуд... Хизматҳои рафиқи мо Ғиёс зиёд аст. Ҳаёти босаодати Артисти Хизматнишондодаи мо ба ҳар кас насиб нашавад...

Ин марди хушғуфтор директори театр буд. Ӯ бо оҳанге суҳанро тамом кард, ки бояд мардум қарсақ мезаданд, гумонаш ҳам ҳамин буд. Вале мардум хомӯш будаад; гӯё касе нафас намегирифт. Баъд худӣ ӯ мардуми сукутварзидаро бедор карданӣ шуда сурфид:

— Сухани видой ба қонишини вазири маданият, ана шумо, дода мешавад.

— Вақте ки истеъдоди бузург шуморо тарк мегӯяд, гумон мекунед, ки чизи дӯстдоштаатон ва каси наздикатонро гум кардед. Ғиёс фарзанди вазорати мо, булбули маданияти мо буд. Аз фарзанд чудо шудан... – буғзи гулӯяшро фуру бурда, лабони хушқашро лесид ва талабгори об шуда, аз рӯи одат минбар гумон карда, ба паҳлӯ нигарист ва чумларо аз нав сар кард: – Ғами фарзанд кӯх барин, доғи онро аз дил шустан мумкин нест. Номӣ Ғиёс дар қатори номҳои бозғиромӣ бисёр актёрони обрӯманди мо меистад. Вале марги муфочот ин рафиқи хубро аз байни мо бурд. Мо бо марг оштинопазир ҳастем... Ӯ аз мо рафт. Ёдаш ба хайр!..

Муаллимаи нуронӣ гап дорад, сари дилаш пур, вале маҷоли суҳан надорад. Ҳоло ҳам аз ду тараф ӯро медоранд.

Ромиз ба ҳама гуна суханҳое, ки дар сари гӯри Ғиёс гӯянд, эътибор ва гӯш диҳад, то бидонад, ки дар зиндагиаш дар ҳаққи ӯ чӣ мегуфтанду ҳоло чӣ гӯянд ва дар байни ин қадар гапҳо ва он қадар ёдовариҳо чунин фикре ба сари ӯ омад: «Минбаъд маро кӣ «Эзон!» гӯяд?»

Марди деҳоти зиёипӯш лаб ҳояд ва мушт фишорад, то ҳасрати дили худро фуру нишонад. Монанди кӯдаке, ки ба як пула кор лати зиёд дида бошад, истода-истода аламаш тоза шавад. Ӯ худдорӣ кунад, вале дилаш фишурда шавад. Ҳаяҷонаш аз андоза зиёд аст. Ва ин безобитагиро чуз ҳудаш каси дигар надонад. Ӯро режиссёр ба назди директор бурд, ки барои сухан гуфтан иҷозат бидиҳад. Ҳамин тавр ҳам шуд. Ӯ лабонашро лесид, гулӯяшро молид ва нами зери забонашро макида ва боз лабонашро нам карда, ба сухан даромад:

«Дӯстам, бародарам, чигарбандам, ҳамдарсу хамрози кӯдакиям – Ғиёсидин! Хобат бароҳат бод!.. Ту бекас набудай, ту танҳо набудай, дӯстам! Ман надониста будаам, ки ту ин қадар дӯст дорӣ, надониста будаам, ки ин қадар бонуфуз ва ин қадар боэҳтиром ҳастӣ... Кас аз ин зиёд... кас аз ин зиёд... аз ин зиёд... хушбахт...» давоми суханашро гуфта натавонист. Гӯё сухани ӯро режиссёр давом дод: «Марги актёри хуб барои театр талафот аст. Ғиёс чони спектаклҳои мо буд. Ӯ сахнаро ба ҳаракат медавард, ба спектакл рӯҳ ва ҷон мебахшид. Агар Ғиёс дар песае нақш надошта бошад, ба назари ман, дар спектакл чизе намерасид...»

«О-о, Ғиёс!.. Ко-ош ҳамин вақт Уленшпигел¹ мешудӣ! – орзу мекард Ромиз. – Ко-ош бори дигар маро «Эзон!» мегуфтӣ!»

Ҳоло ҳам муаллимаро медоштанд.

Ҷасади Ғиёсро ба хоки хунук супориданд.

9

Ромиз аввалин бор аз як кори нокардааш саҳт пушаймон шуд. Вай орзу дошт, ки саргузашти Ғиёсро навишта гирад, агар аз ӯхдаи хаттӣ навиштаниш набарояд, ақаллан дар лентаи магнитофон сабт бикунад, аммо бо чанд сабаб ин кор амалӣ нагардид: аввалан Ромиз ҳоло хонаи боб надошт, ки хапу дам ӯро навишта гирад: воқеан, магнитофон ҳам нагирифта буд, сониян гумон надошт, ки Ғиёс ба ин зудӣ оламо тарк бикунад. Аз ин ҷиҳат, ки дилпур буд, ташвишу таҳлука ҳам накард. Ӯ умед дошт, ки чунин корро дар хонааш (дар хонаи нав албатта) ба амал биёрад. Дарег... «Кош дар намоиши телевизионӣ саргузашти ӯро, қиссаи ӯро навишта гирифта бошанд...»

1. Уленшпигел – қахрамони асари Шарл де Костер, ки баъли гӯронидаи зинда шуда, хокро бардошта мезад.

Ў андешамандтар аз рӯзҳои гузашта қадам занад. Вале андаке сараш ҳам. На аз барои ғамӣ будан, балки бештар барои он ки аз сар боло гирифтани касе ба ҷо нарасида. «Аз фазои холии касе чизе наёфта, ҳама чиз дар замин» андеша дорад ӯ. Ва дар чунин ҳолат ҳам даст аз манаҳ барнагирад; манаҳ моладу сояд. «Саргузашти Ғиёсро кайҳо навиштаанд, – хулоса барин ба худ гӯяд ӯ. – «Қисмати як инсон»¹ чамъбасти қисмати ҳамин қабил қасон аст.» Вале ба ин фикр ҳам қонеъ нашуда, афсӯс хӯрад...

Ў пай бурд, ки як садои пошна ба ӯ наздик омада, боз худро ақиб кашид; пуршаст омаду якбора сушт шуд. Ӯ бозистод. Даст аз манаҳ гирифта ба он сӯ нигарист ва хотири дар ёди Ғиёс обшудааш барошuft. «Шумо? Ин шумо?» дили ӯ садо дод ва ӯ даст ёзонда пеш рафт, вале забонаш қор накард. Ҳамчунон, ки мурдаи Ғиёсро дида забон ба қомаш қаспида шеър «Ман намемирам»-ро² хонда натавониста буд, ҳамин тавр шуд..

— Дилатон ганда нашавад, – оҳиста гуфт Ҷаҳоноро.

Ромиз чандин бор мижа зад ва таъзим кард. Гӯё ҳоло ҳам забонаш қор намекард.

— Ман хостам... хостам, ки ҳамон рӯз шуморо дилдорӣ кунам, лекин одам бисёр буд.

— Шумо... Ш-шумо... ӯ-ӯро ҳам дидед? – забонаш гирифта пурсид Ромиз.

— Киро? – хеле тааҷҷуб карда пурсид Ҷаҳоноро.

— Шумо ӯро, давр зада ба сари тобут омадани ӯ ва гирияҳои ӯро надида бошед, ба гуфтан тасаввур карда натавонед... Бас, худи ҳамон бас... ҳа-а... ҳар қас бояд ҳамин хел қаси дар рӯзи маргаш гирия мекардагӣ дошта бошад.

— Шарт не, ки ба маргаш гирия кунад, ба назари ман барои инсон чунин қасе лозим, ки ӯро аз чунин марг эмин дошта тавонад...

— Ҷа-а-а, – хайрон шуда ба ҷавонзан нигарон монд Ромиз. Ва баъд сар чунбонд. – Гумонам буд, ки шумо ба марги ман мегирӣед, мебинам, ки аз марг наҷот додани ҳастед. – Ромиз хеле ба ӯ зехн монд, вале гуфта натавонист.

— Талафоту қурбонӣҳои ҷанг бас аст... Лекин мебинам, ки олам пур аз ҳаводис...

— Э-э Ҷаҳон... Олам чунон таҳдор, ки қасе ба он нарасида аст.

— Не-е таги онро хуб донистаанд. Агар намедонистанд, революсия зулмтро ба олами нуру зиё бадал намекард.

— Ҷаҳон... Ман гумон доштам, ки занҳои мо фақат дар бораи латта фикр мекунанд...

---

1. Номи ҳикояи М. Шолохов.

2. Шеъри Лоик.

Ромиз чунин гуфту надониста чашм ба рӯи Чаҳоноро ба ҳаёл рафт...

10

Марги Гиёс, мочарои бо режиссёр карда, аз театр рафтани Ромиз ва гапу калочаҳои зиёд Хуршедро ба танг овард; гумонаш, Ромизро гап кунанд, қасдан дар назди вай гӯшона мегӯянд. Хуршед ба гапҳои онҳо чизе нагуфта, вале ба дил гирифта ва ба танг омада, ғазаболуд назди Ромиз мешуд. Мисли пуффак пур шуда ва дам карда меомад. Ва раҳораҳ чунон дарафтиданҳоро дар сар ҷой меод, ки андаке аз хунрезӣ фарқ мекард, рафта-рафта аламу қасдашро аз Ромиз гирифтагӣ барин то назди ӯ омадан хунук мешуд, аз ғазаб фаромада ва баъди салому алейк «чӣ кор карда гаштӣ, Ромиз?» мепурсид. Дар чунин мавридо ӯ Ромиз маънидорона менигарист, ки чӣ гӯлпурсист? Ва ӯ табъаш хуш бошад «чун ҳамеша» мегуфт. Хуршед қонеъ набошад ҳам аз як чиз дилпур, ки Ромиз бе театр зиндагӣ карда натавонад. Фароштурук аз лонае, ки аввалин бор парвоз кардааст, як сол умр дошта бошад, ҳам бозгардад. Аммо чанд вақт боз ки Хуршед аз ҳоли Ромиз боҳабар нест, рӯҳу аҳволи ӯро чун пазирад. Ҳоло ҳам ӯ «мушкетёр», «сенёр» аст ва ӯ боз ким-киҳои дигар шудааст?

— Нағз не, Ромиз, ба замин фаромадан лозим.

— Ба назарам, ба осмон ҳам набаромадам, – гуфт ӯ ва гӯе, ки ин бор ӯро махсус фиристода бошанд, ба андеша рафт: «Мазмун, ман худамро бой додам. Беҳуда ба ҳар кас рози дил гуфтам. Беҳуда ба ҳурду калон ганда шудам. Беҳуда гумон кардам, ҳақиқатро гуфтан ба ҳама хуш ояд, лекин чунин набудааст. Ҳақиқат талх ҳам будааст, саҳт мерасидааст. Гумон кардам ба суди кор аст, зиндагӣ пеш равад, дар ҳама ҷабҳа навигариҳо ҳаст. Афсӯс... Айби худам шуд. Барои санъат шуда калон гап задани шудам; рост будааст, ки гапи калон даҳонро дарронад. Барои ҳамин гап гапи Чумъаи Анда: як даст ба даҳон, дасти дигар дар мактаб... Ва ман гапи калон нагуфта будам, ки даҳонам даррад. Пешӣ касе муттаҳаму сархам ҳам нестам. Пушаймон ҳам не, агар театр бе ман кор карда наметавонист, пушаймон шудан мумкин буд, модоме ки бе ман песаҳои дилхоҳашон хубтар дар сахна гузошта мешавад, ҳочат ба ягон гап намонад. Рост, ман ситеза накардам, ки пушаймон шавам, мансабталаб нестам, ки пушаймон шавам... Беҳуда будани гапро худам донам. Ин чиз аз нозукии табиӣ худам сар зад: ва боз аз ким-киҳои дигар; аз он ки дар санъати театри тоҷик ягон чиз дохил кардан хостам; хостам Рӯдакӣ аз Рӯдакиҳои пешин фарқ кунанд, хостам Ромео дигархелтар бошад...»

...Ромиз гумон накард, ки Хуршед бо ҳамин рафтан меравад. Ба назар ӯ мисли ҳамеша шӯҳӣ карда то нисфи роҳ мераваду боз

баргашта «боб кардам!» мегӯяд. Не, ин тавр нашуд. Барнагашт. Сонӣ Ромиз хулоса баровард, ки ин ҳам ранчид... Дӯстон ҳама ранчиданд. Ӯ бояд дӯсти нав пайдо кунад, лекин ин кори сахл не; ҳамгап, ҳамтабак, ҳамкадаҳ, ҳамкор, ҳамхоба ёфтан мумкин, аммо дӯст ёфтан кори осон нест. Осон не! Ромиз донад ва айни ҳол хоҳад, ки Ҷаҳоноро барин кас дӯсти ӯ бошад. Вале ин чавонзани боғурури ҳавобаланд ҳар бор, ки ӯро бинад, чандон эътиборе надода, хоҳиши дили Ромизро нафаҳмида, мағруру сарбаланд ва масҳара кардагӣ барин гузашта равад. Ин чизро Ромиз пай бурдааст ва дидааст, ки чун дар гӯшаи лабаш табассуми масҳараомези ӯ хувайдо гардад. Аммо Ромиз чунон ҳисоб кунад, ки ҳамин чизро намедонад. Аз ин рӯ Ромиз ба худ қавл дод, ки ин дафъа бо ин чавонзан дучор ояд, сӯхбатор намакин гардонад.

— Салом, ҷаҳони ман! – ӯро дида хитоб кард Ромиз.

— Чӣ-й? – баргашта пурсид Ҷаҳоноро.

— Яъне шумо дар ин дунёи равшан шод бошед.

— Артист...

— Не-не, бовар кунед, ман артист нестам, аз авлоди Юнус-тӯксабо... – худро ба ӯ хеш нишон доданӣ шуда қасдан гуфт Ромиз.

— Чӣ-й? Гахвораи Юнус-тӯксаборо чунбонида будед?

— Маъзур! Ман ҳазл кардам... Аранге дар ин хусус шунида будам. Шунида будам, ки Юнус-тӯксабо наберае дорад, ки як кокулаш офтоб ва як кокулаш мохтоб. Кокули офтобашро кушояд, муомилааш бо одамон гарму нарм шавад, кокули мохтобашро кушояд, монанди мохтоб гармие надорад. Сард...

Ҷаҳоноро хандид. Худи Ромиз низ аз чунин гапи сари забон ёфта хандид ва боз ба гап даромад:

— Аз набераи Юнус-тӯксабо пурсида мешавад, ки ман барин артистони дар ин соҳа, яъне дар соҳаи бо занони зебо салому калом кардан таҷрибаи кофӣ надошта ва лофу газоф карда натавониста, рӯ ба рӯ оянд, кокули офтобашонро кушоянд...

— Гумон надоштам, ки шумо ҳам ҳазлу шухӣ карда тавонед.

— Мо низ чон дорем.

— Агар ҳамин чизро донед, мисли дигарон ҳазлу шухӣ карда гаштан гиред. Ҷазаб карда гаштан ба шумо назебад.

— Ҷазаб не, ҳамту ба худ гирифтор...

— Чӣ лозим?

— Ман аз ин рӯзгор қарзи зиёде дорам ва бештар роҳи адои ҳамин қарзро фикр мекунам.

— Шумо чӣ қадар қарздоред? – пурсид Ҷаҳоноро.

— Агар гӯям, қарзи маро адо мекардед?

— Агар тавонам.

— Не, қарзи маро чун худам каси дигар адо карда натавонад...

Агар он муаллимаи азизро як бор меидам...

— Муаллимаи нуруниро?

— Не... Муаллимаеро, ки маро ба хонаи баччагони шахр бурда ба дасти Одинаи Ҷаббор супоридааст... Акнун фаҳмидед, ки ман чўчай инкубатор, дар ман ҳеч гуна ҳилаю найранги одамии нест. Ростӣ алиф... Ба касе бадӣ нахоҳам ва гапи касеро нахўрам... Донам, ки ин – бад, донам, ки ин чиз ба сари кас бало орад, лекин дигар шуда натавонам; феъли бо шир ба тан даромада бо чон барояд. Шундаед, ки ҳама дар бораи як чиз дар ҳама чо гап зананду аз паяш нашаванд? Балки аз паи дигар корҳо шаванд. Ҳа, шумо дар бораи бисёр чизҳо шундаед, ҳатто ман чӣ гўям, донед. Ҳама дар бораи ҳақиқат гап зананду мубориза набаранд. Балки гурезанд. Дар бораи ҳақиқати мутлақ нагўям, дар бораи ҳақиқати қор, ҳақиқати рўзгор, ҳақиқате, ки миёни мову шумо, миёни ёрону ҳамкорон бояд вучуд дошта бошад... Наҳандед... Шуморо фаҳмидан душвор нест. Шумо гуфтани, ки мо кайҳо ҳақиқатро ба даст овардаем; ин беақро бин, ки хобгўй дорад. Ман ин чизҳоро фаҳмам... Ба қавли Эзоп «мо ба хотири ҳақиқат зиндагӣ мекунем ва дар роҳи он мемирём».

— Бале, ҳама дар ҳамин роҳ мемирём.

— Вале пеш аз он ки мирём, қарзхоямонро бояд адо кунем. Ман аз модарам – Ватан қарздор, аз халқам қарздор, аз падару модароне, ки дар хонаи баччагон доштам... Қарзам зиёд, адоияш душвор. Барои адои он умр кўтаҳӣ кунад. Ман аввал худро бояд шиносам, дарёбам, баъд ба хидмат пардозам. Ин қарзи фарзандӣ ва қарзи ҳар як фарди чамъият аст...

— Шумо дигар шудаед.

— Ман ҳамин ҳел будам... Дар ин ҳарак шинем?

— Ташаккур, ба ман дер шуд.

— Воқеан, шумо муаллима, пай бурдаед, ки талабаҳои имрўза аз талабаҳои пешин чӣ фарқ доранд?

— Фарқашон аз замин то осмон, вале надонам шумо чиро дар назар доред, дониш ё интизомро?

— Магар дониши беинтизом мешавад?

— Фаҳмо. Гапатон рост. Дар ҳақиқат баччаҳо шўх, беинтизом, нинаксохт, худшинос ва хушёр. Саҳле анг монед, шуморо дарс диҳанд. Махсусан синфе, ки ҳамин сол дарс медиҳам, мислашро надидам. Вай-вай-е! Аршро ба фарш медўзанд. Шўх, беинтизом... Лекин ба ин замона чӣ айб дорад? Чамъият чӣ муносибат дорад?.. Гумон дорам, ки ин чо бештар айби оила...

— Айби ҳуди баччаҳо ҳам ҳаст...

— Ҳаст... Каме ба ихтиёрашон монед, фарзанддорҳо чӣ қор кунанд?.. Ин як баҳс аст, ки тағ надорад. Гурўхе ҳастанд, ки «хонда кӣ шавад?» гўянд. «Нонвой карда чорта нон биёрад, ё ба магазин даромада панҷ танга пасандоз кунад, фоида» донанд. Як гурўхи дигар аз синфи ҳафту ҳашт баччаҳоро гирифта, духтаронро хонашин кунанд, писаронро савдо ёд диҳанд. «Калонеш ба мактаби

оли дохил шуда натавонист, инаш ҳам умрашро беҳуда гузаронад?» гапи ёфташон ҳамин. Магар ин фикрҳо баччаҳоро вайрон намекунад?.. Аз кисаи баччаи синфи ҳафтум «панҷоҳсӯма» ёбед, чӣ чои гап? Агар ба ихтиёри ин «дороҳо» монед, духтаронро арӯсвор ораста ба мактаб фиристанд... Магар ҳамаи вайрониҳо аз ҳамин чо сар намезанад?

— Ҳа-а...-

— Нафорид?

— Ин гапро ба ман гуфтед, ба дигар кас нагӯед...

— Барои чӣ?

— Магар баччаҳои асри бист – баччаҳои азизи мо шум, беодоб ва ё беинтизом шуда метавонанд?

— Чаро не?

— Мо бояд баччаҳоро дар рӯҳи дигар тарбият кунем: ҳама нозу неъмат бояд барояшон муҳайё бошад...

— Муҳайё бошад... – ба рӯи Ромиз нигоҳ карда гуфт Ҷаҳоноро. – Лекин, саҳт гирифта даркор. Лойи сусту бешира ва хом сафол нашавад...

11

— Ту хароб шудай, Ромиз, оҳ... чунон хароб шудай, ки... – раҳмаш омада ва навозиш карда гуфт Саида. – Барои чӣ хароб шудай, чӣ намерасад ба ту?

— Не, Саида, ин вақтҳо ки маро бисёр мебинӣ, ба чашмат ҳамин хел тобад... Эътибор нате, дилам танг...

— Чӣ хел? Туро гуфта аз тамоми хешу таборам чудо шаваму эътибор надихам? Ин гапи кучо?

Ромиз чизе нагуфта, дар пайроҳаи танги гирди ҳучра чанде кадам зад, фикру ҳаёл кард, сонӣ ба хона даромада Саидаро ҷег зад.

— Чаро ин хел гӯӣ, Саида? – сари ўро оғӯш карда пурсид Ромиз. – Чӣ, ба арвоҳ монанд шудаам?

— Нагӯ ин хел, – сар дар оғӯши Ромиз чунбонида гуфт Саида.

— Пас ин гапат чӣ маънӣ дорад?

— Ту худатро ҳайф бикунӣ.

Ромиз сари ўро аз оғӯш раҳо кард. Гумонаш, ки Саида дар бораи Ҷаҳоноро ягон чиз пай бурдааст.

— Чӣ хел ман ҳайф?

— Охир, туро ҳама таърифу тавсиф карда, дар телевизор бо-зиҳоятро нишон доданд. Надонам, ки чаро яку яқбора ба таъриф лагат задӣ... Ба гапи кӣ рафтӣ.

— Ҳа-а, ин чизро гуфтаи душвор, Саида, фаҳмидан ҳам.

— Шояд ҳамин хел бошад... Худат фаҳмӣ, шуд...

Ромиз гушна буд, лекин аз гулӯяш хӯрок нагузашт... Дар хона ҳам нишаста натавониста баромада рафт. «Дар бораи ман ҳама гап зананд, ҳатто занам... маълум ки ин ҳамту не...» ҳаёл кард ӯ. Вале надонист, ки бо чунин фикру андешаи парешон ба ягон ҷои корбоб не, рост ба назди дарвозаи Ҷаҳоноро рафт.

Офтоб фуру мерафт, вале ҳоло ҳам Ромиз дар сари тангкӯчаи Ҷаҳоноро қадам мезад, то ӯро дида дурусттар гапзанон кунад, масъаларо кӯндаланг монад, гапҳои сари забонашро гӯяд, дилашро ҳолӣ кунад ва он гаҳ ҳарчӣ шавад, шудан гирад; гӯё ҳама кору бор ва ояндаю мушкилот саҳлу осон шавад; ҳар банду гираҳи дар тақдири ӯ афтида, кушода гардад... Сонӣ... маҳз сонӣ китоби Ҳофизро кушода фол бинад ва ғазале, ки пеш ояд, барои Ҷаҳоноро бихонад. Ӯ омӯзгор, Ромиз чӣ бихонад, бифаҳмад... Воқеан, Ромиз шеърхон аст; чунон шеърхон, ки ягон кас мисли ӯ шеър хонда натавонад. Шеърро ҳамчун шоир на, чун актёр хонад; дар радию телевизор хонад, дар барномаҳои консертии барои пешқадамони хоҷагии кишлоқ хонад ва дар ҷойҳои барои худи ӯ маъқул. Вале аз бозе, ки аз театр рафтааст, ӯро даъват накунад. Яқин донанд, ки бо чунин рӯҳе, ки ӯ дорад, шеър хонда натавонад ва даъват кунанд, наравад, инаш аниқ... Аммо ҳоло чунон шеърхонии Ромиз омадааст, ки агар Ҷаҳоноро розӣ шавад, барояш шаборӯз ғазал хонад:

*Он сияҳчурда, ки ширини олам бо ӯст,
Ҷаҳми майгун, лаби хандон, руҳи хуррам бо ӯст.*

Аз ҳамин байти Ҳофиз сар карданист, ки гӯё ин сифатҳо тарҳи симои ӯро кашад.

Ҷароғҳои як қади одам аз замин баланди «Гулгашти Ҳофиз» фурузон шуданд. Мошине, ки андаке пеш роҳравҳои гулгаштро об зада буд, ба ҷои тафсо як нафаси серун овард. Партави хирае, ки аз зери шишаҳо гузашта баргҳои тари буттаҳои низ равшан карда буд, диққати Ромизро кашид... Ӯ ба назди якеи он сутунҷароғҳо рафта, қомати баландашро андоза кард ва гардан ёзонда лампочкаи онро дида натавонист ва баргашта гулгашти зеборо тамошо карда, қисмати шаҳри ҷавонашро фикр кард: таваллуди республика соли таваллуди режиссёр Шокир. Дар ин муддат режиссёр шонздаҳ филм гирифтааст, шаҳри Душанбе то чӣ андоза дигаргун шудааст, аммо кори кардаи Ромиз маълум нест. Ӯ аз республикаю режиссёр даҳ сол хурд. Ӯ нақш бозидааст, чанд симо офаридааст... «Он тарафаш маълум» чунин фикр кунад ӯ. Аз худ розӣ нест. Чизи дигар хоҳад, баланд хоҳад, вале каллаи каду ҷавҳари ҳамин чизро ёфта натавонад. Дигаргунии Душанбе ба гуфтан осон: вақте ки самолёт мисли паррандаи ба нишастан омода пойҳои худро аз сари синааш фуру дода, аз болои биноҳои зебои маҳаллаҳои 46,

61, 63, 65 ва гайраҳо мегузарад ва дар фурудоғҳо қарор гирифта, шуморо ба оғӯши шаҳр ҳавола мекунад ва шумо кӯчаи Аҳмади Донишро убури карда, ба кӯчаи Айни мегузаред ва сонӣ ба рости гашта, аз аввал то охири хиёбони ба номи Ленино тай мекунад, хашамати ин шаҳри чавони Шӯроасосро пай хоҳед бурд. Рафту шумо пеш аз пойтахт шуданаш онро дида бошед, ҷои таваллуд ва ҷои нишастии худро ёфта натавонед. Ҳо! Ҳар киро пурсед ва Душанбе гӯед, чанороро ёд оваред, ки Хуршед аз бисёр гуфтан Ромизро қимоб кардааст. Ростӣ, ки Хуршед ин шаҳро хуб омӯхтааст ва ҳар ҷо, ки сухане дар бораи ин шаҳр нависанд, хонад. Шаҳрванди панҷсадҳазорумини ин шаҳр ҳам ба дунё омад. Ростии гап, Хуршед аз пойтахти Кошониҳо будани ин кишвар ҳам воқиф аст ва як вақтҳо дар тасарруфи Авлиёкули турк будани онро ҳам донад. Ин манзил 250 буна дошт, ҳоло шаҳри ниммиллиона... Аз ин рӯ Хуршед худро пири рӯзгордида гирифта, ҳикоятҳо кунад. Ақли Ромизро дуздидан хоҳад, аммо Ромиз дар ин шаҳр кам зиндагӣ карда бошад ҳам, кӯчаю тангкӯчаҳои онро хуб донад. Ва ҳар вақт Хуршед намоиши телевизионро таъкид карда, «кишвари худро омӯз» гӯяд. Ҳоло аз манзилҳои кӯҳнае, ки ба ҳусни шаҳр ҳалал расонамд, маҳаллае мондааст, ки Мулло-амак зиндагӣ дорад. Инаш душвор, Мулло-амакро беҳонумон қардан душвор. Ҷуро аз ин манзил ҷудо қардан осон не. Ин чизро Ромиз хуб донад... Лекин қариб омадааст, экскватору булдозерҳо шабу рӯз зӯр зада девору таҳкурсии похсагири вайрон кунанд...

Ромиз хеле чизҳоро муқоиса қард, хеле баргариҳоро донист ва худро сарзаниш қард, ки коре нақардааст, ки боиси ин қадар фӯку димоғ бошад. Инак мардум ба қорҳои баланд мағзи сар об кунанд, ӯ овораи ҷустуҷӯи хеш. «Худҷӯй-заррҷӯй» шояд ҳамин чизро дарёбад. Мисрае ба ёдаш омад: «Дило, то кай ҳамечӯй манеро?» ва ин мисраё дигар нагузошт, ки ӯ қарор истад, дигар чиз гуфтани шавад, ин мисраё аввалсухан гардад. Сари фикр ва сари ҳар суханро гирад.

Андеша аз сари ӯ дур нашуд. Ҳар қадар дар бораи шаҳри Душанбе зиёдтар фикр кунад, ҳамон қадар Ҷаҳонороро пеши назар оварад. Ва ҳамон қадари дигар дар бораи одамони он фикр бикунад ва ба ҳулосае ояд, ки шаҳр ҳар қадар мардонии ношуд дошта бошад, баробари он чун Ҷаҳоноро занони мардмичоз низ дорад...

12

Ҷу дергоҳ ба худ наомад, шояд ин таъсири андешаҳои зиёд бошад; ҳаҷор рӯз аз хона набаромад; риш нагирифта, қаландарсурат шудани буд, вале дар ин миён машғулии дигар ёфт: китобчаи муқовасиёҳи ба рӯяш мавҷи нури офтоб доштаро аз байни

китобхо ёфта, дуру дароз ба он нигарист ва саҳифа боз накарда, сар чунбонд: «Ҳа-а, ҳамааш аз барои ту шуд... Ку, бубинем, боз чӣ шеърҳои «тозае» гуфтаӣ, пири хирад». Ӯ табассум кард, барои гапи худ, ки мисли қофиласолор шеъри нав гуфта тавонад. Маънии гапашро, ки чуз ҳудаши каси дигар нафаҳмад, хандид. Фоли нек. Ин хел кушода шудану хандидан барои Ромиз бегона буд. Ӯро ҳар кас ва ҳар чиз хандонида наметавонист. Фоли нек. Ҳатто дар «Фолнома»-и Ҳофиз ин зайл фолро надида буд. Ҳоло ин китобро боз накардааст, аммо аллақай таъбаши болида, завк бурд. Чашмашро пушида саҳифаеро боз кард:

*Ба ҳичоб андарун шавад хуршед,
Гар ту бардорӣ аз ду лола ҳичеб.
В-он занахдон ба себ монад рост,
Агар аз мушк хол дорад себ.*

— Бах-бах! Магар кӯри модарзод аз мушк хол доштани себро донад ё ба он монанд будани холи занахдони ёрро гӯяд? Ҳмм... Бехуда ин қадар баҳсу талош кунанд олимон. Ҳатто ҳамсоияи шоир ӯро дар хотироташ кӯри модарзод гуфта бошад ҳам, кас бовар накунад. Чӣ монад ба дигар ташбеҳоти шоир... Ҳар чӣ бошад набошад, барои ту шуд ва инак ман аз бари домони ту дорам; шояд ки бо ин ҳама нобино гаштанат маро раҳнамо шавӣ. Дастӣ ману домони ту...

Ромиз китобчаи кисагиро варақ мезад ва мехонд, тамоман ба олами дигар сайр мекард; на ба он оламе, ки дар бораи ӯ навиштаанду Ромиз кӣ будани ӯро дар саҳна нишон додани ӯро нашед. На! Чунин на; тамоман чизи дигар, ку худӣ ӯ фармояд:

*Гирифт хоҳам зулфайни анбарини туро,
Ба бӯса нақш кунам барги ёсамини туро.
Ҳар он замин, ки ту як раҳ бар ӯ қадам биниҳӣ,
Ҳазор саҷда барам хоки он замини туро.*

Ромиз хайрон монд ва сар боло кард: биандешид, ки чун ин маънихоро ба шунаванда ва тамошобин расондан имкон дошта бошад. Ангӯшт миёни китоб мистар кард. Аз ёд мехонду такрор мекард, мехонду такрор мекард ва баъд дар набудани Саида бархеста бо овози баланд мехонд ва гӯш меод, ки деворҳои пасти ин кулбаи гилӣ садои ӯро ба чӣ мақом акс гардонанд. Фақат лаълии мис, ки дар пахлӯи дари даромад овозон буд, «зӣ-зӣ» садо дод, вале овози ӯро такрор карда натавонист. Ҳатто мисли кӯҳ нидо накард. Ногоҳ ба гӯшаш овози ношиносе расид, ки гӯё аз қаъри асрҳо садо меод:

*Некбахт он касе, ки доду бихӯрд,
Шӯрбахт он, ки нахӯрду надод,
Боду абр аст ин ҷаҳони фусӯс,
Бода пеш ор, ки ҳар чӣ бодо, бод!*

Ў овози худро нашинохт. Хаёл кард, ки Рӯдакии пандгӯ аз як баландӣ – аз сари кӯхи Хуснобод ба тамоми олам ин пандро хонад. Ромиз китобро бори дигар пӯшид, ба хаёл рафт: «Чӣ хел? А? Чӣ хел?» Ў барои худ гираҳе, муаммое пайдо кард, аммо барои кушодани он тадбире бояд андешид. Ҳама умр андеша карда, ба вачд омаданаширо касе надидааст, якбора мушт бар миз зад ва он чӣ аз «Ҳамлет» барояш маъкул афтода буд, такрор кард: «Ҳаёт ё мамот!». Сонӣ ин бозёфтро ба завчааш гуфтани шуда, фарёд зада аз дар баромад:

— Саида, хо Саида! – вале ба ҷои Саида соҳибаи хона ҷавоб гардонд:

— Саида рафт...

— Кучо рафт?

— Рафт. Қаҳр карда рафт...

— Чӣ-й?

— Қоида одам ҳамин хел мешавад?

— Чӣ хел?

— Як одами дупа-дуруст, боҳунар қору борро партофта, қаландарона риш монда, хона мешинад?..

Ромиз аз ин гапҳои Хола-мулло хайрон монд.

Хола-мулло махсус ба Ромиз нигарист, ки рангу ҳолаш чун шавад. Парешон шуд ӯ, асаби шуд ӯ ва Хола-мулло дар дил табассум кард, ин ҷавонмарди қайсарро танҳо Саида тавонад фармонфармой кунад. Маълум, ки ҳаяҷони ӯ, ғазаби ӯ дар танааш нагунҷад, вале илоче надорад, ки соҳибаро ягон чиз гӯяд...

Ҳамин вақт Саидаи вазнин як халта магазинӣ овард: шир, равғани зард, ҳасиб, нон ва боз ким-чиҳои дигар. Ў низ Ромизу соҳибаи хонаро дида хайрон шуд. Ранги кандаи шавхараш ҳайрати ӯро афзуд. Ба Хола-мулло нигарист. Хола-мулло табассум кард:

— Ба муллоҷон ҳазл карда гуфтам, ки Саида қаҳр карда рафт, хафа шуданд. Келин-мулло, маълум, ҳамааш маълум шуд, метавонед муллоҷонро зиёдтар азиз доред.

— Пир нашавад, Холла-мулло, – дуои Мулло-амакро такрор кард Саида.

Хола-мулло табассум карда «Мулло-амакатон аз шумо хафа, муллоҷон» гӯён аз дар баромад.

— Рост, Саида, мо Мулло-амакро фаромӯш кардаем...

...Саида монда шудааст, ки рӯи фарши хона нишаст. Ромиз ӯро аз зери бағал гирифта бардошт. Саида аз нафаси ӯ пай бурд,

ки дигаргуние хаст ва баргашта аз таги манахи шавҳар нигарист. «Тинҷӣ?».

— Тинҷӣ, – мижгон ба ҳам баста ҷавоб дод Ромиз. – Саида!

— Лаббай...

— Касе туро аз ҷамъият ронда бошад, ба ҷамъият баргардонда тавонад?

Саида бо мадади шӯ ба по рост шуд ва рӯй ҷониби ӯ гардонда «нафаҳмидам, Ромиз» гуфт.

— Аз пода пеш ҷанг накунем, сонӣ ҳамаашро мефаҳмӣ.

— Не, ман намефаҳмам, ки вай чӣ хел кас будааст, ки одамро аз ҷамъият мерондааст ва боз қабул мекардааст?

— Яъне, Рӯдакӣ. Ман аз барои ӯ аз театр рафтам ва боз ба хотири ӯ ба театр баргардам:

*Мушаваш аст дилам аз қараимаи Салмо,
Ҷунон ки хотири Маҷнун зи турраи Лайло-е, войе.*

Ушшоқ қард Ромиз ба оҳанги «Дугоҳ» ва мӯйи дарози завҷаро ба гарданаш печонд. Ин аҳвол ба Саида ҳам хуш омад ва ба Ромиз ҳам...

Ромиз манаҳ соид ва риши аз ҳад зиёд расидаро молида-молида ришгираки электриро маломат қард, ки хар-хар кунаду тораҳои ришашро канад. Аз ин ҳол ба танг омад, ки дар ҷунин ҳолат, ки кас худро ниҳоят хушу хуррам ҳис мекунад, ин эҷози одамӣ аз хидмат сар кашад, барқасди нияти одамӣ амал кунад. Ришгираки бадхӯро зада шиканад, боз сазои сари худааш... Ӯ қорро осон қардани шуда, аввал ба ришаш собун зада, хушк қард ва сонӣ ба ришгирӣ даромад. Садои нофорами ришгирак гӯшу майнаашро хӯрд. Ба ойина нигарист, ки ними рӯяш тарошида ва ними дигар сип-сиёҳ риш: одами дурӯяро монад. Хандааш омад, вале зуд киёфааш дигар шуд. Ӯ медонист, ки ришгираки электрӣ риши расидаро нагирад, лекин ҳамин хел рафтор қард...

— Ту худатро хайф бикунӣ, Ромиз, – наздик омада гуфт Саида ва ба рӯи гардондаи шавҳар нигоҳ қарда хандааш омад.

— Ба фикри ту чӣ қор бояд кунам?

— Ту бе театр зиндагӣ надорӣ; ту – моҳӣ, театр – баҳр.

— Ҳама гап дар ҳамин, ки ман – моҳӣ, на наҳанг!

Саида маънии гапи шавҳарро фаҳмид. Ромиз ҳамин рамузро доништа сачоқ гирифта, араки сару гардани ӯро пок қард...

— Тӯқсабо ҳамин ҷо? – аз беруни дар садои ҳазломез омад.

— Ҳамин ҷо, – ҷавоб қардонд Саида, – лекин ба ҳоли ҷӯраатон наҳандел.

Хуршед аз ин гапи Саида ҳайрон монд, вале ӯро хушҳол дида, аз дари хона ҳазл қарда даромад:

— Тӯқсабо аз ҳисоби янга зиндагӣ қардани...

Ромиз садои шиносро шунида ришгиракро аз электрик чудо кард ва ба рӯи нотарошида даст бурда, аз омадани Хуршед шарм дошта, набаромада истод. Ва баъди марҳамати Саида вай аз дар сар халонда салом дод ва «берун намебарой?» гуфта пурсид.

— Мебароям, – баъди даст дода пурсупос кардан ҷавоб гардонд Ромиз ва ришгиракро ба Хуршед нишон дода гуфт: – Нав фаҳмидам, ки кас пир шавад, чӣ машаққате доштааст.

— Пир шудӣ магар?

— Не, ришгиракро гӯям, пир шудааст. Дандонҳояш чун дандонҳои Рӯдакӣ фуру рехтаанд...

— Ин хел пириро ҷавонӣ ҳаст, вале пири одамиро ҷуз марг илоҷе нест... Мон, ин мавзӯ барои мо бегона, мо ҳоло пир нестем, фақат ба сӯи пири равонаем. Ва барои он ки мо ҷавонпир набошем, омадам, ки туро гирифта барам.

— Назди чашмаи Замзам?

— Бале, ҷое равем, ки аз гуфтаат кам нест.

— Ку гап зан.

— Боғи ҳайвон барам.

— Арзанда, – гуфта Ромиз бори дигар бо сачоқ рӯи нами арақ гирифтаре пок кард ва боз мошинаро ба электр пайваст, ки риши боқимондари гирад.

— Алмоси хоричӣ надорӣ.

— Не, ман ягон чизи хоричӣ надорам...

...Онҳо хомӯш мерафтанд. Ромиз бовар кард, ки Хуршед ўро ба боғи ҳайвон барад, аммо барои чӣ? Надонад.

— Ана ҷанори қачат, метавонӣ афсонаҳоятро давом диҳӣ.

— Аввалан, ҷанори қач не, ҷанори пир ва...

— Фарқ надорад; пир ки шудӣ, қач гардӣ, – гуфт Ромиз ва ба ҷолчанори дерсолаи нимхушку нимтар нигарист. Ҷолчанор ягон шохи сиҳат надошт, ҳама аз ним-ним париди буданд. Беҳи он гафстар шуда, мисли пой пардадори мурғобӣ ба атроф паҳн шуда, зери хок фуру рафта буд. Дарахт он қадар бақувват намуд, ки чанд булдозер якзӯра шавад, ҳам онро решақан карда натавонад.

— Ба қаъри замин фуру рафта, – ба танаи мустаҳками он даст расонда гуфт Хуршед.

— Ана ииро решадавондан мегӯянд, – гапи ўро қувват дод Ромиз. – Киروي гап.

— Шаҳр дигар шуду ин дарахти ёдгор чун нофи шаҳр пайдор.

— Солҳои ҷанги граждани ту дар кучои ин дарахт пинҳон шуда, шинак гирифта будӣ? – ҳазлу шӯҳҳои Хуршедро дар назар дошта пурсид Ромиз.

— Ҳо ана дар он ҷо, дар душоҳааш, – ба ишораи даст гуфт Хуршед.

— Баъд дар ҳамон ҷои баромадаат байрақ зада намондӣ?

— Уху-уху...

Хуршед пай бурд, ки Ромиз аз ҳарвақта дида хушхолтар аст, барои ҳамин бо вай бозию шодӣ карда рафта имкон дорад. Лекин баъди он ки билет гирифта ба боғи ҳайвонот даромаданд, Ромиз боз ба фикр гӯттавар шуд,

Боғи ҳайвонот аз маркази шаҳр дур не. Дар рӯ ба рӯи ҷои об-бозии онҳо; он канори наҳр. Як замон ин ҷо канори шаҳр ҳисоб мешуд ва агар гӯянд, ки ба шумо аз назди боғи ҳайвонот хона медаханд, мардум ноз мекарданд, вале ҳоло он ҷо маркази шаҳр буда, ҳар кас ҳавас бикунад, ки аз он наздикиҳо хона гирад. Дар гӯшаи шарқии боғ, ки аз он ҷо садои рӯди Душанбе шунида шавад, шипангҳо сохтаанд. Хуршед пешопеш ва Ромиз аз паси ӯ (шармӣ) сӯи шипанг рафтанд. Баччаҳо (ба қавли Хуршед) турб тоза мекарданд ва пиёзу кашнизи. Гарҷи онҳо аз омадани Ромиз шод буданд, Ромиз худро ноҳинҷор эҳсос кард; зеро онҳо байни худ дар хусуси кирдорҳои ӯ ҳар гуна шунида гуфта, механдиданд. Ромиз худ аз худ оташ гирифта сурх шуд; яқбора хомӯш гаштани онҳо ӯро ба чунин ҳол овард: «Ман биравам-ҷӣ, Хуршед?» маслиҳатомез дар дил гуфт ӯ. Хуршед пай бурд, ки ранги сурх аз рӯи ӯ рафта қуташ канд. Баланд сурфид...

Садои фиғони маймун омад. Оҳубарра бааа гуфт, ға-ғаи мургобӣ, кут-кути филмурғ ва як садои «чу»-и баланди уқоб омад. Ба гӯши Ромиз расид, ки ҳама ҳайвону парранда «моро аз қафас раҳо кунед» гӯянд.

«Орзуи делфин як бор ба қулла баромадан будааст!» – хомӯширо шикаст Ҳусайн-подҳалим, ки як умр гапаш бо Ромиз намепухт.

Ромиз лаб газид.

«Шабпар на ҳайвон аст ва на парранда. Барои ҳамин шабпарро бинад, ман шабпар гӯяд ва мушро бинад, ман муш! – гуфт Раҷаб ва ба иазари Ромиз расид, ки ӯ ба Ҳусайн ҷавоб гардонд.

«Шумо донед, ки аз сағобӣ чун пӯст кананд? – ба гап ҳамроҳ шуд Хуршед. – Сағобиро дошта аз ду пой қафояш дар дорбони хона овезанд, баъд тағораеро пур аз об карда, дар зераш гузоранд. Сағобӣ қад ёзад, то ба об расад, аммо ба об нарасида ҷон диҳад. Чун пӯсташ ёзад, бикананд...»

«Хуб, ки маро ин ҷо овардӣ, Хуршед, вагарна на ин ҳикояҳоро мешунидам ва на ҳайвонҳоро меидам...» – бо оҳанге, ки «афсона» гуфтанд, фармуд Ромиз.

«Ва боз донед, ки мушро чун шикор кунанд?»

— Медонем, – гуфт Ҳусайн-подҳалим, ки гӯё ҳикояҳо ба фо-идаи ӯ бошанд.

— Ку бигӯ!

— Уху-уху, – остин барзада ва гулӯ равшан карда, артистона ба гап даромад Хуршед. – дар як деги калон об ҷушонанд. Мушро

аз думаш дошта, ба оби чӯш зананд ва баъд даҳони онро кушода марги муш андозанд ва...

— Ман аз шумо шикори мушро пурсидам, на мушдоруи афандиро... Тарзи мушдории замонавӣ чунин: як пуфаки калонро дам пур кунанд, дахонашро калон кушода, андарунаш чанд дона чаҳормағз гузоранд ва пойда шинанд; чун муш омада даруни пуфак даромад, пуфакро бо тир зананд ва пуфак пуч шуда ба бадани муш часпад, вассалом...

Ромиз ба Хуршед нигарист, ки ин чӣ гапе буд, ки ту гуфти? Хуршед чашмакӣ зад, ки сабр бикун, хозир... Аммо имою ишораҳои ӯ тамом нашуда Хусайн-подхалим ва чӯрааш Мерган илтимос карданд, ки бори дигар Хуршед тариқи мушгириро гӯяд, онҳо навишта гиранд, зеро дар зодгоҳашон илочи нобуд кардани мушро надонанд.

Ромиз аз зери абрӯяш сахт ба Хусайн-подхалим нигарист, ки ин чӣ нофаҳмиест: – Шумо ҳам шӯҳ-а, мулло Хусайн.

— Чӣ хел, мулло?

— Шӯхиомез ҳамин чизро навишта гирифтатонро гӯям.

— Валло, ки бешӯхӣ...

Бӯи зирбак омад...

Ромиз аз ҷонварони қафасҳо ҳам беқарортар буд. «Ман надонистам, ки Хусайн ҳам меояд, Ромиз» чун узр аз дил гузаронд Хуршед. Гӯё ӯ гапи аз дил гузарондаи Хуршедро фаҳмида, хеста сари дег рафт. Хуршед ҳам аз паи ӯ шуд. Зафари мошиндор, ки то ба дасти худ ош напазад, ошхӯрдагӣ барин намешуд, кафгир ба дег мезад, аз омадани Ромиз ба сари дег хушхол гашта, кафгир ӯро дароз кард, то зирбаки дегро бикобад. Ромиз «медонӣ, ки аз дастам намеояд» гуфта миннатдорӣ кард ва «ҳоло ош дер, як ҷонваронро тамошо кунем» гуфта дур рафт. Ромиз хама гуна паррандаю хазанда ва чарандаҳоро «ҷонвар» гӯяд, ба «ҳайвон» гуфтан забонаш нагардад, ва аз касе сахт хафа шуда ғазабаш дар танаш нагунҷад «ҳайвон!» гуфта дашном кунанд ва боз касеро, ки пӯку бемағз бошад. Ӯ тамошоро аз шипангу ошдонҳо сар карда, охиста-охиста сӯи қафасҳо рафт. Хуршед нияти Ромизро дарёфта, аз ӯ ҷудо нашуда, мерафт. «Ман ҳам кайҳо боз тамошо накардам, хирси обиро надидаам. Вайро бинам, муллои каллаларзони деҳаамон ёд меояд». Ромиз Хуршедро ребу фиреб дода, «хамроҳи онҳо будани ту шарт» гуфт, нашуд. Ва ноилоҷ ба забон омад:

— Ба ту гуфтам, ки кор дорам, мулоқот дорам... ҳаёл кардам, ки ош тайёр...

— Дурӯғ! Бовар надорам, ки... намехоҳам гӯю мон.

— Намехоҳам, вассалом! – чашм аз оббозии хирси сафед канда ва ба Хуршед нигоҳ карда гуфт Ромиз.

Хуршед чунон вонамуд кард, ки сухани ӯро нашунид ва аз ӯ дур нашуд.

«Гуноҳат чист?» – ба хирс рӯ оварда пурсид Ромиз... Хирс сар чунбонд, вале Ромиз маънии онро нафаҳмид. «Намедонӣ-а?... Кӯтоҳи гап, барои он ки мардуми мо хирси обиро надидаанд... Агар донӣ, ин ҷо ҳам айби худӣ ҷонварон, ки аз одам гурезанд, ба ҷои он ки одамон шуморо дарранда гуфта гурезанд. Шарофати одамизод баланд...»

Хирс сар афшонд. Чун модари вовайло танаш низ ба ду тараф алвонҷ меҳӯрд.

«На чунин? Мисли ман бегуноҳ?»

Хирс ба тасдиқ сар афшонд. Кишнаи аспӣ сафедро монад.

«Ҷонвар...»

— Чӣ мегӯӣ? – гапҳои ӯро равшан нафаҳмида пурсид Хуршед.

— Гӯям, ки ҷаро Хуршед туро тамошо кунад?

— Гӯяд, ки ҳар кӣ андаруни қафас бошад, мардум ба он бо ҷашми шафқат нигаранд, на бо ҷашми тамошо.

«Ин маймуна бин, худӣ одам ворӣ-е!» шунид Ромиз.

«— Абрӯи сияҳ дора-е!» – ин ҳам овози зан буд.

«— Одам аз маймунай, бева!» – ин овози марде буд, ки маҷбур шуда занон ба тамошо овардааст.

Ромиз ба онҳо тавачҷӯх кард. Ҷавонзанҳо куртаҳои васеъ-васеи кушодостин пӯшида буданд, ки домони яке аз зери дигаре метофт.

— Хуршед, хоҳ бовар кунӣ, хоҳ не, ман мулоқот дорам.

— Хайр, то назди ҷанор гуселат кунам...

13

Ромиз ба ҳавлии Ҷаҳоноро даромад. Ранги ҷаҳорбоғ буд ҳавлии ӯ. Ҷаҳоноро ҳарчанд ишорат кард, ки Ромиз ба ҳавлии надарояд, ӯ нафаҳмид; нафаҳмид, ки занак аз омадани ӯ худро ноҳинҷор ҳис кард, аз касе тарс ва бим дошт, вале ин чизро бо овози баланд гуфта натавонист. Ромизи рамузфаҳм дар чунин лаҳза нофаҳмӣ кард, занак ӯро нашинохт, Ромизеро, ки аз як имои ҷашм ё абрӯ маъниҳо мекашид, ин дам шинохта натавонист. «Наё, надаро, мумкин не!» Мазмун, ба Ромиз чунин баланд ва саҳт гуфтан рост омад, аммо Ҷаҳонорои бамулоҳиза ва дилогӯҳ аз рафтори ҷавонмард чизеро дарк карда, ӯро бознадошт. Ромиз то тағи воиш омад. Он ҷо паҳлӯи ҳавзи аз оби кубур пуршуда кате буд ва рӯи он беморе мехобид. Ҷашми бемор ба Ромиз афтод, талвосаи ҳестан кард, натавонист. Ромиз ҳолиё маънии ишораи Ҷаҳоноро фаҳмид. «Ҷаҳон!» фарёд зад бемор, вале Ҷаҳоноро зуд назди ӯ нарафт; аввал ба Ромиз ишора кард, ки баромада равад, сонӣ назди бемор рафт.

— Чӣ мегӯӣ?

— Ҳамин? – бо ишораи абрӯ Ромизро нишон дода пурсид мардак ва хандид. Лабаш қач шуд. Вале дигар ҳаракати зиёд карда натавонист. – Барои ҳамин шуда ту аз ман рӯ гардонӣ? – Боз хандид ӯ, вале аз хандаш садои нолиш баромад. Ӯ боз ҳаракати хестан кард, натавонист. – А? Барои ҳамин?..

Ромиз охиста-охиста пушт рафт ва беруни дарвоза шуда, хеле истод, араки сару рӯй пок кард ва ба андеша рафт, ки чунин гунохро дар назди бемор чун шӯяд, то боиси маломати Ҷаҳоноро нашавад. Дертоҳ нигарист, ки шояд Ҷаҳоноро баромада роҳ нишон диҳад, ки ҳам ба бемор писанд ояду ҳам ӯро аз хиҷолат барорад. Аз дарвоза тугмачаи зангро чувст. Пайдо накард. Сонӣ айнаки сиёхро ба чашм гузошта, пичак кашида, ба ҳалқаи дарвоза овехт ва сурфида вориди ҳавлӣ шуд ва баробари Ҷаҳонороро дидан худро бой надода пурсид:

— Духтур даъват карда будед?

Ҷаҳоноро чизе гуфта натавонист, лекин бемор каме аз болин сар бардошта «Ҳа, даъват карда будем» – гуфт. Ромиз ба Ҷаҳоноро эътиборе надода, назди бемор рафт. Бемор ӯро шинохт ва чизе гуфтани шуд, ки забонаш гирифт.

— Чӣ дарде доред? – пурсид Ромиз, вале бемор ҷавоб гуфта натавонист, ҳарчанд ҳаракат кард, ки «Дасти беҳолу бемадораширо чунбонад, нашуд.

— Фалаҷ? – аз занак пурсид Ромиз.

— Аз фалаҷ батар.

Ромиз хушмуомила, нарм ва дилсӯзона ба бемор наздик шуда, дасти ӯро бардошт: ба дасти одами зинда монанд набуд он даст, гумон кард, ки ба устухони шикаста гӯшту пӯстро ҷаспонида бошанд. Ӯ охиста даст ба сари дили бемор бозгузошт ва ба зани нозанини вай нигоҳ карда гуфт: «Ҷуз усули табобати Абӯалӣ усули дигаре суд накунад».

— Чӣ гуна аст он усул? – пурсид Ҷаҳоноро.

— Бо теги тез буридан.

Ҷаҳоноро даҳшат дониста рӯй бо кафи дастон пӯшид.

Бемор ба таври худ чӣ фаҳмид, ки табассум кард.

— Розӣ шумо? – аз ӯ пурсид Ромиз.

— Ба чӣ? – охиста пурсид бемор.

— Ин дастробояд бурид, – ишора ба дасти бемори ӯ кард табиб.

— Не! – садои баланд кард бемор ва ба назари табиб намуд, ки дасти бемори ӯ андаке чунбид.

— Табар биёред! – ба занак фармуд табиб.

— Не! – боз фарёд зад бемор.

— Зудтар! – фармуд ба занак, вале ӯ холо ҳам даст аз рӯй барнагирифта буд.

Табиб аз ором истодани ӯ ба ғазаб омада ба канори ҳавлӣ давид ва табарро аз назди дари ҳезумхона гирифта омад ва бо ҳамон шасте, ки тохт, ба сари бемор бардошт. Ҷаҳоноро фарёд зад; бемор тоб наоварда беихтиёр pariда хест ва бо дасти фалаҷ банди табари табибро дошт. Кашида гирифт ва аз паси ӯ таъкиб кард.

Ромиз бо шасте ки гурехт, бедор шуд, дилаш сахт-сахт мезад, вале надонист, ки чунин хоб чӣ маънӣ дорад. Ними шаб буд. Ромиз ҳушёр шуд. паҳлӯ гашт, андеша дошт. Таъбир чувт. Дарнаёфт. «Ё бо Ҷаҳоноро коре шуд ё касе моро ҳамроҳ дида, ба шӯяш расонд» ҳаёл дошт ӯ, аммо надонист, ки зани паҳлӯяш бедор аст. Ромиз оҳ кашид.

— Чӣ гап, Ромиз? – наҷунбида пурсид Саида.

— Хоб дидам, хоби бад ва ё хуб, надонам. Ман дар хобам табиб шудам, Саида, касеро куштани шудам, аммо ӯ сихат шуда аз паси ман таъкиб кард.

— Хоби нағз, Ромиз, бемори барҷомонда ба пой худ равон шудааст, ин хуб аст.

Ромиз чизе нагуфт. Пеши назари ӯ қиёфаи зебои Ҷаҳоноро омад: ними рӯи ӯ, ки хангоми дар сари болини бемор ҳам шуданаш дид. Сабзинаранг, пӯсти рӯяш таранг. Зираи нуқрагуни гарданаш бо ранги сиёҳчурдаи ӯ чанг дошт. Чунон зебида, ки аз нигоҳ кардан сер нашуд. Бинии хурд, чашмони сиёҳ ва абрӯвони сиёҳи сиёҳаш, ки миёни ҳар яке оринҷак дошт, сурати завҷаи хурди Тӯқсаборо ёд овард. Ромиз ин нодиракорихои табиатро дида, ҳама чизро фаромӯш кард. Ҳолиё андеша дорад, ки ғуломи ҳусни модароварди ӯ шавад... Вале Саида... Саида аз занҳои рисолавӣ камӣ надорад; Ҷаҳоноро санъат аст – гӯё барои тамоми наслҳо, барои тамошои имрӯзу оянда. Лекин ҳамин чизро ҳуди Ҷаҳоноро рад кунад, ӯ худро барои санъату тамошо на, барои зиндагӣ донад, модар будан хоҳад; модари ҳақиқӣ. Миёни мижғонаш ду сурати зебо сурати Саидаю Ҷаҳоноро Ромизро хоб бурд...

14

Мумфаршу сементу бетонҳо ҳама тафсои аз офтоб қарз гирифтаро бозпас ба фазо доданд. Муми роҳҳо мулоим шуда, чо-чо чин пайдо қарда буд. Бо вучуди боғшаҳр буданаш ва рӯд доштан дар фазои Душанбе нафаси гарми мавҷосои ҳаво дар ҳаракат буд. Дами касро мегардонд. Тан арақ қарда, либос тар мешуд. Як чангу гарди хокистарранг ба сару рӯй менишаст ва кас пешонаи ҳамин пагоҳ тоза шустваширо молад, навола бармехост. Гарм. Дар ҳақиқат гарм. Дар қиёми рӯз чунон гармсере шавад, ки ҳатто рӯи роҳ мисли сароб ҳаракат қардани онро кас бинад. Ромиз арақшор ба театр даромад. Гармо як тараф, боз аз шарм ҳам арақрез буд.

Ў то ин дам ситеза карда, ба қавле нозу қаҳр карда мегашт, вале имрӯз барои «мехнатнома» омада буд, ки аз қайди театр барояд. Мисли касе, ки зӯран аз чою чалолаш маҳрум мешуда бошад, хориаш омад. «Аз худам гузашт» гуфта худдорӣ кард ва гӯё гирия дар гулӯ омадари чун Турфалдинои¹ гурусна нонро фуру бурд. Ва гумон кард, ки гирияш-ашкаш низ арақ шуда аз сару рӯй рехт. Гирия одами калон аламовар, вале гирия бачча – кори одат. Ва агар Ромиз барин чавонмарди чаҳор кас медидагӣ гирия кунад, ба дӯстдораш ҳам саҳт мерасад. Не. Ромиз тобовар аст. Аз зарба, дашином ва шаллоқ аламаш наояд, аммо ба пастигарӣ ва нокаси тоб наоварад. Бехтар, ки ба фарқи сари ӯ як табар зананд, вале дар рӯ ба рӯи ӯ пастӣ накунад. Аламаш ояд. Рафту барои нафси худ одамфуруши, рафикфуруши, нокаси ва ё худро ширин кунанд, аҷал бошад.

— Дӯстонатро хафаю душманонатро шод накун, Ромиз! – дилшикаста гӯяд Хуршед, ки хуччат гирифтани ӯро хазл пиндошта буд.

— Ту гуфта будӣ, ки баъди бо Фозилови шӯъбаи маданият вохӯрдан дунёро, одамонро дигар хел тасаввур кардам...

— Бале.

— Хайр, акнун чӣ? Ба театри «Чавонон» меравӣ?

— Не, ба театри «Пирон».

— Ё ягон маъшукаи миллионер ёфтӣ?

— Ҳа... – фарёд зада «ҳа!» гуфтани буд ӯ, вале вақти рафтан Хуршедро хафа кардан нахост...

Аммо дар шӯъбаи коргузори хуччатҳои ӯро надоданд: «Ҳоло ба номи шумо «мехнатнома» накушодаанд» гуфтанд.

— Барои чӣ? – хайрон шуда пурсид Ромиз.

— Барои он ки практикаи шумо дар ин театр тамом нашудааст.

— Кай тамом мешудааст?

— Ҳамон вақте ки... ҳамон вақте ки... – гуфта натавонист сардори шӯъбаи коргузори.

«Кӣ ба онҳо фармуда бошад, ки хуччатҳои маро надиханд? – худ ба худ савол кард. – Кӣ? Фозилов?» Китф дарҳам кашид ӯ ва ҷои рафт надониста бар пошнаи пой чап як бор давр гашта, гӯё атрофро аз назар гузаронд ва ҷои кори ояндари муайян кардани шуда, боз манаҳ соида ба хаёл рафт. «Дар завод рафта рол бозӣ карда нашавад, барои хунар омӯхтан дер шудааст, ин кори давраи чавонӣ... барои хиштчин, гилкор, дуредгар ва ё барои ранггару пардозчӣ шудан ҳам ҳамаро аз сар омӯхтан лозим. Ман дар ин соҳа пиёда... Туро кӣ гуфт, ки дар ҷойҳое, ки конкурс доранд,

---

1. Аз «Хизматгори ду хоча» ном песаи Карло Голдонӣ.

кор кунӣ, хунар омӯхтан лозим буд, на санъат... Устои мошин шудан лозим буд ва ё... хайр, баъд чӣ? Чаҳор мошиндор туро мешинохту халос...»

— Муборак шавад ба театр баргаштан! – садо омад аз пас.

Ромиз баргашта Чаҳоноро дид ва табассум карда гуфт:

— Чӣ мазоке!

— Чи хел ба ман расонданд, ки шумо ду рӯз боз дар театр.

— Барои чӣ маҳз ба шумо?

— Нн... Ба ман не, ба ҳама гуфтанд, ман ҳам шунидам, – гапро гум кард Чаҳоноро.

— Ба ҳама? Ба тамоми мактаб?

Чизе гуфта натавонист Чаҳоноро ва рост ба чашмони Ромиз нигарист. Ромиз гумон кард, ки нигоҳаш ўро сӯзонд ва барои он ки ўро аз хичолат барорад, «Барои ҳуччатҳоям рафта будам» гуфт.

— Ман гумон кардам, ки дар ҳақиқат ба театр баргаштед.

Агар барнагашта бошед, бояд баргардед...

— Шумо чунин фармоед?

— Бе фармудани ман ҳам худатон бояд... Шумо медонед, ки муаллимони мактабҳои миёнаю ибтидоӣ – аспирант, шумо, ки маълумоти олии театри доред...

— Яъне шумо ҳам?..

— Ман тамои кардам...

«Ромиз!» аз пас садои шиносе омад. Ромиз баргаштан Соҳибро дид. «Бубахшед» аз Чаҳоноро узр хост Ромиз.

— Марҳамат, – гуфта Чаҳоноро аз роҳи калон чониби дарвоза уреб шуд.

Ромиз хост Соҳибро сарзаниш кунад, нафаҳмонда ягон чизро баҳона карда сарзаниш кунад. Сухани Соҳиб сари забони ўро гирифт.

— Чанд рӯз аст, ки туро мечӯям, Ромиз.

— Хӯш? – алағдагиашро бо ҳамин сухан ифода кард Ромиз.

— Саррежиссёри телевизионро аз кор озод кардаанд...

15

Ду рӯз аз байн гузашт. Ромиз боз Соҳибро дид. Аз гуфтаҳои Соҳиб аён шуд, ки ҳама чизро гуфтаю фаҳмонидааст; ҳаю не ба Ромиз вобаста: «Ҳуччатҳоятро бигир!»

Ромиз донист, ки Соҳиб ўро ба назди кӣ овард. Ин мардро дар бӯрэкӯбони хонаи ӯ дида буд, вале он қадар эътибор наодо буд. Зеро ин марди гавдакалони суфрагӯши пуррарӯй, ки мӯи рағнаӣ аз болои гӯши чап ба тори сар гардонида то болои гӯши рост овардааст, дар хонаи Соҳиб «лом» нагуфта буд. Ҳоло баробари аз дари кабинет сар даровардани Ромиз ба ҷои алеки салом «Ҳа-а, рафики мубориз!» гуфт.

Ромиз хайрон монд ва табассум карда даст ба вохӯрӣ ёзид.

— Мурод Алиевич Алиев, – худро шиносонд.

— Мешиносам, муаллим, мешиносам, – гуфт Ромиз даст ба манаҳ бурд. Чӣ ба ёдаш расид, ки даст фароварда нигарон истод. Чизе дар дилаш нагунҷид.

— Тарафҳои мо ҳам меомадаанд-дия, – тахмин сари гапро наёфта гуфт Мурод Алиевич.

— Гардиши фалак, Мурод Алиевич, – ҳазломез хандида гуфт Ромиз.

— Хайр, шинанд, – курсиро нишон дода гуфт ӯ ва тугмачаи паҳлуи мизашро пахш кард. Котиба аз дар сар халонд ва аз ишораи сармуҳаррир чизеро фаҳмид, ки боз дарро пӯшид ва сӯҳбати онҳо кӯр нагирифта, як чойник чой бардошта омад, Мурод Алиевич дар тақсимае мавизу мағзи донак баровард.

— Ҳоло ҳамин хел гӯед, – пиёлаи чойро дароз карда гуфт ӯ.

— Ҳамин хел, Мурод Алиевич, мубориза мебарем, – чехраи кушоди ӯро дида ҳазл кард Ромиз.

— Хеле хуб. Ҳаёт ҳаст – мубориза ҳаст. Вале хушёр бошед, ки аз ҳадаш нагузарад.

— Кӯшиш мекунем...

— Шаҳсан ман хурсанд, ки шумо ба идораи мо ба кор оед. Телевизиони мо аз режиссёр наосуд, лекин мо аз шумо умеди... Бубахшед, – гӯшаки телефонро бардошта гуфт Мурод Алиевич.

Чойи пиёла хунук шуд, Ромиз онро фаромӯш карда буд. Ӯ хайрон буд, ки чунин муомилаи Мурод Алиевич аз чӣ сабаб бошад. Вай бо касе дар телефон шод ва хуррам гап мезад, вале якбора сурфида чӣ гуфтанро надонист, ранги рӯяш канд; «Ҳа, ху, уху» ҷавоб дод ӯ ва «баъд-баъд» гуфта гӯшакро ба чояш бозгузошт. Ва гӯё, ки аз сӯҳбати Ромиз сер шуда бошад ва аз гуфта пушаймон, пиёлаи холии рӯи мизро давр занондан гирифт:

— Чой резам? – ба Ромиз рӯ овард ӯ.

— Ташаккур!..

— Набошад, гап ҳамин: мо як фикр карда бинем...

Ромиз аз идораи ӯ хайрон баромад: «Одам дар як лаҳза садранг шуда метавонистааст...»

Соҳиб хандида сӯяш омад ва таппӣ ба китфи Ромиз зад. Ромиз ин рафтори ӯро фаҳмид, ки аллакай миннатдор кардан ҳоҳад, аммо Ромиз ба ӯ чизе нагуфт...

— Чӣ шуд, Ромиз? – хайрон пурсид Соҳиб.

— Ҳеч чиз, – базӯр ҷавоб дод Ромиз ва хеле сукут варзида, ба гап даромад: – Ман кайҳо худамро гум карда будам, вале кор то чое расида, ки чувтани худро ҳам фаромӯш кардам.

... Ромиз паррандасифат гардан тофта ба пас нигарист, вале гӯшҳо фиребаш додаанд; садои пошна набуд ва касе ӯро ном

нагирифтааст; ҳаёл будааст. Ў рост ба театр рафт, назди мудир шўъбаи кадр даромад:

— Директор ба аризаи ман имзо гузоштанд ё не?

— Не. Наздашон дароёд будааст...

Ромиз гаранг шуд – дарояд ё на? Дар ин «бозӣ» мудир чӣ айб дорад? Балки борҳо одам монда буд, ки Ромиз наздаш ояд. Ў яқравӣ кард: бо режиссёр гапаш гурехт, ҳама ўро мисли режиссёр тобанд; мудир дигаргуна; мудир дар роҳ дида «баччагӣ нақун» гуфта буд, бо вучуди он нашуд.

— Ман туро дигар хел гумон мекардам, ба ту ақл шудан маъние надорад... Гумон кардам, ки чанд рӯз мегардию пушаймон шуда, меой, ба ҷои он ариза... Хӯш-э!

Ромиз мудирро нашинохт; аз кадом драма тўтивор сухан гўяд. Ё Ромиз аз ҳаёт қафо мондааст ё ҳаёту одамон сахнаи театру актёр ҳастанду ў нафаҳмад. Гумон кард, ки сармуҳаррири Телевизион дар як лаҳза дигар шуд, лекин ҳоло донист, ки ҳама дигар шудаанд: бадон нек шудаанд, некон боз нектар. Рост. Чаро зиндагию замон дигар шавад у одамон на? Зиндагӣ ҳамаро дигар кунад.

— Шуморо ҳеч кас аз театр нарондааст...

— Лекин ҳама ҷо овоза., ки маро аз театр пеш кардаанд.

— Кӣ? Гуфта бошанд ҳам, наздикони худатон гуфтаанд, ман аз ҷунин гапҳо дур, нашунидаам.

— Шояд...

— Шояд не, рост. Ман аз бегонагон ҳаргиз назолам...

— Рост, – тасдиқ кард Ромиз. – Лекин ба ман ҳуччатҳоям лозим.

— Гап якта: ролҳоятонро такрор кардан гиред.

— Ман ба режиссёрии телевизион розигӣ додам...

— Чӣ!!! – фарёд карда хест мудир. – Хуммм... – баргашта нишаст – Беақлӣ аз ин зиёд нашавад...

— Магар касе ба шумо фармон дод, то маро аз театр ҷавоб надихед?

— Чӣ, ман худам ақл надорам? Алоро аз бало фарқ карда натавонам? Ман надонам иқтидори Ромизро?

— Ба ҳар ҳоле ман ваъда додам...

— Ҳеч гуна ваъда! Агар Маскав талабгор шавад ҳам, ҷавоб намедихам! – пургазаб гуфт директор. – Чӣ, театри тоҷик ҳақ надорад, ки «Отелло»-ро, «Шоҳ Лир»-ро ва «Ҳамлет» барин шоҳасарҳоро ба сахна гузорад?.. Боз мегўям, ки ба кайк ситеза карда пўстинро сўхтан кори оқилон нест... Эҳ! Агар ман, ба ҷои шумо мебудам...

— Хайр?.. Чӣ кор мекардед?

— Худам медонам чӣ кор карданама...

— Ман ҳам донам чӣ кор карданро.

— Пас чаро намекунед?

— Барои асп майдон лозим...

...Ромиз бо тавсияи Мурод Алиевич аз сӯҳбати директор ва коллегияи Комитети телевизион ва радиошунавонӣ гузашт. Ҳуччат наоварда бошад ҳам, ўро қабул карданд. Гӯё ин кор баҳсобаҳс шуд, аммо касе ин чизро пай набурд. Барои Ромиз як навъ талаш ҳам буд. Яқравии Ромиз худро хайрон кард. Вале вақте ки касе ба ӯ «Рафиқ Рабиев, телевизион ҳам мисли театр драматургҳо ва актёрҳо дорад» гуфт, ӯ ба андеша рафт: «Ин гап чӣ маънӣ дошта бошад?» Ба маънии сухан нарасид. «Қатра сангро сӯроҳ кунад, мулло Ромиз!» гӯё насиҳат гуфта, ўро хушёр мекарданд. Пичингу киноя, лукма, гӯшона ва ҳар чизе, ки бечо гуфта мешуд, Ромизро алағда кард. Ў ин қабил гапҳо барои чӣ гуфта мешаванд, намефаҳмид. Ромиз орзу дошт, ки мардум дар бораи санъат, адабиёт, чизҳои аҷибӣ хотирмон ҳарф зананд, аммо медид, ки бештар сухан аз молу пули дунё равад ва мудом ҳамдигарро бад гӯяндӯ ғайбат кунанд. Дилаш аз одам ҳам монду аз олам ҳам; ҳатто мардҳо ба ин чиз рағбатдоранд (ба қавли ӯ мардҳои занмиҷоз). Вале ин дарди нав ё кӯҳна нест, азали. Ислоҳи он амрест муҳол...

Ромиз дили ба театр баргаштан дорад, аммо ба рағми режиссёр барнагардад. Дар бари кӣ истад, надонад; зеро дар як муддати кӯтоҳ он қадар фаҳмиду дарёфт, ки дар умри гузашта дарк накарда буд. Баъди андешаи зиёд ба хондани адабиёти ҷаҳонӣ пардохт. Монологи Ҳамлет, «Пигмалион» ва боз бисёр чизҳоро медонист, аммо қонеъ набуд. Ў бояд «театри актёри танҳо»-ро офарад, бояд сахнаро ларзонад, бояд тамошобинро гирёнад ва... хандонад. Вагарна... вагарна худро як хуносо пиндорад, ки мардум нақши мард ва ё зан бозидани ўро фарқ карда натавонанд...

Сар боло кард ва чунин пиндошт, ки пеши назараш як кӯҳи баланд, як боғи баланд ва рӯди хурӯшоне даргузашт. «Хоб!» Аз хурсандӣ яқбора боло ҷаҳид ва ҳар чӣ пеши назараш буд, ғайб зад. Пас ӯ қавл дод, ки худро дар ин баландиҳои хурраму сарсабз ҷӯё шавад. Албатта... зеро дар ин баландӣ, дар ин маконе, ки биҳиштро монад, касе низ ҳаст: дар тасаввури Ромиз Ҷаҳоноро, аз назари Рӯдакӣ Нигина.

*Ту Рӯдакӣ ба гуломӣ қабул азгар бикунӣ,
Ба бандагӣ написандам ҳазор дороро.*

— Баҳ-баҳ! – кайф бурд Ромиз ва ин байтро такрор кардан гирифт. Ва чун ба ҳучраи қорӣи Мурод Алиевич даромаданро нафаҳмид, вале аз он ҷо чун баромад, дар ёдаш хуб мондааст: «Ҷаро касе гапи дурусту мушаххас нагӯяд?» аз худ пурсид Ромиз ва китф дарҳам кашид. «Мебинем», «маслиҳат кардан даркор», «фикр кунем», «пурсем қанӣ» маслиҳатҳое, ки ягон масъаларо ҳал карда натавонанд. Қатъӣ набудани гуфту амали одамон як

дараҷа касро ноумед бикунад. Ва Ромиз барин касон гапро ғоз дода нашинанд, мадд кашида «ҳа-а!» гӯянду раванд; зеро Ромиз барин касон ба як чиз умед доранд: ҳама хондагӣ, баду нек ва суду зиёро фарқ карда тавонанд, ҳама чизро ба ақлу фаросоти онҳо ҳавола кардан лозим... Аммо... аммо ин ба гуфтан осон. Бо «ҳалво» гуфтан даҳон ширин нашавад. Одамоне ҳастанд, ки барои суду зиёни худ ҷон коҳонанд, вале вақте ки гап аз хусуси ҷавобгарӣ равад, барои халқу миллат хизмат кардан лозим шавад, чун кӯрмуш худро фурутар кашанд; аз сӯроҳӣ хок берун партоянду худро нишон надиханд. Чунин андешад ӯ: танг фикр кунад, ақлаш ба бисёр чизҳо нарасад; ақлаш нагирад, ки мансабу вазифа чизи хуб; хузуру ҳаловати мошинсаворӣ дорад; хизмати шофёри беминнатро надонад ва гумон кунад, ки бо илтимос ва як даҳан гап ҳама кор бачо шавад: «Модом ки ҳама барои халқу Ватан хизмат кунем, чаро гарданкаҷкуниҳо бошад? Ҳама баробар хизмат кардан гирем!» Сода – Ромиз, бачча – Ромиз, бо вучуди ин қадар маҳорату дониш доштан ба бисёр чиз ақлаш надавад. Ҳаминаш хубтар; ба ғайбату тӯҳмату киш-кишу каш-каш ақли кас нарасад, беҳтар аст...

Ӯ ба уфуқи дур нигарист, баробари нигоҳаш манаҳаш низ боло шуд. Дар зери уфуқ баландиеро дид ва дар қуллаи он як худои хусну малоҳатро: «О-о-о... ин аст сарчашмаи ҷовидонии илҳоми худованди шеърӣ тоҷик... Ин манам! Туро ҷустам, худро ҷустам!» овоз баровард Ромиз, вале гумон накард, ки садои ӯро шунаванд.

— Ба ту чӣ шудааст, Ромиз? – аз дар баромада пурсид Саида.

«Магар ман ба хона омадам?» ҳайрон монда дар дил аз худ пурсид ӯ ва сонӣ табассум карда ҷавоб дод:

— Гуфтаҳои Рӯдакиро такрор кунам...

— Дар «Рӯдакӣ» ин хел гап набуд-ку?

— Ин наваш.

Уфуку баландиҳо ва он симои зебо аз назари ӯ дур шуданд. Ромиз заминӣ шуд.

*Дило, то кай ҳамечӯӣ манеро,
Чӣ дорӣ дӯст ҳарза душманеро?
Чаро чӯӣ вафо аз бевафое,
Чӣ кӯбӣ беҳуда сардоҳанеро?..*

Шеърхонии Ромиз ба Саида хуш омада буд. Имрӯзҳо аз телевизор шеър хондани ӯро ҳама таърифу тавсиф мскарданд. Саида ҳар вақт мегуфт, ки ҳунар бояд дар ягон чиз зоҳир шавад ва ба назараш Ромиз ҳам дар ҷустуҷӯи ин чиз саҳт азоб кашид. Вай

хушхол ва хушнуд аст; агар донад, барои чунин ҳол доштани шӯ дигаргуна тайёри мидид; шавла нею палов мепухт...

...Ромиз соли дуоми аз Москва омаданах хонадор шуд. Сохиби ду фарзанд ва сеюмаш «дар сафар». Яқбора хонаи се ва ё чаҳордара гирад, то ҳар сол остонаи идораи комитети иҷроияро охурча накунад. Наздик буд навбаташ, тамоман наздик. Фиёс раҳмати намешуд, хонаашро иваз мекард ва баъди ӯ навбати Ромиз меомад, вале кор ранги дигар гирифт, аз худаш гузашт. Саида барои чунин кор аз гуноҳи Ромиз нагузарад. Умедаш аз ҷои кори худаш – фабрикаи «Гулистон». Ӯро дар фабрика таърифу тавсиф кунанд, ки хушкору хушдӯз, вале ҳар сол ба декрет барояд; барои ба ордену медал пешниҳод кардан имкон надихад. Лекин Саида хона гирифтаниро вазифаи худ донад; зеро фарзанд зоидану устухони ӯро шах кардан низ хизмат аст. Ҷои холии ғўрамарғони Ҷанги Бузурги Ватаниро пур бояд кард. Дар фабрика рӯйхати хонахоҳон як дафтар; боз нағмаҳои зиёд; он қадар духтарон кор кунанд, ки яқбора ба шавҳар бароянд, панҷ-шаш бино ҳам нарасад...

Ромизро хоб набурд, дар ҷогаҳ паҳлӯ гашту паҳлӯ: сари ҷогаҳ нишаст, бархест, қад ёзида сақфи хучраро палмосид ва дасти рост зери каши чап гирифта, дасти чапи таҳти манаҳ позер гузоштаро тела дода манаҳ боло кард, сонӣ ба овози баланд шеър хонд, ба сараш зад, ки барои тамошобинони театр намоише созад...

— Даврон! Ман туро ҷўям, Даврон! – аз пас фарёд кард Ромиз.

— Чӣ гап?

— Саддҳои номуродӣ шикастагӣ барин, Даврон, – дасти салом сӯи ӯ ёзонда гуфт Ромиз.

— Магар ҳоло ҳам чунин саддҳо вучуд доранд?

— Магар ту аз кори олам беҳабарӣ?

— Аз кори олам боҳабарам, аммо садди онро надонам, агар сарҳадҳои мамлакатҳоро дар назар дошта бошӣ, боҳабар ҳастам.

— Ин чизро доништан кори осон: харитаи оламо кушой, ишорачӯбро ба даст гирӣ ва сарҳадҳоро аз рӯи хатҳои ранга ҷудо бикунӣ, аммо... Аммо ҳадҳое ки дар марзи дили инсон кашида шудаанд, қасе фарқ қарда натавонад, яке аз мушқилоти ҳалнопазири олам ҳамин аст.

— Ту чаро ин қадар мушқилот ҷўӣ?

— Вагарна зиндагӣ чӣ маънӣ дорад? Агар ҳамин тавр нест, на зиндагист, балки мурдагӣ аст, – «мурдагӣ»ро ҳазломез гуфт ӯ. – Муроди ман дигар: ҳамроҳи ту «мурдагӣ»-ро «зиндагӣ» кардан.

— Яъне?

— Ту Хуснободро дидастӣ?

— Дидастам.

— Пас барои ман манзараи Хуснободи Рӯдакиро бикашӣ.

...Кӯхи баланд. Поёнтар дар кӯхтал боги сабзу хуррам мавкё дорад. Сафедору шамшодҳо сар ба фалак кашида. Дар шохсор лонаи мургон аёнанд, ҷоё булбул, ҷоё сор нишаста, сарғахи боғ чашмасор, пойғахи он обшор, миёни боғ маликаи хубон ба назар пеш ояд, ҳамроҳи ӯ гӯй боди серуне вазида ҳаловате орад. Рӯдакӣ он сӯ даст ёзад:

*Омад баҳори хуррам бо рангу бӯи тайиб,
Бо сад ҳазор нузҳату ороиши аҷиб...*

Садои «Наврӯзи Ачам» боло шуд. Рӯдакӣ як қадам пеш гузошт. Дар бар қабои баҳорранги нимостин дорад ва аз зери он куртаи суф пӯшидааст ва шерозаи он дар гардан мисли тавке тобад ва домонаш аз зону поён, токиаш гунбадшакл, салла сафеди кӯтоҳ-фаш. Тозаҷавон. Оҳанг дигар шавад, Рӯдакӣ сарояд:

*Мушавваши аст дилам аз караимаи Салмо,
Чунон ки хотири Маҷнун зи турраи Лайло.
Чу гулишакар диҳиям, дарди дил шавад таскин,
Чу турирӯй шавӣ, вораҳонӣ аз сафро...*

«Ушшоқи шоир» дар кӯхсор танин андохт. Шоҳаҳои дарахтони боғи Хуснобод ба чунбиш омаданд. Пайкари зебо ҷон гирифта ҷониби шоир омад ва шоир низ он сӯ майл кард. Паёпай садои мусикӣ пасту баланд мешуд ва он сарвқади лоларух аргӯшт рафт. Овози марғӯладори шоир шеърро ба фалакҳо бурд. Ҳар кас аз шеъри Ачам оғаҳ буд, дарк карда тавонист, ки Ромиз шеърро ҷону равон бахшад; чунон адо кард, ки оҳанги шеърро ба гӯш ва маънии онро ба ҳуш расонд. Раққосаи нахифпайкар ба овози шеърҳои Ромиз ва ҳавои мусикӣ муттаносиб хиромид. Кас гумон дошт, чунин ҷон гирифтани боғи Хуснободу таъсири шеърӯ оҳангу рақс аз ёди касе наравад.

Телевизиони тоҷик имрӯз як рӯҳи тоза гирифт.

Ромиз аз студияи телевизион ҳамроҳи раққоса баромад. Онҳо қадам заданду ҷӣ тавр гузаштани намоишро байни худ гуфтанд. Гоҳе қадам аз гашт боздошта, сухани ҳамдигарро радду бадал карданд ва ба каси ноогоҳ чунин расад, ки маншай мол, маншай рашк ва ё талоши дигаре доранд. Хамин тавр кас ҳам буд, ки рафтори онҳоро дида, дармегирифт ва намедонист, ки ҷӣ тавр

наздик равад. Ў баробари аз студия баромадан онҳоро дида буд; набинанд гуфта худро паси дарахт кашид, акнун аз дунболи онҳо кашол шуда, ҳар қадаму ҳаракати онҳоро диққат диҳад. Ромиз ба ҳамроҳаш наздик нашавад, даст нарасонад, лекин гап занад, таъкид кунад, таҳдид кунад, чунон ки дўгу пўписа дошта бошад. Ва чунин рафтор одами мушоҳидагарро чун шери хашмгин барошuft. Як васвасаи номаълум ўро бардошт. Ў хост худро миёни онҳо бизанад, аммо барои ў чизи дигар лозим буд: бинад, ки Ромиз ҳам аз мардони лофию дурўй аст ва ё...

Раққоса ба троллейбус нишаст, Ромиз баргашта чониби хиёбони «Ҳофиз» рафт.

— Чаро то хонааш гусел накардед? – садо омад.

— Розӣ нашуд! – рӯ натофта ва кӣ будани сохиби овозро шинохта ҳазл кард ў.

— Э-э, шумо мардон!.. Ҳамаатонро дар як гўри чукур чо кардан лозим.

Ромиз чизе нагуфт. Дуру дароз рӯ ба рӯи ў хомўш истод, гўё холо ҳам дар таъсири хаёли Ҳуснобод буд.

— Ман шуморо дар боғи Ҳуснобод дидам, Чаҳон...

— Дидам, ки чун маро дар он чо дидед.

— *«Аё савсан, баногўшӣ, ки дорӣ,
Ба рашки хештан ҳар савсанеро...
Дидам чун арзане, шиқи ту кўҳе,
Чӣ соӣ зери кўҳе арзанеро?»*

Чаҳоноро табассум дошт...

16

«Туро дағалӣ назебад, Чаҳон. Хуснат коста гардад. Ҳо, он қадар кам шавад, ки... – рўболо хобида фикру хаёл кунад Ромиз. – Ба назарам, агар абрў гиронӣ, рўят, гирди лабони зебоят, ҳалқай чашмони сиёҳат пур аз чин гарданд ва ту пир тобӣ... Туро дар чунин ҳолат дидан нахоҳам; нахоҳам, ки ту пир шавӣ, нахоҳам, ки ширинии дидорат коста гардад... Боз як чизи дигарро нахоҳам Чаҳон... ту на бояд аз ҳар сухани ман зуд ранҷӣ... Набояд, ки... Не, майлат, биё, зуд-зуд, вале тез нарав... Рафторҳоят маро масҳара кунанд, гўё ки касе туро фармуда бошад... Ин хел кас нест. Ман занеро фиреб надода ва наранҷонидаам, ки ба воситаи ту аз ман қасос ситонад. Агар ин кори дигарон – кори ягон мард бошад, сарашу равғанаш... Ба тухми одамӣ бадӣ раво набинам... Ин кори одам нест. Ё гумон кунӣ, ки ман артист; бо ман ҳар гуна нақш бозӣ кардан равост? Ё маро ягон образ офариданӣ ҳастӣ? Ин тавр бошад, ёдат ба хайр!.. На, ман нависанда шуданӣ нестам...

Агар ба ту гӯям, ки санъатварию нависандагӣ кори ҳар фард не, бовар накуни. Бовар бикун, ки ин кори душвор ва ҳислати модаровардӣ дорад. Муқаддас... Гумони ман, ки нависанда дар ким-кадом гӯшаи олам зиндагӣ кунад; ҳатто дар кадом бурчи осмон ва ўро дидан аз имкон берун аст. Вай шахси ғайриоддӣ ва бо ҳислатҳои хоса аз одамони дигар фарқ кунад. Чизе ки ў донанд, ҳама набояд донанд ва доништан ҳам мумкин не...» Ромиз даст аз зери сар гирифт ва ба худ омад, ки оҳиста рӯ ҷониби ҷевон овард ва рафи китобхоро аз назар гузаронида табассум кард, ки давлату дунёиаш кам нест. Аз ин рафҳо ҳамаро пайдо кардан мумкин аст. Ҳамаро: ақро, хирадро, одобро, одаму одамгариро ва боз неки омӯхтанро, ки аз рӯзи азал муборизаи инсон барои ҳамин чиз аст. Барои инсон идеали олий лозим аст, дар ин кор китоб мададгор шавад... Рост, зиндагӣ бемубориза нашавад; мубориза барои идеали олий, мубориза барои сулҳу амонӣ муборизаи андак нест. Бо камбудихо мубориза бурдан ҳам мубориза, бо қафмондагон мубориза бурдан ҳам мубориза, бо бадмастон мубориза бурдан ҳам мубориза... ҳулоса, мубориза кам нест; зиндагӣ ин мубориза аст. Мубориза бо табиат, мубориза бо ҳайвони бадхӯ, мубориза барои саломатӣ... мубориза бисёр...

— Ин мардак аҷаб мардак, кор кунад ҳам дар хона, кор накунад ҳам дар хона, шаб дар хона, рӯз дар хона, хона-хона-хона... – садои ошное омад.

— Ҳозир омаданд, – шавҳарро тарафдорӣ кардани шуд Саида. – Марҳамат.

— Ташаккур, кор хаст, янга... Ку бароянд! – давоми сухан барои Ромиз буд.

Ромиз аз дар сар баровард.

Онҳо бо хиёбони марказӣ қадам мезаданд. Садои баланди булдозер баромад. Ромиз бозистода гӯш дод: «Ин чӣ шӯрест?» савол кард ў. «Ҳашар» кӯтоҳ ҷавоб гуфт Хуршед. Садои булдозер ҷонхарош меомад, чунон буд, ки ба решае ва ё санге андармон шуда, ба қандан зӯраш нарасида, ҷон канад. Чун рӯ ба рӯи Чорбоғ омаданд, на ҳашар, балки маҳшарро диданд: дар равшании нури даста-дастаи прожекторҳо дуд фағона зада ба фазо мепечид ва аз дастаи нур боло ҳама чиз: дуд ва чангу ғубор ба коми шаб фуру мерафт. Чунон мағал, чунон талотум буд, ки тир парронӣ, садояш шунида нашавад. Мошинҳо фурузончашм меомаданд, бар тахтапушт хоку кулӯхи кӯҳнадевор бардошта бурданд, хонаҳои гилӣ, панҷараю тавораҳо ба замин яксон шуданд, гӯё ки маҳаллаеро аз рӯи душманӣ ба хок яксон карда бошанд; таъҷилӣ, саросема ва муташаккилона, ки андак таъхир шавад, ҳама чизро бой меода бошанд. Одами зиёде раҳу пайроҳахоро гирифта, тамошо мекарданд. Тааҷҷубовар, ки барои тамошо ин қадар одам омада

бошад. Вайронкорӣ чӣ чои тамошо дорад? Ромизу Хуршед ба тамошогарон наздик омаданд.

«— Ин кори раиси нав...»

«— Гӯянд, ки ба зид будани баъзе роҳбарон нигоҳ накарда, чунин кор бикунанд.

— Онаашро нишон бидиҳанд».

«— Раиси пешинаро обод карда натавонистӣ гуфта, бекор карданд.»

«— Баҳона!»

«— Э-э-э, инро чунон якраву якқавл мегӯянд, ки...»

Ромизу Хуршед бодикқат гӯш медоданд:

«— Коргар, кордон гӯяндаш.»

«— Аз роҳбарҳо фақат гапи чаҳор-панҷ нафарро мегирифтаст».

«— Гӯянд, ки рӯзе роҳбари як идораи калон ба вай телефон карда гуфтааст: «Рафиқ Мансуров, фалониро ба наздатон мефиристам, як масъалаи хонаи ўро дида бароед.» Мансуров дар ҷавоб гуфтааст: «О бародар! Агар масъала ин тавр, ту биё ба чои ман, ман равам ба чои ту!»

Ромизу Хуршед ҳам қатори онҳо хандиданд.

Аз раиси шаҳр таъйин шудани Мансуров вақти зиёде нагузашта бошад ҳам, дар бораи ў гапи зиёде буд: ў мисли хурус аз хоб мехестааст; тамоми шаҳрро мошинсавор гашта, ба коргоҳҳо, сохтмонҳо, чои кор рафта, дида, баъд барои оббозӣ лаби дарё мефуromaдааст. Дар зимистон яхро кафонда ба об медаромадааст... Гуфтаашро иҷро мекардааст... «Ҳа»-яш – ҳа, «не»-яш – не... «Ана қахрамон! Ана қахрамон!» дили Ромиз фарёд зад. «Лекин дошт меода бошад? Дер мепоида бошад?»

Онҳо рафтан нахоҳанд. Нафақахӯрон ҳам... Гӯё хама аз чой-хонаи «Роҳат» хеста ин чо омаданд.

«— Мансуров фармон додааст, ки худи ҳамин шаб аз ин қитъа нишоне намонад.»

«— Дар чояш чӣ мешудааст?»

«— Илочаш бошад, худи ҳамин шаб гулу сабза мерӯёниданд.»

«— Афсона!»

«Магар чунин дидан афсона нест?»

«Ин чӣ хел афсона? Худамон дида истодаем-ку!»

«— Унашро ҳам худатон хоҳед дид.»

Барои он ки дар зери мағалу садоҳои зиёд гапашон гум нашавад, баланд-баланд мегуфтанд. Ромизу Хуршед ба кудрати техника шубҳае надоранд, аммо ҳайронанд, ки мардум чунин гапҳоро аз кучо фаҳманд; пешакӣ хама чизро донанд, гӯё ки сарархитектори шаҳр баъди муҳокимаю такмили плани генералӣ хама чизро ба онҳо гуфта бошад. Бофтаю тахмин бошад ҳам, ростмонанд.

— Тоҷикистон панҷоҳсола шавад, аз хиёбон Марказӣ парад гузарад. Одам бисёр... Рост, роҳро васеъ кардан лозим, – гӯё ба мири шаҳр ҳамфикр шуда гуфт Ромиз.

— Хайрият... Оқибат фаҳмидӣ. Фаҳмидӣ, ки ба ин аҳвол истодани шаҳр имкон надорад. Шаҳр васеъ шавад: аз шимол кӯҳро танг бикунад, аз чануб дарёвотро хушк гардонад... Он гоҳ ҳоли чанори ман чӣ шавад? Лозим меояд, ки ҳамаи хотираҳои мардумро чамъ кунем, ақаллан «чанори ман» дар саҳифаҳои китобҳо боқӣ бошад... Боз донӣ, ки байни рӯдҳои Варзобу Лучоб Университет созанд?

— Ҳооо... Донам, ки хати шаҳр аз чанор то Варзоб равад...

— Ромиз, агар дар ин ҷо хона созанд, аз ҳамин ҷо хона бигир.

— Хӯш-ш-ш!

— Не нагӯй, бой диҳӣ.

— Агар ту мири шаҳр шавӣ, хоҳам гирифт...

— Пас ин масъала ҳал...

Як мошини очранг аз ҷониби Варзоб омада, як бор чароғҳои дурнамояшро фурузон карда, кушт ва рӯ ба рӯи мардум, ки ба тӯли роҳ қатор истода, користони шабонаро тамошо доштанд, қарор гирифт. Аз даруни он як марди гаронвази баромад. Қомати вазнинашро рост карда, ба атроф нигарист ва якка-якка қадам зада ҷониби «корзор» рафт.

Хуршед ба соаташ нигарист: ёздаҳ.

— Ин мардак, ки хурӯс барин барвақт хезад, кай хоб кунад?.. Хурӯс танҳо барои хестану хезондан нест; он посдори шаб аст, то панҷ вақт бонг зада одамро аз ғафлат хушёр гардонад. Аз он ки сахар хезад, шом нашуда ба мурғонча дарояд.

— Ин хурӯси «мурғонча» не, – ҳазл кард Ромиз. – Ин хурӯси як шаҳр.

— Ин мард қариб тамоми шаҳрҳои дунёро гаштааст; сохти шаҳрҳо, зебоии онҳо, тартибу ороиши онҳоро дидааст; инак ҳар рӯз бо сарархитектори шаҳр маслиҳату машварат орояд, то чӣ шаҳре созанд... Ин кори сахл нест ва кори ҳар сар ҳам нест. Масалан, тоҷирон ҳазор бор ба шаҳрҳои дигар сафар кунанд ҳам, ба ин чиз эътиборе надиданд, фикру зикрашон савдо.

Раис зери чанг монд, ки барнагашт. Ромиз ин ҳамаро фаҳмад: вайрон нашавад, обод нагардад, лекин дар тааҷҷуб буд, ки чаро магазини калони «ЛЮКС»-ро вайрон кунанд?

— А, Ромиз? – риштаи хаёли ўро канд Хуршед.

— Чӣ?

— Раис низ кор кунад?

— Шояд...

Кор чунон чӯшида буд, ки то сахар агар монад, аз ин биноҳои пасту пачақ хокрӯба монад ва дар шохи дарахтони атроф чан-

гу губор. Ва Ромиз фикр кунад, ки ин аҳвол рӯзе ба сари хонаи Мулло-амак низ ояд; зеро дар атрофи хонаи ӯ биноҳои баланд кад кашидаанд...

17

Ромиз баъди як ҳафта аз назди боғ гузашт ва ҳайрон монд. Миҷа зада-миҷа зада, ба чашмонаш бовар накарда, ба он сӯ ни-гарист, пиндошт, ки афсона; дар афсонаҳо чунин: дар они воҳид вайрон гардаду обод. Панҷараи пеши боғ набуд. Ёдаш омад, ки пештар пул дода ба ин ҷо медаромаданд, вале ҳоло атроф ку-шода, гулзор, роҳи пиёдагард васеъ ва кирпӯш. Чашми мардум одат накардааст, ҳамон хонаҳои чӯбиву гили дар ёдашон ҳаст, гумонашон, ки онҳо хубтар буданд...

Ромиз беихтиёр мерафт, ба ҳавои по мерафт, вале надонист, ки кучо равад. Ӯ дар бораи инқилоби дил андеша дошт, қариб ҳукм баровард, аммо надонад, ки ба дили хеш инқилоб кардану ҳукм баровардан амрест муҳол. Ҳатто пай набарад, ки чавонзане ба дили ӯ оташи «инқилоб» афрӯхта. Наход кори шайтон бошад, ки ӯро аз бистари гарм бурун овард? На, дили ӯ, дили бекарори ӯ, тапиданҳои он чунин безобитагиҳо дорад. Вагарна дар ин ғояти шаб чӣ ҳочати бистари гарму нармро тарк кардан? Ӯ сигарет кашаду пуф кунад ва надонад, ки кучо равад; ваъдаи Ҷаҳоноро, ки рӯзи бозор аст, то он рӯз рӯзҳои дигар хастанд... «Хайр, онҳо чандон осуда зиндагӣ надоранд, лекин ман чӣ? Саида ба ман чӣ бадӣ кард? Гуфти Хола-мулло: ман садқаи Саида шавам... Гап дигар: хайр гуфтем, ки тамоми бозиҳо, аз чумла, ишқбозӣ аз бекорист. Вале ман – коргар-ку? Вичдону эътиқод шиша барин нозук, як шикаст, дигар пайванд нашавад... Агар дил ғалаба ку-над? Ман онро идора карда натавонам? Ҳа, танҳо иродаи суст ба чунин роҳ барад, вагарна аз одам муктадиртар ҷондоре нест. Ҳамин тавр...»

Дар тирашабон дуди сигарети ӯ маълум нашавад, аммо чунон шавқи кашидан дошт, ки баробари нафас дудро фуру мебурд. Зеро аз манаҳсой ба сигареткашӣ гузашт...

Дар вучуди Ромиз ду хислати ғайриихтиёр буд: пеш аз боран-дагӣ табъаш хира ва баданаш ланҷ мешуд ва баъди борону барф чехрааш мекушод. Касони синну солашон ба як ҷо расидаи ба ин дард дучоршуда тани худро «ҳавосанҷ» гӯянд. Ҳолати дигар: агар пагоҳ-фардо бо Ромиз ягон нохушии пеш ояд, имрӯз таги дилаш сиёҳӣ барорад. Аммо вазъу ҳолати имрӯзаро худаш сохт; ду рӯз андеша кард, ки ба мулоқоти Ҷаҳоноро барояд ё на. Баъд дандон

ба дандон монда вақти мулоқотро дар хона гузаронд. Гӯё бо дили худ мубориза бурд ва пирӯз омад. Чунин қаҳрамонӣ дер напойд. Гулгулаи дил ўро ором нагузошт. «Як дами дигар шинам, дилам кафад, Саида». «Хуб шиштем, Ромиз». Ромиз ба Саида ишорат кард, ки як дам кӯчаҳо баромада қадам зананд. Саида шиками вазнинро нишон дода хандид. Ромиз гумон кард, ки танҳо барояд, хоҳ-нохоҳ чониби хонаи Ҷаҳоноро равад ва агар дар чунин ҳолат дучор шаванд, дағали карда якдигарро хафа кардан аз эҳтимол дур нест. «Хуб, лекин дур намеравем» гуфт Саида...

— ...Монда шудам, Ромиз, бармегардем, – ба кӯчаи калон на-баромада бозгашт хост Саида.

Хошии Саида ба Ромиз хуш омад. Вай Саидаро то хона овард, вале худ тоқат накарда, боз баромада рафтани буд, ки аз пушти дарвоза садое омад:

— Мурғи курк бист рӯз тухм пахш кунад, вале Ромиз як моҳ аст, ки аз мурғонча набарояд. Қадоме курктар? Масъаларо ҳал кунед.

— Курктар мурге, ки тухм накунад, – сигарет кашида баромад Ромиз ва Хуршедро дар ҳайрат гузошт:

— Ачаб, партофта будӣ-қу?

— Нашуд...

*«Агар гамро чу оташ дуд будӣ,
Ҷаҳон торик будӣ ҷовидона.
Дар ин гетӣ саросар гар бигардӣ,
Хирадманде наёбӣ шодмона».*

— Рост, хирадманде наёбӣ, – ҳазломез гуфт Хуршед.

— Марҳамат, – сӯи хона даст бурда гуфт Ромиз.

— Ташаккур, туро дидам, шуд. Хабар нагири, кӯча набарой... Душанбе васеъ шавад дили ту танг.

— Ҳаминаш хуб. Пойафзоли танг зуд даррад.

— Подшоҳе ҳакимеро наздаш хонд: «Ё ҳаким, агар дили танги маро васеъ карда тавонӣ, нисфи давлатам аз туст».

Ҳаким гуфт: «Подшоҳо, дили танги шумо васеъ нашавад, вале шояд ки дуто гардад»...

— Инаш ҳам мумкин.

— Агар ошuftа бошӣ, назди Шокир¹ барам, ҳикояти «Ургутӣ» ва ё қиссаи «Бухорӣ»-ро гӯяд, кушода шавӣ.

— Ҳа, ў бало, устухон надорад...

— Лекин ғами ба сари ў омадаро кӯҳ бардошта наметавонист. Ў бо думи шер не, бо худӣ шер бозӣ кард. Агар ману ту ба ҷои ў будем, бо чунин феълу хӯ аз бозӣ баромада мерафтем.

---

1. Кинорежиссёр

— Муборизаро, ки сар кардӣ, то охир расон, гӯӣ?

— Мубориза ба кӣ лозим? Ба қавли Маддонқул нонатро ёфта хӯр, ба тӯи фарзандҳо тайёри бин, то шарманда нашавӣ.

— Хаёли паст, – хуш наомад Ромизро. – Ору номуси бетаҳ миллатро ҳақир кунад. Саз нигоҳ бикунӣ, бубинӣ, ки мо рӯихотиру ошною қарин гуфта ҳама чизро хор дорем.

— Чӣ мехонӣ? Порсола... Мо қавл додем, ки дигар дар ин хусус гап назанем, гап занем ҳам, фоида надорад, чунин масъалахоро ману ту ҳал карда натавонем. Бо адабиёту санъат тарбия кардани одам ниҳоят мушқил шудааст... Лекин тарбият бояд кард...

— Кор! Кор! Кор!!! Кор кардан, фақат дар ягон ҷо кор кардан не, Хуршед. Саҳнаи театр минбари тарбия шуда тавонад. Барои ин кадрхоро ҷо ба ҷо бояд гузошт. Ин ҳам ба дасти мо нест... Ба дасти кордону корфармо ҳам нест. Мансуров, ки шаҳр зери дасташ, шаҳрдорию хуб медонад, обод карда тавонад. Рӯзе ӯ раваду ба ҷояш каси дигар ояд, бинӣ, ки чӣ шавад.

— Мон ҳамон Мансуроватро! Ҳар киро монанд, кор кунад. Зеро нақшаҳо даҳ сол пеш тайёр. Ӯ донад ба кӣ хизмат карданро.

— Шаҳрро, ки обод карданист, ба ман маъқул.

— Овози духул шунидан аз дур хуш аст.

— Инаш рост, ба чашми худ набинам, ба гӯши худ нашунавам, бовар накунам... Одамоне ҳастанд, ки гиранду диҳанд, гиранду надиханд, диҳанду гирифта натавонанд. Якумаш замонасоз, ду-юмаш муттаҳам, сеюмаш гӯлу гумроҳ. Магар ин се хислат дар як кас ҷо шуда тавонад?

— Албатта тавонад: дар касе, ки гираду надихад, – ҳазл кард Хуршед.

— Гар ӯ диҳаду ман нагирам, кӯр шавам, – мисраи Хайёмро тағйир дода гуфт Ромиз.

— Пас ҷаҳон бар чист? Бар дӯши Самак, шохи гов, ё кафи даст?

— Дар кафи даст, Хуршед; ҳар гоҳ ки кафи дастат хорид, бидон, ки ҷаҳон дар кафи туст...

... Ромиз Хуршедро то истгоҳ гусел карда баргашт, аммо нафаҳмид, ки ӯ барои чӣ омада буд: барои алами ӯро тоза кардан ва ё ягон алами дигар дошт? Ромиз фақат баргашт, вале хона надаромада дар гулгашти «Ҳофиз» ҳаёли ва парешон қадам зада, як даст дар манаҳ сайр дошт. Ҳаёл кард, ки режиссёрии телевизион ҷуз инсенировкаҳои чанд ҳикояи сусти имконияти дигаре надорад: «Барои ман не. Бехуда фикр кунам. Дар олам гапи ногуфта намонда, вале кори нокарда бисёр. Фикри зиёд мӯй сафед кунад ва дил хароб...» Бо вучуди он фикр накарда наметавонад.... Ромиз либос нақашаида, ҳаёлолуд лаби кат нишаст ва бо ишораҳо чизеро ифода кард. Ишораҳо худӣ ӯро маълум; маънӣ дошт, лек Саида чизе нафаҳмида, гумон дошт бо шӯ коре ё харфе шуда. Пурсиданӣ,

аммо чуръат надорад. Халал ҳам нарасонад. Ромиз барои чунин хислату дурандешихо ўро нағз бинад. Ў даст ба ҳаво бардошта, давр занондан гирифт; ишораи дасти ў гирдгардон будани чизеро фаҳмонад.

Саида фаҳмид, ки Ромиз аз паи кадом нақшаи тозаест. Ва барои он ки хотири ўро парешон накунад, кўрпа ба сар кашид ва худро ба хоб андохт... Чанд муддат сонӣ садои Ромиз баланд шуд:

*«Замона панде озодвор дод маро,
Замона чун нигарӣ, сарбасар ҳама панд аст.
«Ба рӯзи неки касон, – гуфт, – гам махур зинҳор,
Басо касо, ки ба рӯзи ту орзуманд аст».*

18

Ба назари Ромиз чанд муддат хунаш суст гашта, фишори рағ-ҳои хунгарди пушти дастонаш фуру хобиданд; хунук хӯрад, кафи пойҳо дардманд шудаанд. Сабабашро худ донад: аз камхобӣ, сари вақт хӯрок нахӯрдан ва бештар аз сангбозӣ накардану пагоҳихо надавидан. Масҳараомез ба панҷаҳои лоғар, рағҳои фурурафтаи пушти дастон нигарад ва пириро ёд оварда захрханда кунад: «Басо касо, ки ба рӯзи ту орзуманд аст»...

Субҳ гуё Ромиз дубора аз модар таваллуд шуд: ба кӯчаи калон баромада тохт, дар сахни хавлӣ санг бардошт, хеле гардиш кард, ба Хола-мулло салом дода сонӣ ба хона даромад, Саидаро ташвиш надода, собуну сачок бароварда зери қубури обгузар сару гардан шуст ва сар боло карда ба осмони мусаффо нигарист, ки аз сабаби сар ҳам дошта андешаманд гаштан дербоз осмонро ба чунин ранг надида буд. Дурусттар нигарист, гумонаш, ки заминку само саросар нав гашта бошад. Ромиз дарёфт, ки ўро образҳои баҳодурию найзаварӣ начаспад. Даст ба гиребон шудан ва чакучук шамшер заданҳо барои ў нест. Махсусан баъди образҳои Артуру Эзопро офаридан, барои бозидани образҳои баҳодури шавқ надорад. Ў актёри рӯҳ аст ва бояд муборизаҳои ботинӣ ва қалбӣи ў мақсадро ифода карда тавонанд. Боз ҳамон гап, ки тамошобин ҳам бояд фикр кунад, фаҳмад, хулоса барорад. То кай ба даҳони онҳо хоида монӣ... Хамин тавр хаст; мардум хушзеҳн шудаанд, аз ишора маънӣ кашанд. Хитобаҳо, аз рӯи қолаб асар офаридан ба дили онҳо задааст, асарҳои лозим, ки онҳоро ба андеша барад. Аз ин рӯ Ромиз бештар ба адабиёти ҷаҳон рӯ овард; худро низ аз он ҷо дарёфтани хоҳад; ашъори Рӯдакии бузургро писандад...

... Ромиз сурати зебои паҳлӯи оинаро роста гузошта, хуб нигарист ва сурати гирёни муаллимаи нуруниро, ки рӯзи марги Ғиёс зор-зор гирифт, пеши назар овард: «рӯи оламо бигардӣ, чунин наёбӣ» аз дил гузаронд ва дуди сигаретро пуф ва дуди пеши чашм

гирифтaro бо шамоли даст парешон кард, аз нав ба расм бодикқат зехн монд; гӯё холдон ва роздон бошад, ба гап даромад: «Одам сустиҳои зиёд дорад, бисёр аҳамият надох. Ба ҳар чиз хафа ҳам нашав. Инро фаҳмаму онро донам, гуфта худро овора нақун; одамро фаҳмидан аз бомбаи атомӣ сохтан душвортар... Гапи дигар ҳам ҳафт: агар фикрат дар бораи одам хуб бошад, гӯӣ, ки ҳамаи одамон нек ҳастанд, мо беҳуда зиқ шуда дар бораи онҳо фикрҳои ғалат кунем, аз ҳамин фикрат нагард. Зеро дар бораи одам фикри нек пайдо кардан кори осон не. Ин як вақт пайдо шавад: ҳамон вақте ки бисёр китоб хонӣ ва аз китобҳо суде бигирӣ, одамони хубро пайдо карда, ба қору рафтори онҳо ихлос бандӣ ва пайрав шуда тавонӣ. Бихоҳӣ, ки калон шуда дар ҳаётат фақат неқӣ бикунӣ. Ин хуб аст. Ҳамин ниятро набояд одам гум кунад. Ва баъд, вақте ки ба ҳаёти мустақил қадам монда, бо одамон чашм ба чашм шавӣ, бубинӣ, ки чашмҳо аз забон дида бештар сухан гӯянд, ҳайрон шавӣ. Ҳайрон шавӣ, ки ҳоло дар асарҳо ин одамро надидаӣ ва дидан лозим нест, наарзад. Рост... наарзад; дар бораи одам фикри бад доштан аз рӯи рисола набувад...»

— Саида, назди Хола-мулло рафта бишин, ман каме кор дорам, – баробари аз дар ворид шудан ба завҷа гуфт Ромиз.

— Ман ҳалал нарасонам, Ромиз, – аз чунин хоҳиши ӯ дар ҳайрат монда гуфт Саида ва шубҳаи ӯро Ромиз пай бурд, ки китоби «Ашъори Рӯдакӣ»-ро нишон дода «кори зарур» гуфт.

— Мадад кунам, Ромиз, – шубҳа кам нашуда фармуд Саида.

— Ту аз ман шубҳа барӣ?

— Шубҳа не, хоҳам, ки қорат пеш равад, – гуфта Саида ба чоғаҳ даромада дароз кашид.

Ромиз китобро пӯшонида худро имтиҳон кард, ки ҳама шеър аз бар кардааст ё на? Шеърҳо азёд шудаанд, онҳоро ҷо ба ҷо бояд гузошт. Барои он ки манзараи сахна равшан ва зебо бошад, монспектаклро ду қисмат кард: «Ҳуснобод» ва «Бухоро». Дар рӯи ду қоғаз тарҳи Ҳуснободу Бухоро кашид. Ҳангоми кашидани расмҳо тариқи қор, дар қучо истодани чиз, қадом шеърро дар қучо хондан ва чун ҳаракат қарданро ҳаёлан ба тартиб овард. Сонӣ ба шеърҳои даромад. Баланд-баланд хонд. Садои марғуладор, маҳмалӣ ва ширинӣ ӯ ба гӯши Саида форид; Ромиз шеър мехонд, ба гӯши зан суруди бехтарин хуштару гуворо расид.

— Барои ман хонӣ, Ромиз? – сар аз кӯрпа бурун оварда пурсид Саида ва ҳалалгор шуданро дониста, ҷавоб нашунида зуд сар зери кӯрпа кашид.

— Гуфтам... Гуфтам, ки ҳалал расонӣ...

— Гумон қардам, барои ман хонӣ, – аз зери кӯрпа овоз баровард ӯ.

Ромиз омада паҳлӯи ӯ дароз кашид. Кӯрпаро андаке аз рӯяш бардошт. Ва ба чехраи ӯ зехн монд. Дид, ки чӣ тоза аст ранги ӯ.

Фақат доғи пешонӣ чун рӯи харошидаи мох, дар назари аввал, ҳусни ӯро ҳалалгор намояд, вале бо диққат нигарӣ, зебо гардонад. «Барои ту хонам, Саида» нӯги забонаш гардад, аммо нагӯяд. Ин ҳарфи рост аст; гуфта нашавад. Агар дурӯғ буд, агар силоиғарӣ буд, агар барои фиреби дурӯза буд, албатта Ромиз мегуфт. Боз чун мегуфт: мисли дигарон пеши зан обу адо гашта, сахт оғӯш ва оҳу воҳ карда, бо нидои сӯхтаму пухтам мегуфт, то бовар кунад. Вале Ромиз аз он тоифа мардон нест. Барои Ҷаҳоноро низ хитобаҳои зиёде, суханҳои бисёре чамъ кунад, чун рӯ ба рӯ ояд, ҳама аз сараш паранд.

— Нагӯй-а, Ромиз?

— Чиро? – гӯё саволи Саида аз ёдаш рафта, пурсад ӯ.

— Шеърро барои ман хонӣ?

Ромиз боз ҷавоб нагуфт, бари рӯи ӯро сила кард. Посух чунин. Саида ин чизро донад, вале хоҳад, ки ӯ ба забон ояд.

— Як бор «ҳа!» гӯй Ромиз!

— Ҳа, ҳа, ҳа!!!

— Акнун ман беормон мурам...

Ромиз надонад, ки ба ӯ чӣ гӯяд. Даст дар рӯи Саида, ду ангушт нармаи гӯши ӯро сояд. Саида табассум кунад, сонӣ хандад. Ҷои дандони афтидаи палҳӯи рсташ намояд. Гӯё дар чунин ҳолати хуб ӯ касдан намояд; «чаро дандони тилло намонӣ?» гӯяд.

«Ту донӣ, ки чаро чунин рафтор кунам, Саида? Надонӣ. Худам ҳам надонам... Ӯ ҳам надонад. Дили ӯ ба ту сӯзад. Дар ҳаққи ту суханҳои нек гӯяд, таъриф бикунад ва ба ман гӯяд, то туро наранҷонам. Ӯ ҳамин хел одами хуб. Инро ту ҳам донӣ. Ба ман ҳам дағали накунад, наранҷонад. Дили маро мефаҳмидагӣ барин... Шояд барои ҳамин... ман... ман ӯро... Не... Шояд аз ҳамин сабаб ӯро дидан хоҳам... Ту аз ҳеҷ кас кам не, Саида. Хости худам барин. Боз надонам, ки барои чӣ... Не, ин дӯстдорӣ набудагист. Бовар бикун, дӯстдорӣ не. Ҳамту дилам хоҳад, бубинам. Дилам хоҳад, нахоҳад... Баъзан дилам хоҳад, поям кашад. Чун ту пеши назарам ой, поям накашад. Аз нимароҳ баргардам. Чун ӯ дар бораи ту гап сар кард, дилам нахоҳад... Ин чӣ-а, Саида? Ин чӣ маънӣ дорад?... Ман нафаҳмам... Ман ӯро аз дил берун кунам, боз ояд. Чашм пӯшам, миёни миҷчаҳоям монад. Надонам чӣ кор кунам... Ту ҳа надонӣ. Ту ҳам натавонӣ, ки ёрӣ диҳӣ... Ин муҳаббат аст ё ҳавас? А, ин чист? Муҳаббат ё ҳавас? Намедонӣ...»

— Саида, ҳобӣ?

— Не, нигаронам, ки шеър хонӣ...

«Нигарон, то шеър бихонам... Хонам, ҳоло бисёр шеър хонам, лекин ҳозир вақти шеърхонӣ набувад... Ту аввал гӯй, ки ин дард аз кучо ба ман часпид? Аз ту бадӣ надида бошам, бевафой надида бошам... ё... Айби иҷорашинӣ? Дар шаҳр дигар ҷой набудагӣ барин дар ҳамин кулба ҷой гирифтем... Ҷой бисёр, лекин он ҷо

Мулло-амаку Хола-мулло нестанд... Ман аз ин кулба пушаймон нестам, фақат нахоҳам, ки ту аз он савдо хабардор шавӣ. Нахоҳам, нахоҳам...»

— Имрӯз духтари Мулло-амак омада буд, Ром, – фикри ӯро хондагӣ барин гуфт Саида.

— Ту холо ҳам бедорӣ? – сухани ӯро нашунидагӣ барин пурсид ӯ.

— Бедорам, то шеър нахонӣ, хобам набарад...

«Не, ин чо харфи дигар. Шеър баҳона. Барои чӣ миёни хомӯшӣ «духтари Мулло-амак?»»

— Ҳа-а, бечора, ба ҳамун ҳам азоб...

— Ба кӣ? – худро ба нодонӣ андохта пурсид Ромиз.

— Ба Ҷаҳоноро...

— Чаро ғами Ҷаҳонороро хӯрию ғами маро не?

— Чӣ хел ғами туро нахӯрдам, Ром? Ту – мард, ӯ – зан. Бо ун хел шӯ зиндагӣ кардан...

— Чӣ шудааст ба шавҳараш? Одами чор кас медидагӣ, пулаш бисёр, зиндагиаш хуб...

— Ин хел пулу ин хел зиндагӣ ба кӣ лозим? Бечора Ҷаҳоноро, дилам ба вай сӯзад...

«Таккобӣ бикун, аз ман ягон сухан мешунавӣ...»

— Ягон шикоят кард, ки ин қадар...

— Не... Аз вачоҳаташ маълум.

— Гумон кардам, ки... Занҳо ҳамин хел хислат доранд, дилашон нарм, саҳле кор шуд, хар касро ба дил наздик доништа, лакидан гиранд.

— Не, ба хурмати худо ягон гап нагуфтааст... худам гӯям. Ҳам-ту. Биёяду нашишта, равад... Аз афташ шавҳараш ҷаббор аст...

— Зани хушрӯй, шояд рашк барад.

Саида хомӯш монд. Ромиз гумон кард, ки ӯ харфи хоста шунид,

— А, Саида, шояд рашк барад?

— Эҳтимол...

«Бало ту, Саида, бало. Аз кучое бӯ бурдаӣ...»

Сӯхбат ҳамин қадар давом кард. Ромиз шеър нахонд. Гуё аз хотири Саида баромад. Дигар напурсид. Ба муродаш расидагӣ барин. Мазмун, мурод аз ин харфҳо ҳамин чизро гуфтан буд. Ромизро огоҳ кардан буд.

— Акнун шеър нахонам ҳам мешавад?

— Не, бихон!

Ба гӯши Ромиз расид, ки садои Саида дигар хел баромад: ранчидагӣ барин. ӯ ҳам дигар. Меҳрубон, хушсухан. Гуё ҳеч гоҳ ранҷурии Саидаро намехоста бошад.

— Бихон, Ромиз, хобам ояд, хоҳам, ки ту хонию ман хоб равам.

Тамоми рӯз Ромиз як гапро такрор кард: «Рӯдакӣ рафту монд хикмати ӯй...» Гуё ин мисраъ часпаке буд, ки Ромиз мегуфту баъд андеша мекард, то чӣ бояд бикунад. Роҳаш чист, илоҷаш чист, калидаш кист? Ҳо, калидаш кист. Шеър ёд кардан барои Ромиз душворие надорад; ба маънии шеър расад, хуш адо карда тавонад... ва боз ҳар душворие ки бошад, осон гардонад, лек як чиз ҳаст: дар кучо машқ бикунад; рафту гуфтааш шавад, дар кучо ва ба кӣ намоиш бидиҳад, ба ӯ кӣ ёри расонад?.. Ӯ замоне ки мучаррад буд ё зан дар деҳа – назди падару модараш, толори хурди қабати сеюми театрро хонаи худ пиндошта, шаби дароз машқ мекард ва ҳолатҳое буд, ки дар дивани на он қадар кӯҳнаи роҳрави ҳучраи режиссёр хоб мерафт... Ӯ дар ҳамин ҷо Эзоп шуда буд, дар ҳамин ҷо Артур гашта буд, дар ҳамин ҷо ба Рӯдакӣ табдил ёфт... Ва боз Рӯдакӣ шудан хоҳад, аммо... Дар кулбаи тангу хурд ичорахона фақат тавонад шеър азёд кунад... Барои шеър ёд кардани ӯ кулба лозим нест; одатан дар растаҳо, гулгаштҳо, хиёбонҳо ва лаби нахру канори дарё шеър ёд кунад... вале барои сахна сохтану ҳаракат кардан ҷой мебод... Бе сахна нашавад; нуру ҷароғ мебод, равшангар мебод, сару либос мебод... Ва ҳатто гоҳи ҳамроҳи Саида будан Ромиз то соатҳои ёздаҳу ним кор мекард ва агар Саида дар басти шабона кор кунад, ӯро дар назди фабрика пешвоз мегирифт ва ҳамроҳ пиёда-пиёда меомаданд. Ҳоло ҳарду дар хона, Ромиз на дар толори хурди театр машқ кунад ва на ӯро пешвоз гирад. Ҳарфи зан дар гӯшаш садо диҳад: «Театр – баҳр, ту –моҳӣ; моҳӣ бе об зиндагӣ надорад...» Ӯ ин чизро донд, шояд аз дигарон бехтар донд, аммо бозгашт нахоҳад. Ба театри кунгурадори зебо, ки бо ҳавсалаву зехну меҳр – шаркиёнаву юнионёна сохта шудааст, баргаштан нахоҳад; нахоҳад ба ӯ бигӯянд: «кошта-кошта рафт, чида-чида омад». На! Нахоҳад...

«Саида рашк барад, Ҷаҳон. Ба ту рашк барад. Ягон чиз гуфти? Аз муомилаат маълум. Бо ман унс гирифтани нахоҳӣ, маълум, ки ба ӯ ягон чиз гӯӣ... Лекин ман бовар надорам. Ту он духтари ҳамсоя нести, ки мактуби аз деҳа навиштаи Саидаро бароварда пеши чашмам гузошта буд, то хонда донам, ки бо чӣ хел зан зиндагӣ дорам. Не, ту ин хел не, ту дигар хел... Ранги худам ту. Аз олам ҳам, аз одам ҳам талабат дигаргуна... Лекин, лекин ӯ аз кучо донд? Наход аз таваккал гуфта бошад, дилсӯз бошад? Мо дар назди ӯ ягон ҳарфи бечо нагуфтаем. Ту кӯшиш бикунӣ, ман ҳам кӯшиш бикунам, то ҳарфи ноҷо, рафтори бечо, ишораи бехуда нашавад. Ин чизи маълум барои мо тоҷикон: нангу номуси баланд. Нашудааст, ки ба зани касе ба духтари касе чашм ало куниву кайфар нагирӣ. Ин чизи маълум... Шунидӣ ё на?... Дар ин хусус бисёр миш-миш кунанд, ки ҳолиё аз баҳри нангу номус гузаштаем: тоҷик яҳудӣ

гираду рус тоҷик... Ман ҳамин хел шунидам; надонам, рост аст ё дурӯғ. Лек донам, ки тоҷики бонанг дар ин бора андеша бикунад. Магар ноилоҷ бошад.

Дар байни артистон ҳамин хел як монандкунӣ ҳаст, ки ягон кас рашк кунад, ўро Отелло гўянд. Гўё ки худи он кас, фарз кардем, Ҷунайд, рашк надошта бошад... Ҳм. Пўст канад. Рашк надорада... Як чизи дигар ҳам ҳаст, Ҷаҳон: маданиятамон баланд шудагӣ; накуштанамон ҳам мумкин. Одамони пеш мисли ваҳшӣ буданд, андеша надоштанд, парвои ғаму тарси ким-чиҳо набуд; сахл чиз баҳона буду... ё роҳи халосӣ ҳамин чиз буд: кушу халос шав. Ин албатта пастӣ, Ҷаҳон! Дасту дили кас наравад, ки дар сахна чунин нақшро бозад. Баъд хоҳ-нохоҳ такрори Отелло шавад... Ҳ-а-а, ана барои чӣ артистон одамони бадрашкро «Отелло» гўянд, фаҳмидам... Фаҳмидам... Лекин одаме, ки чунин даст дошта бошад, ба дунё наомадааст; дар олам чунин дасте нест, ки ба сари ту бардошта шавад. Рашкаш аз рашки Отелло боло бошад ҳам... Ба назари ман, ҳар дасте, ки бар сарат бардошта шуд, баробари хуснатро дидан, теги дасташ афтад: «Ин олиҳа барои куштан не, барои дидан». Ман чунин хоҳам, хоҳам, ки туро бинам. Хоҳам, ки ту дар баландии Хуснобод шинию ман ба чамолат нигариста шеър хонам... Барои чӣ Саида хоҳиш карду нахондам? Ту инро аз кучо донӣ? А? Телефони Мулло-амак занг зад? Не-е... Бовар надорам. Бовар накунам, ки Саида телефон карда аз ту ягон чиз пурсад ё ту телефон карда гўӣ, ки... Не, бовар накунам... Ман беҳуда дар ин бора зиёд андешам. Ягон кас ба Саида гўяд, ки кор чунин, рафтор чунин, бовар накунад, бовар накунад...

Занги охири ҳам шуд, шогирдонат шаҳодатнома гирифтанд. Ту дам бигирӣ. Порсол Ленинград рафта будем, гуфтӣ. Имсол кучо марафта бошӣ? Киев? Хайр, ҳар кучое равӣ, маро фаромӯш накун...»

«Ассалому алайкум!» аз пас садое омад ва Ромиз риштаи биг-састаи хаёло фаромӯш карда, зуд баргашт ва табассуми самимӣ кард ва шояд аз хурсандӣ бошад, ки ба ҷавоби саломи ӯ сар андохт.

«Шумо дар хона намешинед?»

— Магар маро чуста...

— Ҳа, шуморо чуста, ба хонаатон рафтам, вале афсӯс...

Ромиз пай бурд, ки ӯ шўҳӣ дорад, андаке чиддӣ шуда гуфт:

— Худамро худам чуста, пайдо карда натавонам, чӣ монад ба дигарон ки маро пайдо кунанд...

— Ман шуморо начустаам, – гўё аз ҳарфи гуфта пушаймон, ҷавоб дод Ҷаҳоноро, – агар чўям, пайдо кунам...

Ромиз сар чунбонд «инаш рост, чўӣ, пайдо кунӣ, лекин начўӣ».

— Агар чунин, маро мадад бикунед.

— Чӣ мадад?

— Маро ҳамроҳ бичӯем...

— Ҳа-ҳа-ҳа...

«Масхара, рост, масхара... ман масхара шудаам...»

— Хафа шудед, Ромиз? – сари ҳам ва манаҳ соидани ўро дида пурсид Ҷаҳоноро.

— Не, андеша кунам, ки дар ҳақиқат шумо маро ҷуста ба хонаи мо рафтед... ё...

— Не, Ромиз, ҳазл кардам. Имрӯз кори мактаб тамош шуд, гуфтам, ки як дадамро хабар гирам. Чанд вақт боз бо имтиҳону корхон мактаб овора шуда, ҳамаро фаромӯш кардам...

— Ҳатто Ромизро ҳам...

— Не... Ҳа не, чаро? Ҳама вақт фикр кунам, ки дар рӯзҳои наздик ягон намоиши нав шавад, шуморо дар сахна бинем...

«Ин киноя, наҳ ё масхара, ё воқеъан чунин хоҳад?... Донӣ, ки дар театр кор накунам, чунин суханҳо маро саҳт расад, магар қасдан гӯй...»

— Аҷоиб зан доред Ромиз, Хола-муллотон шайдо...

«Инаш барои чӣ?»

— Суҳаноне, ки шумо дар бораи ӯ мегӯед, айнан дар бораи шумо гӯяд... Ҳатто гӯяд, ки «Ромиз, ба шумо чунин зан лозим буд, ки ҳама чизро сарфаҳм равад, ба шумо хизмат карда тавонад, ман хизмат карда натавонам».

— Чунин гуфта беш аз хизмат...

«Ба ман ҳамин чиз лозим буд... Ман медонистам, ки ту ин хел зан нестӣ, Ҷаҳоноро... Саида дуруст гӯяд, ба ман ҳамин хел зан лозим. Ту хафа нашав, Саида – зани занон, Саида хафа нашавад, Ҷаҳоноро – шоҳи занон... Лекин чӣ илоҷ?...»

— Ҳх-а-а... Инашро донам, донам, ки шумо кадри худро донед, ба кадри дигарон ҳам расед... Лекин барои чӣ маро азоб диҳед?

— Ман шуморо азоб диҳам? Чӣ хел?

— Илтимосамро қабул накунед...

— Чӣ илтимос кардед, ки ман қабул накардам?

— Ташвиши мактаб тамош шуд, шумо озод, ман бекор, равем сари теппахо... ё... барои ин мошин лозим?

Ҷаҳоноро рост ба чашмони Ромиз нигарист, ҳеҷ гоҳ ин хел нанигариста буд, Лекин нигоҳаш чӣ маънӣ дошт, Ромиз фарқ накард. Дилсузӣ ё дашном, таҳқир... ё чӣ? Аввал дигар хел буд, сонӣ дигаргуна шуд. Ба назари Ромиз расид, ки ӯ шери ғазаб гашта, ягон ҳарфи саҳт гӯяд ё як торсаки ба баногӯши ӯ фароварда, дигар рӯ ба рӯ нагардад...

— Рӯзи худо бисёр, ягон вақт ҳама равем...

Ромиз мот шуд. Ҷаҳоноро боз галаба кард. Аз мард ҳам мард ин зан. Худро гум накунад, худдорӣ карда тавонад, дар ҳар ҳолат суҳани мувофиқ гӯяд.

— Хуб, – гӯё илоче наёфта розӣ шуд Ромиз, – Кай? Гӯед, то ман ягон чо наравам...

— Худам шуморо меёбам...

«Дурӯғ гӯй, Ҷаҳон, ман ба ту лозим нестам. Аз ман ба ту ягон фоида ҳам нест,.. Маро дӯст ҳам надорӣ... Табассум бикунӣ, чилави суханро ба дигар сӯ тобӣ, Саидаро биситой, дар бораи театр, нақши нави ман пурсӣ, мактаб гӯй, шогирдон гӯй, аз сафархоят болида ҳарф занӣ, вале боре напурсӣ, ки чаро ин қадар гирифтотрат шудаам... Суханони ман туро шӯхӣ, кори чиддӣ надорам, аз ин рӯ шӯхӣ кунам; рости дурӯғ гуфта чашми вақтро кӯр кунам... ва боз кӣ донад, ки аз дили ту чиҳо гузарад. Ҳар кас дили худро донад. Магар ман ҳукуки дӯст доштан надорам?.. Ҷа-а, Саида... Рост, Саида. Ман ўро аз касе кам надонам, барои дигарон шуда ўро азоб надихам, ба иззати нафси ў нарасам, маломат накунам... фақат аз худам шарм дорам... аз дастам коре наояд, ақаллан як хона гирифта натавонам... Аз ўҳдаи кори актёрӣ ҳам набаромадам... Ҳар кас тавонад чунин фикр бикунад. Касе, ки ба сараш рӯзу аҳволи ман наафтаидааст... Гумон надорам, ки Саида низ чунин биандешад... Агар чунин андеша дошт, гуфта буд. Зеро дигар ёру ёвар ё дилсӯзе надорам... Боз ҳаст, Ҷаҳон, муаллимам... Лекин Саидаро худам илтимос кардам, ки гӯяд. Чунки ҳар фард ба чизи пайдо кардаи хеш кӯркӯрона нигарад: сиёҳ бошад ҳам, сафед гӯяд. Ана барои ҳамин танқид ба касе нафорад... «Худам шуморо меёбам». Кӣ медонад? Ман дурӯғ гӯям, шояд рост ҳам бошад... Шояд андешаат бисёр бошад: одамон, гирду атроф, кор, ёру дӯстро андеша бикунӣ... Вале чаро туро бинам, хама чизро фаромӯш кунам... Фақат як чиз монад: «ба ту чӣ хизмат кунам?» «Ҳеч чиз!» Ба ту чизе лозим нест ва мӯҳточи хизмати ман нестӣ... Ақаллан як бор ҳарфи дуруст зан... ё дашном дех, ё меҳрубонӣ бикун... ё нафрин. Сипоигарие ки дорӣ, маро хуш наояд. Ман ин хел тарбия надидаам, фиребу найранг наомӯхтаам. Ман гули боғнадида, худрӯй, сахрой, шояд, ки сад раҳгузар раваду танҳо яктоаш бинад. Гули нимҳоли зуд ба назар намерасидагӣ... Ҳамин хел, Ҷаҳон. Бовар бикун...»

— Шумо ҳоло ҳам ҳамин чо? – садои Ҷаҳоноро омад.

— Ҳамин чо... Шумо ин қадар зуд баргаштед?..

— Рӯзгор. Дар хона нон набудааст...

— Шумо истед, ман...

— Не, Ромиз, онвойҳо шинос, фатир фармоям...

«Лозим не... Одоб нест, ки туро кор фармоям... Баъд қарздор шавам... Рост... «Бегона...» Донам, ки чунин фикр бикунӣ, Ромиз. Хайр, рост-дия, барои чӣ ман туро кор фармоям... барои чӣ ту ба ман хизмат бикунӣ? Бегона. Инаш аниқ... Лек чаро зиёд хоҳам, ки туро бинам? Надонам... Бефоида, донам, ки беҳуда, лозим ҳам нест. Миёни мо набояд ягон чиз шавад. Аммо гоҳ-гоҳ дилам хоҳад,

ки туро бинам. Миёни кор, вақти дарс, дар хоб, дар бедорӣ пеши назарам биёӣ; хаёлолуд, гирифтори андешаҳои худ, ба касе, ба чизе эътибор надиҳӣ... Хаёл кунам, ки ба ман ҳам эътибор надиҳӣ. Ин чизро бинам, вале чаро маро дар танҳои бубинӣ, ҳарфҳои гӯӣ, ки нораваост... Раво нест, Ромиз. Агар ман Саидаро нашинохта будам, агар надониста будам, ки ту ўро, он олиҳаи бегуноҳро чун дўст дорӣ, ба ҳарфҳои бовар мекардам. Ақаллан бовар мекардам... Ман ҳайрон; ҳайрон, ки чаро бо ман чунин муомила бикунӣ? А? Барои чӣ? Нафаҳмам. Ё дар чеҳраи ман ягон аломате ҳаст, ки маро бад, бебода, сабук, бемағз нишон диҳад? А? Ё нисбати ту ягон кори нораво кардам? Ишора кардам? Чашмак задам? Хандидам? Ваъда додам? Аз шавҳарам шикоят кардам?... А? Чӣ кор кардам? Ҳа, як бор гуфтам, ки ў нўшад, дардманд... Шояд ҳамин чиз ба ту дастак шуда бошад... Шояд ин ҳарфи маро ба таври худ қабул карда бошӣ... Вай шикоят набуд, ҳамту дар омади сухан гуфтам. Лекин фикри ту чӣ бошад? Ин ҳарфи маро...»

— Нони гарм хўред, Ромиз.

— Ташаккур... Агар мемондед, ки худам рафта нон биёрам...

— О чӣ хел? Худатон фикр кунед.

«Ман фикр кунам, бисёр фикр кунам, лек илоҷаш чист? Наё-барам... Донам, ки ба ман хандӣ, ки аз бекорӣ ба ту часпидам, гап парронам, хушомад занам, пеши роҳатро бигирам... Не, ин хел не. Фақат хоҳам, ки туро бинам... Лекин ин ҳавас аз кучо пайдо шуд, худам надонам... Ҳа, ҳавас, дигар ҳеч. Алҳол ҳавас... Ту напурсӣ, ман нагўям... Надонам, ки чӣ гўям: «дўст дорам» гўям, худамро ҳам фиребам, туро ҳам. Хуб донам, ки ту ба ин сухан бовар накуни ва бояд бовар накуни, туро бовар кунанда ҳам нашавад. Шояд чунин ҳарфҳои беш шунида бошӣ. Зеро чун ман мардони булҳаваси бекорхўча кам нестанд... Сонӣ, оила, бачу қач... Кӣ ба ин ҳавас бовар бикунад. «Занат, кўдакат?» Ба касе изҳори муҳаббат бикунӣ, ин чизро пурсад. «Зан дорӣ, чанд кўдак дорӣ?» Ҳамин бас нест, ки одами қадри худро доништа, ба қадри зану фарзанд нарасида чунин савол шунавад? Бас... Лекин чаро ман ба ту дилкашолӣ дорам? Ё ин чиз ҳам ба мўд дохил шудааст: сару либоси хушрў, чинси платформа, самурӣ, мошин, маъшуқа ё маъшук... Ҳамин тавр? Замона айбдор? Не, замона, зиндагӣ ба ин айбдор набувад. Одамон айбдор. Зиндагӣ чараён аст, бояд қорӣ шавад. Вай тезоб дорад, сустоб дорад, гирдоб дорад, рўбу тунуқоб дорад. Дар ин чо чӣ айби вай? Одамон айбдор, одамон. Шогирдони инзамона днгар хел гўӣ, аз ҷиҳати интизом, дониш ва бисёр чизҳои дигар – норозӣ ту. Вақте ки кўдакӣ инзамона чашм кушода, дар телевизор бӯсобӯсӣ ва «дўстат дорам, волло-билло»-ро бинаду шунавад, магар дар бораи муҳаббат андеша кардан имкон дорад? На! Фақат ҳавас. Ин як чизи маъмулӣ ва гўё программавӣ шавад ва ҳатто кўдакони боғча дар буни деворҳо тавонанд ин ҳарфҳои

ба ҳамдигар гӯянд... чавонҳо ҳам, калонсолон низ ҳам... Гӯянд, аммо фикр накунад, ки зери ин ҳарфҳо чӣ қисмате, саодате ва ё чӣ фоҷиъае нухуфта. Ин ҳам мисли он ки чизро гум карда чӯянду худро гум карда ҳаргиз суроғ накунад.

*«То ҳастам, эй рафиқ, напурсӣ, ки кистам,
Рӯзе суроғи вақти ман оӣ, ки нестам...»*

20

Вай пештар ба ин бино он қадар аҳамият надода будааст; ба қисми зоҳириаш, аммо даруни онро ҳол ба ҳол донад; донад, ки чанд сахна дорад, чанд ҳучра дорад ва дар қадом ҳучра кӣ шинад, вазифаи онҳо аз чӣ иборат аст; аз ҳама хубтар сахнаро донад, ки чанд парда дорад ва пешпарда; дар қадом вақт қадоме аз ин пардаҳо фароварда шаванд ва ё бардошта, пеши ин пардаҳо кӣ истаду пушти онҳо кӣ, қасони пеши парда чӣ гӯянду қасони паси парда бо чӣ қор машғуланд ва пешпарда барои чӣ лозим? Аз ҳама аҷибаш суфлёр: ҳама гап, сирру савдо, нақшҳо, дасисаҳо, ғайбатҳо, хиёнат, дурӯягӣ, нотавонбинӣ, ноқасӣ, ноҷавонмардӣ, даюсӣ ва бисёр-бисёр ҳарфҳои дигарро донад, ба даҳони ҳар қадом луқма андозад, сухани гумқардари ба ёдаш орад, чун мураббиво устод ёд диҳад, вале ҳарфи якери ба дигаре нагӯяд. Қоил... Ромиз ба чунин қас қоил. Ӯ мисли суфлёр шояд ин қадар чизро, ин қадар сирру савдори надонад, лек сахнаро хуб донад; гӯё дар театр зода шудааст. Ҳатто донад, барои як ҳаракат, як ҳамла, як ҳучум аз кучо то кучо қаҳидан равост, дар кучо гардиш қардан имкон дорад; ҳатто донад, ки қадоме дар кучо биистад, чӣ гӯяд; чӣ маслиҳат диҳад, киро наҳ занаву сиёҳ қунад ва ранги рӯйи шунаванда аз он гуна суҳанҳо чун шавад. Чунин чиз вақтҳои буд, ки Ромиз қандро «қоқо» мегуфт. Сонӣ Ромизро «умедбахш» сифат доштанд. Аз нақшаю ҳаёлҳои ширин чехрааш гулгун мегашт. Бо умед шаборӯз дар сахнаи хурду бузург арақшор қон меқоҳонд, дар пӯсти ину он меқаромад: шох мешуд, гадо мешуд, ошиқ мешуд, чавонмард буд, олиҳиммат буд: вале ҳеч гоҳ дар бораи ноқасӣ, пастинатӣ ва ё даюсию ҳабисӣ андеша надошт. Нақшҳои, ки ӯ бозӣ мекард, дарачаҳо надоштанд, ҳамаашон нақшҳои олии буданд. Миш-миш шуд. Ӯ «нозгунчи режиссёр» ном гирифт. Ҳа-а, «нозгунчи режиссёр». Устоди зақоватманд шогирди қобилу доноро дӯст дорад. Дигарон қобилияту ҳунари ӯро зътироф қунанд, вале қоил нашаванд. Барори қори ӯро нахоҳанд... Даруни ин бинои зебо (шояд дар дигар қойҳо ҳам бошад) Ромиз надонад) бисёр гапҳо ҳаст, вале на барои Ромиз (ӯ чунин гуморад), барои дигарон; барои онҳое ки шӯҳрати осон хоҳанд, гӯё ҳама ҳунар дар худширинкунию

дурӯягист... Лозим нест, Ромизро лозим нест... Алҳол ўро як чиз лозим, – сахна. «Кӣ ба ин қор ёрӣ расонда тавонад?»...

— Маро сахна мебод! – ба мудири управлениаи санъат рӯ овард Ромиз, ба Холиқ Ҳақбердиевич, ки шиноси хуб тобад; баъди ҳар нахустнамоиш дар буфети ошёнаи дюум нишаста шишаеро «майда» карда, дар атрофи спектакл гуфта, тезутунд мешуданд; буфетчӣ мерафту онҳо на. Ҳолиё Ромиз умед кашида омад.

— Чӣ хел сахна? – ҳайрон шуда пурсид мудар.

— Сахна, сахна, ки ман он ҷо тайёри дида тавонам...

— Намефаҳмам, – китф дарҳам кашида гуфт Холиқ Ҳақбердиевич. – Сахнаи театр, сахнаи ҳаёт?

— Ё ҳарду. Яке бошад, дигаре шавад... Лекин нахоҳам, ки шумо азоб кашед, сахнаи театр пайдо кунед, шод мешудам...

— Шод мешудед... – пичингомез гуфт ў ва боз дастанахро бозӣ доронда ба ду тараф кушод: – Аз кучо?

— Аз кучо, – Ромиз низ сухани ўро такрор кард, – ҳамаи театрҳо дар ихтиёратон...

— Театр чӣ хел дар ихтиёри ман шавад? Театр театри давлатӣ...

Ромиз хестанӣ шуд. Холиқ хандид. Ромиз ҳайрон монд. «Масҳара?» Вале Холиқ нагузошт, ки Ромиз ҳезад, ўро боздошт ва хандида гуфт: «Театрҳо дар ихтиёрам гуфта ман ҳам кам-кам артистиро омӯхтаниам... ягон вақт лозим мешавад. Агар аз ин ҷо пеш кунанд, директори театр намонанд ҳам, ақаллан актёр мешавам...»

— Ва шавӣ... Модом ки драматург шудан ин қадар осон будааст, чаро актёри душвор бошад? Мешавӣ албатта...

— Лекин барои ман ҳам сахна ёфт нашавад...

— Ҳа-а-а, не-е-е, туро ёфт шавад, ту бадном нашудаӣ...

«...Туро ёфт шавад, Холиқ Бердиевич, ҳатто дар ҳамин театри номдор қор карда тавонӣ, сахна ёбӣ, нақшҳои замонавӣ ҳам... аммо маро сахна пайдо қардан душвор... ту, ки ёрӣ накардӣ, кӣ ёрӣ қунад? Аспу майдон, актёру сахна... моҳиву об. Аспу майдон – барои тохт. Актёру сахна – зиндагӣ. Моҳиву об – эмин аз марг. Сахна, сахна, сахна... Сустмиёро орди ҷав баҳона. Тобистон, ҳавлии Мулло-амак кушод, миёни гулҳо сахна созам... Лекин... лекин ҳамсояҳо чӣ гӯянд? Ичорабини Мулло-амак девона шудааст, гӯянд. Девона шудан он қадар қори душвор не. Худатро ба девонагӣ занӣ, ягон духтур қафил нашавад, ки ту солимӣ. Ягон духтур. Зеро беморро сихат қардан қори осон не, вале солихро девона қардан сахл аст...»

Ў аз дарвоза даромада як назар дид, ки Хола-мулло аробачаи Мулло-амакро ғелонда, бо роҳи «зеризаминӣ», ки пушти хонаро мегузашт, дарун бурд. Мулло-амаки кӯдак, кӯдаки Хола-мулло, машғулии Хола-мулло... Хола-муллои бихишӣ... Саида гӯяд, ки қадом зан ба чунин ахвол тоқат қарда тавонист? Худи ту чӣ, Са-

ида? Магар ба сари ман бадбахтиё ояд, ту аз ман рӯ нагардони? Магар нони даҳонам афтад, ту гирифта боз намони? Намедонӣ... Чӣ хел ки ман ба ту бовар дорам, ҳаёлам, ки ту ҳам ҳамин хел рафтор бикунӣ... Лекин ман ин хел нашавам, Саида. Яқбор ба мирам. Ногаҳонӣ. Чунон ногаҳонӣ, ки касе огоҳ нашавад, чунон ногаҳонӣ, ки баъзеҳоро хайрон кунад, баъзеҳоро захракаф кунад, баъзеҳоро шод гардонад; шод гардондани осон ҳам не, чунон ки шодимарг шаванд. Ҳастанд ҳамин хел касон; рӯзи сиёҳи туро мехостагӣ касон ҳастанд... Ин рӯз дур, Саида, аз қиёмат ҳам дуртар. Ин рӯз дар рӯи замин нест: дар ҳафт қабати замин, дар ҳафт қабати осмон. То он рӯи замин меояд, ки қиёмат мешавад...

Хола-мулло аробачаи Мулло-амакро тела дода аз дари беостонаи айвон даровард ва ўро бо сад азоб, гуё кашола карда, рӯи «тахташ» нишонд ва боз аробачаи холиро боварварда, дар роҳрави пушт, ки ҳам гараж, ҳам роҳ ва ҳам амбор ҳисоб меёфт, паҳлӯи мошини инвалидии «Запорожес»-и Мулло-амак монд ва боз ба хизмати шавҳар ҳозир шуд. «Падарраҳмат, биҳишти...» Ташвишаш зиёд будааст, ки Ромизро наид. Ромиз ҳам ба кулба надаромада, рафтору кирдор, хизмати Хола-мулло ва меҳру муҳаббати хонадории онҳоро шикастадил дид. Ба ҳаёли ҳеш токат наоварда бо кафи дастон чашмон дошта, худро ба кӯриву нодонӣ зада ба кулба даромад. Ҳама дарду аламе, ки дошту ба қадри ҳеш месўхт, табил ба ашк гашта аз дидааш рехт; ҳаётро чунин ашқолуд меид.

— Хайрият, ки ту ҳастӣ, Саида.

— Боз чӣ шуд?

— Ҳар вақт, ки оям, дар боз аст...

21

Ромиз он чӣ андешида буд, амалӣ гардонд: шаби дигар ҳамроҳи хаваскорони санъат дар сахнан бепули чорбоғи шаҳр ҳунарнамоӣ карда, шеърҳои Рӯдакии қабирро хонд. Саҳнаи бетони театри кушоди боғ ва сахни мумфарши барои тамошобинон сохта, ки чо-чо аз тафсои тамуз пошнаҳои борик фуру мерафтанд, хурдӣ мекард; мардум ба дами гарми хавои вақти ғуруб, ба бӯи ғализу дамгардони кир нигоҳ накарда, ҳамдигарро тела дода, то назди сахна омада буданд. Ва чавонони чолоктар дар шоҳи дарахтон чой шуда, шеър гӯш мекарданд. Боғ ором буд; гӯй аз ташвиши зиёди рӯзона, аз давуғеч, аз садои беш ва аз таҳлукаи бисёр ҳама монда шуда, ба тамошои шеърҳои Ромиз омада бошанд. Рӯзона садои самолёту чархофалак, овози магнитофони чойхона, ки бефарку, бетанаффус ҳама чизро мехонд, сари пуршӯри одамони барои истироҳат ба ин боғ даромадаро пуршӯртар мекард, вале ҳоло хомӯш буд... Ромиз шеър мехонд, садояш форам буд, вале аз ин қораш қонё набуд, ҳис мекард, ки чизе дар гулӯяш пайдо

шуда, нагузорад, то мувофиқи табъ шеър хонад, халал мерасонад... Ҳа, халал мерасонад, барои он халал мерасонад, ки Ромиз баҳри чунин «худнамоиҳо» ба дунё наомадаст. Ӯ қадру кимати худро донад, лекин ин ҷо қадрашро паст заст, ҳамроҳи онҳое ки «ханг-ханг» хонанд, ҳамроҳи қасоне, ки оҳангро нафаҳмида, дарк накарда, бадан чунбонда «рақсанд»... Ба қайк ситеза карда, пӯстин сӯхт. «Баро, Ромиз, гурез, Ромиз! Аз ин сахна бирав, ба ҳар тарик ту артисти шоиста ҳастӣ, дар миёни ин ҳаваскорон чӣ кор кунӣ?» Гӯё қасе чунин талқин мекард. «Имтиҳон, як навъ имтиҳон» ҳаёлан ҷавоб дод Ромиз ва дилаш ғулгула карда, аз дариҷаи паҳлӯи «Театр» баромад ва ба гӯшаш омад, ки ҳоло ҳам мардум каф кӯбанд ва дар зери садои кафкӯбӣ овози дигаре ба гӯшаш расид. «Ромизро ҷеғ занед!» – садои мардона. Ромиз ин садоро, садои андаке шиносро шунид, вале аз роҳаш барнагашт. Хориаш омада буд, гирия гулӯгир, аммо гирифта натавонист; зеро дар ҳамагуна азобе ки дар рӯзгори кӯтоҳаш дид, нагирифта буд; ҷуз ба ҳоли Мулло-амаку хидмати Хола-мулло. Ҳоло низ ин оби раҳмоварро ҳоси мардон надонад. Ӯро дар кӯдакӣ нинаксафт ҳам меғуфтанд. Ромиз сурх шуд. Рухсораш сурх шуд, гӯшаш тафсид. Ӯ ҳамроҳи қормандони театр ба тамоми шаҳру районҳои республика сафар карда, сахнаҳои хурду қалони деҳот, қолхоз ва совхозҳоро дида буд, аз ин ғарибтарашро ҳам дида буд, аммо дар ягон ҷо худро чунин хор, ҳақир ва бечора надида буд. Ба ёд орад, ки барномаҳои консертии маҷлисҳои мӯхташаму ҳукумати ро мебурд, ба таҳнияти қорғарони пешқадами кишвар соҳиб мешуд. Вале имрӯз? Имрӯз ӯ ҳудахро ба намоиш монд, ҳудахро имтиҳон кард, сахнаро санҷид... Акнун гуруҳтангист: аз сахнаи боғ, аз тамошобинон, аз он «овоз» гуруҳтангист, аз шиносҳо, аз муҳлисон гуруҳтангист, то ӯро дар чунин ҳол набинанд. «Ба хона, ба хона, зудтар ба хона!» «Офарин! Хуб хондед! Ҳаловат бурдем!... Ба шумо чӣ лозим буд дар чунин сахна... Худатонро хор кардед! Ин қорро дигар накунед! Такрор накунед,... накунед... нед... нед.. недд...» Ӯ баргашта ба пас нигарист, қасеро надида. Ангушт ба гӯш гузошта афшонд. «...нед... нед...» Қасе нест, гӯшҳои ӯ садо диҳанд. Дар роҳ худро ноҳинҷор дарёбад; чун ҷиноятқор. «Ҳамин хел, ҷиноятқори сахна, ҷиноятқори санъат». Пиндошт баданаш ниҳоят хунук хӯрд. Гиребони қуртаро бардошт (одатан ӯ ин қорро тирамоҳу зимистон мекард: паси гиребони палтою борониро бардошта мегашт). Нафаҳмида, тобистон будани фаслро надониста, аз парешонӣ, аз ҳаяҷон чунин қорро кард. Ҳаяҷон, бадан, даст, сонӣ гӯши тафсидааш хунук хӯрд... Табларза гирифт. «Зудтар ба хона расидан лозим»... Баъд ӯ ба худ омад.

Ромиз ҳар боре ки театр ба Панҷрӯд мебурд, ба тамошои Ҳуснобод мебаромад. Ҳама ҷои он, ҳатто ҳар буттаю дарахти онро дар ёд дорад, ки чӣ тарз меистад. Ва ҳар гоҳ, ки дилаш танг омад,

чашмонашро нимпӯш карда ва пӯшида он манзараи зеборо пеши назар орад ва бӯй кашад. Гӯё ҳар чӣ хоҳад, гирад. Ва ҳоло аз дарвозаи Мулло-амак даромада, райҳони пахлӯи пайроҳаро даст зада бӯяшро парешон кард ва чашм пӯшида биангошт, ки дар боғи «Булбулон»-и Ҳуснобод аст.

*«Бихандад лола дар сахро,
Ба сони чеҳраи Лайло...»*

Ба гӯшаш омад ин овоз ва давоми шеърро Рӯдакивор димоғӣ кард, чунон хурсанд, ки гӯё чизе ўро наозурда бошад, баръакс шод тобад. Обшорон, сабззорони Ҳуснобод пеши назар омадан...

— Ман гуфтам, чаро маро, мани бекорхӯчаро дар остонаи дарвоза пешвоз нагирифтӣ. Сар дард кунад? – пешонаи Саидаро дошта гуфт Ромиз ва кайфаш парид. – Ҳм, тавба... ҳаминаш кам буд... ё дер омадам, хафа шудӣ?

— Ман ба дер омаданҳои шумо одат кардаам, Ромиз... – гӯё ки баландтар харф занад, сараш мекафида бошад, паст-паст гуфт Саида.

— Он вақтҳо дигар буд, ман кор мекардам... Саҳна буд, чои тайёрӣ буд... вале ҳоло...

— Мешавад, ҳамааш мешавад...

— Ту ҳамин хел фикр бикунӣ?

— Ҳа, – сар чунбонд Саида...

Ромиз табассум кард. Баъд ба боигариаш нигарист: китоб, чевони китоб. Он чӣ аз дунёи дорад, ҳамин аст. Дунёе, ки касе аз дасти ў рабуда натавонад. Китоб бисёр, вале чевон кам. Пахлӯи диван, ду тарафи чевон, назди дар ҳам пури китоб. Саида ҳам аз чунин дунёи бебаҳра намонам, гуфта китобҳои Ромиз тавсия кардaro хонад. Ромиз боз як бор пешонии Саидаро даст карда, харораташро фаҳмид, сонӣ китобҳои доир ба Рӯдакӣ, замони ў навиштаро, ашъори ҳамасрони ўро чудо кард, китобчаи хурди «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ, ки ба ҳуруфи имрӯза мухтасаран чоп шуда буд, пайдо карда, ба мутолиа машғул гашт... Искандари Макдунӣ, арабҳо, муғулҳо, Ҳукумати Руссияи подшоҳӣ... Чун зинда монд халки тоҷик?... Ў на танҳо аз Рӯдакиву замони ў, балки қисмати тоҷиконро андеша дошт. Ҳунар хор нашавад. Ҳунарро аз дасти ҳунарвар, санъатро аз дасти санъаткор касе гирифта натавонад... Ҳеч кас: на дӯст ва на душман... Ҳунарварро нест кунанд ҳам, мерос боқӣ монад. Ромиз захранда кард: «Ва ҳеч кас ин ниятро надорад». Худро осуда нигоҳ доштани шуд ў, вале тамоми шаб хобаш набурд; ашъори шоирро аз нав такрор кард. Саҳна сохт: аз зери пардаи ҳарир пайкари шоир аён гашт, ки рӯд дар даст сароид. Сафедорони баланд аз вазиши бод ҳаму

рост шаванд, садои оби рӯд омад, ки равон буд. Ба дили Ромиз фараҳ пайдо шуд.

Рӯз шуд. Ромиз Рӯдакивор шабро рӯз кард. Рӯдакӣ фикр карда навишт, Ромиз андеша карда сахна сохт.

Ромиз дар чустуҷӯи худ хаста шуд. Чунон хаста шуд, ки монанди марди дарахти азимеро бо табар бурида зери арақ монд ва дарк кард, ки барои як чизи бударо ба нафси худ ва ё суди хеш нобуд кардан чӣ заҳмат кашидан рост ояд? Барои пухта расидани инсон обҳо аз бадан бояд ғубор шаванд. Ў андеша кунад, ки асари сахнавӣ низ аз оби барзиёд орий бояд бошад. Ў қадам ба қадам, вачаб ба вачаб, ангушт ба ангушт, мӯ ба мӯ ба худ наздик шавад ва ҳар бор ба андеша рафта, гардише пайдо карда, бинад, ки пешопеш дар хамгашти дигар касе равон аст, ки ўро ҳол ба ҳол монанд. Бояд ўро дарёбад ва ба чашму сару рӯяш нигарад, то чӣ касест ў ва чаро Ромиз аз пасаш кашол шуда гардад. Чунин ҳол нав набувад. Ромиз кайҳост, ки аз паси ў кашол, лекин фақат ҳамин лаҳза пай бурд, ки чунин будаст: Ў ҳама рӯзу ҳама сол худро чустан дорад...

ДАРЁФТНИ ХУД

ҚИССАИ СОНӢ

*Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.*

1

Касе, ки шаби дар боғ ҳунарнамоӣ кардани Ромиз «Ромизро чеғ занед» гуфта буд, имрӯз омада актёрро пайдо кард ва чунон ба ӯ нигарист, ки ба назари актёр нигоҳаш мисли оташи сӯзон пайкарашро шикофта гузашт. Аммо Ромиз маънии нигоҳи ғазаболуд ва андаке таънаомез ва ҳатто маломатдори ўро пай бурда бошад ҳам, таги гапро нафаҳмид: «Барои чӣ? Чӣ гуноҳ кардам, устод?» нигоҳи ӯ низ чунин маънӣ дошт, аммо гуфта натавонист ва чунон намуд, ки нигоҳи ӯ дар назди нигоҳи марди қоматбаланди босалобат ларзад; тифли гунаҳгор барин ва ё мисли писаре, ки

ин корро нақун гуфта, таъкид карданҳои падарро ба инобат нагирифта, айнан бо ҳамон гуноҳи манъкардаи падар ба даст афта бошад. «Чӣ кор карда гаштӣ?» баъди нигоҳҳои дашномомез пурсид мардак. Ромиз китфон дар ҳам кашид; чӣ гуфтанро надонист, вале пай бурд, ки ба даст афтид – то ин дам касе ўро ин зайл гунаҳгор надида буд ва то алвақт касе чунин саҳт нагирифта буд ва ба гумони ӯ дигар кас ҳақ ҳам надошт, ки аз вай чунин савол кунад, вале ин марди чаҳор кас медидагӣ, ки ба назари Ромиз ўро миёни панҷаҳо мачақ карда тавонад ва ба ин кор ҳақ ҳам дорад, беҳуда чунин савол накард. «Ту ба саволи ман ҷавоб надодӣ...»

— Ҷавоб ёфта натавонам, устод.

— Ин магар барои ту барин кас ҷавоб шуда тавонад? Айб... Худи Ромиз пай бурд, ки як қад парид.

— Рӯзат ба боғ монд?

Ромиз боз як қад парид ва донист, ки садои оншаба садои ин мард, ки аз паи ҷустуҷӯи ӯ будааст.

— Умедам чунин набуд...

Сари Ромиз тамоман ҳам шуд ва ёд овард, ки ин мард дар ҳаққи ӯ чӣ некиҳо кард. Шояд некие зиёд набошад, шояд киروي ба

забон гирифта ва ё фикр кардан накунад, аммо Ромиз аз ин чиз рӯ тофта натавонад; донад, ки ҳамин мардак набуд, Ромиз актёр намешуд: хонданӣ ҳам намерафт. Ҳамин мардаки некдил буд, ки Ромизи назарногири номаълумро маҷбуран хондан фиристод; шеърхонию шеърфаҳмии ӯро пай бурда ва худ кафил шуда ба институти шаҳри Москва фиристод. Ромиз чунин хизматро қадр карда тавонад, аммо ҳоло надонад, ки худро дар назди ин мард бо чӣ роҳ сафед бикунад. Ӯ сархам, даст ба сари синаи чап гузошта таъзим кард. Устод дарёфт, ки Ромиз чӣ хоҳад ва дигар он пурс тақроп нашуд.

— Чӣ нақшаю ниятҳо дорӣ? – гайри чашмдошти Ромиз пурсид ӯ.

— Худам надонам... Як умед дорам, ки Рӯдакӣ маро аз сахна берун кард ва бояд ба сахна баргардонад.

Устод ба сару рӯи Ромиз бодикқат нигарист ва ӯ маънии ин нигохро дарёфта «Моноспектакл ба забони русӣ» гуфт.

— Сигарет дорӣ? – рӯй ба дигар тараф тофта, пурсид устод ва Ромиз фаҳмид, ки ӯ гӯбори дил бароварданист. Ромиз куттии сигаретро дароз кард ва баъд гӯгирди афрӯхта пеш овард; сигарети устодро оташ дод. Устод ба чӯбчаи фурузони дасти Ромиз эътибор надода, даст ёзида куттигӯгирдро аз дасти ӯ гирифт. Ромиз пай бурд, ки устод хизмати ӯро қабул надорад, гирифтатар шуд, яъне гуноҳи ӯ дар назди устод кам нест.

— Одам ҳамин хел мешавад? – сигарет миёни ду лаб, ба ӯ нигоҳ накарда ва номи ӯро нагирифта, мурочиат норавшан, суол дод мардак.

Ромиз хост «маро гӯед?» пурсад, аммо худдорӣ кард. Хаёлу саволи ӯро «вағғӣ» даргирифтани донаи гӯгирд парешон кард.

— Ман дигар ба ту гап надорам, – дуди сигаретро фуру қашида ним даруну ним берун гуфт ӯ.

— Худаш ҳам як шумо рӯй нагардонда будед, – тоқат накарда гуфт Ромиз.

— Ман рӯй нагардонидаам, лекин одам пеш аз ҳама қадрӯ қимати худро бояд донад, нашунидаам, ки касе таъна карда бошад; шунавам, ки ҳама аз рафтори ту афсӯс хӯранд, замони ситеза набувад, сонӣ ба кӣ ҳам ситеза кунӣ? Аз рафтори ту дӯстон хафа, душманон шод...

— Ман душман надорам, устод...

— Чӣӣ? Душман надорӣ?.. Пас ту истеъдод нестӣ, пас ту актёр нестӣ, пас ту ҳеч кас нестӣ, ба касе лозим ҳам не, касе дар бораи ту фикр накунад, касе мавҷудияти туро надонад... Ин фикрро аз сар дур бикун, ҳама дӯсту душман дорад, ҳатто ҷону ҷонварон. Бе-парвоиат аз ҳамин ҷо будааст... Давлати бузургро душман бузург. Одами бузургро низ душмаи бузург. Касони беақл, гӯлу гаранг душман надоранд, насихатгар доранд ва агар бамулоҳиза нигоҳ

кунӣ, ҳамон насиҳатгарон душмани онҳост, зеро чизҳое фармоянд, ки барои ислоҳу иҷрояш онҳо кудрату фаросот надоранд.

— Бовар кунед, устод, ҳама барои ман дӯст, ба ягон кас рашқу хасад надорам...

— Пас чаро ситеза кунӣ?

— Пастихои баъзе касон маро кушад...

Устод зуд-зуд дуди сигаретро фурӯ кашид ва гӯё ки дигар дуд намонда бошад, вомонда аз чӯй он тараф андохт ва ангуштон ба ҳам соида, «Хайр, худат донӣ» гуфт ва бирафт. Ромиз хайрон монд, ки устод ба хонаи ӯ надаромад, ҳамроҳаш дар ягон ҷо нанишаст, бо ӯ чун роҳгузар муомила карду бирафт. Ин Ромизро дашном буд, то хубтар биандешад; андешааш чунон, ки пас аз як моҳ аз ҳоли устод хабар гирифт: даъватномаи моноспектакли «Дар танҳой» дошт, устод ба ин намоиш хонд...

Парда кушода мешавад. Манзараи Ҳуснобод. Боғи хуррам, сабззор ва обшор. Овози шоир ояд. Худ пайдо гардад. Куртаи суфи сафед дорад ва аз болои он дебочаи сабз, дастори хурди сафед ва саропо тозаву озода. Байни боғ сафедори буридаест пӯстканда, бар он нишинад. Китоби зери кашро гирифта варақ занад, хонад. Сонӣ ба марғзор нигариста ба вачд ояд, варақи тоза аз байни китоб гирад, қалам чӯяд, наёбад ва аз ёд гӯяд:

*Ҳон ташнаҷигар, маҷӯй з-ин боғ самар,
Бедистонест ин риёзи бадудар.
Беҳуда мамон, ки боғбонат ба қафост,
Чун хок нишафта гиру чун бод гузар.*

Боде сабук вазида дарахтонро ҳаму рост кунад. Рӯдакӣ бархе-зад. Бод фаши дастор ва бари домони ӯро пас бубарад. Аз ҳавои тоза фараҳ биёбад ва ба сӯе нигарад. Дар баландии кӯҳ тарҳи деҳа тобад:

*Бар шиқи туам на сабр пайдост, на дил
Бе рӯи туам на ақл барҷост, на дил,
Ин гам, ки марост, кӯҳи Қоф аст, на гам,
Ин дил, ки тuroст, санги хорост, на дил.*

Дар ин боғ баҳору чавонию ишқ буд. Шоир шод буд, чунон тобад, ки аз боғ бурун рафтанист, озими сафар аст. Ҳам шуда аз болои сафедори хобида китобро гирифт, пушт ба боғ ба толор рӯ овард:

*Чое, ки гузаргоҳи дили маҳзун аст,
Он чо ду ҳазор найза боло хун аст.
Лайлисифатон зи ҳоли мо беҳабаранд,
Маҷнун донад, ки ҳоли Маҷнун чун аст?*

Пас чунон ки дар толор касеро дида бошад, дер ба қатори пеш нигоҳ карда ва даст ба ишора он сӯ ёзонад:

*Бе рӯи ту хуриеди ҷаҳонсӯз мабод,
Ҳам бе ту ҷароғи оламафрӯз мабод.
Бо васли ту кас чу ман бадомӯз мабод,
Рӯзе, ки туро набинам, он рӯз мабод!*

Шоир ба боғи зебо баргардад. Дар ҳар гӯша, зери ҳар дарахте шеър гӯяд. Озод, масрур ва беғаш аст. Чунин вонамояд, ки дунё аз они ўст: ҳокими мутлақ аст; касе ўро аз ин даргоҳ наронад, ин сайргоҳро барои ў омода сохтаанд. Бибояд аз баландӣ оламу оламиёро шеър гӯяд. Дар ин чо касе ба ў ҳалал нарасонад, касе ўро аз ин манзил наронад; ин чо касе нест, ки ба ў рашк барад, боиси бухлу хусумат, макру фиреб, дасиса ва бурду биёри касон, хархаша, чангу ҷидоли дигарон ва боз бисёр носозиҳои рӯзгор гардад. Театри яккаса. Аз ин рӯ дар сахна на чанги тан ба тан аст, на муборизаи баду нек ва на фитнагарӣ ҳасту рафиқфурӯшӣ ва на бадҳоҳиву маккорӣ ва на ягон қаҳрамони бемислу монанде. Барояд, ки тамошобин низ хушзавқ аст ва баробари шеър гуфтани шоир онро чун ҳаво фурӯ бурда, таҳлилу ҳазм кунад; мутобиқи оҳанги шеър, монанди сафедорони Ҳуснобод сар чунбонад... Мурод аз ин моноспектакли актёр чӣ бошад? Мардумро ба чӣ талкин кардан хоҳад? Ҳо, танҳо ба некӣ... Танҳо ва танҳо... Шояд аз ин рӯ Ромиз ҷустаю кофта чунин чизро интиҳоб карда бошад...

Ў хониши худро на ҳамчун бозии актёр, балки ҳамчун шеърхонӣ ба тамошобин, бехтараш, ба шунаванда пешкаш карда буд. Барои ҳамин чандон қонеъ набуд. Дар дил чӣ андеша дошт, худ донад. Шояд азми сафар дошт, шояд саросар гаштани оламо мехост; ба ҳар тариқате дар боғ ва дар худ намегунҷид.

*Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд,
Бо бӯи гулу мушку насими суман ояд...*

Сахнаи дигар.

Бухоро. Даргоҳи шоҳ. Манзараи манораву мадрасаҳо тобанд. Рӯдакии кӯҳистонӣ либоси шаҳрӣ ва дарборӣ дорад. Вале на он шодие, ки дар Ҳуснобод дошт. Сахна тиратар шавад. Шоир фарёд задан хоҳад, вале нафас дар гулӯ печида ва барои он ки гирифтӣ гураҳи гулӯ кушода шавад, якбора ба толор рӯ меорад:

*Бо дода қаноат қуну бо дод бизӣ,
Дар банди тақаллуф машав, озод бизӣ
Дар беҳ зи худе назар макун, гусса махӯр,
Дар кам зи худе назар қуну шод бизӣ.*

Ва баъди ин садои марғуладори ӯ чунон ба толор танин андохт, ки ҳаргиз шеърро чунин хушоҳангу нишонрас касе нахонда буд. Ромиз надонист, ки толорнишастагон ӯро чун шунаванду дарк кунанд, вале хуб донист, ки ин чиз на ба ҳар кас муяссар шавад:

*Чун ҳодиса ҳаргиз талабам кас накунад,
Як пурсиши гарм ҷуз табам кас накунад.
В-ар ҷон ба лаб оядам, ба ҷуз мардуми чашим,
Як қатраи об бар лабам кас накунад.*

*Дар манзили ғам фиканда мафраиш моем,
В-аз оби ду чашим дил пуротаиш моем.
Олам чу ситам кунад, ситамкаиш моем,
Дастхуши рӯзгори нох(в)аиш моем.*

Саҳна тиратар шуд. Ҷуз пайкари шоир дигар чиз наменамуд. Манзараҳои шохонаи Бухоро наметофтанд. Ба назар мерасид, ки шоир баландиро боло мешавад ва гоҳ-гоҳ баргашта ба пас мениград ва ба мардум мурочиат мекунад:

*Агар ғамро чу отаиш дуд будӣ,
Ҷаҳон торик будӣ ҷовидона.
Дар ин гетӣ саросар гар бигардӣ,
Хирадманде наёбӣ шодмона...*

Моноспектакли яксоатаи актёр Ромиз поён ёфт. Ӯ ба коми торикӣ рафт ва ба истиқболи кафкӯбии тамошобинон баромад. Саҳна равшан шуд. Рӯдакӣ аз саҳна поён фаромадани буд, ки ба пешвозаш шоири даврон, ки мардуми тоҷик аз шоирони бузурги гузашта кам намехонанд, омад. Ромиз гумон надошт ва пай ҳам набурд, ки устоди бузург ба дастфишории ӯ омада бошад. Ӯ бо фармуи мудирӣ театр бояд ба толоре равад, ки драматургҳо, санъатшиносон, ходимони рӯзнома ва ахли адаб бошанд. Ӯ сӯяш омадани устодро дид, вале фаҳм накард. Чунон ки ӯро токи электрикӣ зада бошад, якбора бозистод. Рӯ ба рӯи устод бозистод ва монанде ки кадри дар экран боздоштаро ба ҳаракат оваранд, бо суръати ҳайкал гаштааш ба ҳаракат даромад ва ҷониби шоири бузург қадам монд... Ҳарду ҳамдигарро ба оғӯш кашиданд. Устод

ба беги гӯши ӯ чизе гуфт, вале Ромиз нафаҳмид, мазмун ниҳоят паст гуфта буд. Чунон паст, ки гӯё ӯ ҳамин зайл пичиррос зада бошад. Гӯё Ромиз ҳам ба гӯши устод чизе гуфт, вале устод сухани ӯро фаҳмид, ки...

На, нафаҳмид, садои баланди кафкӯбии тамошобинон овози Ромизро қатъ гардонд: онҳое ки майли бурун омадан доштанд, чунин рафтори шоиру хунарварро, ки беҳтар аз ҳар гуна намоиш буд, дида ҷо-ҷо бозистоданд ва баргашта каф кӯфтанд, чунон каф кӯфтанд, ки вақти намоишро тамом кардани Ромиз, гоҳи дубора барои миннатдорӣ пеш омаданаҳ каф кӯфта буданд. «Борҳо шунида будам, устод, вале намедонистам, ки ин қадар хоксор, кадршинос...» Чорқарс шуд, андешаи Ромизро пароканд. Ромиз аз оғӯши устод раҳо шуда, сари таъзим фуруд овард.

Тамошобинон кафкӯбон мебаромаданд, баъзеҳо устоду Ромизро ҳалқа гирифтанд. Ҷо-ҷо драматургҳою санъатшиносон ҷору панҷ шуда баҳс доштанд, аз ҳаракат, имою ишора ва ваҷоҳаташон маълум буд, ки на танҳо баҳс, балки машварат бикунанд. Ҷавонон, духтаракон (албатта донишҷӯён), ки ба қадом роҳ ба ин намоиш даромадаанд, китоб, дафтар ва зухурнавис дароз мекарданд, то устоду Ромиз соядасте бигуздоранд. Ромиз дар китобе «Рӯдакӣ», дар дафтаре номи худ ва дар авроқ «Эзоп» менавишт, ки ба хотири дӯсташ Ғиёс буд...

...Муҳокима на дар зол, балки дар толори шафат, ки одатан барои меҳмонони олиқадр ҳам ҷои пазиро, ҳам ҷои рӯпӯшу қулоҳкашӣ ва ҳам фароғатгоҳ буд, мегузашт. Фарши тахтакӯби онро бо пойандозҳои сурхи баланд пӯшида буданд. Як раҳи обӣ ва як раҳи сабзи баҳанд, ки дар хошияи пойандозҳо буд, камони рангаи рӯзҳои офтобборонро ба хотир меовард... Ромиз гумон надошт, ки ин қадар одам чамъ мешаванд: драматургу санъатшиносон шояд барои шунидани фикри одамони мӯътабар омада бошанд: барои шунидани фикри шоири бузург ва режиссёрон, ки барои «Моноспектакл» хизмате надоштанд. Директори театри ба номи Пушкин ҷаҳор даҳан гап зад ва сонӣ хоҳиш кард, ки ҳозирон андешаашонро бигӯянд... Як марди ларзони айнакӣ сурфиду бархест ва ба сухан пардохт: «Аз воҳӯрии устоди бузургамон бо хунарвар... маълум ки намоиш ба он кас писанд омадааст. Ба мо ҳам писанд омад. Актёр (режиссёр, сахнагузор, суфлёр ва ҳар чизе ки хоҳед) хеле заҳмат кашидааст, шеърӣ зиёдеро аз ёд кардааст, ки ин кори ҳар кас не... ин кори ҳар кас не, рафикон... қоил шудан лозим... қоил нашуда ҳам намешавад... қоил. Лекин, рафикон, ба қоилӣ қоилу ба ин кас кӣ иҷозат додааст, ки аз пеши худ ин хел корхоро кунанд... вақте ки мо – драматургҳо сахна намеёбем, ки песамонро ба халқ намоиш диҳем...

— Қадомашро? – пурсид санъатшиноси шаккок.

— Фарқ надорад... Ман хайрон, ки Вазорати маданият кучо нигоҳ мекунад...

— Бубахшед, драматурги мӯхтарам,.. ҳа, гап занед, гап занед, – муовини вазир ба ош чакка шудан хост, вале ҷӣ шуд, ки худдорӣ кард.

Справка: «Актёр Ромиз Рабиев, бо ягон ташкилот договор надорад, касе ин корро ба ӯ нафармудааст... аз пеши худ, аз пеши худ ин намоишро сохтааст... қабули он бояд ба вазорат ва ё ягон театр вобаста бошад. Актёр Ромиз зиндагӣ кардан хоҳад... ва ба ин ҳуқуқ ҳам дорад... Вай нахоҳад, ки мисли нависанда Скардис¹ ба саратони меъда гирифта шуда мурад...»

— Мо медонем, ки дар управленияи санъати Вазорат рахт-рахт папкаҳо хобидаанд, як кас онро варақ намезанад.

— Шумо ҷӣ асари нағз навиштед, ки рӯи об набаромад? – ин саволи Холиқ Бердиевич буд.

— Хоҳиш мекунам, сухани маро набурред, як кас гап ҳамроҳ кунад, гапамро гум мекунам... Гап дар бораи песаи ман наме-равад... умуман... ман чиз нависам, ҷояшро меёбам...

— Пас, чаро Ромиз ҷояшро наёбад, – боз саволи Холиқ буд.

— Маълум мешавад, ки ин кори шумо? – айнакашро гирифта пурсид драматург.

— Не, кори ман не, ман ҳам мисли шумо, даъватӣ... лекин ман орзу мекунам, ки навиштаҳои шуморо ҳам ягон актёр ҳамин хел тайёр карда ба сахна гузорад...

— Ба фикри шумо... ба ақидаи шумо... ба гумони шумо... лекин гап ин хел нашудааст...

Драматург айнакро ба пешкисаи курта андохтани шуда, афтонд.

Директор: Хоҳиш мекунем, то дар бораи спектакли иншаба гап занед... Марҳамат, кӣ? Боз кӣ гап задан мехоҳад?

— Хайр, ман чорта гӯям, – вазнашро бардошта гуфт актёри гаронвазн, ки ба ақидаи ҳудаш бехтарин нақшхоро ӯ дар театр бозӣ кардааст, – гап ҳамин ки драматурги мӯхтарам дуруст гуфт. Шахсан ман чандин нақши песаҳои ин касро бозидаам, аммо надидаам, ё нашунидаам, ки ягон кас маро «хайфи ту, чаро ин нақшро бозӣ кардӣ?!», гуфта бошад. Инро худи Ромиз ҳам хуб медонад...

«Бале, хеле хуб медонем...»

— Лекин ҳамин Ромиз, ки имрӯз чунин дабдаба кардан мехоҳад, аз песаҳои драматурги мӯхтарам ягон нақш набозидааст, ёдам ҳаст, ки ҳатто рӯирост, намоишкорона «ман ин хел драматургро намешиносам ва дар песаҳои ӯ иштирок кардан ҳам намехоҳам»

---

1. Скардис – қаҳрамони романи Авижюс

гуфта буд. Чуноне ки яке аз кахрамонони асари драматург мегӯяд: айб дар ош аст ё дар мош? Намефаҳмам, ки айб дар театр аст, дар директори театр аст ё дар Вазорат...

— Набошад, аввал ҳамин чизро муайян кунед, сонӣ гап мезанед... – катъӣ гуфт директори театр Владимир Ахмедович. – Хошиш, ки дар бораи моноспектакл гап занед. – Марҳамат, Лолахон, – гуфт директор ва ба шоири бузург рӯ овард: – Устод, Лолахон – санъатшинос, Институти санъатро дар Москва хатм кардаанд. Марҳамат!

— Намедонам фикри дигарон чӣ хел аст, ба назари ман чунин иқдоми актёр Ромизро табрик кардан лозим аст... Агар диққат карда бошед, Ромиз актёри оддӣ нест – дар шеърфаҳмию шеърхонӣ шоир аст, мутафаккир аст. Барои ҳамин ба кори хуби ӯ сарсарӣ нигоҳ кардан ё ким-чӣ хел дардхою касалиҳои дигарро оварда ба ӯ часпондан хуб нест. Ин ҷо устоди мӯхтарам (ишора ба шоир) нишастаанд, фикрашонро шояд гӯянд, ман ҳамин қадар арз мекунам: «саҳнаҳои театри мо то имрӯз чунин актёрро надида буд...»

— Дар ин ҷо рафиқон ҳар хел суханҳо гуфтанд, шояд онҳо ба таври худ ҳақ бошанд, онҳо бояд аз дигарон театру саҳнаро хуб фаҳманд, ман ҳамин қадар ба суханони Лолахон илова мекунам, ки дар саҳнае, ки актёр Ромиз ба мо намоиш дод, фақат Балъамии вазир намерасид...

Дигар ҳамаи онҳое ки дар он ҷо нишаста буданд, каф кӯфтанд.

Ромиз зохиран ором буд, вале дилаш ба танг омада буд, устоди ӯ, ки паҳлӯи шоири бузург менишаст, панҷа мушт мекарду мекушод, меларзид. Ӯ бархестанӣ буд, ки шоир боздошта шинондаш ва солорона, вазнин сӯи Рӯдакӣ қадам андохт. Ромиз қасди ӯро пай бурда ба пешвозаш омад. Шоир даст ёзонда аз ду бари рӯи ӯ дошт ва аз пешониаш бӯсид. Ромиз низ устодро саҳт оғӯш карда бӯсид ва токат накарда, тозон дарун рафт...

2

Ромиз дилпур назди Ҷаҳоноро рафта, ташаккур хонданӣ буд, ки бозгашту барори театриаш ба туфайли ӯ шудааст. Зеро агар ӯ набуд, эҳтимол Ромиз аз баҳри чунин касб баромада монанди шоир Фалакӣ майзада мешуд. Ба ҳар ҳол, ҳар чӣ буду набуд, ба ин чиз он зан саҳм гузошт ё на, Ромиз ҳамин зайл фикр дошт. Ба наздаш омадану гарданшахона ва ситезакорона гап заданҳои устодаш, гуфтаҳои Хола-мулло ва гапу калочаи мардум туфайлӣ менамуданд, аммо гапи Ҷаҳоноро қонунӣ. Шояд ҳамин тавр ҳам бошад, лекин Ромиз аз ирода ва дархостҳои худ хабар надорад, чидду чаҳд ва худҷӯйҳои худро фаромӯш кардаст. Ҳар лаҳза пеши назараш ояд, ки «муаллима»-и нуронии Гиёс бо чӣ аломате ба

Ҷаҳоноро монанд аст ва ё баръакс: Ҷаҳоноро дар киёфаи худ чизе аз он муаллима дорад, вале он коре, ки муаллимаи нуронӣ рӯзи дафни Ғиёс кард, Ҷаҳоноро...

«Аз даҳанат бод барад!»

Актёр як қад парид аз садои ғайб.

Ромиз роҳи Гулгашти Ҳофизро пеш гирифт. Ҳама хаёл, фикр ва андеша аз сараш дур, фақат дар гумони он, ки Ҷаҳоноро дар паси кадом буттаи Гулгашт ўро чашмдор аст ва омаданаширо дида, худро ниҳон созад, то ҷавонмард чун ҷӯё шавад. «Ҳаёли бозихои кӯдакона». Ромиз алҳол ҳамин қадар ангошта тавонист. Ва боз гумон дорад, ки Ҷаҳоноро аз ў ранчидааст – барои рӯзи имтиҳону қабули моноспектакл ўро хабар накарданаш. Шарм дошт, ки ҳоло чӣ шавад? Рӯзи намоиши аввал албатта хабар мекунад... Аз пас садое омад, ки рӯзи боронии аз бӯрёкӯбони Соҳиб баргаштанаш шунида буд. Садои ошно, садои ҷонбахш, гӯё ин оҳанг ба гӯшҳои мисли сурб рехтаанд. Ў якбора барнагашт, ки ин оҳанги гувороро қатъ нагардонад, балки гӯш ба садо дода, оҳиста-оҳиста мерафт.

«Муборак шавад, Ромиз!»

Ромиз бозистод ва баргашта ба ў нигарист, вале сухане наёфт, то бигӯяд. Ба чашму рӯи ҷавонзан нигарист. «Наход, ки дили ман рост гуфта бошад, ки ту маро нигарон мешавӣ?»

— Лаббай? – садои дили ўро шунидагӣ барин рӯ овард занак.

— Мегӯям, ки шумо дониста омадед ё...

— Чиро?

— Нигарон буданн маро.

— Медонед, ки роҳам ҳамин, – хандида гуфт Ҷаҳоноро.

— Фидои роҳатон!

— Гуфта будам, ки ба шумо чунин гапҳо нозебо...

Ромиз ба хаёл рафт.

— Бубахшед... Дар хона маро нигаронанд... Ягон вақт...

— Фардо! Фардо ҳамин вақт шуморо нигарон мешавам!.. Фардо! – гуфт Ромиз баччагон барин ва бо умеди, ки фардо ўро боз буфинад, баъди ба ҳавлӣ даромадани занак дилкашол баргашт.

... Ромиз Саидаро дар хона пайдо накард, аз ин чиз хафа ҳам нашуд, зеро медонист, ки ў як ҷои рафт дорад ва он ҳам осида ва дилпур. Хеле рӯи ҳавлӣ қадам зад ва аз дер омадани Саида парешон шуда, дари соҳибхонаро кӯфт.

— Салому алайкум!..

— Шумо чӣ хел шӯӣ, гардам, – ба саломи Ромиз алейк нагуфта вағғид Хола-мулло. – Шӯӣ ҳам ҳамин хел мешудааст-дия, муллоҷон?

— Кор буд, Хола-мулло...

— Ҳама ҳам кор дорад, шумо як чои аниқ надошта бошед, ки... Аз шумо искорӣ наздиктар...

Ромиз аз гапҳои Хола-мулло пай бурд, ки Саидаро мошини ёрии таъҷили омада бурдааст. «Ташаккур, Хола-мулло, хайрият, ки шумо будаед» гуфт ва ба лаб во карда, чизе гуфтани занак нигоҳ накарда тозон аз дарвоза бадар рафт. Ҳамин лаҳза Хола-мулло пай бурд, ки Ромиз кӯдаквор рафтор мекунад, ҳатто ба кучо бурдани ӯро напурсида, тозон рафт. То қабулгоҳи таваллудхона давид ва аз занак назди ғурфача нишаста Саидаро пурсон шуд. «Дар «фарёдхона», ба тирезаи болои дари даромадгоҳ нигоҳ кунед» фаҳмонд занак. Ромиз берун баромада дергоҳ ба тирезаи ошонаи дуом нигарист ва дид, ки сояи касе пеши тирезаро ин тараф, он тараф мегузарад. Беқарорӣ дорад. Ромиз аз он сояе, ки гардиш мекард, беқарортар буд. Ӯ тақдири Саидаро меандешид. Азоби зодан як тараф, вале хавфи он дигар. Падар дуртар рафт, то фарёди ӯ нашунавад, аммо умед дошт, ки агар он сояи назди тиреза сояи Саида бошад ва шуду чашмаш ба шӯ афтад, қувват мегирад. Вале дар паси тиреза сояҳо пайдо шуданд ва даву гечашон аён буд. Ромиз пештар, зери тиреза омад. Ба гӯшаш фарёди зан расид; аз пасаш садои аввалини тифле: одами нав ба дунё омад. Ва касе надонад, ки ин одами нав кӣ шавад ва чӣ гуна кас. Аслиҳаи нав барорад ва ё касе шавад, ки тамоми калидҳои барои тарқонидани бомбаву тӯпҳо гузоштаро дуздид, ин аслиҳаҳои одаму оламсӯзро нобуд созад. Ҳар кор карданиш мумкин, аммо бо дили инсон чӣ муносибате мекарда бошад; инаш муҳим: агар дар дунё дили инсониятро ба даст оран, онро маёзорӣ, хотиру рӯзгори онро хуш дорӣ, ҳеч гуна ҷангу ҷадал нашавад. Мушқилоти аввал ҳамин аст... Одамии барои чӣ ба дунё ояд? Барои омадану рафтан? Барои дил озурдан?.. Одамии ба дунё омаданро надонад, вале рафтаниро яқин кунад. Аммо дар сари қор, дар сари ҷаҳл ва боз дар мавридҳои зиёде, ки ҳалли мушқилот дар дасти ӯст, ҳамин чизро низ фаромӯш кунад. Фаромӯш кунад, ки осудагии хонадон аз ӯ вобаста аст, фаромӯш кунад, ки ҳама чиз аз ҳамин ҷо сар занад: хонадон ин Ватан аст, хонадон ин дунёст, хонадон нафс дорад, хонадон осудагӣ хоҳад, ба вай эътибору шараф лозим аст, иззати нафси онро лағад задан нашояд, обрӯи онро дар назди дигарон реҳтан набояд... Хонадон қадҳудо дорад ва ҳама гуна бурду бохт аз ӯ вобаста. Шуду фарзанди ноҳалафе дар ин хонадон ба дунё ояд, шикасти он хонадон бувад... «Саида!» фарёд зад дили Ромиз, «Саида!» фарёд зад худи Ромиз. Вале ҷавобе нагирифт. Сояҳо низ гум шуданд. Ба гӯшаш садои тифлона омад; чунон саҳт расид, ки гӯшашро сӯроҳ карда бошад, сонӣ чунон ором шуд, ки гӯи гӯши Ромиз қуфл зад. Ромиз фақат донад, ки боз даруни бино шуда, гунг барин ба рӯи занак, ки маълумот расонад, нигарон истод.

— Ҳоло ҳеҷ гап не, – аз нигоҳи Ромиз рамуз гирифта гуфт ӯ.

— Не, маълум, ман фарёди ӯро шунидам, – ба забон омад Ромиз.

Занак бо таачҷуб ба рӯи ӯ нигарист. Магар ошуфтагиге дар чеҳраи ӯ хонд, ки гуфт: «Осуда бошед, хуб шавад»... ва бархеста дилу бедилон хабаргирӣ рафт ва зуд баргашта «Писар муборак!» гуфт. Вале Ромиз бовар накард, ки занак боло набаромада, ба хурсандии ӯ чунин гӯяд. Ромиз чизе нагуфта, ба рӯи занак қарахт нигоҳ карда истод ва баъде ки занак такрор кард: «Писар муборак!» ташаккур хонд ва бедор шуда пурсид: «Рост?»

— Рост, – такрор кард занак, вале Ромиз надонист, ки чун аз дар баромад. Аз магазин шир харид ва тез хона рафта, оташбасарро даргиронда, оташашро тез кард ва хона даромада, китоби Рӯдакиро гирифта андармон шуда то баромад, ки шир дамида, рехта, дар таҳи он як пиёла барин ҷӯшида, қиём гаштааст. Оташбасарро хомӯш карда боз сӯи магазин тохт, вале шир тамои шуда буд. Ӯ ба чунин қорҳо балад набуд, надонист ҷӣ қор бикунад. Ба кулинария даромад ва чизе, ки номашро тарҷима карда, мулоимхунук (холодес) монда буданд, харида ба қоғаз печонд ва як банка мураббои олуболую печене харида башитоб сӯи таваллудхона рафт.

— Ҷӣ, шумо занатонро нағз надида гирифтед? – қоғазпечро кушода пурсид занак.

— Барои ҷӣ?

— Қас ба занаш душман бошад, ин хел чизро меорад, – мулоимхунуко дар назар дошта гуфт ӯ.

— Узр, аз нофаҳмӣ, – сурх шуда гуфт Ромиз.

— Ягон занак нест?

— Ҳаст, лекин ман ба он қас гап назадам...

Ромиз ба Хола-мулло гап назад, лекин ба ин хел қорҳо ақлаш ҳам намерасид. Зеро Саида кӯдакҳои аввалро дар деҳа назди модар зода, ба Ромиз чандон ташвиш наоварда буд. Аз ин рӯ имрӯз ҳисобашро гум кард. Фаҳмид, ки ҳамаи ин душвор будааст, донист, ки зиндагӣ ташвишҳои пай дар пай доштааст ва ҳамаашро якбора пешкаш намекардааст; ташвиши тифлӣ дигар будааст, ташвиши ҷавонӣ дигар будааст ва албатта ташвиши пириӣ дигар: муҳиммаш ҳамин, муҳиммаш, ки қасро давлати пириӣ бошад; дар тифлӣ ва ҷавонӣ ба ҳар тарике бошад, зиндагӣ бигзарад; қувват ҳаст, мадор ҳаст, вале дар пириӣ ин чиз нашавад ва дар зиндагӣ пире набуда, ки орзуи ҷавонӣ накунад. Одаи хамроҳи худ ташвишҳо оварда. Ташвиши овардаи ӯ ташвишҳо зояд. Рӯзгори сода мураккаб гардад...

Касе дар кӯфта Ромизро бедор кард. Ӯ чаشم кушода дид, ки субҳ равшани дорад. Ромиз аз चुнии новакт садо додани дар парешон шуд. Чашмонашро молида-молида дарро кушод ва Хола-муллоро дида саволомез ба рӯи ӯ нигарист:

— Назди келин намеравӣ?

— Меравам. Чӣ гап, Хола-мулло? – аз «ту» гуфтани ӯ хайрон шуда пурсид.

— Атола пухтам...

— Саломат бошед, Хола-мулло... Барвакт нест?..

— Барвакт? Шумо мардҳо дард нақашед, аз кучо донед, ки... Ха... Баъд ту артист мешам, гуфта ба Саида бепарво нашав... Ин хел занро дар ҳафт қабати замину осмон наёбӣ...

— Чӣ гап шуд?..

— Ҳеч гап не. Тез бош, атола хунук нашавад. Яктоз бар.

— Хуб, – гуфта Ромиз дасту рӯй пишакшӯ карда баромад. Офтобзард ба дари зодхона ҳозир шуд; дар куфл буд. Аз пасу паҳлӯи бино давр гашт, вале Саидаро ёфта натавонист... Атола хунук шуд ва сари Ромиз ба дард омад.

Соати ҳашт дарро кушоданд. Ромиз овардаашро ба духтараки вазнинчусса, ки шабу сахар худаҳам бояд ба фарёдхона мерафт, дароз кард. Ӯ ду сатили сирдори кабудро рӯи миз тараққос зада монд ва бар курсӣ нишаста «сабр кунед» гуфт. Сонӣ ба ҳар саволе, ки аз ӯ мепурсиданд, дағали мекард ва ё зуъм карда ҷавоб намедод.

— Духтари нағз, то ин қадар дағали кардани чандин бор рафта меомадед, – оҳиста гуфт Ромиз.

— Ман ба шумо паровоз не, ки пешу қафо рафта омадан гирам. Ана дар он чо рӯихат: аҳвол, температура ва ҳамааш навиштагӣ...

Ромиз ба ӯ гап зада пушаймон шуд ва андаке сар ҳам карда ба андеша рафт: «Ин мардум одобу назокат ва муомиларо кай ёд мегиранд? Кор вазнинӣ карда бошад ва ё ба дилат зада бошад, баромада рав, лекин дили одамонро наёзор...»

— Писарам, хафа нашавад, вай фикри зоиданро дорад, сараш гич, – солхӯрдазане авзои Ромизро пай бурда, оҳиста ба паси гӯши ӯ гуфт ва назди дариҷа рафта ба духтарак муроҷиат кард:

— Духтарам, палатаи 56, Соҳибова Саврӣ.

— Сабр кунед.

— Духтарам, кор қардан нахоҳед, хона шинед, сахар катӣ феълунияти мардумро нагардонед.

— Шумо одат қардагӣ, хона шинед. Мо одамони советӣ кор мекунем.

— Қоидаю қонундониатон-ба қоил, лекин дар лавҳача қабул аз соати ҳашт навиштаанд, нӯҳ шуда истодааст. Натавонед, боло бароед, – ба ишораи ангушт фарёдхонаи болои сарро нишон дод занак...

Духтарак гирия карда, рафт ва занакҳои солхӯрда омада: «Ку биёрен!» гӯён ба рӯи коғазу халтаҷаҳо рақами палата ва ному номи падари модарони навзоро навишта, ду сатилро пур-пури овардаҳо карда, бардошта бурд. «Мешудааст-ку» гуфт занак аз паси ӯ.

Ромиз аз он занак рақами палатаи Саида хобидаро ва чӣ тарз аз пас рафта ҷеғ заданро пурсида, паси бино гузашт ва мувофиқи фармудаи занак аз зери дарахти маҷнунбед фарёд кард: «Очи бачҷаҳо, хӯ-ӯ очи бачҷаҳо!».

Дар он ҷо, ки ҳама очаи бачҷаҳо буданд, аз тирезаҳо сар бароварда ба Ромиз нигоҳ карданд ва ба оҳанги шӯхиомези садои ӯ хандиданд. «Палатаи 65?» аз ҷавонзане, ки ду бари рӯйаш пур-пури зулф буд, пурсид Ромиз. «65-ум! – ҷавоб дод он зан. – Кӣ лозим?». «Очи бачҷаҳо!» аз шӯхиаш намонда гуфт Ромиз.

Ҷавонзан хандид ва чӣ нуқсе дар лабу даҳон дошт, ки бо каф пеши даҳонашро пӯшид. «Кӣ охир?» даст аз пеши даҳон набардошта боз пурсид занак. «Наход, ки шумо очи бачҷаҳоро нашиносед?» Ҷавонзан аз ханда худдорӣ карда натавониста аз тиреза дур шуд. Ба ҷои ӯ мазмун, садои Ромизро шинохт, ки Саида рӯйҷои сафедро ба китфу сари сина печонида, табассумкунон ҳозир шуд.

— Чӣ хел? – баъди салому алейк пурсид Ромиз. – Ва боз шӯ-хиашро давом дод: – Очи бачҷаҳо будани шуморо намедонанд?.. Муборак!

Саида табассум карда ва каме хурро пас кашида, сар ҷунбонд.

— Саломатӣ?

— Нағз, – кӯтоҳ ҷавоб дод Саида, вале ба назари Ромиз намуд, ки рангаш парида, лабонаш карахш баста, ҳудаш андаке ранҷа тобад. «Албатта барои хабар нағрифтанам» аз дил гузаронд Ромиз, вале ба Саида гуфта натавонист, ки шаб боз овора аст. «Чӣ биёрам?» пурсид Ромиз. «Ҳеҷ чиз» ҷавоб гирифт.

— ...Худатонро печонед, тирезаро пӯшед, – чӣ гуфтанро надониста ҷунин муроҷиат кард Ромиз ва кокули ҳамоили маҷнунбедро дастмол карда, чашм ба тиреза аз зери маҷнунбед дур шуд. Ромиз ба Саида хуб қабул шудани «Моноспектакл»-ро ва имшаб нахустнамоиш доштанашро гуфтани буд, аммо аз вачоҳати рӯи завҷа чӣ рамуз гирифт, ки гап назад. «Бояд мегуфтам. То ӯ медонист, ки ман ҳам аз ташвиш озод нестам... Мефаҳмид, ки барои чӣ ӯро хабар гирифта натавонистам... Наход, барои ҳамин аз ман хафа шуда бошад?.. Вай ин чизҳоро мефаҳмад. Шояд «чаро шавҳаратон хабар намегиранд?» гуфта ӯро безор карда бошанд... Ҳо-о ин занҳо ганда, ҳама балоро онҳо хезонанд, ба оилаҳо шӯр

андозанд, қариб дар бораи ҳама мардон маълумот гиранду якро сад гӯянд...» раҳорах андеша мекард Ромиз. Ў ки умри кӯтоҳ ба андеша сарф кардааст ва чуз дарди сар чизе надидааст, аҳд карда, то ба ҳар гапу калоча эътибор надиҳад, то ҳар чизи нолоиқ боиси парешонии хотири ӯ нагардад.

Ҳалки Ромиз хушк шуд. Маълум ки торҳои асаби ӯ боз афшурда шуданд, дилу хиссиёти ӯро боз ба танг оранд ва ӯ бекарор гардад, дар бораи оламу одам андеша бикунанд; боз галаёни андешаҳо ӯро бераҳа созанд ва халал расонанд, ки ӯ худшиносӣ бикунанд, худро дарёбад; ва баъди ташвишҳои навбатӣ акси сардояшро аз дигар ҷойҳо шунавад: қорҳои қардаю ноқардаи ӯро муҳокима кунанд ва баъдан вай фаҳмад, ки дар байни ин қадар ташвишҳо ва барору нобарориҳо боз гапҳои шудаанд, ки дар ҳақиқаташ ҳайрон монад. Хушёр гардад, вале дер. Сонӣ фаҳмад: ба гуфтаҳои Рӯдакӣ сарфаҳм равад, ки дунё «гирдгардон» аст ва ҳар сазое расад, аз қардани худ расад.

Имрӯз Хуршедро ҳуди Ромиз ҷустуҷӯ қард, зеро ӯ кам наояд, ҳатто рӯзи супоридани моноспектакл ҳам ӯро дида натавонист; ин чизро тасодуф гумон қарда, он қадар аҳамият надод, аммо дар ин миён ки Хуршед пайдо нашуд, дили Ромиз ба тахлуқа афтода аз паи дидани дӯсташ шуд. Ӯро дар театр пайдо накард. Дар хонааш пайдо накард, аз ҷойхонаи «Роҳат»-у чанд ҷои дигар низ наёфт, ки қанори наҳр рафта андаке дам гирифта, бегоҳ тозарӯх ба театр ояд. Набояд чунин шавад, ки Хуршед аз омадҳои Ромиз беҳабар монад, махсусан дар чунин рӯз, ки ҳам писар ёфтаасту ҳам аввалнамоиши «Рӯдакӣ» баргузор мегардад. «Аҷиб! Чунин ҳам мешудааст».

Ромиз пеш аз он ки ба театр рафта, ба сахна омода шавад, сари қадам бозор даромада ноку анор гирифт ва сӯи зодгоҳ рафт ва Хуршедро дар ҳамон ҷо дарёфт, ки дар ҳараки сахни бино нишаста сигарет дуд мекард.

— Муборак шавад! – оғӯш қушода хест ӯ. – Аз соати се ин ҷо нишастаам, ки қанобашон меоянд. Соат панҷ шуд, – гуфт ӯ ва ӯро аз оғӯшаш раҳо накарда, беҳи гӯшаш пичиррос зад: «Қасеро бахт бархандад, барор андар барор ояд». Сонӣ саҳттар фишурда аз оғӯш раҳо қард; дарун даромаданд, ки чизҳоро супоранд. Боз навбатдорӣ ҳамон духтараки дамидашикам будааст. Ромиз қоғаз-ҳалтаро дароз қард ва духтарақ номи Саидаро шунида, аз рӯихат ёфта «шумо имрӯз чиз оварда будед» гуфт ва «қушу қуртама гир» дигар қабул накард.

— Қонунро худатон мебароред, боз итоат намекунед, – аз гап намемонд духтарақ.

Хуршед аввал аз муомилаи духтарақ ҳайрон монд ва баъд гапро ба ҳазл гардонидани шуд:

— Духтари нағз, дар ҳамин бино ягон борбардор ва гар-гара хаст, ки одам ҳамин чизхоро болаш монаду худаш гизӣ карда ба ошонаи дуом барорад.

— Ҳамин хел гар-гара шумо-дия, – гуфт духтарак ва табас-сумаш омада боситеза коғазхалтаро аз каши Ромиз гирифт ва даруни сатил партофт.

— Ташаккур! Илоҳӣ дар бихишт моро ҳамсоя нагардонад, – Хуршед миннатдорӣ кард ва духтарак ин чизро миннатдорӣ ан-гошта:

— Ҳеч гап не, ҳеч гап не, – гӯён сатилро бардошта вазнин-вазнин қадам партофта рафт.

— Ҳар қуфл калиде дорад, мулло Ромиз, – аз карда болида гуфт Хуршед.

— Оре! – ба файласуфона гуфтани Хуршед ҷавоб дод ӯ ва ҳаёлаш рафт, ки шояд он духтар кӯдаки аввалро таваллуд кунад ва барои ҳамин ин қадар воҳима гирифта бошад. Аз саҳт гуфта-наш пушаймон шуд, вале ба Ромиз аз ин хусус гап назад, то ӯро Ҳочӣ-пушаймон нахонад. Хуршед як бор ба ӯ нигарист, ки чаро Ромиз хомӯш меравад, вале чизе нагуфт, то фикраш парешон на-гардад; донад, ки ӯ дар бораи чӣ фикр кунад. Албатта дар бораи намоиши имшаба, вале Ромиз гумон дорад, ки рафикаш ин чизро надонад, ҳатто барои он рӯз вақти қабули «Моноспектакл» на-омадани ӯро напурсад. Пиндорад, ки пас аз ду соат оғоз гаштани намоишро низ надонад. Як Ромиз не, ҳама гумон кунанд, ки чизи он кас донистаро дигар кас надонад, касалии инсон чунин; шояд истисное бошад, зеро дарсеро, ки ҳама баробар хонанд, на ҳама баробар донанд, аз ин рӯ касро гунаҳгор кардан раво набошад. Ромиз арақ кард, аз андешаи зиёду ноҷои хеш арақ кард; рӯймол-ча зери гиребони куртаи сафеди хол-холи нахӯди сабз доштааш гузошта, кафи дастони намнокро пуф-пуф бод дода, дузда ба Хуршед нигарист.

— Аз рафтори духтарак чунин арақ кардӣ? – гап гирифтани шуд Хуршед.

— Ҳа, барои қонундониаш...

— Ҳм, дигар баҳона набанд, қонун пеш оранд; кори одамони шаттоҳ ва муттаҳам... Лозим ояд, аввал қонуро вайрон кунанд, сонӣ... Ҳамин чизро шӯҳӣ – чиддӣ гуфтани будам, аммо ҳикоя-ташро наёфтам:

— Қиссаи гови афандиро надонӣ? Пас, гӯш бидех: Рӯзе афандӣ назди қозӣ ояд ва арз кунад: «Шариатпаноҳ! Имрӯз миёни деҳа говчанг бишуд ва гови шумо гови маро шох зада кушт». Қозӣ фармуд: «Гов ҳайвони бад, безабон, аз гӯсола ҳам батар. Ман ҳеч қор карда наметавонам».

— Бале, қозикалон, гов гов аст... Бубахшед, ки гови мо гови шуморо шох зада кушт...

— Ин тавр бошад, масъала ранги дигар мегирад.»

Хуршед, ки ин латифаро борҳо шунида буд, нахандид, балки ин чизро ҳамчун ҳикмат қабул карда, ба андеша рафт: «Кирои гап надорад. Ва ман намедонам, ки одамии чаро ин қадар аз зиндаву мурда ва рӯзгор андеша кунад; ба ростӣ, намефаҳмам; ин чиз кирои андеша надорад, то манаҳ соида ва мағз азоб дода андеша мекунӣ, ки умр мегузарад... Касони пухта ва лаззати зиндагиرو чашида чандон ба худашон ва ба фарзандонашон бераҳмӣ намекунанд: пайдо бикуну бихӯр мегӯянд, вале касони дигар ҳастанд, ки пайдо доранду вақти хӯрданро ба умри худ дохил намекунанд. Пас нави-санда чӣ лозим? Актёр чӣ лозим? Агар аз назари касе, ки «биёбу бихӯр», мегӯяд, нигарем, ин қадар ташвиш ба кӣ лозим?».

— Лозим нест... Осмону замин басанда. Дигар ҳама туфайлӣ. Бадбинӣ ҳам нашавад; одамхӯрӣ низ ҳам...

Хуршед хайрон монд.

Фикри Ромиз ба дигар тараф рафт, пиндор, тақдираш ҳамин шаб хал хоҳад шуд; ё ҳамин шаб ва ё ҳеч вақт.

— Ҳама хурсанд, Ромиз! – гӯё мақсаду андешаи ӯро пай бурда бошад, гуфт Хуршед.

— Аз чӣ ҳама хурсанд? – ҳоло ҳам майна ба фикр банд пурсид Ромиз.

— Аз «гуфтугӯи» ту.

Ромизи рамузфаҳм пай бурд, ки гап дар бораи намоиши им-шаба меравад, сар афшонд. Ӯ роҳ мерафт, бо Хуршед гап мезад, вале дар сару андеша намоиши имшабаро машқ мекард, тақрор мекард. Раҳораҳ азоби намоиши яксоатаро кашид. Барои ҳамин арақи сару рӯяш хушк нашавад..

— Театр тайёр шудагист, Ромиз, – шишаи хомӯшии тӯлониро шикаст Хуршед.

— Шояд, – аз сахна дур буданро дониста кӯтоҳ ҷавоб дод Ромиз.

— Ба ту чӣ шудааст? – аз ҷавобу хаёлҳои ӯ маънӣ кашида пурсид Хуршед.

— Намедонам... маълум, ки аз сахна дур шудаам.

— Хайр?

— Чӣ хел мегузашта бошад, мегӯям.

— Мисли «Эзоп».

Ромиз баргашта ба ҳамроҳаш нигарист. Ва Хуршед чашмонаш-ро аз нигоҳи ӯ гурезонда, қасдан рӯй ба дигар тараф гардонд. Ромиз, ки азоби моноспектаклро кашида буд, ӯро фаҳмондани шуд:

— Эзоп – дигар, «Гуфтугӯи танҳой» дигар...

— Мефаҳмам...

— Дарду алам, ки бояд дигарон фаҳманд... танҳо худат фаҳмӣ.

— Мефаҳманд, Ромиз, лекин кӯшиш кунанд, то нафаҳманд.

Расо даҳ дақиқа пеш аз оғози намоиш саҳна омода шуд. Худи Ромиз, ки саҳнаро ороиш меод ва саранҷоми намоишро ба завқи худ месохт, монда шуд. Зиёдтар аз он арак кард, ки дар роҳ карда буд. Дилаш тапид, лаб хонд, манах соид, суд накард. Баъд сару рӯй бо оби хунук шуста нафаси дароз кашид. Гоҳе ки хилъати сабзи чавонирамзро ба бар гирифт ва худро як марди мутафаккир, файласуф ва ҳаким, инчунин ошиқ тасаввур кард, ба сараш зад, ки тамошобинон ўро дербоз нигаронанд. Ва боз як шахс, ки... Вале Ромиз дар байни ин қадар чашмҳо чашмони зебои ўро пайдо карда метавониста бошад?

Парда кушода шуд. Аз паси боғи Ҳуснобод, боз ҳам дуртар аз сафедорзор, аз кӯҳи сурх акси садои шоир омад:

*Раҳӣ савору чавону тавонгар аз раҳи дур,
Ба хидмат омад некӯсиголу некандеш.
Писанд бошад мар хоҷаро пас аз даҳ сол,
Ки бозгардад пиру пиёдаву дарवेश?*

Дубайтӣ ба забони тоҷикӣ садо дод, вале моноспектакли ў ба забони русӣ мерафт. Овози марғуладор, муассир, форам ва ширадори актёр, ки таъсири шеърро дуболо мекард, толорро фаро гирифт. Чунон буд, ки садояш худи ўро ба хаяҷон овард... Ҳама хомӯш буданд. Касе намехост, ки нафасаш ба гӯшаш халал расонад.

Актёр, ки ҳушу ҳаёлаш ба ифодаю адои шеър ва ба мардум расонидани маънии он буд, натавонист, ки толорро бадикқат аз назар гузаронад. Ў хост, ки намоиши имшабаро Саида тамошо бикунад, зеро то ҳол беҳтар аз Саида мунаққидеро надидааст, ки ба ў маслиҳат дода тавониста бошад, вале омадани Саида аз имкон берун аст; ба омадани Ҷаҳоноро умед дошт. Ў шеър мехонд ва гумон мекард, ки маъниҳои борику нозуки он то мағзу дили Ҷаҳоноро мерасад ва даргузар будани дунё ва ҷуз вафо пойдор набудани ҳама чизро мефаҳмад ва минбаъд ба ў меҳрубонтар мешавад... Шояд Ҷаҳоноро кори дуруст ҳам кунду онро Ромиз нафаҳмад, шояд ин зани зебо дурандештар бошад ва ба хусни худ ғарра набуда, бошад, ки онро эмин ниғаҳ дорад, шояд хоҳад, ки хусни зебоаш аз ташвишу носозиҳо ва омезишу олудагиҳо барӣ буда, худ ҳаловате барад, шояд ягона чизе бошад, ки боиси ифтихор гардад ва ё диле дошта бошад, ки онро дигарон нафаҳмида ўро ранҷонанд ва худро азоб диҳанд ва ё бошад, ки ин зан умуман дар бораи хуснаш андеша накунад ва ё ба он ғарра набошад, шояд, чунон бошад, ки дили ўро ғайри худаш каси дигар фаҳмида натавонад: ба ҳар ҳол ба назари Ромиз ягона тобад ва ў розӣ хаст, ки рӯзе як бор ўро бубинад; на барои руҳбозию ишқварзӣ,

балки ҳамту, бе ягон килу қол: гӯё Ромиз ўро бинад, тамоми рӯз шод мегардад ва қораш барор ҳам мекунад, ҳоло ин чизро Ромиз ба ягон кас нагуфтааст, ҳатто ба худи Ҷаҳоноро, лекин донад, ки чунин ҳаст; танҳо дар мушоҳидаи худ ин чизро пай бурдааст; гумон ҳам кунад, ки намоише, ки меравад, ба туфайли ӯст. Инсон бояд қореро ба хотири касе ва чизе бикунад. Тақдир тақдирчунбон дорад ва қор – қорчунбон; тақдирчунбон ва қорчунбони Ромиз ҳамин зани зебост.

Кафкӯбии зиёд Ромизро ба худ овард ва ӯ пай бурд, ки қисми аввали намоиши ӯ хуб гузашт. Ӯ дар паси парда, кафкӯбии тамошобиноро гӯш дорад ва боз ба андеша меравад: «Шояд барои намоиш набошад, шояд барои ба сахна баргаштани ман бошад ё... На! Барои Рӯдакии бузург?..» Ба ҳар ҳол хуб буд. Барои ҳар касе бошад, Ромиз дар назар дошта мешуд; тамошобинро хуш омада бошад, ба туфайли Ромиз хуш омад, вале худи ӯ ин чизро дигаргуна фаҳмад ва донад, ки ба Ҷаҳонорои номехрубон чӣ хел фаҳмонад; шояд ягон вақт худаш фаҳмад, ба забон омада ба Ромиз ин чизро гӯяд; гӯяд, ки мақсади ман шуморо ба сахна баргардонидан буд; ману шумо...

Ромиз тоқат накарда аз роғи парда ба ахли толор нигарист, ки чашмони зебо ва ранги ботаровати ўро бубинад, аммо ўро дарёфт накард, табъаш хира шуд: «Наомадааст, қасдан наомадааст...»

— Устод! Хилъат бадал намекунед? – касе аз шоғирдон, парешон будани Ромиз ва гузаштани вақтро дониста, аз паси парда чунин савол кард.

— Осуда бошед!

Сахнаи дигар.

Рӯдакӣ либоси шоҳона пӯшид... дурусташ либоси дарборӣ. Як чавони кӯҳистонӣ ба як марди шаҳрӣ табдил ёфт. Шеърхоиш дардолуд, ҳасратомез ва шикоят доранд; аз кадрӯ кимат надоштани марди хирад ва бо чашми дил нигаристану дарк кардани ҷаҳон суҳан гӯяд.

*Замона панде озодвор дод маро,
Замона чун нигарӣ, сар ба сар ҷама панд аст.
«Ба рӯзи неки қасон, – гуфт, – гам махӯр зинҳор,
Басо қасо, ки ба рӯзи ту орзуманд аст».*

Оҳанги «Наврӯзи Аҷам» пурсӯзтар аз шеърҳои шоир буд ва муассиртар аз ҳар чиз ва яққоя бо овози форам ва панди олий ҷунон ҳаловат баҳшида буд, ки гузаштани вақтро на актёр пай мебурд ва на тамошобинон.

*Ман мӯи хешро на аз он мекунам сиёҳ,
То боз навҷавон шаваму нав қунам гуноҳ.*

*Чун чомаҳо ба вақти мусибат сияҳ қунанд,
Ман мӯй аз мусибати пирӣ қунам сиёҳ.*

Аҳли толор истода ба по каф кӯфт ва актёр даст пеши бар таъзиме кард, ки пурмазмунтар аз моноспектаклаш буд.

Духтараке тақрибан даҳсола, ки кокулонашро тасмаи гулобиранг зеботар карда буд, дастагуле оварда мисли балеринадухтарон зону шикаста, онро ба Ромиз дароз кард. Актёр гулдастаро аз дасти духтарак гирифта, аз пешониаш бӯсид... Садои кафкӯбӣ Рӯдакиро бори дигар ба сахна хонд. Актёр таъзим кард, мардум кафкӯбон аз толор мебаромаданд... Вале худи ӯ конеъ набуд; пай бурд, ки моноспектакл нотамо аст. Ҳоло ӯ фақат шеър хондааст, он ҳам нопурра, вале худи шоир, ҳаёти ӯ ва азобу шиканчаҳош ба сахна наомадаанд. Ии нукта дар песаи «Рӯдакӣ» пурра аст ва барои он ки мардум ӯро нусхабардор нагӯянд, аз ин чиз худдорӣ кард, фақат шеър хонд, аммо ният дорад, ки ин чизро низ ба тамошобин расонад...

Ӯ саросема либос бадал кард ва гулдастаро гирифта, аз театр берун омад, ки ҳама пароканда шуда рафтаанд. Ӯ намедонист, ки барои чӣ ин қадар саросема аст? Ба назар касе, ки мудом пешопешаш мегардад, ӯро дар қадом хамгаште нигарон аст ва чун мардум пароканда шуда хона ба хона рафтанд, масҳара мекардагӣ барин як бор ба Ромиз нигараду чунон сеҳре қунад, ки хоҳу ноҳоҳ Ромиз аз пасаш кашол гардад. Вале ӯ ин дафъа ба дигар қасон вохӯрд: «Шӯем!»

Онҳо Ромизро гирд гирифта намонанд, ки қадам занад, ӯ ҳамаи онҳоро мешинохт: дардмандони адабиёт ва санъат буданд онҳо; дар нашрияҳо ва пажӯҳишгоҳи забону адабиёт, шарқшиносӣ ва баъзе шӯъбаҳои Академияи улум қор мекарданд... Дили Ромиз гувоҳӣ дод, ки ӯро боз дар сари роҳ ва дар назди дарвозаи Мулло-амак ва ё дар ягон ҷои дигар интизор ҳастанд: ин ҳамон кас; ба назари Ромиз ҳамон кас, ки ӯро мудом масҳара қунад. Ромиз ба ҷои он кас хоҳад, ки Ҷаҳонороро бинад, вале боз фикр қунад, ки дар пешрафти қораш ҳар дуи онҳо сахми баробар доранд. Ҷаҳоноро ӯро ба қор бозгардонд; касе, ки Ромизро чун шабах тобаду масҳара дошта боз ғайб занад, ӯро ба пеш ҳидоят мекунад. Актёр аввал гумон мекард, ки қаси гоҳ аёну гоҳе ниҳон ӯро на сӯи сароб, балки сӯи мурод барад, аз ин рӯ ҳар ҷо, ки Ромиз ӯро як назар бинад, ҷаҳд қунад, ки дарёбадаш ва мақсаду муродро аз ӯ бипурсад... «Бубахшед, дӯстон! Ҷамроҳатон рафтани, вале на ҳоло, бубахшед!» гуфта Ромиз аз миёни ҷавонон баромад ва сӯи хона равон шуд. Пешопеш на он шабахе, ки Ромиз интизораш буд, балки қасоне вохӯрданд, ки ӯ дидан мехост. Духтараке ки ба ӯ гулдаста бахшида буд, шинохт. Духтарча, модараш ва боз як занани дигар буданд.

— Табрик! – даст ёзонда гуфт Чаҳоноро.

— Ташаккур! – гӯё намоишаш ба табрики Чаҳоноро намеарзида бошад, охишта гуфт Ромиз ва ҳам шуда гулдастаро ба духтарча дароз кард.

— Не! – шарм карда худро паси модараш кашид духтарча.

— Гир, ин гули ман шуд...

— Не! – куртаи модарро пушт кашида гуфт ӯ.

Дугонаи Чаҳоноро зехн монда, ба Ромиз менигарист. Чашми Ромиз ба ӯ афтиду безобита шуд, гумонаш, ки Чаҳоноро нигоҳи ӯро дида бошад. Хиҷолат кашид. Ромиз бисёр мехост, ки бо Чаҳоноро тан ба тан бошад, аммо ин хоҳишро гуфта наметавонист. Духтарак низ бисёр мехост, ки актёрро дар сахна не, балки аз наздик бубинад, дурустгар чалб карда тавонистани ӯ дар чист. Ва боз намехост, ки модари зебою чавонаш рӯ ба рӯи ин мард истода гап-гап кунад. Одатан духтарон хоҳанд, то модарашон бо ягон мард гуфтугӯ кунад, монёе нашаванд, писарбаччаҳо, ки модарашон бо ягон марди ношинос гап-гап кунад, чигот гиронда, абру чин карда, зуъмӣ чанд вақт гап ҳам намезананд, лекин чӣ муаммо, ки духтарак бо вучуди модарро дӯст доштан, бо вучуди актёр ба ӯ маъқул будан гардан кашидан дорад ва ҳатто домони модарашро сар дода, аз домони аммааш – Тозагул гирифта «Рафтем, амма» мегӯяд. Рафтору гуфтори духтарак Ромизро як қад парронд. Ҳатто ӯ дасту по хӯрд, ки дар назди он занак бо Чаҳоноро гапзанон мекунад, шукр ҳам, ки ягон гапи ноҷо нагуфт. «Ин кас дар хонаи дадам мешинанд» гӯё хаяҷони дили Ромизро пай бурда фаҳмонд Чаҳоноро, вале нафаҳмид, ки чунин шиносӣ чӣ қадар ба ӯ саҳт расид: Чаҳоноро Ромизро на ҳамчун яктёр, балки чун иҷоранишини дада шинохтааст. «Ташаккур ба шумо!» гуфтани шуд Ромиз, лекин худдорӣ кард, зеро чавонзанро ранҷонидани нест. «Рафтем, амма!» ғаш кунад духтарак. «Ҳозир!» он қадар дили рафтан надорад Тозагул. Пиндорӣ, ки чашми Чаҳоноро бо чашми Ромиз дӯхта шудаанд. Ин чизро Тозагул тамошо кардан хоҳад, аммо духтарак чашми дидан надорад. Чаҳонорою Ромиз ин чизро пай набаранд. «Рафтем, оча! Дадам танҳо»...

Ромиз боз як қад парид. Сонӣ дар як они воҳид ҳамон хоби дидаашро пеши назар овард, ки падари ин духтарак рӯи кати сахни хавлӣ фалаҷ хобидааст. «Бубахшед, вақтатонро гирифтам, хоби духтари ширин омад»...

4

Ромиз ҳаёл дорад, ки ҳучраи иҷора моли худаш бошад, барояш мувофиқ аст. Зеро на карру фарр, на ташвиши мебелу гилем, на ваъдаю миннати ёру чӯраҳо. Гуфти Соҳиб: «Хона гирӣ, баъд

мефаҳмӣ». Рост, касонро вақте шиносӣ, ки корашон ба ту ва кори ту ба онҳо афтада бошад. Ҷамроҳро дар сафар ва дӯстро хангоми тангдастиҳо шинохтан осонтар аст. Умуман барои Ромиз ҳеч чиз лозим нест, агар аз мардум шарм накунад ва агар аз таънаи онҳо малул нашавад, меҳӯраду меғӯшаду мегардад; лекин одамоне ин хел не... Худи Ромиз ҳам нафаҳмад, ки онҳо чӣ хел: баъзе барбод диҳанд, бархе роҳи пайдо надонанд, хоҳанд ҳам пайдо карда на-тавонанд: орзу кунанд; яке хештан ба мумсикӣ зада, чамъ кунад; дигаре ёфта тавонад, хӯрдаю пӯшида ҳам тавонад, саёҳатҳо равад, ҳавлию мошин ҳарад... вале ба назари Ромиз, ки вомондатарин кас ўст: ба назари худ пешқадам, доро, давраоро, меҳмоннавозу дастархондор... лекин кас як бор ҳамроҳашон шинад, ихлосаш гардад; бемағз, ҳавобаланд... Ромиз чунин касонро бад бинад ва агар... не, Ромиз бо ин қабил касон шинухез накунад. Ў хоҳад, ки ҳар сифат боз часпаки «тоза»-ро дошта бошад. Лекин нагузоранд, ки кас бо хости худ ва мувофиқи ҳоли худ зиндагӣ бикунад. Ҷарфи Ҷаҳоноро ба вай саҳт расид, хайрият, ки Саида набуд... Лекин барои чунин гап Ҷаҳонороро бад дида натавонад, балки ўро як ҳолдон донад; ҳам рӯзгорашро донад ва ҳам корашро. Баъзан чунин мешавад, ки Ромиз худро нафаҳмад. Бачу қач гӯяд, боз дар бораи Ҷаҳоноро фикр кунад; Саидаро аз ҳама болотар донад, боз ба ҷустуҷӯю дидори Ҷаҳоноро равад. Магар хислати одамии чунин? Бо дода қаноат карда натавонад? Нафс – бало, нафс – гор, нафс – аждаи афсонавӣ ва ҳоказо, вагарна бани башар ин қадар худро ба балоҳо гирифтормекард. Ромиз чандон баднафс нест, рафту андаке талаботаш зиёд шавад, муаллими адабиётро пеши назар меорад, ки ҳама вақт насихат мекард: «Дар одамии ду нафс ҳаст: нафси тағу нафси боло. Ҷар кас ин ду нафсро шикаста тавонист, одам шавад ва пеши роҳи ўро моненае набошад...» Ромиз бо ҳамин чиз талаботи худро фуру нишонад. Бо Ҷаҳоноро муомила карданро аз ин доира берун донад; нафс не... балки чизе ҳаст, ки ҳудаш ҳам надонад. Ҷаҳоноро аз парихоӣ афсонавист; монанди зани Юнус-тӯксабо. Барои ин гапро ба Ҷаҳоноро гуфтан танбех ҳам шунида буд, аммо намедонист, ин барои чӣ занак «Ғахвораи Юнус-тӯксаборо чунбонида будед?!» гуфта ба ў мурочиат кард. Ва қаҳрӣ шуда рафт.

Хучраи танги Ромизро дуди сигарет фаро гирифт.. Дар гирди лампочка ғоз-ғоз гаштани дуди хокистарино дида, дароз-дароз дуди сигаретро фуру кашида, сар меод ва тамошо мекард, ки чӣ зайл дуд дар фазои хона печутоб меҳӯрад ва барои чӣ сӯи лампочка равон мешавад... «Тамошобинон ангоранд, ки баъди намоиш барои худ чӣ зиёфате орошта бошам... Рӯзгори актёрро андешанд... Ў париди хест, то ба таваллудгоҳ рафта аз паси тиреза фарёд зада ҳамаро безобита карда, Саидаро як бор бинад ва баргашта осуда

бихобад. Бо чунин ният Ромиз пуршаст баромад. Даричаи дарвозаро кушода буд, ки аз пас садои сохибхона баромад:

— Саидахон читу?!.

— Нағз, Хола-мулло! Салом гуфт, аз шумо хеле миннатдор...

— Занатон зани нағз, муллочон, лекин...

— Чӣ Хола-мулло? – токат накарда гапи Хола-муллоро бурид

Ромиз.

— Лекин дилам месӯзад, ки шумо ўро кучо мебаред... Чияни ман ҳам наомада-наомада, қасд кардагӣ барин ҳамин вақт хат навиштааст, ки...-

— Худо гӯед, ки гӯсола чаппа набиёяд, Хола-мулло...

Ромиз ё Саида ҳеҷ вақт ба сохибхонаҳо безътиной накардаанд, аммо чӣ шуд, ки яку якбора Хола-муллои мехрубон ўро чунин хабар расонд. Ромиз чизе нагуфта аз дарвоза баромад ва то сари кӯчаи калон хандида-хандида рафт. Ва вақте охири дуди сигаретро куллоб кашида, восӯхтаи онро даруни оби чӯи ифлос андохт, пай бурд, ки мағзаш гич шудааст. Ў токат карда натавоности боз сигарети нав ба лаб гузошт, майнаи гичашро дуруст карданӣ шуда, чунунвор ду-се бор сар афшонд ва танҳо ҳамин вақт донист, ки шаб аз шаб гузашта, дар кӯчаҳо касе наметобад; танҳо сағони бесохиб гала шуда, ҳамдигарро пеш андохта, зуд-зуд миёни кӯчаро бурида, ба ду тараф метозанд, ки гӯё ҳукмрони шаҳр бошанд. Яке аз онҳо ба тарафи Ромиз чашм дӯхта гуррид ва боз гӯё ки аз ҳамсафарон пас монда бошад, бори дигар дӯғ заду рафт. Аз хиёбони марказӣ садои зӯрзани мошини «Запорожес» меояд. Яқин, одамони роҳмондаро ба манзил расонад. Ромиз ин мошинро донанд. Дар он ду чавон шинанд. Вақти кориашон аз соати яки шаб сар шавад. Аз як кӯча ба кӯчаи дигар гузаштанӣ шавӣ, «ду сӯм те» гӯянд. Ва ин мошинро ронандагони мошинҳои обпош, ки шабона вазифаи таксиро адо мекунанд, бад бинанд. Мери шаҳр мошинҳои обкашро саҳт дошта, то онҳо кори худашонро кунанд, акнун барои «Запорожес» майдон васеъ шудааст... Умуман мардум нисфҳои шаб дар кӯчаҳо чӣ кор мекарда бошанд?.. Ў гирди бинои таваллудхонаро чандин бор давр зад, аммо наёрист, ки дар ин ғояти шаб Саидаро фарёд карда шудаду бударо бигӯяд. Ҳам хуб гузаштани намоишро, ҳам гапи Хола-муллоро, ҳам чӣ кор карданаширо ва чӣ хостани ўро низ бипурсад. Аммо фарёди тифлон ва ташвиши духтурону мошини ёрии таъҷилӣ, умуман талоши ҳаёти ин манзил Ромизро нагузошт, то онҳоро безобита кунад ва ё Саидаи рамузфаҳмро нороҳат созад. На, ў нахоҳад гапи Хола-муллоро ба Саида гуфтан, зеро Саида Хола-муллою Мулло-амакро аз падару модар кам надонад ва ягон бор аз онҳо ба Ромиз шикоят накардааст. Ромиз Саидаро надида баргашт. Ва аввалин бор ба ин хона дуздона даромад, гӯё дигар ба ин ҷо ичоранишин набуд, баъди гапи Хола-мулло худро бегона дарёфт, ғел гашту

пахлӯ, хобаш набурд. Фаромӯш кард, ки имшаб барояш беҳтарин шаб буд; шабе ки шояд аз хотири тамошобинон ҳаргиз наравад. Пахлӯ мегашт, фикр мекард, андеша дошт, вале домони ҳеч ҳаёло гирифта наметавонист; парешонии ҳаёло ӯро ба андешаҳои пешин бурданд, ки дар ин хусусҳо андеша доштанро фаромӯш карда буд. Ӯ намехост, ки аз набудаҳо фикр кунад; ба ҳама чиз, ҳатто ба зиндагӣ солим нигаристан мехост, андешаҳои ноҷои худ ва баъзе ҳамнишинон ба дилаш зада буд ва акнун ба зиндагӣ бо чашми дигар, ба гуфти Рӯдакӣ «ба чашми хирад менигарист». Рост, инсон соли зиёд бинад, бемураббия бемуаллим ҳам ба баъзе чизҳо ақлаш давад: «Бирав, зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир». Ромиз Рӯдакиро дар мактаби миёна ва баъди он ҳам чандин бор хонда буд, аммо ҷуноне ҳолиё дарк кардааст, нафаҳмида буд.

Ӯро хониши форами паррандаяк аз бистари нороҳат берун овард. Паррандаяк ҷунон мехонд, ки баҳор нав оғоз шуда бошад. Ромиз ин паррандаи зебои хушхонро мешиносад: онро қанорӣ гӯянд, хонишаш на садои булбулро монанд ва на овози ҷурро; савти худро дорад, ҷунин хонандаҳо аҳён-аҳён шаванд. Ин зайл санъаткорон ангуштнамоянд, барои ҳамин онҳоро ҳама хурмат кунанд, ҷуз ҳамкасбони беҳунар, ки қоил ҳастанду тан надиханд. Ромиз ба шохи дарахт нигарист, ба гӯшаи бом нигарист, паррандаи хушхонро пайдо накард; лаҳни онро шунида, тахмин кард, ки дар шохи дарахт, аммо ба чашм нахӯрад. Ин паррандаи худӣ, ҳар гоҳ дар шохсор хонад, аз ягон ҷо парида наомадааст, ки зуд равад, рӯзе хоҳад дид, ҳоло рафтанист, ба назди кабқи зебои худаш Саида. Ба ростӣ, Саида мисли кабқ қаламқош аст, аммо Ромиз ба он чандон эътибор намедихад, зеро донанд, ки мурғаки зебо аз онӣ ӯст. Вале ҳоло аз ҷӣ бошад, ки баъди хондани қанорӣ Ромиз на Ҷаҳонороро ёд овард, балки Саидаро дидан хост, ба кабқ монанд будани ӯро аввалин бор аз дил гузаронд ва баробари шафақи офтоб аз дарвозаи ҳавлӣ берун шуд...

— Муллоҷон! — аз тангкучаи пахлӯ садо кард Хола-мулло.

Ромиз ҷӣ гуфтанро надониста, ба Хола-мулло нигарист. Дар дасти ӯ дар як банкаи калон шир буд.

— Муллоҷон, ин қадар барвақт кучо меравед?

— Саидаро хабар мегирам, Хола-мулло.

— Ҷа-а, ин хел ширин мешавад? — шӯхиомез туфт Хола-мулло.

— Сабр кунед, муллоҷон, атола мебаред.

— То атола пухтан гашта меоям.

— Атола тайёр, ин шир барои пагоҳ...

Ромиз ҷӣ гуфтани ҷӣ қарданро надонист ва тағи дили ӯро намефаҳмид, ки ӯро аз ҳона баровардани, боз ин қадар ғамхорӣ дорад.

Офтоб теғ накашида ба дари таваллудгоҳ ҳозир шуд. Медонист, ки барвақт, оварда қабул накунад, боз аз зери тирезаи

пушт рафт. Боз «очи баччаҳо, хо очи баччаҳо!» гуфта хитоб кард. Онҳо медонистанд, ки «очи баччаҳо» кист, барои ҳамин занаке, ки аз тиреза сар бароварда буд, ханида зуд сар пас кашид, «очи баччаҳо» назди тиреза ҳозир шуд.

— Хоб дидед? – баъди салому алейк пурсид Саида.

— Хоб равед, ки хоб бинед, – бедорхобиаширо ба Саида фаҳмонданӣ шуд Ромиз.

— Чӣ шуд? – пурсид Саида ва тоқат накарда, – Аз роҳрави паси бино биёед! – гуфт.

Ромиз раҳро ёфта рафт ва Саида низ дари пасро кушода назди Ромиз баромад. Чашмҳо ба ҳам дӯхта шуданд, вале кӣ чӣ гуфтандро намедонист, гӯё бори аввал ҳамдигарро дар хилватгоҳ дида бошанд. Саида шарм мекард. Ромиз метавонист воқеаро гуфта, Саидаро шод гардонад ё хафа, аммо артистӣ кард. «Пахлавон чӣ тур?» Саида «нағз» гуфт ва илова кард: «Боз Хола-мулло ташвиш кашиданд?».

— Хола-мулло барои мо бисёр ташвиш кашидан хоҳанд. Занакӣ ачиб...

Ромиз як даҳан пур кард, ки гапи Хола-мулло ро гӯяд, вале Саида сари забони ӯро-гирифт:

— ...Ин чо занҳое ҳастанд, ки ҳатто аз модарашон меноланд, модарашон хабар намегиранд...

— Ҳастанд, рост...

— Хайр, Пахлавонатон гирия накунад, – гӯё аз дили Ромиз маънӣ кашид Саида.

— Фарёдӣ аст?

— Ҳо, ҳофиз мешавам мегӯяд.

— Ҳох!?

Онҳо хандиданд. Ромиз гардани Саидаро бо дасти рост оғӯш карда, сонӣ банкарро ба дасти ӯ дод...

5

Мачмӯи либоси тифлон нав ба мӯд даромада буд. Вале Ромизи бепарво аз ин чиз хабар надошт; ӯ чунин одам; ба магазину бозор парвоя надорад, мӯдҳои навро дар танаи одамон мебинанд, худаш ба ин чизҳо аҳамият намедихад; чизҳое ёфта пӯшад, ки баъзан «Барои шумо барин артист назебад» гӯянд. «Одамон на бо либос» ҷавоб диҳад ӯ ва чунон пӯшад, ки баъзе касон чунон пӯшидан хоҳанду гӯё ор кунанд. Оддӣ пӯшад ӯ, чит пӯшад, лек зебо пӯшад, озода пӯшад ва миёни ҳамсафон дигаргуна тобад. «Ҳар кас аз дилу нияташ, ботинаш тоза бошад, ба рӯй ҳам зананд, меваи тоза ҷило дорад». Ромиз ин хел касонро хуш надорад, ки доим дар бораи либосу хӯрок гап зананд; бад бинад, ки дигар чизҳоро монда дар бораи либоспӯшии ӯ гӯянд, шум бинад, ки ялтар-юлтур пӯшанд:

«берунободи дарунвайрон»; бад бинад, ки чавонони бемағз либоси духтарона пӯшанд ва духтарон либоси писарона, нафорад, ки то ба сари синааш нанигарӣ, духтар ё писар будани баъзеҳоро фарк накуни... Вале бозору рӯзгорро надонистани ӯ сабаб дорад: мохонаро ба Саида диҳаду напурсад, ки чӣ шуд; зеро донад, ки пул аз мохона то мохона нарасад. Пагоҳ, ки либоси Саидаро бурд, барои тифл низ бояд парпеч бибарад. Аз ин рӯ ба универмаги марказӣ даромад, ки парпечу либоси тоза бихарад. Духтарони сиёҳабӯи «универмаг», ки ба театр наздикие доштанд, ӯро шинохта, аз дарун парпеч бароварда, «писар бошад, аз сабзаш, духтар бошад, аз гулобиаш гиред» гуфтанд. Ромиз лифофаро накушода, касе бозуи ӯро пахш кард ва «ба шумо намезебад» гуфт. Ромиз нигариста Ҷаҳонорро дид ва «рост гуфтед, шумо интиҳоб кунед» гӯён ӯро пеш андохт.

— Ман дар дигар магазин хубтарашро дидам, – аз зери каши Ромиз дошта кашид Ҷаҳоноро.

Духтарони зебо ба ин рафтори ӯ абрӯ чин карданд. Ромиз ба духтарон «маъзур» гуфта рафт. Рафтори Ҷаҳоноро ба духтарон хуш наомада бошад ҳам, ба Ромиз маъкул буд; ӯ чунин фурсатро кайҳо орзу дошт, вале имрӯз чӣ шуд, ки ин зани зебо бо ӯ чунин муомила кард?

— Писарро чӣ ном гузоштед? – дер боз дар ин бора фикр дошт, ки пурсид Ҷаҳоноро.

Ромиз ба маънии «чун донӣ?» қадам боздошта, ба ӯ нигарист бо табассум: «Ҳоло ном нагузоштаем».

— Фарзон ном гузоред, – дар дил дард доштагӣ барин гуфт ӯ.

— Чаро Фарзон?

— Хохиши ман, – гуфт Ҷаҳоноро ва як картонкуттии чомадон-тархро, ки то ҳол дудасти пушти бар медошт, дароз кард. – Ягона шавад... Аз номи ман...

Ромиз ҳайрон буд. – Ҳайрон нашавед, Фарзонро писари худ медонам.

— Писари шумо, лекин чунин кор барои чӣ?

— Ман донам, ки шумо ба чунин корҳо хуш надоред, коратонро осон кардам.

— Ташаккур... Умедам буд, ки дардамро сабук хоҳед кард, лек на чунин...

— Ромиз! Маро бегона ҳисоб накунед...

— Баръакс, ман кайҳо шуморо дар дилу дидаам чой додаам...

Ромиз дергоҳ ба чашмони зебою сиёҳи ӯ нигарист. Ҷаҳоноро низ чашмонашро нагурезонд. Ромиз бовар надошт: «Найранг... зери чунин бозӣ чизе ниҳон аст», аз дил гузаронд ӯ ва нобоварона сар чунбонд. Занак аз сарчунбонии ӯ маънии дигар кашид:

— Ба дилатон ягон гап наояд. Хоҳам, ки ӯ низ мисли худатон ягона бошад...

— Чун ман?! – пурсид Ромиз ва баланд хандид.

— Шумо худатонро нашинохтаед, Ромиз...

«Шумо худатонро нашинохтаед, Ромиз» ба худ такрор кард ӯ ва андешид, ки занак ба ташвиш андохташ. «Рост... Модом ки худатро нашинохтаӣ, ба дигарон низ шиносонида натавонӣ, ин чизи оддӣ, барои ин майна об кардан хочате надорад, беҳтараш, ки барои дигар корҳо майна об бикунӣ; майна об бикунӣ, биандешӣ, ки барои халқ, барои Ватан чӣ хидмат карда тавонӣ. Шояд як деҳқоне, ки баробари Офтоб – аз тулӯ то гуруб меҳнат мекунад, барои Ватан сахми зиёде дошта бошад, шояд як коргаре ки як дакика аз сари дастгоҳ дур рафта наметавонад, хидмати шиоистатаре дошта бошад... шояд. Лекин дар зиндагӣ ҳеҷ кас хидмати дигареро карда натавонад. Ҳар кас дар рӯи замин ҳаворо фишор дода барои худ ҷой кобад, одамияташ кам; зеро ӯ танҳо ҳештанро бинад... Ман худро нашинохтаам, аз ин рӯ аз ҷои ишғолкарда гурезам; надонам, дар зиндагӣ чунин қасон чӣ қасонанд, ки ҳатто ҳаворо ҳам фишор додан намехоҳанд;.. Нодон! Шояд ҳамин хел бошад: ба назари баъзеҳо ҳамин тавр будагист, лекин ин хел одамон қадру қимати худро донанд... Шояд худношиносиашон дар ҳамин бошад? Балки онҳоро дигарон фаҳмида ва ё шинохта натавонанд? Балки ин зайл қасон заминитаранд; андешаманд; бошад ки андешаи рӯзгор эшонро то ба ин ҳол оварда?...» – Ромиз сар миёни кафҳо гузошт, фишурд ва «чӣ хаёлҳое?» гӯён сар афшонд ва интизор бишуд, ки Саида ҳозир дари таваллудгоҳро боз карда мебарояд ва тифли навзоди ӯ аз ҳамин остона ба зиндагӣ по мегузорад. Ӯро ташвиш ба сар омада, дигаронро низ ба ташвиш андозад. Ба ташвиш андохтанаш табиӣ; ӯ фарди асри бисту як гардад, кадоме ки ҳама мардумони имрӯза орзуи дидани онро доранд ва Ромиз имон дорад, ки ин аср бузургтарин қасонро рӯи об барорад ба мисли асри нуздаҳ ва бист. Дар нимаҳои асри бисту як ҳама ташвишҳо басанда гарданд ва бузургтарин «ақлҳо» арзи вучуд кунанд, зеро то ин вақт ҳама ташвишҳо: худбиниҳо, касфурӯшиҳо, нотавонбиниҳо... бартараф гарданд ва монад, ки хирад, ақл, матонат ва мардонагӣ худфурӯзӣ бикунанд. Ва то ин дам ҳар неку баде, ки буд, барои ҳамин рӯзи нек буд. Он вақт на Картер монаду на Рейган. Аз таълими бади чунин қасон башарият ибрати нек гирад. Ва боз як чизи дигар ҳаст, ки зиндагӣ ширин гардад ва ҳар кас аз ҷони худ тарсад ва нахоҳад, ки шарбати ҳаёт начашада бимирад. Инсон аз зиндагии бад зудтар фавтидан хоҳад: «Умр агар хуш гузарад, зиндагии Хизр кам аст».

Садои тифли навзод баромад. Ромизро ба худ овард. Ӯ гумон кард, ки ин овози худаш аст, вагарна ин зайл як қад намепарид. Ромиз худашро дар ҳар кучо зарра-зарра дармеёбад: дар ҳамгашти

кӯҷаҳо, дар садои тифлон, дар гуфтугузори одамон, дар мулоҳи-
заҳои санъатшиносон ва махсуси махсус дар ашъори Рӯдакӣ ва дар
симои худи ӯ. Вале ҳеҷ натавонад, ки он касеро, ки пешопешаш
меравад дарёбад ва чаро он кас аз Ромиз гурезад, нафаҳмад: магар
қарздор аст ва ё барои Ромиз чизе гуфтанисту гуфтан натавонад
ва ё нахоҳад ва дар қасди чони ҷавонмарду фурсати боб наёбад;
ба ҳар ҳол Ромизро азоб диҳад, парешон созад ва ба ташвиш
гузорад...

Вале ҳоло садои шинос, садои шиноси тифлона, ки гӯё аз дили
ӯ ба гӯшаш омад, ҳама чизро аз хотири ӯ рабуд, ба худ овардаш.
Ромиз табассум кард ва баробари аз дар баромадани Саида хуррам
гашта ба пешвозаш рафт: Саида дари баромадро дошт ва момодоя
парпечро баровард. Ромиз тохта гулдастаро ба Саида дод, ки ба-
рои момодоя пешкаш кунад ва тифли парпечро аз дасти момодоя
гирифт. «Ташаккур, бисёр миннатдор!» изҳор кард ба момодоя.
«Ҳеҷ гап не, вазифаамон, садсола шавад!» дуои хайр кард ӯ.

— Ҳамин қадар тифлонро бароварданд, ором, баччаи шумо
бо фарёд мебарояд, – ҳазл кард Ромиз.

— Аз ҳаёт умеди зиёд дорад, дадеш. Барои он ки плон иҷро
шавад, аз ҳозир бояд даъво кунад, вагарна дер шавад, – дар ҳазл
паст наомада гуфт Саида.

Ромиз «ҳа» гуфту монд ва ба парпечи тифл нигарист. Лаган-
даҳои чорхонаи парпеч ва матои назаррабои куртачаи нилобӣ
диққати ӯро ҷалб карданд. «Даруни парпеч чӣ махлуқе бошад»
аз дил гузаронд ӯ ва андешаю ҳаёлҳои андаке пеш дар ин хусус
қардари ёд оварда ба пеш қадам гузошта буд, ки ба гӯшаш садое
омад:

«Ум-бак, ум-бак-бака, ум-бак!»

Садо аз паси хоначаи телефон-автомат меомад. Саида ин са-
доро шунида, андаке пой рафт боздошт. Ромиз овозро шинохт ва
барои ҳайрати Саидаро баргараф қардан «Инҳо – девонаҳо» гуфт
ва Саида ҳайронтар шуд, ки девонаҳо киҳо бошанд. Сонӣ аз паси
хонача Хуршед баромад ва бо ҳамон оҳанг «Муборак-муборак,
муборак-муборак!» гуфтан гирифт. Ромиз низ ба ҳамон савт ҷавоб
гуфт: «Ташаккур-ташаккур, ташаккур-ташаккур!» Саида механдид.
Хуршед гулдастаро ба Саида дароз кард. Ҳамин вақт се нафар аз
мошин баромада, табрик гуфтанд ва ба мошин хонданд. Саида
тифлро бағал гирифта пеш нишаст. Дар пас ҷаҳор нафар нишас-
танд. «Омин – садо баровард Хуршед, – Ин тифл ҷунон серёру
дӯст шавад, ки дар хонааш ва дар мошинааш рафиқони нағзаш
ҳамин зайл тира-тира шинанд».

«Ташаккур» гуфт Ромиз. «Миннатдор!» изҳор кард Саида.

Ромизро ҳеҷ гоҳ дил чунин кушода нашуда буд. Мисли кӯдаки
аз тӯҳфаи хостааш ба завқ омада.

Мошини Ҳамза онҳоро то дари ҳавлӣ овард ва хизмат адо карда, Хуршеду Сохибу Рачаби гачакзабонро бозпас бурд. Магар сохибаи хона омаданн онҳоро нигарон будааст, ки баробари тифлро гирифта аз дарвоза ворид шудан «Вой ман мурам, ки даҳан нагуфтед, ки чавоб медиҳанд, ман ҳам мерафтам, худӣ бесоҳибҳо барин келин-муллоро овардед» дилсӯзӣ кард Хола-мулло.

— Танҳо не, Хола-мулло, як мошин одам, – гуфта аз паси мошини ҳазида рафта ишора кард ӯ.

— Бе ман овардед, – гуфт ӯ ва чониби Саида даст дароз кард. – Ман мураме, ҳарчӣ сиҳату саломат халос шудед... Муборак шавад!

— Ташаккур, Хола-мулло, сарам ба осмон расид.

— Гӯр ташвиши дунё шавад, ки ба шумо расида натавонистам. Аз дасти ин мӯйсафед...

— Ташаккур, Хола-мулло, нағзӣ ҳамин қадар мешавад. Ҳар бор писаратон саломи шуморо мерасониданд. Мо надонем...

— Вой ман мурам, чӣ нағзӣ кардем, ки...

Ромиз хайрон буд, намедонист, ки ба суханони ин занак чӣ гӯяд? Ба қадом гапаш бовар кунад. Дирӯз ҳучраро ҳолӣ бикун мегуфт, имрӯз «ман мурам» мегӯяд. Ӯ гап намезад, ранчида менамуд; дар асл андеша мекард, то чӣ кор бикунад, Хола-мулло тифли навзоди ӯро аз даргоҳаш наронад. «Марҳамат, Хола-мулло!» дари ҳучраро кушода гуфт ӯ.

— Бисмиллоҳи... – аз дар қадам мондан баробар фиғони Хола-мулло баромад: – Вай-вай-е, чӣ хел ин хона хунук?

Саида ба Ромиз нигарист, Ромиз чӣ гуфтанро надонист.

— Омин! – даст бардошт Хола-мулло. – Қадам расид, бало нарасад! Оллоҳу акбар! – даст ба рӯй кашид ӯ ва илова кард: – Хезад, хезед, келин-мулло, шумо ҳоло чавон, намефаҳмед, бадани ману ана ин тифл як хел, ба хунукӣ тақат надорад. Ку бихезед, ё бисмиллоҳи... – тифли парпечи болои диван гузоштаро озод бардошта гуфт Хола-мулло ва ба падару модараш ҳам нигоҳ накарда, хонааш бурд. Вале Ромизу Саида чӣ маслиҳате доштанд, ки дер омаданд. Ромиз гапҳои Хола-муллоро ба Саида нагуфт. Хола-мулло аз дер омадани онҳо парешон шуда, дари айвон кушода, баргашта берун омад. Муддате баъд Саида рӯймоли шоли сиёҳ ба сару гардан печида пайдо шуд.

— Вой, Хола-муллоҷон, нигоҳ карда истодаед? Бубахшед!

— Ҳеч гап не, як нафас дошта истед, – парпечро ба дасти модар дод ва ба ошхонаи аз ҳисоби айвон сохта даромада, нӯги ангушт ба орд зада баромад ва суфи рӯи тифлро бардошта «сафедбахт шавад...» гӯён пешониашро сафед кард ва дари хонаи калонро кушода хонд: «Марҳамат келин-мулло, хонаи худатон».

Ромиз хайрон; ба гуфтору рафтори Хола-мулло хайрон; холо тифлро гирифта бурд ва нагуфт, ки ягон чиз лозим, ӯ чӣ кор бояд бикунад... Ӯ дари айвони онҳоро кушода Саидаро ҷеғ зад: «Ба ман ягон хизмат нест?»

— Ҳаҷст... Хола-мулло мегӯянд, ки бозор рафта сабзии сурхи обдор биёранд.

— Тамом?

— Хола-мулло, дигар ягон чиз лозим не?

— Не, гардам... – садои Хола-мулло аз хонаи дарун омад.

Ромиз дарро пӯшида рафт. Вале Хола-мулло берун омада, як табассум кард ва аз дарвоза баромадани Ромизро дида гуфт: «Писарамон аз ман хафа; барои шумо шуда, келин-мулло, андак гапҳои саҳт задам. Ҳатто гуфтам, ки як хешамон хат кардааст, ки рафта истодаам, ба ман хонаю ҷой тайёр кунед...» Хола-мулло дид, ки ранги рӯи Саида дигар шуд, худааш низ безобита гашта, сурфид.

— Ҳеҷ гап не, Хола-мулло, писаратон аз шумо хафа намешаванд.

— Ҳамтую ба ҳар ҳол ба дил гирифтагӣ барин...

— Не, Хола-мулло, ба дил мегирифтанд, мегуфтанд...

...Ромиз беҳабар дар беруни дарвоза ӯро «волгаи сиёҳ» нигарон будааст. Вале Соҳиб набуд. Хуршед давида аз мошин фуромал:

— Мо шуморо ба «Боғи ҳайвонот» даъват мекунем.

— Дер шуд, – ҳазли ӯро пай бурда гуфт Ромиз. – Вақтҳои бекориам гапи дигар буд; ба сару танам пӯсти хирс кашида, аз даруни қафас бо одамон саволу ҷавоб мекардам, хай саволҳо меодамашон....

— Агар одам ҷадди худро дар қафас нигоҳ медошта бошад, худӣ ӯ низ нишинад, чӣ ҷои айб?

— Чашм, ҳар чӣ аз дӯст – некӯст.

Ҳамза ва Рачаби гачакзабон механдиданд.

Аввал бозор рафта сабзӣ оварданд ва баъд «Боғи ҳайвон» рафтанд.

«Ум бак-бак, ум бака-бак!» дар сари оташдон ҳам Ромизро бо нағма пешвоз гирифтанд. Ромиз, ки имрӯз хушнуд буд, аз чунин пазириҳои дӯстон шод гашт, барои табъхушӣ ба ҳавои нағмаи эшон даст партофт. Рафиқон баробар хандида, гӯё ки Пеле тӯби охириин зада командашро чемпиони ҷаҳон гардонид бошад, Ромизро рӯи дастҳо бардошта, боло партою дор карданд. Сипас ӯро ба замин гузошта, лаҳзае хомӯш монданд ва баъд мисли паради ҳарбӣ, ки хитобаи вазири мудофиаро ҷавоб гӯянд, дод заданд: «ура, ура, ура!!!» Боз ханда шуд, вале ба деги ҷӯшон оби хунук рехтагӣ барин зуд хомӯш шуданд. Хуршед аз тағи шипанг бар лаъличае чанд

стакан бардошта омад. Матбахӣ Зафар – писари Абдусамади раҳматӣ ба табақи сафол аз зирбаки ош каме бардошта омад. Ҳамза сари рулро баҳона карда канор рафт. Дигарон баробари лаълиро сӯяшон дароз кардан стаканҳоро гирифтанд. Хуршед стаканро боло бардошту сарашро ҳам карда, гӯё сарпӯши стакан гардонд ва якҷоя сар боло карда, арақро ба ҳалқаш рехт: ту дидию ман надидам. Дигарон росто стаканҳоро холи карданд ва аз табақи дасти Зафар пора-пора гӯшту зардҷомаи бирён гирифта, баробар нимдоира гашта, ба даҳон андохта, ҳар тараф қадам заданд. Артистҳо! Гӯе ки онҳоро ба ин кор машқ дода бошанд...

Ромиз лом нагуфта сӯи қафасҳо равон шуд. Паррандаҳо пар доранду напарранд, ҳайвонҳо пой доранду надаванд. Ромиз хуб гашт, ҳама чизро тамошо карда ва ба се чиз диққати махсус дод: ба гизоли зебо, ба маймуни одамчашм ва ба мори бадафт. Ва дергоҳ назди қафаси мор истода ба хаёл рафт, ки чаро ин думдарози бадафтро ба душман ташбех диханд, чаро ин чизро дар хоб бинию ба ту зарар орад, аз душман мағлуб гардӣ ва агар онро бикӯшӣ, бар душман зафар ёбӣ ва чаро бадафт некиро надонад? Сонӣ ҳикояте ба ёдаш омад: «Роҳгузаре садои нола шунид, ки аз миёни хирмани оташ меомад. Хуб нигоҳ кард, ки море миёни оташ монда ва роҳи баромад надорад. Мусофир халтаеро ба нӯги асояш баста дароз кард. Мор даруни халта даромад ва мусофир онро бардошта гирифт ва бар дӯш дошта сафар давом дод. Ва ба ногоҳ дар баногӯш нафаси морро ҳис кард, ки ўро захр задан меҳост. «Ин чӣ муқофотест?» касди морро пай бурда, пурсид мусофир. «Неши ақраб на аз баҳри кин аст, муқтазои табиаташ ин аст» ҷавоб дод мор. Роҳгузаре мочарои онҳо дида наздик омад ва сабаби манша пурсид. Мусофир ва мор воқеаро гуфтанд... Роҳгузар ба мор рӯ овард: «Ман аз гуфтаи шумо чизе нафаҳмидам. Ку, ба ман бинамо, чун даруни халта шуда будӣ?» Мор, то аз гурур нафарояд ва ҳақ будани худро исбот бисозад, бори дигар ба халта даромад. Роҳгузар даҳони халтаро баст ва пайваста бар замин мезад, то даме ки мор даруни халта бимурд... Мори даруни қафас низ ҳалқа зада, карахт хобад, нафрати кас орад. Мӯи сари Ромиз баланд шуд ва ба танаш мурғак давид. Дасте ногаҳон ба китфаш расида ўро тарсонд. Баргашта Хуршедро дид ва «Коре кардӣ, то ош нахӯрам» гуфт...

7

...Ромиз кучо рафтано надониста, бо пайроҳае ки арчаҳон ду тараф ба ҳам омада, долони сабзе сохта буданд, қадам зад. Шиками гурусна ўро каммадор гардонда буд. Дуди сигарет дар даҳонаш талхтар шуд, роҳи нафас мегирифт. Ба назараш, маймуне пешопеш ўро масхаракунон мерафт. Ромиз ба ин ҳайвони бебезб

наздик шуда бадиққат нигоҳ кардан хост, ки маймуни даруни кафас набошад, ки ба масхараи ӯ сар дода бошанд... Вале Ромиз зуд пай бурд, ки ин фиреби назар аст... Гум шуд, маймун гум шуд, аммо лаҳзае нагузашта ба ҷои он як симои шиносу ношинос пайдо шуд, ки дер боз Ромизро аз паси худ овора дорад. Ин симо барои он шинос, ки аз паси сараш ба қадам каси наздики Ромиз монанд, барои он ношинос, ки рӯяшро нанамояд, то Ромиз бинад, ки кист, вале чунон дилпур аст он шабах, ки хоҳ-нохоҳ Ромизро аз паси худ барад. Ромиз гуруснагӣ фаромӯш кард, гӯё шабах хизмат адо кард, акнун гум шавад, боз ӯ гурусна монад... «Монанд, монанд, монанд... Ромиз!» фарёд дорад дили ӯ. Ҳо дили Ромиз фарёд дорад, ки шабах ӯро монанд, лек чаро ӯро саҳт овора кунад? Нафаҳмад... Ё инсон чунин махлуқест, ки худро як умр овора бикунанд... Ромиз мижа зад ва шабах аз назар гум шуд. Ӯ сар афшонда, дурустгар нигоҳ кард, ки чашмонаш ӯро бифиребанд ва ё дар ҳақиқат чунин аст? «Салом, Ромиз! Чӣ ҳол дорӣ?» «Кучоҳо гардӣ, чаро камнамоӣ?» «Ҳай Ромиз, Ромиз, дӯстонро фаромӯш кардӣ-ку?!» «Ҳоло ҳам ту овора? Кӯчаҳо мегардӣ?» «Гумони ман, ки боз хондан рафтаӣ!» «Риш мон, Ромиз, риш, худатро қаландар бисоз!»... Ромиз сар афшонад, ба гӯшҳояш бовар накунад. «Наход ки дӯстон ҳамин хел сӯҳбат кунанд...»...Боз ба назари Ромиз ҳамон шабеҳи ошно тофт, ки зинаҳои дари Комитети Иҷроияро мебаромад. Ромиз бозистод. Ӯ низ бозистод, Ромиз қадам зад, ӯ низ қадам зад... Айнан. Гӯё рӯ ба рӯи Ромиз оинаи барқад гузошта бошанд, айнан нишон бидиҳад. «Чаро? Чаро ба он чо? Касе маро даъват накардааст...» Даъват накарда, аммо қуввае Ромизро он сӯ кашад. Ӯ нигарист, то он сурат дари Комитети Иҷроияро чун кушояд. Хеле бодикқат нигарист; шабах гӯё об шуда ба шишаи дар табдил ёфт ва дигар нанамуд... Ромиз аз таваккул дарро кушода даромад, аз назди милисионери навбатдор гузашт. Ӯ ё надид ё Ромизро коргари ҳамин идора пиндошта ҳеҷ чиз нагуфт. Ромиз ба ошёнаи боло баромад ва назди дари раис хеле андешид ва баъд чӣ чуръате пайдо кард, ки оҳиста дарро кушода зехн монд. Дар дахлез духтарак менишаст. «Раис ҳастанд?» пурсид Ромиз. «Ҳастанд. Хизмат?» «Наздашон даромаданӣ...» «А-а, имрӯз рӯзи қабул не...» «Як пурсед, агар иҷозат диҳанд». Котиба бо тааҷҷуб ба ӯ нигарист ва дилам-нодилам назди раис даромад. Баъди чанд муддат баромада сар чунбонд, то дарояд.

— Ҳа, Ромиз, биё! – ба курсӣ бахузуртар нишаста гуфт раис.

Ромиз аз чунин сухан ва муомилаи хуш шерак шуда қадам тез кард ва ба салом даст ёзонд...

— Рӯдакӣ шудӣ, мегӯянд, муборак шавад. Таърифат зӯр...

— Таърифҳо аз беамакӣ, муаллим.

— Гап дар амак не, – маънии сухани Ромизро нафаҳмида гуфт
ӯ, – Дар мо ҳар касро таъриф накунам,.. Таърифатро аз забони
худӣ вазир шунидам... Гап дар амак не... Хӯш, чӣ гап дорӣ?

— Хона надорам, муаллим...

— Дардат саҳт будааст, бачча. Гумон кардам, мошин ме-
гӯӣ...

— Барои мошин ҷой ва боз чизҳои зиёде лозим.

— Мо хона наметем, лимит лозим. Лимит медошти, худӣ ҳозир
хона меодам.

— Саломат бошед, муаллим, – бархеста гуфт Ромиз.

— Ҳеч гап не, мардум гумон доранд, ки ман хона метиям...

— Ман ҳам нафаҳмида...

Ромиз аз дар баромада он шабаҳи назарфиребро дашном дод.
Аммо ҳолати як шинос тамоми фикру андешаҳои ӯро пароканд.
Шинос дам ба дам дуди сигаретро фуру мекашид ва касеро дашном
медод. Хаёлан чӣҳое мегуфт: ангушт мушт мекард, сар меафшонд,
мисли хурӯси чангӣ суп-сурх ва беқарор буд: «Бар падари ман
барин серфарзанд лаънат».

— Чӣ шуд, Мурод? – ӯро шинохта пурсид Ромиз.

— Аз ҳамин ҷо рафта занамро сар надихам...

— Астағфируллоҳ гӯӣ.

— Ин чӣ рӯз аст? Се сол давонд, акнун меғӯяд, ки лимит сӯхт.
Ман чӣ донам... чӣ донам, ки ин хел мешавад... Вагарна ба занак
мегуфтам, ки назой... Мо баумед, ки бачча бисёр бошад, хонагирӣ
– осон. Ана акнун дар як катаки мург... Хайр кори ту чӣ шуд?

— Ман ҳамту таваккалӣ даромада будам.

— Ҳм. Лимит сӯхту ту таваккалӣ медароӣ... Ха-айр, кулли
явмин – бехтар, гуфтаанд, – аз сигарет ба сигарет оташ дода гуфт
Мурод ва куттии холии онро ба ҷӯй партофт. – Сигарет дорӣ?

Ромиз ба ӯ куттии сигаретро дароз кард ва «аз дасти мо чӣ
меояд?» гуфта, раҳашро давом дод. Мурод алам аз сигарет ме-
ситонд.

Ромиз низ дуртар аз ӯ рафта, сигарет даргиронд ва дуд кашида,
ҷониби хонааш раҳ сипарид. Гумон дошт, ки дуди фуру кашида
на баргашта аз димоғ берун меояд, балки аз ком ба димоғ ва ба
мағзи сар меравад, аз ин рӯ сараш вазнин гашта, ба гардан бор
шуда, фишор меоварад. Ба назар сари вазнинаш ӯро ба замин пахш
кардан хоҳад, дар асл сари ӯ ба як ҷӯбқадуи холи монанд шуда
буд ва наметавонист дар хусусе андеша бикунад. Сараш гирд гашт,
сонӣ каме ба худ омада, сӯҳбати як вақтҳо аз забони мудири гас-
троном шунидаро ёд овард; рафту касе андаруни тамокуи сигарети
ӯ низ нашша гузошта бошад: «Ҳе-е, одамҳо чӣ корҳое кунанд...»
Пай бурд, ки пойҳо кашола шуда, гашташ дабба тобад. Ҳеч сол,
ҳеч рӯз ва ҳеч гоҳ ин зайл бемадору бефара нагашта буд. Бисёр
меҳост, ки ба гулгашти Ҳофиз расида рӯи хараки зери мачнунбед

нишинад, аммо роҳ дур аст: аз панчарае, ки барои манъи мардум бар қадди хиёбон сохта буданд, таъя зад. «Чӣ зарур буд ба ту? Чӣ зарур буд, ки назди ӯ рави ва худро ин қадар ҳақир ва ин қадар безътибор дарёби. Рӯдакиро бихон буд, Хайёмро, Ҳофизро бихон буд; аз он чо ҳама чизро дармеефти...» На! Ӯ худро дигар хел дарёфтани хост: хо-о, ана он мардаке, ки ҳама вақт пешопеш мегардад, ҳама гапро медонад; аввал ӯро дарёфт, сонӣ худро. Ҳамон мард сирру асрорро ба ӯ мегӯяд, кори Ромиз осон гардад; вале ӯ гумон дорад, ки он шахси ношинос барқасди чони ӯст, барои ҳамин аз дарёфтани худдорӣ мекунад; махсусан дар чунин ҳолат, ки мадори аз панчараи сари роҳ дур шудан надорад, азми дарёфтани ӯро намекунад. Аз қор монда шавӣ, аз меҳнати ҷисмонӣ монда шавӣ, андаке истироҳат карда ва хӯроки дурусте хӯрда боз ба худ ой, вале чун рӯҳ ва фикру андешаи зиёд касро бефараю бемадор гардонад, ба худ омадан осон набувад. «Чӣ зарур буд ба ту?» бори дигар тақрор кард ӯ ва тан ба панчара тақон дода, аз оҳани хунук дур шуд ва оҳиста-оҳиста ба кӯчаи Пушкин ва баъд ба гулгашти Ҳофиз гузашт. Вале дар чунин ҳолат нахост, ки ӯро Ҷаҳоноро бинад. Ӯ кашола, бефара, бемадор мерафт. Чунин ҳолро Ҷаҳоноро аз дур дида, худро ба паскӯча кашид, то гузаро шуда рафтани Ромиз бозистод.

Ромиз ба хонаи Хола-мулло надаромад; нахост, ки ӯро дар чунин ҳолат бинанд. Барои ба худ омадан бояд як ганаб карда хезад. Ва бо умеди ганаб чунон саҳт хобаш бурд, ки рӯзи дигар офтоби аз шишаи тиреза ба рӯяш афтада бедораш кард.

«Ромиз!» баробари нури офтоб ин садо ба гӯшаш расид. Аммо Ромиз ҳаёл ангошта нигоҳ накард. «Ромиз!» тақрор шуд овоз. Ва ӯ баргашта Саидаро дид, ки бар курсича нишаста сӯяш нигоҳ дорад.

— Ба шумо чӣ шуд? – парешон пурсид Саида.

— Кай даромада будӣ, Саида? – ба саволи ӯ чунин савол карда ва даст чониби ӯ ёзонда майле пеш омад Ромиз.

— Баробари офтоб, – ҷавоб дод Саида ва ба Ромиз чунин расид, ки Офтоб гуфта, ӯ Ҷаҳонороро дар назар дорад; чаро чунин фикр ба сар омад, худаш намедонист.

— Шаб хабар нагирифтед, сахар...

Ромиз ҳамёза кашид ва давоми сухани Саидаро нашунид. Ӯ бо чунин рафтораш «мон ҳамин гапҳоро» гуфта, боз чониби ӯ даст ёзонд.

— Нанеш? Наначонаш! – садои Хола-мулло омад.

Саида тозон баромада ҳаросон сӯи Хола-мулло нигарист.

— Мулло-амакашон мегӯн, ки то писарамон наояд, ширчой намехӯрем.

Ромиз ҳайрон шуд, китф дарҳам кашид ва ба Саида ишора кард, то чӣ ҷавоб диҳад? «Ҳозир гӯед!» луқма дод Саида. «Хӯш!

Хозир, Хола-мулло!» аз дарун ҷавоб дод Ромиз, зеро дасту рӯи ношуста назди Хола-мулло баромаданро раво надид. Ва баъди дасту рӯй шустан худро сабукрӯх хис карда, дартоз аз дарвоза баромада аз нонвойхонаи он тарафи кӯча ҳашт нон овард. «Ас-саломун алайкум!» гуфта аз дари Хола-мулло дохил шуд. Нонро рӯи хонтахта гузошта, назди мӯйсафед, ки кундасурат менишаст, гузашта, ҳам шуда, даст ба вохӯри дароз карда, ахвол пурсид.

Дар паҳлӯи мӯйсафед гаҳвора меистод; гаҳворапӯш махмали сурх буда аз болаш чилди сафеди суфи дошт. Ва дасти чапи мардак болои рави гаҳвора буд. Ромиз дар шигифт буд, ҳеч чиз намефаҳмид. Се-чор рӯз пеш Хола-мулло хоҳиши аз ичорахона кӯчиданро карда буд, имрӯз ин зайл муомила дорад. Сари пирамард ҳам. Истоди ӯ хаёли Ромизро боз ба муомилаи Хола-мулло бурд. «Мулло-амак низ ҳамон гапро бояд гӯяд: «писарам, илочатонро ёбед». Вале ӯ хомӯш, ба ягон чиз, ба ягон кас нигоҳ намекунад, гӯё фикри ҳеч чиз ва ҳеч касро надорад. Аҷаб, ки даст бар рави таҳвора дорад; нагирад, начунбонад... «Рӯ амри ширин, забони Мулло-амак нагардад ба сухан...»

Хонаро бӯи нони гарм фаро гирифт, баъд бӯи ширчай омад, ростӣ, зери забони Ромиз об кушода, меъдаашро ковиш дод, вале Ромиз дар дил аҳд кард, ки ба ширҷою нон «марҳамат» гӯянд, «Ташаккур, шикамам сер» гуфта сирр бой надихад. Агар рӯи соҳибхонаҳо барои он гапро гуфтан нашавад, худи Ромиз «Мулло-амак, ман ҳамаашро мефаҳмам, ба ҳамааш тасанно, лекин то хона ёфтанамон дар ин мавзӯъ гап назанед» гӯяд. Аммо на онҳо гап кушоданду на Ромиз ин чизро гуфт...

Рӯи хонтахта як шиша «олуболу» буд. Чойники чилдор меистод, ду пиёла пасрӯ буд.

— То писар набиёяд, ширҷойро накаш, гуфта шиштен, гардам, – ба мардакаш ишора кард занак ва як коса ширҷойро назди Ромиз гузошт ва ба назди шавҳараш косаи холи монд. Ромиз одоб кард ва кори занакро саҳв пиндошта, косаи ширҷойро назди мардак гузошт.

— Не, гардам, ин кас ширҷой намехӯранд, – гуфта шишаи «олуболу»-ро гирифта, пӯки даҳонашро кушод ва ба коса «маи сурх» рехт, – хӯроки ин кас ҳамин.

— Бад не, – гуфт Ромиз, вале хайрон буд.

— Ин чиз ба ҳар кас намефорад, писарам, – бо ёрии дастонаш пеш лағжида гуфт мардак ва ба косаи шарбат нон реза кард. «Тамоман аҷиб» – аз дил гузаронд Ромиз ва як газ нонро ба ширҷой зада ба даҳонаш бурд.

— Нон пора кунед, гардам, равған андозед, – хоҳиш кард занак.

— Мешавад, – гуфта Ромиз боибо ба ширҷой нон зада мехӯрд ва дуздида ба мардак менигарист, ки коса сари даст гирифта, нони

дар шарбат фаллашударо зуд-зуд ба дахон меандозад ва саросемавор аз шарбат хӯрт мекашад. Мардак бо дастмол дахонашро пок кард, лаб ва ришашро ҳам ва баъд «шукр» гуфта чӣ қадаре ки вақти ба коса даст бурдан ба пеш омада бошад, ҳамон қадар пас лағжида, гӯё ба нуктаи муқаррариаш қарор гирифт. Баъд пойҳои чуроби рангаи помидорӣ пушидаашро бо ёрии дастон қафо кашида чорзону гардонд.

Ба назараш, ки Ромиз мардакро бори аввал мебинад. Моҳи қаҳорумин аст, ки дар ҳавлии ӯ, вале то ҳол нашинохтааст. Ҳавлиашро ҳам дурусттар аз назар нагузаронидааст, ки гирдогирдаш олуболуздор аст, Хола-мулло шарбат месозад. Хонаи онҳо ду даромадгоҳ дорад. Яке ҳамин дари рӯ ба рӯи дарвоза, ки меҳмон бо зинаҳо ба ин хона дарояд. Дигаре роҳи гирдгардони пушт, ки мошин меравад. Бар қадди хона долони дарозест, ки мошини москвичи дар шишаи пасу пешаш ҳарфи «Р» навишта меистод. «Р» – мошин бо даст идора мешавад, мошина дами дар меистад, дараш ба дари хона кушода мешавад. Пирамард бо мадади Хола-мулло ва ёрии дастонаш аз мошина фурояд ва худро бо азобе ба аробачаи маъюбӣ гирифта, бо зӯрӣ онро ба ҳаракат дарорад ва гумон кунад, ки ба тахти равон нишаст. Хурсанд ва аз ким-киҳою ким-чиҳо миннатдор. Ҳар гоҳ ки дилтанг шуд ё Хола-мулло ҳаваси сайру саёҳат кард, мошин барорад; зеро ҳолате дорад, ки набояд гапи Хола-муллоро гардонад. Гапи ӯ – қонун.

— Гардам, Мулло-амакатон мегӯн, ки кӯдакро гахвора мекунем.

Ромиз ба фикру андеша рафт.

— Ман ният кардагӣ, баччем, – гуфта Мулло-амак аз кисаи чап рӯймолча баровард. – Ман бисёр тӯй хӯрдагӣ, аз мардум қарздор... Ба кӣ монад ин чизу чораи ман? – рӯймолчаро зери чашмонаш бурд.

Ромиз ба Саида нигарист. «Намефаҳмам, Саида». Саида сар ҳам кард. Хола-мулло тоқат накарда аз дар баромад.

— А? Писарам, ба кӣ монад? Барои кӣ мекунам? – тақрор кард Мулло-амак.

— Мардак, мегӯм... – гирия гулӯгир дар берун фуру нишонда омад Хола-мулло.

— Эй, занак, ту чия медонӣ... – Гӯё алами дил ногуфтани бошад, ҳамин қадар гуфт Мулло-амак ва дамаш дарун зада сурх шуд.

— Майлатон, Мулло-амак, шумо хурсанд бошед, шуд, – гуфта Ромиз боз ба Саида нигарист ва сари хама сӯро дида, ба Хола-мулло зеҳн монд. Хола-мулло занаки солори пухта, тавонад дар хама шароит ва вазъият худро даст гирад. Абрӯвони ӯ аз асаб буд ё аз андешаи дигар, ду-се бор парид. ...лекин ман чӣ хизмат кунам?

— Худашон мекунад. Ягон чиз лозим бошад, мегӯянд. Ту аз пай корат шав. Омин!

8

«Ба кӣ мемонад ҳамаи ин?» сухани Мулло-амакро ёд меорад ӯ ва андешаи худро тақрор мекунад: «Чӣ мемонад? Аз кӣ чӣ мемонад?» Андешаи ӯ ҳамин аст. Аз ин рӯ, ба нависандагон ҳасад мебарад; ба нависандагони пурқувват; ба касоне, ки ҳамаму – осон менависанд, эътибор ҳам намедихад. «Мурад аз навиштан ба мардум ягон чизи ибратбахш гуфтан бояд бошад; навишта натавонӣ, Рӯдакиву Хайёму Фирдавсиву Ҳофизро хонда фаҳмон» андеша мекунад ӯ. Баъд чашм пӯшида, фикр – мекунад, ки боз менависанд, шеърӣ онҳоро хонда, менависанд... «Ҳазору як шаб», «Шоҳнома», «Гулистон»-ро мехонанд, боз менависанд... Қоил. Ба ҳамин ҳел касон қоил... Акнун ӯ дарк кард, ки чаро нисфи адибон ва касоне, ки адиб нестанд, песа менависанд. «Оё ҳавас нест? Оё худфиребӣ ё мардумфиребӣ нест?... Не, мардумфиребӣ не, худфиребӣ... Мардум медонанд, чиро хонанд, чиро тамошо кунанд. Дар тамоми тахтаю деворҳои шаҳр нависӣ, ки биёву песаи «Ҳарачу марачро» тамошо бикун, агар дилнишин набошад, касе наояд. Лекин бо лавҳаҳои деворҳо худро фиреб додан мумкин аст... Танҳо худро, худи сода, гӯл, бузургманиш ва шӯҳратҳо...»

«Хува-хува-хува-хува!!!» як садое, ки ба садои ягон чиз монанд не, болои шаҳро тақрор шуда гузашт. Ромиз нафаҳмид, ки ин садо чӣ садое буд. Ба ягон садои Ромиз шунида наздикие надошт ва ҳеҷ чизро ифода намекард. Шояд садое набуду ба гӯши ӯ кадом оҳанги осмонӣ бархӯрд, ки ҷуз ӯ касе нашунд. Ромиз ба осмон нигарист, ки ягон мӯъҷизаи техникаи гузашта бошад, вале чизеро надид. Ба одамоне нигоҳ кард, ки аз ин садо ба чӣ ҳол омаданд, аммо касе парво надошт, ки садо буд ё набуд... Набуд. Касе ҷуз Ромиз онро нашундааст, пас, набуд. Ӯ бо кафон гӯшҳо пахш кард ва бозгирфта гӯш дод, ки он садо тақрор мешавад ё на... «Хува-хува-хува-хува!!!» тақлид кард ба он садо Ромиз ва пай бурд, ки ин садо он садо не, наздик ҳам не, монанд ҳам не. «Хува-хува-хува-хува!!!» Кӯҳ нест, ки садо акс андозад, ин чӣ бошад? «Ромиз!» номи худро гирифта садо дод ӯ. «Боз васвос нашуда бошӣ?». Боз он садо тақрор шуд ва иловае ҳам дошт: «Хува-хува-хува-хува, ҳаҳ-ҳа-ҳа!!!» Гӯё кадоме барои тӯи имшаба микрофонеро тафтиш кунад ва санҷад, ки садо барорад ё на... Ин ҳамин. Дигар чиз шуданаш мумкин не. Кадом каси нияткарда ба орзу расидан хоҳад, хоҳад, ки тӯӣ бикунанд, хофиз орад ва садои микрофон то охир баланд кунад, то тамоми шаҳриён ва ҳатто музофоти он фаҳмад, ки фалонӣ тӯӣ дорад; писар... Кӣ он кас? Мулло-амак не-ку?

Гахворабандони Фарзонро ҳамин хел гузарондан намеҳоҳад-ку?
Не-е-е!!! Фарзонро ман худам тӯй мекунам! Лозим не!

Ромиз девонавор ҷониби хона тохт. Чунон пуришаст тохт, ки мисли дарранда Фарзонро аз дасти Мулло-амак ҷанг зада гирифта ва бо ҳамон шаст аз ҳавлӣ бадар рафтанист... Вале шабаҳ пеши роҳи ўро гирифт. Вай ногаҳонӣ пайдо шуд ва чунон суғт қадам зад, ки пояшро касе пас кашида бошад. «Ин кори хуб не, кори хуб не, кори хуб не!!!» болои сарашро мавҷ зада гузашт ин садо. Ромиз низ қадам суғт кард. Намехост, ки аз шасташ бозмонад, аммо пойҳояш ба ў итоат надошанд. Гӯё дар пояш таноб баста касе пас мекашид... Шабаҳ гум шуд. Ромиз боз тезтар гашт. Шабаҳ пайдо гашт. Боз пеши роҳи ўро гирифт, гашташ боздошт. «Ҳозир... ҳозир... ягон гап мешавад... сарам... дилам...»

«Хува-хува-хува-хува!!!»

Вале Ромизро на шабаҳ, балки тамоман каси дигар боздошт. Касе, ки тақрибан як сол боз надида, пазмони пазмон шудааст. Ҷаҳоноро. Баробари дарвоза кушодан Ҷаҳонороро даруни дарвоза дид ва сурат гашт. «Муборак шавад!» садои Ҷаҳоноро ўро ба худ овард. «Чӣ хел Фарзонатон дӯстрӯча шудааст...» «Фарзони ман?», «Не, Фарзони ман...»

Ромиз ба худ омад, шабаҳ ба назараш натофт, хаёлҳо аз сараш дур шуда буданд. «Шабаҳ ту ҳастӣ ё худӣ ман?».

— Лаббай?

— Ин қадар камнамо?

— Рӯзгор, бачу қач... Худатон медонед, ки ман дар хона ҳам мард ҳастам ва ҳам зан.

— Барои ҳамин қас бо шумо чӣ хел муносибат қарданро на-медонад.

«Оҳ, чӣ қадар ноошноӣ, Ҷаҳоноро, чӣ қадар пухта, мураккаб, сипо, доно ҳастӣ... Туро фаҳмида нашавад, дили туро доништа нашавад. Мани сода ғумон қардам, ки роҳи маро мепой...»

Рост. Аз муносибатҳо ў чизе фаҳмида нашавад... Мураккаб... Як бор «Фарзон – писари ман» гуфту монд. Ва имрӯз ба гахворабандонаш омад. «Кори хуб қардаанд, ки хабар қардаанд». Савдои сари Ромиз зиёд шуд. «Боз бо Саида сӯҳбат қунад, дар бораи ман ҳарф зананд: ў гӯяд, Саида гӯяд; Саида гӯяд, ў гӯяд... Сонӣ чӣ? Худашон ба ҳулосае оянд, баъд Саида аз ман пурсад; пурсад, ки ман бо он зан чӣ муносибат дорам ва чаро дар бораи ман бисёр гӯяд? Ҷамин тавр пурсад ў... Росташро гӯям. Росташро... ки чӣ зан будани ўро нафаҳмидаам, ба ман чӣ нигоҳ қардани ўро надонам ва ба худӣ Саида чӣ мегӯяд, беҳабарам...» Ромиз хаёл мекунад, хаёл мекунаду баъд ба ҳулосае меояд ки беҳуда – ҳамааш беҳуда. Барои дупула гап, барои хаёлҳои пуч ба сараш дард бор қунад. Ҳол он ки мақсади ў дигар: аз доманаҳо сӯи қулла рафтани. «Овезӣ, ба дори баланд овез». Барои чунин мақсаду мурод ба ҳамкасбон

ганда шуд. Ромиз ачаб толеъ дорад: чизеро нахоҳад, ҳамон пеш ояд; орзуи песаи хуб кунад, ҳалтура пеш ояд, орзуи сардори нағз кунад, ягон ҳатӯл рӯ ба рӯ шавад ва боз ҳарфҳои зиёд... Дунё ачаб сохта шудааст: як тора мӯи ба замин афтада бемақсад намеафтаидааст. Одамон ачаб офарида шудаанд: ҳаҷор миллиард инсон, яке ба дигаре монанд не. Ҳатто «ду қатра об», «як себи дукафон» гӯянд ҳам, дурусттар нигарӣ, фарқашро бинӣ. Ҳол он ки аз як гӯш то гӯши дигар як ваҷаб масофа. Дар ин масофа чӣ қадар тарҳи гуногун кашидан мумкин будааст... Ва гӯянд, ки фақат Ромиз бо ҳамон либоси чанда ва кулоҳу нонанбонаш ба Эзоп монанд аст. Ачаб... Инро касоне гӯянд, ки Эзопро надидаанд, Ромизро ҳамчун Эзоп дидаанд. Ромизу Эзоп дар сахна монанд, дар ҳаёт не ва ин хел шуданаш мумкин ҳам нест. Ромиз инсони асри бист: чандапӯш на, масал набофад, гулом буданаш ҳам имкон надорад; ҳатто орзуи гуломи озод буданро ҳам накунад... Ҳеч инсон нахоҳад, ки гашта маймун шавад, ҳеч марди озод нахоҳад, ки гулом бошад. Ромиз ба воситаи Эзоп хоҳад ба мардум нишон диҳад, ки баъзан аз бегуноҳӣ кас чӣ уқубате бинад. Мисли Суқрот... Ӯ Эзопро нағз бинад, Рӯдакиро эҳтиром бикунад, камар бандад, ки Инкилобу Айниро зеби сахна гардонад; ӯ хама нопокиҳоро, хама аҳриманиҳоро, хама киёфаҳон зиштро, хама хунҳои ҳаромро дар алангаи Инкилоби сурх сӯзад ва баъд гумон кунад, ки дар олам ҳеч гуна кина, бухл, ҳасад ва фисқу фасод боқӣ намонд; дилаш таскин ёбад ва ҳаёл кунад, ки қарзи фарзандӣ, қарзи инсонӣ ва қарзи граждании ҳешро адо кард; шод гардад, табассум кунад, хандад ва дигар ҳеч кас ба ӯ нагӯяд, ки «Ромиз, қорҳои шоиста бикунуно чаро як бор нахандӣ?» Ӯ хандад, чун мақсад ба ҷо ояд, қорҳои начибӣ дилхоҳ сомон ёбад, хандад ва дигаронро низ хандонад, вале донад, ки ба ин чиз ноил нашудааст, донад, ки «Эзоп» оламо гаштааст, хоҳад, «Рӯдакӣ» низ ҳаҷонгард бишавад, он гоҳ хандад, завқ барад.

— Оши тӯи писаратон! – табаки ошро рӯи миз гузошта гуфт Саида; зеро гаҳворабандон қори занон.

Ромизро саҳт расид; киноя барин. Мардуми тоҷикро чунин оҳанги суҳан бад расад, падар бошаду каси дигар писари ӯро тӯй кунад: хеле саҳт расад; бобо тӯй диҳад набераро; аммо Ромиз надонад, ки Мулло-амакро чун ном барад: падар гӯяд ё Мулло-амак?

— Нағз шуд, занакҳо хеле ҷақ-ҷақ карданд. Бештар гап аз хусуси «Рӯдакӣ»-и шумо рафт, Ромиз.

— Маълум, ки занҳоямон хеле пеш рафтаанд, – хурсанд будани Саидаро пай бурда гуфт Ромиз.

— Ана ҳамон занак, Ромиз, муаллима, духтари Мулло-амак, аълоҷии маорифи халқ будааст, боз ғоибона дар аспирантура мехондааст...

— Ҳа, – гуфт Ромиз аз гапҳои Саида рамуз гирифта.

Саида баромад. Ромиз як даҳон ош гирифт ва ба андеша рафт: «Қасдан, барои Саидаро дидан омад? Дида буд-ку!.. Муқоиса кардани, бо ман муқоиса кардани, ки муносиб ҳаст ё на... Муносиб... Хеле муносиб, ин чизро ҷуз худам касе фаҳмида натавонад, ки чӣ хел муносиб... Хеш. Шояд ҳамту омада бошад... Ё мувофиқи гапаш: ба гаҳворабандони «писари худаш» омадааст. Ромиз дигар тикка нагирифт. Балки даст бо дастмол пок кард. Ва боз дар бораи худашу Саидаю Ҷаҳоноро андешид. «Чаро Саида аз хусуси ӯ ба ман гап зад?» Андешаҳои кӯҳна. «Бо андеша кор буд нашавад. Худашро дида пурсидан лозим...» Вале аз кучоҳе дар таги дилаш сиёҳие пайдо шуда, ӯро аз ин азм боздошт. Ӯ оинаро гирифта дуру дароз ва дурусттар ба худ нигарист ва дид, ки ба чӣ аҳвол гаштааст: хароб буд, харобтар шуда, чашмони зебою қозибаш фурутар рафта... Дили дарё ва кушоди ӯ фишор ёфт. Гӯё кӯҳи Мунор гашта, пеши Зарафшонро баст.

— Чаро ошро нахӯрдед? – гӯё як табари азим зада банди обро кушоданд. – Мулло-амак гӯянд, ки чаро мулло пеши ман намеоянд? – ба саволи аввала ҷавоб нагирифта ва чойники чойро аз даст нагузошта гуфт Саида.

— Келин-мулло! Ҳо келин-мулло! Мулло-амакашон мегӯн, ки писарамон омада як нафас шинанд. – Аз дари айвон фарёд зад Хола-мулло...

Ромиз ба Саида нигарист, то ҷавоб диҳад; Саида маънии нигоҳи ӯро пай бурд: «Аз дар «муборак шавад» гуфта дароед». Ромиз гулӯ равшан кард, ки агар занҳо набуданд, мардҳо чӣ кор мекарданд, онҳо ҳама умр барои мардон ақл шаванд, вале... инашро нагуфт. Нагуфт, ки занҳо гумон кунанд, ки ба одобҳои хонагӣ ақли мардон надавад. «Яъне равам? Гуфтаи шуморо гӯям?... Хуб шудааст...»

Як одам чанд хаёл карда тавонад? Боз девона нашавад. Оқибати рафтори Ромиз... Фикраш алҳол дидори Ҷаҳоноро. Ӯро дида пурсиданист, ки барои чӣ дидаю доништа ин корро кард.

Соат аз шаш гузашт. Дарсҳои муаллима ҳам тамошудагист. Агар ҳозир ҷӯраҳо назди студия пайдо шуда ӯро зӯран ба мошин андохта бурдани шаванд ҳам, наравад. Ба худ қавл додааст; бо кадом роҳе бошад, бояд Ҷаҳонороро бубинад. «О, ин номро кӣ ба ту ёфта монд-а, Ҷаҳоноро? Наход, ки ба ин тариқа зебо шудани туро доништа ном гузошта бошад? Ту бо ин хусну чамол бекас нести, ягон кас дорӣ, ин рӯ нисбати ман бепарво. Магар ту нафаҳмӣ, ки дили ман чӣ мегӯяд. Ман ба ту гуфтам-ку, ту маро аз нав зинда кардӣ, гуфтам-ку... Ҳоло ҳам намефаҳмӣ? Чаро ин қадар худро ба нодонӣ занӣ? Чаро бемехрию бераҳмӣ кунӣ? Агар донӣ, ки маро чӣ азоб аст. Ва боз азоб додани худатро ҳам донӣ... На, Ҷаҳони ман, муаллимаи нуронии ман. Азоб на. Ман чунин хостам. Хохам, ки дар ҷаҳонӣ ман Ҷаҳоноро бошад...».

Ў аз пайроҳаи рӯ ба рӯи дарвозаи Чаҳоноро як бор гузашта, пас рафт ва бозомад. Дарвозаи ҳамсоя боз буд ва марде даст пеши бар рост истода касеро интизорӣ мекашид ва баъзан сӯи Ромиз менигарист. Ва ин истоду нигоҳаш дили ўро ба ғаш овард. «Роҳи ўро пояд». Шинос барин як бор-ним бор ба воситаи телевизион суруд хонда номи ҳофизиро бардоштааст. Мазмун, ў низ Ромизро шинохт. Гап дар бораи шинохтани онҳо нест, гап дигар. Наход, ки Чаҳоноро ҳаминро дӯст дорад? Боз кӣ медонад. Зан – гург. Як даҳон зада гирифтанаширо донад. Ва баъзан гӯшт нахӯрда, ба дом афтад. Боз кӣ донад?... «Не... не охир. Табъи Чаҳоноро баланд. Боз кӣ донад? Малика ба Эзопи зиштрӯи гуломи даргоҳ дил бой дод: албатта барои ақлу заковаташ. Вале ин ҳофиз чандон санъате надорад. Аслан – мантупаз, пули тўйгардиرو писандида, касбашро ҳам партофт. Мошин харидааст. Тораши хотамкорӣ. Боз кӣ донад?»

Ромиз паст рафт, боло рафт. Дуртар рафт. Вале он мардак шиками калонаширо кашола карда хона намедарояд. Ба назари Ромиз ангуштонаш боз доранд ва забонаш «ло-ло-лой», яъне пулу-пул гӯяд.

Торик шуд. Чаҳоноро наомад. Мардак надаромад. Ромиз якин кард, ки роҳи занакро нигарон аст. Бинии Ромиз хориш пайдо кард. Ў кафи даст ба нӯги бинӣ гузошта, саҳт молиш дод ва хачаки биниаш шикастагӣ барин ду-се ин тараф-он тараф гардонда хабар гирифт ва бинӣ кашид. Гӯё ҳамин хориш дар гӯшаи дили ў шарораи рашкро барафрӯхт. Баъд сараш тира гашт ва дар байни пардаи тираи шом як симон безеб ва бадхайбат сӯяш дандон гиз карда омад ва тимсоҳ барин даҳонаширо калон кушода, садо баровард ва ба гӯши Ромиз як суруди гӯшхарош ва дилбазане расид. Баъд дид, ки дар ҳамин торикӣ як мурғаки зебо парвоз карда озод ба даҳони бади тимсоҳ фуру рафт. Бадаш ларзид. «Чаҳон» дили ў тугён кард ва пойҳояш пеш рафтанд, тохтанд. Вале Чаҳонороро расонида натавонист. Ў низ аз кучое бошитоб омад. Аз назди ҳофиз ҳам тез гузашт. Салом карда гузашт, ки ҳофиз одоби тўйгардиرو истифода бурд: даст пеши бар таъзим кард, вале чизе нагуфт. Баъди гузаштани занак аз паси ў бо чашми харидорӣ нигарист. Ў даруни дарвозаи шуда бошад ҳам, мардак чашм аз он тараф барнамегирифт.

Ромиз сари роҳ рост истод. Ва аз тез даромадани занак умед дошт, ки баргашта барояд... ў набаромад. Ва барқасд, он мардак ҳам надаромад. «Ин қадар дер аз кучо омада бошад?... Чаро ин мардак намедарояд?...» Дар бораи хар дуи онҳо андешид Ромиз, вале ҷавобе наёфта, ба хулосае омад, ки ў беҳуда фикр кунад. Як бора манаҳ саҳт қабза карда, сӯи хона равон шуд.

Гаштаю баргашта фикр карда худро таъна занад, ки бо корҳои беҳуда овора. Вакт равад, ӯ нафаҳмад. Хурсанд буд, ки Ҷаҳоноро ӯро ба роҳи дуруст овард ва боз пушаймон, ки сараш банд, ҳеҷ қор карда натавонад. Ӯ Саидаро назди қӯдак фиристод ва худ чароғро хомӯш карда, дар ҳонаи торик рӯи диван дароз кашид. «Чаро ҷавоноро наҳ зананд?... Бетарбият, гӯянд, рӯинатан, гӯянд, хурду калонро намедонанд, гӯянд, беистеъдод, вале сердаъво ҳам гӯянд, боз сифатҳои пасту нолоиқ...» Дар торикӣ ҷашми гурба барин чизҳои зиёде аз ҳар кунҷи ҳона, танҳои деворҳо пайдо шуданд.

Воҳима гирифташ, вале наҳест, чароғро наафрӯхт, қасдан ба он «шабчароғҳо» нигоҳ карда истод, ки ҳар яке ба сурат бадал шуданд; ба шакли онҳое, ки ба Ромиз як чиз гуфта ва ӯро сарзаниш карда бошанд, пайдо шуданд ва чун Ромиз аз дидори онҳо рӯ тофтаниш шуд, дандонҳо газ-газ дароз гашта боз даруни чароғакҳо фуру рафтанд. Ӯ худро озмуд, ки ба ин ҷондорҳо муқобил истода тавонад ё на. Ҷаста ҳест. Онҳо як-як гум шуданд, ҳона ҳоло ҳам торик буд. Садои дар баромад. «Ромиз» садо кард Саида.

— Ҳа. — Оҳиста ҷавоб дод ӯ ва ларзиши садошро зан пай бурд. Ӯ чизе нагуфта чароғро гиронд ва бо таачҷуб ба Ромиз нигарист:

— Ромиз?!

Ромиз сар бардошт. Ҷашмонаш сурх гашта, зери онҳо ҳалқаҳои сиёҳ пайдо шуда буданд. Ба назари зан авзои ӯ бечо ва рангаш парида намуд. Саида нон ва косаи уғро рӯи миз гузошта, хомӯш рафта пешони ӯро дошт, ки ҳарорат дорад ё на. Сард буд пешоинаш. Саида ҳайрон шуд.

— Ромиз?! — боз хитоб кард ӯ.

— Ҳеҷ гап не.

— Хола-мулло, шумо аз мор тарсидагӣ гуфта уғро пухтаанд, — барои фикри ӯро ба ин тараф гардондан қасдан гуфт Саида.

— Ман аз бало наметарсам, шӯҳӣ кардам, — аз дар баромада гуфт Ромиз.

— Кошкӣ...

Ромиз ба ҳалтаҳои ангишти пеши дар дер нигарист, ба оби кубур дасту рӯй шуст ва хеле ҳаял карда даромад.

— Хӯрок хунук шуд, Ромиз.

— Уғро хунук мехӯранд, — катраҳои оби дасту рӯяшро пок карда гуфт Ромиз.

— Чой биёрам?

— Не. Назди қӯдак равед, — боз таъкид кард.

— Шумо имрӯз дигар хел, Ромиз, — оқибат тоқат накард Саида.

— Образи марди чиниро фикр кунам.

Саида надонист, ки гапи ўро чӣ хел фаҳмад. Пичинг ё дар ҳақиқат ҳамин тавр аст.

— Ин аз кадом песа? – кунҷқобӣ кард ӯ.

— Аз песаи «Хонабардӯшон».

— Нав?

— Нав. – Саида ҳарчанд фикр кард, ба ёдаш наомад, ки аса-ри кист, аммо вачоҳати Ромизро дида, муаллифашро напурсид. «Угроро хуред» гуфту баромад ва дере нагузашта як чойник чой оварда, дид, ки Ромиз ҳоло ҳам угроро нахӯрдааст.

— Мулло-амак мегӯянд, ки шабҳо дароз, муллоҷон як дам омада, шинанд.

— Хоби муллоҷон бурдааст, гӯед...

«Ту ин хел набудӣ-ку, Ромиз?» ба шавҳар нигоҳ карда аз дил гузаронд ӯ. «Образи марди чиниро бозӣ мекунам. Песаи «Хонабардӯшон»... Чӣ ҳарфе дар дил дорӣ, Ромиз... Чӣ ҳарф? Худат донӣ... ё ман айбдор бошам?...»

— Ромиз!

Ромиз ба садои зан ҷавоб надод, балки нигоҳ кард, нигоҳ кард, ки Саида чӣ ҳарфе дошта бошад, гӯяд.

— Мардум, алалхусус, занҳо дар бораи ту бисёр ҳарф зананд.

— Чӣ гӯянд?

— Ман гуфта натавонам, Ромиз.

— Кӣ гуфта тавонад?

— Ана вай-муаллима...

Ба назараш, ки парида хест... ба назараш. Аммо худро чунон бепарво вонамуд, ки аслан он занро нашиносад, вале дилаш ба тапидан даромад. Сонӣ арақ пахш кард...

— Ман як муаллимаро шиносам, муаллимаи нурониро...

— Рост гӯӣ, Ромиз, нуронӣ... ҳусни зан аз ин зиёд нашавад.

— Ту чӣ ин қадар ба гӯши ман сафсата мехонӣ!? – садо банд кард Ромиз.

— Чӣ сафсата гуфтам, Ромиз?

— Нуронӣ, зебо... бошад ба худаш... Ман як муаллимаи нурониро медонам, ки касе ба ӯ баробар шуда натавонад...

Саида ба рӯи Ромиз нигарист, ҳайрон нигарист. Дар чашмони ӯ ашк халқа заданд...

Ромиз берун баромад. Аввал шаб ба назараш қатронӣ намуд, баъд охиста-охиста равшан шуд, гӯё дар ҳар кӯча ба навбат ҷароғ афрӯхтанд. «Муаллимаи нуронӣ... Саида чизеро пай бурдааст, вале нахоҳад гуфта, маро ранҷонад. Ҳар бор дар борааш ҳарф мезанад... Ҷаро ин тавр?.. ё Ҷаҳоноро... Бовар надорам, чунин зан иғвою дасиса кунад, бовар надорам. Агар суҳанонаш нисбати ман дуруст бошанд, чунин рафтор накунад... ё аз сар шонаю аз так фона?... Ҳуснаш ба худаш зебанда... ё ҳусни ўро дар назар дошта

рашк барад... Наход, наход, ки ту рашк барӣ, Саида? Бесабаб. Ягон сабаб медошт... Ягон гуноҳамро мидидӣ, ё нигоҳамро. Ҳар гоҳ ки дар хонаи Мулло-амак нишаста бошем, на ӯ нигоҳ кардааст, на ман. Лекин ин андеша, ин ҳаёл аз кучо дар сари ту пайдо шуд? Ё кори Хола-мулло? Не-е... ӯ ин хел зан нест. Касеро аз рӯ нур борад, имон дорад. Ӯ чунин корро накунад, акаллан ба хотири Мулло-амак...» Баъд ба хотираш зад, ки ба Саида садо баланд карда баромад. Аз роҳаш гашт. Гӯё ҳама ҳарфи дилашро гуфта ба худ омад, инак баргашта аз Саида узр мепурсад; узр мепурсад, ки дар ин кор ӯ гунаҳгор нест; гунаҳгор... кӣ, чӣ? Андешаҳо гунаҳгор, гумонаш гунаҳгор, рафтораш гунаҳгор... хо, аз ҳама зиёдтар рафтораш – ситезааш. Ромиз гоҳ-гоҳ ба ҳаяҷон омада, садо баланд мекард, мушт мебардошт, касеро – каси бефаҳм, нопок, шайтон, разил, қаллоб ва даюсро, ки дидаю дониста сиёхро сафед гӯяд... рост, чунин касонро, ки барои нафс ё боз ягон чизи дигар хиёнат кунанд, хафа мекард, сурхнояшро меканд, ба рӯяш туф мекард, саҳт менигарист, захрханда мезад... Вале афсӯс, ки ҳамааш дар ҳаёлаш... Ҳамин хел корхоро ҳаёлан мекард. Дар ғазаб мешуд, арақ мекард, алағда мегашт... Лекин ҳозир пушаймон, пушаймон, ки чаро ба Саида овоз баланд кард; ба Саидае, ки ҳамагуна инчикию гарданшаҳӣ ва якравиҳои ӯро бардорад, тоб орад. Ӯ дарк кард, ки аввалин бор ба одам садо баланд кард, боз ба наздиктарин кас, ба касе, ки аз ҳама хубтар рафтору гуфтору ӯро фаҳмад... То алвакт Ромиз зуъм мекард ё ҳар маъниро бо ишораю рафтор фаҳмондан мехост, вале дид, ки ин кор намешавад, гуфтан лозим, овоз баланд кардан лозим, саҳт гуфтан лозим, ҳама сухани нарм, ишораро намефаҳмидааст; ситеза, киноя, пичингро намефаҳмидааст, барои ҳамин кас маҷбур мешавад, ки саҳт гӯяд, баланд гӯяд, ба оҳанги ҳақорат гӯяд... он гоҳ... он гоҳ... Лекин чаро ҳамаи ин чизро дар сари Саида таҷриба кардан лозим бошад, Ромиз нафаҳмид... Пушаймон, саҳт пушаймон.

— Шуморо Мулло-амак мунтазир, – баробари аз дар даромадани Ромиз табассум карда гуфт Саида. Ва Ромизро кушт, бо чунин табассум, дилкушодӣ ва муомила Ромизро кушт. Ӯ ба рӯи Саида муддати зиёд хайрон нигоҳ кард; «Ту хафа шудӣ, гуфта аз роҳам гаштам». «Не» сар чунбонд Саида аз нигоҳи Ромиз рамуз гирифта ва Ромиз ҳамин ҷо ҳам қоил шуд, ки Саида фикри ба сар омадаи ӯро фаҳмид. «Агар ту монанди зани Соҳиб мебудӣ, холи ман чӣ мешуд? Шояд хубтар мешуд? Шояд ту маро ба даст мегирифтӣ ва ман барои ту шуда худамро ба ҳар ҷо мезадам... пул гуфта ҳамакора мешудам... ва он гоҳ...»

— А, Саида?

— Чӣ?

— Мулло-амак чӣ гап доштаанд?

— Надонам, гусса...

Дили ӯ хоҳад, ки назди Мулло-амак дарояд... Сӯхбат кардан хоҳад, саргузашти ӯ, қиссаҳои ҷангии ӯро доништан хоҳад. Ромиз саргузашти Ғиёсро пора-пора шунида буд, ният дошт, ки навишта гирад... афсӯс... Ва ҳоло ки имконият ҳаст, ӯ бояд саргузашти пирамардро шунавад...

... Ромиз баодобона салом карда даромад ва Мулло-амак дастон ба замин тира карда, ковок шуд, ки ба пешвози ӯ, ба эҳтироми Ромиз мехеста бошад. Ромиз донист, ки Мулло-амак начунбад, хеста натавонад, бо вучуди он «Начунбад, Мулло-амак, начунбад!» гуфта саросема ҳам шуда, дасти салом дароз кард.

— Биё, писарам, биё, бишин, – паҳлӯяшро нишон дода гуфт пирамард. – Хабар намегирӣ, писарам?

— Серташвиш шудам, Мулло-амак...

— Шунидам, ман хурсанд... Лекин ту аз чизе ибто карда, баъзе чизхоро намегӯӣ, нахон дар хонаи ман барои ту чой ёфт нашуд, ки машқ бикунӣ... Ана хона, ана толор, ана айвон... кучо ки маъқул бошад... лекин ин хел нақун – аз ман, аз Хола-муллоот шарм нақун. Гап якта, худо якта: писарам гуфтам, писарам... Агар маъқул не, ба инҳо халал мерасад, гӯӣ, мошинро рӯи хавлӣ барору ҳамон чоро бароят театр бикун... Ман артист набошам ҳам, мефаҳмам; ба кадри артист мерасам; дар театр кор накарда башам ҳам, медонам, ки аспро майдон ва хунарварро сахна лозим аст... Боз гумон нақунӣ, ки касе чизе гуфта бошад. Не. Худам медонам, худам мефаҳмам. Ту ҳам дар дилат мисли ман раҳм дорӣ. Ин хел қасон якдигарро зуд мефаҳманд; дилашон ба якдигар хабар медиҳад, лекин сохибонашон беҳабар мемонанд... Чӣ гуфгӣ, ба гуфтаҳои ман?

— Ҳар чӣ шумо фармоед, Мулло-амак.

— Бале... Одам гуфтагӣ ҳамин хел мешавад... Ростӣ, то худат нагӯӣ, ман чизеро дониста наметавонам, лекин баъзан радию телевизор, газетаҳо ба қас хабарро мерасонанд. Хуб, ки онҳо сухани ростро ва хубро мегӯянд... Ҳа, боз духтарамон баъзе чизхоро шарҳ дода, фаҳмонд...

— Саида?

— Не, Ҷаҳоноро.

«Ҷаҳоноро...». Ромиз арақ кард, дар пешониаш дончаҳои арақ пайдо шуданд, бо қафи даст сутурд, чизе гуфта натавонист. «Озмоиш аст, санчиш аст, ки Мулло-амак ҳам, Саида ҳам дар ин бора гӯянд?» Ромиз ба рӯи Мулло-амак нигарист ва нигоҳи ӯро дарёфт, ки бадиққат менигарад. Ромиз ба нигоҳи Мулло-амак тоб оварда натавонист, нигоҳашро ба сари хонтахта бурд... «Қаҳр, ғазаб, дашном ва ҳар чизе, ки барои ман барин қас раво бошад. Аз ин рӯ маро даъват кардааст: барои танбех, барои дашном ва барои таҳқир. Вагарна Саида ҷўрвор ба гӯшам намехонд, ки назди Мулло-амак дароям...»

— Инсон бояд хама умр хурсанд зиндагӣ бикунанд...

Ромиз як қад парида боз ба Мулло-амак нигарист. Суханони ӯ тахдор; Ромизро гоҳ ором кунанд, гоҳ ба изтироб оранд, гӯё аз қадам ҳодиса огоҳ қарданӣ; чунон ҳодиса, ки онро худи Мулло-амак ҳам мехоста бошад: На, гоҳ хоҳад, гоҳ на... лекин Ромиз надонад, ки ӯ чиро дар назар дорад...

— ...Шарт нест, ки кас фақат бо хӯрдану хуфтан шод бошад. Инсон бояд дар ношодиаш шодӣ чӯяд...

«Ба ман дахл дорад. Рост, ин ҳарф рост. Ман тавонам, ҳама умр худро шод нигоҳ дорам, артистӣ қарда, ба чашми худам ҳок зада, вичдонро фаромӯш қарда, хуррам гардам. Чунон ки мардум дар бораи артист ҳамин хел гумон доранд... Тавонистан лозим. Гумони мардумро амалӣ қардан лозим, худро шод нигоҳ доштан лозим...»

— ...Шумо ҷавон, ҷангро надидаед, (илоҳӣ набинед) ана дар он ҷо кас ҳама чизро чӯё мешавад: аз даруни марғ ҳаёт мечӯяд, дар мағлубиятҳо зафар мекобад... Ман ду ҷангро аз сар гузаронидам; Ҷанги граждани ва Ҷанги Ватаниро... Мана аҳволам. Худат мебинӣ. Лекин ҳар боре ки рӯзи Ғалабаро ҷашн мегиранд, ман тасаввур мекунам, ки дар минбар ҳастам ва ҷониби парад даст меафшонам. Чаро не? Худат фикр бикун: ман ба ин чиз ҳаққу ҳуқуқ дорам ё не?... Дорам-а? Барои ҳамин кас бояд пешомадро андеша кунанд, вале гузаштаро аз ёд набарорад, ба қадри имрӯз расад... Писарам, нагӯӣ, ки ман туро барои насихат ҷеғ зада бошам. Не. Ман кӣ будани туро ва чӣ қудрат доштанатро медонам... Аминам, ки худат ҳам ин чизро медонӣ, вагарна ин хел рафтор намеқардӣ. Худро донистан, ба қадри худ расидан илми баланд аст.

Суханони Мулло-амак Ромизро хуш омада бошанд ҳам, сабаби ин ҳама ҳарфро намефаҳмид. Намефаҳмид, ки барои чӣ Мулло-амак суҳанро аз Ҷаҳоноро сар қарда, дар бораи ҷои машқ гуфта, ҷангрро ёд оварда ва «ҳама»-ро ба фаросоти ӯ ҳавола қарда, хомӯш монд. Ромиз мунтазир буд, ки ӯ боз ягон чиз мегӯяд: саргузашт ё ҷангнома. Вале ӯ хомӯш. Сар ҳам қард. Ё суҳанаш тамом шуд ё аз гуфта пушаймон.... Боз сар бардошт:

— Ман медонам, ки ба ту ин суҳанҳо лозим не...

— Барои чӣ, Мулло-амак?

— Бисёр шунидаӣ, бисёр хондаӣ, ҳамаро донӣ... Хайр... Ёдрас қардан зарар надорад...

Хола-мулло дастархон оварда болои хонтахта густард ва ба Ромиз зеҳн монда гуфт: «Парҳезатон гузашт, муллоҷон?»

— Шӯхӣ буд, Хола-мулло, ман аз бало наметарсам...

— Илоҳӣ ҳамту бошад...

— Хайр, чӣ гуфтӣ, писарам? – гӯё ба суҳани зан аҳамият навода, пурсид Мулло-амак. – Хоҳӣ, хона, хоҳӣ, толор...

Ромиз хайрон, ки чаро Мулло-амаку Саида номи Ҷаҳонороро мегиранд, дар хусуси ӯ, ҳарфҳои ӯ сухан мекунанду чизи асосиро намегӯянд: он ҳарфе ки Ромиз доништан мехоҳад, намегӯянд: Ҷаҳоноро дар хусуси Ромиз ва намоишҳои ӯ зиёд гуфтааст... Ӯ ягон ҳарфи дигар. Ромиз ҳаминро доништан мехоҳад: доништан мехоҳал, ки аз ҷӣ сабаб онҳо ҳар лаҳза ба сари ин масъала мегарданд. Лекин чизе намегӯянд. «Ин чизро аз худи Ҷаҳонорр бояд пурсид...»

— Ассалом!

— Ассалом! Камнамо? – ӯро дар гулгашт дучор омада пурсид Ромиз.

— Тайёрии сафар...

— Булғористон? Ҳиндустон?

— Не-е... Боз Ленинград... Ягон шинос надоред?

— Дорам. Агар Ҷаҳонороро бинед, пурсед, бӯса кунед...

— О балое...

Ҷаҳоноро пай бурд, ки Ромиз бекарорие дорад, ҳарфе дораду гуфта натавонад: Ӯ шарм кунад ва Ӯ ба суханам аҳамият намедихад, гуфта, лаб накушояд. «Ха-айр...» мад кашид Ромиз ва ба теппаҳо нигарист, то ба ҷуръати сухангӯӣ мададгор шаванд ва Ӯ нафаси дароз бароварда дилашро тоза кунад.

— Шумо намеравед? – гӯё мушкили Ромизро осон мекарда бошад, пурсид Ҷаҳоноро.

— Меравам, баред, меравам... Лекин пеш аз он ки Ленинград равам, як хоҳиш дорам... Ана ба он баландӣ бароем, дурустакак шаҳрро бинед ва баъди тамошои Ленинград муқоиса кунед...

— ...муқоиса кунем, ки...

— ...муқоиса кунем, ки ҷӣ тафовуте миёни ин шаҳро... Албатта муқоисанашаванда, бо вучуди он... Ҷамон вақт пай мебаред, ки ҷӣ зебост Душанбе, ҷӣ андоза дилатон барои он гум мезанад, пазмон мешавед... Меравем? – рост ба чашмони Ҷаҳоноро нигариста пурсид Ромиз. – Сари теппа мебароем?

— Агар ба шумо маъқул бошад... – гуфта Ҷаҳоноро аз роҳи рафт гашта, давр зада, рӯ ба теппаҳо овард. Теппаҳо баланд набошанд ҳам, муттақо ва пояе кӯҳҳои баландро буданд, кӯҳҳои Варзоб аз ҳамин ҷо ибтидо гиранд. Теппаҳо теппаҳои сабз нестанд, ҳозир чунин – дар фасли тобистон, вале дар баҳорон он қадар сабз хуррам, ки аз сари аз он баландӣ ба шаҳр нафароям, гӯӣ. Шулашҳои аргувонӣ оташ бароранд ва баҳор сар нашуда бодом гул кунад, гули баҳман аз зери барф барояд. Вале ҳоло заминҳо сӯхта, шулашҳо барг доранд, бодом дона шах кардааст, вале арҷаҳои радда-радда шинонда ҳамон хеле ки тамоми фаслҳои дигар ҳастанд – сабз...

— Лекин аз шумо як хоҳиш: миёни гӯристонро мегузарем.

— Миёни гӯристонро?
— Ҳа, дилам ҳамин хел хоҳад...
— Маълум, худо ба дили шумо раҳм андохтааст... Одами бе-
рахм ёди қабристон накунад...

«Оқибат манзили мо водии хомӯшон аст,
Ҳолиё гулгула бар гунбади афлок андоз».

Чанд сол пеш дар ин қабристон танҳо мардумони фавтидаи гузари Сари Осиебро гӯр мекарданд, баъдтар гузарҳои зиёде пайдо шуда, қабристон ҳам васеъ гашта, гӯристони марказӣ пур шуда, мурдаҳои баобрӯро низ дар ин ҷо хок кунанд. Ромиз донанд, ки нависанду гӯянд: «Баробарӣ дар гӯристон аст; дар он ҷо талоши зиёд лозим нест, ба ду газ замин қаноат кунанд ва касе аз ин дунё ба он дунё чизе набарад.» Шояд ҳамин андеша дар сари Ҷаҳоноро низ бошад, ки хомӯш равад. Ҳарфе назананд, ки густоҳӣ мешуда бошад. Роҳи миёни қабристон сӯи баландӣ барад. Оҳиста-оҳиста, истодаю назар карда раванд, навиштаҳоро хонанд. Зогагон, фарзандон дарду сӯзи худро рӯи сангҳо кандаанд. Сӯзе, ки зиндагон гӯянду мурдагон нашнаванд. Катибаҳои рӯи сангҳо гувоҳанд, ки ҳеҷ кадоме умри худро надида мурдаанд: гӯрамарг ҳам ҳаст, ҷавонмарг ҳам ҳаст, пирмарг ҳам ҳаст... гӯё хама ғофилмарг шуда бошанд... Баъд Ромиз ба панҷараҳои рангоранг диққат диҳад: оддӣ, хурд, бе куфлу калид; вазнин, кунгурадор, васеъ, ки боз дарунаш барои ду-се қабр ҷой ҳаст; мрамарҳо низ якранга нестанд: як лахт санг, ки рӯяш ному чанд рақам доранд; бар қади гӯр аст ва рӯяш катиба дорад; бар қади гӯр, боз бар қади одам мрамари рост ҳаст, ки ҳам навиштаҷот дорад, ҳам сурат, гулчанбар низ ҳаст, ки дӯш ё парер оварда буданд. Қабрҳои тоза низ ҳастанд, ки хокашон баланд ва ҳоло барои обод кардан фурсат нашудааст; қабрҳои низ ҳастанд, ки на панҷара доранд ва на катиба, қариб ба замин ҳамвор шудаанд ва баъди чанд сол нишоне аз он намонад... Ромиз ба худ гирифта. Ҷаҳоноро ба ҳар гӯре, ки сурати ҷавонмаргонро дид, сар ҷунбонида афсӯс хӯрад. Ва Ромиз нафаҳмад, ки чаро ӯ ба ин ҷо майл кард; ин чизро напурсид. Гумон карда буд, ки Ҷаҳоноро касеро ин ҷо ба хок супоридааст ва пеш аз сафар хоҳад, ки онро зиёрат бикунанд. Аммо мебинанд, ки қабристон охир шавад ва ӯ ба сӯе майли рафтани надорад.

— Ин хел рафтани гирад, аз шаҳр ҳам васеъ мешавад, – қабристонро дар назар дошта гуфт Ҷаҳоноро.

— Ҳеҷ гап не, кӯхамон бисёр...

— Криматория лозим...

— Рост, аз зиндари сӯзонидан мурдари сӯзонидан осонтар аст. Мурдари сӯзонед, дардро ҳис накунад, аммо зиндари сӯзондан – азоб.

Ҷаҳоноро пай бурд, ки Ромиз суханбозӣ мекунад, вале ошкор накард, гӯё ба маънии сухани ӯ сарфаҳм нарафт. Вонамуд кунанд,

ки аз қайди таассуроти қабристон берун нашудааст, аз ин рӯ сухани Ромизро айнан мефаҳмад.

— Агар малол наояд, сари қабри Ғиёс равем, – хошиш кард Ромиз.

— Чаро малол бошад, Ромиз? Ин корро кардан ҳам карзу ҳам фарз, – ба Ромиз ҳамдил шуда гуфт Ҷаҳоноро.

Қабри Ғиёс баландтар аз роҳ миёни дарахтони санавбар буд. Ба қавли – Ромиз на панчара лозиму на дигар карру фар; ҳамин хел ҳам ҳаст. Хокаш чандон кӯҳна нашудааст, фуру нарафтааст, ҳамвор нагаштааст. Онҳо бисёр гӯрҳо диданд, вале хомӯш, ором буданд, гӯё дил ва майнашон дам гирифт, махсусан Ромиз дам гирифт; зеро оқибати зиндагиву охири дунёро дарёфт. Ромиз чанд рӯзи аввал, сари қабри Ғиёс омада буд, баъд серкор ва серташвиш шуда омада натавонист... Ӯ Ғиёсро фаромӯш накардааст, серкортар шуд. «Худат медонӣ, акаи Ғиёс: актёр як рол гирад, то онро аз бар кардану ба тамошобин расондан, ба назараш чизе натабад... Ман ҳамин хел шудам, гуфтаи худатро кардам: «Аз оворагӣ хатто ҷӯгӣ чизе пайдо накардааст». Не, ман ба театр барнагаштаам, лекин...».

Магар ягон сухани Ромиз шунаво баромад, ки Ҷаҳоноро ба ӯ нигарист. Ромиз пай бурда андешаашро аз сар дур кард ва маҳзун ба чашмони ӯ зехн монд. Як чизи донамонанди сахт дар гулӯи ӯ бозмонд. Андешаҳо ва саволҳои буданд, ки бояд Ромиз ба Ғиёс мегуфт.... Мисли абрҳои пароканда ва мутаҳарриқи баҳорӣ саргузашти Ғиёс ғоз-ғоз пеши назари ӯ омад: Ғиёс рӯи сағона хобидасту муаллимаи нуронӣ ба ӯ зехн монда мегирияд... Ӯро ба хок насупорида миёни мардум гузоштаанду тавсиф доранд... Ва инак қабри бесоҳиб – на гул дорад, на гулдаста, на панчара ва на... «Ромиз!» садои Ҷаҳоноро омад, ки ана-ана гиристанӣ ӯро яқин кунад. Ромиз сӯи ӯ табассум кардан хост, вале қатраҳои ашк рухсора шӯянд. Ҷаҳоноро ҳам ашк мерезад... Ин хел нашудааст, ки кас маҳз барои маит бигирияд. Одамони зинда барои маит ноланду чизҳои дигарро ёд оварда гирианд: номуродиҳо, сахтиҳо, азобҳо ва хорию зорихоро, рӯз надидани зиндагон ва ё яке аз наздикони худро ёд оварда гирианд; ба қадри худ гирияд, ба беқадри дигарон низ гирианд... Вале Ромиз танҳо барои Ғиёс гирист. Ва набояд дар назди Ҷаҳоноро ин корро мекард, вале худдорӣ карда натавонист. «Беҳуда омадем...»

— Бубахшед, ҷаҳон!

«Ҳеҷ гап не...» ӯ ин ҳарфро гуфта натавонист, гирия гулӯгираш карда буд. Ромиз гирия ӯро дид, вале надонист, ӯ барои чӣ ва ё барои кӣ мегирияд.

— Бубахшед Ҷаҳон!

Ҷаҳоноро тоқат накарда сари по нишаст ва чунон гирист, ки баданаш ларзид; узрпурии Ромиз алами ӯро тоза кард.

— Ман мурам, ҳамин хел гирия кунед, майлатон...

Ҷаҳоноро тоқат карда натавониста пойҳояшро рӯй замин дароз кард ва бо қафи дастон рӯй пӯшида бесадо гирифт, аз зарби гирия дарунӣ баданаш меларзид... Ромиз надонист чӣ бикунад. Як бор сурфид ва Ҷаҳоноро пай бурд, ки ӯ низ гирия дорад... Аз карда пушаймон гирияро бас кард ва рӯймолча аз рӯй гирифта ба қабри Ғиёс нигарист; чашмонаш нағз намедиданд, пардаи ашк намегузошт, ки ӯ дурусттар бинад. Ӯ ба Ромиз нигарист, ки сарашро андаке боло карда бо даҳон нафас гирад. Ромиз ба назари ӯ болобаланд, шонафарох, бозудор намуд. Ҷаҳоноро ҳайрон шуд, ки ин сурат Ромиз аст ё каси дигар. Наход ба Ромиз, ба қаду басти ӯ боре нигоҳ накарда бошад? Ҷаҳоноро ашк бо рӯймолча пок кард, то аз нав ба қаду басти Ромиз нигарад, ки ба чашмаш дуруст тобад ё на?... Ҳо, ҳамин хел: паҳлавонсурат. Боз назарбаланд, богурур, фақат чашмонаш хаёли ба дур нигаранд; хеле дур – ба домони уфуқ. Ба назари Ҷаҳоноро, ки ӯро дар пеши назар не, балки дар қадом уфуқи дур мебинад ва ҳатто дар экрани кино. Ӯ ҳамин хел бинад Ромизро, вале пай набарад ва надонад, ки худӣ ӯ кайхо дар назари Ромиз чунин тобад: яккаву яғона, зебо, баодоб, бофаросот... Агар чунин набуд, Ромиз миёни ин қадар сарсонихо, парешонихо ва захрхандаву тамасхурҳои касу нокасҳо ӯро дар мадди назар намедошт ва ҳар сухани Мулло-амаку Саидаро, ки аз хусуси Ҷаҳоноро равад, таҳлилу муҳокима намекард... Ҳоло ҳам Ромиз даҳон нимвоз дошта нафас гирад ва ба дуродур нигарад; нигоҳи ӯ аз болои шахр гузашта, ба қатортеппаҳои Фахробод бархӯрад, ки пардаи нилӯии уфуқ паси он ҳам хӯрда роҳи назарро гирад, гӯё кӯҳи Фахробод на, маҳз ҳамин пардаи ларзони уфуқ пеши назари ӯро гирад ва баъд дар ин парда саҳттар ларзида фариштае аз миёни он намояд сабук, ки бод мисли абр ӯро як сӯ барад ва пирохани харираш пару бол шуда ӯро ба як паррандаи афсонавӣ бадал созад ва он (гӯё ки барои Ромиз ин корро мекарда бошад) бол афшонда, рӯи оинаи уфуқ лағжад: «Ин Ҷаҳоноро, Ҷаҳонорои ман...!!!» Ромиз гӯё фарёд зада бошад, аз садои худ як қад парида ба Ҷаҳоноро нигарист, ки чашмони ашқолуд сӯяш дӯхта шудаанд. Нафаҳмид, ки аз ҳайрат ин хел нигоҳ кунад ва ё аз муҳаббат... Ромиз пурҳаяҷон ба уфуқи сари кӯҳ нигарист, вале он мӯъҷизаро пайдо накард. Фиреби худ буд он, хаёли ширин буд он, аммо беҳтараш ин чо, ҳақиқиаш ин қост, заминиаши ин қост... Ромиз чуноне ки сӯи уфуқ менигарист, ба Ҷаҳоноро зеҳн монд: аз он ҳам хубтар, аз он ҳам зеботар, аз он ҳам ширинтар – ҳамин хел метофт ба назари ӯ Ҷаҳоноро...

— Шумо хаста шудед, Ромиз. – гирияҳои гулӯ фуру бурда гуфт Ҷаҳоноро, то овозаш наларзад.

— Не-е, – табассуми сохта кард Ромиз, вале садои гирия дошт. – Ман шуморо ҳо дар он сари кӯҳ, миёни боду ҳаво дидам, Ҷаҳон...

— Ҳо, ман пай бурдам, ки шумо маро дар он дурихо дидед...

Ромиз ба ин маънӣ нагуфта буд; дур не, балки наздик дидам, аҷиб дидам, афсонавӣ дидам, гуфтани буд, вале Ҷаҳоноро миёни нияти ўро шикаст. Сонӣ Ромиз барои ҳамагуна андешахоро аз сар дур кардан ба теппаҳои сӯхта, вале пистазору бодомзор ва себзори атрофи қабристон нигарист ва нигоҳашро ба гӯри Ғиёс қарор дод. Бо Ғиёс видеоъ қард, чунон видеоъ қард, ки ҳатто Ҷаҳонорои дар паҳлӯяш буда пай набурд. Ромиз ба хоктӯдаи қабри ў чашмак зад – мижа таҳ қард. Ин хел мижа таҳ қарданҳои Ромизро Ғиёс медонист, медонист, ки Ромиз чунин ҳаракатро ҳамчун сипосгузори, миннатдорӣ мекунад ва боз ў фаҳмонад, ки осуда бошад, Ромиз кори аз дасташ омадаро хоҳад қард, ҳоло низ ў гумон дорад, ки Ғиёс аз зери хок ба ў менигарад, ўро мебинад, вале Ромиз ўро дида натавонад, мисле ки тамошобин одами киноро дида тавонаду одами кино ўро на. Барои ҳамин Ромиз чашмак занад; ба хотири рӯзҳои гузашта: «Бубахш, акаи Ғиёс, хабар гирифта натавонистам. Маълум ки аз театр ҳам хабар намегиранд...»

— Ташаккур, Ҷаҳоноро, – рӯ овард Ромиз.

— Барои чӣ ташаккур?..

— Ўро фаромӯш қарда будем. Наздиктарин дӯстонаш ўро фаромӯш қарда буданд...

— Ромиз... – чизе гуфтани буд, вале худдорӣ қард.

— Чизе гуфтани будед, Ҷаҳон...

— Ҳамин сухани шуморо такрор қардани будам... – худдорӣ қард ў, вале дар асл дигар чиз гуфтани буд: гуфтани буд, ки одамон зиндаҳоро, ки аз чашмашон дур шуд, фаромӯш кунанд, чӣ монад ба мурдаҳо, ин чизро худи Ромиз медонад, гуфта ҳарф назад.

Баъди чунин худдорӣ ў Ромиз ба андеша рафт, ки чаро суханашро гуфта натавонад, шояд сухан аз ин хусус набошад, шояд ба ў ягон чиз гуфтани бошад шарм кунад, ба ҳар ҳол нафаҳмид... Шояд ў доништа ва қасдан актёрро ба қабристон оварда бошад, ки аз оқибати оқибатҳо огоҳ шавад, андеша бикунад, қадри одамро донад ва ўро ба худаш шиносонад: ў донад, ки кӣ ҳаст? Чаро лофи одамгарӣ, худҷӯӣ, худшиносӣ кунанд аз наздиктарин қасаш, ки «ака, акаи Ғиёс» гӯяд, то ин дараҷа беҳабар аст...

— Муроди мо аз баландӣ шаҳрро тамошо қардан буд, Ромиз, – ўро аз банди андешаҳо озод қардани шуд Ҷаҳоноро.

— Ҳо, мақсадамон ҳамин. буд... Лекин... Бубахшед, Ҷаҳон, ман намеҳостам, ки чунин шавад.

— Ин чиз лозим, Ромиз. Ҳар қас бояд сари чанд вақт қабристонро зиёрат бикунанд... Акнун мегардем, дер шуд...

— Шаҳр...

— Ман шаҳрро тамошо қардам, Ромиз... Вақте ки шумо аз уфук чизе мечустед, ман шаҳрро тамошо қардам... Шабашро ҳам аз баландӣ тамошо қардам... Ин хел нигоҳ накунед. Вақте ки аз

Вахш шабона бармегаштем, аз ағбаи Фаҳробод шаҳри фурузонро тамошо кардам. Ягон афсона ин хел шаҳри чароғонро тасвир накардааст...

...Ромиз намехост, ки бо чунин аҳвол баргардад. Ӯ каме истода, боз болотар рафта тамошо карда, ба худ омада, сонӣ баргаштанӣ буд, вале кор ранги дигар гирифт. Ҷаҳоноро беқарорӣ кард... «Як дақиқа» узр гуфт Ромиз ва батоз сӯи устохонае, ки назди дарвозаи қабристон буд ва ҳамагуна панҷараҳои рӯи гӯрро тайёр мекард, рафта аз устоҳо нарху навои онро пурсид ва баргашта, ба Ҷаҳоноро «рафтем» гуфт...

11

Рӯзи дигар «волга»-и сиёҳ аз дарвозаи қабристон ворид шуда рӯ ба рӯи устохона бозистод. Аз мошин Ромиз, Хуршед ва Ҷамза фароманд. Ромиз як назар дид, ки чавонписаре панҷараеро базӯр кашола мекунад; пирона миён дуто карда зӯр мезанад, вале бурда наметавонад. Як назар диду ҳамроҳи ёрон сӯи устохона рафт. Усто бо кори худ овора буд. Барои он ки плон пур нашуда намонад, сар аз кор намебардошт. Медонист, ки мизочҳо барои ҷӣ омадаанд, барои ҳамин қорашро давом меод. «Бечора бачча» сӯи чавонписар нигоҳ карда гуфт Ромиз.

— Ҳа-а, ўро мегӯед? – никоби тунукагии айнақдор тори сар тела дода ва қомат рост карда гуфт усто, каме оташи васлчароғашро паст кард ва сар чунбонд. – Аз афти кор бечора сағир аст, ки... Хӯш, хизмат?

— Мо ҳам панҷара фармуданӣ, – рӯ овард Ромиз.

— Марҳамат, хо он ҷо мудир, кассир... қабристон бесоҳиб не... Лекин ун сағирро бинед, зӯраш намерасад, гирия дорад... Ягон-ягон писарҳое ҳам ёфт мешаванд, ки ба қадри падар расанд. Бечора кӯдак, лекин ба падараш хизмат қардан мехоҳад...

Ромиз боз ба он тараф нигарист. Писарак панҷараи вазнинро рӯи роҳ монда, гирист. Маълум, ки зӯраш намерасад, то панҷараро кашола кунад. «Кӣ бошад он бачча? Шинос барин...».

Писарак рост хеста ҷониби онҳо нигарон истод. Ромиз ҳам ҳолати ўро дида гӯё арзи ҳол мекарда бошанд, зеҳн монд.. «Амак, амаки Эзоп!» ба гӯши Ромиз чунин садо омад, вале ӯ намедонист, ки ин садоро дигарон низ шуниданд ё на? «Ту ба он бачча ёрӣ доданӣ ҳастӣ, Ромиз?» пурсид Хуршед. «Ҳа», ҷавоб дод Ромиз ва пай бурд, ки онҳо овози баччаро нашуниданд. «Ин хел бошад, мо рафта панҷара фармоем, ту ўро мадад бикун». «Ҳозир» ба онҳо нигоҳ накарда ва аз бачча ҷашм нақанда ва даст сӯи ёрон бардошта гуфт ӯ. «Амак, амаки Эзоп!» боз ба гӯши ӯ бод ин садоро овард. Дар дили Ромиз ғулғула афтид. «Маро Эзоп мегуфтанд: Гиёс мегуфт, вале ин кӣ бошад?» Ромиз ба ёронаш нигоҳ кард, ки

нестанд, чониби бачча равон шуд. Бачча низ сӯи ӯ омад ва янбора тез гашта худро ба оғӯши ӯ партофт. «Амак, амакчон!»

— Ниёз!? – Ромиз сари писаракро сахт ба сари синааш пахш кард. – Ин чо чӣ кор мекуни?

Писарак ба чои ҷавоб гирия кард. Ӯ аз оғӯши Ромиз раҳо шуда дастон бар рӯи кашида ху-ху гирист ва барои ба Ромиз ятон чиз гуфтан гирияро бас карданӣ буд, ба ҳик-ҳик даромад.

— Гирия нақун, Ниёз... Чӣ хел ту як худат...

Магар ӯ ин хел саволро шунидан намеҳост, ки сари по нишаста гирияро давом дод.

— Азоб кашидӣ? Вазнин?

«Не» сар чунбонд писарак.

— Пас чаро гирия мекуни?

— Ме-метар-сам.,:

— Аз кӣ?

— А-аз қабри дадем....

Ромиз хомӯш монд, чӣ гуфтан, чӣ пурсиданро намедонист. Ҳамин қадар донист, ки ҳоҷати панҷара фармудан нест. Бояд рафта ба ҳамраҳон бигӯяд, ки дер мондаанд, пеш аз онҳо панҷара фармудаанд, вале чӣ хел ин кӯдакро танҳо ба ин қор вобаста кардаанд.

— Кӣ панҷара фармуд?

— Намедонам, – ба замин нигоҳ карда ҷавоб дод писарак.

— Модарат?

— Не.

— Худат?

— Не.

— Модарат не, ту не. Боз кӣ фармуданаш мумкин? Театр ҳам ин қорро намекунад... Пас кӣ? Мо – дӯстони падарат ҳам ин қорро накардаем, акнун ба ҳамин ният омадем, ана онҳо мефармоянд...

— Лозим не, шуд. Гӯед, ки нафармоянд...

— Биё ҳамроҳ рафта гӯем, лекин ту донӣ, ки инро кӣ фармудааст... Донию нагӯӣ.

Писарак хомӯш монд. Ӯ тасдиқ мекард, ки донад, донад, вале нагӯяд.

— Модарат донад, ки ба гӯри падарат панҷара фармудаанд?

— Не... – ҳамроҳи Ромиз қадам зад писарак.

— Агар фаҳмад?

— Кори театр, мегӯем...

Ромиз онҳоро аз дари касса гардонд, то панҷара нафармоянд. Вале фикраш дигар буд: «Ин чӣ асрорест, ки писарак нагӯяд.»

— Ягон қас қасам дод, ки нагӯӣ? – писаракро боз ба роҳи омада баргардонда пурсид Ромиз.

— Ҳа, қасам дод, лекин шумо ӯро нашиносед... Ӯ хеши дадем.

— Хеши дадет? Муаллима?

Писарак як қад парида ба Ромиз нигарист. «Шумо аз кучо медонед?» дилаш фиғон кард.

— А? Ҳамон муаллимаи нуронӣ-а? – тоқат накарда пурсид Ромиз.

— Ҳа, – сар чунбонд писарак.

Барои писарак аз донишони ин асрор мадад карданашон муҳимтар буд. Барои ҳамин дар дили ӯ равшание пайдо гашт, ки онҳо «амаконаш» азоби ӯро диданд ва сабаби азоби ӯро донишанд. Вале ҳоло надонад, ки онҳо ба вай чӣ мададе бикунанд.

— Ҳамза, боз шаҳр меравӣ, ошно, – Ромиз баргашта маслиҳатомез гуфт. – семент меорӣ. То омаданат мо панчараҳоро мекашонем.

— Семент хаст, амак, – шердил шуда гуфт писарак. – Шумо фақат ба бурдани панчараҳо ёрӣ диҳед, дигарашро худам мекунам.

— Наметарсӣ? – Писарак фаҳмид, ки Ромиз ба чӣ ишора мекунад, хомӯш монд...

...Хуршеду Ҳамза ду панчараро болои ҳам гузошта, бардошта бурданд ва Ромизу писарак як панчараро бардоштанд. Як панчараи дигар ба танаи дарахти санавбар дуртар аз ӯри Ғиёс меистод, ки писараш бо чӣ азобе онро оварда буд. Як халтаи қоғазӣ, як сатил ва беле дар сояи санавбар меистод. «Инҳоро худат овардӣ?» пурсид Ромиз. «Ҳа» сар чунбонд писарак ва сатилро гирифт, ки аз наҳри болои қабристон об биёрад...

...То бегоҳии рӯз замин кофта, семент ошурда, панчараҳоро шинонданд, даричаашро сим тофта маҳкам карданд, сонӣ, ба мошини Ҳамза савор шуда, бозгаштанд. Ва писаракро назди ҳавлиашон фароварданд. Ромиз ҳамроҳи ӯ фуromaда бели сатил ба дасташ дод ва оҳиста гуфт: «Агар модарат пурсад, бигӯӣ, ки амаконам панчараро шинонданд, нагӯӣ, ки театр. Хайр!»

Мошина боз ба ҳаракат даромад. Ромиз хоҳиш кард, ки сари кӯча фароранд, он тарафаш пиёда меравад; дилаш ҳамин хел хоҳад. Дили ӯ ҳамин хел хост, вале вақте ки аз мошин фаромада ба роҳ даромад, дилаш тапид ё аз гуруснагӣ ё аз ҳаяҷон. «Бигӯӣ, ки амаконам панчараро шинонданд» фиреб омӯхт Ромиз ба писарак ва акнун аз ин гуфтааш пушаймон аст. Хоки тӯдаи гӯр, панчараи атрофи он, ки як қонибаш аз паси дарахти санавбар омадааст, аз пеши назараш дур нашавад ва аз зери як парда тобад, ки муаллимаи нуронӣ симпечи даричаи панчараро кушода натавониста, дудааст аз панчара дорад ва манаҳ болои он гузошта ба ӯри нармхоки Ғиёс нигарад; чунон нигарад, ки рӯзи видоё пушт ба девори толори театр гузошта ба чашмони пӯшида ва ранги заъфаронии ӯ менигарист. Вале мисли онрӯза сияҳпӯш нест, балки рӯймоли сафед бастааст, ӯро нуронитар ва мисли фаришта нишон диҳад...

Ромиз сар чунбонд, муаллимаи нурониро пеши назар дида сар чунбонд. «Чунон мухаббат ҳам мешудааст дар дунё» гуфта сар чунбонд. «Бисёр «мухаббат» медонистам; хонда будам, шунида будам, вале чунин надида будам». Ў сар чунбонд ва худ ба худ «ха-а» гуфта мад кашид ва охи дароз баровард...

— Акаи Соҳиб омада шуморо пурсиданд, – баробари аз дарвоза ворид шудан хабар дод Саида. – Мулло-амак ҳам чанд бор пурсиданд, ки чаро Ромиз дар толор ё хона машқ намекунад...

— Ҳоло машқ мекунем, ба дилашон ҳам мезанем.

...Ромиз дохили хонаи Мулло-амак шуд ва дар торикӣ шаклери дид, ки дар ҳар кучо ӯро масҳара карда пешопеш мегашт, вале баробари чароғро гирондан шабаҳи шинос гум шуд ва танҳо осораш дар бадани Ромиз боқӣ монд, ки ба пӯсташ мурғак давонд. Ў худро як афшонд, вале надонист, ки истад ё барояд. «Ачали ман дар дасти хамин». Ромиз парешон шуд. Хост ба Мулло-амак ин сирро гӯяд, вале худдорӣ кард. Ў шунида буд, ки ин хел шабаҳҳо ҳеч гоҳ ба кас зарар накунанд, балки пешопеш гашта роҳ тоза бикунанд ва нагузоранд, то ба кас осебе расад. Ва агар кас ин чизро ба ягон одам хабар диҳад, ба балое гирифтор шавад...

Толори камбизоати Мулло-амак ба ӯ хуш омад; мебели чормағзи кӯҳна. Зарфҳои чинӣ ва фулузоте, ки дар рафҳои он гузоштаанд, қадима, ба назар хуш тобанд. Лек толори бесаҳнаи Мулло-амак ба назари Ромиз чунон танг, ки ҳатто барои шеърхонӣ мос набуд. Вале беҳтар ва бемалолтар чоеро пайдо кардан муҳол. Ў хоҳад, ки сахна сохта, қисматҳои намоишро тайёр кунад, нигоҳи муаллимаи нуронӣ ӯро боздорад: аз даруни зарфҳо, даруни мебел, зери мизу рӯи диван ба Ромиз нигарад ва нагузорад, то кор кунад. «Наход шабаҳ муаллимаи нуронӣ бошад? Не-е... Шабаҳ то муаллимаро дидан пайдо шуда буд ва ё баъд?... Дар ёдам нест. Дар ин хона машқ карда намешавад... Шояд Ғиёс бошад. Шояд ӯ маро роҳ нишон додан хоҳаду ишорахоҷашро сарфаҳм наравам. Шояд... Лекин чаро? Барои чӣ пешопеши ман гардад? Магар роҳи худро наёбам? Магар раҳгум задаам? Ҳо... Мазмун ҳамин тавр... ҳамин тавр. Ман роҳи гум накардаамро пайдо карда натавонам. Пас... пас ҳешро чун дарёбам?...»

— Маъқул нашуд? – баромадани ӯро дида пурсид Мулло-амак.

— Маъқул, – гуфт Ромиз ва чашм ба дасти ӯ дӯхт, ки чун гахвораи Фарзонро чунбонад. – Маъқул, лекин ба шумо халал расонидан хуб не...

— Халал? Чӣ хел халал? Баракс, чӣ қадар шод мешавам... оҳ, напурс... чӣ қадар шод мешавам... Ту намефаҳмӣ-дия, намефаҳмӣ, – сар чунбонда гуфт Мулло-амак. – Намефаҳмӣ, ки маҳбус чӣ орзу кунад?... Агар фаҳмӣ, ман ҳам ҳамон маҳбус... Аз ӯ ҳам батар... Маҳбус хезад, шинад, қадам занад, гардад, лекин ман?.. Гумонам,

маро шодмонӣ лозим бошад, ту муҳайё карда тавонӣ. Агар ту дар он хона машқ кунӣ ман аз ин чо гӯш диҳам ва заҳмати актёриро баробари ту дарк бикунам, худро хушбахт донам... Лекин ин чиз туро лозим нест. Худат чунин заҳматро донӣ, басанда аст. Ман заҳмати шуморо тасаввур мекунам, тасаввур мекунам, ки аз гуфтаи нависанда дар сахна одами зинда сохтан ва дар пӯсти каси дигар даромадан чӣ мушкилие дорад. Оё дар ин хусус ба ғайр аз нависандаю актёр боз ягон каси дигар фикр кунад? – Пиндошт ба чунин Ромиз ҷавоб мегардонад, гардан тофта ба баландие нигоҳ кард, ҳамзамон ба рӯи ӯ чашм дӯхт.

— Ман дар ин бораҳо фикр намекардам, Мулло-амак, хаёлам, ки эҷодкор намиранда. алаҳхусус дар замони мо, ки ба туфайли лентаи кино зиндаи зинда монад... Мисли Хоҷа Абдулазизу Содирхон хушхоноро зинда кунанд, як суруди дар қартаҳо сабт кардаи онҳоро аз дасти мардум пайдо кардан ид аст...

— Бишин, – дасташро ба рӯи кӯрпача тапӣ зада гуфт Мулло-амак, – нишаста гап зан...

— Мулло-амак, як сари қадам телестудия рафта оям, сонӣ сӯхбат мекунем, – гуфт Ромиз, вале пай набурд, ки чӣ қадар ин одам муштоқи мусоҳиб аст...

12

Саида ичорапулиро бурд. Хола-мулло «ба чонам, ба даҳони пишак андозед» гуфт. Саида аввал ҳайрон монд, сонӣ хафа шуд, ки чаро ин зани меҳрубон, ҳатто нигоҳ накарда, чунин гӯяд. «Ба пишак диҳед, ба даҳони пишак андозед». Ин хел намегуфт Хола-мулло, балки «бисмиллоҳи раҳмони раҳим» гуфта аз дасти ӯ ичорапулиро мегирифт ва ба киссачаи чапи камзӯлчааш меандохт. «Чаро ҳайрон мондед, баччомам? Ба даҳони пишак андозед!» ба ишораи даст «пишаки» болои сервантро нишон дода гуфт Хола-мулло. «Э, мани гаранг, ҳайрон, ки пишаки ин кас дар кучо бошад» андаке сурх шуда гуфт Саида ва дароз шуда ба даҳони ялаи «пишак» як биступанҷсӯмаро андохт.

— Минбаъд ба ман пулро нишон надихед, келин-мулло, овардед, ба ҳалқи ҳамин пишак андохтан гиред.

— Хуб, – гуфта Саида баромад ва сурхи алвон гашта воқеаро ба Ромиз ҳикоя кард.

Ромиз аввал табассум кард ва ҳамон лаҳза қиёфааш дигар шуд. «Мураккаб, он қадар мураккаб, ки... Ин одамон, зиндагӣ он қадар мураккаб, ки авлиёе бошӣ, актёр бошӣ ҳам, сарфаҳм наравӣ, ҳол он ки актёр ба ҳама чиз бояд сарфаҳм равад, вагарна вай актёр нест: на актёри сахна ва актёри зиндагӣ... Ин мардум дурро андеша кунанд, Саида, мо ба ин чизҳо сарфаҳм намеравем, барои ин як умр зиндагӣ карда, як умри дигар омӯхта ва як умри дигар ба

дигарон омӯзондан лозим аст... Ҳайхот, кучост чунин умр? Вале омӯхтан лозим, ба ин чизҳо сарфаҳм рафтан лозим...»

— Хохиши Мулло-амакро шунидӣ, Саида? – гӯё сухани Холамулло аҳамияте надошта бошад, чилави сӯхбатро дигар тараф гардонд.

— Шунидам, Ромиз. Лекин надонистам, ки ту ба он чӣ ҷавоб доӣ?

— Ҷавоб надодам, фақат гуфтам, ки халал расонидан наме-хоҳам.

Ромиз ба кас ҳарфи саҳт гуфтан, овоз баланд кардан, ё ягон нағмаю мақоми беҳуда бароварданро халал медонист, зеро вақти кор аз гирду гӯша садои нолозими ояд, парешон мешуд. Корро монда дар бораи он садо, каси беҳудақор, бефаросотии ӯ, беадабии ӯ, хомкалла будани ӯ андеша мекард; меҳисобид, ки ин қабил касон танҳо дар бораи худ фикр кунанд, танҳо ғами худро хӯранд, танҳо барои худашон хуб бошад, кифоя аст, ғами дигарон онҳоро лозим нест. Ромиз ин хел касонро бад бинад. Аз ҳамин сабаб нахоҳад, ки ба Мулло-амак халал расонад, ҳарчанд ки ӯ «фараҳовар» донад; «Агар ин корро кунӣ, маро ба театр бурдагӣ ҳисоб» гӯяд. Аммо Ромиз аз андешаи худ нагардад, ғайри хохиши дил кор накунад; агар дилро фармон дода метавонист, кор ранги дигар мегирифт, афсӯс, ки дил ҳокими ӯст. На, афсӯс на, балки раво бувад. Зеро дил доштан подшоҳист. Зеро ҳар кас чун ҷонварони дигар даруни сина як узви тапанда дошта тавонад; он дили инсонӣ ё ҳайвонӣ, доништан лоимкон... Ромиз дар ин бора зиёд андешад; аз ин рӯ надонад, ки гуфтаи Мулло-амакро пазирад ё на? Донад, ки дигаре ӯро чунин имкон муҳайё насозад, чунин заруратро нафаҳмад... боз ӯ банди фикру хаёл, ки чун назди Мулло-амак даромада, ба толор гузашта, саҳна ораста «Моноспектакл»-ро тайёр мекунад; ҳарчанд зарур аст, гарчи ногузир бувад. Ромиз аввалин бор худро нашинохт: бар ҳама чиз, ҳатто бар дил пирӯз омад. Ӯ толори Мулло-амакро саҳна сохт.

Ӯ дар саҳнаи ором, торик, ки танҳо тирезаҳои пардадор шунахи чароғҳои сари симҷӯбҳои кӯчаро ба рӯи хона андозанд, рост истода одати чанд рӯз боз гумкардари ёд оварда, манаҳ соид; ба хаёл рафт ва миёни андешаҳои аз зеҳн гузаронд, ки ана-ана Мулло-амак «Чаро чароғ намегиронӣ?» садо барорад.

Ӯ чароғ афрӯхт, тиреза аз хонаи андаке пеш торик ториктар шуд, ҳатто шунахи хираи зери пардаҳо натофтанд. Актёр дар кунҷи толор ҷо гирифт ва чашм пӯшида сукут варзид, то ҳама чизро фаромӯш кунад; ҳатто Мулло-амак ва тифли гаҳвораро – ҳама, ҳама чизро... Мурғона гӯш андохт, ки ҳама ҷо оромии ором аст. Инак касе ба ӯ халал нарасонад, касе аз асрори эҷод вокиф нагардад. Фарзони ширхора низ нияти ӯро пай бурдааст, ки баррафезл ором хобидааст... Вале Ромиз донад, ки ҳамроҳи

ин тифли хурд Мулло-амаки куҳансол низ ҳаст, ки якин дам ба дарун гирифта гӯш бар дар диҳад...

Садои ӯ баромад. Мулло-амак паррандавор гардан тофта, як гӯш ба садо дошта, андаке майл ба дар овард ва фаромуш кард, ки пойҳояш, пойҳои чуробпӯши фиребояш кор накунад. Танҳо рағи ҳиссаш, рағи ҳаёле ки як вақтҳо пойҳояшро ба ҳаракат ме-дароварданд, ҳамин лаҳза кор карданд: ба назараш ки ӯ хеста ба дар наздик рафта, гӯш ба дар гузошт ва шеърхонии ӯро хуб шунид; мондааст, ки дарро тела дода, даромада ҳаракатҳои ӯро бубинад... Не... халал мерасонад... Пирамард дастон бар кӯрпа-ча тира карда, андаке вазн бардошта паҳлӯ лағжид ба гаҳвораи Фарзон наздиктар ва дарёфт, ки ӯро ҳаёл бурдааст... Садои Ромиз базӯр шунда мешуд. Мулло-амак безобита, ки чаро баландтар нахонад; барои ӯ нахонад; ибод карда хонад, овозашро дузда хонад. «Шояд барои писарро бедор накардан...» Мулло-амак як лаҳза – фақат як лаҳза хост, ки Фарзон бедор шаваду падараш садои ӯро шунда беибо садо баланд кунад, вале зуд аз ният гашт, ки... На танҳо худаш, ҳатто нахост, ки ҷонзоде ба Ромиз халал расонад. Бодикқат гӯш меод, паст гӯяд ҳам, ҳама суҳанони ӯро мешунид, садои рӯи мафраш пой монда гаштанаширо мешунид, фақат қиёфаи ӯро намедид, ки чун азоб мекашад. Чӣ кӯшиши саҳнаро обод кардан дорад, чӣ қадар хоҳад, ки Рӯдакиро ба та-мошобин шиносонида тавонад.

Ромиз дер баромад, чунон ки Мулло-амакро гусса гирифт. Мулло-амак надониста буд, ки кори актёри азоб аст: вақт талаб кунад, вақти зиёд. Тамошобин ҳаргиз дар ин бора наандешад. Гу-мон накунад, ки актёр арақшор чун деҳқони каландзан дона сабз бикунад. Мулло-амак танҳо ҳамин шаб фаҳмид, ки меҳнати актёри чӣ азоби алим аст. На аз он ки Ромиз дергоҳ – бетанаффус машку тамрин карда, зери обу арақ монда, аз толор омад, на; аз он ки суҳанонаш, садояш осмонӣ буд... Ба меҳнату заҳмати актёри тан дод: «Нон ба танат ош шавад» сар чунбонда гуфт ӯ. «Ҳеч гумон надоштам, ки касбат чунин ранҷу азоб хоҳад».

— Ин як шабаш, Мулло-амак, – табассум ва арақи пешонӣ пок карда гуфт Ромиз.

— Ҳоло ин хел шабҳо бисёр, – сар чунбонд Мулло-амак.

13

...Ромиз ба кор рафт. Ҳангоми баромадан Саида ӯро боздошта «зудтар биёед» гуфт. Ромиз фаҳмид, ки Саида чаро чунин хоҳиш дорад. Худро ба нодонӣ зада пурсид: «Ягон кор ҳаст?» «Ҳа, кор ҳаст, кори аз ҳама муҳим». Ромиз табассуми завҷашро дида, ӯро саҳт ба оғӯш кашид ва аз дар баромад...

...Аввалҳо Ромизро дар муҳокимаҳои намоишҳои телевизионӣ тавсиф мекарданд. Вақтҳои охир, хусусан имрӯз, маърузачиҳо корҳои ӯро саҳт танқид карда, ҳатто пуч бароварданд. Ромиз китфон дарҳам кашид, ҳаёл кард, вале сабабашро нафаҳмид. Ҳамин қадар донист, ки намоишҳои ҳафтаи охир аз намоишҳои ҳафтаҳои гузашта хубтар буд. Баъди чамъомад ва сонӣ ҳам маърузачиҳо дурӯст салому пурсупос надоштанд. Ромиз ҳайрон, тамоман ҳайрон: «Аз ин ҷо бояд биравам... Ин ҷой барои ягон кас лозим будагист. Вале барои чӣ маро зиндагӣ ин қадар таҳқир кунад? Ё ман бо мардум омехта натавонам; ситораам ба онҳо шум тобад...»

Баъди маҷлис Ромиз диққат дод, ки одамон ба ӯ қач-қач нигоҳ кунанд. Худаашро ноҳинҷор ҳис кард. Гӯё ҳама аз ӯ дурӣ ҷӯянд. Вале баръакс ду рафиқ – Нодир ва Қодир, ки қариб ҳама намоишхоро тайёр мекунанд, ба Ромиз саҳт ошно шуданд. Ромиз онҳоро шиносад. Саҳт ҷӯра буданашонро ҳам хуб донад. Ба қавле ба афсуну ҷоду онҳоро аз якдигар ҷудо кардан ҳам имкон надорад. Шунда ва доништаи Ромиз ҳамин... Имрӯз онҳо ӯро даъват карданд, то ҳамроҳ ба тарабхона раванд. Ромиз «кор дарам» – гуфта ҳалос хӯрд. Ба вақти дигар вогузошт. Вале аз Хуршед ҳалос хӯрда натавонист. Хуршед ӯро дар беруни дарвоза пешвоз гирифт. Табриқ кард ва роҳи калонро нишон дод, ки мошини Ҳамза меистод.

— Боз «Боги ҳайвон?» – ҳазл кард Ромиз.

— Не... Рул дар дасти Ҳамза, кучое барад.

Ромиз гап назада равон шуд. Ҳамза аз мошин фаромада ӯро оғӯш кушода бўсид ва калиди мошинро ба вай дароз кард..

— Ташаккур, Ҳамза, хунар надорам, – миннатдорӣ кард ва ба мошин нишаст. – Аввал рост ба хона рон.

— Чашм. Имрӯз ҳарчӣ фармоянд, – ҳазл кард Ҳамза.

— Лекин як дам назди гастроном бидор, – хоҳиш кард Ромиз.

— Чашм. Имрӯз ҳарчӣ фармоянд.

Ромиз онҳоро фаромадани намонд. Рафту ду шиша «Экстра» овард.

Вале вақте ки Ромиз аз дарвоза даромад, Хола-мулло фиғон карда омад:

— О, коида як рӯз пеш гап намезанӣ, писарам?

Ромиз хандида, «ҳаминаш хуб, Хола-мулло» – гуфта шишаҳоро бурда ба дасти Саида дод ва назди Мулло-амак даромад.

Мулло-амак андаке миёнашро бардошта, ӯро оғӯш карда, табрик гуфт ва сарзаниш кард, ки ҷаро танҳо омадаст, ёру ҷӯра дорад ё не. «Ҳаминаш хуб» – гуфта Ромиз хоксорӣ кард..

— Не, ин хуб не, ёру рафиқ лозим, махсусан дар ҳамин рӯзҳо.

— Шумо шод бошед, ёфта меорам...

— Албатта.

Ромиз баромада ва баъди чанд вақт Хуршеду Ҳамзаро ҳамроҳ овард. Пирамард хушнуд шуд.

Хола-мулло самбӯсаҳои варақӣ, саллаю чак-чаки тайёр кардари рӯи дастархон овард.

— Таърихи зиндаи панҷохсолаи Тоҷикистон, – пирамардро шинос кард Ромиз, – падари мо, – илова кард ӯ ва рафиконашро ҳам шиносонданӣ буд, ки пирамард ба гап даромад.

— Ин касро мешиносам, мулло Хуршед номашон, артист, лекин ун касро нағз нашинохтам.

— Ҳамза – ин кас ҳам муаллим, муаллими сабуквазн...

— Ҳа-ха. Шуд. Хуш омадетон...

Хола-мулло нозу неъматӣ зиёде овард, вале нияти Ромиз дигар. Барои ӯ қиссаи пирамард лозим...

Берун як гур-гури гап шуд ва дар во гашта, зане салом гуфта даромад. Ромиз ӯро дида парида хест ва даступо гум кард ва вақте ки пирамард «Биё гулам, биё ширинам» – гуфта ӯро наздаш хонд ва аз пешониаш бӯсид, дук-дуки дили Ромиз пасттар шуд. Ӯ худро ба нодонӣ мезад, вале Хуршеду Ҳамза чашм аз зани зебо наме-канданд. Ромиз омадани ӯро мехост, вале ҷӣ хел даъват карданро намедонист. Ва ҳоло баҳона мечуст, ки ҳаяҷон фуру нишонад, то дигарон бечо шудани авзои ӯро набинанд. Арақ кард, саҳт арақ кард. Вағғӣ ба пешониаш қатраҳо зада баромаданд. Ногумон рӯймолчаро бароварда, арақро пок кард. Ҷаҳоноро ҳолати ӯро дида, табассум кард ва ду-се даҳан ахволи пирамардро пурсида ба хонаи дарун даромад.

— Духтарам, – гуфта пирамард шиносонд ва баъди чанд муддат ин гап аз ёдаш рафт, ки «худам калон кардагӣ» – гӯён илова кард.

— Ҷӣ, ин кас духтари шумо не? – кунҷқобӣ кард Хуршед. Вале Ромиз зонуи ӯро пучид.

— Духтарам-духтарам, чону чигарам, – ислоҳ кардан хост ӯ ва баъд пеш лағжид. Ромиз ба ӯ ёри дод ва дар паҳлӯяш болиштҳоро гузошт. «Не, холи ман бақувват, аз по задагӣ» – гуфта худро андаке далер гирифт... – Хайр, кани, нигоҳ карда мешинем, ё боз ягон кас....

— Не, Мулло-амак, ман касеро хабар накардаам.

— Хабар кардан лозим буд, писарам, чорта базм мекардем, – каф ба каф зада гуфт Мулло-амак.

— Хайр, холо ин хел рӯзҳо бисёр.

— Ҳамин хел гумон мекунӣ, вале як вақт мефаҳмӣ, ки рӯзҳои башумор мондаанд. Ҳар нафас ғанимат, баччем... Ин хел ки бошад, дигар кас ки намеомада бошад... Кампир, ҳо кампир, – занашро ҷеғ зад ӯ ва Хола-мулло дарро кушода «лаббай» гуфт. – Ку биёед...

— Ҳозир, – гуфта Хола-мулло ба хонаи дарун даромад ва Ҷаҳоноро Саидаро ҳамроҳ гирифта баромад.

— Ку бирез! – ба Ромиз фармуд Мулло-амак.

Ромиз аввал шарбати олуболуро кушода ба пирамард нигарист, ки дар пиёла резад ё дар коса.

— Не, пиёла-пиёла, – хадида гуфт пирамард, – дар назди ҷӯраҳоят маро шарманда накун, боз пири беимон нагӯянд...

— Ин хел нагӯед, Мулло-амак, – гуфтанд Хуршеду Ҷамза.

— Шӯҳӣ, писаронам... Ин хел бошад, ба занҳо об рез – пиёларо бардошта гуфт Мулло-амак.

— Як умр моро кам донистед-дия, мӯйсафед, – ҳазл кард Хола-мулло.

— Ман шумоё кам бинам, кам шавам, медонам, кӣ наменӯшед.... Хайр, имрӯз набераи мо – Фарзончон расо баробари падараш Ромиз 30-сола мешавад, илоҳӣ садсола шавад, ҳазорсола шавад.

Нӯшиданд, Ҷамза сари рул гуфта бӯй кашид. Вай механдид ва бештар ба Ҷаҳоноро менигарист, ки чашм ба чашм шаванд, аммо Ҷаҳонорои зирак ин чизро пай бурд, ки ҳама вақт нигоҳашро мегурезонд ва ё ҳаёл дошт, ки Ромиз аз паи нигоҳи ӯ назар донад. Ҷамза бекарорӣ дошт. Хислати зандӯстии ӯро Хуршеду Ромиз медонистанд, барои ҳамин Ромиз ба ӯ диққат меод ва мушоҳида мекард, ки занак ба ин чиз чӣ эътибор медиҳад. Ӯ ба ягон чиз эътибор намедод, бо Саида гӯшакӣ мекарду механдид ва ин чиз ба Ромиз муаммо метофт ва худ ба худ меандешид, ки дар бораи ӯ гап зананд ва забон як карда, чӣ марде будани ӯро фош кардани ҳастанд. Ӯ дар бораи худ андешида дигаронро аз назар дур дошта чун санчиш сӯи Ҷамза нигарист. Ӯ гаштаю баргашта ба Ҷаҳоноро менигарист. Ромиз ӯро донад ва пай барад, ки чӣ хоҳад: бояд соҳиби «Волга»-и сиёҳ будани ӯро Ҷаҳоноро донад. Назари баланди занак боз шавқӣ Ҷамзаро афзуд. Ҷамза аз болои дасти Хуршед дароз шуда ба табакчаи назди Ҷаҳоноро сабзаю пораи гӯшти сари синаи сафеди мурғро гузошт. Хуршед як ба вай чашм ало кард ва ҳазломез «мо ҳам одам» гуфт. «Шубҳа надорам» ҷавоб гардонд Ҷамза ва боз хандашро давом дод; хандаи ширини бесадои ӯ ба ҳар кас хуш меомад, аммо Ҷаҳоноро эътиборе намедиҳад; чизҳои ба тақсимаи ӯ гузоштаро набинад.

— Чаро ҳеч чиз намехӯретон, гардам?! – ҳаёли онҳоро парешон кард Хола-мулло. – Гиред, мӯйсафед, – ба тақсимаи ӯ пой мурғ монда гуфт Хола-мулло.

— Боракалло, одам ҳамин хел мешавад. Кампири мо медонад, ки мардро хурмат кардан аз рӯи рисола аст, – ҳуқуқи худро баланд кардани шуд Мулло-амак.

— Конститусия ҳуқуқи занҳоро ҳам нишон додааст, гардам, – паст намеомад Хола-мулло..

Дигарон завқ карданд.

— Ҳозир ҳама чиз барои занҳо, Мулло-амак! – ба гап ҳамроҳ шуд Хуршед. – Замони модархудой. Фақат моҳонаатонро оварда диҳед, ба он тарафаш коратон набошад; бозор меравад, магазин меравад, кор мекунад, аз корхона сумкаашро пур карда меорад, баччахоро аз боғча мегирад, мепазад, мешӯяд, хатто чояш ояд, шуморо оббозӣ медорад...

— ...ва чояш ояд, бозӣ медорад, – ҳамроҳ шуд Ҳамза.

— Бале... Ҷовидон бодо зан! – қадах бардошт Хуршед ва сӯи Ҷаҳоноро нигарист. Ва Ҷаҳоноро мазмуни сухани Хуршедро чи хел фаҳмид, ки сар чунбонида қадах бардошт ва бозпас рӯи миз гузошт.

— Гапат як китоб гап, писарам, – сухани Хуршедро тасдиқ кард Мулло-амак. – Агар ҳамин чаннатӣ намебуд, намедонам, чӣ кор мекардам, – ба сӯи Хола-мулло ишора карда ва сар чунбонида гуфт Мулло-амак.

— Барои Хола-мулло! – қадах баланд кард Ромиз.

Ҷаҳоноро қадаҳи бозгузоштаро пас гирифт...

Давра гарм шуд ва мароқангез, вале чизи дигарро интизор буд: гумонаш, ки Мулло-амак саргузашт мегӯяд ва як худи Ромиз не, балки ҳама донанд, ки ин одам чӣ касест. Махсусан Ҷаҳоноро ин қиссаро бояд нуқта ба нуқта донад. Ромиз надонад, ки сухан аз кадом боб аст, вале дилаш гувоҳӣ диҳад, ки ӯ ин чизро бояд донад... Ромиз аз ҳаяҷони зиёд ва фикри пуршиддат арақ кард, арақи хӯрдааш гӯё аз танаш баромад.

— Ман меравам, дада, баччаҳо танҳо, – гуфт Ҷаҳоноро, аммо надонист, ки ба давра ва ба сари Ромиз як сатил оби хунук рехт.

Бадани Ромиз сард шуд ва надонист, ки арақи хӯрдааш кучо рафт.

— Хайр, як дамак шинед, – хоҳиш кард Саида.

— Шинед-шинед, бурда мемонем, – ба мошинаш ишора кард Ҳамза, ки кайҳо ин чизро гуфтан ва фаҳмондан мехост.

— Ташаккур, хона наздик.

«Чаро дада? Чӣ хел дада? Амакам, гуфта буд-ку?» – хаёл мекард Ромиз. «Мулло-амак низ духтарам мегӯянд»...

— Хайр! – бархест Ҷаҳоноро. – Умри дароз бинед! – гӯё барои ба ӯ сухан надоданашон хафа шуда, сари остона сухан гуфта аз дар баромад. Ҳамза низ аз паси ӯ баромад, ки то хонааш бурда монад, аммо Ҷаҳоноро розӣ нашуда, пиёда рафт ва Ҳамза гӯё аз хок хӯрдани тираш ва рафтори ҳудаш шарм карда, дигар надаромад ва Хуршедро низ хонда, берун овард ва «Ба Мулло-амак узр гӯй» гуфта, ба Ромиз фармуда, рафтанд..

Ҷаҳор тан монданду тифли гахвора.

— Меҳмонҳо хафа шуда рафтанд? – хичолат кашида пурсид Хола-мулло.

— Не, онҳо ин хел не, Хола-мулло. Лекин духтаратон худро нохинчор хис-карда рафтагӣ барин.

— Ҳа-а, вай беҳабар будааст, хичолат кашид, – фаҳмонд Хола-мулло.

Вале аз чӣ сабаб бошад, ки Саида сурфида монд: дониста ва ё надониста? Ба ҳар ҳол сурфаи ӯ ба Ромиз сахт расид ва гумон кард, ки дар ҳамон гӯшакиҳояш ба Ҷаҳоноро ягон чиз гуфт, ки зуд рафт.

— Духтаратон будаанду як бор нагуфтед-а, Мулло-амак? – гап мекофт Ромиз.

— Ҳа-а, ҳамаш ҳамин, буду шудамон ҳамин... Сарсахт будааст ин ҳам... Аз зиндагиаш наосуд. Айби ман... Гуноҳи ман, – ашки чашмонашро пок карда гуфт Мулло-амак.

— Мӯсафед, ҳамин рӯз рӯзи гирия аст? – ӯро ҳушёр карданӣ шуда гуфт Хола-мулло.

— Не-е, як омад-дия... Ту аз кучо медонӣ, ки ман барои чӣ ашк баровардам, – баъди хеле вақт давом дод ӯ. – Аз кучо медонӣ... Ҳеч кас таги дили дигар касро нахондааст. Онҳое, ки мегӯянд, менависанд – дурӯғ. Онҳо хостаи худашон, гапи худашонро менависанду мегӯянд. То ҳол ҳеч кас ин чизро пай набурдааст: авлиё бошад ҳам, пайғамбар бошад ҳам... Акнун шумоён хоб кунетон... Мо бо мулло-писар чақ-чақ карда мешинем.

— Ҳа-не, як рӯзи дигар, – катъӣ гуфт Хола-мулло.

— Хайр, монед, Хола-мулло, чӣ хел ки диламон ҳамин шаб нишастан меҳақад, пагоҳ рӯзи бекорӣ, кайҳо боз ин шабро мунтазир будем.

...Ҷеғи якуми мурғон баромад. Мулло-амак беҳоб ва Ромиз баумед буд. Баумед буд, ки Мулло-амак саргузашт мегӯяд; саргузашти чангиашро мегӯяд, вале ӯ аз сӯҳбати имшаба дур нашуда гуфтугӯро дар ин хусус давом меод:

— Ачиб, кори дунёро бин-а, ду сол хорича равӣ, тамошо кунӣ, боз мошин гирифта биёри...

— Суръати кайҳонӣ, Мулло-амак, набошад, кай аз замин истода, рӯи мохро тамошо кардаанд; одами рӯи мохро дидаанд... Афсона... Як вақтҳо афсона буд, имрӯз ҳақиқат шудааст...

— Он қадар афсона ҳам не... Лекин ҳамаи ин ҳамту – худ аз худ ба даст наомадааст; аз мубориза... аз меҳнат, аз ягонагӣ, якдилӣ ба миён омадааст. Касе ба ин замона ношукрӣ кунад, кӯр шавад ва мешавад ҳам... Ба чашм мебинем... Худат «Таърихи СССР»-ро хондаӣ, қатор-қатор филмҳоро мебинӣ ва хулоса мебарорӣ, ки СССР-и мо бо чӣ душвориҳо бунёд шудааст... Тоҷикистон чӣ? Душанбе чӣ? – сар чунбонд ӯ, – Инро ба гуфтан фаҳмонида намешавад... Ту гумон мекуни, ки Душанберо ба суръати имрӯза сохтаанд?

Қолабҳои тайёро оварда монда, дароед, шинед, зиндагӣ кунед, гуфтаанд? Не-е... Оҳ, агар донӣ. Медонӣ, шунидаӣ, хондаӣ... Зери суми аспҳо монда буд деҳаи лойолуди Душанбе. Ту надидаӣ, ки он солҳои дахшат чӣ хел одамро кир мекардаид, сар мебуридаид, пӯст меканданд, гӯшу забонашра мебуридаид, буз мекашидаид, чортоқ мекардаид... Барои имрӯз шуда, барои ман шуда, барои ту шуда, ана барои ин тифли гахвора шуда... – Ӯ сар ҳам кард, ба ҳаёл рафт; як чанори азим пеши назараш омад ва ҳаёл кард, ки чашмонаш сиёҳӣ зада он чанор низ болои сараш давр гашт. Ромиз пай бурд, ки Мулло-амак ба андеша рафт, ҳалал нарасонд, то ӯ ягон чиз ҳикоят кунад ва магар Мулло-амак ин нияти ӯро пай бурд, ки «ҳа-а-а» гӯён мад кашид ва лаб ба сухан кушод:

— Он солҳо маро «Командир» мегуфтанд – ҳамин хел лақаб дода буданд: барои хурд буданам, барои зиракиам, барои ҳамакора буданам (рост ё дурӯғ ба ман ҳамин хел мегуфтанд). Лекин ман кучою командири кучо? Як баччаяки хурди назарногир – командир. Онҳо маро командир мегуфтанду механдидаид. Барои масҳара не, чӣ хел ки дар отряди онҳо будани ман ғайриҷашмдошт метофт, гӯё маҳз барои ҳамроҳи онҳо гаштан ба дунё омада бошам. Ман мисли аскарони сурх либоси ҳарбӣ надоштам ва гумонам барои қаду бастӣ ман форма ҳам набуд. Ман дар либосҳои обшустаи ҳудам мегаштам, пойлуч будам. Миёни мардум ва аскарони сурх мегаштам. Касе гумон надошт, ки ман ба аскарони сурх, маҳз ба отряди Раззоқов хизмат мекунам... Аммо сир пинҳон намонд. Босмачиҳо аз ин рафтори ман огоҳ шуданд. Акнун хона рафтаам хавфнок буд. Миёни аскарон осуда будам, вале аз хона рафтан метарсидам. Гумон доштам, ки дар ҳар ҳамгашт маро мепоянд; ба даст афтам, пӯст кананд. Ба ман касе чизе нагуфтааст, аммо дилам гувоҳӣ медод, ки аз узви комсомол буданам огоҳ шудаанд ва ҳар коре ки барои аскарони сурх карда бошам, донанд. Чанд бор роҳбалад шуда, аскаронро ба манзили босмачиён бурда будам ва медонистам, ки аз одамони маҳалла кӣ бо босмачиён муносибат дорад. Яқин ин чиз ошкор шудааст ва онҳо аз ман қасос гирифтаан хоҳанд. Лекин хона рафтан мехостам. Аз командир иҷозат пурсида ҳамроҳи Саид ном ҷавонписаре, ки ду сол аз ман қалон буд, ҳаваси хона қардем. Саид ҳамсоия мо – писари қассоб. Барои он ки падарашро босмачиҳо аз барои гӯшт куштаанд, онҳоро «Азроил» ном ниҳодааст ва чун аз аҷал аз онҳо пинҳон мешавад. Ӯ як навъ паҳлавончусса, писари қассоб буданаш маълум, лекин захирааш хурд, тарсончак. Танҳо барои қасос гирифтаан ба аскарони сурх ёр шудааст, лекин ба амал қардан метарсад; ҳаёлаш, қасоси падарашро аскарони сурх гиранд. Рост аз Гарнизон хонаамон рафтан мумкин набуд, барои ҳамин мо ҷарино фаромада лаби дарё шудем ва қад-қадӣ дарё регбозӣ карда, боло мерафтем, то дараи Гулписта. Бо обканди ин дара рост шуда, ба теппаи Гулписта баромадем

ва сонӣ дарун-даруни буттазорон ва дарахтони бодоми талхак болои теппаи Сари Осиеб омадем. Қонамон меларзид, ки ана-ана аз паси буттае, обканде ё пушти дарахте босмачие мисли Азроил пайдо шуда, чони моро мегирад. Нияти ман дигар буд, ки зудтар миёни чаҳор дарахти бодоми талхак ҷой гираму ба ҳавлиамон ва махсусан ба чанори баланд нигарам. Наход чашми ман фиреб меода бошад? Ба Саид нигаристам. Вай нигоҳи саволомези маро дида ҳайрон шуд ва пурсид:

— Босмачиҳо?..

— Не-е-е, – сар ҷунбонда ҷавоб додам, ки оҳангаш афсӯсомез баромад. – Чашмат намегузарад? – сӯи деҳа ишора кардам. – Ба шоҳи чанор нигар. Дидӣ?

— Дидам.

— Чӣ бошад?

— Фарқ накардам...

— Мол гӯй, мол не... чӣ бошад?.. Одамҳо мегарданд, саворон мегарданд. Магар босмачиҳо омадаанд?

— Аҷаб не...

— Саид, худат медонӣ, ки босмачиҳо аз паи ман; кӣ будани ман ба онҳо маълум шудааст, чӣ мешавад, ки ту ногумон рафта воқеаро фаҳмида биёӣ?

Саид ба рӯи ман нигарист, вале чизе гуфта натавонист. Ман медонистам, ки ӯ метарсад; аз босмачиён метарсад, падарашро кушта захри чашми ӯро гирифта буданд. Ба чашми худ кушта-нашонро надида бошад ҳам, тафсирашро шунидааст, ки чӣ зайл ваҳшиёна ӯро сар буридаанд; аз барои як гӯсфанд. «Барои тӯйи писарам ният карда харида будам» гӯяд. «Ту як гӯсфандро аз Махсум беҳ медонӣ» гӯён худи ӯро ба ҷои гӯсфанд сар задаанд... Ана барои ҳамин Саид метарсад, саҳт метарсад.

— Намеравӣ? Метарсӣ?

Саид боз бечавоб ба рӯи ман нигарист. Ростӣ, надонистам, то чӣ кор бикунам: аввалан, намедонистам, ки он ҷо чӣ воқеа рӯй дода аст, сониян, бекарории саворон касро ба ҳарос меовард: «Наход Юнус-тӯксабо, бародари ман босмачиҳоро бо нону намак пешвоз гирифта, пеши пояшон гӯсфанд кушта бошад?» Ҳамон чизи шоҳи дарахтро гӯсфанд гумон карда, ба худ гуфтам. «Ҳарфаш дигар буд-ку? Ман ёри сурхҳо мегуфт-ку? Чаро ин дам рафтораш дигар?»

— Намеравӣ-а, Саид?

— Намеравам... Ту ҳам намеравӣ..

— Не, ман меравам.

— Намеравӣ!

— Меравам!

— Намеравӣ!

— Ё ту ё ман, яке бояд равем... Фаҳмидан лозим, фаҳмидан лозим, ки он чо чӣ гап аст?

— Ба назари ман, ки дар шоҳи чанор одам кашол аст... Ба диққат нигар.

— Рост. Ба одам монанд он чизи кашол... Лекин барои чӣ? Наход? Наход, ки ба сурхҳо ёр будани бародарамро босмачиҳо фаҳмида бошанд?

— Баргашта ба Гарнизон равем мегӯӣ? Хабар диҳем мегӯӣ?

— Ҳа, – сар чунбондам ман.

Ҳамин вақт аранге ба назарам расид, ки як чизи сурх аз паси бутта ба тарафи рост гузашт – ба сӯи Гулписта. Ман ба Саид нигаристам, ки ӯ низ дида бошад ё не. Вай боз ҳамон саволашро такрор кард: «Равем мегӯӣ?» Ман ба ишораи сар ҷавоби рад додам: «Не». Вай китфон дарҳам кашид: «намефаҳмам» гӯё мегуфт, ки то алвақт таранг мекардӣ, ки ба Гарнизон хабар расонем, акнун не мегӯӣ, чӣ гап? Вале ба ҷои он ки тафсилоти воқеаро гӯям, нимхез шуда, гардан ёзонда, поёнтар ба тарафи рост нигаристам. Саид ҳам магар аз чашму нигоҳи ман нуктаи нигоҳ мегирӣфт, ки ба он сӯ нигарист. Ва зуд ба ҷояш нишаст. «Дидам» мегуфт нигоҳаш. «Лекин кӣ бошад?» – Занак, – гуфт ӯ.

Ва мо аз пай он равон шудем. «Мардак ҳам ҳаст», бо гулӯ гап мезад ӯ, то садошро касе нашунавад...

Гоҳе ки онҳо аз паси теппа ҳам хӯрданд, аз чашмҳо пинҳон шудагӣ барин қомат рост гирифтанд ва ба чашми мо равшан тофтанд. Лекин ман ба чашмонам бовар намекардам: «Шинохтӣ, Саид?».

— Не...

— Вай – Садафмоҳ, янгаи ман... Зани хурдии Юнус...

Дигар ҳарф лозим набуд. Зудтар ба онҳо расида шарҳи воқеаро шунидан лозим. «Янга! Янга! Садафмоҳ!» ӯ нашунид. Мазмун садои ман ниҳоят паст буд ё миёни хиш-хишу нафасгардонияшон овозро намешуниданд ё шунаванд ҳам, нигоҳ намекарданд. Аз тарс. Шояд он мард нагузорад, ки ӯ сӯи мо нигарад ё бозистода ҷавоб диҳад. Марди лачакбасари ношинос метобад. Шояд Садафмоҳро гирифта гурезад? «Янга! Садафмоҳ!»

Садафмоҳ челаки сарашро якрӯя карда, вале аз гашт намонда сӯи мо гӯшаи чашм кард ва яқбора бозистод. Шинохт, маро шинохта бозистод. Вале мардак аз чунин қор беҳабар якзарба мерафт. Ман ба Саид ҳам нигоҳ накарда гӯё париди назди ӯ рафтам. Назди духтарчаи ҷаҳордахсола, ки аллақай зан шуда буд. Зани Юнус-тӯксабо, зани бародари ман. «Ака!» аз паси мардаки лачакбасар фарёд кард ӯ. Мардак як қад париди, баргашта нигарист. Ва аз бепарвоёна бозистодани Садафмоҳ хайрон шуда пӯписа кард: «Чаро меистӣ? Гапатон бошад, баъд мегӯед!» ва пуршаст ишораи даст кард, ки зудтар аз ин чо нест шавем. «Чӣ гап?» тоқат накарда

пурсидам. Вале чунон нафаси Садафмоҳ мегашт, ки ҳарф зада наметавонист. Фақат як бор сар чунбонд. Вай тафсида буд, рӯйҳояш лола барин, чашмонаш дурахшиданд. Ӯ зеботар шуда буд. Фақат арақ тораҳои абрӯяшро паст ҳамонда буд, ӯро дигар хел нишон медод. Байни он қадар ташвишҳо мехостам, ки тораҳои абрӯи ӯро ҳамвор кунам, то ҳуснаш халал набинад. «Чӣ гап, янга?» боз тоқат накарда пурсидам. «Бос-бос... бос-ма-чи-хо...» нафасаш гашта гуфт ӯ. «Донистам, босмачиҳо... лекин чӣ шуд?» Ӯ ҳарф зада натавонист, фақат сар чунбонд, ки намедонад. «Охир, чӣ хел ки гурезию надонӣ?» аз сарам чунин савол гузашт, вале барои пурсидан имкон набуд, чунон нафаси ӯ гашта роҳ мерафт, ки ба гӯшаш ҳарфе намефорид. Боз бародараш пӯписа мекунад, ки зудтар гардад. «Инаш чӣ? Чаро бародар ӯро гирифта гурезад?» Тавачҷӯхам ба вай зиёдтар шуд. Аз янгаам пеш гузаштам, ки ба бародараш расида шарҳи ҳол пурсам. «Акаи Барот, чӣ гап шудааст?». «Ҳеҷ нафаҳмидам» сар чунбонд ӯ ва боз ба хоҳараш рӯ оварда садо кард: «Тез гард, ба дасташон афтем, буз мекашанд!» Албатта ба дасти босмачиҳо, инаш маълум, лекин барои чӣ ҳамин хел арӯси нозаниро буз кашанд?.. Садафмоҳ шикамашро дошта, ба рӯи сабзаҳои сӯхта нишаст. Ҳарчанд дилам ба ӯ месӯхт, мехостам, ки каме дам гирад, вале аз таҳдидҳои бародараш рамуз гирифтаам, ки таъхир кардан мумкин не. «Янга нишаст» гуфтам. Акаи Барот ба ӯ нигариста «уф!» гуфт, чунон уф гуфт, ки тамоми нақшаҳои барбод рафта бошад.

— Акаи Барот, киро ба шоҳи чанор овехтаанд?

— А?

— Ё акам барои босмачиҳо гӯсфанд куштааст?

Акаи Барот чизе гуфта натавонист ва дарозтар аз «уфе», ки барои бознишастани Садафмоҳ гуфта буд, мадд кашида ӯ низ фурӯ нишаст. Ӯ сар мечунбонд, сари афсӯс мечунбонд.

— Акат барои босмачиҳо гӯсфанд мегушад. Онҳо ба қасди чони акаат омадаанд, барои ҳамин ман Садафмоҳро гирифта гурехтам. Аз рӯи шунидам – барои ту шуда...

— Барои ман шуда?..

Ман дигар ба саволи ҳаю неи ӯ нигоҳ накарда мисли бод дараи Гуллистаро нишеб шудам, ки зудтар ба Гарнизон расам. Дар танам биме намонда буд, ки босмачиҳо маро мебинанд, дастгир мекунанд. Надонистам, ки чӣ гуна ба Гарнизон расидам. Саидро ҳам фаромӯш карда будам, баҳсеро ҳам фаромӯш кардам, ки кӣ бояд ба Гарнизон равад.

— Чӣ гап, командир? – авзою ҳаяҷони маро дида пурсиданд дар Гарнизон...

— Босмачиҳо... босмачиҳо... бародарамро...

Ҳамин қадар гуфтаниро медонам. Аз ҳуш нарафтаам, чашмонам ҳамаро мебинад, вале забонам намегардад, то ба онҳо фаҳ-

монам. Мачбур шудам, ки бо ишораи даст чониби Сари Осӣро нишон диҳам... Ҳамин вақт Саид сӯхтачигар расида омад.

Бо як амр аскарони Сурх пушти аспҳо шуданд ва чанори азими Сари Осӣро дид карда асп ронданд. Албатта барои ману Саид асп набуд, ман дар пушти аспи саворе нишастам, вале Саид пиёда монд... Ҳамаи ин бо суръате гузашт, ки нафаҳмидам чӣ шуд. Ҳоло ҳам чизе дар шохи чанор алвонҷ меҳӯрд. Ман баробари дидани он фарёд зада аз паси асп афтодам. Ҳамин қадар дар ёдам монд, ки он чизи кашол часади бародари ман буд...

Бузро ғами чону қассобро ғами чарбу – ман дар ғами марги бародар, вале ба ман фаҳмонданд, ки аз барои ман босмачиҳо Юнусро куштанд; мани комсомолро кофта, наёфтаанд ва бародарамро дастгир карда дар шохи чанор овехтаанд, ғаниматиро ғорат кардаанд... Ва боз тахмине ҳаст, ки қӯрбошӣ барои Садафмоҳ ин корро кардааст. Барот аз ин сирр огоҳ гашта хоҳарашро гурезондааст...

Бародарамро гӯру чӯб кардем. Давлату дунёиаш намонда буд, Садафмоҳ дар Гулписта пинҳонӣ мезист ва касе набуд, ки хуни бародарам Юнусро биситонад. Зӯри ман намерасид, барои ҳамин мурдаамро ба Гарнизон партофтам. Медонистам, ки ин корро танҳо аскарони Гарнизон карда метавонанд... Вале...

Вале ин корро касе кард, ки ақли кас ҳайрон менамояд... Мо ҳам хотирчамъ будем, ки Садафмоҳ дар Гулписта – дар хонаи аммааш аст. Сонӣ маълум шуд, ки қӯрбошӣ (Нусрат мегуфтанд ӯро) дараки ба Гулписта рафтани Садафмоҳро ёфта, ба он ҷо тохт оварда ва Садафмоҳро рабудааст... Ман аз ин қиссаҳо бе-хабар будам. Вақте аз ин сирру савдо хабар ёфтам, ки Садафмоҳ ба Гарнизон омад. Ҷояти шаб омад. Ҳама хоб буданд. Маро аз хоб бедор карданд, ки назди командир биравам... Баробари дари командирро кушоданам Садафмоҳ фиғон бардошта чониби ман омад ва сар ба сари синаам гузошта ху-ху гирифт.

— Қаҳрамон, ин зан қаҳрамон, – командир аз курсӣ боло шуда харфҳои забонаш намегаштаро ба русӣ мувофиқ карда гуфт, сар чунбонда – сар чунбонда даст ба китфи Садафмоҳ гузошт ва «бас, гиря надорад фоида» гӯён хоҳиш кард, то Садафмоҳ ором шавад.

Рӯи мизи командир таппонча меистод. Командир рафта онро гирифт ва хуб нигоҳ карда «англисӣ» гуфт. Ман маънии сухани ӯро нафаҳмидам... Садафмоҳ ором шуда оби чашмашро пок кард ва боз ба курсии командир ишора карда амонат нишаст. Ман ҳайрон будам, ки ӯ чӣ зайл аз дасти қӯрбошӣ раҳой ёфтааст. Ӯ дар қадаш аз бародари ман фарзанд дошт, бо ӯ чӣ шуда бошад? Барои ҳамин на ба рӯи ӯ, балки маънигириона ба шикамаш менигаристам. Садафмоҳ шикамашро дарун медуздонд. Ва шояд сабаби ба курсӣ амонат нишастанаш ҳамин бошад, ки...

— Ана ин писталети англисии кӯрбошӣ, – ба ман нишон дода гуфт ва ба Садафмоҳ нигоҳ карда сар чунбонд, – Ай маладес, кахрамон.

Ман пай бурдам, ки дар ин чо сирре хаст: писталету Садафмоҳу кӯрбошӣ...

— Ту мефаҳмӣ, ки Раҳмон, каси мо таъкиб карда гаштаро ин зани зебо куштааст... Мефаҳмӣ?

Ман ҳайрон будам ва ба Садафмоҳу командир менигаристам:

— Чӣ хел? Паррондӣ?..

Садафмоҳ сар чунбонд ва аз чоки гиребонаш даст дароварда аз зери кашаш латтапечеро баровард, латтапечи хуниро.

Командир ҳайрон монда, чолок хеста латтапечеро гирифт ва тоби латтаро бароварда корди хунолудро... нигоҳ кард...

Ман бовар намекардам, ба чашмони худ бовар намекардам, ки рост бошад ва бовар намекардам, ки Садафмоҳ кӯрбоширо кушта бошад. Шояд, шояд бо ёрии Барот ин корро карда бошад. Саволомез ба ӯ менигаристам: «Чӣ хел шуд?»

— Дар чои хобаш... Бо корди, ба қавли худаш алмос. баринаш, сар задам, – гуфт Садафмоҳ – ва магар акнун тарсид, ки ларзид. – Баъд таппончаашро гирифта, оҳиста баромадам... Он вақт на-тарсида будам, акнун...– шикамашро дошт.

— Зояро бедор карда биёр! – фармон буд ё хошиш нафаҳмидам, ба ҳар ҳол лозим буд. Зоя –духтурро бедор карда овардам...

Командир ба Зоя фаҳмонд, ки Садафмоҳро нигоҳубин бикунад.

Зояи ажриқичашм Садафмоҳро ҳамроҳ бибурд...

...Фарзон гирифт. Мулло-амак гаҳвораашро чунбонд, вале хап накард.

Саида омада гаҳвораро бардошта ба хонаи дарун даровард, то шир диҳадаш.

— Қелин-мулло, боз гаҳвораро оварда назди мо монед, – хошиш кард Мулло-амак.

Субҳ медамид...

Дар сари роҳи Ромиз як мошини самосвали сиёҳ истодааст. Гӯё чанд вақт дар мӯрии ошхона овехта, аз такаш дуд карда бошанд. Чархҳо, помонакҳо, бордон, кабина ва шишаи тирезаҳо ҳам пур аз дуда; ҳатто токии сараш ҳам сиёҳ аст; -чаҳор гули гачҷак ва шерозаи бо риштаи сафед дӯхтаи гирдаш ҳам сип-сиёҳ, пушти лаб, нӯги бинӣ ва дастҳои он ҷавонмард ҳам сиёҳ, фақат чашмони зиндаю равшанаш бозӣ мекунанд. Вале оташи мошин хомӯш нашудааст.

— Мефурӯшӣ, ошно? – ангишти бордонро дида гуфт Ромиз.

— Не, заказай, – безътибор гуфт.

Дигар Ромиз чизе нагуфта гузаро шуд.

- Чанд пул метӣ, ошно? – аз пас садо баромад.
- Ромиз бозистода, баргашта гуфт:
- Ту ин корро кардай, нархашро медонӣ.
- Наваду панҷ медихӣ?.
- Чаро сад нею...;
- Хайр, сад.
- Чанд тон?
- Дуюним тон гуфтагӣ, лекин се мерояд.
- Ва тоннаи ин чандӣ мешавад?
- Тоннаш – сӣ, даҳ сӯмаш мошинпулӣ...
- Холо ҳам инсоф мекунӣ, ки ду баробар зиёд мегирӣ...
- Лозим бошад, ага не, кӯмурхар лав задай.

Ромиз ба ҳамин ҳам диққат шуд. Он марди чакушдори якпоро, ки аз паси Малики тарозудор зорӣ карда, аз ин сар то он сари саҳни анбори ангишт, аз тарозухона то ҷои нишастии Малику кассиру сардор ҳаллос мезад ва гоҳе кушод-кушод мечаҳид, пеши назар овард. «Ба кӣ? Ба кӣ? Ба кӣ мегӯй гапатро?!». – Дандон ба дандон монда ва панҷа фишурда баланду шунаво гуфт ӯ. «Лаънат, лаънат, лаънат!!!» Лекин ба кӣ лаънат? Маълум набуд; ба ангишткашон ва ё ба оне, ки ангишт фармудааст? Ё ба оне ки ташкилотро идора мекунад? Ё ба Малики тарозудори анбори ангишт, ки мӯйсафеди якпояи лангонро, ки саросари анборро аз паси худ овора мекарду имрӯз аҳволи ангиштро дар кӯча ба ин зайл мебинад. Як ангишткашону қору ангишт ин зайл не! Ба ҳар тараф, ки нигарӣ... ҳол чунин бинӣ. Ва касе гуфта натавонад, ки ба ин қорҳо кӣ гунаҳгор аст. Албатта гунаҳқори асосӣ ангишткашон не, ба вай «бубар» гуфтаанд, овардааст, аз пеши худ ин қорро карда натавонад; агар сардори ҳалолқор ва парҳезқор дошта буд, ба ин қорҳо чуръат намекард... Ромиз сар афшонд: намедонист, ки ин қадар асабӣ шуданаш аз чист. Бедорхобӣ ё қиссаи пирамард?.. Ромиз фикри зиёд кунад, вале худаш надонад, ки чунин хаёлу андешаҳо лозиманд ё на? Ба ҳар ҳол фикр мекунад, гӯё фикр накарда, зистан мумкин набошад. Аз қадам асаре хонда буд, ки нафаре «хаёлам, ки фикр накунам, нони хӯрдаам ош намешуда бошад» мегуфт. Ромиз ҳам ҳамин хел: умуман дар зиндагӣ одами бефикр нест, лекин кӣ чӣ фикр мекунад. Фикру андешаҳои парешони Ромиз ба як нуқта гирд омада, ӯ хулоса кард, ки қори телевизионро чунбонад, намоишхоро дигаргуна бикунад: намоишномаҳои олиҷаноб фармояд, лекин ба кӣ? Ин масъала саҳт буд. Тамоман ӯ дигар чиз меҳост, вале бо касе маслиҳат карда наматавонист, зеро медонист, ки чизи хостаашро пайдо карда натавонад ва баъд ба сараш зад, ки барои чӣ режиссёрони тоҷик киносенарлиро ба муаллифони ҷойҳои дигар мефармоянд, сабабаш барои ӯ номаълум, лекин пай барад: чизҳое, ки «Тоҷикфилм» мебарорад, нависандагони тоҷик аз ӯҳдаи навиштаниш бароянд, лекин режиссёрон ҳама вақт оби

дари хонаро хира пиндоранд. Дар натиҷа дар экран чӣ намоиш медиҳанд, фаҳмида нашавад: баъд мебинӣ, ки қаҳрамон баъди дастахро шустан меафшонад, мебинӣ, ки дигараш пиёлаҳоро бо-лоӣ ҳам монда аз теппааш чой мерезад, мебинӣ, ки фаши салларо аз бари рӯи рост мондааст... ва ҳоказо. Ромиз дар ҳамин хусусҳо низ андеша мекунад. Ва ҳамаашро дар он мебинад, ки каси дилсӯз нест!.. Ў бисёр чиз хоҳад, вале надонад, ки кас ҳама чизи хостаро дарёфт карда натавонад, талабаш қонёе нашавад, худро идора карда натавониста, оқибат-ул-амр ба ягон тараф лағжад... Баъди андешаи зиёд қоғазу қалам гирифт ва дар корхонаю хона шаборӯз фикру мулоҳиза кард ва як рӯихати дароз тартиб дод: «Ревизор» – дар масъалаҳои рӯз – ҳаёӣ мекард ӯ. – «Котиби райком» (котиби наве, ки корҳои бесомони районро сомон мекунам, гуфта тамоми ҳаромхӯрону нопокдилонро ба худ зид кард ва...) ё гуфти муҳбир «Қисмати Садафмоҳи механизатор»...

Ў андешаҳоишро хулоса кард, вале барои намоишнома ягон чиз интихоб карда натавонист: Худро ба дарё андохтани духтараки аз дасти модаршӯ ҷабрида, худро оташ задани арӯси шавҳараш дар хизмати ҳарбӣ буда, аз дасти зан худро овехтани марди дигар... ва монанди инҳо магар мавзӯе шуда метавонанд? Не, албатта! Адабиёт кори беақлӣ нест. Адабиёт мубориза, ғалаба, баландназарӣ ва олиҳиммати аст. «Душвор, хеле душвор!» дар дил хитоб кард ӯ, сонӣ ба назараш осмон чунон баланду бетаҳ шуда рафт, ки... Ў ба осмон нигарист: аз он ҷо ҷуз ранги «зебо» дигар чизе дарёфт кардан муҳол аст. Вале ӯ акси худро дар ин оинаи азим دیدан хост.. «Беҳуда, ҳамааш беҳуда!» чиро дар назар дошта рӯ тофта чунин гуфтани ӯ маълум набуд. «Бо чунин назарҳо намешавад, барои худро дарёфттан мубориза бояд»...

Ромиз серкор набошад ҳам, серташвиш; вақт наёбад, ки рафта аз Ҷаҳоноро барои безътибории оншаба узр пурсад. (Ромиз чунин андешад, барои занак аҳамияте надоштагист.) Аз дили ӯ баровардан хоҳад, лекин чиро? Худаш надонад. Рост, надонад, ки ӯ хафа аст ё ки ягон мулоҳизаи дигар дорад? Ҷаҳоноро нафаҳмида омада буд, шояд барои ин хафа ҳам бошад; ҳар чи бошад-набошад, Ромиз бояд ӯро бинад, лекин чизҳои дигар ҳалал расонанд, ӯ яқин дорад, ки боз ҳамон ҳофизи шикамқалонро назди дарвозаи ӯ дида, таъбаҳи хира шавад ва беҳтараш, ки наравад... Ў то қариби фурурафти офтоб дар корхона нишаст. Чун офтоб охири нури дар девори хучра нақш бастаро бозгирифтани шуд, ӯ барҳеста берун омад. Хона рафтани буд, аммо пойҳо ӯро ба дигар тараф бурданд. Ў боз сӯи гулгашти Ҳофиз равона шуд, лекин ҳеҷ намехост, ки он ҳофизро бубинад; намехост, вассалом! Гӯё ӯ ба мулоқоташон ҳалалгор мешуда бошад; ё Ҷаҳоноро аз барои ӯ ба Ромиз-аҳамият намедода бошад, Ў пой рафт боздошт. Замини аз як панҷа борон нам гирифта гӯё намехост, ки ин марди дилсафеди некният болаш

кадамҳои беҳуда гузарад. Ва ҳамчунон шуд: Ромиз аз бозхости замин огоҳ гашта, кадам боздошт; ба атроф нигарист: чунон ки мӯрчаҳо аз омади борон бӯй гирифта пешаки ба хафол дароянд, мардум дар кӯча натовбанд; аз ҷумла ҳофиз. Ҷаҳоноро низ наме-тофт. Ё шояд айби хазонрез бошад, ки дарахтонро урӯн карда, сари роҳу даруни ҷӯйҳо ва майдонҳоро хазонпӯш карда буд; то андозае ҳузнангез; касро ба кунҷ кашидан меҳост, аммо ин фаслу чунин айём Ромизро хушу гуворост; ўро ба фикру андеша мебурд, сабаб мешуд, ки дар бораи худ ва қору ёр мулоҳиза кунад. Гумон дошт ба ин дарвоза ояду ўро бубинад ва асабаш андаке ором гардад, вале шӯридатар шуд торҳои асаб бе ҳеч сабаб. Одатан ў дар бораи образҳо ва нақшҳо фикру ҳаёл мекард: камро зиёд ва зиёдро кам мегардонд; пурра мекард, чизи нав мечусту меёфт, характерхоро бақувват мекард; қаҳрамонро шаҳомат мебахшид. Аммо ҳоло дар бораи ягон образ фикр надорад; дили сардгаштаи ў нарм шудааст, фикру андешаашро дигар чизҳо бурдаанд: дар бораи Ҷаҳоноро, дар бораи мудир, дар бораи раиси шаҳр, дасисабозиҳо, аз сари худ ташвиш дур кардани соҳибмансабҳо, дар бораи онҳое, ки дар ин чанд рӯзи охир дучорашон омада, сӯҳбаташонро шунидааст, фикр мекунад; ба ў лозим аст чунин фикр кардан? Лозим нест! Лекин ў аз тақдирӣ одамии андеша дорад; дар бораи одами боақлу бошуур, ки оламро ба ташвиш андозад, қори оддӣ аз дасташ меомадаро мураккаб созад; ҳама чизро номумкин ва лоимкон гардонад. Пас чон қоҳонида, заҳмат кашада, аз сахна ба мардум панд гуфтани эшонро ба роҳи рост хондан чӣ маънӣ дорад? Пас ҳоб ҳаром карда, аз байни талотумҳои зиндагӣ панду ҳикмат чуста, мардумро ба некию хубӣ талқин кардан чӣ ҳоҷат дорад? Наааа... бо «ҳалво» гуфтан даҳон ширин нашавад. Айб дар ош аст ё дар мош, касе фарқ накунад.

Ромиз бо пайроҳаи қирпӯш на, балки байни дарахтону бут-тазорхоро хазон зер карда гузарад. Касе аз қанор ўро бубинад, гумҷӯяш пиндорад: сараш ҳам, дастон дар қисаи плаш, сустгашт; гӯё ҳар дарахт, ҳар бутта ва ҳар барги хазони зард, сафеду кабуд-чатоб ва ниҳоят хасу гулбуттаҳои хушқшударо аз назар гузаронад. Қасони раҳгузар, мошинаҳо ва сағони дайдури набинад... Дарвозаи Ҷаҳонороро кӯфтани шуд. Ҷуръат накард. Ба атроф нигарист. Аз болодари дарахтону тугмаи зангро ёфта пахш кард: як бор пахш кард, вале дилаш бешумор зад. Дуздона гурехт. Ва он тарафи роҳ гузашта дергоҳ нигарон истод, ки ягон кас барояд ё на; касе на-баромад. Ў ба хулосае омад, ки ба тугмаи занг даст расонидаасту пахш накардааст. Ромиз аз гаштану андешаи зиёд чунон монда шуд, ки пойҳояш на хазон пахш мекарданд, балки рӯфта-рӯфта, кадам ба кадам пеш мебурданд. Ў умед аз дидори Ҷаҳоноро кан-да, рафтани буд, ки ба пешвозаш касе омад. Дар партави чароғи симҷӯбҳо Ромиз ўро зуд шинохт ва хайрон монд, ки дар чунин

новактӣ аз кучо меояд. Онҳо рӯ ба рӯ шуданд, вале аз чӣ бошад, ки ҳарду ҳам салом гуфта натавонистанд. «Чӣ гап?» ба ҷои салом пурсид Ромиз, «ҳеч гап не» ба ҷои алейк гуфт Ҷаҳоноро.

— Дадатонро хабаргири рафта будед? — баъди хомӯшии зиёде пурсид Ромиз.

— Не, назди роҳбарам будам, — ҷавоб дод Ҷаҳоноро ва пай бурд, ки рағи пой Ромиз кашида як қадам пас рафт. — Ҳа, чӣ шуд?

— Туфлиам поямро танг кард, — пошнаи пой бардошта ва нӯги туфлӣ ба замин тира карда гуфт ӯ.

— Роҳбаратон кӣ!? — аз пас садо кард ӯ.

— Доктор — роҳбарам, — сар барнагардонида ҷавоб дод Ҷаҳоноро ва яқин кард, ки ӯ рашк барад.

Ромиз хост ҳамаашро пурсида, бифаҳмад, ки роҳбараш кӣ хасту барои чӣ ин қадар ӯ бо даҳони пур «роҳбарам» мегӯяд. Вале ба ҷои ин аз даҳонаш дигар гап баромад:

— Як шаб маникюр, як шаб роҳбар, як шаби дигар...

— Ба шумо чӣ?

— Рост. Туро газад, маро чӣ ғам...

— Наход шумо ҳам рашк дошта бошед?

— Чӣ, ман сангам?

— Гап дар сангу кулӯҳ будан не. Рашк ин хоси одамони ҷоҳил аст.

— Шумо, бешӯхӣ ҳамин зайл фикр мекунад?

— Бешӯхӣ.

— То алвақт рашкро хоси одамони баномус мегуфтанд,

— Мо содда набошем... оро номус...

Ромиз дигар чизе нагуфт. Аз ҳаракатҳояш; сар ҳам карда ма-наҳ соиданаш, аз ҳм-ҳм карданаш Ҷаҳоноро пай бурд, ки ӯ хафа шудааст. Аз ғазаб чизе аз сари дилаш боло шуда, гулӯву гардана-нашро паймуда, ба воситаи хун ба ду чакка омад ва рағҳои хун-гардро фишор дод; сарашро ба дард овард, ӯро безобита кард. Пурғазаб шуд, дандон гиз, ангушт мушт кард, вале ба Ҷаҳоноро чизе гуфта натавонист. Ромиз намехост, ки зани номехрубон аз ӯ хафа шавад.

— Ба назарам, шумо ҳам чун ман вақти хазонрез хафа меша-вед?

— Хазонрез бало дорад... Махсусан хазони чанор...

— Чанор сояи хуб дорад.

— Сояш дар гӯр!

Агар Ҷаҳоноро ин ҳарфро чанд рӯз пештар мегуфт, Ромиз кунҷқобӣ карда сабаби аз чанор норозӣ будани ӯро мефаҳмид, вале ҳоло ҳочате надорад. Аз қиссаи шабинаи Мулло-амак ҳамааш маълум шуд. Вале Ромиз дар ин хусус ҳарф заданӣ набуд, кӯшиш мекард, ки он қиссаро ба хотир наорад. Ҳар чӣ аз Мулло-амак

шунида буд, хост аз сар дур кунад, вале чуръату диловарию Садафмохро кас фаромӯш карда натавонад. Ҳамон шаб дар байни тахлукаю пдарешониву ҳайрониҳо Раҳмон пай бурда буд, ки Садафмоҳ чӣ малоҳате дорад, холиё Ромиз он ҷамолу симоро айнан мебинад ва ҳикояти Мулло-амакро ёд меорад. Чехраҳо монанд мешаванд, вале ду чеҳра як кас шуда натавонад...

Инак Ромиз қиссаи Мулло-амакро пеши назар меорад, гӯё дар шохи чанор кашол будани часади одамай, бо як корд рондан аз тан чудо шудани сари қӯрбошӣ, ба Гарнизон омадани Садафмохро мебинад... Ба Ҷаҳоноро менигараду сахнаҳоро мебинад. Ва намерӯсад, ки барои чӣ ин қадар вай чанорро бад дидааст. Ва Ҷаҳоноро, ки аз доништани Ромиз ин қиссаро огоҳ нест, ҳайрон, ки чаро ӯ «сояш дар гӯр» гуфтани вайро тағқоби намекунад. Балки дигар чиз мепӯсад: «Ленинград рафтанин чӣ шуд?»

— Намеравам.

— Чаро?

— Шумо, ки намеравед, намеравам, – худдорӣ карда натавониста хандид ӯ.

Ромиз низ хандид ва сар ҷунбонд: «Маро ҷавоб намедихед».

14

— Як кампирак дар сексия ичора мемондааст, намеравӣ? – ба-робари дидани Ромиз гуфт Хуршед.

— Дидан лозим, – ҷавоб дод Ромиз, вале дар асл дигар чизро дар назар дошт: муносибату, муомилаи Мулло-амаку Хола-мулло-ро; толори хона барои ӯ ҳамчун сахнаи театр воғузоштанро. Вале барои дили Хуршед шуда ҳарфи дигар гуфт: – Каме сабр кардан лозим, хона ваъда карданд...

— Наход? Зӯр-ку!

— Зӯр... – гуфт Ромиз, вале Хуршед пай бурд, ки дар овози ӯ чизе ларзад: як пардаи дурӯғ ларзад. Вале гапи ростро ӯ ба Хуршед гуфта натавонад. Дар асл ӯ аз Мулло-амаку Хола-мулло дил канданӣ нест. Ба некиҳои онҳо носипосӣ кардан нахоҳад. Рафту ба ӯ хона диҳанд, бо ризояти онҳо кӯчиданӣ ва агар шавад, онҳоро ҳамроҳ бурданӣ.

Хуршед ҳар гоҳ пирона ҳикоятҳо мекард; аз қисмати Душанбе қиссаҳо мегуфт; ҳамааш артистона ва аз номи пирамардон буд. Вале ҳоло ба Ромиз сухан гуфта натавонад. Ӯ сухан аз ҷои дигар сар кард:

— Ба мо душвор, Ромиз, саҳт душвор.

— Чӣ душвор? – мақсади ӯро нафаҳмида ва ҳайрон монда пурсид Ромиз.

— Рӯзгор кардан... Мо бояд рӯзгордориро аз сӯзан сар кунем. Аз сӯзан то ба мебел мерасем, ки думи шутур ба замин расад. Як

умри одамӣ сарф шавад. Мисли он ки ба хондани адабиёти ҷаҳон умри одами кифоя накунад. Ба рӯзгор қардан ҳам, ману ту бояд ду умр бинем; ба яке андӯзем ва ба дигаре бисозем. Ба ману ту мерос набошад, ки... яъне кӯр, мо кӯр надорем. Ахгари бекӯр зуд хокис-тар шавад... Падари ман боигариро дар ҷаҳор сар бузу гӯсфанд доштан мефаҳмад, ки мурдаашро базӯр гӯр қунад. Ва шаҳри мо айнан мисли ману ту. Аз тарҳ то шаклашро сохтан лозим. Ғӯларо танг гарифтаанд. Тамоми роҳҳо иморатҳои сари роҳро аз яв сохтан рост меояд. Барои ҳамаи ин панҷоҳ сол лозим... Шукр, ки барои архитектура майна об қардан лозим намешавад...

— Рост, қолабҳо тайёр, панҷараҳои биноҳо тайёр... ва... ва... Ана акнун тассавур бикун, ки барои обод қардани рӯзгори худат чӣ қадар чиз лозим, барои шаҳр ҳам ҳамин. Қасони таҳҷой, хайр як вақтҳо гилу поҳса қарда сохта буданд. Вале тамоми аз деху дара омадаҳоро бо хона таъмин қардан лозим...

— Ману туро?

— Бале, ману туро. Онҳоеро, ки хондан меоянд, маълумот мегиранд, ба шаҳр одат қарда, дил қанда натавонанд...

— «Хӯ-хӯ» – садое омад аз роҳ, вале онҳо миёни сӯхбаташонро нашикастанд. – «Ҷон!» – боз садо омад. Хуршед тоқат нақарда нигарист ва охира ба Ромиз «ҷӯраат» гуфт. Ромиз низ нигоҳ қарда Соҳибро дид, ки ба анҳо наздик шуда буд..

— Хум... Ромиз? Мулло Рамиш? – даст ба ӯ дароз қарда кала-вид. Ромиз сар чунбонд. – Он кас ҷӯраатон? Мулло Хуршед!

— Ҳамин хел.

— Мо фаромӯш шудем.

— Не, чаро?..

— Ту ин морбозиатро бо ман нақун... Фаромӯш шудем мо... Лекин шумо набояд фаромӯш қунед, – ба чизе ишора мекард Соҳиб ва мекалавид.

— Ҳеч гоҳ.

— Не... Шумо сарреж...

— Мон, ин гапро...

— Чаро? Фаромӯш шуд?.. Ман туя ба қор монда будам... Ман! – даст ба сари сина зад ӯ.

— Рост...

— Хум... Рост... Лекин шумо сарреж... шуда, як бор ҳам маро даъват намеқунед, ки... намегӯед, ки хӯ, мардак, биё ин роҷро бозӣ қун...

— Рост...

— Чӣ рост? Ёфтагиатон қор рамтарӣ, ки ба дили ҳама задааст... Худам... ман... Соҳиб-актёр барои ҳамонҳо шуда телевизорамро зада шикастам

— Хуб қардед.

— Хуб кардам?.. Ҳа, хуб кардам... Лекин ту як бор маро нагуфтӣ, ки фалонӣ, биё, ин родро бозӣ кун... нагуфтӣ...

— Соҳиб-ака, ба шумо роли мувофиқ набуд, пайдо шавад, албатта...

— Чӣ хел набуд? Ман ҳам метавонистам ана вай даҳаняла барин ду даҳон гап занам, чӣ ман имои бурут карда наметавонам? Метавонам!.. Ҷӣ... Ман туя... Ёдат ҳаст...

— Ҳаст...

— ...таги дар шиштанат?.. Назди директор даромада гардан қач карданам? Ман! Ягон қаси дигар не, ман, Соҳиб-актёр, назди ким-кӣ даромада, барои ким-кӣ гардан қач кардам... Ман боз метавонистам назди вай дароям...

— Дароед, ин дафъа даромада, боз як бор гардан қач кунед, ки маро аз қораш пеш қунад.

— Ва медаром ҳам, даҳ бор, сад бор... Ту маро кӣ гумон кардӣ? Шумо намедонед маро! Медонед, ки ман актёри ҳармақома. Чӣ хел роле, ки бошад, бозӣ карда метавонам. Ана, лаб қач карда метавонам? Метавонам. Абрӯ парронда метавонам? Метавонам...,

— Инаш нағз, – завқ кард Хуршед.

15

Барфи аввал борид, вале ба барф монанд набуд. Ҳамтур як хунуқӣ карда, луччон ва беҳезумонро огоҳонид. Ва аз гарм будани шаҳр ё аз тафси заводу фабрикаҳо, мошинҳо, трубаҳои гарми зерӣ замин ва дилу нафаси гарми одамон буд, ки заминро сафед карда натавонист. Пағаҳо то замин бозичаи дасти шамол буда, чун ба замин расиданд, мисли қанди сафед, ки дар пиёлаи чой махлул шавад, об мегаштанд. Аммо болотар, дар қуллаи баланди кӯҳи Анзоб, пастгар дар теғаҳои Варзоб, ки аз ҳар тарафу ҳар кӯчаи шаҳр метофт, барфи сафеди аз дури қабудчатоб (шояд акси осмони нилгун бошад) мехобад. Ин зайл, мисли пахтаи кӯрпа, ки ҳоло абраю астараш накашида бошад, ҳамвор хобидани барфро Ромиз дӯст медошт; махсусан яхбандӣ ва барфи сахро. Дар чунин лаҳзаҳо давраҳои дар Москва хондан ва дар кӯчаҳо «ях шикастанро» ёд меовард. Шабҳо, вақте ки ҳама хоб бошанду мошинҳо аз ҳаракат монда, соҳибонашон барои аз рӯи роҳи лағжон сихату саломат рафтани шукрона қунад, Ромиз хавоҳӯри баромада, рӯ-рӯи роҳи лайс яхмолак мекард ва баъд даромада хоб мерафт. Вале ҳоло дур аст ин барф. Хӯӯ дар қуллаи кӯҳ. Москваю яху яхбандиашро чандон шаршикан ба хотир наорад. Лекин шабу рӯз пирамард аз пеши назараш дур нест. Ба ҳар ранг тобад. Нигоҳашро ҳам қас нафаҳмад. Боз назди ӯ дарояд ё не, қиссааш давом дошта бошад ё не? Ба барномаи телевизион қиссаи ӯро дохил қунад? Боз босма-чигарӣ, боз тохтутоз ва боз хунрезӣ; ба кӣ лозим ин ҳама? Ҳол он

ки талаби замон дигар. Шуд ҳамаи ин чизҳо; Инқилоб ҳам, Шӯро ҳам, колхоз ҳам, чанги чаҳонӣ ҳам ва боз гапи бисёре... Ана акнун, ин тарафаш... Аз афти кор нависандаҳо, драматургҳо, сенаристҳо аз осмон фаромадани махлукеро интизор ҳастанд. Ва то он вақт босмачигарӣ, чанг ва азнавсозиро навиштан мегиранд. Мазмун, дар он давраҳо ду даст кор мекардаст, ки ба ҳамдигар занӣ, садо бармеояд, вале акнун ҳоҷати дастро ба даст задан не, ҳар даст кори худро мекунад. Барои нависанда, барои актёр ҳамин чиз лозим... Бе задухӯрд, бе корду силоҳ, қаҳрамон сохтан мумкин будагист. Душманигарӣ, бе куштани якдигар, сахна сохтан имкон доштагист. Ин чизро Ромиз хуб фаҳмидааст. Вале чӣ сабаб, нахоҳад, ки ҳучрааш гарм бошад. Пағаҳои барф ба рӯи қоғазалтаҳои сиёҳгашта фурӯ ништаста об мешуданд. Халтаҳо тар, аз ҷояш ҷунбонда нашавад. «Боз печка наовардед?» – гуфтани Саида ҳам тамом шуд. Яқин Хола-мулло нагузорад, ки тифлу гаҳвораро аз хонааш бароранд. Барои худи Ромиз ҳамин хоначаи хунук форад. Ў аз нав сангбозӣ кунад ва худро ба ҷодаи «одамият» кашад.

— Ту дар ин хонаи хунук наист, заҳ дорад. – мегӯяд Мулло-амак, – аз дилсӯзӣ. – Биё, ин ҷо биё. Боз касал нашавӣ, ки ҷонам сӯзад... Ту аз писар кам нестӣ барои ман. Писари озод, паррон-чак... Лекин ба ин «ғӯл» чашм «ало» нақун, – гаҳвораро нишон дода гуфт.

— Не, Мулло-амак...

— Боз аз қавлат нагардӣ... Ҳа, кайҳо ба ту гуфтани будам... Акнун ки ба писар будан қавл додӣ, мегӯям: Ту ба келинмулло ғулом шав, меарзад; фаросоти зан, худкорӣ ва озодагӣ ҳамин қадар мешавад... туф-туф, чашм нарасад; зани нағз ба мард мартаба бахшад. Лекин аз зани бад худо паноҳ диҳад... Пеш аз шумо дар он ҳучра як кас мешишт... вай-вайе, на хурмати мард буд ва на фаровези даҳани зан. Зани бади бедахан – саги лаққӣ. Зани бефаросот – гов, таппӣ мекунаду пахш карда хоб меравад.

Ромиз надонист чӣ гӯяд; Саидаро таъриф кунад ва ё сарзаниш... «Дар дунё зани нағз бисёр» гуфту монд.

— Рост... дар дунё бисёр. Лекин зани нағз дар хонаи худи кас набошад, маза надорад. Ман барои чӣ ҷонама ба ҷони Хола-муллот мондаам?... Сиёсат мекунад, лекин эҳтиромро фаромӯш намекунад. Ўй! Бовар дорӣ, ки қариб кадом вақт чӣ хостанамо медонад. Ё мичози худаш ба мичозам монанд аст... Нагуфта медонад, ки имрӯз дилам чӣ хӯрок металабад. Ин муҳим... Ту паловро дӯст дорию занат ин чизро доништа, ҳар рӯз шавла пухтан гирад... аз ин кори батар аст дар рӯзгор? Бе силоҳ ҷони касро гирифтаниш ана ҳамин... Мо бисёр дидем, барои ҳамин ба ин чизҳо зиёдтар эътибор медиҳем. Лекин мебинам, ки барои ҷавонони имрӯза фарқ надорад... Ўй! Ту келинмуллоро эҳтиёт бикун. Ана дар ҳамин ҷо нигоҳ дор, – чашмо нишон дода гуфт Мулло-амак. Ромиз ҳаёл

кард, ки дар ин миён харфе гузоштааст. «Шояд Саида ягон чиз гуфта бошад?»

— Саида ягон чиз гуфт, Мулло-амак?

— Не. Хурмати дидорат, ки лом гуфта бошад!.. Дар дилат ягон гап наояд. Худат нағз медонӣ, ки Саида аз ин хел занҳои гапчӣ не. Ман медонам, ки ту ба хотири ӯ бисёр корҳои нек мекуни... Ба инаш имон дорам... Ту ҳам ба ҷавонони инзамона монанд не: одобат дигар, андешаат бисёр. Набинам ҳам мешунавам, ки ҷавонони инзамона бенӯхта. Баъзан шабҳо садои гитарашон ва овози бегонашон меояд, ки ба қадом лафзи ноошноӣ ғализ мехонанд. Ба ҳаёл меравам ва пеши назар меорам, ки дар Тоҷикистони мо ду хел бузи мешавад: бузи кӯҳӣ ва бузи хонагӣ. Бузи кӯҳӣ зебо, диққатрабо ва хеле хушёру чолок, аз одамон, аз сайёд мегурезад. Бузи хонагӣ бепарво, аз одам намегурезад; ба гумонаш ўро сайд намекунад. Бузи кӯҳӣ фақат барои худ зиндагӣ қардан хоҳад, вале рӯзе ё сайд кунанд ва ё гург хӯрад. Вале бузи хонагӣ бепарво, ҳаёлаш ҳимоятгар дорад... Ту ин чизхоро фарқ мекуни?

— Кам-кам фарқ мекунам.

— Ба қуллӣ бояд фарқ бикунӣ. Ту тоҷик ҳастӣ, кӯҳистонӣ ҳастӣ... Ҷавонони мо нахоҳанд, ки чун бузи кӯҳӣ зиндагӣ кунанд, касе ба онҳо қордор нашавад, касе насихат накунад. Гӯё ҳамма чизро медонанд, гӯё ба ҳар чиз ақлашон медавад. Лекин ин хел не. Касе ҳамма чизро медонам, гӯяд, ҳеҷ чизро надонад. Шояд аз як ҷиҳат дуруст андеша кунанд, ки дар замони осоишта ҳамин хел зиндагӣ қардан равост, замон замони онҳост, ҳамаро барояшон муҳайё қардаанд, аз онҳо фақат дилхушӣ... Лекин дар ягон ҳолат фаромӯш қардан лозим нест, ки аз ту қалонтар боз касе ҳаст. Падару модар ҳаст, онҳо муносиби худ обрӯ ва эътибор доранд. Фарзанди қобил бояд ин чизро ҳам фикр бикунанд. Фарзанди ноқобил худаш донад. Вай – шоҳ, табъаш – вазир. Вале шаъни падарро шикастан ва сари ўро ҳам қарданро на худо бахшаду на банда.

Ромиз сар ҷунбонд. Сар ҷунбонд, ки дар ин андеша ҳастам, вале то ҳол роҳи ҳаллашро наёфтаам.

— Одам актёр аст, Мулло-амак, ҳар лаҳзаю ҳар соат дигар шавад...

— Рост гуфтӣ, ҳақиқатан одам – актёр. Агар одамизод ноустувор ва хомҳаёл набуд, сахна ҳам лозим набуду актёр ҳам. Рост... сахнаю актёр барои одамонро ба худашон шиносонидан, феълу атирошонро ба худашон нишон додан лозим аст. Одам дар оина фақат сураташро бинад, вале сирату нияти хешро дида натавонад. Одаме, ки сирати худро донад, актёри хуб шавад, вале актёрӣ қарда натавонад... Дар ҷангҳо будам, одамони зиёдро дидам, қисми зиёдашон актёрӣ мекарданд...

Ромиз андеша мекард, ки ҳар давр актёрони худро дорад; актёронро, ки дар замонҳои пеш буданд, Ромиз нашиносад, ҳатто

онҳоеро, ки Мулло-амак дидааст. Чунин актёронро танҳо кас аз афсонаҳо ва ё саҳифаҳои китобҳо пайдо карда тавонад. Аммо актёрони муосирро шиносат, донат; донат, ки ҳар кадоми онҳо ба ҷи кодиранд. Актёрон не аз ҳастанд, ки гуфтаи режиссёрро накунад. Ҳо, гапи режиссёрро...

Аз хомӯш мондани Мулло-амак Ромиз истифода бурда ба ҳаёл рафт, ки театр зиндагӣ аст ва ё зиндагӣ театр? Ҷро, ки аввалин бор саҳнаи зиндагиро ба саҳнаи театр кӯчонидааст, ҳайкал бояд гузошг. Вале он касро касе надонад. Тахминҳо кунанд, вале надонанд. Ба тахмин як одами оддӣ буд, ки нокас ё бадкору бадрафторро медошт. Дар миёни одамон барои нишон додани симони нозебу дилнокаши шахси бад масҳарабозӣ мекард... Ин чиз тамошобинро хуш омад, маҳсусан авомро; зеро дигар роҳи аз бадӣ интиком гирифтани набуд. Рафта-рафта ашрофзодагон барои дилхушӣ ширинкор пазируфтанд; саҳна ба миён омад... ва театр пайдо шуд. Театр пайдо шуд, ки директор, режиссёр, актёр ва хизматгори зиёде ва боз аз ҳама муҳимаш суфлёр дорад...

— Узр мепурсам, Мулло-амак...

— Ҳо, бубахш маро! Даро, ба хонаи калон. Даро, коратро бикун, ин харфҳо чандон лозим не, ту бояд кор бикунӣ, даро...

...Ромиз баробари ҷароғи золро гирондан гумон кард, ки касе аз тиреза баромада рафт; ҳамин тавр ба назараш намуд. Дар асл тиреза маҳкам ва ғалақаш гузаронида буд. «Гуфти мардум: сояат тунук шудааст, ҷӯра» ба худ муроҷиат кард, овоз бароварда гуфт, ки машқи шабина аз ҳамин ибора сар мешуда бошад. Ин дафъа худро як марди ҳақир, нотавон ва хору зор на, бал як одами рӯинатан, ҳамадону ҳаматавон ва чирадасту фирӯз пиндошта, китфу бозувон андаке бардошт. Ҳамоне, ки аз тирезаи маҳкам, ба назараш, берун баромад, чунин шабаҳ – одаме буд, Ромизро танҳо ба шуҷоат меҳонд,

Ромиз ҳамроҳи рӯҳ ба кор сар кард: ӯ ашъори пандомезу шахдбори Рӯдакиро аз бар карда буд, инак саҳнаю ҳунар мебоист. Барои ҳамин ӯ дар вақти роҳ рафтани, шинухез, хӯрдан ва дам гирифтани... дар бораи моноспектакл андеша мекард. Ва ҳоло на дар назди тамошобин, балки ба худ ҳисобот меод, чиддӣ тарҳ ниҳод, то фардо қораш «имтиҳонгирандаҳо»-ро хуш ояд.

Ҷ тирезаро боз кард; на аз он ки ҳавои хона камӣ мекард, бал арақ карда, танаш тафс бароварда, ҳунаш ба ғалаён омада буд. Ташна монд, вале истиҳола кард, ки баромада ҷой пурсад. Арақи пешонӣ дастмол карда, қафон ба рӯй кашид, чашмон молид ва дергоҳ хомӯш истод.

Магар Мулло-амак дер хомӯш мондани ӯро нахост, ки сурфид, баландтар сурфид. Вале ин сурфаро Ромиз ҳамчун огоҳӣ надонист, балки ӯро саҳт расид. Ба торҳои ноҷӯри асаби ӯ саҳт расид. Баъд барқасд не, балки дар гулӯяш чизе бозмондагӣ барин сурфид, гӯё

ба сурфаи Мулло-амак чавоб гардонд. Вале сурфаи ўро лаъли миси қадима, ки болои чевони асбобҳои чинӣ меистод, такрор кард; айнан такрор карда натавонист, балки мисли тифли ноогоҳ аз садо ларзид. «Кӯҳҳо садоро акс баргардонанд, зарфҳо садоро акс кунанд» гӯё қонуни физикаро ҳамин қадар медонист ва аз рӯи хабарҳои охирина илм медонист, ки садои ӯ ва хондани ашъори Рӯдакӣ то қабатҳои болоии фазо баланд шуда, мисли садоҳои кулли башар давр гардад ва абадӣ бимонад... Баъди ҳазорсолаҳо ба дигаре чун ваҳӣ ояд (инаш андешаи Ромиз). Ромиз барои кашфи охирина илми физика қоил шуд ва барои абадӣ мондани садои дар фазо заҳрханда кард. «Маро аз он ҷо ёбанд, аз он ҷо!» ангушт ба осмони хона ишора кард, ки гӯё сақфу бомро шикофта то фазо рафта бошад. Боз заҳрханда кард: «Лекин дар замин ҷой надиханд». Сонӣ дар бораи абадиёт фикр карда дергоҳ ҳамӯш монд ва оқибат ба хулосае омада даст афшонд: «Ба кӣ лозим дарди сар? Ҳатто ба худӣ худ ҳам лозим нест...»

Ў гӯш ба тирезаи боз дошта, ба берун диққат дод, ки чӣ садое меояд: садое, мағале, доде, фарёде ба гӯш намерасид. Ҳатто садои нолозими троллейбусҳо, ки нисфи шаб ва аввали субҳ ниҳоят баланд меомад, ҳоло ба гӯш намерасид. Маълум, ки ниҳояти аз кор мондани нақлиёт, айёми фароғати мардум ва қиёми гуфтугӯи гурбаҳоест... Ҳо, гурбаҳо гуфтугӯ кунанд ва мисли ғашу гирия тифлон садо бароранд, хуфтагонро тарсонанд, тарсонда бедор кунанд ва шавад, ки қасони аз фарёди гурбаҳо тарсида аз бистари гарм берун шуда, сӯи гурбаҳои тори бом ва сари деворҳо сангу кулӯҳ андозанд... Ва ҳоло Ромиз аз тиреза ба сари девори ҳамсоя нигоҳ карда бозии гурбаҳоро бинад ва аҷабаш ояд, ки чӣ қадар садои ин ҷонвари хонагӣ ба садои баччаи гирён монанд аст. Гӯё гирияи шабонаи тифлони модарони сахтхобро омӯхта бошанд. «Пишт! Пишт! Пишт-е, сабил мон!» ҳамсояхоро бедор карданд гурбаҳо. Вале барои чӣ бошад ки Ромиз ба гурбаҳо ийгоҳ қардан хост, садои тифлони онҳоро, ба ғашу кӯдак монанд бошад ҳам шундан хост.

Ромиз ба сахнаи «зиндагӣ – театр» одат мекунад.

Садои гурбаёнаи Фарзон ўро аз сахна бурун овард.

16

Имшаб Ромиз дар хонаи хунук хобид. Бахузур хобид; чанд вақт боз чунин бароҳат нахобида буд. Ва пагоҳ бедор шуда дид, ки хонааш аз ҳаррӯза равшан метобад. «Дер шудааст» хаёл кард ӯ, вале хушаш наомад, ки аз ҷоғаҳи гарм хезад. Боз як бори дигар чизҳои пеш аз хоб аз хаёл гузаронидаро пеши назар овардани шуд, андешаҳои парешони шабиноро чамъ карда натавонист. Бархеста аз тиреза берун нигарист; берун сап-сафед барф буд. Вале чӣ шуд,

ки таги дили ў сиёҳи баровард. Гўё аз сармо дилаш нам кашида бошад, ҳатто чою нони Саида оварда ҳам аз гулӯяш нагузашт. Ва гўё дар идора ягон кори нохуб шуда бошад ва ё ҳама чамъ омада, барои маслиҳати кадом коре ўро нигарон бошанд, баромада рафт. Барфи пайроҳаҳо шибба хўрда, барфи роҳҳои мошингард об мешуданд. Ў ба сахни студия дохил шуда, хайрон монд. Наход имрӯз аз ҳама пеш ба кор омада бошад?..

...Мудирони шўъбаҳо ва саррежиссёру сармуҳарриро назди директор даъват карданд. Чамъ омада бояд нақшаҳои ояндаро муҳокима бикунанд. Маҷлис сар шуд. Директор аз рўзе ки ба сари кор омада, чӣ тағйироте ба миён оварда бошад, сухан кард ва нақшаҳои минбаъдаро гуфт. Соян ба Ромиз рӯ овард:

— Рафиқ Рабиев, ман ба шумо ягон мавзӯи замонавӣ диҳед, гуфта будам, шумо «Ревизор» навиштаед.

— Шумо медонед, ки мавзӯро ман намендиҳам, сонӣ ин «Ревизор»-и Гогол, муаллим.

— Чӣ, мо намефаҳмем? Таърихро тамом карда бошем ҳам, адабиёту санъатро мефаҳмем. Ба шумо супориш ҳамин, рафиқ Рабиев: ревидорро гирифта меоред, ман бояд ҳамроҳаш сўҳбат кунам, ки ў аз телевизорӣ мо чӣҳо гуфтани. Мо ҳаромкор, моли чамъиятро хўрдем? Чӣ кор кардем, а, рафикон!?

Ҳама чим, ягон даҳан гап намезананд.

— Ўро назди шумо оварда нашлавад, муаллим, шуморо назди ў бурдан имкон дорад.

— Гўед, каттагӣ накарда, омадан гирад.

Ромиз як торсақӣ ба пешониаш зад ва баромада рафт.

Дар кабинет ҳам нанишаста, палто пӯшид ва гўё ҳавои тоза нарасида нафасгардон шуда бошад, зинаҳоро тез фаромада ба барфзори сахни студия баромад. Имрӯз арчаҳо зебо буданд. Худро нерӯманд гирифта ё баднафсӣ карда, пағаҳои барфи рост омадаро ба дўш боздоштаанд; сабзу сафеду зебо тобанд арчаҳо. Вале Ромиз ии чизро набинад, сархам, барф зер карда равад. Касе «саратро бардор!» гуфтагӣ барин ба гўшаш аранге садо омад, вале надонист, аз кучо. Ба атроф нигарист, касе нест, бошад ҳам, дур ва бепарво ба роҳи худ равад. Аммо пай набарад, ки садо аз наздик, аз дили худ барояд. Ромиз ба роҳи калон баромад, то рафта печка харида хоҳиши Саидаро конеъ гардонад ва бо ҳамин оромӣ осуда, дар хонаи гарм бихобад... Аммо чунин нашуд, аз пеш Хуршед баромад.

Ранги париди ва хаёли парешони ўро дида «чӣ шуд?» гуфт. Ромиз якбора хандид: «комедия!» Хуршед боз ҳайронтар шуд, ки чаро ў бо чунин аҳвол хандад. Гумонаш хандаи ў ночост.

— Ревизорро ёфта биёр мегўяд, – боз хандид Ромиз.

— Осон-ку, мана ман ревидор. Бар маро.

— Ту худат кучо рафтани?

— Ба тракт.
— Трактро мон, – ба папкаи дасти ӯ нигарист Ромиз ва боз пурсид: — Айнаки сиёҳ дорӣ?

— Не...

— Биё, дар мизи ман ҳаст, – гуфта Ромиз аз ғазаб фаромад ва шерак шуда, аз роҳаш бозгашт: «комедия бошад, комедия».

Ба Хуршед гап ёд додан ҳочат иабуд. Фақат сари гап барояд бас. Ӯ ҳозирчавоб, ягон латифа гуфта масҳараю мазох мекунад. «Комедия бошад, комедия» – такрор карда алами дил бароварданӣ мешуд ӯ.

Онҳо дар кабинети Ромиз либос кашиданд. Ӯ айнакро ба чашми Хуршед гузошта, «аз назари операторию режиссёри кори калон» гуфт ва папкаро зери каши «ревизор» дода ба пеш ҳидоят кард.

— Ревизорро овардам, муаллим! – дарро кушода ва иҷозат напурсида гуфт Ромиз.

— Ҳамин кас? Ҳамин кас моро безобита кардани? – масъаларо ба таври худ фаҳмида гуфт ӯ.

— Безобита не, рол бозӣ кардани.

— Хӯш, рафиқ, ревизор, мо чӣ гуноҳ кардем, ки...

— Ревизор тафтиш накарда, ҳеч чиз гуфта наметавонад... Аввал пурсиш, баъд кушиш, гуфтаанд...

— Не, шумо дар назди дӯстони ман гӯед, ки мо чӣ камбудӣ кардем, – чамоаро нишон дода гуфт, – марҳамат аз инҳо пурсед, ки дар ҳаққи ман чӣ мегӯянд, пурсед, ки ягонтаи хаминҳо аз ман бади дидаанд ё ягонтаашонро «ту» гуфтаам.

— Дӯстони хуб доред...

— Хубам гап, рафиқ ревизор. Қанӣ Баротбек, Отабек, дар чойхонаи «Хлопковый» як ошча... Худатон бинед, рафиқ ревизор. Акнун айнакатонро гиред, як бинем, ки....

— Ман кӯр хастам, рафиқ даректор, агар айнакамро гирам, аз чашмони шилпукам дилатон бечо...

— Ҳай-хай, лозим не! Лекин гуноҳи моро гӯед, мо шуморо ҳамчун ревизори номӣ дар назар дошта будем, ки телевизори мо катӣ баромад кунед.

— Ман артист не, рафиқ директор, ман ревизор, кори ман – ҳисобу китоб...

— Ҳисоб пок... А-а-а, маҷлисамон тамом, – ба коргарон рӯ овард ӯ, – ба ҳама чавоб...

Ҳама баромаданд. Вақти баромад баъзеҳо қач шуда ба директор чизро фаҳмондан хостанд, вале ӯ аз ревизор бим карда «баъд-баъд» – гуфта мургро кишк гуфтагӣ барин ишораи даст кард, то зудтар бароянд. Баъди баромадаии ҳама телефони директор занг зад. Ӯ гӯшакро бардошту монд. Боз занг шуд, боз директор гӯшакро бардошту монд. Ромиз пай бурд, ки касе масъаларо ба воситаи телефон ба ӯ фаҳмонданист, вале ӯ гӯшакро бардорару монад.

- Чаро маҷлисро вайрон кардед? – пурсид ревизор.
- Ба хурмати шумо, читу шуда як бор омадед, – даст ба нӯги мӯи пешониаш бурда гуфт директор, – яъне шумо ба воситаи телевизиони мо баромад карданӣ?
- Не, баромад не, ман мехоҳам роли ревизорро бозӣ кунам.
- Чӣ хел бозӣ?
- Ҳамин хел бозӣ, ки ман мехоҳам ҳамкорӣ, аблаҳӣ, пораҳӯрӣ, фиску фучури одамони пасттинатро фош кунам...
- Мебахшед, дар мо ин хел одамҳо нестанд. Қариб ҳамаашон илми олий доранд. Кор карда, меҳнати ҳалол карда... карда, нон меҳӯранд.
- Рафиқ директор, гап дар бораи ревизор меравад, инро бояд фаҳмед.
- Нағз мефаҳмам, рафиқ ревизор...
- Занги телефон сухани ӯро бурид. Бардошта «маҷлис» гуфта гӯшакро монд ва баъд як овози шиносро ёд оварда, каме боз истод ва якбора хушаш кучо рафт, ки боз такрор кард: «Мо таърихро тамоm карда бошем ҳам, адабиёту санъатро мефаҳмем...»
- Шумо медонед, ки ревизор чашми ҳақ аст.
- Мефаҳмем, он қадар даҳани амма нестем... Агар мақсад аз телевизиори мо худро нишон додан бошад, марҳамат...
- Мақсад худнамоӣ не...
- Не, марҳамат, марҳамат! Мана саррежи мо, – сӯи Ромиз ишора кард ӯ. – Шуморо ёд медиханд, ки чӣ хел бояд шинед ва ба кучо нигоҳ карда гап занед. Ҳамааш муайян шудагӣ...
- Ташаккур, айнак дошта бошем ҳам, кӯр нестем, ба кучо нигоҳ карданро медонем, – айнак аз чашм бардошт ӯ.
- Директор гӯё ангушташ таппонча бошад, сӯи ӯ ишора кард ва ҳамон зайл сурат шуд: «Ин туй?»

17

Ромиз чанд вақт гӯё сари сӯзан нишаста буд; ҳозир, ана ҳозир ӯро котиба назди директор даъват мекунад ва як чангҷоли чашм-надида бармеҳезад. Вале чунин нашуд. Мазмун, ягон маслиҳатгари боақлтар ба ӯ фаҳмонд, ки даъват карда худро бори дигар шарманда нагардонад, беҳ агар худро ба нодонӣ занӣ. Ва чунин шуд. Ромиз ҳам аз пайи кори худ шуд. Чанд бор нияти рафтан кард, вале барои гапи мардум, хусусан одамони театр, ки «худаш бад, дар ягон ҷо нағунчад» – нағӯянд, нарафт ва чанд муддат назди директор ҳам надаромад. Кори хайраш ҳамин шуд, ки «Модарнома» тайёр марда, ба воситаи телевизион намоиш дод. Рӯзи дигар ба ӯ занги зиёде шуд. Як кас чанд бор телефон кард. Чун Ромиз гӯшакро гирифт, чуз фик-фиқи гирия чизе набуд.

«Агар аз гирия кардан об мешуд дил, дили ман буд,

Ба сели ашк мешуд ғарқ манзил, манзили ман буд...» яке аз шеърҳои барнома ро ба воситаи телефон хонд ӯ ва ғӯшақро монд.

— Рафиқ Рабиев, ба назди директор, – дарро кушода ва баъди салому алейк хандон гуфт котиба.

Ромиз аз қиёфаи котиба пай бурд, ки таби директор хуш аст.

— Офарин ба шумо, – баробари аз дар рухсат пурсида ворид шудани Ромиз гуфт директор. – Мешудааст-ку. Чӣ бадӣ дорад ҳамин намоиш. Офарин. Офарину лекин ҳамин шаб янғаатон аз гиря кардана мурд, варама карда рафт.

— Ягон гап шудааст? – қасдан кофт Ромиз.

— Бечора модараш ба наздиқӣ қазо карда буд, дилаш обу адо...

— Ман чӣ донам. Донам, ин корро намекардам.

— Не-не, майлаш, вай сабуқ шуд, гиря қасро сабуқ мекунад. Гоҳ-гоҳ гиря карда истодан лозим... Ҳа, як бор назди раис равед. Ба назарам, модарарӯси он қас ҳам ба наздиқӣ мурда буд...

— Назди раиси шаҳр? – пурсид Ромиз.

— Не, раиси ҳудамон, раиси комитет.

— Бошанд?

— Ҳозир, – гуфта ғӯшақи телефиро бардошт ва рақам гирифт. – Раис, ман... рафиқ Рабиев раванд-мӣ?... Хуб... Тозед, – ғӯшақи телефонро монда гуфт ӯ ва ишораи чашм кард. – Масъалаи хонаро ҳам ғӯед, ман ба он қас фаҳмондагӣ...

Ромиз раҳорах фикр мекард: «Агар «Модарнома» маъкул шуда бошад, хуб... ва агар «комедияи «Ревизо»-ро расонда бошанд... Чӣ мегуфта бошад? Ба ҳар ҳол раис одами боақл... Фарз қардем, намоиш ба янға маъкул шуда бошад ҳам, намеғӯяд» Роҳи байни телевизион ва комитет хеле дур буд, Ромиз бо таксӣ омад. Аз афташ, дар қиёфаи ӯ як ҳолати ғайриоддӣ хонда мешуд, ки ронанда гаштаю баргашта ба оинаи рӯ ба рӯ нигариста, Ромизро мидид. Ромиз нигоҳи тааҷҷубангези ӯро пай бурд ва хост аз ӯ чизе пурсад, вале ҷуз нигоҳ чизе гуфта натавонист.

— Назди комитет доред, ака, – гуфт Ромиз аз ӯ гап гирифтани шуда, вале ронанда боз нигоҳ карду чизе нагуфт.

— Шумо артист? – вақти пул дароз кардани Ромиз пурсид ронанда.

— Актёр.

— Ҳа-а, дидагӣ шумо я ман.

— Шояд...

Ронанда ба қомати баланди Ромиз як бори дигар нигарист Ва моширо ронд.

— Ман ба назди раис, – ба котиба фаҳмонд Ромиз.

— Ку, бинам, – дари раисро кушода даромад котиба ва баргашта, – марҳамат! – гуфт.

Ромиз салом гӯён даромад. Раис бархеста ва паҳлӯи миз гузашта бо ӯ вохӯри кард. «Аҷаб» дар дил гуфт ӯ ва саволомез ба раис нигоҳ карда истод.

— Корҳо чӣ хел?

— Бад не, муаллим.

— Устод пурсида буданд, намоиш хуш омадааст, хеле касон телефон карда гуфтанд.

— Миннатдор, муаллим.

Раис гӯшаки телефони сафедро бардошта се рақам гирифт ва баъд ба гап даромад.

— Домулло, ман – Шарофов, мулло Ромиз омаданд, гап дорам гуфта будед... Хуб... Хуб... домулло. – Гапашро тамом карда ва гӯшак бозгузошта ба Ромиз рӯ овард раис, – як назди устод равед.

— Хуб, – даст бар сари сина гузошта, хеле хурсанд аз дар баромад. «Ҳа-а, сад дари баста, як дари кушода, – аз дил гузарояд Ромиз, – аз байни сад кас яке фаҳмад ҳам, барор» – ба худ гуфт ӯ ва дар хайрат буд...

Устод Ҳамин ҳарф барои онҳое, ки ӯро мешиносанд, басанда аст. Мардест нурунӣ ва номвар. Миёнақад, танадор, каллаи пурра, мӯи расо ва абрӯвани зебо дорад ва бар абрӯи росташ холи сиёҳ дорад. Ромиз ин чизҳоро дар устод мушохида кардааст, ҳангоми табассум дар руи ӯ хусн пайдо шуданаширо ҳам дидааст, шеърҳои ва сӯхбати он касро шунидааст. Эътиқодаш ба он кас кам нест.

ӯ дар устодро кушодарухсат пурсид:

— Марҳамат, – гуфта устод бархест.

— Шинед, муаллимҷон, шинед, – гӯён тезтар даромад Ромиз то устодро азият надихад ва даст ба устод дароз кард, то вохӯри ва пурсупос кунад.

— Корҳо чӣ тавр? – чизеро медонистагӣ барин пурсид устод.

— Нағз, муаллим.

— Ҳа-а, – фикри устод ба кучое рафта, аз дар баромад ва зуд баргашт. – Ҳа-а, нағз?.

— Нағз, муаллим, – гуфт Ромиз, вале дар асл мехост ки «Агар аз гирия қардан об мешуд дил, дили ман буд» – гӯяд.

— Хона чӣ хел?

— Хона?... – Баргашта пурсид Ромиз, вале чизе гуфта натавоиист. Кӯдақвор сар ҳам карда меистод ва аз дил мегузаронд, ки ягон кас ин масъаларо ба устод расонидааст.

Устод ҳолати ӯро пай бурда, напурсид, балки ӯ ҳам мисли раиси комитет гӯшаки телефони очрангро бардошта, рақам гирифт ва «раис» гуфта бозхитром касеро ном бурд. «Ман наздатон рафтани, раис» – гуфт. Гӯшакро монда ба Ромиз ишора кард: «рафтем».

Ромиз палтои устодро кушода дошт, то пӯшад. Устод палтои пилта-пилтаро пӯшид, телпаки андатраро ба сар гузошт ва боз «рафтем» гуфт. Ин дафъа Ромиз ба мӯи мошубиринчи ӯ нигарист ва дилаш таҳ зад, ки умри устод ба пирӣ кашад; лек торҳои мӯи сафед ӯро бануртар ва мӯътабартар нишон диҳанд. Устод оҳиста-оҳиста гардад ва намояд, ки хаёле пой чапаш чамад. Вазнин қадамҳои устод. Ромиз ифтихор дорад, ки ҳамроҳи чунин одам меравад ва шарм ҳам дорад, ки устодро озор диҳад. Аз ин рӯ худро андаке ақиб кашид. Дастони устод пушти бар, дастпӯшакҳо дар даст, пиёда равон аст. Ронанда майли мошинро гирондан кард ва дид, ки устод пиёда меравад, аз раъяш гашт. «Хумм» – гӯё давоми сухан мегуфта бошад, нидо баровард устод. Ромиз худро қафо кашидан дошт. «Хумм, гардед, як назди раис дароём» – гуфт устод. Ромиз тез гашта ба ӯ баробар шуд. Вале надонист, ки назди кадом раис, раиси шахр ё ягон раиси дигар. Вале устод ба роҳи дигар гашт. Маълум, ки назди раиси шахр намераванд. Устод ӯро назди раиси республика бурданист. Посбонҳо устодро низомиёна пешвоз гирифтанд ва рухсати гузар доданд, вале Ромизро боздоштанд. Ӯ устодро нишон дод, ки ҳамроҳ меравад. Худи устод ҳам пай бурдагӣ барин баргашта «бед» гуфт ва тараддуи кашидани палто кард...

Танҳо вақте ки Ромизро дар қабулгоҳ «ҳамин ҷо шинед» гуфта, устод назди котибаи фатиламӯй гузашта, як дари чилддори дутабақаро кушода даромад, ӯ фаҳмид, ки кучо овардандаш. Ромиз духтаракро тамошо карда нишаст. Баъди хеле вақт занге котибаро назди раис хонд. Котиба даромада ва баъд баромада «марҳамат» – гуфта Ромизро ба дарун фармуд. Дили Ромиз гуп-гуп зад. Ӯ чун санъаткор аввал худро ба тартиб овард, галстукро таранг кард ва баъд оҳиста дарро кушода сар халонд.

— Ассалому алайкум, – дехконвор салом дод.

— Ана ҳамин кас, – алейки раисро бурида гуфт устод.

— Бисёр хуб, – аз ҷо ковок шуда даст дароз кард раис, ки Ромиз кӣ будани ӯро хуб медонист ва борҳо аз дуру наздик дида, бори нахуст рӯ ба рӯ шуд.

— Ҳамин хел ҷавони боғайрату... а, домулло! – сӯи устод муручиат кард ӯ.

— Ҳа-ха, – зебо табассум карда тасдиқ намуд устод ва суханро давом дод. – Ин кас як гуноҳ доранд, раис, – гӯё ба Ромиз эътиборе надода ва ҳама фикру зикро ба раис равона карда, гуфт устод, – гуноҳашон ин, ки шеърро ниҳоят олий мехонанд.

— Шунидаам, – тасдиқ кард раис.

Китфи Ромиз бардошта шуд, вале аз шарм тафсида арақ кард. «Маълум ки пешакӣ дар бораи ман фикр кардаанд» – аз дил гузаронд Ромиз, вале сухани раис хаёли ӯро бурид:

— Хуб, домулло, як лимит ҳеч гап не, ман худам ба раиси комитет мегӯям..

— Саломат бошед, миннатдор, – гуфта устод бархост, вале Ромиз сурхтар шуд, ки аз барои ӯ устоди муътабар илтимосу илтиҳо мекунад. Ромиз як-ду қадам пас-пас рафт ва мисли устод бо раис даст дода хайрухуш накард, балки аз назди дар даст бар сари сина гузошта, хайр гуфта барои устод роҳ кушод ва худ низ аз дар баромад.

Баромад ӯ, вале аз муомилаю муносибати раис хайрон буд. «Мухбири машхур беҳуда нагуфтааст, ки бо роҳбарҳо шинухез қардан лозим. Дар деги қалон бояд ҷӯшид». Гӯё маънии суханони ӯро ҳазм карда худ ба худ гуфт Ромиз.

— Мана, ин қор ҳам шуд, – каме назди идора бозистода гуфт устод.

— Ташаккур, муаллим, – оҳиста гуфт Ромиз ва хайрухуш қарданд, аммо он чизе ки Ромиз фикр мекард, нашуд, яъне устод дар бораи «Модарнома» чизе напурсид...

18

Ҳеч гоҳ Ромиз ин қадар хушнуд набуд. На барои он ки хона мегирад ва на барои он ки бо ин хел одамони хубу муътабар дучор омад, балки бештар барои муносибату муомилаи ду каси пурҳатиром, ки республиқадорӣ мекунанд ва симои ин ду мард ба ӯ хуш омад. Бигузур ӯ хона нагирад, лекин чунин вохӯрӣ Ромизро ҷаҳони нав кушод ва ӯ ин ду танро абадан дар дилу дида нигоҳ хоҳад дошт. Забони ширин мор барорад аз хафол. «Худат кистӣ, ки устоди бузург бо илтимос назди раиси республиқа равад?» аз худ пурсид ӯ ва китф дарҳам кашида монд, мазмун, хайрон буд ва ба савол ҷавобе ёфта наметавонист. Ва ҳамин қадар медонист, ки оқибаташ номаълум. Чун дил аз тараб лабрез аст, китфон бардошта шуда, сари синаро хавои беғубори зимистона баланд, шушро тоза ва замиро равшан қардааст, хост касеро бинад, ки баъзан дар ҳолатҳои гирифтӣ таъб занги хотири ӯро зудуда метавонад; касеро, ки ба қавли худӣ Ромиз, ӯро аз нав зинда қардааст, аз нав ба зиндагӣ дилгарм қардааст, ҳамон каси дилоро, маҳфилоро, хушлиқо Ҷаҳонроро. Ӯ истода-истода эътироф кунад, ки занҳои зебо, актрисаҳои дилрабо, духтарони хубҷеҳру гуландом зиёд дидааст, вале мисли Ҷаҳоноро ситарагарм, хушнафас ва дилкашро дучор нашудааст. Шояд буданд, Ромиз надидааст.

Хоҳад, ки дастагули зебо пайдо қарда барои ӯ барад, вале дар чунин айём аз қучо пайдо қарданро надонад. Гулхона ва дӯкӯнҳои гулфурӯшӣ баста. Барф ояд пеши назар, барф садо диҳад зери пой. Барфи дерсола, дар дили ӯ саҳт гашта буд, об мешуд, сим-сим ва зарра-зарра об мешуд.

— Нав оби чашмам хушк шуда буд, Ромиз, – дар гулгашти Ҳофиз, дар че ки чанд рӯз пеш аз зери пойҳои ӯ хазон садо меод, овозе ба гӯшаш расид. Ин овози гириялудро Ромиз шинохт, вале зуд сӯйи ӯ баргашта натавонист. «Чӣ мусибате рӯй дода бошад? Ба ман ханда нафорад» ба худ гуфт ӯ ва баъд чун гарданкаҷҳо сар наҷунбонда нимрӯ баргашт. Чашмони Ҷаҳоноро тар буданд. Лабони Ромиз чизе мегуфтанд; вале забонаш намегашт. «Агар аз пирия кардан об мешуд дил, дили ман буд...» ба нигоҳи саволомези Ромиз чунин ҷавоб гардонд Ҷаҳоноро. Ромиз пай бурд, ки занги пайдарҳам ва батакрори беовоз аз они ҳамин кас будааст, фикр-фиқи гирия ҳам гирия Ҷаҳоноро будааст.

— Медонистам, намехондам.

— Баръакс, бисёр нағз буд.

Вале ӯ гуфта натавонист, ки чӣ «нағз»: гиристанаш нағз буд ё тоза шудани аламаш? Намедонист. Ба ҳар ҳол як сабукиро дар дил ҳис кард ва гӯё ки аввалин бор ғубори дилаш бо шеър баромада бошад, аз бозуи Ромиз дошт ва сар бар сари синаи ӯ гузошт. Ромиз гумон кард, ки ноз дорад. Ором истод – истоду баъд даст бурда, сари ӯро сила кард. Чунин лаҳзаҳо ӯро хуш меомад. Зан ҳар қадар баланд равад ҳам, бояд як шарму ҳаёе дошта бошад, ки ӯро зеботар гардонад...

— Хона гирифтӣ, мегӯянд, писарам, – вақти ба сахна гузаштани Ромиз пурсид Мулло-амак.

— Ҳоло маълум не, Мулло-амак, – дами дар бозистода ва табассум карда гуфт Ромиз.

— Роздони мо шудӣ, ҳолдони мо шудӣ, акнун меравӣ?

— Не-е, Мулло-амак, агар рухсат надихед, ба ҳеч кучо наме-равам. – эҳтироми Мулло-амакро доштани шуда гуфт Ромиз.

— Ба ихтиёри ман бошад, маро гӯр мекунӣ, баъд меравӣ... Буду шуд як духтар дорам, ки... – чизе гуфтани буд, вале худдорӣ кард. – Медонӣ ӯро: Ёдгора – Ҷаҳоноро. Тавонӣ, ба ӯ ёри дех... Боз худат медонӣ. Маҷбурӣ не, агар дилат хоҳад...

Ромиз дами дар хайрон монд. Дасти дар медошт, то кушода дарояд, аммо Мулло-амак ӯро боздошт.

«Намефаҳмам, Мулло-амак, намефаҳмам; Саида ҳам, шумо ҳам, вақти сӯҳбат Ҷаҳонороро ба миён медароред. Ман-ку ӯро озор наодоам, Ёдгораро – Ҷаҳонорои шуморо. Ин ҳарфҳо барои чӣ? Магар ягон кас хабар оварад, ки мо рӯи роҳ ҳамдигарро дида сӯҳбат мекунем... Магар ин бадие дорад? Наход ҳоло ҳам мардуми мо баробари як зану як мардро рӯ ба рӯ дидан, гумон баранд, ки онҳо бадкоранд...»

Ромиз надонад, ки дасти дарро сар диҳад ё кушода дарояд. Таҳқобӣ бикунад ва ё давом бидиҳад машқашро. Вале на ин шуду на он. Балки ба Фарзон нигарист; ба Фарзоне, ки дастакони сафедаки ғумача мушт карда ба бинии хоришкардааш мебурд;

мӯҳраи «чашм»-ро, ки ба рави гахвора овезон буд, зада, гоҳо дасташ беихтиёр андармон шуда мӯҳраро медошт, кӯдак барои халосӣ зӯр мезад, ки онро барканад, вале аклаш намерасид, ки панча кушояд.

— Рав, ба корат рав, – нигоҳи пурмехри падарро дида гуфт Мулло-амак. – Рав, мо худамон кор дорем... Дилам мечӯшад, ки ҳамроҳат даромада шеър хонам, ақаллан Маҷ шавам, лекин... афсӯс, дарег! Бароят чӣ мадад бикунам?

— Ҳеч чиз лозим не, Мулло-амак. Бе ҳамин ҳам як умр дар назди шумо қарздор мемонам.

— Ин хел нагӯ, одам барои одам аст. Ҳамон ҳайвоне, ки шуур надорад, барои якдигар ғамхор, мададгор, чӣ монад ба одамӣ. Ба якдигар мадад кардан қарзи инсонист. Лекин рафту дар ягон замон аз якдигар мадад набинад, гила қардан ва ё хафа шудан лозим нест. Ҳар кор илочу имкон дорад, баъзан ҳамин илочу имкон даст надихад... он гоҳ аз рафик, дӯст, чӯра набояд хафа шуд.

Ромиз ба суханони Мулло-амак сарфаҳм нарафт; сарфаҳм нарафт, ки ҳамтур мегӯяд ва ё зери ин ҳарфҳо чизе хаст.

Бисёр касонро насихат нафорад. Вале Ромиз ҳама андарзу гуфтаҳои Мулло-амакро гӯш диҳад ва баъд ба андеша равад, ки он ҳарфҳо чӣ маънӣ доранд ва чун ба суханони охирини ӯ сарфаҳм нарафт, маҷбур шуд бипурсад:

— Ягон кас дар ҳаққи ман чизе гуфт?

— Ҳай-ҳай... Ман кучо меравам, ки дар ҳаққи ту сухане шунавам. Худам мегӯям. Хафа шудӣ?

— Не.

— Хафа нашав, дӯст занад табарвор, душман занад шакарвор.

19

Ба Комитет лимит доданд – лимити хона. Комитет ба радио не, балки ба телевизион дод. Баъд одами мувофиқ кофтанд... Ин хабарро Ромиз аз хархашаю валвалаи коргарони телевизион фаҳмид. Кофтанд-кофтанд, одамашро ёфтанд. Ташкилоти партиявӣ, кумитаи маҳаллӣ ва дирексия бо як овоз ба Комичроия мактуб навиштанд, то хона ба «ҳофизи хушхон» Карим Раҳим дода шавад. Ҳамин хел ҳофизи хушхон, ки овозаш дар даҳонаш нағунҷад ва чӣ хонданашро ғайри худаш касе нафаҳмад, лекин чаро директор бетараф? Худро канор гирифтааст, дигарон ғами Карим Раҳимро хӯранд?

«Дароям ё на?» назди дари директор манаҳ соида аз худ пурсид Ромиз. «Гӯям ё на?» Аз дастаи дар дошт: кашад ё на? Сонӣ як гурур, қуввае пайдо шуд, ки худдорӣ қарда натавонист ва дарро пуршаст кушод: «Мумкин?!»

- Неъ!
- Фаҳмидам, ки лимит омадааст, – ба «не» гуфтани директор касдан даромада гуфт ӯ.
- Чӣ хел лимит?
- Лимити хона.
- Ҳа, омадагӣ, лекин барои шумо не...
- Барои ман!
- Шумо дина ба кор омадед. Касоне ҳастанд, ки хафт-дах сол боз... Ҳоло ҳам чои мо нағз. Дар Институти забон мебудед, чӣ кор мекардед? Шумо «хона» гуфта ин чо омадед, ҳамту не?
- Ҳамту не! Хона мегуфтам, дар театр меистодам... навбатам аввал буд.
- Истед буд. То ин хел бузбозӣ кардана истед буд.
- Бузбозиро шумо мекунед ё ман?
- ...То одамона, чор тараф натохта, истед буд...

Ромизро саҳт расид чунин маслиҳат. Зуъми пештарааш гирифт. Лаб газид, дар асл дигар хел тайёр шуда буд; дигар мисли пешин манаҳ совидаю андешида ва ҳар корро ба фаросоти одам хавола карданӣ набуд. Гуфтан мехост, кафидан мехост – мисли пуфаки пурбод аз саҳл зӯре, монеае, неше, зарбе ва ё халале кафидан мехост; чун мушаки таркида пош хӯрдан мехост ё монои шарораи кафшер...

На. Ромиз аз худ бурун рафта натавонист: ҳарчанд аз пуфак ҳам зиёдтар дамида буд, коре карда натавонист: «Бетарбия нест!» Балки баромад. Пуршаст баромада дарро саҳт пӯшид; чунон саҳт пӯшид, ки дар аз зарби задааш баргашта кушода шуд. Аз паси гӯши ӯ овози шинос омад, ки Ромизро ҳақорат кард: «Беадаб!» «Беадаб!» Яқин донист, ки овоз овози директор набуд. Яке аз онҳое, ки назди директор ҳузур дошт, ба ӯ ҳамовозии худро шоён кард. Аммо ӯ эътиборе надод ва аз ин хусус, ки хонааш аз даст равад ё на, ба касе занг ҳам назад. Рафту ин лимити худашон бошад? Раиси калон фаромӯш карда бошад? Ба раиси комитет телефон мекунам гуфта буд... Чӣ шуд? Хайр, бало ба пасаш... Аз они ман бошад, ҳеч кучо намеравад. Ва бе гапу хабар ҳам намеояд... ё даромада гӯям, дурусттар санчанд, ки ин ҳамон лимит ё на?... Хаёл мекард, мулоҳиза меронд Ромиз, вале ба хулосае омада наметавонист. «Боз печка навардед?» – аз мағзи сараш гузашт ин садо, баъд ҳучраи хунук ба ёдаш омад. «Яъне ман ба назди касе наравам? На ба назди раис ва на ба назди Устоди бузург?» Худро назди директор пиндошта, хаёлан пурсид Ромиз ва дид, ки садое нест, сарашро бардошта, як бор шарикони сари миз нишастаро аз назар гузаронд. Баробари чашм ба чашм шудан онҳо нигоҳашонро дуданд, гӯё коре ва ҳарфе нашудаю нагузашта ва онҳо аз чизе хабар надоранд. «Пухтаанд мардум, муғамбир шудаанд мардум ва ҳеч кас нахоҳад, ки аз барои дигаре гап шунавад... Ҳо... хама

пархезӣ, саломатии худро эҳтиёт кунанд... Рост... Барои чӣ ҳам? Касе ба гӯри дигаре надарояд. Ҳар касро вой чони худаш. Рост: гушна бошӣ, надиханд, сер бошӣ, дида натавонанд». Ромиз фикр накарда, худ ба худ мегуфт, чумлаи охирашро барои чӣ гуфт, надонад. Ҳол он ки ӯ гушна нест ва сер ҳам нест ва шариконаш дар ҳаққи ӯ чизе ҳам нагуфтаанд. Фақат барои нигоҳашонро дуздондан дар сари Ромиз ин қадар гап омад.

«Чаро аз ман чизе намекурсанд? Вонамоянд, ки аз ҳама гап беҳабар. Магар маҷлиси умумӣ ин чизро ҳам ҳал кардааст?...». – барои ба саволи худ ҷавоб гирифтани боз як бор сар боло карда, ба онҳо дида давонд.

Ба назараш, то нигоҳ карданаш ҳама ба ӯ менигаристанд ва якбора дида ба варақаҳои рӯи миз дӯхтанд.

— Як пиёла ҷой гиред, муаллим, – шоғирди чанд моҳ пеш ба кор омада пиёлаи ҷойро ба Ромиз дароз кард.

Ромиз пиёларо гирифт, вале чизе нагуфт. Пиёла рӯи миз гузошт. Ҳаври ҷой мебаромад. Ромиз на танҳо нанӯшид, балки пиёларо монду фаромӯш кард. Ҷой хунук шуд. Ӯ чу мастҳо хокистардонро монда, гули сигаретро ба пиёлаи ҷой таконд. Ва акнун онҳое, ки ба вай дуздади-дуздади менигаристанд, яқин карданд, бо ӯ коре шуда. Бо вучуди он касе напурсид; чун ҳаррӯза латифагӯӣ, ҳикоят кардан набуд. «Мӯхтарам директор, ман бекас ва бепушту панох нестам. Устои бузург барин дӯстон дорам, аз падар ҳам зиёд, маро сағир гумон накунед». Суханхоеро, ки бояд назди директор даромада мегуфт, дар сар такрор кард ӯ. Чун бо ин ҳама нашуд, аз «Эзоп» масалҳо овардани буд. «Не, ӯ нафаҳмад масалро... Сарашро хӯрад хона... Хона аз сари ҳама монад, вале аламе, ки барои хона кашадам, аз дил наравад. Дар ин ҷаҳон меҳмон ҳастам; меҳмони чандон бақадр не. Чаро аз барои қору рафтори қадоме худро озор диҳам? Маълум, ки онҳо маро додан хоҳанд, ҳамин бас нест, ки боз... Ақаллан худамро азоб надиҳам. Охир, барои ин кор – барои худро ҷабр кардан ба дунё наомадаам, ман қори дигар дорам... Барои хона бо касе набояд мочаро бикунам. Сӣ соли умрам гузашт, мондагиаш ҳам гузарад. Киروي гап не, киروي тую ман қардан не, киروي Устои бузургро ташвиш додан не... Ҳама қору худ аз худ: мувофиқи дастур сомон бояд шавад. Лек ин харкаллаҳо чанги сурмаҳо бароранд. Намехоҳам, ки аз барои ман дигарон озор ёбанд, тирашон хок хӯрад; чӣ лозим? Модом ки қори мешудагиро иҷро қардан нахоҳанд, он қасорро суҳан хайф»...

— Рафиқ Рабиев, ба назди директор! – садои қотиба риштаи ҳаёли ӯро буррид.

Ромиз фикр қард, ки равад ё наравад. Ӯ аз оташи сигарет сигарети дигарро дуд дод.

Қотиба бозомад.

Ромиз сигарет напартофта ба кабинети директор даромад.

Директор ба сигарети дасти ӯ нигариста, абрӯ чин кард. Ромиз маънои нигоҳи ӯро пай бурд, аммо сигаретро напартофт ва куллоб ҳам нақашаи дошта истод. Сигарет сӯхта-сӯхта хокистар гашт, пилтаи хокистар канда шуда, рӯи гилеми фарш афтод.

— Шумо беҳуда хафа нашавед, хамааш дуруст мешавад, – хандида ва Ромизро хурсанд кардани шуд директор. – Мо бо як тир ду фохта заданӣ, – давом дод ӯ. – Яъне, лимити хонаро ба Карим Раҳим дода -истода, хонаи ӯро ба шумо медиҳем... – адабгӯй кард ӯ.

Ромиз чизе нагуфт. Гӯё гапи ӯро нашунид, сар яктарафа карда банди андеша буд. Ӯ метавонист ба рӯи сардор нигоҳ накарда саҳт гӯяд, дашном диҳад, маломат ва мазаммат кунад. Ӯро фаҳмонад, ки чӣ кор кард. Ромиз рост ба чашмони ӯ нигарист: ҳар чӣ гуфтан мехост, аз дил гузаронд, аммо сардор чизе нафаҳмид. Табассум кард: «Шумо розӣ-а?» нигоҳаш чунин маънӣ дошт...

Сигарети дасти ӯ дуди маҳин мебаровард. Оташаш сӯхта-сӯхта то зардии дудполо рафт ва хокистараш зугӯта шуда монд. Ин дафъа Ромиз нагузошт, ки хокистари сигарет резад; дасти чап зери он дошт, то афтад, ба кафи дасти хеш афтад.

Гӯё аввалин эҳтиёткори ӯ буд.

20

Онҳо рӯи ҳараки пур аз барф менишастанд. Эҳсос намекарданд, ки хунукӣ аз палто ҳам гузарад. «Хона гирифтаед, муборак шавад!» – гап наёфтагӣ барин гуфт Ҷаҳоноро, вале ба Ромиз чунин расид, ки масҳара мекунад, ба табрики ӯ эътибор ҳам надод. Ҷаҳоноро пай бурд, ки ба Ромиз нафорид. Рӯ гардонда ба чашмони аз ташвиш ва андешаи зиёд андаке фурурафтаи актёр нигарист; Ромиз низ ба ӯ. Гумон кард, ки чашмонаш, лабонаш, абрӯву миҷгонаш ва ниҳоят парраҳои бозигари биниаш роз мегӯянд. «Хунук хӯрдед?» нами ҳалқаи чашмони ӯро дида гуфт Ромиз. Ҷаҳоноро сар чунбонд, ки хунук нахӯрдааст, вале чашм аз рӯю дидаи Ромиз барканда натавонист. «Кӯдак барин ту, Ромиз, актёр бошӣ ҳам, таги дили маро пай бурда натавонӣ», аз нигоҳи ҷавонзан мехонд Ромиз, аммо ҷуз нигоҳ бо ӯ дигар ҳел муносибат карда наметавонист. «Дил бохтааст магар?» аз худ мепурсид ӯ, вале наёрифт даст бурда бадани ларзони ӯро боздорад. Ӯ хуб пай бурд, ки пайкари нозуки ӯ зери палангина аз ҳаяҷон меларзад. Ва ниҳоят чунин шуд, ки саропои ӯро хунук гузаронида бошад, дандон ба дандон зада, худро ба Ромиз наздик кард.

— Хунук хӯрдед? – боз пурсид Ромиз, вале ба ҷои ҷавоб дандонҳои ӯ баландтар садо доданд. – Чӣ шуд, Ҷаҳон?

— Не, – ба ишораи сар ҷавоб дод ӯ ва «ҳеч гап не», гуфта худро ба Ромиз ҷафстар кард.

— Ман гумон кардам, ки аз пӯстини шумо хунук намегузарад, вагарна наменишастем, – тугмаи пӯстинро гузаронида гуфт Ромиз, аммо Ҷаҳоноро онро бозкушод ва ҳатто гарданбанди зебояшро ба ду тараф паҳн кард. Ва дигар худдорӣ карда натавониста ҳама вазнашро ба Ромиз андохт ва Ромиз дид, ки агар надорад, фуру меравад, боздошташ ва ноилоҷ рӯи даст бардошт. Сӯи хонаи ӯ қадам зад. «Духтур ҷег задан лозим. Бо зан дар кӯча бозӣ намеку- нанд...» ҳар ранг садоҳо меомад ба гӯшаш, вале ӯ парвое надошт; аз дидани мардум ва аз гапу калочаи онҳо бим намекард; чунин рафторро ҳамчун қарз медонист ва ҷавобгар ҳам буд, ки ӯро то ба ин ҳолат овард, инро ҳудаш мефаҳмад, аммо барои дигарон норавшан; ҳатто Мулло-амаку Хола-мулло бемории ӯро шунида оянд ҳам, надонанд, ки аз кучо бо ӯ чунин ҳолат рӯй додааст... «Шояд онҳо нафаҳмида, гузарад...» хаёл мекунад ӯ, вале ба ҷои ин гапро пурсидан дигар чиз гӯяд:

— Яке шавҳаратон аз пеш барояд...

— Майлаш, шуморо бародарам мегӯям, писари амакдада, ме- гӯям...

Дастони Ромиз суст шуданд ва Ҷаҳоноро лағжида аз рӯи дастон фаромад. Ва боз рӯ ба рӯи Ромиз истод. Ӯ зуд пай бурд, ки акнун пайкари баланди Ромиз меларзад.

— Шумо намехоҳед, ки ман барин...

— Не... – пас-пас рафт ӯ ва мисли хирсе, ки ба озодӣ раҳо карда бошанд, аввал ду-се бор нигоҳ кард ва баъд пушт гардонда рафт... ва раҳораҳ ба гӯшаш меомад, ки Ҷаҳоноро «Ба тухми мард қирон биёд!...» мегуфт. Вале аниқ накард, ки овози занак буд ва ё гӯшҳояш садо доданд. «Наход нафаҳмӣ, ки ҳамин хел шудагӣ. Мард бо зан дигар чӣ муносибат дошта метавонад?».

Ӯ ба пас нигоҳ накарда рафт. Тез рафт, қариб ки давад. Ва гӯё нақш бозӣ дорад, худро дар як бешаи танҳо тасаввур карда ва аз даҳшату воҳимаи даррандаҳо ба танг омада, фарёд задани буд. Як бор дастонашро боло кард, даҳонашро калон кушод, вале садо бароварда натавонист, ҳоло ки хуш дошт ва аз бими он ки роҳгузарҳо «актёр девона шудааст» нагӯянд, худдорӣ карда, суст гашт: «Ин ҳам нашуд,» – даст афшонд ӯ.

21

Ромиз новакт ба хона омад, гашт-гашту рӯзро кӯр карда омад. Аввал ба хонаи хуноки худ даромад, баъд ба садои ғарч-ғарчи барф қаноат накарда, паси дар сурфид. Чун дар кушода, даромад, пирамардро дид, ки гахворапӯш тори гахвора мекашад.

— Э биё, писарам, ман каси дигар гумон кардам, – гуфта аз нав гахворапӯшро кушод. Кӯдак ягон чиз гуфта натавонад ҳам, по зада, даст чунбонда, ангуштони муштгашта сӯи даҳон бурданӣ мешуд ва гӯё чизеро шинохта ду чашм аз мӯҳраи «чашми» дар рави гахвора баста намеканд. «Дада бинед-дада бинед» – аз забони кӯдак гап зада, пирамард як бор марҷони алоро чунбонда монд, ки чашми падар ҳам ба он афтада, «захраш» ба чашмҳои холхоли мӯҳра равад. Тифл як мижа зад, чунбид ва боз «мутафаккир» ба як нукта, ки ба назар аз рави гахвора ҳам гузашта то шифт мерафт, чашм дошта меистод. Баъди ин чашми Ромиз ба пичаки сиёҳи сари мех, ки ба овозак пӯшида буданд, афтид. Ду сари синаи пиджак қатор-қатор ордену медал дошт. Ӯ ин пичакро бори аввал медид. Ромиз каме фикр кард, ки ба наздикиҳо ягон иди мувофиқ нест, чаро пирамард ин хел рафтор карда бошад. 23 феврал холо дур, 9 май ҳам, вале барои чӣ ин тайёри? «Шояд пирамард ин корро барои ман карда бошад. Худаш бинаду фаҳмад, давоми қиссаамро аз рӯи ҳамин нишонаҳо дониста гирад, гӯяд». Чашм аз медалҳо нақанда, хаёл мекард Ромиз. Пирамард ҳам нигоҳи ӯро медид, вале гап намезад. Ӯ нигарон буд, ки кай Ромиз савол диҳаду ӯ давоми қисса гӯяд.

— Мулло-амак, ин як китоб гап-ку? – оқибат худдорӣ карда натавонист Ромиз.

— Агар китоб бисёрчилда бошад, – кӯтоҳ ҷавоб дод Мулло-амак ва нигарон истод, ки ӯ боз чӣ пурсад. Аммо Ромиз дар дил «Ҷанг, Ҷанги Бузурги Ватанӣ» гуфта чизи дигар напурсид. – Филми «Озодшавӣ»-ро дидӣ-а?

— Дидам.

— Ана ҳамонро пеши назар биёр ва тасаввур бикун, ки ман сержант Сергей ҳастам, дигар гап не, каму зиёд ҳам... Аз байни ҳамин қадар бурду бало, обу оташ гузаштагӣ одам, аҳволаш ин хел, – боз пойҳояшро нишон дод ӯ.

— Як қадам монда буд. Зиёд не, то Рейхстаг як қадам монда буд... Қисмата бин, ҳамин қадар азоб кашию акнун қоматамро рост мекунам, гӯӣ, ки миёнатро тир шиканад... Аз думғоза, аз худи думғоза тир занад. Сайди миёншикаста барин худамро қашола карда натавонам... Лекин рӯи мошин, ки шудам, нағз... Ҳа-а, он ҷанг ҳоло ҳам одамонро мекушад... Онҳо кам мондаанд... Ҳм... ту дидӣ, ягон иштирокчии ҷанг дар доруҳона истода дору гирифта бошад?

— Худам ба доруҳона кам меравам...

— Кам меравӣ... Кам мондаанд онҳо, қариб нестанд, Ба ман бошад, то шикамҳоро дамандана, ба ҳамаи онҳое, ки дар ҷанг иштирок кардаанд, ҳайкал гузорам... Ҳатто аз ҳисоби дуздихон савдогарон... Ҷангро як касу ду кас накардааст, ҷангро як касу-ду кас набурдааст. Ҷанг Ҷанги Ватанӣ, ҳама дар он иштирок карданд.

Ва як касу ду кас чанг карда ҳам натавонад... Фарзанди одамӣ ин кирдорро – набинад... Набинад-э, насӯзад-э... Кам, баччем, кам... Ҳамаи он корхое, ки барои чанговарон мекунад, кам... Гуфтам-ку, хайкал гузоранд ҳам кам... Одамиро-ку зинда карда намешавад, ақаллан барои хотири онҳо ягон кор қардан лозим. Ту намедонӣ, барои ҳуччат пур қардан назди чанд тирмизак меравӣ ва аз онҳо чӣ гапхое мешунавӣ... Ва кас хоҳад, ки ҳамон вақт хуни тамоми қурбониҳоро аз он тирмизак ё чинқарчае, ки лабонашро ваи маймун барин сурх карда нишастааст, ситонад. Ту ба ӯ муроҷиат мекунӣ, вай оина мебинад. Ин ба ту, ба ҳамсолони ту маълум не, лекин ба мо – ҳамяроқон маълум. Ту ягон гапи саҳт ё хушомад мегӯиву баромада меравӣ, лекин мо наметавонем. Ин миннат мешавад барои мо, мо қарзи худ, вазифаи худро адо қардем, – гӯё пирамард бо чунин суханҳо давоми қиссаи худро гуфт. Қасдан пичакро сари меҳ овехтааст ва дониста дар бораи чангу қорнамоиҳояш гап намезанад. Донанд инро ҳама, ҳамааш маълум; хондаанд, дидаанд ва шунидаанд. Барои ҳамин ӯ нагӯяд, вале аламашро дошта натавонад: – Дар чанг мурдан душвор не, баччем. Осони осон. Мижа назада мемури, лекин маро аҷал нарасида будааст. Ту донӣ, ки тамоми чангҳо аз рӯи хусумату кин ва барои давлату сарвати дунё шавад. Чанг чанг аст, хун хӯрад. Чанг – ин аҷал, чангҳоҳон – Азроил.

...Барак меҳӯрданд онҳо. Тифл дар бағали Саида буд. «Ба ман тед, келин-мулло, – гуфта тифлро Хола-мулло аз бағали Саида гирифт. – Шумо қалон-қалон хӯред, шир шавад». Саида қӯдакро не нагуфта, ба Хола-мулло дода бошад ҳам, қалон-қалон хӯрда натавонист. Шарм мекард, рағи дасташ мекашид. Ва ҳамин ҳаё ӯро бештар дидадаро ва дилкаш шишон меод. Қасе феълу атвори ӯро надониста, бори аввал ҳамсӯҳбат шавад, гумон кунад, ки ӯ дарундор аст ва аз тағи абрӯ ба кас нигарад, чун чанд бор ҳамроҳ шинуҳез кунад, фаҳмад, ки қавонзан шикастанафс аст, парвои моли қаҳон надорад. Ромиз сағир қалон шуда бошад ҳам, гурури ботиниаш зиёд, назарбаланд, нотарс, баъзан мулоҳизаи зиёд қарда сухан гуфта натавонад, ин аломати тарс не, одоб кунад. Ба кас, ба одам нигоҳ қарда, «ногуфтнам бештар аст», гӯяд. Нотарсиаш на аз он ки лофу дӯғу даранг бошад, не, ӯ даҳмардагӯй надорад, ба қасе дӯғ ҳам назанад. Як рӯз шудаам, як рӯз мирам, гӯяд. Ва Хуршед ҳам барои чунин ҳислат; нотарсӣ, қавонмардиаш, ӯро дӯст дорад, истеъдодаш ба пой худ. Хуршед, ки дарёдилию бебоқӣ дорад, ҳислатҳои Ромизро ба худ наздик донад.

Ромиз гӯё дербоз Саидаро надидааст. Оҳиста дузида ба Саида чашм давонд ӯ. Сап-сафед буд Саида. Мисли ревоҷе, ки аз зери санг гирифта бошанд, тоза буд. Гумони Ромиз, ки Саида чанд вақт боз рӯймоли шодӣ сиёхро партофта, рӯймоли гичими сафед ба сар қашида, дар паси сар мӯи дарозашро чамъ оварда гирех

бастааст; тоза ва зебо тобад. Як ҳалқаи марвориддори сесадсӯма намерасад... Ромиз пай бурд, ки нигоҳашро Хола-муллои зирак дид ва ногумон чашм баргирифт: «Бибеш мурад» – барои он ки Ромиз шарм накунад Фарзонро бӯсида дӯстдорӣ кард. Ва Ромиз гумон кард, ки барак дар гулӯяш дар монд.

— Гиред, писарам, – хаёли ўро парешон карданӣ шуд Хола-мулло.

— Сӯзон будааст, Хола-мулло, лекин бомазза, дастатон дардро набинад..

— Дасти келин-мулло, – хандида гуфт Хола-мулло.

— Дасти шумо ҳам асалин, – шарик шуд пирамард.

Фарзон дар бағали Хола-мулло даступи мезад, қуввати бардорезан надошт, лекин ин чизро мехост ва мисли паррандае, ки барои шунидани овози ҳамчинсаш якрӯя шуда гӯш диҳад, ором бозистода ва мижа назада, ба чизе бодикқат буд; ба садоҳо, ба ташвишҳо ва ба ҳаракатҳо, чунбидани даҳон бо содагиҳои тифлонаи худ диққат меод. Шояд ўро, олами ўро ин чизҳо муаммо ва нофаҳмиданӣ буданд.

— Баччем, йигит маъно тушбераро ана ин хел дуто-дуто ба даҳон меандозад, – гуфт пирамард ду дона баракро ба даҳон андохта ва сонӣ баракҳоро ба ду лунчаш чо карда, чониби кӯдак «ху-хум» гуфт.

Кӯдак ҳазли ўро пай бурд, ки даҳон воз карда хандид. Ў чу модар сафед буд ва мисли падар қолаби даҳонаш калон. Ромиз ин чизро пай бурд ва дид, ки Фарзон ба худаш монанд; бигуморид хештан дарёфта, вале оне, ки ҳамеша пешопеш мегашт, гум шудааст. Ў даҳон пур кард, ки ҳамин чизро ба Мулло-амак гуфта, аз вай маслиҳат ва тadbир пурсад, вале худдорӣ кард; хандаовар, гапи баччагона: аз гуфтаниш кас шарм кунад; сонӣ ин гап овоза шуда равад, мардум фикр мекунанд, ки дар ҳақиқат Ромиз ақл бохтааст... Ҳар чӣ бошад, дар дилаш бошад, дар забони мардум наафтад, ки аз забонҳо чамъ овардани гап номумкин аст. Худро гум карда будааст; як бор худро гум карда, ҳазор раҳ чӯяд, вале пайдо карда натавонад. Ягон-ягон, лаҳза-лаҳза пайдо кунад ва боз гум шавад; ҳамчун рустшавакони офтоби зери абр. Ў хаёл надорад, ки худро гум кардааст: «Он чӣ гум накардаӣ, маҷӯӣ» гӯянд. Ромиз ҳаст, гумон мекунад, ки нест. Ў нест, пиндорад, ки ҳаст. Ў вучуд доштанро будан наҳисобад. Нафас гирифтани комат рост карда гаштан будан нест, худшиносӣ ҳам нест. Ромиз худро шиноختан дошт ва дониста буд, ки чӣ қудрате дорад ва ба чӣ кор кодир аст, вале... Ҳа, дар ин миён корҳое, ки набояд мешуд, шуд, вале дар оянда чӣ шавад, беҳабар набояд буд...

Ромиз худро дар мисраъҳои безаволи Рудақӣ ва дар қабою анбони ӯ дарёфт. Ва ҳар гоҳ қабои нав ба бар кардан хоҳад, хубтар ва зеботар бибояд... Рост, Ромиз дигаргуна шавад: заминӣ. Ан-

даке дар киёфаи Фарзон худро пайдо кард, бозхосту ниятхояшро дар осори Рӯдакӣ дарёфт, худро фаҳмаду қорҳои шоистае қардан хоҳад... Ӯ зарра-зарра худро дарёбад...

22

Имрӯз ҳам котиба Ромизро назди директор даъват кард, аммо дили ӯ ва пояш накашид, ки ба идораи директор дарояд: боз ягон гапи бекора ва боз хафагӣ ва боз фиш-фишу миш-миш. Даромадан намехоҳад... «Ромиз нест, гӯед» аз дари қабулгоҳ сар халонда ба котиба гуфт ӯ ва зуд дарро пӯшид, ки чизе гуфтани котибаро на-шунид. Вале котиба баромада ва ӯро дар зинапояхои ошёнаи яқум дарёфта, гапашро гуфт: «Шумо чӣ хел одамед? Ман ба директор, хозир меоянд, гуфтам. Боз даромада гӯям, ки нестанд?» Ромиз як ба сару рӯи духтарак нигарист ва чӣ хаёле ба сар омад, ки манах сонда аз роҳаш гашт...

— Масъала ҳал шуд, – баробари аз дар даромадани Ромиз гуфт ӯ..

— Қадом масъала, муаллим? – боадабона пурсид Ромиз.

— Масъалаи хонаи... Ба шумо гуфтам-ку, худам ҳал мекунам.

— Ташаккур, муаллим!..

— Ҳа, зуд қоғаз-погазро тахт карда ба Горисполком баред, ман гуфтам, хона мегиред, – аниқ! – таъкид кард ӯ.

— Ташаккур, муаллим!.. – гуфта баромад, вале зуд на, ҳатто дар як рӯз қоғазхоро тахт карда натавонист. Чӣ душвор қоғаз тайёр қардан, лекин беҳуда, қоғазбозиҳои беҳуда...

Ромиз рӯзи дигар қоғазу ҳуччатхоро ба идораи комичроияи шаҳр бурд ва ба тавраш Юсуфро ошноидор доништа наздаш даромад. Юсуф қоидаю қонуни ҳуччатсупорию ба ӯ фаҳмонд:

— Марҳамат карда, ҳуччатхоятонро ба як конверт андозед ва ба боляш «ба шӯъбаи умумӣ» нависед ва ба адреси идораи мо фиристонед. Баъд шӯъба ба қайд мегирад.

— Чаро бо почта? – ҳайрон шуда пурсид Ромиз.

— Қоида ҳамин хел бошад, чӣ қор мекунад?

— Ин қоида барои ҳама, ё...

— Бояд ҳамин хел бошад...

Ромиз фаҳмид, ки аз дасти ин одам коре наояд, фақат барои номаш чойро банд карда нишастааст. Гап назада баромад ва назди раис даромадани шуд, вале навбатдор ӯро боздошт:

— Раис рӯзи қабул дорад, марҳамат карда ҳамон рӯз биёед, рӯзи чумъа.

— Ман рӯзи чумъа ин ҷо нестам, – як бор дурӯғ гуфтани шуд Ромиз.

— Чумъаи дигар меоед...

Ромиз дар газаб шуд, вале чизе гуфта натавонист, баромада рафтан ҳам наметавонист.

— Як телефон кунам, мумкин?

— Марҳамат, – хеле аз дамаш фаромадагӣ барин гуфт навбатдор.

— «Раис ҳастанд?» – овози занонаро шунида пурсид Ромиз, – бемалол бошад... Ман? Ромиз, актёр... «Алӯ!» – овоз омад.

«— Салом, муаллим, ман – Ромиз.»

«— Чӣ мегӯӣ?»

«— Хуччат овардам, барои хона.»

«— Хайр, овардӣ, супор.»

«— Як дақиқа қабул кунед... Ташаккур.»

Ромиз гӯшаро ба навбатдор дароз кард. Раис ичозат дод ва Ромиз назди ӯ даромад.

— Ҳа, чӣ гап?

— Муаллим, лимит...

— Хум... – гуфт раис ва тугмачаро пахш карда бо расия Юсуфро иаздаш хонд. – Хум? – боз такрор кард раис.

— Як мадад кунед, муаллим.

— Ман чӣ мадад мекунам, меистӣ, очир мебиёд, мегирӣ.

— Ба ҳар ҳол...

Дар кушода шуд ва Юсуф даромада назди дар рост истод, пеш ҳам наомад.

— Хуччатҳои ин касро қабул кун, – фармуд раис, – баъд бин, ки дар кучо хона ҳаст, – илова кард ӯ. – Аз кучо мехохӣ? – аз Ромиз пурсид раис ва ӯ тамоман ҳайрон монда китф дарҳам кашид ва баъд:

— Худатон медонед, – гуфт.

— Не-не, гӯӣ.

— Аз марказ бошад, беҳтар...

— Ҳа ана, мекобем, меёбем...

— Ташаккур, муаллим. Кай хабар гирам?

— Худамон хабар медиҳем...

— Ташаккур, муаллим, ташаккур, – хеле шод баромада рафт Ромиз.

ӯ дар ҳаққи ин мард бисёр шунида буд. Одамгариаш, мардонагиаш ва алалхусус якқавла буданаш, ки дар шахр ба дараҷаи афсона расида буд. Ромиз аз рӯи «Овозаи Рустам беҳ аз Рустам» – ба ин мард эътиқод ҳам дошт, вале ҳоло эътиқодаш зиёда шуд. Хурсанд шуд ва ҳатто хурсандиашро дар дил дошта натавониста, Хуршедро телефон карда, ёфта қиссаро гуфт... Ва акнун баумед мегашт, ки телефон мешаваду чеғ зада ордер медиҳандаш.

Чанд вақт гузашт, хабаре набуд ва ба дили ӯ оташ афтида, назди Юсуф даромад. «Ҳоло ҳеҷ гап не-ку», – гуфт ӯ ва дили

Ромиз хунук фурӯ рафт. Ин гап бад расид ба ӯ ва ранги рӯяш тағйир ёфт.

— Рости гап, ин корро худи раис ҳал накунад... – аҳволи ӯро дида гуфт Юсуф ва давоми гапашро гуфта натавониста китф дарҳам кашид.

Ромиз яқин кард, ки муқаррар аз дасти ин кас ҳеч чиз намеояд, «хайр» гуфта баромад ва аҳд кард, ки дигар ҳеч вақт назди ин кас надарояд. «Гӯсола ту, намефаҳмӣ, ки барои ин лимит кӣ восита шудааст».

Ба раис телефон кард.

— Муаллим, ман – Ромиз.

— Кофта истодем, барои ту хонаи мувофиқ нест, – гуфт ӯ ва Ромиз ташаккур гуфта, боз чизе илова кардани буд, ки гӯшаки телефон «ду-ду-ду» садо дод.

Хуни ӯ тез шуд ва дилаш сахт-сахт зад. «Дарди» кӯҳна гирифтагӣ барин манаҳ соид. Ва хост, ки масъаларо яктарафа накарда аз ин бино набарояд. Як назар ба навбатдор нигоҳ кард, ки чӣ рамуз мегирад, тағйир ёфтани ранги ӯро пай мебарад ё не, вале навбатдор ба ин чизҳо одат кардааст, ки эътибор ҳам надод, ба ҳар навъе дуртар рафт. Истод-истоду хандид: «Девона, «не» нагуфтааст-ку, хонаи мувофиқ кофта истодаем, гуфт, – худ ба худ андешаҳо радду бадал кард ӯ, – шаҳр соҳиб доштагист? Наход, ки бо ҳамин...».

Ӯ ҳар қадар гап шунавад ва ҳар қадар азоб кашад ҳам, ба касе чизе нагӯяд, ҷуз ба Хуршед. Ӯ ба Хуршед хама гап гӯяд, то дилаш сабук шавад; дурусту нодуруст бошад ҳам, ақаллан як калла ду калла шавад. Хислати хуби Хуршед чунин ки ҳеч гоҳ ноумед нагардад, хама вақт аз чизе дилаш пур. Чунин хислатро ба Ромиз низ талқин кунад; «кори беҳударо зиндагӣ афв накунад» мегӯяд, гарчӣ чӣ қор қарданро надониста, умр зоеъ гузаронад. Ромиз дар чунин фикр, ки умр беҳуда нагузарад; нақше бозид, фӯкро ба осмон дошта ва шикамро ним қадам аз худ пеш набарорад; бад бинад ин хел одамро, махсусан чунин актёрҳо. «Умр бако накунад, ки ҳамаи кори дилхоҳро бикунӣ, лекин барои ош хӯрдану шикам мондан вақт мерасад» фикр мекунад ӯ, вале надонад, ки фалсафа ҳар хел шавад ва ҳар кас барои худ фалсафа дорад: шояд барои яке ош идеал, вале барои оне, ки дар зиндагӣ дигаргуна зистану қор қардан мехоҳад, нони хушк кифоя кунад ва оши палав орзуяш бошад? Ё онҳое, ки танҳо ғами шикамро мехӯранд, маънии зиндагию дуруст фаҳмидаанд? «Ҳаминаш монад» гӯянд, лекин ҳаминаш намонад; «аз пурхӯрӣ фақат ҳоҷатхона миннатдор шавад» ин гапи халқ...

...Ромиз ҳайрон, ки чаро Чаҳоноро ин қадар номехрубон? «Худро эҳтиёт кунад ӯ. Лекин барои чӣ? Барои кӣ? Зебоии офтоб танҳо дар бузургиаш нест, дар нуру зиё доштан ва ба чинс манфиату қон

бахшиданаши. Кӣ медонад. Шояд меҳрубоне дошта бошад? Агар не, чаро номехрубон? Аввал маро ба худ одад кунонда, ҳоло «ин хел» мегӯяд... ё ман натавонистам... Натавонистам, ки дили ҳассоси ўро, дили шеършнои ўро ба даст биоварам? Натавонистам, ки ба дили нозуки ў чой шавам?», Ромиз ин суҳанхоро зери лаб чунон гуфт, ки аз китобе хонда бошад ва ё аз ҳар чое, ки хонда ё шунида бошад, такрор кунад. Фақат такрор, аммо диле надорад ва ё наёрад, ки мисли рӯзҳои гузашта бархеста ба гулгашти Ҳофиз равад ва дар пайроҳаҳо қадам зада роҳи ўро бонӣ кунад ва ё он ҳофизи шикамғафсро назди дарвозаи ў дида рашк барад. На, ҳаргиз на. Ў Ромизро паст зад, «эхтиром» накард. Ақаллан нагуфт, ки «ба ману шумо айб», мо шинос, ман ба хонаи «падарамакам» рафта меоям, гапе шавад, хуб нест. Хуб нест, вассалом. Метавонист, ки хамин қадар гӯяд... Хайр, кас хӯроки дилкашро хӯрад... Ва ман баъди ин на бояд дар он хона истам...»

Ҳукми Ромиз қатъӣ буд. Вай саҳт гирифт. Зуд-зуд ба комичроияи шаҳр мерафт. Ба раис телефон кард, рӯзи қабулаш ба наздаш даромад. Як бор ваъда кард, ки дар марказ рӯ ба рӯи чойхона барои ў хона ёфтааст, баъди як рӯзаш гуфт, ки ғайриихтиёри ў он хонаро ҳам ба як мутахассиси аз шаҳри дигар омада додаанд. Баъд як ҳавлӣ ваъда дод. «Рафта бин, маъқул шавад, медиҳем» – гуфт. Ромиз ҳавлиро рафта дид, Хуршедро ҳамроҳ бурд, Саидаю Хола-муллоро бурд, маъқул донистанд. Боз ба раис занг зад. «Маъқул» – гуфт. «Вай хона ба ту намешавад, се-чор ҳазор сӯм барои таъмираш лозим» – гуфт раис. Бо вучуди он Ромиз розӣ буд. «Хайр, қанӣ бинем» – боз ҷавоби аниқ надод раис. Аммо Ромиз суст наомад, боз рӯзи чумба ба қабули раис рафт.

Қабулгоҳи кабинети раис аз одам пур буд. Мардум субҳ надамида, ба навбат рӯихат тартиб дода буданд. Котиба дар байн нишаста ҳамаро ному фамилия менавишт ва мақсаду матлаб мепурсид. Баъдтар дари дарун кушода шуда, марди таҳамтан баромад ва бепарво рӯ ба рӯи одамон нишаст. Ромиз ҳайрон монд, ки чӣ демократияи аҷибест? Чӣ хоксорист, як роҳбари шаҳр, як одаме, ки гапашро ба ҳама гузаронида метавонад, то чӣ дарача фурӯтан аст. Нигоҳ накунад, вале ҳамаро бинад. Ў иддаои чанд касро шунид. Чун аз даҳони касон гапе мебаромад, ҷавобаш гайёр буд ва медонист, ки қадом хона дар қучо ҳолӣ шудааст, ки гирифтааст ва ё ба кӣ бояд дод. Зуд, кӯтоҳ ҷавоб дода ва баъзан гап задан намонда, гусел мекард ва даъвогар давоми гапашро дар беруни дар мегуфт. Ромиз боз ҳайронтар шуд. Ў доност, маккор ё шаттоҳ аст? Ромиз фарқ карда натавонист.

— Ун занак барои ҳавлиаш ду квартир мепурсад, – яқбора ба Ромиз рӯ овард раис. – Ана хамин, агар илочаш бошад, боз як лимит биёр...

— Чӣ хел? Илоч надорад... Шумо медонед, ки...

— ...Медонам, ман ҳам илоҷ надорам... Набошад, сабр кун... Шумо чӣ мехоҳед? – эътиборашро аз Ромиз канда дигареро пурсид раис.

Ў дид, ки нишастан суде надорад ва раис гапи ҳеҷ касро намегирад, ба ӯ чандон аҳамият намедихад ва барои раис мисли ӯ касон бошанд ё набошанд, фарқ надорад; шарм кард, ба ҳоли ҳеш раҳмаш омад: чӣ қадру қимат доштанаширо донист ва як зарра худро ва кӣ будани худро дарёфт ва ҳамин зайл кам-кам, зарра-зарра... Ў саҳт хафа шуд. Ҳеҷ гумон надошт, ки то ин дараҷа беписанд бошад, то ин дараҷа хор шавад. Ромиз худро шинохтан хоҳад, худро дарёфтаи хоҳад; аммо ӯро аз ин роҳ зананд, нияташро аз ин роҳ гардонанд. Сонӣ ӯ дергоҳ ба худ наояд; ҳатто арақ, сигарет ҳам алами дили ӯро бароварда натавонад. Ў барои аз театр рафтан чунин гусса нахӯрда буд, чунон ки аз ҷавоби имрӯзаи раис, аз муомилаю муносибати ӯ. Хона набошад, боке нест, лекин муносибат, одамгарӣ, забони хуш ва қадру қимати инсон бояд бошад. Ин чиз саҳт ӯро алам кард. «Ўро дигаргуна шиносонида буданд... Шояд кораш дуруст бошад. Шояд ман ҳоло ба хона сазовор нашуда бошам, шояд одамонро миёнарав карда хона гирифта ба ӯ хуш наомада бошад. Ў надонад, ки ман касеро воситаю миёна накардаам; худи онҳо маро ҳизза гиронданд; неқӣ кардан хостанд... Ба хар ҳол раис одами бад нест, коргарҳо хурмату эҳтиром кунандаш, ягон бор гапашро ду накардаанд. Сари забонашро нагирифтаанд, даст пеши бар «хуб» гӯянд. Эҳтироми роҳбар ҳамин қадар» – барои таскину тасаллои дили худ мегуфт ӯ. «Меёбам» гуфт-ку, боз хубашро... Барои ман ҳамин мукофот аст. Бе ҷою манзил намонда бошам... Хона гирам, Мулло-амак хафа шаванд: «ё ҳамроҳамон мемонӣ, ё ҳамроҳат мебарӣ» гӯянд... Гапаш рост. Хона ҳаст, дигар ба комичроия намеравам...»

...Ва нарафт ҳам. Ба хона рафт, ки хоб карда асаб ором гардонанд, барои имрӯз набошад, барои фардо лозим, барои дигарон набошад ҳам, худро ба қор ояд. Дунё ба умед...

Ва баробари аз дарвоза даромадан Ромиз занеро дид, ки худро дар пӯстин печида даҳони дари – ҳучраи ӯ рост меистод. Пӯстини шинос. Дилаш шуввӣ фуру рафт...

— Хайр, як дам дароед!.. – хоҳиш дошт Саида. – Хоначаи моро ҳам бинед.

— Ташаккур, ман ин хонаро дидагӣ, дар ҳамин хона калон шудагӣ, – мегуфт занак.

— Акнун мо дар ин хона калон мешавем, – аз пас садо дод Ромиз.

— Ассалом! – рӯ гардонда одоб кард Ҷаҳоноро ва саросема рафтани шуд.

Ў баромад, аммо ахгари дили Ромизро, ки зери хокистар хуфта буд, доман зад, Саида ба гусели ӯ баромад. «Беҳуда не, махсус

омадааст», муҳокимаю хулоса кард ӯ ва ба ҷои он ки дидори ӯ аламро тоза карда, асаб барангехта, сар ба дард оварад, рӯҳ тоза ва дарди сарашро бартараф гардонд..

23

Ҳолиё ӯ қадри худ медонад, барои ҳамин ситезаю гарданшаҳӣ ба ӯ назебад, балки ҳарчӣ тавонад аз зиндагӣ доди худ ва насиби худ бояд биситонад. Аз ғазаб фуромад, барои зуъму ситезаҳояш андаке дар дил худро сарзаниш кард, сонӣ ба хулосае омад, ки бори дигар ба қабули раиси шаҳр рафта бифаҳмад, ки оқибати коғозбозиҳо чӣ шудааст.

Рӯзи чумъа, онҳое ки иддао доранд, гирдогирди қабулгоҳи васеи раис ништастанд; имрӯз раис ба назди онҳо набаромада, туфайли котиба ҳамаро банавбат дарун мехонд. Навбати Ромиз низ омад. Баробари аз дар ворид шудан салом доду ҳайрон монд: мӯи сари раис лайс тарошида, харобу лоғар тобад, кадом баччаи ношиносро монад; аммо давраи ба хидмати ҳарбӣ гирифтагун гузашта. Ӯ одами хурд нест ва одами андак нест. Баъзеҳо беҳи мӯй саҳт шавад гуфта, аввали баҳор мӯяшонро теғтарош мекунанд, вале ҳоло фасли сармоист ва сар андаке луч монад сармо занад. Ваҷҳи мӯтарошии раис чӣ бошад? Ростӣ, шасти пештарааш ҳам нест, сараш ҳам...

— Ту ҳоло ҳам хона нагирифтаӣ? – ғамхорона ва дилсӯзона пурсид раис.

— Алҳол не, муаллим...

— Хеле вақт шуд, мо ин касро бо хона таъмин карда натавонистем, – аз занакӣ малламӯи қабудҷашми сап-сафеди тозаю зебо, ки ҳар ҳарфи раису муддаиро менавишт, рӯ оварда гуфт раис. – Ҳуччатҳоят дар кучо? – аз Ромиз пурсид ӯ..

— Намедонам.

Раис тугмаи аппаратро паҳш карда аз Юсуф ҳуччатҳои Ромизро дархост кард ва магар аз ӯ ҷавоби саҳеҳ гирифт, ки ангушт аз сари тугма бардошт ва мисле ки тамоми рӯз каланд зада хастаю шалпар шуда бошад, «уф-ф-ф» гуфта нафаси дароз баровард. Ромиз ба ӯ дурустгар нигарист; мурғи шикастаболро мемонд, гӯё парвоз кардан мехост, дареғ, ки болу пар надошт ва як розе, ҳавасе, орзуе дар дили ӯ мурда буд. Ромиз ҳамин чизро пай бурд, вале хомӯш меистод. Ба хотири раис ва занакӣ сафедрӯ хомӯш меистод, вале дар дил гапи зиёде дошт, фарёд зада чизе гуфтани мешуд, боз худдорӣ мекард, боз мисли кафки шири дег дамиданҳои худро бо қатраҳои оби сард фуру менишонд: дар хусуси тақдири инсон фикр мекард, қору бори ӯ ва оқибати қордорихо меандешид. Ӯ инсонро, қадру эътибори онро доништан ва ҳуди ӯро шинохтани буд. Наход ӯ худро ҳамин лаҳза дарёфта бошад,

наход боз ба андешаҳои худ бори дигар бовар карда бошад, ки одамай танҳо бо меҳнат ва корҳои намиранда зинда хоҳад монд. Подшоҳӣ изи хуб аст, лекин кас ҳама умр подшоҳ буда натавонад. Агар зуд намирад, кушанд... Умри як хунарманде, ки дар аҳди подшоҳе ба сар бурда бошад, дарозтар аст аз умри подшоҳ.... Котиба чизеро дониста-надониста ба раис менигаристу ба Ромиз, ба Ромиз менигаристу ба раис, хома рӯи дафтар бекор меистод. Раис чӣ гуфтанро фаромӯш кард, аз намудаш маълум буд, ки аз Ромиз дида ӯ зиёдтар ҳаёл мекунад.

Мазмун, Ромиз дер баромад, ки касе дарро кушоду боз пӯшид.

— Ҳа! – ба худ омада садо баровард раис. – Назди Мила рав ва бигӯй, ки назди ман биёяд, ҳуччатҳоятро гирифта биёяд...

Ромиз чизе нафаҳмид ва ҳоло ба худ наомада буд; намуду ранги рӯй ва ҳолати раисро дида, ба худ наомада буд. Ба ҳар ҳол ба поён фаромада аз хонаи №14 занакӣ таъйинкардаи раисро ёфт ва гуфт, ки ҳуччатҳояшро гирифта назди ӯ равад.

— Ман ба назди ӯ кор надорам, – бепарво ва беписандона гуфт занак.

Ромиз аз чунин муомила кардани ӯ дар ҳайрат монд, ки ҳама номи ӯро шунаванд, меларзанд; аз даҳонаш гап набаромада корро иҷро мекунанд, вале ин занак чаро чунин рафтор кунад? Магар раис ӯро саҳт ранҷонидааст? «Аҷаб!»

— Аҷаб-пачаб не, хона додан хоҳад, назди ман нафиристода додан гирад.

— Чӣ хел?

— Ҳамин хел...

Ромиз чизе наёфта ва чизе нафаҳмида ба назди раис баргашт. Ӯ ҳочату дарҳости ҳамаро пурсидаю фаҳмида, ҷавобашон додааст ва худ тараддуди рафтан доштааст, ки як остини палтояшро пӯшида, рӯ ба дар овард...

— Занак наомад, муаллим... рафтаним шарт нест, мегӯяд...

— Ҳо, ин падарсӯхтаҳо фаҳмидаанд, ки ба нафақа мебароям, ҳамон фаррошаш ҳам гапамро гӯш намекунад...

Ромиз фақат ба дар рӯ гардонданаширо медонад, вале ёд надорад, ки аз он бино чун баромад... -

Ба ҳар ҳол ӯ пушаймон нест, ки дар бораи одаму кадри он ин қадар фикр мекунад...

ДАР ФАЗО

ҚИССАИ ДИГАР

*Ман мӯи хешро на аз он мекунам сиёҳ,
То боз навҷавон шавамӯ нав қунам гуноҳ.
Чун ҷомаҳо ба вақти мусибат сияҳ қунанд,
Ман мӯй аз мусибати пирӣ қунам сиёҳ.*

1

Дигар Шабах-одам пешопеши Ромиз намегардад. Вазифа адо кард: Ромизро ба худаш шиносонд, акнун нанамояд ҳам, мешавад. Ромиз ҳамин қадар дарк кард ва донист, ки «Рӯдакӣ» ўро аз сахна бурд, «Рӯдакӣ» ўро ба сахна овард. Аз ин чиз хурсанд, вале ҳоло аз муваффақият шод нест. Нав ба чанд республикаи бародарӣ ҳамроҳи аҳли адабу санъат дар Рӯзҳои даҳа сафар кард; дар анкетаҳои навбатӣ зери саволи «Ба мамлакатҳои хориҷӣ сафар кардед ё не?» хат кашида, дар паҳлӯи савол «Ҳа» навишт... вале қонё нест. Ромиз аз Шабах-одам хурсанд, ки ўро дар хонаи торики Мулло-амак гузошта рафт, вай боз хафа, ки Шабах-одам ўро ба Комичроия бурд. Ба сари ў савдои хонаро андохт, савдои сахтро... Вале чандест, ки Ромиз дар ин хусус андеша надорад; хонаи Мулло-амак хонаи ўст. Ҳарчанд Мулло-амак «биё, дар хонаи калон зиндагӣ бикун» гӯяд, Ромиз аз хучраи дами дарвоза дил намеканад. Гӯё хуни нофаш дар ҳамин хонача рехта бошад. Вай хоначаро дӯст дошт, гӯё фароғатгоҳ; толори Мулло-амакро нағз дид, гӯё дар он ҷо худашро дарёфт, пухта шуд. Он кӯрае буд, ки Ромизи рӯинхӯро ба тоб овард. Як вақтҳо ў сахнаи хурди театрро ҳамчунон дӯст дошта буд, ки худро аз ин гӯша ба дигар гӯша зада, мисли лое, ки кулолгарон ошурдаю чафида ва пахшу мушт карда барои сафол пазонданд, мерасид. Ҳолиё дар толори Мулло-амак ин корро бикунанд; аз ин рӯ дар кӯчаҳо овора буданро дӯст надорад, ҳар кучо бошад, хоҳад, ки зудтар ба хона равад, ҳатто аз сафари дур ҳам. Пиндорад, ки лои ошурда ва расондаи ў аз дер омаданаи хушк гардад ва дигарбора об зада биошурад ҳам, ба кор наояд. «Нотамом, хом, норасида...» андеша кунад ў ва табассум. Табассум кунад, вале нафаҳмад, ки барои чӣ? Аз кучо ба лабони ў табассум дамад. Ба ў суол доданд, ки чаро нахандӣ?

Табассум накунӣ? Ҳайрон монд, ки барои чӣ хандад? Акнун худ аз худ хандад ва ба доманаи уфуқ нигарад, ки ҳаво равшан, тоза, гӯё ки нав борон аз бориш бозмонда, офтоб тулуъ карда бошад. Ҳама чиз ба дил пайваста будааст; дил шод бошад, ҳама чиз ба назар хуррам тобад, ҳатто фазо. Коре, ки бо чехраи кушод ичро карда шавад, дигаронро низ хуш ояд. Алҳол Ромиз дар сафарҳо шеърҳои мекунад; ба забони тоҷикию русӣ, вале моноспектакли «Танҳой»-ро дар ягон ҷо пурра нахондааст. Пора-пора хонад, қисм-қисм хонад – гӯё барои имтиҳон хонад. Ӯ донанд, ки аз имтиҳон кайҳо гузашта, ҳатто аз имтиҳони Шоири бузург. Вале ҳоло ҳам дилаш пур не. Барои ҳамин қорашро гаштаву баргашта мисли гири сафол мерасонад... Ва ӯ дар чунин ҳолатҳо аз як чиз афсӯс хӯрад; аз беҳуда рафтани умр: он чизе нест, ки баргардонӣ, умр монанди об як бор қорӣ шавад; умри босамар мисли рӯде, ки ба баҳр резад, умри бесамар монанди обе, ки ба сар резад, як бор – вассалом... Ҳо, оби рехтаре бардошта нашавад... «Умри одамиро ба кӯҳе шабеҳ донанд, ки фарозу шеб дорад. На ҳар кас ба фарози он барояд, на ҳар кас аз шеби он саломат фарояд. Ва боз... ва боз бо чунин мадоре, ки ман дорам, орзуи қулла қардан...»

Он чизе ки Ромиз мехост, киностудия ба ҷо оварданист, вале ӯро муяссар мешуда бошад, ки нақши Рустамро бозӣ кунад?.. Ҳо, дар қатори машҳуртарин актёрон Ромизро низ даъват қардаанд...

Ромиз ба киностудия имтиҳонсупорӣ рафт. Режиссёр ҳайрон буд, ки кири интиҳоб кунад, зеро актёрони гурҷӣ, актёрони театрҳои Москва «тахамтан» менамуданд, аммо дар қиёфаи Ромиз чизе буд, ки ӯро ба гузаштагон монанд медошт, ӯ то андозае афсонавӣ ҳам менамуд ва шояд ҳудаш ҳамин чизро доништа ин қадар орзуи қаҳрамонӣ ва бозидани нақшҳои баҳодурон ва қамонқашонро дошт. «Баҳодури дилшикаста» гӯё маънии нигоҳи режиссёри номӣ ҳамин буд. «Ку табассум бикун, ку наъра бизан! Ку гурз бардор, ку шамшер бикаш!» гӯё нигоҳҳои режиссёр ба Ромиз чунин амрҳо мекарданд. «Мотор!» дар ҳаёлаш садои режиссёр омад ва Ромиз бояд ҳамчун Рустами дастон ба майдон меомад. Ва дар як лаҳза сужети достони безаволи «Рустаму Сӯҳроб» аз пеши назари ӯ даргузашт; ӯ ҳаёл қард, ки ҳамин замон ба Раҳши рамузфаҳм савор шуда, ба Эрону Турон сайру сафар мекунад ва бар аҳриманиҳо зафар ёфта, дар ин сарзамин тухми адолат меқорад... Вале ҳаёли ботил: режиссёр тахамтанҳои рӯ ба рӯӣ истода ва актёрони номдорро монда ӯро қабул накунад; зеро одамон имрӯза Рустамро девсурат пиндоранд. Ромиз сиҳқомат ва ҷавон. Номи баланду шӯҳрат низ лозим. Ромиз гарчӣ ҳунарманд бувад, чун Рустам шӯҳратманд нест. Ӯро гӯйӣ барои дилаш ва аз қатор намонад гуфта, хабар қардааст; шояд режиссёр пай бурда, ки зӯран қиёфаи Ромизро қиддӣ гардондан лозим нест, ҳуди табиат ӯро барои

офаридани образи Рустам ба дунё овардааст ва рӯ ба рӯи ӯ Хуршед ҳам хаст, ки шояд Сӯҳроб шавад. Аммо Ромиз аз рафторҳои пешина киёс кунад, ки вақти тақсимои нақш толаш нахандад. То алвақт хуштарин образ ӯро Эзоп буд, вале ӯ қаҳрамониҳо надошт, аммо ҳаҷони ботинӣ ва маънавии ӯ бой буд. Ҳолиё донад ва хоҳад, ки зӯртар аз ин ангорае офарида тавонад... Режиссёри номдор чӣ мегуфта бошад? Хотири ному шӯҳрати актёрон, якеи эшонро бипазирад ва ё Ромизро мувофиқтар донад?

...Толеи Хуршед хандид: Сӯҳроб шуд, вале барои Рустами номвар актёри мувофиқе набуд. Сабр, боз таҳаммул... Вале чӣ буд, ки режиссёр ҳар бори бо Ромиз рӯ ба рӯи омадан, як зехн монда диққат меод, вале чизе намегуфт. «Мотор!» садо омад ба гӯши Ромиз.

Шуниданд, ки барои роли Рустамро бозидан давутоз ва воситаҳои зиёде шудаанд. Аммо Ромиз дар ин кор балад набуд ва дар ин роҳ роҳбаладе надошт. Ва гумоне мерафт, ки зиндагӣ ва қору бори ӯ таваккалист. Ба назар ҳамин хел менамуд, вале ӯ дар дил орзу ва нақшаҳои дошт. Чуноне ки аз ашӯри Рудакӣ моноспектакле сохт, ҳамчунин қорҳои зиёдеро сомон карданӣ буд.

— Бисёр хуб шуд, Хуршед, – Сӯҳроб шудани ӯро дар назар дошта гуфт Ромиз.

— Ҳоло хуб не, – ба Рустам нашудани Ромиз ишора кард ӯ.

Ва баъд андешаю таҳминҳо карданд, то нақши Рустам киро насиб кунад. Ромиз дар ин масъала бетараф истода наметавонист. Чазмӣ буд. Чунон ки Эзоп шуд, Рӯдакӣ шуд; як бор Рустам шудан мехост. Моҳи феврал, аммо офтоби гуруб чунон сурх, ки аз набардҳои Рустам хунин шуда бошад. Вале ин ранг аз софӣ ва беғубории фазову осмон буд. Билохира, абрҳои ду қанори офтоб сурх, чигарӣ, аргуванӣ ва охири охири дуртар рафта гулобиранг ва чо-чо сӯхта, хокистарӣ гашта буданд ва абрҳои атрофи офтоб месӯхтанд. «Абрсӯзии бегоҳӣ – офтоби пагоҳӣ» гуфт Ромиз ва чеҳрааш кушода чунин манзараро фоли нек донист...

«Муборак шавад, муборак,

Муборак шавад, муборак!»

Таронасифат хонда ва қарс зада Нодир Қодир рӯ ба рӯи онҳо ҳозир шуданд. Ромизу Хуршед хайрон буданд, ки онҳо чиро муборакбод мекарда бошанд, зеро «Иди мардон» ҳоло дур аст. Ба ҳар навъе онҳо хандида, сипоҳигарӣ карда, дастҳо фишурданд. «Шӯем» гуфт Нодир ва Қодир ӯро тарафдорӣ кард ва Ромизу Хуршед ҳам сирр бой надода «рафтем» гуфтанд. Чӯрагии ин ду нафар Нодир Қодирро ҳама медонанд. Чунон чӯра, ки аз байнашон қил нагузарад, мегуфтанд, аз як ишора, аз як адо, аз як имои бурут, аз як ханда ҳамдигарро мефаҳмиданд. Ҳо, аз як ханда. Нодир фаҳмад, ки Қодир барои чӣ хандад ва баръакс Қодир фаҳмад, ки хандаи

Нодир чӣ маънӣ дорад. Ромиз бо онҳо бисёр нанишастааст, вале ба Хуршед гӯяд, ки хандашон сохта, муносибаташон низ.

«— Барои Ромиз, ифтихори мо, гули сари сабади санъати мо» — қадаҳ гуфт Қодир, «Ҳа-ха» тарафдорӣ кард Нодир, вале «Ха-айр, монед ин гапҳоро, ҳамтур задан мегирем» чун басанда кардани ваъиятро надониста гуфт Ромиз.

«Шумо аз ҳад хоксор, мулло Ромиз, камтар фаъол шавед» гуфт Нодир ва илова кард: «Барои Хуршедхон, ифтихори санъати мо, шумо барин панҷ нафар бошад, бас, дигар ҳеч чиз лозим не. Рост мегӯм...»

Ромиз ин касҳоро аз дуру наздик хуб донанд, аммо бори аввал рӯ ба рӯ шинад ва чандон дилаш нахоҳад, ки бо онҳо аз таҳти дил сӯҳбат кунад. Дилаш зер накунад: дар рафтор, гуфтор ва нигоҳу муносибатҳои онҳо чизе ҳаст, ки Ромизро тела диҳад. Алҳол ин ду нафар муаллифон ва муҳаррирони фаъол ҳисоб шаванд ва қариб сценарияи зиёди гуфторҳоро нависанд. Аммо рӯзҳои охир каме қилашроно кашидаанд, ки дар кӯчаю паскӯчаҳо гур-гур доранд.

— Барои директорамон, — чиддӣ буд ё шӯхӣ, қасдан буд ё рамузгирӣ, Қодир қадаҳ баланд кард. Нодир низ баробари ӯ қадаҳ бардошт ва «барои директорамон» гуфт. Хуршеди рамузфаҳм дурусттар ба онҳо нигарист ва пай бурд, ки як ҳел ҳарф зананд ҳам, якдилу якният нестанд. — Чӣ, директорамон ба шумо маъқул нест, мулло-Ромиз? — пурсид Қодир.

— Чаро? Маъқул...

— Пас чаро намебардоред?

— Гап дар ҳамин? Марҳамат...

— ...Арзандаю зебанда, ки ҳар дуи шумо Рустаму Сӯҳроб шавед. Ва мешавед ҳам, — боз қадаҳ баланд кард Қодир. Ромизу Хуршед ҳайрон ба ҳамдигар нигаришанд; ки «Аз кучо? Мо намедонему инҳо аз кучо донанд?»

— Аз сӯҳбататон шодем, — даст ба киса бурда гуфт Ромиз.

— Аш шӯҳбататон шодем, — талха дода нӯги забон гуфт Қодир — Аз кучо меёбед ин ҳел гапҳоро, ба забони оҷаатон гап задан гиред-дия.

— Ин забони оҷаамон набуда забони кӣ?

— Аш шӯҳбататон шодем...

Ромиз як биступанҷсӯмаро рӯи миз гузошта, ба омадани пешизмат ҳам нигоҳ накарда, беҳарф бирафт. Хуршед низ ором баромад.

«Айби худам: ман ҳам метавонам зуъм накарда, яқравӣ накарда, мисли дигарон «пушти ману табари қассоб» гӯям ва зиндагиамро равғанӣ гардонам. Лекин? Буд-набуд, маҷрои дарёро дигар кардан дар дасти ман нест; бо хоҳиши ман, бо талху пичинги ман директор дигар нашавад, устухони ӯ шах шудааст... Аммо...

набояд дер пояд. Мефаҳманд, оқибат мефаҳманд, ки ӯ дар ҷои худ наништа будааст».

Аҷиб, ки Ромиз дар ресторан хафа шуду дар бораи директор фикр мекунад, як чизи ғайб, як садои ношунида ба дили ӯ андохт, ки гап дар бораи директор меравад, на дар бораи ҷӯраҳо. Ҷӯраҳоро бисёр касон шиносанд ва дар ҳаққашон сухани зиёд гӯянд, вале аз ягон кас, дар ягон ҷой ғайбати директорро нашунидааст. Баъзан хӯсаро сардор гуфта монанд, бехунарон, тамаъкорон, тамаллуқкорон ӯро аз ҳазор марди хунарвару хирадпеша авлотар донанд, зеро то даме ки хӯса болои сар аст, суханаш бурро ва ҳукмаш гузаро шавад. Оқибаташ бахайр...

— Шарт буд! – якбора аз банди хаёл раҳо шуда пурсид Ромиз.

— Шарт набуд, лекин нарафта ҳам намешуд. Ҳазору як гап; аз пулаш тарсид, мумсик, муфлис...

— Хайр, мо қарздор нестем-ку, гӯянд, гуфтан гиранд...

— Хайр, ин ҳам як дарс. – Ба оташи Ромиз об мезад Хуршед.

Аммо алангаи дили Ромиз паст нашуд. Хаёлаш ҳозир рӯди сардоби Душанбе зери пой бошад ва худро ба он андохта оташи ғазаб ва нафраташро фуру нишонда, баъд нафаси осуда кашад. «Чаро ман худро азоб диҳам, чаро барвақт пир шудам? Чаро ҳама аз ман синну сол пурсанд? Чӣ ман инсон нестам, дил надорам? Зиндагии осуда нахоҳам? Ё ман дубора ба дунё меоям?» андеша дорад ӯ ва баъд ба андешаи эҳтирому қадру қимати одамии гузарад. «Ту арзандаи ҳар ду оламии, ту ҳам заминию ҳам осмонӣ, вале чӣ бояд қард, ки ту худ қадри худро надонӣ». Мазмуни байтҳои Мавлоно Румиро ёд орад ӯ, то мақсади зиндагиро муборизааш равшан гардад: «Худро ҳурмат қардан, худро дӯст доштан маънои танпарвариро надорад. Азоб кашидан, барои дигарон қурбон шудан, ба сари синаи миллат сипар гаштан, барои ҳаёти яке ҷон бохтан худро ҳурмат қардан аст. Мисли Шамси Табрэӣ, ки барои Мавлоно ин қорро қарда буд» фурутар мерафт ӯ ва худ ба худ баҳсу талош мекард, ҳаёти Румӣ ва устодаш Шамсуддинро пеши назар меовард, ки баъди Рӯдакӣ аз ин марди бузург, ки мислу монандашро ҷаҳон надида ва нашунида, намоише таҳия кунад, то гоҳи шеър гуфтанҳои ӯ ҷохилон, мутаассибон, нотавонбинон устоди ӯ – Шамсуддинро дар кӯча кушта ба ҷох афкананд.

Ҳамин хел нақшаҳо дорад ӯ. Вале барои ин қорхоро қардан бояд аз телевизион равад, барои худ як гӯшаи орои театро интиҳоб кунад, ки ҳатто пашшае ба ӯ ҳалалғор шуда натавонад; дар он ҷо машқ кунад, ҳамроҳ ёбад ва мақомаш бад-он расад, ки Рӯдакиву Хайёму Румихоро ба арсаи олам бароварда тавонад, то баъзе «нахондаҳо» аз фазли адаб дурон нагӯянд, ки «мо гузашта надоштем, китобу китобхонаро намедонистем». Чаро? Магар мо

китобхона доштем, гузашта доштем, маданияти бой, гузаштаи нофаромӯшӣ доштем, гӯянд, забонашонро ягон кас буррад? Ва ё радди маърака кунандашон? Писари асил аз падар вақти зарурат ҳам рӯй натобад.

Хуршед пахлӯи Ромиз кадам мезад, вале намедонист, ки аз дили ӯ чӣ гузарад, харчанд ҳамроҳ гарданд, ҳамроҳ баъзе чизҳоро гуфтаю шунида муҳокима кунанд, вале таги дили ӯро нафаҳмад, дил чизи дигар будааст; хатто баъзан соҳиби дил нафаҳмад, ки чаро ин қадар дил якравихо кунад.

Ромиз нафаси дароз кашид, вале Хуршед нафаҳмид, ки чунин нафаси дароз кашидани ӯ чӣ маънӣ дорад; ба гумонаш дил холӣ кард. Хуршед пай бурд, ки Ромиз барои ӯ гуфтани надорад, беҳтараш, ки ӯро танҳо гузорад ва ба роҳаш равад, гапаш бошад, худи Ромиз ӯро боздошта мегӯяд.

— Шаб ба хайр, Ромиз!

— Шаб ба хайр, Хуршед!

Ва аз чунин ҷавоб гуфтани Ромиз ӯ пай бурд, ки гуфтани надорад.

Онҳо ба фикру андешаи якдигар ҳалалгор нашуда, ба роҳи худ рафтанд.

2

Хандаҳои Ромиз дер давом накунад. Он рӯз хандид, табассум кард, имрӯз таги дилаш сиёҳӣ барорад; монанди ҳавои гирифта, ки дам карда-дам карда борад. Дилаш гувоҳӣ меод, ки ана-мана дар корхона ва ё хона гапу ҳарфе шавад. Ҳамин хел шуд, вале ба Ромиз дахл надошт... Нодирро аз шӯъбаи адабии телевизион гирифта ба шӯъбаи хочагии қишлоқи радио гузарониданд. Гӯё ҷӯраҳо Қодирро аз ҳам чудо карданд. Онҳоро чудо кардан он қадар ба Нодир алам накард, вале аз шӯъбаи адабӣ ба шӯъбаи хочагии қишлоқ гузарониданашон ба иззати нафси ӯ расид. Ва инро коргарон чунон таъбир карданд, ки дар пеши назари мардум чуфт шуда гаштани онҳо он қадар хубӣ надоштааст. Вале Нодир аз Қодир домангир. Домангир, ки гӯё ӯ обрӯ мегирам, гуфта ва ё мудири шӯъба мешавам, гуфта, ин корро карда бошад... Ин хел ё ин хел не, ба ҷӯрагии онҳо чашм расид. Онҳоро чунин мегуфтанд, ки гӯё ду қатра симоб бошанд; аз ҳамдигар дур кунӣ, боз бо ҳам омезанд. Вале ҳоло кор дигар: аз рӯи даъвои Нодир ҷӯрашро дидан нахоҳад...

«Рафиқ Рабиев! Ба назди директор!» аз дар хабар дод котиба ва зуд баргашт. Аз омадану рафтани ӯ ва ин зайл сар ҳалонда хабар расондани ӯ Ромиз чизеро пай бурд, ки дилаш рағ задагӣ барин шуд. Ва ӯ хулоса кард, ки барои чӣ аз сари субҳ таги дилаш сиёҳӣ баровард: гӯё медонист, ки чӣ хабаре расад, барои ҳамин фикру

андеша карда менишаст ва хуше надошт, то хеста назди директор равад. Баръакс бахузуртар нишаст; андаке гӯё ба курсӣ фуру рафта, паси сар ба сари муттакои курсӣ гузошта роҳат карданӣ буд. Гӯё роҳат карданӣ буд, вале дар асл азоб кашид; азоб мекашид, ки боз чӣ савдое ба миён омада бошад, зеро тарзи омада рафтани котиба ташвишвар аст... Ӯ аз пешомад андеша карда директорро пеши назар овард, ки шояд алҳол дар интизории омадани Ромиз айнан ҳамин зайл нишаста бошад: тамоман ба курсии нарм фуру рафта, тахтапушти курташро маҷақ карда нишастанаш аз нишастани Ромиз фарқ кунад: директор фуру равад, танҳо сару гарданаш ба одами аз дар дохилгашта тобад. Ҳоло низ ба чашми Ромиз айнан тобад – мӯи аз атрофи сар чамъ оварда, сари пешона гузошташ, забони аз байни лабҳо сӯи бинӣ майл кардааш сурати дар қоғози калон кашидаро монад. Ва Ромиз беохир фикр кунад ҳам, ба мазмуни ин сурат сарфаҳм наравад; сарфаҳм наравад, ки барои чӣ ин одам то гулӯ худро миёни мизу курсӣ фуру диҳад? Дар ҳақиқат мароқангез аст чунин суратро тамошо кардан, вале барои чӣ бошад, ки Ромиз онро дидан нахоҳад? Маълум барои чӣ ӯ чунин чизро дидан намехоҳад: ӯ нахоҳад, ки дар ин хусус фикр кунад, чунки аз фикру андешаи зиёд сару дили кас монда шавад ва барои фикрҳои хуб ҷой намонад. «Равам ё наравам?» андеша дорад ӯ. Лекин рафтан лозим. Гӯё як муборизаи ниҳоние миёни эшон пайдо шуда, онро то охир бурдан лозим. Барои ҳамин ӯ бояд равад... Ва боз барои хурматаш; барои хурмати директориаш набошад ҳам, барои хурмати калонсолиаш...

Ромиз хато накард: баробари дарро кушодан ӯро дар ҳолате дид, ки андаке пеш сураташро кашида буд – ҳаёлан кашида буд. Ӯ ҳолат дигар накард, балки беписандона ба Ромиз нигоҳ карда, чун тифли фисин забон аз зери бинӣ фуру кашид ва сонӣ пурсид:

— Чӣ корҳо карда гаштӣ, бачча?

— Кор... – ҳамин қадар ҷавоб дод Ромиз ва рағи гарданаш шах шуд, ки барои чӣ ӯро бачча мехонад: рафтораш баччагона аст ва ё қораш?

— Кӯрнамак будай, бачча, – гӯё дигар ҳолати савол набошад ва ҳамаи гап ба Алиев аён бошад, чунин фармуд..

Гӯё хун дар рағҳои ҷони Ромиз шах шуд ва ӯ чӣ кор кардан ва чӣ гуфтанро надонист. Забонаш ба сухан намегашт, вале мағзи сараш кор мекард: «Барои чӣ?» Рост. Барои чӣ? Чанд вақт пеш ҳам чунин рафтор карда буд ва Ромиз фақат тавонист ҳамаи ғазаб ва нафраташро ба воситаи дар ифода кунад: дарро саҳт пушида рафт. Ин чизро Алиев медонист, вале нмрӯз чӣ кор кунад? Намедонад. Андешаҳои ботинии ӯ чунон мағзи сару дилашро фишор дода буданд, ки агар ҳоло ягон кор накунад, мисли вулқон таркад.

— Хайфи чунин мизу курсӣ... – гуфт ӯ ва баъд дарк кард, ки чунин ҳақоратро нафаҳмад. Дашном додан лозим, саҳт дашном

додан лозим, дашноми қабех ва кӯчагӣ. Шояд он вақт фаҳмад, – Чанд вақт гузарад, рӯзе ба ин кабинет мебароед, ки каси дигар нишастааст, тамоман ба тарзи дигар.

— Чӣ! Моро ба ҳисоби мурд гузаронидӣ, бачча!? – як қад па-рида аз зери миз боло шуд ӯ.

— Ман бачча не, мардак... хона надошта бошам ҳам, соҳиби се кӯдак...

— Ҳар кас аз дилу нияташ, ниятат нек мебуд, кайҳо...

— Агар шумо ба ман хона мевода бошед, лозим не... Ман ба чизи баминнат эҳтиёҷ надорам.

— Ҳм... вая бин-э, тавба... Мо хона додему шумо ноз кардед. Нависед, боз нависед, ки рафиқ Алиев ба ман хона намедихад...

Як чизи саҳт ба сари Ромиз зад. На санг буд, на ҷуб буд ва на мушт. Як чиз, ки мисли токи электрик ба сараш зад. Ӯро аввал карахт кард, маънии сухани Алиевро нафаҳмид. Нафаҳмид, ки чиро ва чаро нависад? Ба кӣ нависад ва ин харф чӣ маънӣ дорад? «Ин курсӣ аз сари бисёр касон монад...»

Ромиз баромад, вале нафаҳмид, ки барои чӣ Алиев ӯро чег зада буд.

Вале Алиев баробари аз дар баромадани Ромиз боз ба курсӣ нишаста фурутар рафт ва боз ба ҳамон сурате, ки Ромиз ӯро дида буд, қарор гирифт. Дар асл ӯ андеша дошт, вале менамуд, ки роҳат мебарад. Дам мегирад, фароғат мекунад, ки ин ҷоҳу ҷалолро танҳо барои ӯ сохтаанд ва бояд ҳамин хел рафтор кунад. Як андешааш ҳамин. Андешаи дигараш: «Чаро Ромиз аз болои ман навиштааст?» Ин андеша аз кучо пайдо шуд? Худаш донад, вале Ромизро торик. Муносибати Алиев бо ӯ аз чӣ сабаб чунин, надонад. Тахмин кунад, ки бояд касе ӯро бад карда бошад... Алиев ба телефон даст бурд, вале дасташ нарасид. Хушаш наомад, ки аз зери миз боло лағжида гӯшақро гирад, даст пас кашид...

...Ромиз тахмин кард, ки ҳоло ҳам Алиев ҳамон хел нишастааст. Вале надонад, ки пургазаб ва ё бинӣ кобад. Ромиз донад ва гумон кунад, ки хуб нашуд; бори дуввум аст, ки дар ҳаёташ дағалӣ мекунад ва он ҳам бо рафиқ Алиев. Ҳатто вақти аз театр рафтаниш чунин корро накарда буд. Ҳа, боз як бор ба Саида садо баланд кард, ки он ҳам аз барои Чаҳоноро, дигар овоз баланд карданашро надонад.

— Чӣ шуд? – сигаретаро куллоб кашида дуд баровардани Ромизро дида пурсид Қодир, вале Ромиз ҷавоб надод, на танҳо ҷавоб надод, балки аҳамият ҳам надод, гӯё саволи ӯро нашунид. Қодир боз пурсид ва боз. Аммо ин дафъа ҳам ҷавоб нашунид. Ромиз саволи батақрори ӯро шунида буд: «Чӣ шуд?» Аммо барои чӣ бошад, ки дилаш рағ зада ба ҷавоб додан забони дилаш нагашт. – Сигаретро гиред – баҳонаи гап ҷуста хоҳиш кард Қодир. Ромиз боз нашунида ангошт ва аз дил гузаронд, ки агар Қодир ӯро тела

дода ва ё овоз баланд карда пурсад, сонӣ ҷавоб мегардонад, ки ҳаёлаш ба дигар тараф банд аст ва ҳарфи ўро, овози ўро нашунидааст ва ё гумон кардааст, ки ў ба дигар кас муроҷиат мекунад.

Вале мушкили онҳоро занги телефон осон кард. Қодир саросема сигаретро аз даҳон грифта гӯшаки телефонро бардошт ва дуди сигарет ба чашмаш зад, ки саҳт чашмон чафида, бо рағбат «кӣ? кӣ?» гуфт, «Кӣ лозим?» пурсид ва қонеъ нашуд, ки «кӣ мепурсад?» ҳам гуфт ва баъд «ҳа-а-а» гӯён гӯшакро рӯи мизи Ромиз ништаста гузошт... Ромиз гӯшакро бардошта ба саломи касе алек гирифт ва «ҳа, не» гӯён ҷавоб гардонд. Сонӣ «Бегоҳ» гуфта, мазмун, ба он кас ваъда дод.

— Мулло-Ромиз, гумон кардам, ки гӯшакро ҳам намебинед, – пичингомез гуфт Қодир, вале Ромиз ин сухани ўро низ нашунида ангошт. Ҳамин хел як ҳис дар дилаш пайдо шуд, ки гӯё ба ин қорҳо Алиев не, балки вай айбдор. – Овозаш шинос, кӣ буд?

Вале ин саволи ў саҳт қаҳри Ромизро овард: «Натарс, янга не» дар дил ҷавоб дод ў, аммо ба рӯяш нагуфт.

Қодир китф дарҳам кашида, аз муомилаи Ромиз ҳайрон монда, аз дар баромад... Лек саҳт асабӣ буд. Бо чунин аҳвол ба мулоқоти Ҷаҳоноро равад ё на? Ўро пазмон шудааст, аммо тарсад, ки таъби нохушаш боиси ночӯрие шавад.

Ромизро пой то гулгашти «Ҳофиз» бурд. Нигарон шуд, то кай ояд. Вай то омадани ў ба мулоқот омода мешуд ва сухан тайёр мекард, ки баробари дидан гӯяд. вале пай бурд, ки овозаш ларзад, ин дар танҳой; дар назди Ҷаҳоноро бештар ларзад: «Мурам ба ту...» тоҷикии тоҷикӣ қарданӣ шуд ў, вале фикрашро рад кард: «Гапи кампирона, ҳеч гоҳ назди зан паст наё. Занон мардони якқавлу якравро дӯст доранд. Мард бояд мард бошад, гӯянд. Мард, ки латта шуд, занҳо, биниашон наомада бошад ҳам, пок қардан гиранд. Баъд, зан хоҳад, ки шавҳараш қаҳор кас медидагӣ бошад. Салобат дошта бошад, гапаш аз даҳонаш наафтад, хандида сухан нагӯяд, лабу лунҷашро ғундошта тавонад. На ки забон ёзонда суллуқвор сӯи бинӣ рост кунад... Ба мард чӣ? Марди сабуқмағз аз паси ҳусни зоҳирӣ тозад, марди пурмағз аз паи зани порсову доно. Зан пеш аз ҳама бояд эҳтироми мардро дошта тавонад, зан бояд бо мард ҳамзабон набошад, агар қадри худро донад, андаке ҳаёро аз даст надиҳад. Зан бояд ба чашми мард хок назанад. Ҳамаи ин аз он сар занад, ки мард – мард бошад. Зан эҳсос кунад, ки ў мардӣ ва қавонмардӣ дорад. Занҳо мардони баландқомат, дӯшфарох ва дастқушдро дӯст доранд. Вақте ки ба зан пул додан мехоҳӣ, набояд, ки шумурда диҳӣ, балки пулро барор, худаш гирад» худ ба худ муҳокима мекард ў ва оқибат, таҳдор «ҳа-а» гуфта ҳам мемонд. Ў қасест, ки Худованд барои фикру андеша қардан офарида.

— Шумо сихат-саломат? – хеле пазмон ва интизори дидор буданро чунин ифода кард Чахоноро.

— Сихат-саломат, – каме таачҷуб карда чавоб дод Ромиз.

— Шуморо хобҳои ҳархела мебинам...

— Хоби зан чап...

— Не, ман аз он қабил занҳое нестам, ки хобашон чап барояд... Хобҳои ман мардона.

— Ҳм-да-а... ҳис мекунам, – каме қадамашро суфт карда андешаманд гуфт Ромиз. – Ин хел бошад, шумо фармоед, ман иҷро кунам.

— Ман фармоише надорам, ҳар қадар кор дошта бошам, худам мекунам, ман мард шудаам, – гӯё ранчида гуфт ӯ ва ноҷӯрии хотири ӯро пай бурда «Хайр, шуморо дидам, сихат-саломат будаед, шуд» гӯён тез-тез қадам монда, нигоҳ накарда рафт.

«Хуб кардӣ, ки рафтӣ... Батар шуданаш ҳам мумкин буд. Мо бояд ки боз вохӯрем. Бесухан, бебахсу талош рафтани хуб аст. Мо боз вомехӯрем, ҳамдигарро мебинем, сӯхбат мекунем ва шояд баҳсу мунозира ва ё муноқиша ҳам шавад. Барои ҳамин аз якдигар ранчидан маънӣ надорад... Лекин нафаҳмидам, ки қадоме аз мо ранчида будем... Худат фармудӣ, ки биёям, аз чӣ ранчидӣ? Нафаҳмидам. «Ман мард шудаам» чӣ лозим буд ин ҳарф? Яъне, ту мард ҳастӣ ва ман номард ҳастам? Инро чӣ хел фаҳмидан мумкин? Иҷора нишастанам номардии ман аст? Ба хонаи Мулло-амак будани Фарзон? Ё боз...»

— Саида, мо бояд бикӯчем, – аз дари ҳучра сар халонда гуфт Ромиз.

— Хонаи нав гирифтед?...

— Хона! Хона!... Дар ҳучра зиндагӣ карда намешавад?

— Мешавад, Ромиз, мешавад... Лекин...

— Агар ки шавад, мекуҷем. Ту ба зодгоҳ меравӣ, ман ягон ҷо иҷора меёбам.

— Мулло-амак? Хола-мулло?

Ромиз баргашта ба ӯ саҳт нигоҳ кард. Гӯё аз чунин нигоҳ дили Саида фуру рафт, чунон фуру рафт, ки ба назараш аз ҷисм ҷудо шуда ба рӯи хок афтод. Ба ҳар ҳол ӯ нахост, ки Ромиз ранчад. Аз нигоҳи ӯ пай бурд, ки шояд айби соҳибхонаҳо бошад. Ё касе чизе гуфта.

— Кор чӣ мешавад, Ромиз? Декрет тамом шуд...

3

Қодир қоматашро рост кард ва гӯшаи чашми чапаш ба Ромиз, аз дар баромад. «Чаро ин одам зуд-зуд ба кабинети мо медаромадагӣ шудааст? Барои Шафоат?»...Тирезаро кушод, ба кӯча нигарист, ба саҳн нигарист ва чашмаш ба Қодир Нодир афтид,

ки мегуфтанду механдиданд ва сахл монда буд, ки рӯи барф гел зананд. Аз ҳаракатҳо ва гуфторах маълум буд, ки Қодир дар бораи касе мегӯяд ва Нодир хандидаю ангехта хамаи гапро шунида ва чида мегирад. Ромиз гирифтори ҳаракатҳои онҳо, фаромӯш кард, ки ҳавои сард аз тирезаи кушода ҳучум оварда, асар карданаш яқин аст. Ӯ сари сина ба пештахтаи тиреза партофт ва беихтиёр ба «бозихон» онҳо нигарон монд. Он қадар ҷазбманди тамошои «бозӣ» набуд, вале чизе ӯро андармон медошт. Баъзе ҳаракатҳои Қодир; зуд-зуд мӯи тунукашро ба пешона ҷамъ овардан, забон зери бинӣ бурдан ва «ахх-туф» карданҳои ӯ роҳбарро пеши назари Ромиз овард. Ромиз акнун мушоҳида мекард ва паррандавор якрӯя гашта гӯш медод, ки ягон гапи онҳоро шунавад. Гапашон паст буд, вале хандашон баланд. Чунон сӯхбату бозиашон тафсид, ки «худою банда»-ро ҳам фаромӯш карданд. Як одами ба палто печида ва телпак то сари абрӯ қашида наздикашон истода ду-се салом дод, аммо онҳо ё нашенданду надиданд ва ё қасдан нигоҳ накарданд. Ва чӣ шуд, ки рамаи рамида барин якбора бозистоданд. Баъд ҳарду баробар ба Ромиз нигаристанд ва Нодир саҳт-саҳт даст гардонда, замини барфпӯшро нишон медод, ки ӯ низ фарояд. Марди «сармозада»-ро ҳам диданд, саломи ӯро алейк гирифтанд, вале ӯ қусури хеле истоданаш – ҳаваси вохӯрии онҳоро надошта, баробари Ромизро дидан сӯи онҳо сар чунбонду даромад. Ромиз худро пас қашид ва тирезаро пӯшид. Вай гумон дошт, ки Соҳиб ба узрҳои омадааст ва барои ҳамин баробари ӯро дидан зуд даромад. Ромиз сигарет гиронд, ки андаке хаяҷонашро фурӯ нишонад, балки ӯ аз бозию шӯҳии ду ҷавонмард завқ бурда, андаке таскин ёфта буд ва ҳатто ҳасад ҳам бурд, ки мардум чун тавонанд, хандаю бозӣ кунанд, чун? Ӯ ҳам кам намедонад-ку. Худи масалҳои Эзоп бас аст, ки як умр гӯяду баробари мардум завқ барад, вале ӯ чиддӣ гӯяд, ба маънии он сарфаҳм рафта гӯяд. Ва акнун ӯ саволеро ки «чаро нахандӣ?» мегуфтанд, худ такрор мекунад. Аввалин бор ба ин чиз ҳасад бурд, вале боз тан надод: «Ҳар кас хандида тавонад, ҳалолаш бод!» Ӯ боз тоқат наоварда аз тиреза нигарист, ки онҳо ҳоло ҳам механданд. На танҳо дигарон, ҳатто Ромиз хаёл кунанд, ки онҳо «ғами ҷаҳон» надоранд.

— Мумкин? – дар кушода шуда садо омад, вале Ромиз руҳсат надода ӯ ворид гашт. Даст дода вохӯрдӣ кард ва баъд ба курсӣ нишаст. Вақти нишастани ӯ Ромиз як назар дид, ки серташвиш барин. – Аҳвол? – маънӣ мекашид ӯ.

— Хуб! – як парда паст ҷавоб дод Ромиз.

— Хайр, нағз... – гуфта ӯ ором шуд, вале Ромиз пай бурд, ки ҳоло гапи асосиро нагуфтааст. – Лекин ман як гала гап фаҳмидам...

— Хӯш?..

— Гӯё аз болои сардоратон навиштаанд...

— Кӣ навиштааст? – барке ба сараш задагӣ барин пурсид Ромиз.

— Маълум не...

— Навиштан гиранд... – гуфт ӯ, вале фикраш ба дигар чо рафт: «Ҳа-а, ана гап дар кучо будааст...»

— Ту ҳамту мегӯӣ-дия... Инсон анноӣ не...

— Не, дар ҳаққи инсон бад гуфтан хуб нест. – Андаке ӯро паст фаровардан хост Ромиз.

— Ман ба ин махлуки бофаҳм бовар надорам, ӯ хама корашро доништа кунад, бо мақсаде.

— Бигузур доништа кунад, ҳар чӣ кунад, ба худ кунад. Доништа кардан беҳтар аст аз надоништа кардан. – Гӯё ки Соҳиб бо супорише омада бошад, гап мекофт ва Ромиз ҳам ин чизро доништа саҳт мегуфт ва зид мебаромад.

«Ман ба чоӣ ту мебудам, дигар рӯ ба рӯ намешудам» аз дил гузаронд Ромиз, вале ин чизро гуфта натавоништа, гапро дигар чо бурд:

— Хайр, шумо зинда бошед... ба сарамон мушкилие ояд, осон мекунед.

— Пул тею чӯра ҳар, гуфтаанд, – гапи ӯро рост қабул карда гуфт Соҳиб.

— Ҳамон хел... Шумо аз кучо фаҳмидед, ин гапҳоро?

— Қадам гапҳоро?

— ...ки аз болои роҳбарамон навиштаанд.

— Ҳама медонанд, тамоми шаҳр медонад...

— Лекин ман бори аввал мешунавам, аммо бовар намекунам...

Ва кӣ навишта бошад?

— Гумонбар бисёр...

— ...аз чумла, ман...

— Инашро намедонам...

— Бо ман сагу пишак... Ман акнун сабаби талху пичингҳои ӯро фаҳмидам..

Қодирӣ чингиламӯ ва Нодирӣ парзадарӯ даромада омаданд. Ромизу Соҳиб ба лаб кулӯх молида менишастанд. Вале онҳо аз нав ба пурсупос даромаданд. Хонаи ороме, ки танҳо ду нафар то алвақт паст-паст пурсугузур мекарданд, боз ба хандазор бадал шуд. Нодир ба Қодир менигаристу механдид ва лабонашро ба лабони кампирони бедандон монанд карда механдид, ки мисли себи пармуч мегашт. Вале Қодирӣ пурдида ва аз макру ҳиял бо-хабар, муғамбир, ба ҳар гап «ҳа-ҳа» гуфта ва дигаронро шерак карда гап гирифта мехост.

— Бародари азиз, мулло Соҳиб, дар ҷаҳон чӣ гапҳои нав? – марок зоҳир кард Қодир.

— Гапи нав – аз шумо, тамоми навигариҳои матбуот ва телевизион аз дасти шумо мегузарад, мо чӣ, бо дубляжи кино побанд...

— Э, замон замони кино, Соҳиби азиз, адабиётро ба як нӯл зад кино, мардум аз китобхонӣ монданд. Қитоби дар як моҳ мехондагиро дар як соат мебинанд.

— Шояд ба назари шумо ҳамин хел бошад, лекин китоб асбоби ороиши хона шудааст. Дар қатори хрустал ва зарфҳои гаронбаҳо мардум рафҳоро бо китоб зинат медиҳанд. Ман зинат мегӯям ба шумо, чунки хондан ба ёди оллоҳ.

— О-о, Соҳиби азиз, шумо пеш рафтаед, барои ҳамин навигариҳои олам аз мадди назари шумо дур намонанд...

— Навигарӣ дар идораи шумо. Кормандонаш чунон пеш рафтаанд, ки ҳама мушкилоти оламо ҳал кардаанд, чуз аризаю ананимка...

— Ҳа-ха, – тез-тез ва гардан ёзонда гуфт Қодир, ки ҳозир, ана ҳозир Соҳиб тамоми сирру савдоро ба ӯ мефаҳмонда бошад.

Аммо Ромизу Нодир чим меистоданд. Ромиз бепарво менамуд, вале чашмони Нодир бозӣ мекард. Ӯ ҳар лаҳза даҳон пур мекард, ки чизе пурсад, аз асрори дили Соҳиб ва донистваҳои ӯ воқиф гардад. «Дониши» худро такмил диҳад, вале чизе монё мешуд.

— Бародари азизи моро саҳт озор додаанд, – гуё матлаби Соҳибро фаҳмида гуфт Қодир.

— Навиштан гиранд. «Аккоси сагон кам накунад ризки гадоро» – ба гап ҳамроҳ шуд Нодир, ки ҳамин хел гапҳо ва шохбайтҳои зиёд медонист ва бамаврнду бемаврид мехонд, вале рафту дар ягон чамъомад сухан диҳанд, пароканда гап мезад ва маънии суханаширо кас фаҳмида наметавонист.

— Ин чӣ гуфтагиат? – тавачҷӯх кард Соҳиб.

— Гуфтагиам ҳамин ки навиштан гиранд, кӣ метавонад роҳбари кордони моро аз чояш нороҳат кардан? – қасдан ва ё надониста гуфт Нодир.

— Э-э, чунон кунанд, ки чашмонаш мош барин кушода монад. – Саҳт расидагӣ барин гуфт Қодир.

— Не-не, решаи роҳбарамон решаи арча барин, рост ба фарқи замин рафтагӣ... Дарахт ҳар қадар реша давонад, ҳамон қадар баланд шавад... – Нодир изҳори фазл кард.

— Қарағайҳои сари роҳҳои шаҳри мо барин, ки аз шамоли аввал мепарад, – пичинг кард Ромиз.

— Инҳо ҳисоб не, ин дарахтҳои кӯчатӣ ва баъд ба иқлими мо мувофиқ не, – Нодир ба фикри худ буд.

— Ман муроди шуморо нафаҳмидам, рафиқ, – мароки донистани матлаби Соҳибро дошт Қодир.

— Дар шаҳр овоза, ки гурӯҳ-гурӯҳ аз болои роҳбар навиштаанд, – Соҳиб боз муддаояширо дархост кард.

— Худо як аст, роҳбарамон одами бад бошад, инро эътироф кардан лозим... Барои мисол, шумо ба шӯъбаи хочагии кишлоқ, саноат, мусиқӣ, ҷавонон ва дигар шӯъбаҳо даромада пурсед, ки ягонтои онҳо роҳбарро бад мегӯянд, албатта не... Ҷони одам роҳбари мо...

— Не, чони одам буд, – гӯё гапи Қодирро ислоҳ канд Нодир.

— Ҳамин хел мегӯянд, то омадани ман, ҳамин хел чони одам будааст, вале ҳоло тамоман дигар, гӯё ман ўро аз одаму олам баровардаам, – ба гуфтаҳои Алиев ишора кард Ромиз.

— Наход, ки ҳамин хел бошад? – таваҷҷӯҳ фармуд Қодир. – Охир ман ўро мешиносам. Чанд сол дар Театри опера балет ҳам директор буд, ҳама розӣ аз ӯ, ягон шамол расидагист.

— Навиштаанд, аз болояш навиштаанд...

— Не-е? – калон даҳон кушода гуфт Қодир.

— Ҳамин хел барин, набошад чаро ин қадар ба ман чаққа? Гӯё ки ман...

Қодир баланд хандид ва Нодир ҳам маънии хандаи ўро фаҳмид, ки «И» гуфт ва низ хандид.

Вале Ромиз мушоҳида мекард, мушоҳида мекарду ба хулосае меомад, ки хандаи ҳар ду ҳам сохта, мисли ана вай «олим», ки худayo бехуда дандоннамо хандад, вале маълум, ки дар дилаш касро дашном диҳад, Қодир ҳам ҳамин хел ва зимнан тамоми ҳамдиёро-наш дар сар шонаю аз так фона зананд; дар рӯ «меҳмон, гиред, ба шумо айб шуд, хурмати шуморо ба чо оварда натавонистем» ва давоми гапро, рӯй ба ҳампахлӯ оварда «зани меҳмона...» гӯянд. Айнан ҳамин чиз ба сари Ромиз занад ва гумон кунад, ки ҷурагии онҳо «забонӣ» аст, вале «ошику маъшук» барин гарданд.

Қодир чингиламӯй марди беқарор аст ва «тоқати шишт» надорад, ба гап аҳамият надода, берун баромад. Вале Нодир ханӯз ҳам механдид, гапҳои Қодирро тақрор мекард, ба ӯ қоил меомад ва аз мардиҳои ӯ гап мезад: «бало-бало, аз зери санги осиеб сихату саломат мебарояд».

— Ҳама ба ҷурагии шумо ҳасад мебаранд, – ё гап мекофт Соҳиб ва ё ҳақиқатан қоил буд.

— Ҷурагии мо ҳамту, дар назари мардум, мо ҳоло хонаи ҳам-дигарро надидаем, рост мегӯм, – бо ҳамин як чумла худро фош кард Нодир.

— Ин хел бошад, зиндагиро нағз фаҳмидаед, – касдан гуфт Соҳиб.

— Зиндагӣ ҳамин, бародар, гӯр сӯзаду дег ҷӯшад, ё тамоми замонҳо ҳамин хел буд ё замона ҳамин хел шудааст, ки мардум роҳи рӯзгузаронӣ мечӯянд... Лекин ростиаш гӯям; Қодир мард ҳаст ва бо носозиҳо оштинопазир, барои ҳамин ман бо вай ҷурагӣ дорам, – ба касе гап надода мегуфту мегуфт Нодир ва гумон дошт

гапи ҳақро гӯяду дар суҳанонаш хилофе нест. – Рост мегӯм... Хайр, дигар чӣ кор мекунад? Бад аст, хуб аст, як кас доштан лозим...

Қодир бозомад, вале ин дафъа Ромизвор сигарета мекашид, аз яке дигареро оташ мегиронд...

Нодир таачҷуб кард. Ӯ медонист, ки Қодир асабӣ шавад ва хунаш якбора чӯшад, ҳамин хел сигарет мекашад.

— Баланд шуд чӣ? – фишори хунро дар назар дошт Нодир.

— Ҳа-а... 220.

«— Ҳар балое к-аз осмон ояд,

Гарчӣ бар дигаре қазо бошад,

Дар замин норасида мегӯяд,

Хонаи Анварӣ кучо бошад?»

— Рост-дия! – гуфт Қодир, бепарво гуфт, хотираш парешон, хушаш ба дигар чой банд буд...

— Момои дунёя...

Гӯё ки омадани онҳо андаке Ромизро ором карда бошад, чеҳра кушода вонамуд мекард, вале дар дилаш дигар чиз буд. «Чаро сардор ин қадар маро бад дида бошад?» ба гапи Соҳиб ҳам бовар намекард, бовар намекард, ки одамон ҳама корашонро монда таги якдигарро кофта гарданд. «Чаро ба чӯрагии онҳо кас ҳа-сад бараду Нодир мо ҳамту чӯра гӯяд?». «Бад, бисёр бад, агар гапи кас ба даҳани мардум афтад, чои гурез нест... Ҳм... Хайр, ана навиштанд, «бад» гуфта навиштанд, чӣ шуд? Ҷанги байни китъаҳо не-ку! Золимон ба зердастонашон зулм накардаанд-ку! Фу!.. Сардор... Бегуноҳ бошӣ, чаро тарсӣ? Ҳақшиносон мӯйро аз ҳамир чудо кунанд... Ростӣ, ман ҳам метарсам, аз гап метарсам, аз гапи ноҳақ, миш-миши занона, аз талху пичинги аҳли театр ва аз онҳое, ки маро бад мебинанд...»

Ромиз нафаҳмид, ки Қодиру Нодир барои чӣ омада буданд ва чун баромада рафтанд.

— Фаҳмидӣ акнун? – хотиру хаёли ӯро парешон кард Соҳиб.

— Не.

— Мефаҳмӣ. Ягон рӯз мефаҳмӣ...

4

На садои мошинка мебаромад ва на садои кушодаю пӯшида шудани дарҳо. Маълум, ки кормандон рафтаанд, вале Ромиз менишаст; дар хонаи кӯрдуд менишаст. Ба сару рӯи ӯ, лабу даҳонаш ва дастану либосаш бӯи сигарет нишаста буд. Чун ба дуду бӯи чӯлида буд, ҳис намекард, ки то чӣ андоза ҳавоӣ кабинет вайрон аст. Аз восӯхтаи сигарет донаи тозаи сигаретро оташ меод ва мисли командире, ки аскарон талаф дода бошад, рӯи фарш қадам мезад ва алам аз дуд, дуди талх ва захролуди сигарет меситонд. Ӯ тирезаро кушод. На аз он ки дилаш ҳавоӣ тоза мехост, балки

гами касонеро, ки фардо ба кор меомаданд, мехӯрд... Тирезаро кушод. Барф меборид; пағаҳои калон-калони он батамкин сӯи замин мефуромаданд. Дар саҳни студия танҳо мошини директор меистод, ки торашро барф пӯшида, ронандаш дар интзории хӯчаин онро гарм мекард. Ромиз хеле нигарон истод, ки мошин равад, сонӣ барояд. Вале директор набаромад ва ронанда дилгир шуд, ӯ аз тиреза касе ӯро ишорат кард, ки моторро хомӯш карда, ба идора даромад. Ромиз восӯхтаи сигаретро рӯи барф андохт ва тирезаро пӯшид...

...Вале дар роҳ хайрон монд: Қодир Нодир аз ду бозуи Соҳиб дошта меистоданд. Муттақо барин. Дар паҳлӯ як «Жигули»-и сафед даруни чӯй қачпахлӯ зада буд. «Ҳеч гап не, Мулло-Соҳиб, худатон сихат мондед, шуд» мегуфт Қодир. Ва Соҳиб сар афшонд: «Кошкӣ ман мемурам... то гапи ӯро шунидана кошкӣ мемурам...» Ромиз ин муамморо намефаҳмид. Барои чӣ? То гапи киро шунидана? «Як мошин будааст-дия, одам не-ку!» дилдорӣ кард Нодир. «Ин хел мошина дар як моҳ меёбанд, ин кас ману шумо не...» ба чӣ маънӣ мегуфт, маълум набуд; Соҳиб маънии суханони Қодирро сарфаҳм менафт. «Мошини худам не-дия, мошини янгетон» аз гирия батар садо баровард Соҳиб.

— Хайрият аст, Мулло-Соҳиб? – наздик шуда пурсид Ромиз ва гумон кард, ки Соҳиб дар ҷавоб «Айби ту, барои ту шуда омадам, ин хел шуд» гуфт, вале айби беҳунари худ ва дар чунин ҳаво мошин савор шудани одами навомӯз. — Худатон сихат-саломат? – боз пурсид ӯ.

— Э, худам гӯр-ба... феъли янгета медонӣ-ку.

«Медонам» дар дил гуфт ӯ ва пеши назар овард, ки баробари мошинро дидан янгаи меҳрубон чӣ хел дастонашро ба миён гузошта, сӯи Соҳиб абрӯ баланд мекунад ва саропои ӯро гуфтаю олуда, ба хоки сияҳ яқсон мегардонад. Соҳиб аз ҳамин метарсад. Метарсад, ки «хунари мошингирӣ надорӣ, мошини муфтомадаро ӯҳда карда наметавонӣ» мегӯяд, албатта мегӯяд. Ин ҳарфҳое, ки миёни дигарон, назди шиносу ношинос мегӯяд, агар танҳо ба танҳо бошанд – Соҳиб медонаду янга. Янга чунон шӯрад, ки дар нифа банд шудани домони куртаро ҳам пай набурда, дастак зада, навозад; ҳай навозад ӯ шавҳарро, ки раҳми ҳамсоҷо ояд. Ва он қадар ки нашуд, пой чапашро ба ягон баландӣ: рави кат, рӯи курсӣ ва ӯ сари остона гузошта, оринчи чап рӯи зону ва дасти рост дар миён чун модапаланги хашмӣ сӯи Соҳиб наъра кашад. Вале ба ҷони Соҳиб... Соҳиб барои чунин характери мардона доштани янгари дӯст дорад, барои ҳамин янга «мур!» гӯяд, ӯ мурад.

— Хайр, мадад кунем, мошинро барорем, – бекор, тамошобин барин истодани онҳоро дида, гуфт Ромиз.

— Мулло-Соҳиб сари рул шинед, – духӯра гуфт Қодир. – Ё рафта янгари ҷег зада биём?

Соҳиб ба мадад эҳтиёҷ дошт, сухани Кодирро нашунида ангошт. Одамоне, ки чанҷолро хуш надоранд, одатан ҳамин хел худро ба карӣ зананд – яке аз роҳҳои осуда ва бемағал зиндагӣ қардан. Қодир, ки ба ҳар суханаш ҷавоб шунида ва аз гап гап баровардан одат қарда буд, аз чунин бепарвой ва беаҳамиятии Соҳиб хайрон монда, аз рӯи одат китф дарҳам кашид. Вале Ромиз ба гуфтугӯи онҳо аҳамият надода, аз дил гузаронд, ки ҳоло Хуршед лозим аст. Хуршеде, ки ба як зӯр задан як тарафи мошинро бардорад. Худи Ромизи сангбоз ҳам зӯри кам надорад, аз безъитбориаш вақтҳои охир баданаш ланҷ тобад.

— Ҳа, газ те, Соҳиб! – дасташ ба мошин ё мерасид ё не, садо қард Нодир. – Ҳа, газ!

— Ҳа! – садо қард Ромиз ва мошин ковок шуд, вале чархи ҳафто дар рӯи барф ҳамчу дар ҳаво давр мезад, заминро намеғазид.

— Зӯри беҳуда, таги мошин ба битон расидааст, чархҳо рӯи ҷӯй муаллақ, – ҳам шуда ва дида гуфт Ромиз.

— Мулло-Ромиз, шумо дар илми мошиндорӣ балад хастед? – шӯҳӣ қард Қодир.

— Оре, – ба ҳамон оҳанг ҷавоб дод Ромиз.

Қодир ба Нодир нигарист ва Нодир ба Қодир. Ҳарду ҳам табассум қарданд. Мазмун дошт нигоҳи онҳо, маънӣ дошт табассуми онҳо. Ва ин мазмуну маъниро ҳудашон мефаҳмиданд. Онҳо медонистанд, ки пештар аз ин хусус чӣ ҳарфҳои гузашта; дар ҳаққи Ромиз, рафтори ӯ ва қору бор ва гиру дори қорхона чӣ гуфтаанд. Худашон донанд...

Як мошини борқаш оҳиста лағҷида, андаке аз онҳо гузашта истод ва ронандааш фаромада «Чӣ шуд, муаллим?» гӯён ба Ромиз рӯ овард ва Нодир пешхезӣ қарда бо ишораҳои даст мошини ба ҷӯй афтидаро нишон дод, ки ронанда кӯр бошаду ин чизро набинад... Ронанда ба рафтори артистонаи Нодир хандид ва ҳам шуда ба паси мошин нигарист, Нодир низ баробари ӯ ҳам шуд: «Бинед, дидед?» Ронанда табассум қарда болои мошини баромада як тахтаи дарозро нишеб қард, ки Нодир гирад. «Ромиз, гиред!» гуфт Нодир ва андаке пушт рафт. «Ин чо биёред» ақл шуда гуфт Нодир, ки бо он тахта чӣ қор қарданро медониста бошад...

...Базӯр тахтаро зери чархҳо гузоштанд. «Ақнун худатон шинед» ба ронанда рӯ овард Нодир. «Ба умеди ин кас нашавед. Ин кас актёри хуб, вале ронандаи бад».

Ронанда боз як бор ҳам шуда дид, ки таги мошин ба бетон намерасад, баъд сари рул нишаст. Соҳиб чашм аз раҳи якқад, ки мошин дар тарафи ростии ҷӯи бетонӣ боқӣ гузошта буд, намеканд. Вай ба мошин менигарист ва аз он чо пеши чашмонаш завҷаи меҳрубонаш менамуд.

Оҳиста лағҷида ба роҳ баромадани «Жигули» ӯро ба худ овард.

«Акнун ҳамин мошина то хонашон бурда метед» – ба ронанда часпида гуфт Нодир. Ронанда табассум кард. «Не, ташаккур, миннатдор» гуфта Соҳиб ба ронанда наздик омад ва ҳамин вақт Ромиз тахтаи ронандаро бурда болои мошинаш партофт...

— Шин, Ромиз, – хоҳиш кард Соҳиб.

— Ҳа, мулло-Ромиз, ҳамроҳашон равед, аз янга узр пурсед, – илтимос барин гуфт Қодир ва Нодир ўро тарафдорӣ кард.

Мошин дуд бароварда, ҳаракат кард, Қодирӯ Нодир аз паси он механдиданд...

Ромиз на барои чанги янга, балки барои ҳамроҳӣ нишаст ва пеши назараш омад, ки ба чӣ сурат янга сӯи Соҳиб арбада мекунад...

5

Асаб вайрон бошад ҳам, имшаб Ромиз хуб хоб рафт. Сахт, бароҳат ва осуда хобид. Ў дербоз чунин хуфтан мехост, чунон сахт хобидан мехост, ки замин чунбад ҳам, хабардор нашавад. Сахт хоб рафт ва барвақт бедор шуд. Дар оғӯши Саида хобида буд, дар оғӯши Саидаи меҳрубон, беозор ва рамузфаҳм. Саида баробари аз дар даромадани Ромиз фаҳмад, ки табъи ӯ хуш аст ва ё нохуш. Аммо аз Ромиз чизе напурсад ва рафторе кунад, ки хилофи хоҳишу бозхости ӯ набошад. Рӯзҳои охир аз барвақт хобидан ва сангбозӣ накардани ӯ пай бурд, ки Ромиз хафа. Зеро одат шудааст, ки Ромиз бо хоб асаб ором кунад. Хола-мулло «Ба муллоҷон чӣ шудааст?» пурсад, Мулло-амак «Чаро мулло намедарояд?» мегӯяд. Саида намедонад чӣ ҷавоб диҳад. «Нее, нағз барин-ку» мегӯяд. Ромиз кӯшиш кунад, то ба Саида ҳолати рӯҳиашро нишон надиҳад, вале намешавад. Саида мефаҳмад... Ромиз табассум мекунад, шеър мехонад, месарояд, аммо намешавад; Саида пай мебарад... Ромиз аз «Шашмақом» мехонад. «Шохнома», «Ҳазору як шаб» ва «Шашмақом»-ро қуллаҳои дастнорас медонад. Махсусан баъди он рӯз, ки дар мурдаи Фиёс «Шашмақомхонӣ» карданд, ин шохқори-ро дӯсттар дошт, вале «Шашмақом» аз он рӯз не, балки аз рӯзи дафни як шахси обрӯманд дар байни мардум зиндатар шуд, дар ҳама ҷо – дар тӯю азо мехондагӣ шуданд. Шарофати як кас ҳам шарофат бувад, касофати як нокас ҳам касофат. «Шашмақом»-ро алҳол ҷавононе сарфаҳм нарафтаанд, ки ба «Ҷаз»-и хоричӣ дода шудаанд ва ба сарашон ташвиши дунё наомадааст, шодиро диданду ғамро не... Лекин мефаҳманд; ба воя расанд, камол ёбанд, дар хусуси зиндагӣ андеша кунанд, мефаҳманд... Пир, ки шуданд, мефаҳманд. Фаҳманд, ки «Шашмақом» бебаҳост... Ҳоло – вақти наҳор аз «Шашмақом» сурудӯ таронаҳо мешунавонанд ва Мулло-амак садр меравад.. Вай сухани ҳофизро хуб мешунавад ва сарфаҳм ба маънӣ меравад.

— Мулло-амак, дигар дар бораи Садафмоҳ ҳарф назадед-ку?
— Ҳа-а, Садафмоҳ сари фарзанд рафт... Ёдгораро худам калон кардам... – аз қайди таъсири «Шашмақом» баромадан нахоста, кӯтоҳ ҷавоб дод ӯ.

— Муллоҷон, шумо ҳам хона гирифта гурехта наравед, – ба гап ҳамроҳ шуд Хола-мулло, вале надонист, ки алами Ромизро тоза кард.

— Не-йё, хона диҳанд ҳам, бе шумо намеравем, зимистон он чою тобистон ин чо мешинем, – бо дили пур гуфт Ромиз ва магар ин гап бечо баромад ё барои баъзеашон сахт расид, ки хомӯш монданд. Мазмун, Мулло-амак ба ин гап бовар намекард, занҳо нигоҳ мекарданд, ки аз даҳони мардон чӣ гап мебарояд. Хола-мулло охи дароз кашид, аммо Саида чим буд. Фақат Ромиз медонист, ки ин сӯҳбати якдама ба дили ӯ ду алами хуфтари бедор кард; хайр, алами хона-ку кӯҳна шуд, вале алами пурасрори Ҷаҳоноро ӯро безобита кард. «Ёдгора ҳам намеояд» гуфт Хола-мулло, аммо сабабашро надонад. Ромиз донад, ки барои чӣ наояд, агар ӯ зудтар хона мегирифт ва аз «дарбонии» ин ҳавлӣ зудтар халос мешуд, Ҷаҳоноро чун пешин омаду рафт мекард... Ӯ нигоҳи Саидаро дарёфт, вале ин дафъа Саида ийгоҳи чашмони шавҳарро лакаторвор дошт, ки ба қаъри чашмони ӯ нигоҳ карда истод. «Ту чӣ асрор ниҳон медорӣ, Ромиз?» мехонд актёр. «Не, Саида, ман асроре надорам, ман нахоҳам, ки ту хафа шавӣ» ҳамин хел ҷавоб додан хост Ромиз ва чашмонаш чандон қувват накарданд, то нигоҳашро давом диҳад, гӯё як пардаи хунин пеши гавҳараки чашмашро гирифт, ки нури чароғ гулобӣ тобад ва чашмони Саида хунгирифта.

«Не, ман актёр не, ман ҳеч гоҳ актёр шуда натавонам, актёр – Соҳиб, актёр – Қодиру Нодир. Онҳо калиди забони ҳар касро ёфта тавонанд, вале ман – дузди нодон, қуфлҳоро бо пукт зада шикастан хоҳам ва гумон накунам, ки соҳибонашон аз садои пукт огоҳ гарданд. Ҳо, ман ҳеч гоҳ актёр шуда натавонам... актёр шуда метавонистам, ҳоло хона мегирифтам, обод ҳам мекардам ва аз хама муҳиммаш, ҷавонпир намешудам...»

— Ин қадар чӣ фикр мекунӣ, писарам? – аввал сурфид ва баъд пурсид пирамард, то ба фикри ӯ ҳалал нарасад. Аммо сурфааш ҳам, саволаш ҳам ба Ромиз сахт расид, мағзи сараш сӯхт, гӯё сими электрикро ба тори асабҳои ӯ ҳамроҳ карда бошанд. – А, чӣ алам дорӣ?

— Алам надорам, Мулло-амак, фикр мекунам, ки чаро ман артист шуда натавонистам...

— Боз аз ин зиёд чӣ хел артист мешавӣ?

— Калиди забони одамонро ёфта наметавонам...

— Яъне, рӯбоҳию маккорино? Ҷаминро гуфтан мехостӣ?

— Не, Мулло-амак, артистиро.

— Одамон баробари замона тараққӣ карда ин ҳама сифатҳо-ро дар якҷоягӣ «артист» номидаанд, яъне бо ҳар роҳу равише, ки хоҳад, гашта тавонад, мор ҳам шавад, маккор ҳам, гург ҳам шавад, рӯбоҳ ҳам...

— Фақат ростиро надонад.

— Ман гуру ин хел одам нагуфта будам, актёр ҳам шуданат мумкин, шӯҳрат ҳам ёфтанат мумкин, лекин умри рафта ва сихати гумкардари бо ягон баҳо баргардондан мумкин нест, хамин чизро эҳтиёт бикун, писарам... Ду чиз дили касро сабук кунад: ханда ва гирия. Ту гирифта наметавонӣ, баъзан биханд. Ҳама чизро ба дил гирифта гаштан бад ва зараровар аст. Оби чоҳро нагиранд, бигандад... Барои мард гиристан саҳт аст, вале баъзан хандидан савоб дорад.

— Ташаккур, Мулло-амак...

...Аммо Ромиз хандида натавонист, ки натавонист: «Ҳа-ҳа! Ваҳ-ваҳ! Қоҳ-қоҳ! Ҳӣ-ҳӣ-ҳӣ!» ва ҳама хандаҳоеро, ки бо чунин овозҳо тақлид мешуданд, ӯ донад ва тақлид карда тавонист, вале хандида натавонад. Ӯ мехост, ки як бор аз тахти дил хандад; чунон хандад, ки мадда ва губоре, ки дар дил дорад берун шавад, ӯ осуда гардад; бори гарони вазнинтар аз санги особ аз дӯшаш биафтад. Лек ӯ аз ханда тарсад; аз хандае, ки якбора ақли касро бибозад. Ҳақимону табибон гӯянд: «Дили кас гоҳ-гоҳ сих зада истад хуб; диле, ки ягон бор сих назада якбора сих занаву дард кунад, то фалаҷ барад». Аз ин рӯ Ромиз хандари машқ карданист ва дар зиндагӣ ҳам артист шуданист...

— Салом, муаллими азиз! – қасдан дари роҳбарро кушода фармуд Ромиз.

— Хум?

— Хум не, алейк бар салом, – ислоҳ кард Ромиз, вале нияти ӯ дигар буд; агар роҳбар ягон ҷавоби хуб гӯяд, хандиданӣ ва хуш муомила карданӣ буд, аммо дари ӯро пӯшида ва шояд аз кори кардааш завқ бурда бошад, хандида ба хучра даромад. Ҳар касе дар хучра буд, аз ҷумла Қодир, хайрон монд.

— Имрӯз аз рӯи роҳбар боз ду маълумот рафтааст, – дурӯғ гуфт Ромиз.

— Ту донӣ худо? Кӣ гуфт? Аз кучо шунидӣ? – аз ҳама пеш мароқ зоҳир кард Қодир.

— Ман – худам навиштам...

— Лекин аз ту гумонбар.

— Ба ман гумон, лекин ба шумо яқин.

Қодир аз ин гап баланд хандид, сурх шуд, сафед шуд, шишту хест, сигарет кашид, берун баромад, дарун даромад, аз тиреза нигарист, ба Ромиз гаштаю баргашта нигоҳ кард, дар дилаш гулгула афтод, забонаш хорид, чизе гуфтан ва ё пурсидан хост, вале мулоҳиза кард.

— Нодирро надидӣ, Ромиз? – окибат пурсид ӯ.
— Не, – ҷавоб дод Ромиз ва боз хандид.
— Аввалин бор мебинам, ки Ромиз ҳам хандад, – баробари ӯ хандада гуфт Қодир.

«Ана ин артист» аз дил гузаронд ӯ ва боз аз кори карда завқаш омад ва баъди он, ки Қодир боз гапашро такрор кард, ҷавоб гардонд.

— Дар сахна артист будан як пул, артисти зиндагӣ шудан лозим будааст.

— Шумо дар зиндагӣ ҳам артист, мулло Ромиз, кӣ ин хел хандада метавонад?

— Ҳоло ин машқ, хандидан дар пеш.

Қодир аз ин ҷавоб боз сушт шуд, дамаш дарун зад ва баъди хеле вақт саволро такрор кард: «Нодирро надидӣ?»

— Не, чӣ буд? Ягон гап доштӣ?

— Аз хандаат ӯро дидагӣ барин, зеро фақат Нодир ҳамин хел бемаврид ва беҳуда хандад.

— Хайрият, ки ман ҳамроҳи ӯ намегардам...

— Чӣ, мо гаштан катӣ ягон чизи якдигарро хӯрдём? Ҳамту мегардем....

— Барои ин не, шумо чӯраҳои нағз, хама ҳасад мебаранд.

— Мо ҳамту чӯра, чӯраҳои кӯчагӣ... – гапаш нотамо берун баромад ӯ ва фурсате нагузашта, баргашта, – мулло Ромиз, як дақиқа! – гӯён ангушт боло кард ва ӯро берун хонд. Ба долон баромаданд. – Росташро гӯӣ, Нодир ягон чиз гуфт?

— Не!

— Хайр, росташро гӯӣ.

— Не, охир... чӣ, ягон гап буд?

— Аз хандаат, аз гапҳои пичингомезат кас дар шубҳа меафтад.

— Артист. Ба ҳар ҳол курси режиссёриро не, курси актёриро тамома кардаам.

— Не-е, – Қодир рӯй гардонд, сигарет кашид ва Нодирро саҳт дашном дод ва боз аз хандаи Ромиз хавф бурд, – дилам ба ту месӯзад, ки беҳуда-беҳуда механдӣ. Худи ҳозир духтур рав...

— Ҳа-ҳаҳа!!! – баланд хандид Ромиз, ки тамоми долонро фаро гирифт, ҳатто дарҳо кушода шуда, сарҳо берун омада, боз дарҳо пӯшида шуданд ва ҳуди ҳамон рӯз овоза шуд, ки Ромиз ақл бохтааст. Ва вақте ки мардум аз кор баромада мерафтанд, шубҳаомез ба ӯ нигоҳ карда мегузаштанд.

Ромиз механдид, аммо сабаби хандашро намедонист. Ба хона ҳам хандон рафт, шаб хандид, нисфи шаб хандид, сахар хандид. Ва боз хандаи ӯро дар кор шикастанд:

— Ба Қодир чӣ гуфтӣ, Ромиз? – пурсид Нодир.

— Ҳеч чиз.

— Не, росташро гӯй?

— Ман ба ӯ хандидам.

— Аз номи ман чӣ гуфтӣ?

— Э мон... ӯ пурсид, ки Нодир ба ту чӣ гуфт, ман хандидам...

— Не, ту чизе гуфтаӣ, мо сахт чанг кардем, чунон сахт, ки ба назарам, дигар оштӣ намешавем... Ӯ гап занад ҳам, ман гап намезанам, гап якта. – Нодир чанд тангае, ки дар кисаи пичакаш буд, чиринг-чиринг кунонд, – Ба гумонам, ки ту гуфтаӣ.

— Ӯамун гумон ҳисоб не-дия...

«— Рафиқ Рабиев, ба назди директор!..»

— Яқ дам ист Ромиз, ту бо ҳамин директор ягон гап дорӣ, ту катӣ нағз, доим ҷеғ зада маслиҳат мекунад, ба худо ки ягон гап дорӣ...

Ромиз хандид: «шумоёнро мефурӯшам...» ва ҳамон зайл «хурсанд» назди директор даромад. Салом накарда ва чизе напурсида даромада нишаст. Директорро сар ҳам, варақҳои пароканда зери оринҷо буданд ва ба онҳо зехн мемонду зехн. Хеле истод, тахмин, сухани Ромизро мунтазир буд. Вале Ромиз хапу дам.

— Имрӯз чанд маълумот рафт? – якбора пурсид директор.

— Маълумотҳо дар дасти шумо, ман аз кучо донам!.

— Дирӯз дуто, имрӯз чандто?

Ромиз зуд фаҳмид, ки гапи бофтаи дирӯзаро ба ӯ расонданд.

— Хӯхӯ-хӯ, ха-ха-ха! Оварда расонданд? Маълумоти имрӯзаро ҳам аз ҳамонҳо пурсед...

«...Фақат ту, фақат ту метавонӣ ин корро кунӣ, Ҷаҳоноро!» фарёд зад Ромиз ва аз садои баланди худ бедор шуд. Хона торик буд ва шабаҳҳо пеши назараш омада, дар шифти пасти ҳучра гардиш мекарданд. Ӯ дар ин ҳучра танҳо, воҳима гирифташ ва бисёр меҳост дар ин шаби ором ва хомӯш, ки чанд будани соатро ҳам намедонист, Ҷаҳоноро назди ӯ бошад. Бошад ва чунон ки лаҳзае пеш меҳрубон буд ва ҳуш мегуфт, ҳамон зайл ӯро навозиш кунад ва дил бардорад. «Кучоӣ ту, табиби ман, ҳакими ман?» аз дил гузаронд ӯ ва оҳанги бархеста, аз хона баромада, ба ҷустуҷӯи ӯ рафтаниро кард. Аммо чун аз девон пой нишеб кард, бемадор будани онҳоро ҳис кард; пой пой худаш набуд. Даст-даст карда хабар гирифт, ки ҳоло пой дорад, вале пой мадор надорад, ки ӯро то манзили Ҷаҳоноро расонад.

Хоб парид. Андешаю ҳаёл дошт. Ӯ баъзан хафа шуда монанди шоирони пешин ҳама бедодӣ ва нобаробариро аз «дунё», «гардун», «гунбади фалак» медонист, имрӯз яқин дорад, ки ҳама «бедодиҳо» аз дасти инсон аст. Ҳо-о, ҳама чиз, ҳар неку баде, ки аз кас ба миён ояд, аз дасти инсон аст. «Инсон бошууртарин ҳайвон ва ҳайвон бешууртарин инсон», ҳулосаи андешаҳои ӯ чунин; ҳайвонҳо гап

зада натавонанд ҳам, бисёр чизҳоро фаҳманд; баъзеашон аз пеши худ ва баъзеашон аз таълими одамӣ. Ин чизро Ромиз ҳазорҳо бор хондааст, садҳо бор аз филмҳо дидаю шундааст, вале одамиро ислоҳ кардан саҳт будааст.

Ў дар дили шаб хоболуд фикру хаёл кунад, вале нафаҳмад, ки чӣ андоза барояш зарар дорад, дилашро дардманд гардонад, пираш кунад. «Бигузур, бигузур дилам дардманд шавад, чӣ лозим диле, ки дил набошад, дард накунад ва дилеро ба даст оварда натавонад?... Чӣ лозим умре, ки самар надошта бошад? Бигузур нобуд шавад он дил, бигузур кӯтоҳ шавад ин умр!..» Баъди хулосаҳо оинаи рӯи мизро бардошта худро дид. «Наход, ки ту девона шуда бошӣ?» пурсид аз худ ва дурусттар нигоҳ карда чаккаҳои сафедашро дида, дилаш фуру рафт: «Барвакт нест, бачча?» пурсид аз худ, вале ҷавоб дода натавонист. Бо вучуди он ки лаҳзае пеш ба умри бесамар кӯтахӣ мехост, дилаш таҳ зад: «Барвакт, ҳеч кор накарда... Хуб не... Тамоман хуб не... Мақсаду мурод ин набуд... Ҳо, ин набуд мақсаду мурод. Аз дар даромада аз дарича баромада рафтан мисли он аст, ки тифлро дар шиками модараш кушта бошанд. Гарчи роҳи умри инсон чунин бувад: аз шиками модар ба шиками модар – замин. Бояд аз зиндагӣ ҳаққи худро биситонд, аз бедодихо доди худро гирифт». Вале Ромиз ин корро ба сомон расонда натавонад. Гарчи шиораш – «мубориза» ва бо бедодихо оштинопазир, вале фикраш дигар: ба инсоф ва заковати одам ҳавола кунад. Акнун фаҳмидааст, ки хатои асосиаш ҳамин аст; аз ҳама баробар инсоф талабидан хатост. Мардум маънии одаму оламу ба таври худ фаҳмидаанд ва барои ҳамин «як рӯз бошу хурӯс бош» гӯянд. Ҳо, «як рӯз бош», вале дар ин як рӯз ҳаққи шастсола биситон. Зеро умр як рӯз аст; дигар рӯзҳо такрори он. Чун аз дар дароӣ, то ба дарича расидан бинигар, ки дар ин масофа чӣ чизҳо сари роҳат ҳаст? Чун дар ин роҳи кӯтоҳ ва фурсати танг ин чизҳоро аз худ карда натавонист, бидон, ки ҷуз ҳок косаҳои чашми туро чизи дигаре пур карда натавонад. Ў барои моли ҷаҳон парво, талаб ва дилкашолие надорад, вале ба орзуяш нарасад, пурармон меравад.

6

Ўро кинорежиссёри номдори тоҷик дар зерини воишҳо ва байни гулбуттаҳои урён, ки онҳо аз табиат ҷон ва равони тоза умед дошанд, мунтазир буд. Қадам мезад, андеша мекард ва аз худ мепурсид: «Агар хато карда бошад?» Баъзан режиссёрон аз нави-сандагон ҳам одамшиностар бошанд, вале саҳт хато ҳам кунанд, хатон аввали кор ошкор шавад, хуб, вале миёни корро шиканад – бад. Наход режиссёри пуркор аз байни ин қадар актёрони хонда Ромизро боло гузошта бошад? Ромиз ҳам ҳамин чизро фикр

кунад ва донад, ки режиссёр ҳама саргузашти ўро донад ва шояд аз воқеаҳои имрӯзаи телевизион ҳам огоҳ бошад. Ў ба дарвозаи кикостудия наздик шуд ва аз дарбон рухсат гирифта, хуччат намуда, даромад, вале дилаш беқарор буд, ки ўро хушрӯякак аз дариҷа гусел кунанд.

— Ассалому алейкум! – ба режиссёр салом дод Ромиз, вале тамаллуққорӣ накард. Ҳамту оддӣ салом дод ва интизор шуд, ки ў чӣ гӯяд. Ў алейк гирифт саломи ўро ва рост ба чашмонаш нигарист. Ромиз низ чашм аз чашми ў барнагирифт, гӯё фаҳмид, ки режиссёр имтиҳонаш кунад. Ҳар ду хомӯш мисли хирсу сайёд ба чашмони ҳамдигар нигаришанд. Чашмони хаёлманди Ромиз, ки ба ин зайл нигоҳҳои дуру дароз одат карда буданд, мижа назаданд ва режиссёр низ хирсифат тоқатовар буд, вале якбора мисли хирсе, ки чашми сайёд чашмашро бурда бошад, наъра кашид – баланд хандид ва даст ба китфи Ромиз саҳт зад. Ромиз начунбид, гӯё ин шарти дуҷоми имтиҳон буд, вале ҳуди Ромиз ин чизро надонист. Режиссёр боз баланд хандид ва танҳо ҳамин вақт Ромиз табассум кард.

— Мегӯянд, ки ту бисёр хандон шудаӣ? – пурсид режиссёр.

— Рост, ду-се рӯз боз...

— Чаро?

— Маҷбур карданд, ки хандам.

— Вагарна намехандидӣ?

— Не...

Паҳлӯи ҳам қадам мезаданд. Режиссёр андеша мекард, мазмун, ҳоло ҳам ба хулосае наомада буд. Вале Ромиз интизор, ки чӣ мегуфта бошад.

— Фаҳмидам, ки Маскав мерафтаӣ?

— Барои чӣ?

— «Рӯдакӣ»-ро мебурдаӣ.

— Хабар надорам...

— Ҳамин хел гап ҳаст... Хайр, нагз... Ку рафта биё...

«Масъаларо норавшан монд режиссёр ва баъд ин чиз ба ў чӣ дахл дорад? Магар аз ин чиз филм бардоштанист? Чаро не?...»

— Барои ҳамин чег зада будед? – беихтиёр пурсид Ромиз.

— Не-е, – овозаш ларзида ҷавоб дод ў ва худро бой надода, афзуд: – Барои Хуршед... Ў Сӯҳроб шуда метавонад?

— Метавонад! – катъӣ гуфт Ромиз.

— Рост, бояд тавонад...

— Метавонад, ман – кафил... – гуфт Ромиз ва дар дил мепурсид, ки чаро ин чизро бо ў маслиҳат мекунад. Ў одами номдор аст ва маслиҳатгарони зиёде дорад. Чунин маслиҳат карданаш... ростӣ, касро ба ташвиш мононад. – Мехмонҳо рафтанд?

— Рафтанд.

— Кӣ Рустам шуд?

— Холо маълум не...

Ромиз ба пурсидан пурсиду баъд пушаймон шуд. «Лозим набуд». Баъд аз рӯи одат сар боло кард ва осмони нилгунро дид, ки дар ягон гӯшааш ғуборе ё абре набуд. Одатан, чунин рӯзро «Наврӯз» ё «Сари сол» гӯянд, вале холо то Наврӯз бист рӯзи дигар ҳаст. «Наход барои Маскавравиамро гуфтан ва ё Сӯҳроб шудан ё нашудани Хуршедро донистан чег зада бошад?.. Не, аз фикраш гашт...»

— Ман мефаҳмам туро, Ромиз, – ўро як қад парронд режиссёр, ки андешаҳои ниҳониӣ ўро дарёфта бошад. – Фикре, ки ту дорӣ, сомон карданаши кори осон не... рӯиност мегӯям; гумон нақун, ки режиссёрон кӯтоҳандешанд... Не, чизе ки ту фикр мекуни, мушкил...

— Ман чӣ фикр мекунам? – гӯлпурсӣ кард Ромиз..

— Мехоҳӣ, ки Эзоп бошӣ, шох Лир бошӣ, Рӯдакӣ бошӣ ва баъд Рустам бошӣ?..

— Устод! – кӯдақвор ва ғайририхтиёр хитоб кард Ромиз ва хост дар ин сахни васеъ, ки ҷо-ҷо барфҳо хобида ва ҷо-ҷо кошяҳо об шуда аз шуои офтоб ҷило медиҳанд ва мисли сахнаҳои баъзе филмҳо орому хомӯш, режиссёри номдорро оғӯш карда бӯсад, вале боз худдорӣ кард; зеро яқин дошт, ки бо ҳамин калимаи кӯтоҳ, ки ҳазор сол боз бузургон эҳтироми ҳамдигарро медоранд, дар дил чӣ доштани дар забон чӣ оварданро ба ў фаҳмонад ва гумон кунад, ки марди пуррапайкари хандонрӯ муроди вайро фаҳмид. Худи ў низ аз ин ҳарф дар фикри амиқ рафт.

— Ҳамаи инҳо будан натавон, хама умр некӣ кардан натавон ва ба ҳамаи некиҳо некӣ дидан натавон... – ҷавоб мехост, ки хомӯш монд, аммо Ромиз чизе нагуфт, гӯё гапи дигар лозим набуд, – Замони мо дигар, талабамон дигар, идеаламон дигар.

Режиссёр барои Ромиз гапи бисёр нагуфтааст, вале Ромиз гумон кунад, ки кам ҳам нагуфт, бо ин сӯҳбати кӯтоҳ ва ростую сариҳои ў хама гапро гуфт, актёрро мутеъ кард. Ромиз аз гурури фаромадааст ё чунин муомилаю муносибати падаронаро надидааст ва ё ҳамин шабу рӯз ба чунин суҳанҳо эҳтиёҷе дошт, ки об шуд, гардан фаровард ва ҳатто чӣ ҷавоб гуфтанро надониста «Ташаққур устод» гуфта боз интизори суҳани ў шуд.

— Замона бо ту насозад, ту бо замона бисоз! – насихат буд, ҷавоб буд ё барои худ буд, ки бо тақтею оҳанги кадамгузориаш гуфт режиссёр ва Ромиз ба худ кашида сар андохт. Режиссёр пай набурд ва надид, ки Ромиз баробари сар ҳам кардан чӣ сурху сафед шуд ва боз нафаси амиқ гирифта дами худро рост кард ва арақи пешони зери телпакашро (як ангушт дароварда) рӯфт. «Ба рӯй-додҳои телевизион ишора мекунад» аз дил гузаронд ў ва ҳаёлаш, ки режиссёр ба ў рӯ меорад, «хайр» гуфта даст дароз мекунад ва бо ҳамин масъала тамом ва норавшан мемонад. Як вақти дигар

режиссёру Ромиз бисёр гап мезаданд, вале холо ҳар ду сухан намеёбанд, ки хомӯш ҳастанд ва ё режиссёр аз чизе ибо карда, баъди андешаю мулоҳизаҳои дуру дароз як-як мепартояд:

— Ку, Маскав рафта биё...

7

Аз сӯхбати оиҳо дере нагузашта ўро ба Вазорати маданият хонданд. Худи вазир ўро даъват кардааст. Ромиз гумон кард, ки ягон гап шудааст ва ё ўро ба театр бозгардонидан хоҳанд. Ва то даме ки Ромиз бо вазир рӯ ба рӯ наомада буд, фикр мекард, ки чӣ мегуфта бошад. Ў муомилаҳои хуби ўро, одами хуб, бофаҳм, санъатшинос, дурандеш будани вазирро ва пургазабу шерсифат буданашро низ донад, аз ин рӯ тамоми роҳ андешаю муҳокима карда меравад.

— Вазир маро дидан хостаанд, – ба котиба арз кард Ў-

— Ба Совмин рафтанд.

— Афсӯс... чизе нагуфтанд?

— Не...

— Афсӯс... – ва баъди ин се бор «афсӯс» гуфта аз дар баромад.

— Ягон гап шудааст?! – аз пас садои котиба омад.

— Не, худам намедонам, ки...

— ...шуморо кучое фиристодани... – давоми гапи ўро гирифта гуфт котиба ва ўро боздошт.

Котиба бори дигар ба қаду қомати Ромиз, қиёфаи чиддӣ ва чашмони маҳзуни ӯ нигарист, гӯй аз қаъри чашмонаш чизеро дарёфт, ки дигар саволу ҷавоб накарда, дарро пӯшид. Ромиз, ки фикру андешааш ба дигар чизҳо банд буд ва ба қавли ҳудаш «боқимондаи мағзи сарашро ба масъала ва андешаҳои беҳуда сарф мекард», аз ҳаёлаш ҳам нагузашт, ки ин нигоҳи котиба чӣ маънӣ дошт ва ҳатто гумон ҳам накард, ки ӯ чизеро медонисту нагуфт. Вай аз ошёнӣ боло ба паст фаромад ва мунтазири омадани вазир шуд. «Чӣ гап дошта бошад?» аз худ пурсид ӯ. Ва ғайриихтиёр як фикр ба сараш давр зад: «Чаро ин қадар Қодир Нодир рӯ ба рӯ истода гап мезананд? Қодир тез шуда оташ гирифта ва мисли аспӣ бекарор пойҳояшро бардорӣ мон карда гап мезанад ва Нодир фақат бо ишораи дастҳо (ишораи сар не, гап не), бо ишораи дастҳо гапи ўро тасдиқ карда ва хандида, шикамашро дошта, мисли гимнастҳо ба паҳлӯ хаму рост шуда, ўро ангезу бардор диҳад, то гапашро гӯяд». Гапи онҳо бештар ба маслиҳат ва машваратро монад, вале чун касе ба наздашон ояд, ба латифаю зарофатгӯӣ гузаранд ва чунон ангоранд, ки дар ин шаҳр аз ин ду нафар оқилтар, фозилтар, адофаҳмтар касе нест. Ҳар ду ҳам ғайбати ҳамдигарро кунанд. Дар сар шона зананд аз тағ фона.

Садои бозистодани «ГАЗ-24»-и очранг Ромизро аз банди хаёл озод кард ва ӯ дид, ки вазир аз мошин баромад. Ӯ аз курсӣ хеста, ба салом омода истод.

— Ҳа... салом-салом! – хурсанд ба саломи Ромиз алейк гирифта даст дароз кард вазир ва ба китфи ӯ даст монда андаке пеш тела дод, ки хамроҳи ӯ дарояд ва Ромиз «марҳамат» гуфта, ӯро пеш гузаронд ва аз паси ӯ даромад. Аз муомила, ваҷоҳату рӯхияи вазир пай бурд, ки кор хурсандӣ орад, вале ҳоло чӣ буданаш аён нест.

— Корҳо чӣ тавр? – қабо овехта ва кулоҳ болои он монда пурсид вазир.

— Бад не, муаллим.

— Дар телевизион чӣ гапҳои нав?

— Гапи нав нест, – андаке сушт шуда гуфт Ромиз, гумонаш, ки вазир аз ҳамаи он гапҳо боҳабар аст ва ӯро ба бозпурс чег задааст. Не, вазир ба ӯ чӣ гапе дорад, Ромиз актёр нест, режиссёр аст ва дигар дар системаи Вазорати маданият кор намекунад.

— Ха-айр, – мад кашид вазир, – баргашта ба театр биё.

— Ба кадом театр? – хайрон шуда пурсид Ромиз.

— Ба театри худат кор кардагӣ.

— Не, муаллим, ман... Агар хоҳед ба театри русӣ...

— Хайр, боз хуб, хеле хуб... Набошад ин масъаларо ҳал кунем, – гӯён вазир аз папка коғазеро баровард ва айнак монда нигоҳ кард ва боз ба Ромиз рӯ овард: – Тайёриатро бин, чӯра, – хандида ва шӯхиомез гуфт ӯ. – Моноспектакли «Танҳой»-ат ба Маскав меравад... Ина бин-а, «Танҳой» ба кучоҳо меравад. Боз мегӯянд, ки каси танҳо ҳеч қор карда натавонад. Ҳамааш гап будааст, як кас ҳам метавонистааст бисёр қорҳо кунанд... Лекин тайёрии зӯр дидан лозим...

Гумон меравад, ки дар ин солҳои наздик ва умуман бо Ромиз коре ва харфе нашуда ва он чизеро, ки ӯ орзӯ дошт, ёфт; аввал худашро шинохт, худашро дарёфт, сонӣ чизи хостаашро. Барои ин аз ҳамон каси ношиносе, ки раҳнамо барин ҳамвора пешопеши ӯ мегашт, миннатдор аст. Ромиз гӯё маҳз ҳамин чизро мехост, барои ӯ чизи дигар лозим набуд; дар республика ӯро мешиносанд, вале ӯ боз мехост, ки дар саросари Ватани паҳновар ӯро шиносанд; ӯ намунаи санъат ва адабиёти олии халқашро ба дуриҳо, ба майдонҳои фароҳ бубарад; бо садои баланд қор занад ва хунари олии бинамояд, ки дар бешаҳои дур ҳам палангони хуфта ҳастанд... Ҳолиё ӯ дар хона ҳам, дар роҳ ҳам, дар хобу бедорӣ ҳам ҳамин чизро фикр мекунад ва ҳар рубой, ҳар байт, ҳар мисраъ ва ҳар калимаро чун ифода карда, то ба шунаванда расониданашро дар сару забон ҷо ба ҷо мегузорад. Масъулият дигар, тамоман дигар

аст; дар бораи шеърҳо ва ҷо ба ҷо гузориҳои онҳо ва басту банди намоиши «Танҳой» фикр мекунад. «Фаромӯш шудааст, аз ёдҳо рафтааст; ман гумон карда будам, ки дигар касе ин чизро ёд намекунад... Тилло зерӣ ҳок ҳам нобуд нагардад... Мукофоти ман ҳамин, бас аст барои ман...» – ӯ чандин бор шеърҳо аз назар гузаронид ва оқибат дар вараке чунин нақша кашид:

1. Хуснобод. 2. Бухоро. 3. Бозгашт.,

Акнун ӯ бояд моноспектаклашро ба кулӣ дигар мекард.

Ва рӯзи дигар ӯ бо чунин фикру андеша ба кор рафт. Саҳари барвақт Қодир Нодир шахмат бозӣ мекарданд. Ромиз салом гуфту вохӯрдӣ кард ва бинишаст. «Чаро инҳо ин қадар ба кабинетӣ мо медаромадагӣ шудаанд? Нодир-ку норозӣ рафт, чаро боз ин вақтҳо зуд-зуд давр занад?.. Ӯ дигар бо Қодир гап намезанам, гуфта буд-ку?»

— Гардед! Ман ҳамту намомонам, – ба Қодир мегуфт Нодир, – ё гашта ба ҷоям меоям ё расвоии инҳоро мебарорам.

— Эҳ, гардед-е, аз паи ҳамин гапҳо мегардед, ин ҷою он ҷо чӣ фарқ дорад.

— Ии, канӣ шумо равед.

— Ҳозир меравам, худо якта бошад. Ҳозир меравам, лекин маро намефиристонанд.

— Вақташ ояд, мефиристад... Шах! Мат!

— Не-не, истед-истед, ман гашти дигар кунам.

— Не шуд, бозӣ якта.

— Хайр, шуд, мо чӣ бой додем?

— Не шуд, тамом, – гӯё мошин бурда бошад, мегуфт Нодир.

— Мо чӣ бой додем? Шутур?

— Шумо ҳеч чиз бой намедихед, шуд, тамом! – ва ин гапи ӯ ба Қодир киноя расид. Як ба Нодир нигоҳ карду баромада рафт. – Ман ба инҳо нишон медиҳам, – рангаш қанда ва чашмонаш бечо шуда гуфт Нодир.

— Ба кӣ? – қасдан пурсид Ромиз.

— Ба ину директораш, игвои ҳамин катӣ мана ба он ҷо гузарониданд. Ман ҳамту намомонам, – гуфта Нодир аз паи Қодир баромад ва муддате гузашту Қодир даромада Нодирро пурсид:

— Кучо рафт?

— Аз паи шумо баромад, – гуфт Ромиз, вале аслан ба ҷои ин гап дигар чиз гуфтан мехост, ўро дашном додан, ҳақорат қардан мехост ва боз мехост, ки ба чунин ҷўрагӣ марг хонад. Ӯ боз баромад, вале Ромиз аз паи нақшаи моноспектакли худ шуд, тарҳ кашидани буд, вале ҷои онро суханони андаке пеш гуфтаи Нодир гирифт: «Ман ҳамту намомонам, ба ину ба директораш нишон медиҳам» садо дод гӯши Ромиз. «Худаш маълум-ку, инро доништа директор ўро «пеш» кард-ку. Боз чаро домони маро медорад? Ҳм... аҷиб, лекин ҳамту намомонад, хас рӯи об мебарояд?»

— Ман СК меравам, – девонаавзоъ аз дар даромада гуфт Нодир.

— Чаро ба ман мегӯӣ? – қасдан пурсид Ромиз.

— Ба кӣ гӯям, ту ҳамкорам, чӯрем,..

— Кай боз?

— Ҳама вақт.

— Аввалин бор мешунавам.

— Не, чи-ба ҳама вақт. Ана мебинӣ, гашта ба чоям нагиранд...

— Чим, тиш!.. – ангушт ба лаб рост зери бинӣ гузошта артиствор, ворида кабинет шуд Қодир. – Чим, рафикон. Кори хуб нашуд.

— Чӣ-чӣ? – бештар чалб шуд Нодир.

— Ба идора аз боло комиссия омадааст. Аризаю шикоятхоро медидааст.

— Наход? – боз дахл кард Нодир.

— Наход! Кӯдак барин, як бор одам шуда ба қору бор назар кунед, – неш задагӣ барин гуфт Қодир.

— Ин гапи дигар! – қасдан гуфт Нодир.

Аммо Ромиз ба баҳсу мунозираи онҳо шарик нашуд. Ба назараш найрангбозӣ намуд. Ва чӣ шуд, ки яқбора Қодир ба ситгарекашӣ даромад ва дар як лаҳза кабинетро пур аз дуд кард. Баромаду даромад, даромаду баромад, парешон, зери куртааш кайк даромадагӣ барин, ва ҳар боре, ки ӯ баромад, Нодир як гуррида мемонд: «Не, ман ҳамту намомонам».

— Рафиқ Рабиев, ба кабинети сармуҳаррир! – аз дар гуфта баргашт котиба ва Ромиз ҳайрон шуд, ки чаро ба кабинети сармуҳаррир.

Ромиз филфавр нарафт, таҳаммул кард, фикру мулоҳииза ронд, ба назари худ, ба баъзе саволҳое, ки аз рӯи гуфтаи директор бояд мешуд, ҷавоб тайёр кард ва баъд хеста рафт. Салом дода даромад. Одамони ношинос буданд он ҷо. «Комиссия». Ромиз онҳоро намешинохт ва шояд онҳо ҳам Ромизро. Истинтоқ сар шуд:

— Шумо чӣ хел исбот мекунед, ки зани Алиев сценарияхоро худаш нанавишта пул гирифтааст? – пурсид як марди хароби парзадарӯ, ки нӯги гӯши чапаш андаке пучидагӣ буд.

— Шумо, рафиқ Рабиев, чӣ хел исбот мекунед? Аввалаш ки зани рафиқ Алиев синфи ҳаштро тамом карда хату савод надорад. Сониян... А!

— ... – зӯямаш гирифта ҷавоб надод ӯ.

— Мо одами бекор нестем, гап занед?

— Мо ҳам одами бекор нестем, – тег қашида гуфт Ромиз ва бархеста баромад. Ва он тарафашро надонист, ки комиссия чӣ гуфт ва чӣ кор кард. Ӯ, ки дар умраш дашномро намедонист, пургазаб худ ба худ дашном дода, касеро ҳақорат карда аз дар даромад.

— Ҳа? – гӯё то омадани ӯ интизорӣ кашида бошад, пурсид Нодир.

— Кадом зангар аҳмақиҳои ӯро навиштаасту ӯ аз ман домангир...

Ромиз ҳам ба сигареткашӣ шурӯъ кард, вале ҳеч токат карда натавониста, сигарет дар даст шараккос дари директорро кушода даромад. Ва ҳайрон шуд. Директор пурташвиш ва парешон не, балки хандон буд ва дар наздаш ҳамон марди парзадарӯ, ки лаҳзае пеш ӯро дар кабинети сармуҳаррир истинтоқ кардани буд, нишаста чизе мегуфт ва Алиев механдид.

— Андак! – гӯё Ромизро аз даромадан боздоштанӣ шуда гуфт ӯ.

— Ҳамин? – ба он марди парзадарӯ ишора карда пурсид Ромиз, – Комиссияят ҳамин? – гуфт Ромиз ва аввала барин дарро шараккос занонда пӯшида баромада рафт ва аҳд кард, ки дигар ҳеч гоҳ ба ин идора барнагардад. Вале аз ошӯнаи яқум баргашта боз ба идора даромад ва дид, ки ҳоло ҳам Қодир Нодир он чо баҳс мекунамд ва баробари даромадани ӯ «Чӣ гап? Чӣ гап?» гуфта аз чо хестанд. – Ини очаи аризабоз гап! – онҳоро ба чояшон нишонд Ромиз ва аз чевон коғаз бароварда навишт:

«Ба раиси Комитети телевизион ва радиошунавонӣ
Б. Шарофов, аз сарреж Р. Рабиев.

АРИЗА...

Ва фикр кард, то чӣ нависад. Ҳамту оддӣ навишта маро аз вазифа озод бикун, гӯяд ва ё тамоми ҳамокати ӯро дарч карда, аз ин бедодихо мегурезам, гӯяд?

— Чӣ-чӣ? Чӣ навиштан мехоҳӣ? – баланд шуда гуфт Қодир.

— Баччаи шикояту ананимканавис мурад, менависам, – сангро санг мешиканад, гуфтагӣ барин, саҳт омад Ромиз.

— Нағз! – ба чояш фуру нишаста ва аз саволаш пушаймон шуда гуфт Қодир.

Ва Нодир ба Ромиз нигаристу ба Қодир. Гӯё ӯ чизеро медонист ва фақат рамуз мегирифт.

Қодир боз ӯро парешонтар ва асабитар кард. Ва ӯ бо сигарети оташдораш байни варақи аризаро сӯроҳ ва баъд онро байни чангол маҷак карда, бархеста онро ба куттии пушти дар партофт ва девонаавзоъ баромада рафт. Мошинисткаҳое, ки дар хонаи берун менишастанд, аз ин рафтори ӯ дар ҳайрат монданд. Дар ҳақиқат имрӯз ӯ на актёр буд ва на режиссёр, балки як нафар ваҳшиё менамуд, ки ӯро ҳамчун Тарзан¹ аз ҷангал дошта оварда, туро одам мекунем гуфта, фирефта бошанд ва ӯ аз ин одамҳо дилаш монда, тарк гуфта, боз ваҳшисурат ба ҷангал баргашта бошад, аз дари

1. Ишора ба филми «Марги Тарзан»

калону вазнин, панчарадор ва дутабакаи даромадгоҳи телевизион баромад ва гӯё бо як ҳаракат бори гарони олабро барои худ сабук мекарда бошад, гиребони пушти плашро бардошт. Аз дили ӯ дашном ва нафрин меборид, вале онро ба касе гуфта наметавонист. «Мо бузург шудаем, шастсола мешавем, одам шуданӣ, ҳокимиятро ба даст гирифтаем, рӯ ба рӯ шишта кор мекунем, вале якдигарро намешиносем... Вакте ки дар аэропортҳо ба самолётҳо шиштани шуда, аз гузаргоҳҳо мегузарӣ, асбобҳо нишон медиханд, ки тилло дорӣ ё не, вале ягон асбобе нест, ки дили касро нишон диҳад, асбобе нест, ки дилу нияти шахсони рӯ ба рӯро ба ҳамдигар фаҳмонад; муттаҳамро нишон диҳад. Барои ҳамин дили инсонро мураккабтарин механизми гуфтаанд. Барои ҳамин омӯхтани нисонани дили инсон кори осон нест. Агар ҳамин зайл асбобе мешуд, ки ҳама нияту андешаҳои одамиро нишон медод, боиси ин қадар тақал ва макру ҳиял набуд... Рост, ҳамон вақт ҳам он асбобро одам идора мекард...»

Ромиз гумон кард, ки дирӯз барояш ибтидои ҳаёти нав, рӯзи нав буд, ба дилаш ҳавои Наврӯз ва бӯи баҳор омад; гумонаш, ки тамоми уфуқҳо, ки доим қабат-қабат шуда як пардаи сиёҳи қатрониро нишон медоданд ва касро сӯи ноумедиҳо мекашиданд, барҳам хӯрданд, пардаҳои сиёҳ аввал аз ҳамдигар ҷудо ва дур гашта, ранги хокистарӣ, кабудчатоб, нилӯй ва баъд ранги шаффофу софро гирифтанд, инак ӯ дар паси ин пардаи харир, ки бо андаке нафас ларзиш меҳӯрда бошад, дунёи дигар, ситораи одамони нек, устои бузург, кинорежиссёр, вазир ва бисёр касонеро медид, ки менамуданду ғайб мезаданд. Ба назараш ҳамаи ин дар ҳаёл ва торҳои асабаш буд, ҳамаи ин қублаҳои рӯзи боронӣ, шабаҳо, ҳаёлҳо, орзуҳо ва он чизҳое, ки ҳама вақт барои кас муяссар намешавад. Айнан мисли дирӯза, ки ҳамин уфуқи нав, – «уфуқи барор» пеши рӯяш омада буд. Ва ӯ ҳаёл кард, ки баъди ду даъвату хоҳиш – Рустам шудан ва Рӯдакӣ шуда ба Маскав рафтан – харгиз барои кас нохуши пеш намеояд ва ягон чиз садди роҳ намешавад. Вале имрӯз аз пагоҳи барвақт ин кор сар шуд ва ташкилӣ будани онро ӯ муайян карда метавонад. «Бояд бо кори худ ҳисобу китоб кунам». Баъди андешаҳои зиёд хулоса баровард ӯ ва то хона нарасида аз фикраш гашт. «Дар ин вазъият ариза додан хуб нест; аввал бояд исбот кард, ки кор кори кист...» Вале ин чизро бо ягон каси қонундон – юрист ё каси пурдидаю пурдон маслиҳат бояд кард: дар ҳамин лаҳза Ромиз худро ҳақир, нодон ва гумроҳ дарёфт, ки зиндагӣ аз фарди худ бисёр чизҳоро дархост мекардааст ва барои онро аз бар қардан умр ва хиради кас бақо накунад. Кӯтоҳ аст умри одамӣ, коста аст хиради инсон. Замона ҳама чизро омӯзад, мактаб ҳама фанҳоро таълим диҳад, вале кас онро аз бар қарда натавонад. Даҳ сол, понздаҳ сол, бист сол ҳамаи онро махлуту омехта хонӣ, вале мисли об, ки дар гилбор наистад, шорида равад.

«Мулло-амак пурдида, вале масъалаҳои юридикӣ. Устои бузург метавонанд бо як сухан ҳамаи ин қорхоро басанда кунанд, лекин ҳуб нест, он касро ташвиш додан ҳуб нест...»

— Мулло-амак!

— Лаббай, баччем!

— Маро Маскав ме рави мегӯянд, – тамоман гапро дигар қард ӯ, вай дар бораи қорҳо ва мағалҳои телевизион гап зада, маслиҳат гирифтани буд. Яке аз даҳонаш ин гап баромад.

— Хуб, баччем, чӣ гап будааст?

— Рӯдакиро тайёр бикун, мебарӣ, мегӯянд.

— Хеле ҳуб. Рӯҳи Рӯдакӣ мададгорат. Ин пири хирадро дар Мағрибу Машрик шиносанд, ҳудаи мадад мекунад, баччем...

— Мулло-амак!

— Лаббай, баччем...

Аз ин ҷавоби пирамард Ромиз даступо хӯрда ва боз гапашро гуфта натавонист.

— Дарде дорию гуфта наметавонӣ, чӣ гап?

Фарзон фиғон бардошт, гӯи ин қорро қасдан қард, ба падараш мадад расондани ва ӯро аз хичолат озод қардани шуда, фиғон бардошт. Пирамард бо ӯ банд шуд ва Ромиз гумон қард, ки вай ин масъаларо фаромӯш қард. Вале ҳамин, ки гаҳвораро ҷунбонда ва моомён барин алла гуфта, ӯро хобонд, боз ба гап даромад:

— Хӯш?

— Дар қорхона мағал, қас зиқ мешавад.

— Ба ту чӣ? Дахлаш ҳаст?

— Дахлаш нест, вале ба пой ман қаспонда истодаанд.

— Чӣ хел?

— Қадоме аз рӯи қалонамон ба боло навиштааст...

— Ин қис ҳоло ба мӯд даромадагӣ, баччем, – гапи ӯро бурида гуфт пирамард, – «саводнок» бисёр. Гапатро буридам. Хӯш?

— ...Қадоме навиштааст, вале қалон аз ман медонад.

— Дар роҳат рост?

— Рост.

— «Ростири набувад ҳеч заволе ба қардон.

Сарв агар хушк шавад, боз асо мегардад».

Дар бесадо ва беҳабар қарода шуд. Қардоноро даромад. Ромиз барҳоста як қадам қас рафт ва ба таври худ ба ӯ роҳ дод, то рафта бо пирамард вохӯри ва қарсупос қунда.

— Биё, гулам, биё, қонам, – гуфта ва дастанаширо пеш ёзонда аз қой қовок шуд пирамард.

— Шинед, дадаҷон, – гуфта пеш омад, даст дароз қард, вале аз Ромиз шарм қарда, набӯсид, балки пирамард дастанаширо сӯи қаллаи ӯ дароз ва лабонаширо нӯл қард, ки аз пешони ӯ бӯсидан меҳаҳад. Қардоноро як ҳам шуда пешониашро ба лаби вай бурд ва зуд худро қас қашид:

— Оям кучо? – пурсид.

— Ҳамроҳи келинаш ҳаммом рафт...

Дар байни гапҳо, муносибату рафторҳои онҳо дили Ромиз бозӣ мекард. Ногаҳонӣ омадани Ҷаҳоноро Ромизро ба васваса андохта буд.

— Бишин, – пирамард хоҳиш кард, вале ҷаҳоноро чӣ кор карданро надоништа рост меистод, – ё чой мемонӣ?

— Ҳа, – сар ҷунбонд ӯ ва аз ҷон хуштар ба ошхона гузашт; дар назари аввал «аз ҷон хуштар», вале дар асл мехост, ки бо Ромиз танҳо ба танҳо бошад, гап доштагӣ барин. Ва Ромиз ҳам гумон дошт, ки ӯ аз воқеаҳои телевизион набояд беҳабар бошад. Вале чун аз дар баромад, маълум шуд, ки омаданаш сӯхбатро пароканд ва онҳо чӣ гуфтанро надоништа хомӯш монданд. Ромиз фикр мекард, ки барояд ё истад. Мулло-амак чӣ мегуфта бошад? Ӯ низ чизеро аз хаёл мегузаронад. Ромиз хаёли ӯро дарёфта натавонад, вале ба ҳар ҳол фикр мекунад, ки Ҷаҳоноро хушрӯйтарин ҷавонзан аст, гарчӣ худӣ ӯ гӯяд, ки як ваҷаб қадаш пастӣ кунад. Паст не, миёна ва аз ҳама хубаш ранги пӯсташ ва Ромиз ба ранги гандум монанд афтодани пӯстро аввалин бор ин қадар равшан мебинад ва махсусан вақтҳои, ки Ҷаҳоноро зираи нуқрагунӣ аз модараш ёдгор мондари ба гардан овезад ва овезаҳои он ба сари синаи баланди ӯ хобида чило диҳанд, боз ранги занак хушнамотар шавад. Ромиз инро дар мағз-мағзи ҷонаш қабул ва хуш кардааст, аммо гуфта натавонад. Як чиз ҳаст, ки ӯро ҷониби Ҷаҳоноро тела диҳад, вале худаш аниқ ва равшан надонад, агар нағз дидан бошад, – нағз дидан, вале аниқ не, барои худаш аниқ бошад ҳам, Ҷаҳоноро ин чизро пай намебарад, барои ҳамин дили Ромиз он қадар шод нест, ишқ ва ҳама кори ҷаҳон, ки тарафайн нашуд, оқибат надорад. Ромиз баъзан аз номехрубони Ҷаҳоноро хафа ва дилтанг мешавад, ки чаро ин занак таги дили ӯро намефаҳмад ва дил чизе нест, ки канию рӯи каф дошта ба касе пешниҳод кунӣ. Ин кор кори ҷарроҳон аст, вақте ки дил аз хизмат саркашӣ кунад, маҷбуранд, ки онро ҷарроҳӣ кунанд, вале касе кафолат надихад, ки дил баъди ҷарроҳӣ асли қадим хизмат кунад. Дилу шиша чизҳое бошанд, ки баъди шикастан пайванд нашавад...

Ҷаҳоноро чой дам карда овард, дастархон кушод, чой гардонда як пиёла ба пирамард ва як пиёла ба Ромиз дароз кард, вале худ нанӯшид, ки вақти хӯрт кашидан чой дар гулӯяш қуртӣ кунад, шарм медорад. Ва ӯ боз чизеро андеша кард, ки ба хонаи дарун даромад. Ҳаял кард.

Дили Ромиз барои ӯ гум зад, бисёр хост, ки Мулло-амак ӯро ҷеғ зада барорад, вале пирамард ба чӣ хаёл рафта буд, ки сархам меистод ва судур мерафт. «Ӯро ҷеғ занед, Мулло-амак!» дили Ромиз фиғон баровард, вале садои онро ҷуз соҳибаш касе нашунид. Ӯ ду бор сурфид, се бор сурфид, то Мулло-амак ба худ омада

ва пай бурда Чаҳонороро чеғ занад ва ё худӣ ӯ аз сурфаи Ромиз рамуз гирифта барояд. Аммо ҳар ду умеди ӯ ҳам нашуд, балки Чаҳоноро доништа ва ё надоништа баъди хеле вақт рӯ ба рӯӣ ӯ ба тирезаи хонаи дарун омад ва чунон ангошт, ки Ромизро надида ба берун нигоҳ мекунад. Магар дар ин чанд муддат гулӯ ба сурфа одат кард, ки боз сурфид, вале ба тиреза нанигарист, ки чашми Мулло-амак ба нуқтаи нигоҳи ӯ афтад, хуб нашавад.

«— Ува-ува-ува!!!» – фарёд зад тифли гаҳвора ва бисёр баҳонаи хуб шуд, ки Чаҳоноро тохта баромад ва ӯ ҳам ба кӯдак тақлид кард: «ува-ува-ува!» гуфта дастбанди ӯро кушодан гирифт.

— Накушо, нав баста буд, – гуфт Мулло-амак.

— Майлаш, ман як бинам, меравам, – гуфта Чаҳоноро ӯро чалаппӣ бўсид ва дастонаш аз зери дастбанд раҳо кард. Кӯдак аз зери бори гарон озод шуд, ки дастони гуммача ва пурраи сабсафедашро боло карда хамёза кашид ва ангуштони саҳт мушткардари рӯи чашмон гузошт. Хоболуд буд ӯ. «Фарзон! – қимату арзон!» гуфта чавонзани зебо ба рӯи гаҳвораи ӯ ҳам шуд. Кӯдак ин садоро шунид ва дастчаҳои қозиб ва дилкашро аз рӯи чашмон гирифта ба ӯ нигоҳ кард ва гӯё аз меҳрубонӣ ва ё ҳусни занак завқ бурд, ки хандид. Тифлони гаҳвора ҳам зани зебо ва ҳусни беғашро фарқ карда тавонанд. Ӯ чашм аз рӯи занак намеканд. Чаҳоноро ҳам ба ӯ нигоҳ карда дӯстдорӣ фаромӯш кард ва дар дил «дадош – Ромиз барин» гуфт.

«Уху!» аз нигоҳи дилкашол ва дуру дарози ӯ пирамард хавф бурда, гулӯ афшонд ва баъд «туф-туф кун» гуфта ба Чаҳоноро таъкид кард.

— Ман чашм надорам, дада!

— Ба ҳар ҳол... аз латтаат ҳам те, – гуфта нафасе хомӯш монд ва дид, ки Чаҳоноро ҳам ором аст, «ба дил гирифт» гуфта дилбардорӣ кард. – Чӣ хеле ки туро дӯст медоштам, инро ҳам дӯст медорам, туф-туф кун!

— Хайр, ана: туф-туф, чашми бало дур!

— Акнун хотирам чамъ, – айнан пиразанон барин рафтор мекард Мулло-амак.

Аммо ин муомилаҳои Чаҳонороро Ромиз дигар хел қабул кард; гумонаш, аз барои ӯ чунин муомила мекунад.

— Ана-ана-ана!!! – чалп-чалп бўсида гуфт Чаҳоноро, – Боз ана, боз ана!.. Ман рафтам! – бархест. Чун як қадам аз гаҳвора дур шуд, кӯдак лабон дӯр карда ва биниаш бод гирифта, ба гиря даромад.

— Не-не, вой ман мурам, намеравам, – ӯ бознишаст ва пойбандро ҳам кушод. Почаҳои ӯ аз дастонаш ҳам зеботар буд. Баъд гавракро бардошта, то нофи ӯ хама чояшро хабар гирифт, сипас кӯдакро аз гаҳвора берун овард. Ӯ хап шуд.

Занони некдил ба тифлони гаҳвора ҳам хуш оянд.

Рости гап, Ромиз шаби дароз фикр кард, ки Ҷаҳоноро барои чӣ омада буд, ақлаш надавид. То омадани Хола-мулло нигоҳ накарда рафтаниш ҳам ачиб. Ҳарчанд Мулло-амак гуфт, ки сабр бикун, оятро дида рав, Ҷаҳоноро наистод, худе ки дар беруни дарвоза касе ёро мунтазир бошад; ин мулоҳизаю хулосаи Ромиз, вагарна Ҷаҳоноро ҳамту аз паи кораш рафта буд. Напурсиданд, ки ӯ барои чӣ омада буд. Пурсида ҳам нашавад, хавлию ҳарамии худаш калон шудагӣ, пурсӣ, малол гирад, ки кай боз ман бегона шудаам... «Қошки Мулло-амак мегуфт, ки шаб торик ҳасту ёро гусел кунам» дар дил орзу мекард ӯ, вале ин хел нашуд.

— Чӣ фикр карда мондӣ? – ёро аз қайди андешаҳо бароварданӣ шуд Мулло-амак.

— Фикри «Рӯдакӣ», – ҷавоб ёфт ӯ, – Бо тамошобини Маскаврӯ ба рӯ шудан кори андак нест.

— Насиб бошад, хуб мегузарад, – мададгор барин гуфт Мулло-амак.

— Ҳа-а, тайёри дидан лозим. – Ромиз худро чунон вонамуд, ки дар ҳамин хусус фикр мекарда бошад, дар асл фикраш ба Ҷаҳоноро банд буд. «Ҷаро ин хел нигоҳ карда рафт?» Ӯ аҳд карда, дар сар накшу речаи кохи ёдгории Рӯдакиро мекашид ва ин қавл рости катъӣ бошад, аз қор ҳам ҷавоб гирифта як моҳ ҳозирӣ диданӣ буд, вале Ҷаҳоноро ба ӯ ҳалал расонд, чӣ лозим буд, ки шўълаи хо-мўшро аз нав доман зада, барафрўзад. «Шояд «Моноспектакл» хуб гузарад, шояд писанди тамошобинон гардад, вале чӣ суд, ки актёр як дилро ба даст оварда натавонад... Боз ман аз ӯ умед мекунам, ки муаллимаи нуронӣ барин дар сари турбатам биғирад..»

*«Дар сари турбати ман бо маю мутриб бинишин,
То ба бӯят зи лаҳад раққунон бархезам...»¹*

Хулоса кард ӯ ва дил гулгула зада, чизе ба сони дона то гулу омад. Нерӯи ғайриҷашмдор гашта, ёро бархезонд.

— Кучо? – ҳаракати ёро дида пурсид Мулло-амак.

— Камтар машқ кардан лозим, – беихтиёр ҷавоб дод Ромиз.

— Хайр шин, онҳо биёянд, мо кайҳо боз сўҳбат накардаем...

— Шумо ин вақтҳо саргузашт ҳам намегўед...

— Ҳа, лозим набуд гуфтаним... Бе ҳамин ҳам ҳар бор, ки Ёдгораро дидам, гўрбагўр мешавам... Хушк шавад нафси дунё, ҳамаи фитнабозиҳо аз ҳамин... гуфта будам инро ба ту... Боз бисёр чиз аз худи одам вобаста, думи гурбаро пахш накуни, «вағ» нагўяд.

---

1. Аз Ҳофиз

Ромиз, ин киноя буд ё омади гап, ба ҳар ҳол мазмунашро нафаҳмид ва аз пурсиданаш худдорӣ кард.

— Ҳама гурбаи ошолуд, – афзуд ӯ, ки таҳайюри Ромизро пай бурда бошад. – Аз сари деғу табақ дур шудан нахоҳанд, гурбавор лаб лесида бо нами даҳон рӯй шустанро нағз мебинанд; аз сари деғу табақ дур кардани шудӣ, ба рӯят «вағ» мегӯянд. Кани дар як чой сад сол кор куну даҳон накушода гард, ягон кас пишаки туро пишт мегӯяд! Не, албатта...

Ромиз акнун баёни ӯро фаҳмид. Ва агар гап аз хусуси ӯ равад, ин хел нашудааст, ки Ромиз дар корхона бади касеро хоста бошад.

— Ягон кас дар бораи ман чизе овард? – луб-лунда пурсид Ромиз.

— Не, ман барои мисол гуфтам...

— Бовар мекунад, ки ман ба ягон кас коре дошта бошам?..

— Ҳой, ман ин гапро ҳамту гуфтам, ба ҳурмати дидорат ягон даҳан гап шунида бошам...

Ромиз ба Мулло-амак бовар дорад, Мулло-амак ӯро худӣ медонад, вагарна ин қадар саргузашт намегуфт, вале як чиз мондагӣ барин, Хола-мулло чангнома ҳикоят кунед, гӯяд... Мулло-амак «э, мон!» гуфта даст меафсонад, вале ҳоло Ромиз ҳамин чизро хоҳад, аммо даҳанаш намеравад, ки пурсад.

Ҳамёза кашад ӯ, ачиб, ки чанд вақт боз димедролу эуноктин ҳам хобашро намеоварад, ҳоло даҳон кушода, чашм мепӯшад...

— Хобат омад? – пурсид Мулло-амак.

— Кошкӣ меомад.

— Хайр, рав хоб кун.

ӯ ба ин ишора маҳтал буд, рафтан ҳам мехост, вале пештар, вақте ки Ҷаҳоноро барҳеста буд; ҳоло дер шуд, то омадани Хола-муллою Саида нигоҳ қардан мехоҳад.

9

Вале Ромиз ҳамаи гапу калоча ва буду шудро паси сар кард. ӯ чашм пӯшида, дамбадарун менишаст, гӯё кори мағзи сарро бозмедошт, ки фикр қарда натавонад, то лаҳзае бошад ҳам, орому осуда гардад. Дар бораи ҳеҷ чиз, ҳатто дар бораи Ҷаҳоноро ҳам фикр накунад. Аммо дар ҳамин ҳолат ҳам ӯ набояд як касро фаромӯш кунад: Рӯдакии бузургро, ки вақти боздоштани қори мағзи сар мисраъҳои шифобаҳши ӯ мисли қону равон дар ҳаракат меоянд. Аз ин рӯ ӯ хуни майнаро боздошта натавонад. Хунаш ба тугён омада мисли мадди баҳр ӯро аз чараён бурун андозад ва сари пурташвиши ӯ пурсавдотар гардад.

Ният таъсир бошад, ки сар қор накард. Гуё сар не, як қадуи холиро бардошта гаштааст; дард не, гап не, харф не, фикр не, хаёл

не, фақат як боди сард дар майнааш чо шудааст ва сайр мекунад. Маъкул не, мурда барин хунук. Маъкул не, зеро дар замини сард сабза ҳам нарӯяд, танӯри сард нохро надорад. Не-не, маъкул не! Ӯ бояд шӯрад, бояд дандон ба дандон монда майна гич кунад, чафад, то ба ягон чиз ноил гардад, вагарна майнааш палағда мешавад.

«Дака данг-дака данг-дака данг!» садои нағора омад ба гӯши ӯ ва баъд садои карнай. Одамон як-як бархеста раванд. Ромиз ҳам аввалин бор ба маҷлиси партиявӣ иштирок мекунад, фақат барои кушода буданаш; барои бепартиявиёно муҳокимаю мучозо карданашон. Ӯ парторгро шиносад, парторг ҳам ӯро хуб шиносад ва ҳар вақт сари роҳ таъриф бикунад; ҳоло маҷлиси фавқулодда даъват кардаанд.

Маҷлис сар шуд, Ромиз бепарво менишаст, майнааш хув-хув мекард, ки кӯзаи холиро бар муқобили бод дошта бошад.

«Корхонаамон чудо соз буд, ором буд, чанд вақт боз ким-чӣ хел шудааст, ана, вай подахона барин...» – хулоса қард ҷонишини местком, марди айнакии хаппак, ки «муши мурда» лақаб монда буданд ва ҳоло аз баромадаш ҳамаро ҳайрон қард.

«Ҷонишини раиси местком дуруст қайд қард, ки корхонаамон подахона шудааст, – образнок гап заданӣ шуд Сабури дароз, ки рӯйҳои сурхи занона дошта, шимкашола мегашт, хазор чаламуғамбирро дар муғамбири меҳобонд, – бобои Рӯдакиамон фармудаанд, ки як гӯсолаи рихин подаро меолонанд...»

«Пода ки шуд, олуданаш ногузир аст!» касе аз тағ луқма дод.

Парторг сарфаҳм ба киноя рафт, ки табассум қарда қалам ба обгина зад, то аҳли маҷлис хап шаванд.

«Баъд, рафиқон, сифати намоишҳо рӯз то рӯз бад шуда истодааст, аз чихати режиссура албатта, ё гапам нодуруст?» – ба директор рӯй оварда пурсид ӯ. Директор як чунбиду гулӯ равшан қард ва дар дил «падарлаънат, ҳамаро расво қардӣ» гуфт. Ва «воиз» низ ҷумлаҳоро пайҳам чида аз ёд қарда будааст, ки аз ин «илтифоти» роҳбар дасту по хӯрда суҳанашро гум қард ва «ана ҳамин хел, рафиқон, ана ҳамин хел, рафиқон» гуфта оқибат симои худро кушод: «Мо бояд корхонаамонро аз ин хел олудагиҳо тоза кунем».

«Рост!» – боз садо омад аз байни ом.

Директор ҳам шуда ба парторг чизе гуфт, ҳаракати дасташ «ин чӣ гап?» мегуфт ва китф дарҳам кашидани парторг «намедонам» мазмун дошт.

Қодир чанд бор даст бардошт, ки ба суҳан барояд, иҷозат нашуд.

«Шумо аъзои партия не!» – хитоб қард касе.

«Режиссёр ҳам аъзои партия не, танқид мекунанд-ку!» – овози дигар омад.

«Рӯт сиёҳ ба гапи ёфтаат!» – овози занона омад.

«Қодир гап занад, охир!»

— Сабури дароз ва «муши мурда»... Ҳой, маъзур!.. Рафикон, дӯстони азиз, иззатманд, гиромӣ... Қонишини раиси местком ва мулло Сабур бисёр гапҳои хушрӯй гуфтанд... Мо сардори оқилу кордон дорем...

«...рӯта сиёҳ нақун!» – боз омад овоз.

— ... Не, ман гапи ҳақро мегӯям... баъзеи мо аз директор ҳам пештар кор мекунем... Лекин ҳамаро хуб намениносем. Раисамон дар муддати кӯтоҳ бадону неконро шинохтанд, дар кадом шӯъба кӣ кор карданашро хуб медонанд, – гуфт Қодир ва як ба директор нигоҳ кард, ки тораҳои мӯяшро ба пешонӣ чамъ меоварад ва забонаш саҳле аз зери лабон баромада сӯи бинӣ майл мекунад. – Худатон нигоҳ кунед, чӣ хел роҳбари... (ханда шуд ва Қодир гапашро боздошт). Роҳбар ҳамин қадар мешавад. Вале ҳамин чо як чиз равшан не, ки мо киро муҳокима карда истодаем. Ягон касро ё умуман ташкилотамонро...

— Чӣ хел равшан не, баччаҳо гуфта истодаанд-ку! – тоқат накард роҳбар.

Парторг қалам ба обгина зад.

«Подахона нашавад, рафикон!» – аз зал садо омад.

— Баодоб шавед, рафикон! – аз ҳайати раёсат гуфт Назира Ойтӣ, ки собиқаи кориаш аз ҳама зиёд буд.

— Ман фикр мекунам, ки дар ин маҷлис масъалаи одоби коргаронро дар чои аввал мондан лозим буд, – ба сухан даромад, марди некдил ва ростқавл Пир Азимов, – аз гуфтаҳои рафикон равшан, ки касро мазох мекунанд ва ё пичинг мезананд. Бовар кунед, ки хуб нест. Хӯ мегӯд-ку сад сӯм не, сад рафик дошта бош... Давлатҳои ба ҳам душман роҳҳои дӯстӣ ҷустуҷӯ мекунанд, вале баъзан мо тағи пой якдигарро кофта мегардем (толор як чунбидамонд). Бешӯхӣ...

Гуфтанду гуфтанд, вале ба хулосае омада натавонистанд. Мазмун, мақсади пешакии маҷлис ба ҳама маълум набуд, баъзеҳо медонистанд, вале аз воҳимаи аҳли толор ва ё азоби вичдон гапашонро рӯшод гуфта натавонистанд. Пир Азимов гапро ба дигар тараф кашид, аммо директор гап наметананд, аввал хеле беқарор буд, баъзан-баъзан хандида мемонд, вале ҳоло ранги рӯяш қанда ва нафас дарун гирифта, дошта-дошта ва баъд ба воситаи даҳони кушода нафаси дароз мебарорад. Лекин аз ҳад безобита, ба биниаш пашшача даромадагӣ барин ангушт андохта мекобад ва бо кафи даст мемолад.

— Боз кӣ гап дорад, рафикон?

— Гапатон бошад гӯед, баъд дар чойхонаю ошхонаҳо миш-миш карда нагардед. – Боз аз байни ом овоз омад.

Раиси маҷлис қалам ба обгина зад.

Директор боз сухани касеро интизор буд. Аз байни одамон чашмонаш касеро мечуст. Ва ғайри чашмдошти ӯ дасте боло шуда садои «Мумкин» баромад.

Директор гулу ӯ равшан кард ва ба раиси маҷлис нигарист, маънии нигоҳи ӯро «раис чӣ мегуфта бошад?» фаҳмиданд, аммо сурфаи ӯ чӣ маънӣ дошт, касе нафаҳмид. Парторг Пир Азимов барин марди ростқору ростқавл аст ва шояд барои ҳамин директорро дилаш об нахӯрад ва шояд бо вай маслиҳат ҳам накунад.

— Марҳамат! – рухсат дод раиси маҷлис ва Ромиз бархеста назди минбар рафт: вақте ки ӯ вазнин қадам зада мерафт, толор ба чунбиш омад ва ҳамин ки ба сари минбар шуд, толор ороми ором гашт. ӯ андаке хомӯш истод, гӯё диққати ҳамаро рабудан мехост. Аз сина боло аз сари минбар баланд буд. ӯ фикр мекард, артистона буд рафтораш. Вале чашмаш афтид, ки занҳо ба беҳи гӯши яқдигар ҳам шуда чизе гуфта ба Ромиз менигаранд, аз ифтихор «гап намеёбад» мегуфтанд.

— Хуб шуд, ки баъзеҳо аз хусуси режиссура гап заданд, – саркард ӯ, – коргарҳои мо ба ин чиз сарфаҳм мераванд. Ва вазифаи телевизион ба ғайр аз воқеоти рӯз боз чизҳои хубу аъло нишон додан аст ва бо ин роҳ халқро бояд тарбия кард. Аммо ду банги-ро ёфта гирифтаем, ки «дуруст»-ро «тӯғрӣ» ва «дузд»-ро «ӯғрӣ» гуфта ҳама чизро ҳамвора бозӣ мекунанд. Мазҳака ҳам, фоҷиа ҳам барои онҳо бетафрика. Гӯр сӯзаду дет чӯшад. Баъд ба бало мондагӣ режиссёр. Як мошин поруро дар замини зояк андохтем ва интизор шудем, ки кай сабза мерӯяд, вале фаромӯш шудааст, ки пеш аз пору рехтан тухмие бипошем.

— Шумо дуруст-дуруст гап занед, – аз чунбиши толор чизе фаҳмида гуфт Алиев. – Шумо ин чо ҳамаро «дузду ӯғрӣ» гуфтед ва боз порую мору гуфта истодаед, этика кани? – саҳт гирифт ӯ.

— Мебахшед, ман гапамро гуфта шавам, шумо ҳам гӯед. Маълум мешавад, ки гапро лӯб-лӯнда гуфтан дуруст аст. Барои намоиши хуб аввал материал – сюжет ва баъд актёру режиссёр лозим. Бе программа, бе китоби дарсӣ муаллим ба талабагон дарс гузашта наметавонад...

Директор ба раиси маҷлис ишора кард, ки ба ӯ сухан диҳанд. Ҳамин тавр ҳам шуд.

— Рафикон, ҳамаи мо одам ва моро одам зоидагӣ...

— Шубҳа мекунем! – овоз омад аз зол.

— Кӣ?

— ... Кӣ шубҳа мекунанд?.. Наход, ки ҳамин ҳам исбот талаб кунанд? Ва исбот лозим бошад, исбот ҳам мекунем. Вале ҳаминро баъзеҳо намефаҳманд...

— Кӣ? – боз савол омад.

— Мард бошӣ, хеста савол те ва дигар ин ки чоӣ савол не, ба хама маълум... Аз ҷиҳати режиссёри сушт гуфтани баъзеҳо чунин

маънӣ дорад, ки одамон бо кори худ машғул нашуда, бо ариза-бозию ананимканависӣ саргардонанд. О, ба ҷои ин қоратро ёд гир...

— Масалан? – боз савол омад.

— Инро гӯсолаи амма ҳам медонад. Наход, ки дар як идора қор қарда рафиқи худро нашиносед?

— Шаф-шаф ба шумо намезебад, муаллими азиз, – бархест Қодир, – шафтолу гӯеду монед, номашро гиред.

— Номаш ба ҳама маълум. Вай қас чиннинамо, ҳатто духтурҳо омаданд, ки ба Қўктош баранд, боз худамон намондем. Ваъда додем, ки худамон тарбия қарда, одам мекунем.

— Бачҷаи одамро, қасеро, қӣ одам зоидааст?

— Ҳа...

— Ғалатӣ.

— Масхарабозӣ ҷой дорад, рафиқон! – боз қалам ба обгина зада ва каме қовок шуда гуфт раиси маҷлис.

— Боз шумо мегӯед, ки ба ҷавонони имрӯза дарси адаб лозим не, э, ба инҳо адабҷўб лозим, ҷўби қордор лозим, то ки қораш қартӣ қарда қаладу «вой буваҷон!» гуфта ба худ оянд... Ҳамин ҳел, рафиқ партқор, – ба раиси маҷлис ниқоҳ қарда гап мезад ў ва ҳоло ба аҳли толоқ рў овард. – Ҳамаи шумо таърих қондагӣ, дар ин қонвари таърих ҷӣ гапқоё ки нест, лекин оқибаташ ҷӣ, қар одамон ман-манӣ қарданд, ки... Лекин оқибаташ – фўсс! А?.. Инро қӣ намедонад?

— Шаф-шафа бисёр қардед-дия, муаллими азиз! – боз ниқхез шуда гуфт Қодир.

— Модоме ки намефаҳманд, фаҳмондан лозим...

— Ба гўши қар азон гуфтани фоида надорад, муаллими азиз!

Нотиқ ба раис ниқарист. Ў аз қайрати нотиқ мазмун гирифт, ки бархест ва ба ишқорай сар шинед гуфт. Қиёфааш гирифта буд, дар дилаш қизеро гунҷонида намежавонист. Мазмун, нафрат ҳам дошт. «Масхарабозӣ» аз дил гузаронд ў ва ба худ омада дид, ки қама ба ў мениқаранд.

— Барои қондани қарори маҷлис суқан ба Галина Михайловна дода мешавад.

— Маҷлиси фавқулоддаи қушодаи партиқавӣ қунин қарор мекунад.

а) Сифати намоишқои телевизион беҳтар қарда шавад.

б) Қори саррежисёр қайриқаноатбаҳш ҳисоб ёфта, ба ў виқовор эълон қарда шавад.

в) Дар студия маҳфили «Дарси адаб» ташиқ қарда, ба беадабон адаб омўхта шавад.

— Раҳмат, шинед... – ба Галина Михайловна рў овард раиси маҷлис, – қаму зиёд ё илова меқардагиро ҳастанд?

— Мумқин? – даст бардошт Қодир.

Директор ба парторг нигарист, вале парторг ба ӯ, аҳамият надода «Мумкин» гуфт.

— Чӣ хел мешавад? – хайрон буд ӯ, – Мо дар рафти маҷлис ягон бор ҳам номи режиссёро нагирифта, яқбора ба вай выговор эълон мекунем.

— Чӣ хел? Ҳамин қадар гуфтам-ку! – ба ҷои раиси маҷлис ҷавоб дод директор.

— Мо ҳам гӯш дорем, лекин ягон бор номи ӯро нашунидем.

— Шуморо нафаҳмидем, Қодир Каримович.

— Хайр, мана коммунистон нишастаанд, худашон гӯянд!

— Рост-дия... – Кӣ буд, Қодир нашинохт.

Муҳокимаю мунозира нав сар шуд. Вале хеле бетартиб ва мағал буд. Парторг ҳарчанд қалам ба обгина мезад, садошро касе намешунид.

ӯ бо канори роҳ мегардад. Гумонаш, ҳама аз маҷлиси имрӯза воқиф буда, ба ӯ нигоҳ мекунанд. Инак ӯ на чун актёр, балки ҳамчун аризабоз «шӯҳрат» дорад ва ҳар гоҳ аз рӯи касе аризаю шикоятӣ беимзо равад, гумон кунанд, ки кори Ромиз аст.

— Ромиз! – садо омад аз он тарафи роҳ ва ӯ гумон кард, ки гӯшаш садо дод, нигоҳ накард, – Ромиз! – боз такрор шуд овоз ва ӯ ба он тараф нигашт. Нодир хандида ба ӯ менигарист. Чунин ханда Ромизро бад расид. Чӣ дашноми баде, ки медонист, дар дил такрор кард ва боз сархам рафта гирифт ва ҳатто хайрон ҳам нашуд, ки чаро бе ҳеч гап яқу яқбора ӯро ин қадар бад дид.

— Маҷлис тамом шуд, Ромиз? – тохта омада пурсид. Вале Ромиз ба ҷои ҷавоб ба ӯ саҳт нигарист.

— Чӣ шуд? – боз пурсид Нодир.

Ромиз ҷавоб надод.

— Тобат не?

Ромиз боз ҷавоб надод. Раги гарданаш гирифт. Нодир мехост ӯро дошта асли гапро пурсад, вале дар дил «Ҳа-а, сирр фош шуда-аст» гуфту сари роҳи Қодир истод, вале боз тоқат накарда тохта омад.

— Ба ту чӣ, ки хафа мешавӣ, Ромиз?

— Чӣ, ба ман чӣ? – аз ин савол барои худ маъние гирифта, бозистода пурсид Ромиз.

— Дар ин корҳо шарик набошӣ?

— Дар кадом корҳо?

— Дар корҳои маҷлис... Чӣ гуфтанд дар маҷлис?

— Чаро худат иштирок накардӣ?

— Ман аз ҳисоби он ҷо рафтагӣ, лекин хоҳу нохоҳ баргашта меоям. Маҷбур мекунам, ки баргашта гиранд... Ман ҳамту наме-

монам! – Магар ахволи Ромизро ҳам фаромӯш кард, ки чашмонаш ало-було шудан гирифтанд, киёфааш ба гапаш мувофиқат намекард, бештар ба пӯписа наздик буд.

— Чӣ хел маҷбур мекуни?

— Маро ба СК ҷеғ заданд, баёнот додам, – гуфту даст афшонда рафтани шуд, вале боз истода. – Ту бегуноҳ, Ромиз, тамоман бегуноҳ, ҳолӣ худашон фаҳмида пушаймон мешаванд. Хафа нашав, – гуфту рафт.

Ромиз ҳайрон монд, надонист, ки равад ё аз паи Нодир шавад, ки гапаш чӣ маънӣ дошт. Ӯ худро хеле хаста ҳис кард ва ба ягон тараф рафта натавониста, дар ҳараки сари истгоҳ нишаст. Дер нишаст. Коргарҳо гузашта рафтанд, ҳатто Қодир ҳам, вале Нодир ҳамроҳаш набуд,

— Ҳа? – ахвол пурсид Қодир.

— Ҳамту... Нодирро надидӣ?

— Не.

— Туро пурсида, ба студия даромада буд.

— Не, надидам, – саросема ва хеле беқарор, сушт гашта, паҳлӯи ӯ нишаст.

«Волга»-и идора гузашт. Нодир даруни он буд.

— Ана! – даруни «Волга»-ро нишон дода гуфт Ромиз.

Қодир парида хест ва ҳамон зайл шах шуд, то ба гардишгоҳе ҳам хӯрдани мошин «да... да... да...» гуфтан гирифт ва гӯё мадори пояш намонда бар ҳаракат фуру нишаст, сушт шуд, арақ кард.

— Чӣ гап? – гами худро фаромӯш карда пурсид Ромиз.

«Да-а-а...» Чихоро фикр карда мегуфт ӯ «Ҳарашо...» Хулосаи андешахоҷашро ифода кард. Вале Ромизи пурбардошт ба андешаҳои ӯ ҳалал намерасонд. Як назар чашмаш афтид, ки офтоби суп-сурх оташ гирифта дар охири ин кӯчаи рост фуру меравад.

— Пагоҳ рӯзи нағз мешавад, – гуфт Ромиз чашм аз офтоби зебо ва чашмрабо нақанда...

— Ҳа, ҳар рӯз нағз, лекин барои кӣ нағз ва барои кӣ бад...

10

Якбора хуни Ромиз тез шуд ва рӯ зад, ки мисли офтоби гуруби дирӯза сурхи сурх шуд ва чунон ки офтоб абрҳоро ҳам сурху арғувонӣ карда буд, ба назар ранги куртаи сап-сафедаш низ сурхча гашт, вале ӯ ин тағйиротро намедид, фақат эҳсос мекард, ки тафсидааст ва дар вучодаш қуввае ҷой шуда, ӯро бардор медахад, меангезад, беқарор мекунад. Орзуҳое, ки як вақтҳо дар дили ӯ тухмӣ кошта буд, ҳоло неш мезананд. Дар ин миён, ки қору бораш дигар шуд, мағалу ташвишҳо то андозае муборизаи ӯро пахш карда буданд, вале ҳоло оташ гашта, аланга зада боз ӯро гарм карданд. Ва баъди маҷлис бо касони бадҳоҳ фикран сад бор задухӯрд кар-

да, дастогиребон шуда ва гуфта шунидааст, сад бор. Ва ҳамаи ин тезихо ўро безобита карданд. Вай бо касоне, ки ўро бад мебинанд, тўхматаш мекунанд, чӣ зайл муомила, рафтор ва гуфтор карданро дар сар такрор карда, дандон ба дандон мондааст. Махсусан бо директор ва боз дар қатори ӯ Қодиру Нодирро ҳам мегузорад, вале надонад, ки чаро? Рост, надонад. Валеқ донад, ки муомилаю муносибат ва рафторҳои онҳо нафорад... Асабаш зӯр будааст, ки дошт медихад, вагарна кайҳо мисли ғози абрешими девазада пора-пора мешуд. Ба болои фикру андешаи зиёд беҳобӣ сарборӣ буд, акнун дилаш фишор меёфт ва ӯ ҳарчанд мекӯшид, ки андаке фишорашро паст карда, нафаси осуда кашад, наметавонист, гӯё ки як нафаси дароз ва пурра дили ўро метарконида бошад. Ҳеч чиз ёри намерасонд ва ӯ мездид, ки рағҳои хунгарди пушти дастанаш таранг шудаанд; аломати баланд шудани фишори хун...

Оташ якбора хомӯш шудагӣ барин, ӯ дар як шаб осӯхтасифат сиёҳ шуд. Аз носӯхта-осӯхта. Ва рӯзи дароз чанголи дасти рост аз синаи чап набардошта молид ва оқибат гашти рӯз ҳавои гирифтаи дилаш андаке кушод, осуда шуд. Ва якбора мисле ки ба ҳучум мерафта бошад, мушт боло кард ва ҳамон зайл мушт муаллақ монд. Дилаш саҳт сих зад. Ҳатто ӯ нафас накашида муддате дам ба дарун гирифт ва мушт нафароварда, оҳиста-оҳиста дами ба дарун гирифтаре сар дод. Сонӣ мушт фароварда лаби кат нишаст. Ва тамоми мочаро, гапу калоча ва бадҳоҳҳои мардумро фаромӯш карда «марги ширин»-и доктор Маъсум Носириро пеши назар овард. Ў медонист, ки марг ширин намешавад, ҳама гуна марг талх аст, вале азоб накашида, касеро ташвиш надода, дар чоғаҳи худ мурдани одами тандурустро ӯ «марги ширин» ҳисоб мекард. Аммо худи ӯ зиндаю ин қадар азоб мекашад. Ў ба ҷои дигарон ва барои дигарон азоб мекашад, гӯё ки вичдони онҳо низ вичдони худи ӯ бошад. Баъди ҳамаи ин, фикр мекунад, ки умри дароз намебинад. Хайр, ин гапи маълум. Тарбузи лалмӣ барин дарунатро хӯрдан гирӣ, чӣ хел умри дароз шуданаш мумкин? Занбӯри асал барои он, ки дар зимистон намурад, асали худро хӯрад. Мӯрча ғами зимистонро дар тобистон хӯрад. Вале ӯ дилу чигари худро мехӯрад, боз барои ким-киҳо. Агар кинорежиссёр масъаларо ҳал мекард ва Маскав рафтаниш муайян мешуд, аз кор баромада тайёри мездид, аммо гапи аниқ нест.

Ў оҳиста аз Саида пурсид, ки бозор рафта чӣ биёрад, то ош пухта ҳамроҳи Мулло-амак нишинад. Саида ҳам гапро аниқ накарда, «ха, як бозорӣ карда биёед» гуфту монд.

— Ҳама чиз харам? – пурсид ӯ, аммо Саида табассум карду чизе нагуфт. Ромиз низ табассум кард, маънии табассуми завҷаро нафаҳмида табассум кард ва ҳамин як табассуми ширин ва дар руҳсорай Саида пайдо шудани ҳусн фурсате бошад ҳам ғами ўро рабуд.

Ромиз тӯрхалтае гирифта аз дарвоза баромад.

Раҳораҳ табассум карда мерафт ӯ. Касеро чӯё буд, гӯё дар соати муайян ин ҷо омаданаширо ба касе ваёда дода бошад... ӯ хеле вақт боз бозорӣ накарда буд ва имрӯз аз бозор хеле хайрон шуд: як кило анор панҷ сӯм, ҳол он ки як килои ин ҷонвар ба пули кӯҳна панҷоҳ тин буд, ки ҳозир ҳисоб кунӣ, панҷ тин мешавад. Ва ин «мӯъҷизаро» ӯ ким-чи хел пешрафт донист; баробари тараққиёти техники ва илмӣ дигар чизҳо ҳам бояд кадрӯ арзише дошта бошанд... «Ҳа-а, фақат кадри одамай паст, ба як тин фурушанд», воқеаҳои дирузаро дар назар дошта гуфт ӯ. Ва нарху навои бозорро фаҳмида, ба маънии табассуми завҷааш сарфаҳм рафт. «Даҳ сӯм барӣ, ба он чӣ харӣ?» гуфта натавониста табассум карда будааст... Даҳ сӯм – сад сӯми солҳои панҷоҳ, ҳазор сӯми соли ҷанг. Дар ҳақиқат ба ин пул чӣ харидан мумкин аст? Ду кило анор, вассалом. Ҳол он ки Ромиз бозорӣ карда, боз барои Мулло-амак ягон чиз ҳам хариданӣ буд.

ӯ хандон сӯи бозор рафта, абрӯтирифта баргашт.

— Ту чаро вақти бозор рафтани ман хандидӣ?

— Барои бозорравиятон.

— Не, чаро хандидӣ?

— Охир шумо кай бозор рафта будед, ки якбора...

— Ҳеч нарафта будам? А? Нарарфта будам? Лекин ту барои чӣ хандидӣ?

Саида дид, ки шавҳараш чиддӣ мепурсад, киёфааш дигар шуда ва рангаш парида китф дарҳам кашид: «Намедонам».

— Медонистӣ! Медонистӣ, ки бозор ин қадар қимат, лекин барои маро шарманда кардан...

— Роми-из... – даст боло карда ларзидани шавҳарро дида, рӯи сементи назди дар фуру нишаста, садо баровард Саида.

— Хостӣ, ки дар назди фурушандаҳои бозори зарфурушӣ масҳара шавам! – даст ба сар бурда мегуфт Ромиз.

— Ой Ромиз, ой Ромиз! Ин чӣ сухан аст, ки мегӯӣ? Наход ки... а? Наход ки... Ой, Ромиз... Охир бозорро ман нарх намондаам-ку!

«Не, Ромиз, гап дар сари бозор не, ту касе нестӣ, ки барои моли дунё, чизу чора ва ё пул бо ман ин хел муомила бикунӣ... ин ҷо ягон гирех ҳаст... Шояд ба дасисаи ягон кас дучор шуда бошӣ, шояд касе туро бераҳа карда бошад. Ҳеч гоҳ аз ту чунин дағалиро надида будам, вале вақтҳои охир, бори дуввум аст, ки муомилаат дурушт... Чӣ камӣ дидӣ? Чӣ гуноҳ дидӣ? Магар поям аз речаат берун шуд?... Ҳар чӣ бошад-набошад, рафторат дигар: метавонистӣ, ба он пули бурдаат ду кило анор гирию биёӣ, вале тӯрхалтаро ҳолӣ овардӣ. Барои ту бегона аст ин кор. Бовар намекунам, ки дилат нашуда бошад; гуфти худат, ки пул мехостӣ, коргари савдо мешудӣ. Вале ту фидоии санъат ҳастӣ. Ин чизро

дигарон надонанд ҳам, ман донам: кӣ будани ту ва чӣ ниятҳо доштани туро ман донам,. Ту низ хуб донӣ, ки беҳтар аз ман касе дилу нияти туро фаҳмида натавонад. Лекин ба ин чиз эътибор надҳӣ; рафтори ман барои ту нохуш нест ва ман ҳамин чизро дониста коре накардам, ки ба шаънат иснод оварда бошад ё мехохӣ, ки аз ин ҳам зиёдтар гирифтори андеша гардам, мехохӣ, ки мисли занҳои дигар ба рӯят давам? Не. Ту ин чизро нахоҳӣ ва донӣ, ки ин хел намешавад... «Хайрият, ки ту зани Соҳиб барин не» гуфта будӣ – аз ёдам нарафтааст... Ман қадру қимати туро донам ва худро низ беқадр нашуморам, Ромиз...»

— Ту ба ман гап задӣ, Саида?

— Не.

— Андешаат гапзадаро монад..

Ромиз хафа шудани Саидаро пай бурд, вале чизе нагуфт. Ҳамин вақт аз беруни дарвоза садое омад, ки Ромизро ҷеғ мезад. «Нест, Ромиз нест» садои Хуршедро шинохта ҷавоб дод Ромиз ва Саида тохта ба кулба даромад.

Хуршед даричаи дарвозаро тела дода даромад ва аз паси ӯ Соҳиб дохил шуд.

— Ичора кофта гаштем, – баъди салому алейк ва пурсупос изҳор кард Хуршед, – Барои мулло-Соҳиб.

— Зандор бозан, мошинсавор пиёда, хонадор ломакон шавад, аз ин рӯзи сахт хаст? – табассум карда гуфт Ромиз. – Албатта барои мошин будагист?

— Барои мошин. Ҳамон рӯз гурехтӣ, ғайрат накардӣ, ки бо янга рӯ ба рӯ шавӣ, – изҳор кард Соҳиб.

— Сари ҷаҳл, акаи Соҳиб, ду-се рӯз гузарад, янга ҷуста меоянд...

— Не, Ромиз. Қавли ӯ қавл аст... Коргарони гастроном дар наздаш дир-дир меларзанд.

Ромизу Хуршед ба ҳамдигар нигаристанд; аз дилашон ҳар чӣ гузашт, ҳудашон донанд, вале ба Соҳиб чизе нагуфтанд. Балки Хуршед сухани дар роҳ гуфтаашро такрор кард:

— Ба шумо гуфтам-ку, ҳамааш хуб мешавад... Як бор бахшиш мепурсед, вассалом...

— Не, Хуршедҷон, ту ӯро намедонӣ, касе бо собуни ӯ ҷомашӯӣ накардааст, намедонад.

Ромиз шаби бӯрӯкӯбон, шаби Соҳибро то хонааш гусел карда аз янга чӣ гап шуниданиаш ва қиёфаи янгари ёд аварда «ҳааа» гуфт ва тохта аз дарвоза баромада дар як лаҳза ду «шиша» овард. «Марҳамат ба хонаи Мулло-амак!»...

Ромиз боз раҳимӣ мекунад, дилаш ба Соҳиб сӯзад, нахоҳад, ки сарсон шавад. Мулло-амак ҳам ҳамин хел – раҳмдил. Мехоҳад, ки Ромиз ҷӯраҳояшро гирифта орад, шинанд, сӯҳбат кунанд, баҳри дили пирамард кушода шавад, вале Ромиз истиҳола мекунад...

Аввалан вақт надорад, баъд чӣ лозим? Мулло-амак мегӯяду боз тарафҳои дигар ҳам дорад... Лекин ҳоло ҳолати Сохибро ба назар гирифта ин корро кард. Мазмун, ҳамин чизро мехост: нӯшидан хост, медонист, ки таби Саида хуш нест, ўро ранҷонд, хоҳад, ки бинӯшад. Нӯшаду сонӣ аз Саида узр пурсад...

«Қаҳрамо-он!» худ ба худ гуфт Соҳиб, онҳо нафаҳмиданд, ки қиро гӯяд. Вале Ромиз яқин кард, ки дар ҳаққи янга мегӯяд.

— Аз қомичроия одам омада буд, — гуфт Мулло-амак, — Шуморо мекӯчонем, мегӯяд. Хоҳед, пули хонаатонро гиред, мегӯяд, хоҳед, сексия гиред, мегӯяд. Гуфтам, ки ман ба ин по чӣ хел дар сексия зиндагӣ мекунам? «Набошад, пулашро гиред», мегӯяд. «Пулро гирифта чӣ қор қунам?» гӯям, «Ман намедонам, қарор ҳамин, ҳама гирду атроф кӯчиданд, як шумо мондед» мегӯяд. Қарор ҳамин! Қарор! Рост-дия! Кӣ месозад? «Ана бин, аҳвола!» гӯям. «Ман қардам?» мегӯяд. «Кӣ қард? Барои кӣ ин хел шуд? Барои чӣ ин хел шуд?» гӯям. «Айби худатон» мегӯяд... Нафаҳмидам, нафаҳмидам, ки чӣ хел айби худам будааст? Аз қанг гурехтам, ки айби худам? Пояро қасдан буридам, ки айби худам? А?

— Қасе будааст, ки шуморо намешинохтааст, — дил бардошт Хуршед.

— Мешиносанд, чӣ хел намешиносанд... лекин ҷавонон беандеша, илоҳӣ хориро набинанд-ку, лекин беандеша. Хулоса, навишта рафт. «Чанд қас?» гуфт.. Худаму кампиру писару духтару келину набераҳоям гуфтам... Лекин Душанбеи кӯҳна чӣ мешавад?..

Баъд қиссаҳо, саргузаштҳо чӣ мешаванд? Баъд тамом. Он гаҳ ман ҳам тамом. Дунёи дигар. Ҳама чиз фаромӯш мешавад ва ман баринҳо дар назди намояндаҳои қомичроия гунаҳгор. Лекин надонистам, ки ў чӣ қор мекунад. Шояд аз дасташ ҳеч қор наояд ҳам...

11

Аз миён чанд вақт гузашт. Хонаҳои гирду атроф вайрон шуд, ҳамсоҳо кӯчиданд. Ҳавлии Мулло-амак нигин барин монд. Иморатҳои баландошёна аз тиреза ҳам менамуданд. Пардаҳо аз равшании қароғ ранга метофтанд... Шаборӯз садои булдзер, мошинаҳои борқаш, қран, қашшер ва тақутуқи путику мехкӯбӣ меомад. Эқскаваторҳо ҳавза мекофтанд. Барои қранҳо роҳи оҳани барқад месохтанд, тарҳи хонаҳо мерехтанд. Шаб хоб қарда қароғ мехестӣ, ки устухону қабурғаҳои иморат рост шудааст. Ростӣ, бо суръати самолёт, ракета, спутник... Гӯё суръати тараққиёт аз рӯи ҳамин муайян мешуда бошад. Дигар хел мумкин набуд, ба суръати қорвон ва қадами аспу қар ва он ҳолате, ки Душанбеи кӯҳна дошт; хонаҳои паस्ताки поқсадевор, хишти қом, хишти пуқта, ҷубқорӣ, ягон-ягон болохонаҳо ва бомҳои найпӯш, дупӯшаю қарорпӯшаи

шиферӣ ва ба ҳамин монанд хонаҳо, ки танҳо шиферпӯшиашон гувоҳи хонаҳои асри XX буданд, муросо кардан аз рӯи инсоф нест. Асри бист бояд дар ин шаҳр, ки боз пойтахт ҳам ном дорад, нақши худро гузошта бошад. Чунон ки асрҳои гузашта дар шаҳрҳои таърихӣ осори меъмории худро гузоштаанд.

Душанбе ҳам обод мешавад, чунон обод, ки аз таваллуди Одам то таваллуди республика ин сарзамин чунин ободиро надида буд. Кӣ медонист, ки Душанбе ин қадар домон кашол мекунад? Кӣ медонист, ки дар кӯчаҳои он ин қадар мошина мегардад. Тараққиёт! Пешрафт! Вале ҳоло барои оянда ҳар қадар гӯй, бовар мекунад. Мошинае месозанд, ки адабиёт меофарад, шеърӯ ҳикоя менависад. Бале, шубҳае нест. Вале дар он шеърӯ ҳикоя дил ҳам мешавад? Ва ё ҳама дедектив? Ин дарди сахт! На ҳар нависандае, ки менависад, дил дорад. Навиштан дигар, дил доштан дигар. Бале, дил доштан дигар, эҳсоси дилро кашф кардан дигар. Эҳсоси дилро кашф кардан дигар ва ба дили хонанда расида тавоништан дигар ва ғайра...

Мулло-амакро ғам гирифтааст. Ғами андак не, андӯҳи кам не. Кӯҳ барин. «Хонаи заминакӣ сохта диҳад, ҳама шароит: газ, барқ, оби гарм, ҳаммом ва оббарою обпартояш бошад, меравам, набошад не», мегӯяд. Ў намояндаҳои комичрои шаҳр, горком ва боз идораҳои дахлдорро сил кард. Онҳо «марҳамат, аз кучое хоҳед, аз кадом ошёнәе хоҳед» мегӯянд. Мулло-амак пойҳояшро нишон медиҳад. «Зинаҳои шуморо ба дандон газида бароям?» мегӯяд. – «Сил қардӣ, мӯсафед, гӯё ки як ту қанг рафта бошӣ!» – дар ҷавоб мешунавад ӯ. Беҳурмати! Тамоман беҳурмати! «Писарам, ту ду пой равон дорӣ, боз давлат ҳурмат қарда ба таги пот мошин ва шофёр ҳам дода мондааст. Ба ман ин хел дод мезанӣ! Агар медонистам, ки ана дар ҳамин синну сол аз ту барин писари писарам ҳақорат мешунавам, поямро не, диламро тир занад буд...»

Ва то ҳол давр назадаанд. Балки ҳавлии пирамардро бо симтӯр ихота қарда мондаанд ва гӯё берун аз шаҳр барояш хонае месохтаанд, ки ту дидию ман надидам...

Ромиз дар ин бора ба Мулло-амак ягон даҳан гап намезанад, то аламаш тоза нашавад. Саида ҳам. Фақат Хола-мулло пирамардро тасалло медиҳад: «Ором шавед, мӯсафед, ҳамин қадараш гузашт, мондагиаш ҳам мегузарад». «Ҳа-а, мегузарад, лекин чӣ хел мегузарад.»

Нури Раҳмони бепо намехоҳад, ки ба ӯ талху пичинг зананд, ҳақорат кунанд, фармон диҳанд. Ў қадри худро донанд, эҳтиромашро дошта тавонад. Лекин ба назари одамон, ки ӯро хошо-қалло хез гӯянд, мӯхтарам набошад. Шояд баъзеи онҳо пеш аз ин номи ӯро нашунида бошанд; чун қорафтада шуданд, донишанд; бо ӯ чунон рафтор кунанд, ки бо Ромизу Хуршед.

«Ту дар ин чо чӣ кор мекуни?» ба гӯши Ромиз овози собик мири шаҳр омад. Ва Ромиз сӯи овоз рӯй тофта касеро надид. Ва баъд ба худ гуфт, ки Мансуров ҳоло ҳам мири шаҳр мебуд, ба-робари ӯро дар ин хавлии пирамард дидан ҳамин зайл мегуфт: «Ҳо, муғамбир-э, донистӣ, ки ин чо вайрон мешавад, мурдаатро партофти!».

«— Не, ман ҳеч чизро намедонистам. Аввал аз рӯи зарурат ҳамин чо менишастам, баъд писари ин пирамард шудам...»

Барои Ромиз фикру андеша кам буд, ки боз ин чиз хотири ӯро парешон кунад...

Ромиз дар фикри «Рӯдакӣ» аст. Вале ростӣ, ғалмағалу доду фарёди коргарон, путкӯбию шиббакуниҳои таҳкурсӣ шаборӯз хотири ноороми ӯро парешонтар гардонад, имконияти фикр кардан, тайёри дидан надиҳад. Ӯ аз Рӯдакӣ то шеърҳои шоирони имрӯзаро писонад. Аз онҳо барои тасаллои дил байте, мисрае, иборае, образе ёфта такрор кунад. «Дар ин гетӣ саросар гар би-гардӣ, хирадманде наёбӣ шодмона» хонад ӯ ва баъд «Дар ҳачви Султон Маҳмуди Ғазнавӣ»-ро хонда табассум кунад ва дубора зери лабу дандон ба гӯши дилаш хонад:

«Аё Шоҳмахмуди кишваркушой,

Зи кас гар натарсӣ, битарс аз худой!...» «...Зи кас гар натарсӣ, битарс аз худой!..Зи кас гар натарсӣ, битарс аз худой!..» Такрор кунад дили ӯ мисли кӯдаки синфи аввал, ки нав аз забони устод ҳарф омӯхта бошад.

Ромиз шеъри зиёд донад, аз ин рӯ худро хушбахт ҳисобад. Дар муоширахо, мубоҳисахо, нӯшбоди базмхо шеърҳои азбаркарда сипар ва чавшани чонаш шаванд. Ёд орад, ки рӯзҳои даҳаи ада-биёт тоҷик дар Арманистон бо шоира Силва баҳс карданд ва аз ду канори давра бархоста, суруд, мусиқӣ, нӯшбодҳоро пахш карда мисли ду паррандаи зебо рӯёрӯ омада бо ифтихор сари сина ба-ланд карда, ба шеърғӯй даромаданд; шоираи номдори советӣ ба Ромиз тан дода, ӯро бӯсид, Ромиз не, Силва бӯсид... Дирӯзакак буд; хотира шудааст. Мазмун, суръати замон тез аст. Мардум фурсат ва сабру тоқат надоранд. Тез аз бар кунанд, зуд такрор кунанд ва тез фаромӯш шаванд. Вале барои Ромиз не, чунон хотирааш мустаҳкам, чунон зехнаш тез, ки шеърро як бор хонад, ёд шаванд. Вале ҳоло дигар хел: ташвиш зиёд, парешон. «Туро кӣ мондааст, ба режиссёрии телевизион?» аз худ пурсад. Ва баъд ҷавоб ёбад: «Лозим буд, ҳоло лозим нест».

— Ба ман рухсат диҳед, — аризаро назди директор гузошт ӯ. Вале директор ба ҷои ҷавоб, каме аз курсӣ ковок шуда, «Шинед, ба шумо ҷавоб-павоб нест, — гӯяд. — Мо ҳамаашро санчидем, фаҳ-мидем, медонем...»

— Хуб кардед, — алам тоза шуд Ромизро.

— Не, ҷавоб нест. Ҳоло ман ба шумо гапи зиёд дорам... Медонед, ки инҳо чӣ хел хабис будаанд?

— Медонам.

— Не, намедонед... Худоё худовандо, дар паноҳат нигах дор! – гиребон гирифт директор.

— Чӣ гуфтед? – ба маъние, ки директор «худо»-ро ба забон нагиред, мегуфт, ишора кард.

Директор сурх шуд ва хатояшро фаҳмида «сахв шуд», – гуфт ва афзуд:

— Ман дар назди шумо шарманда. Шумо – оқил, маро бахшида метавонед... Баъд ҳамаашро мегӯям.

— Не, домулло (қасдан гуфт ӯ), дигар поям остонаи ин даргоҳро зер накунад.

— Э, ин хел нагӯед, мо аз шумо умеди калон дорем, дирӯз раис ҳам гуфтанд, раис шуморо нағз мебинанд.

— Ҳа-а! – ҳарфи дӯстдошташро такрор кард Ромиз. – Та-шаккур...

Директор бархест ва боз ҳам шуда тугмачаи дар таги мизаш шинондари пахш кард. Котиба дар кушода даромад.

— Касе пурсад, «нест» гӯй, даромадан намон.

Котиба «хӯш» гуфта рафт.

Директор ба ҷои худаш не, балки чун каси наздик ва ҳатто ҷӯра дар курсии рӯ ба рӯи Ромиз нишаст.

— Ман ҳам чандон ҳезалак нестам, ки аз ҳар кас узр пурсам. Ман кӣ будани шуморо медонам, Ромизҷон... Ҳамааш маълум шуд.

— Барои ман фарқ...

— ... надорад. Медонам, дахл ҳам надорад. Медонед... Аа, ҳамааш кори ҳамун ҷӯраҳо будааст...

— Шояд...

— Шояд не, рост. Не, ғалат кардам. Кори якеи онҳо. Шумо ҳамчун дӯстам, ҳамаашро мегӯям, – андаке ором шуд, то Ромиз чӣ гӯяд, вале Ромиз эътиборе надод. – Қодир! Ҳамааш кори Қодир будааст.

— Аа? – як қад парид Ромиз.

— Ҳа, рост. Боз ҳамаи инро кӣ омада гуфт, гӯед: Нодир.

— Бовар намекунам.

— Ҳамаи гап ҳам дар ҳамин, ки касе бовар намекунад. Ман ҳам бовар намекардам. Вале Нодир «Модарбазино бошам, ҳамааш кори Қодир» гуфт. Маро ҳам шарик кардани буд, гуфт, ман розӣ нашудам, худаш кард».

— Ба Нодир чӣ?

— Нодир гашта ба ҷояш омадани. Ҳамун ҳам бо игвои Қодир рафта буд. Ин чизро фаҳмида, қасос гирифтани.

— Ҳа-а-а, – аз директор не, аз онҳо ранчида абрӯ чин хард Ромиз, баъд нафраташ омада «тфу!» гуфт ва ба аризааш ҳам нигоҳ накарда баромада рафт.

Директор гумон кард, ки ҳамин замон рафта дарро кушода Қодирро гиребонкаш назди ӯ меорад, барои ҳамин тохта аз пасаш баромад. Вале Ромиз берун рафт.

— «Ҳа-а!» – мегуфт ӯ ва гур-гуркунон ба тамоми бедодихо, пастигарихо, нокасиҳо, номардиҳо нафрат хонда, ғазаб кард, ки пеш аз ин ҳам чӣ қадар одамон ба тӯхмат нобуд шудаанд. Ғазаб кард, ки шарафи одамай намондааст...

ӯ аз даромадгоҳи дарвозаи студияи телевизион ба кӯча баромада ангу манг монд. Раги пояш кашид ва ба чашмонаш бовар накарда, хо ба он тараф нигоҳ кард: Қодирро Нодир. Мегуфтанду механдиданд. Шикамашонро дошта хаму рост мешуданд. «Ачаб!.. Бандаҳои бошууратро гардам» ҳайрон буд ӯ ва нигоҳ мекард, ки онҳо боз чӣ корҳо кунанд: мегуфтанд, механдиданд, вале Ромизро торик буд, ки чӣ гуфта, ханданд. Яқин, дар бораи директор ва баъзе корҳои телевизион ва ё дар бораи «мазҳакае», ки ҳар ду сохтаанд. «Наход! Наход ки... Не! Мумкин не...! Аз ақл берун. Фоҳиша ҳам ин корро накунад...» Ромиз, ки ҳамон тараф рафтани буд, охиста-оҳиста қадам зад. Ва онҳоро, ки қариб дар ҷояшон қадам монда, гап мезаданд, расонд.

— Э!

— Э!

Ҳар ду ҳам баробари Ромизро дидан садо бароварданд. Вале нигоҳи чиддии ӯ ба оташи фурузони онҳо об зад. «Чӣ гап? Чӣ гап?» – пурсиданд. «Чал...» фармуд Ромиз ва роҳашро давом дод. «ӯ, ту чӣ гуфсодӣ?!» дов кашида омад Қодир. «ӯ, ту чӣ гуфсодӣ?!» такрор кард Нодир. «Модарам зanam шавад, рӯдаю рӯбчакатро дармеёрам!» дӯғ зад Қодир. «Модарам зanam шавад, рӯдаю рӯбчакатро дармеёрам!» такрор кард Нодир. «Г... хӯрда наметавонӣ! Тавонед, якдигарро чок кунед!» – гӯён гузаро шуда рафт. Қодир китф дарҳам кашид, Нодир ҳам такрор кард. Ҳайрон буданд онҳо.

Ромиз надонист, ки аз пасаш чиҳо гуфтанд. Вале яқин мекард: «Ин пуштӣ (касоро, ки бад бинанд аз ҳамин сар кунанд) чӣ ин қадар боло меравад. Вай кӣ ҳаст, вай чӣ ҳаёт? Вай гӯҳ нест! Бехуда директор чап нагирифтааст» гуфт Қодир. «Ҳа-ха, вай саге нест, худо яқта бошад, ба як мири арзад. Дидӣ, чӣ хел моро ҳақорат кард, чӣ хел моро...» меангехт Нодир, вале Қодир сухани ўро мебурид. – «Не-не, ман ҳамту наменонам!» – «Ҳа-а-а, ман ҳамту наменонам!»

Ромиз рафт. Ба пасаш нигоҳ накарда рафт. ӯ ният дошт дигар ба ин даргоҳ барнагардад. Мутаассир буд. Ба тухми одамай нафрат мехонд, гӯё ки аз ягон сайёраи дигар омада бошад, гӯё ки пеш аз ин одамро надида бошад ва наменониста бошад, ки одам чӣ

маънӣ дорад... Одаму дам. Як умри кӯтоҳ. Аз ин рӯ кас дар чунин лаҳзаи даргузар некӣ карда натавонад, кӯшиш кунад, то кори «аз дасташ омадаро» бикунад...

12

«Орзуи уқоб, ки дар фазо бимирад, орзуи актёр, ки дар сахна». Вақтҳои охир ба Хуршед чунин мегуфт Ромиз. Вале Хуршед сухани ўро ба таври худ фаҳмида «Ин ба маҳорати драматург вобаста, – мегуфт. – Қаҳрамонро кушта тавонад» актёр сад бор бошад ҳам, мурдан мегирад». – «Рафту дилаш кафида мурад?» – аз ин мавзӯ дур намерафт Ромиз. – «Агар ҳамин хел драматург ба дунё ояд» – механдид Хуршед. – «Ин ҷо драматург чӣ дахл дорад?» – ба шӯр омад Ромиз.

— «Охир шӯру тугёну хаячони дилро кӣ тасвир мекунад?» – сахттар мегуфт Хуршед.

Вале ҳоло чунин гапҳо нафорад. Ромиз банд аст; ҳудаш ҳам банд, хаёлаш ҳам. Рафту рӯзҳои дар Маскав буданаш Мулло-амакро «бикӯч» гӯянд, мӯйсафед азоб мекашад. «Ба Хуршед мегӯям, ташкил мекунад» гӯё илоҷ ёфт Ромиз ва акнун бояд масъалаҳои дигарро ҳал мекард. Барои ў дигар телевизион вучуд надорад. Рафт, тамом. Ба аризаи ў имзо карданд ё на, фарқ надорад. Зеро ў баъди чунин «намоиш», қариб дар шаҳр набуд. Ҳамроҳи адибон ба сафарҳо ва рӯзҳои даҳаю ҳафтаҳои адабиёти советӣ ба дигар республикаҳо мерафт. Рӯзафзун шӯҳраташ боло мегирифт. Ва тани танҳо барои як гастрол бас буд. Ва то ҷое расид, ки агар дар нӯшбоди маҷлисо намояндагони республикаҳои бародар «Мо ин дорему мо он дорем» гуфта беҳтарин чизхояшонро пешкаш кунанд, намояндаҳои Тоҷикистон «Мо Мирзо дорем, мо Ромиз дорем» мегуфтанд. Ин гапро фақат режиссёр не, сардори фиристодагони адабиёту санъат не, балки сарвари мо, роҳбари партияю халқи мо гуфт. Вале бинии Ромиз бод нагирифт. Ў ду ифодаву садои дӯстдоштаашро такрор мекунад: «Ҳа-а ё да-а...» Худ донанд, ки ифодааш чӣ маънӣ дорад.

Ў бо шеърҳои қаноат накард: Рӯдакиро хонад, нақшҳои қаҳрамонони «Шоҳнома»-и Фирдавсро бозӣ кунанд... Рост, ў на фақат хонад, балки хонда, бозӣ бикунанд. Актёр. Чунон хонад ва чунон адо бикунанд, ки ҳуди муаллиф он қадар расонида натавонад.

Ромиз ба бисёр шахрҳо рафту омад. Вале ҳавлии Мулло-амак ҳоло ҳам дар ҷояш. Дарахҳо кам шудаанд, мӯрии хонаи ў метобад. Чандон хонаи бодабаба не. Рост, вагончаҳое, ки дар гирду атрофи ин хона барои прорабу бригадиру устоҳо гузоштаанд, аз ин хона зеботар тобанд. Як лаби девори ҳавлӣ гашта ба ҷояш симтӯр кашидаанд. «Қадам тиррончак фармон додааст, аз комичроия, булдозерчи нархи сабзию пиёро напурсида, якбора фӯки паҳла-

вонашро ба девор рост карда тела додааст», – хикоят мекунад Мулло-амак вақти бо Ромиз дар сари дастархон нишастан.

— Лекин чинор чӣ мешавад? – пурсид ӯ.

— Мегӯянд, ки чинорро бурӯи, фарёди талху тунд кашида аз гӯлааш катра-катра хун чакад.

Вале Ромиз ба ин гап чизе нагӯяд. Сукут варзад...

— Чӣ гап наmezанӣ?

— Чӣ гӯям? Ҳама қиссаҳо бо ин чинор вобаста, лекин шумо давомашро намегӯед...

— Кадом давомаш?

— Қиссаи Ёдгораро...

— Ёдгора мурд...

— А?! – фарёд зада хест Ромиз ва ҳамон зайл шах шуда монд.

Мулло-амак сар хам кард, гӯё ҳамаашро фаҳмид. Баъд чашм боло накарда, бо ишораи даст Ромизро «шин» гуфт. Вале Ромиз нанишаст. Ӯ ҳайкал шуда буд. Як фарёди талх то гулӯяш гул-гула карда омад: «He-e!», вале ӯ ёрои дод задан надошт. «Шин» – ишора кард Мулло-амак, вале ба ҷои нишастан, дили Ромиз аз танаш баромада оҳиста дарро кушод ва бараҳна, хунолуд, гарм аз байни одамону мошинҳо гузашта то дарвозаи Ҷаҳоноро гелон шуда, ба гарду хок огушта рафт. Худро ба дарвоза зад, вале аз зарби ин дили нарм садои дарвоза барнаомад. Вай ба таги дари Ҷаҳоноро рафт. Ҷаҳоноро онро дид, вале нашинохт, ягон гамбуски хоколуд гумон карда зътиборе надод ва ҳамон вақт дили Ромиз аз карда пушаймон шуд.

— Чӣ хел? – оҳиста пичиррос зада фуру нишаст Ромиз.

— Чӣ, чӣ хел? – пурсид Мулло-амак.

— Чӣ хел одами солим якбора мемуздааст?

— Ана ҳамин хел... Сари фарзанд рафт.

Ромиз боз фарёд зада хест.

— Ту чӣ, девона шудай? – гуфт пирамард.

Ин гап ба Ромиз саҳт нарасид, вале ба назараш расид, ки Мулло-амак пой бароварда, рост шуда хест ва дасташро қулочкаш пушт бурд, ки кашидаю кушода ба бари рӯи ӯ занад. Аммо ба ҷои шаттаи саҳт як овози шикаста ва насихатомезро шунид:

— Бишин, одам сабук намешавад.

— Не, Мулло-амак, не, Мулло-амак! – мегуфт Ромиз. Гӯё худӣ ӯ вучуд надошт, балки рӯҳаш бозиву ҷонканӣ дошт. Ва Мулло-амак дид, ки бар рухсораи Ромиз ашк шорид. Аммо худӣ Ромиз ин чизро ҳис намекард.

— Дунёро нигар, қисматро бин: модар сари фарзанд рафт, духтар ҳам...

Ромиз занона овоз андохта мегирист, баъд ҳиқ-ҳиқ қардан гирифт. Ва дар зери ашк хаёл мекард, ки ба қабристон рафта,

гӯри ўро ёфта, хоки тӯби онро оғӯш карда зор-зор бигиряд ва барнахезад.

— Ту чӣ, ўро мешинохтӣ? – хаёли ўро гурезонд Мулло-амак.

— Киро?

— Ёдгораро?

Ромиз хушёр шуд. Баъд хайрон монд, ки пирамард чихо мегӯяд. Чӣ хел намешиносад. Чанд бор дар хамин хона рӯ ба рӯ нишаста буданд, чӣ хел нашиносад?

— Не, ту ўро надидай...

Ромиз як қад парид, андаке сар пушт бурд.

— Ҷаҳонороро?

— Не, Ёдгораро.

Фақат хамин вақт Ромиз пай бурд, ки Ёдгора дигар кас аст ва Ҷаҳоноро каси дигар. Охи сабук кашид... Сар андохт, ки Мулло-амак ба чунин рафтори ӯ чӣ мегӯяд. Феъли тоҷикон бад: «Ба духтари ман чашм ало кардӣ», гуфта, пеш карданаши мумкин. Вале Мулло-амак ба ин чиз аҳамият надод, гӯё аз ишораҳои Ромиз чизеро пай набурд. Баръакс ёди ўро кард:

— Бечора, духтарам, хушбахт нашуд. Баччаи нағз, гуфта ба ӯ додам, ана оқибаташ... Аз мани бепо ҳам ғарибтар, фалаҷ шуда хоҳидааст, боз дирӯз ба касалхона бурдаанд...

Ромиз соқит аст, худро ором мекунад, вале дилаш гулгула дорад. Ҷаҳонороро дидан хоҳад; худи ҳозир, ҳатто дар сари хамин сӯхбат дидан хоҳад, то Мулло-амак ба ӯ гӯяд, ки Ромиз барои ту шуда гиря кард, гиряи оддӣ не, чунон гирифт, ки мисли кӯдаки аламзада ҳиқ-ҳиқ кард. Вагарна ӯ дӯстдории Ромизро осон пиндорад, мисли суҳанҳои дигар мардон, ки ба зани дучорумада гуфтан гиранд. Шояд зани зебо – Ҷаҳоноро ҳам чунин гапхоро кам нашунида бошад...

13

Режиссёри номдор дигар ўро суроғ накард. Гап-гапи филмбардорӣ ҳам нест. Аз ин рӯ Ромиз зӯр ба моноспектакл дода, хоҳад, ки Рӯдакии комил бошад. Варианти русии он такмил ёфт ва пурра шуд. Акнун дилаш пур, ки дар саҳнаҳои дигар ҳам намоиш додан имкон дорад.

Ў рӯзҳои наздик меравад, вале хаёл дорад, ки ҳама корҳо нимбуд мондаанд. Ҷам кории режиссёрии телевизион, ҳам актёрии кино, ҳам кӯчи Мулло-амак ва ҳам муҳаббати Ҷаҳоноро. Фақат хамин қадар имкон ёфт; ки қиссаи Мулло-амакро то анҷомаш шунд, вале анҷоми он саҳл монда буд, ки дилро аз қафаси синаи ӯ берун кунад.

«Ман фидои ту мешам, Ромиз» гӯшаш садо дод, вале надонист, ки ин аз чӣ рӯ. Ҷаҳоноро ин хел набуд. сар баланд медошт, гу-

пураш паст намешуд, аммо яку якбора тайёр аст, ки худро пеши пои Ромиз партояд.

— Ту барои мурдаи ман гиристӣ, Ромиз? – аз пеш баромада пурсид Ҷаҳоноро. Вале Ромиз ҷавоб дода натавонист. – А? Ромиз? Барои ман гиристӣ?

— Кӣ гуфт? – хандида пурсид ӯ.

— Хоб дидам. Дар хоб ман мурдаму барои мурдаи ман ту мегирӣ.

— Шайтонча, – бо навозиш гуфт Ромиз.

— Рост, ҳамин хел.

— Хоби зан чап...

Ҷаҳоноро пай бурд, ки Ромиз ба сӯҳбати пешин ишора кунад, ки ӯ «ман аз он хел занхое нестам, ки хобашон чап барояд» гуфта буд.

Ҳаво торик мешуд, чароғҳои сари симчӯбҳо, ки качаккосаашон сарозер меистоданд, памидор барин сурх шуданд, гӯё шишаҳояшон хунук, то якбора нашиканад, касе «пилтаи» онро баланд намекард. Дили Ромиз аз чунин равшанӣ гурехтан хост, Ҷаҳонороро гирифта, ба кадом гӯшаи танҳо бурданӣ шуд. «Аҳ, ҳамин вақт мошин мебуд».

— Чӣ? – гӯё садои дили ӯро шунида пурсид Ҷаҳоноро.

— Шаҳр чунон хурд, ки ҷои рафт надорад, – ҷавоб дод Ромиз, вале фаромӯш кард, ки шаҳр се ноҳияи атрофро танг карда, доман фарох гардонад. – Не, хурд нею... ҷои рафт надорад.

— Рафтем, ба хонаи мо, – якбора хоҳиш кард Ҷаҳоноро.

— Хуб нест, – рад кард Ромиз ва каме истода дилаш гул гула кард, ки пурсид: – Кӣ хаст?

— Баччаҳо...

— Не, хуб нест, – катъӣ гуфт Ромиз ва дар паноҳи кокулони маҷнунбеда гулгашт даст ёзонда, ба гардани Ҷаҳоноро ҳалқа гардонда, ба сари синаи баландаш пахш кард ва пай бурд, ки тани Ҷаҳоноро ларзид, баданашро фарошо гирифт, гӯё ӯ духтаре буд, ки бори аввал дасти мардина ба баданаш расид. Ин ҳолати ӯ чунон ба Ромиз хуш омад, ки сари ӯро ба мағзи дил ҷо мекардагӣ барин фишурдан гирифт... Човандозҳо аспӣ хубро дӯст доранд ва занҳо марди асилро.

Касеро бахт баргардад, шикаст андар шикаст ояд, касеро бахт бархандад, барор андар барор ояд. Ромиз шикасташро дид, акнун навбати барораш: Ромиз моноспектаклро ба супурдан тайёр карда буд, кинорежиссёр фарёдаш карда фармуд, ки тайёриро зӯр бинад, Рустами Дастон мешавад. Ромиз ҷӣ гуфтанахро надонист, ба ҷои ташаккур дилаш сахт-сахт зад. Режиссёри пурқору пурдида ин

холати ўро пай бурд. Вале Ромиз намедонист, ки чӣ кор бикунад? Ба ў гӯяд, ки Маскав меравад ва баъди он корро сар мекунад ва ё гап назада равад, ё аз баҳри сафари Масков баромада ин корро пеш гирад? Намедонад; ҳайрон.

— Панҷох сол гузаштааст, бояд бедор шавем, – гуфт ў ва Ромиз ба худ омада нафаси дароз кашид:

— Ха-а-а...

Сӯхбат кӯтоҳ буд...

Ромиз мехост аввал Ҷаҳонорро ёфта ҳама гапро ба вай гӯяд ва баъд Хуршедро дида фаҳмад, ки Қодир Нодир чаро ин қадар аз пай ў дӯғу даранг карда гаштаанд. Ў қадам боздошт ва қолаб гирифтагӣ барин рост истод. «Хуред гӯшти якдигаратонро, чӯраҳо!» Пургазаб гуфт ў ва боз ба роҳ даромад. Рост ба «гулгашти Ҷофиз» омад ва ба таври худ раҳи ўро поид. Баъд қадам зада-қадам зада ба дарвозаи Ҷаҳоноро наздик шуд. Гӯё доништа омад: Ҷаҳоноро як сатил об бароварда беруни дарвозаи пош дод ва чашмаш ба Ромиз афтод. Сатилро даруни дарвоза гузошта наздаш омад. Остинҳои Ҷаҳоноро барзада буд. Соиди дастонаш банди ревоҷи таксангӣ барин сафед, тоза ва босафо буд. Вай дар чехраи Ромиз хушнудиеро пай бурд ва гоҳе ки аз барори корҳои оғош шуд, чунин фармуд:

— Ту бояд, ки аз хонаи ман ба Маскав биравӣ.

— Чӣ хел аз хонаи ту?

— Ҳамин хел... Бояд ки ман ту ро ба Маскав гусел кунам...

14

Ромиз надонист, ки аз кучо ба Маскав равад. Аз хонаи Ҷаҳоноро ё аз хучраи деворпаридаи худаш. Бо вучуди он ки Ромиз ҳамроҳи Мулло-амакино буд, девори паридаи хучраи гаши ўро меовард. «Девори парида монанд ба гардани бурида» мегуфт...

Вай нома гирифт: «Як сари қадам ба телестудия биёед. Алиев».

Ромиз бепарво мактубро рӯи миз партофт. Одатан ин хел рафтор намекард, балки мактубро рӯи миз мегузошт, андеша мекард, ки баъди ин чӣ кор бикунад. Вале ҳоло вай ба Ромиз монанд не, балки аз қадом намоиш саҳна бозӣ карданист. Шояд чунин бошад, шояд беихтиёр карда бошад, шояд «актёрӣ» омӯхтан хоҳад. На! Ў фарди афсонавиरो монад, на Ромизро. Аз худ бурун рафта. Як марди қайсар ва гарданшахе намуд, ки ба ягон кас ва ё ба ягон чиз итоат намекарда бошад. Ин рафтор дар дили ў буд, зоҳир нагашта буд, холиё андаке рӯи зада, аммо ин чизро касе пай набурдааст ва касе надонад, ин чиз фақат ба худӣ ў маълум аст.

Ба назари Ромиз рӯзи рафт тӯл кашид; гӯё ҳаргиз фаро намерасид, дигар ҳама корҳо тез гузаштанд, бо як шитоб ва хому

норасида гузаштанд. Ба назар танҳо фаро расидани рӯзи сафар умри Ромизро дароз мекард, дигар ҳама рӯзҳо, ҳама корҳо аз ҳисоби умри ӯ шитоб доштанд.

Хидматгорон, равшангарон ва чизу чораи сахнаҳои ҳаёти Рӯдакӣ бо поезд сӯи Маскав равон шуданд ва баъди як рӯз бояд, ки Ромиз бо самолёт мерафт ва аз рӯи ваъда бояд, ки аз хонаи Чаҳоноро мерафт...

...Бегоҳирӯзӣ ба хонаи Чаҳоноро рафт. Каме таги дарвоза истоду ягон кас набинад, гуфта, ба гулгашт баргашт Хаёли ҳар сӯ қадам зад ва тоқат накарда, боз ба дари ҳавлии ӯ рафт. Дилаш гулгула дошт, метапид, ӯро сӯи дарвоза мебурд, пас меовард, намедонист, чӣ кор кунад ва ин дафъа дарвозаро тела дод. Чаҳонороро бидид, ки бо дасти чап бари доман пушт кашида рохравро қорӯб мезанад. Зираи гарданааш алвонҷ рафта, ба манаҳаш бармехӯрд. Ва ӯ баробари садои дарича бари домон сар дода чоки гиребон дошт, ки ягон каси бегона бошад, чокии синаи сафедашро набинад. «Биёед» хамин қадар гуфт Чаҳоноро ва рост шах шуд. Шояд ӯ бовар надошт, ки Ромиз меояд. Вале аз ин ҳайрати ӯ Ромиз гумон кард, ки дар хонааш касе ҳаст:

— Меҳмон?

— Не... Марҳамат... – чӣ гуфтанро надонист ӯ. Қорӯб як тараф партофт, чоки гиребонро ҳам сар дод. Магар забонаш лол гашта буд, ки бо ишораи даст Ромизро сӯи хона бихонд: «Не» гуфт дили Ромиз, вале пояш равон шуд...

Қиҳози хонаи Чаҳоноро Ромизро ҳайрон кард: мебели киматбаҳои руминӣ, пионинои сиёҳ, зарфҳои булӯрии чехӣ, сервизи гулдори японӣ ва гулдону хокистардонҳои шишагини ранга, қоили «нозанини рус», қолиҳои рангаи эронӣ ва палосҳои олмонӣ касро мот мекарданд ва маҳсусан рафи китобҳои долони васеи ӯ. Дар он рафҳои булғорӣ «дусадчилда»-и адабиёти умумичаҳонӣ меистод. Ромиз аз рафи китобҳо биболид, вале аз дигар чизҳо, ки ҳоло дастрас карданашон мушқил шудааст, ғашаш омад; чӣ хел як зан метавонад ин қадар... Баъд аз фикраш гашта ҳамаи инро кори шавҳараш, кори шавҳари савдогараш донист. Вале дусадчилда моли худи Чаҳонорост.

Чаҳоноро рӯи миз дастархон кушода дар як лаҳза онро бо нуқлу наво пур кард.

— Ин чо бишин, ман хӯрдани наомадаам.

Чаҳоноро рост истод ва ранги рӯяш канд.

— Ростӣ, бишин, ман аз дидорат сер шавам, – оҳанги гапро дигар кард ӯ. Вале Чаҳоноро «ҳозир» гуён баромада ду коса угрои мӯй барин борикбурида, як коса чакка ва як шиша араку як шиша коняк оварда рӯи миз гузошт. Ва нишаста «аз кадомаш?» пурсид.

— Аз ҳар сеяш, – ҷавоб гуфт Ромиз.

Ҷаҳоноро ҳайрон монд. Ва баъд Ромиз рост ба як лаби намоёни синаи булӯрии ӯ нигарист. Ҷаҳоноро нигоҳи ӯро пай бурда, худро кафо кашид. Вале ин майли ӯро Ромиз пай набурд.

— Ба ман коняк, – гуфт Ҷаҳоноро, шишаи арақро бардоштани Ромизро дида.

Ромиз қадаҳ баланд кард, вале чизе нагуфт, сар ҳам карду бардошт, Ҷаҳоноро низ.

Ҷаҳоноро рӯ ба рӯи Ромиз менишаст. Ромиз баъди конякро ба халқ рехтан хест ва хост сар ҳам карда, аз сари синаи мисли сари синаи фароштурук зебои ӯ бӯсад. Баъд рӯяшро он чо гузошта хоб равад. Вале Ҷаҳоноро сари хамшудаи ӯро бо дастонаш боздошт.

«Ба одам дӯст ҳам лозим...»

Ромиз ҳайрон монд. Ҷаҳоноро зайл хамидақомат бозмонд. Гуё хайкали ӯро ҳамин хел тарошида бошанд. Дар назар ӯ хайкал менамуд, вале дар асл андеша мекард, сабабҳои чунин рафтор кардани Ҷаҳонороро меҷуст. «Имтиҳон? Масхара? Ин чист?».

— Хафа нашавед, шинед, – хеста аз китфи Ромиз дошта гуфт Ҷаҳоноро.

— Ман медонистам, ки ҳамин хел мешавад.

— Магар бад аст?

Гоҳи видоё Фарзон ба Ромиз сахт часпид, мисли гурбаччае, ки хангоми партофтан ҳамин хел сахт часпад. Тифлак гардани падарро сахт оғӯш кард ва рӯй бар сари китфи ростии ӯ гузошт. Ҳатто модар ӯро ба зӯрӣ ҷудо карда гирифта натавониста, ҳайрон монд. Сонӣ, барои чӣ буд, ки хандид. Тифлак як гашта ба модар нигарист ва низ хандид.

— Акнун биё, гули бобош, – гуфт пирамард, вале Фарзон хоб-рафта барин ором меистод.

— Акнун биё баччем, дедеш дер намонад, – гуфт Хола-Мулло.

Фарзон як сар ковок кард ва чу бозӣ завқ карда боз чашму рӯй ба сари китфи падараш пахш кард. «Хайр шуд, акнун» аз завқи Фарзон завқ бурда гуфт Саида.

— Мошин катӣ бурда монам, баччем? – пурсид Мулло-амак.

— Ташаккур, Мулло-амак, нахонд ки шумо ҳамин хел гӯед.

— Ҳеч гап не, аз дастамон меомадагӣ кор.

— Хайр, Мулло-амак! – ҳам шуда, Фарзону пирамардро якбора оғӯш кард Ромиз ва Фарзон ҳамон зайл дар бағали Мулло-амак монд.

— Сафарат бахайр, писарам, – даст ба дуо бардошт пирамард. Хола-мулло низ «Илоҳӣ» гуфт ва вақте ки Ромпз барои ҷомадон ҳам шуд, як назар дид, ки писараш нимрӯя шуда ба ӯ менигарад, симои падар ба хотир мегирад...

Самолёт аз замин баланд шуд. Рӯи шаҳрро як давр зад, қад-қадии водии Ҳисор парвозӣ шуда, аз болон кӯҳҳои баланд убур кард. Ромиз ба ҳамсоюя ҳампахлӯ нигарист: шохмот бозӣ мекарданд, мехонданд, чашм пӯшида худро ба хоб мезаданд; чавонмарде, ки пахлӯи ӯ менишаст, менавишт; як дафтари калонро бароварда, таърихи рӯро монда менавишт, баъзан дуздада ба Ромиз менигарист ва боз менавишт, вале маълум набуд, ки чӣ менависад.

Ромиз муттақои курсиро пушт партофта, бахузур шуд, то дам гирад, зеро дар пеш ташвиши зиёде ҳаст... Ӯ чашмонашро пӯшид; чанд лаҳзаи рӯзҳои охир пеши назар омад ва фикраш тез қор кард, гӯё қисмҳои гузаштаи филмро ҷо-ҷо нишон дода, қисми навро сар мекарда бошанд: «Ба одам дӯст ҳам лозим», сухани Ҷаҳоноро андешаҳои ӯро боздошт. Ромиз ин чизро ҳам зуд паси сар кард ва ҳаёлаш ба театру тамошобинону моноспектаклаш банд шуд. Пеши назар овард, ки намоиш чӣ гуна бояд гузарад. Ҳоло нуктаи баланди ҳунарварии ӯ бояд ба тамошбинон манзур шавад... Ромиз танҳо, вале ба ҷои як даста артистон мерафтагӣ барин; агар ягон песаи дигарро барои Маскав пешниҳод мекарданд, албатта як гурӯҳ мерафтанд, вале Ромиз ба ҷои ҳамаи онҳо меравад, ҳатто ба ҷои як дастае ки песаи «Рӯдакӣ»-ро ба сахна гузоштанд... Аз ин рӯ ӯ чашм накушода андеша кунад, ки ба ҷои ҳамаи онҳо дар сахнаи Театри Вахтангов ҳунарнамоӣ мекунад:

*«Эй Маҷ, кунун ту шеърӣ ман аз бар куну бихон,
Аз ман дилу сеголиш, аз ту тану равон.
Кӯрӣ кунему бода хурему бувем шод,
Бӯса диҳем бар ду лабони париваишон».*

Рӯи сахна омада хонад ӯ. Чашмони Рӯдакӣ хуншор. Бо дасти чап дастаи китобро ба сари сина пахш кунад ва бо дасти рост Маҷро ҷӯяд...

«На! На чунин!» гӯё ба ҳамроҳи пахлӯнишаста мегуфта бошад, дод зада чашм кушод. Ҳамсафар ба ӯ бо ҳайрат нигарист: «Шумо солим ҳастед?» Ромиз ӯро ҷавоб нагуфт. Боз ба муттақои курсӣ тахтапушт пахш карда чашм пӯшид ва фикрашро ҷамъ оварда, рӯи сахнаи театр шуд: Сахнаҳои якуму дуввум барои ӯ тақрор, вале сахнаи саввум мушқилтар: сахнаи беруни дарбор...

Аз паси парда садои фиғони шоир ояд. «Вой, чашмакам! Чашмамро кӯр карданд!» Ба сахна барояд. Як даст ба китоб, дасти дигар бар чашм. Даст аз чашм бардорад, аз чашм хун шорад. «Нури чашмамро гирифтанд, вале чашми диламро равшан карданд... Маҷ! Эй Маҷ!» ба ҳавои даст ӯро ҷӯё шавад; «Омадӣ?» пурсад ва шеър хонад. «Эй Маҷ!». Дастор ба гарданааш ҳалқа афтодаст,

аммо дуруст карда натавонад. Балки ба ишораи ангушт болотар аз ҷои нишастии аҳли золро нишон дода:

«Чун кушта бубиниям ду лаб гашта фароз...» хонад ва ангушт ба сари синаи хеш орад:

*«Аз ҷон тихӣ ин қолиби фарсуда ба оз,
Бар болинам нишину мегӯӣ ба ноз,
К-эй ман ту бидуштаву пушаймон шуда боз».*

Дар дуриҳо манзараи Хуснобод намоён шавад. Ба димоғи шоир бӯи диёр расад. Бо оринчи чап китобхоро сахт пахш кунад, вале дастон ба ҳам оварда «омин» гирад ва оҳишта-оҳишта даст ба дуо бардорад. Китобҳо резанд. Вале дуо ногуфта ва сар боло дошта ҳам шавад ва китобҳои рехта ҷӯяд. Даст-даст карда китобхоро пай-до кунад ва боз қомат рост карда, ба мардум шарҳи ҳол гӯяд:

*Маро бисуду фурӯ рехт ҳар чӣ дандон буд,
Набуд дандон, лобал чароғи тобон буд.
Сапеду симрада буд, дурру марҷон буд,
Ситораи саҳарӣ буду қатраборон буд.
Яке намонд кунун з-он ҳама, бисуду бирехт,
Чӣ наҳс буд? Ҳамоно ки наҳси Кайвон буд?
На наҳси Кайвон буду на рӯзгори дароз,
Чӣ буд? Ман-т бигӯям: қазои Яздон буд...
Ҳама чӣ донӣ, ай моҳрӯӣи мушкинмӯӣ,
Ки ҳоли банда аз ин пеш бар чӣ сомон буд?!..
...Ту Рӯдакиро, ай моҳрӯ, ҳама бинӣ,
Бад-он замона надидӣ, ки инчунинон буд.
...Шуд он замона, ки шеъраи ҳама ҷаҳон бишнуфт,
Шуд он замона, ки ӯ шоири Хуросон буд.
...Кунун замона дигар гашту ман дигар гаштам,
Асо биёр, ки вақти асову анбон буд!*

Ромизро дар чунин баландӣ – дар фазо хоб бурд. Вале дар майнаи ӯ ҳоло ҳам намоиш давом дошт. Ӯ моноспектаклро тамома кард ва аҳли зол чунон каф кӯфтанд, ки Ромиз ба сипосгузори якҷайл таъзим мекард. Як ҷавонзани зебои атласпӯш, ки мӯйҳояш майдабофт буд, гулдастаи зебое дар даст роҳрави золро гузашта, рӯи саҳна омад ва гулдастаро ба Ромиз тақдим кард.

«Саида?!» садо кард Ромиз ва бовар накарда, чашмонашро калонтар кушод...

...Ҷ бедор шуд...

Самолёт ҳоло ҳам парвоз мекард...

Душанбе, 1973-1979 (1981, 1982, 1983)

ЛОИҚНОМА

(Ёднома)

*Ин дафтари шеъру газал чун ман намирад аз ачал,
Рав, чархи гардуиро бигӯ, Лоик видоат карду рафт!*
Лоик

Ва он субҳи фиребо, гоҳе ки Хуршед аз бурчи Шер сӯйи бурчи Хӯша майл мекард, касе шишайи тирезайи хонайи хоби маро нохун зад. Чашмпӯшидаи дилбедор будам. Чашм кушода зери пардаи хокистарии сапедадам пушти тиреза ангорайи шиносу ношиносро дидам ва баробари сурфиданам садойи ошно омад: «Амакҷон, ин ман, Ҷамшед!» Ва беихтиёр «ӯҳ» гуфтам ва аз дилам гузашт: «Ё дар хонадони Лоик рухдоде шуд ва ё дар хонадони ман...» Вагарна Ҷамшед чунин новакт наомада буд. Зеро дар манзили падарийи ман, ки дар рустост ва хатти телефон надорад, агар дар Душанбе воқеъае шуда, ба Ҷамшеди шахрнишин занг зада гуфтаанд. Ҳоҷати андешайи зиёд нест. Тозон бадар омадам. Зери пардаи сапедадам дидам, ки сиришк ҳалка зада чашмони писари бузурги Лоикро. Ва гирия гулӯгир аст; сухан гуфта наметавонад:

— Амакҷон, додом...

— А? – нашунида гирифта пурсу таъкид кардам.

— Фишори хуни додом баланд шудааст, таъйин кардаанд, ки ҳамроҳи шумову амаки Қорӣ Шариф равем...– гуфт Ҷамшед ва афзуд: – Комронҷон ҳам тилфон карда чунин гуфтанд.

— Рост бигӯ, пинҳон макун...

— Рост, амакҷон... Ҳоло дар бемористон будаанд...

Аз дилам гузашт: «Ҷамшед рост мегӯяд; агар коре мешуд, хоҳарони Лоикро низ талаб мекарданд... Ё бозии дигар аст...»

— Ман рафта амаки Қорӣ Шарифро пайдо карда сари роҳи Мазор меистем, шумо биёед, ба роҳ медароём...

Ҷамшед писарбузурги Лоик ба мошини чӯрааш нишаста бирафт ва гургон даруни синаву дили маро чангу ханҷол мезаданд: «Чизе ҳаст, балое ҳаст, қазое ҳаст. Зеро чиҳилу шаш сол боз мо по ба по гом мезанему мешинему мехезем; тӯю азову лукмаву рӯзиамон бо ҳам аст. Ва мани дардошно, ғамшарик, ҳамроз, ҳамшодӣ, ҳамроҳ, ҳамкоса, ҳамсухан, қондор, қонгарав... дар ҳеҷ ҳолат ўро танҳо намегузоштам, ҳолиё танҳо монда, ба Панҷакат омадам. На, ўро танҳо нагузоштаам, балки хоҳиши худӣ ў буд: «Мо ҳамроҳи Фарҳод ба Алмаато меравем ва аз он ҷо ба Панҷакат меоем, шумо он ҷо бошед, чанд рӯз фароғат хоҳем кард.» Ман нигарон будам чунин пазиройиро. Аммо ваъдахилофӣ шуд. Лоик сӯйи ман наомада боз маро сӯяш хонд.

Бовар намекунам... Бовар намекунам, Лоик тановару тавоно, хушҳол ва зиндадилу дилоғоҳ бо чунин нотавониву бемадорӣ

якбора аз пой афтода андар бистари беморӣ хуфта бошад. На, ӯ тан нахоҳад дод дарду маризиву бемориро.

Вале вазъ нохуб, ҳама гуна номардӣ, пастӣ ва ночавонмардӣ зудтар аз аҷал меояд. Ва ҳоло чунин нокасон пештар аз Азройил пеши назарам меоянд ва ман зери дарахтони азими ҷавзу тут фишурдатан мемонам ва ақлу ҳушам нобарҷост, наметавонам чорае андешам. Аз зина боло – зери айвон хариду бозорӣи дӯшина, ки ба хотири маргрӯзи падарам овардаам ва ин рӯз – 22 июни соли 2000-умин ёдбуди қиблагохро бояд бигузаронам... Миёни обу оташ мондам. Ба Ҷамшед ваъда додам, ки меравем, ба табору пайвандон гуфтам, ки маргрӯзи падарро ёд мекунем. Шохини мизонро медорам, ки кадом кафи тарозу гарантар аст: маргрӯзи падар ва маризӣи бародар... ё...

— Хиромон! – фарёд задам духтари панҷумамро, ки ҳоло дар манзили бобойӣ чароғи хонадони падарам Ҷамроӣи Қодирро фурузон медорад.

— Лаббай, дадачон!

— Ман Душанбе меравам...

— Фаҳмидам, дадачон... Магар...

— На. Нотоб шудаанд...Амакаш нотоб шудаанд...

— Нотоб не, дадачон... Ман хоб дидам, ки ҳамроҳи Олимпуро Латифӣ...

— Магӯ! Ту медонӣ, ки амакаш чилу шаш сол ҳамроҳи ман буданд, – сарзаниш кардам хобашу худашро ва ӯ чу мусича чашмак заду хомӯш монд рӯ ба рӯӣи ман. Ҳарчанд медонистам, ки ӯ на танҳо дар хоб, балки дар бедориаш ҳам баъзе воқеаҳо ро мебинад, ба тасаллийи дили ӯву дили худам чунин гуфтам ва баройи хоби мағшушро аз сар дур кардан фармудам: – Пирони деҳ ва хешу таборро пайк фирист ва ёдбуди маргрӯзи бобошро гузарон...

Ва чашмам ба суфайи паҳлӯӣи дарахти чаҳормағзи азим меафтад. Оне бозистода ба танайи тавоноӣи чаҳормағз менигарам ва ёдам аз танҳойи тавоноу тановар дарак медиҳад, ки гоҳ-гоҳ така бар ин сутуни табиат мезаданд. Ва чаро ҳар бор ки ин танайи бенуксро бинам, пеши чашмам тани зӯру рӯӣини Лоик меояд ва ҳар бор ки Лоикро дида оғӯшкеш вохӯрӣ кунам, тани ин дарахтро ёд мекунам. Шояд аз он буд, ки ҳар бор Лоик ба Панҷакат ояд ё ҳамроҳ биёем, падарамро, падари очизамро такязада бар ин танайи пурзӯр медида ва баъди даст дароз карда вохӯрӣ кардан ба овози баланд мегуфт:

— Ман Лоик!

— Лоик?

— Лоик!

— Ҳа-а-а... Нағз хастӣ? Шералиро гӯрондӣ...

— Ҳа.

Низ кӯтоҳ посух меод Лоик. Зеро медонист, ки дувоздаҳ сол боз падарам очизу гаронгӯш ҳастанд ва ҳарфҳои пасту тӯлониро намешунаванд.

— Хӯчаали чӣ хел?

— Чӯраатона фаромӯш намекунед-а?

— Амаки ту, чӯрайи ман.

— Чӯретон фалаҷ... Хоб. Рафта намебинед?

— Чӣ хел рафта биам? Ҳолама бин... Чихо дидему чихо кардем... Ана оқибаташ... Ба ҳаминаш ҳам шуқр.

Лоик киссаҳои падарашу амакашу падари маро медонист ва дар даҳонаш ханда рӯҳбардорӣ мекард:

— Ҳамаашро Сорбон навишт!

— Аз барои худо? Не-е... Наменависад. Мумкин не навиштан...

— Чаро?

— Ту нависӣ мешавад...

— Чӣ хел?

— Ту – бебок, вай – бамулоҳиза.

Ману Лоик ба ҳам менигарем. Хомӯшӣ ба миён меояд. Чашмони нобиноии падарам зери шишайи айнак кушодатар мешавад, чизеро дидан мехоста бошанд; гардан пеш меравад ва сӯйи Лоик майл мекунад. Барои дидан на, барои шундан ин корро мекунад ва чун садое намешунаванд, мепурсанд:

— Аааа?

Маънийи зиёде дорад ин як овоз ва Лоик тасаллӣ медиҳад марди пирро.

— Ман тоқати шишт надорам. Ин қори Сорбон.

— Ҳа-а-а... Вайи шишт надорам, гӯй... Рост. Хуни ту – тез.

Ва ҳар ду завқ мекунад. Феълу хӯйи ҳар дуяшон як хел. Ҳамсӯҳбати хуб пайдо шавад, бо завқ гуфтугӯй мекунад. Ҳамсӯҳбат нафорад, ба даҳон об мегиранд. Ва падарам оҳиста-оҳиста ҳама чизро мепурсанду таҳҷӯй мекунад; маълумот мегиранд: «Холмурод нағз, Убайд нағз? Абдунаби... Доро...» ва ҳар кас дар сӯҳбаташон як бор буда бошад, мепурсанд ва Лоик пайваста «Ҳа» посух медиҳад...

— Ҳааа... – Ба суҳан омода шудани падарамро Лоик дониста хомӯшона диққат мекунад, ки чӣ меояд аз пирмард: – Аз Шерали чӣ монд?

— Ҳеч чиз!

— Не, монд; ман медонам, монд... Чӣ қадар тилло монд?

— Ҳааа... тилло!? Ҳаштоду се кило.

— Ҳаштоду се кило? Не, ин қадар набудагист.

— Ҳамин қадар. Шумо намедонед, писаратон медонад!

— Ааа? – қониби ман рӯ оварда гӯё суол карданд падарам.

— Рост. Порсол ҳаштоду се кило буданд, шояд имсол вазнинтар шуда бошанд...

— Ҳааа, худата мегӯӣӣ, а? Ин рост. Ин тиллоӣ холис... Лекин додот тилло дошт. Ман медонам...

— Рост. Аком ҳам як бор офтоб кардани тиллояшро дида будаанд, лекин касе намедонад, онро замин кашид ё осмон...

— Дошт, дошт... Ба хаёлам, ба занҳо сарф кард...

— Шумо ҳам мусичайи бегуноҳ набудед... Амакам Хӯчаалӣ мегуфт, Ҳамроӣ Қодир тиллоро дар нифайи эзораш чо мекунад...

— Не, дурӯғ. Ман тилло надоштам, аммо пул доштам. Садсумаҳоро қатори эзорбанд дар нифа мезадам. Амакат медонист. Зеро як бор дар дами бозори шаҳри Панчекат маро дошта, даҳонкалонӣ кард, ки ҳар кас пулашро барорад, аз онӣ касе зиёд бошад, ҳама пулҳо моли ӯ шавад. Аввал ман пулҳои кассаро баровардам, пули ӯ зиёд омад. Баъд садсумаҳойи нифаро баровардам. Рангаш қанда, ба зорӣ даромад, ки ба ман ин чизро гуфтанд, бовар накардам, рост будааст... Аз он вақт Хӯчаалӣ медонист, ки ман пул дар нифа медорам... Шикастабанди ачиб амакат...

Дами дарвозайи мазори Ҳоҷа Таваккул Ато мошинро боздошта ба рӯҳи хуфтагони ин манзил ояте ҳадя кардам ва даст ба рӯӣ кашид, чаҳорчарҳаро ҳаракат додам. Ҳар коре мекунам, ҳамсафарам Ҷовидон такрор мекунад.

Хонаӣ мо девор ба девор аст бо ин мазор ва ман дар паси девори он зода шудаам. Лоиқ дар Мазори Шариф. Ривояте ҳаст, ки аз ин мазор то Мазори Шариф – гӯри Ҳоҷа Муҳаммади Башоро роҳи зери заминӣ буда ва одамон замонаҳое бо ин роҳи ғор рафтӯ омад доштанд.¹ Ва ҳоло ин роҳро касе намедонад. Ман ба андеша меравам, ки шояд ин роҳи якуним фарсаҳа роҳи дилҳойи Лоиқу ман бошад аз ин мазор то он мазор.

Онҳое ки бомдодро хонда аз масҷид баромадаанд, чунин осема ба роҳ афтодани маро дида ҳайрон мешаванд. Ба ишораву «сафар ба хайр» гуфтанишон «устод нотоб шудаанд» мегӯям ва ҳар қадом бо таасуф сар афшонда «Худо қарим аст, эзиди пок ниғаҳон аст» мегӯянд ва кушойиши роҳ медиҳанд ба ман.

Ҳарчанд таъҷилист, аз назди қабристонӣ Ғӯсар шитобзада гузашта натавонам. Дар ин манзил наздикони ман Султонмуроди Шодӣ ва Бибизаҳро бинти Ҳақим хуфтаанд. Бояд бозистам аз мошин фароям, рӯ ба рӯӣ гӯри онҳо истода ояте аз «Қуръон» ба рӯҳи покашон ҳадя кунам ва баъд идома диҳам роҳамро.

---

1. Дар паҳлӯӣи ин мазор ғоре ҳаст, одамон ба ҳавас бо шамъҳо ба ин ғори Амбали тангдаҳон даромада тамошо мекунанд, вале дур намеравад. Боре мо ба он ғор сими барқ кашида даромада навор бардошта будем, азбаски пеши роҳ аз тор ламида буд, дур нарафтем.

*«Дар сари роҳ аст зӯрат, модари гамкуштаи ман,
Шеъри дарду оҳи чонам, байти хуногуштаи ман.»*

Султонмурад аз ҳамнишинону ҳамсӯҳбатон ва ҳамсоғарони устод Лоиқ. Лоиқ ба Панҷакат омада ба хонаи Султонмурад надаромада рафтаниш имкон надошт. Рӯзе ки чанозайи Султонмудро аз Душанбе овардем, Лоиқ низ ҳамроҳи он кас дар бемористон мехобид ва аз паси мурдаи он кас ашк мерехт. Бибизахро модари Лоиқ. Гӯри Султонмуроду Бибизахро паҳлӯи ҳам... Ва ман ҳар гоҳ дар сари ин гӯр буда, ёд меорам, ки чун шабхангом ҳамроҳи Лоиқ роҳи тӯлонии Душанбе, Шаҳрисабз, Самарқанд, Панҷакатро гум кардаву дарёфта ба чанозайи модар расида омадем ва се бародар Шарифу Лоиқу банда гардани ҳамдигарро дошта, калла ба калла монда мегиристем... Баъд ман таассуротамро навишта будам ва устод хонда «Бори дигар маро гирёндӣ» гуфтанд. Ғараз ин буд, ки сахтгинак ҳастанд ва ашкашон ба зудӣ намерезад. Вале баъди фавти модар гоҳ-гоҳ ашк мерехтанд. Ёдам ҳаст, ки дар Масҷоҳ рӯзи иди қурбон модарро ёд оварда чӣ андоза навҳаву мӯя карда буданд. Дилбастагии Лоиқ ба модар сабаби зиёд дорад ва асбоби «Модарнома» навиштани устод аз ин ҷост.

«Ана дар ҳамин ҷо соли 1993 митинг шуда буд. Бояд Сангак Сафаров меомад. Наомад. Файзалӣ омад. – мефаҳмонам ба писарам Ҷовидон. – Амакаш низ ба ин тантана омада буданд бо даъвати ҳукумати шаҳр, вале...

Вале хор шуд; хор доштанд. Дар назди бинойи ҳукумати шаҳри Панҷакат канортар назди гулбунҳо Лоиқ сигарет дуд мекард ва хеле ошuftаву парешон буд. Се тани дигар – яке аз ҷонишинони райиси ҳукумати шаҳр, райиси кумитайи бехатарӣ Амонулло ва дӯсти Лоиқ Аҳмадҷон сӯҳбат доштанд ва бо ишораву имо масъалаеро муҳокима мекарданд ва дуздида-дуздида менигаристанд сӯйи Лоиқ. Устод низ чизеро пай бурдагӣ барин аз одату андоза зиёд дуд мебаровард... Атоҳӯча пайдо шуд. Сар ба ҳам наздик бурда беҳгӯши кардани онҳо ва дар канор музтарибҳол дуд баровардани устродро дида наздашон омад. Онҳо хомӯшу мармуз монданд. Атоҳӯча «ҳавоии даму гирифта»-ро пай бурда пурсид:

— Тинҷӣ?

— Не, мушкिलоте пеш омада. – посух дод Амонулло, пасон ҷонишини райис афзуд:

— Лойикро ба оши оштӣ даъват карданд, лекин ғайрати касе нест, ки ба он ҷо барад...

— Ман мебарам-дия, – муамморо нафаҳмида гуфт Атоҳӯча.

— Гап дар бурдану набурдан не, масъала ин аст, ки рафтани Лоиқро ба он оши оштӣ бисёриҳо намехоҳанд.

— Устод Лоиқро намехоҳанд?!

— Бале, махсусан касоне, ки ин маъракаро ташкил кардаанд.

Атохӯча хайрон монд. Аҳмадҷон чизе намегуфт, фақат гӯш медуод. Атохӯча гуфт: «Барои чунин корро кардан, ба қавли худӣ устод «қавдан» бояд буд» ва пурсид:

— Чӣ мушкилоте дорад ин кор?

— Масъаларо ба устод фаҳмонидан лозим, вале касе чуръат карда ин чизро гуфта наметавонад.

— Мушкилот ҳамин бошад, ман мефаҳмонам ба устод.

Ҳар қадам ба мошинҳо нишаста рафтанд. Касоне низ, ки Лоиқро зорӣ карда оварда буданд. Лоиқ танҳо монд. Атохӯча назди ӯ омад ва ба рафтан даъват кард, лек нияти мардуми ҳангомаҳо ба шоир гуфта нагавонист. Аммо Лоиқ косаи зери нимкосаро пай бурд.

— Атохӯча, як навб ночӯриё хаст миёни мардум ва аз гуфтор то рафтори калоншавандаҳои шаҳр.

— Устод, рост гӯям ё дурӯғ?

— Росташро бигӯй. Ман медонам, ки ту дурӯғ намегӯӣ.

— Ба мошин шинем...

Нишастанд ба мошин ва равон шуд чаҳорҷарха. Атохӯча фармуд:

— Агар росташро гӯям, ин вохӯрӣ аслан барои Сафарали Кенчаев ташкил шуда буд. Чун «оши ошті» вусъат ёфт, хостанд дойираи маърака низ бузург шавад. Аз ин рӯ ба шумо низ занг задаанд.

— Дуруст, лекин бигӯӣ, ки чаро як муҳити гирифта, ҳама дар тарсу ларз, касе бо ман муомилаи хуб кардан намеҳояд? Ин чӣ гуна «оши ошті?»

— Оши ошті бо дигарон.

— Бо ман оши ҷангӣ?

— Не, устод! Ҳама ҷашмдор буданд, ки Сангак Сафаров меояд, ӯ наомад, олуғда шуданд... – Атохӯча медонист, ки масъала чунин нест, аммо барои дили устод чунин бофт.

— Намефаҳмам...

— Хайр, хаст-дия дар ҳама ҷо ду-се хуносо, вазифаҳо... Онҳо гумон доранд, ки шумо омадед ба ташкилиашон ҳалал мерасонед; шуморо пеш мегуздоранд, бисёриҳо паси парда мемонанд.

«— Чун парда барафтад, на ту мониву на ман.» – гуфта устод саҳт хандид. – Ёфтам-а? Инҳо намефаҳманд, намефаҳманд, ки... Не, намегӯям... Ба ман ҳеч чиз лозим не. Омадани ҳам набудам. Лекин худашон занг зада хоҳиш карданд. Омадам. Ба назарам, дохияшон мурда ва онҳо азо доранд.

— Ин хел не, устод. Меравем, мебинед.

— Ман ба хогири халқ омадам. Чӣ, ман Сафаралиро надидам? Омадам, ки якҷоя тасмиму қарор кунем барои якпорчагӣ

миллат, ватан... Гардон мошината. Ман дарёфтам муроди шуморо: Лоиқ, Лоиқи сарсаҳт, ки умраша ба хогири миллату халқу ватан гузаронад, дар ин чамъомади ҳамдиёриҳо лозим нест; ба касе халал мерасонад. Охир ман чӣ халал мерасонам? Курсӣ нахоҳам, инъом нахоҳам, ҳада чашмдор набошам... Эӣ бадгумонҳо! Эӣ кавданҳо! Эӣ ҳамватанҳо! Қаҳ-қаҳ!¹

Бародарбузург Қоришариф ва писарбузурги Лоиқ Чамшед ситода андар сари шохроҳ. Зери каши Қоришариф яктаҳи печонда буд. Ҳайрон мондам чунин ҳолро дида. Зеро бародар костюм дошт дар бар ва дар чунин ҳавойи гарм бори гарон буд яктаҳ. Аммо расми мардуми мост, ки дар мавридҳо чомаву челақ пӯшанд. Дилам фуру рафт аз чунин ҳол: «Коре шуда бо Лоиқ, пинҳон аз ман медоранд, мабод! Парвардигоро! Мабод чунин рӯз!»

Мошинро боздоштам, оғӯш ба вохӯри кушодам. Сари забонам меомад, ки «чаро яктаҳ гирифтед?» гӯям, забонам намегашт. Лекин дар андоми Шариф андӯх буду мотам на. Андар чашмони Чамшед осори сиришки субҳина буд. Мо ба чашмони якдигар менигаристем, пурсро намеёристам.

— Ба хайр, ако! – гӯё чуръат кардам.

— Ба хайр бод! – паст садо кард Шариф.

Ва дигар мӯҳри хомӯшӣ ба лаб задем. Садои матори мошин баланд шуд. Гӯё водиро фаро гирифт ва мо хомӯшгар аз ҳама чиз будем. Аммо медонистам, ки чунин хомӯшӣ дилҳоро метарконад. Дар сару дили ба танг омадаи мо ҳарф буд: «Лоиқ». Ва маънийи зиёд дошт; Лоиқ дар замони мо ҳама кас ва ҳама чиз буд; ҳатто академикҳо баройи маънийи ин ё он байт, таркибу ибора ва ё калимаро фаҳмидан ба ӯ рӯ меоварданд. Номбар намекунам. Шояд рӯзе худи онҳо дар омади сухан ё хотироташон ин чизҳоро гӯянд. Чойи шарм надорад, чавонмардӣ дорад.

Дар паҳлӯи рост даштҳои Мазори Шариф, баъзе биноҳо, бурзори мазори Ҳоча Муҳаммади Башоро, кӯҳи Чилмехроб ва ангурзор метобад.

*«Баччагиям бекасу танҳо гузаит,
Бо дарав, бо хӯшачиниҳо гузаит,
Доманиш аз хӯша нур, аз домани сахро гузаит.»*

Бале, дар он ёлаҳо, дар он ёнаҳо, дар он адиру бармолаҳо, сар-сари сангҳои нўгтез бараҳнапо, андар канори обҳову лаби чашмаҳо нимсеру нимгурусна, дар резу талокҳо баҳуду беҳуд, андар гӯристонӣ сарсабзу беназири деҳа; аз паси барраву бузго-

1. Давоми воқеаро аз мақолаи Абдумачид Достиев бихонед: рӯзнамаи «Садои мардум», августи 2000.

лаҳо, аз паси бандинаву дараву кӯзайи об, аз паси хӯшачинӣ, муште чав ё гандум, косае шир; чуволе кох, чуволе саргин, банде алаф, дарзае ҳезуму хорча... лаби домони модар, аз паси падар... баччагӣ гузашт. Ин чизхоро хубтар аз хама бародар Қоришариф медонад; мо шунидаем, ӯ дидааст.

— А ако!?

— Лаббай!

— «Баччагиаш бекасу танҳо гузашт?...»

— Танҳо не, бо ман буд... Рост мегӯяд... Бо ман ҳам ки буд, танҳо буд...

— Ҳикояҳои баччагиро гуфтан лозим, ако.

— Маслиҳат ҳамон маслиҳат: дар шастсолагӣ бояд нави-сем.

— Дер мешавад, ако. Дар шастсолагӣ бояд чоп шавад.

— Худо хоҳад:

Мо ду бародар барраву бузгола бонӣ мекардем. Аз камарҳои кӯхи Чилмеҳроб кучула¹ мечустем. Пайдо мекардему раҳо ва тамошо доштем, ки чун ин чонвари хурд пеш на, пас-пас рафта боз зери регу хок мешавад ва мағоки хурде асар аз хеш мегузорад, ки хусни рӯйро мемонад. Боре ба ҷойи кучула патроне баромад аз зери хок. Тир дошт. Ман гӯгирд доштам; аз эҳтиёт, ки сармо ва боду борон шавад, дар камарҳо оташ афрӯхта гарм шавем. Чунин ҳам шуд: оташ афрӯхтем. Лахча шуд ва патронро ба оташ гузоштем. Патрони зангзада. Шояд аз кадом гурезайи замони чанг боқӣ монда бошад. Даҳони патронро сӯйи деҳа гардонида нигарон шудем, ки патрон метаркад, садо мебарорад ва мазориҳо боз чанг сар шуд гуфта ба дара меоянд ва...

Ва натаркид патрон. Оташи хору хас ҳам хомӯш гашт. Ман хезумчинӣ рафтам, то аз нав оташ афрӯхта он патрони кӯхнаву зангзадаро парронем. Ҳанӯз чӯбу чингае начида аз паси сарам садо баромад ва садойи Лоик бар он чӯр шуд. Баргашта нигаристам, ки Лоики хурдакак ба замин вовайло меравад. Тохтам. Пошнайн патрон дар бозуи чапи Лоик фуру рафта буд ва ӯ аллакай намечунбид. Тарсидам: аз мурдани Лоик на, аз дуову фиғони модар на, аз гапу калочайи мардум на, аз сиёсати падар, аз чабри ӯ, аз бераҳмиву беамонии ӯ тарсидам, ки ман ҳам баробари Лоик хоҳам мурд.

Бузголабонони дигар чамъ омаданд. Чандеро деҳа фиристо-дам, то огоҳ кунад падарамро. Худам Лоикро пуштора гирифтам. Нафаси гармаш паси гарданам расид. Шод шудам, ки зинда. Ман ӯро сарнишеб мебурдам. Аз паст чанд тан сарболо меомаданд. Пешопеш падарам. Тановар, таҳамтан, мисли шери жаён меомад ва ман пай бурдам, ки газабаш на аз мурдани Лоик, балки бар

---

1. Ҳашарайи тортанакмонанди хокиранг.

ман аст. Лоикро оҳиста ба замин гузошта, ба баччаҳо гуфтам, ки чойи маро ба падарам нанамоянд ва гурехтам. Аз нав чониби кӯҳ гурехтам. Зеро медонистам, чун падарам маро дарёбад, рӯзам бадгар шавад аз рӯзи Лоик. Падарам сари газаб бошад, бераҳмтар аз ӯ касе нест...

Идомаи кор чӣ шуд, надидам. Баъд Лоик ба ман гуфт: «Падарам даррасид, базӯр харфхояш ба гӯшам мебаромад: «Гӯшт пухтас-э» гуфт ва патрони пошна ба бозу фурӯрафтаро пуршаст кашида гирифт. Дар кисааш андохт: «Хушаш ояд, нишон медиҳам» гуфт. Ва боз садояш омад: «Нондон сиҳат, бало намезнад!» ва садояш меомад, ки бародарам Шарифро мечуст...»

Баъди се рӯз модарам маро пайдо карда ба хона овард. Падарам набуд.

Лоик аз як марг раҳид.

— Ако!

— Лаббай!

— Лоикро хубтар аз шумо касе медониста бошад?

— Магар шумо... Чил сол боз шумо наздиктар аз ман.

— Шояд Чамшед...

— Не, амакҷон. Додомро хубтар аз шумо ва шуморо хубтар аз додом касе намедонад. Ман баъзан наззора мекунам сӯҳбату имову ишораҳои ҳар дуюнро. Шумо «А?» мегӯед ва додом «Ҳа!» ва дар ин ду ҳарф он қадар қизу мазмун, сӯҳбат ва маънӣ мегунҷад, ки дар китоб намегунҷад. Ё додом ба касе, ё чизе, ё ҷое менигаранд ва шумо ба ишорайи сар радду бадал мекунад фикру андешайи он касро. Ба ҷӯрагиву бародарии шумо бисёр қасон ҳасад мебаранд. Ман надидаам ё нашунидаам, ки боре миёни шумо тую ман шуда бошад...

— Ҳар қас ҷӯрадорӣ карда наметавонад. – луқма доданд ако. – Ҷӯрадорӣ дигар асту ҷӯрабозӣ дигар.

Ако – омӯзгор. Ба замми он хунарианд: шикастабанд, дуредгар, осиеҷозу осиеҷон; одам месозаду қон ато карда наметавонад. Бамағз, зирак, пухта ва қордон. Қаллааш хуб қор мекунад чун қаллаи Лоик. Ин қиз атои худо ва ирсист. Ҳар гоҳ Лоик қаллаи додом зӯр, қалламағз буд, мегӯяд. Ва бештар хушу ёди модараш Бибӣ Заҳроро ситойиш мекунад. Ва зотан мазориҳо ба сухан чома мепӯшонанд. Ҳарфи қасеро намехӯранд ва аз қасе муттаҳам будан намехоҳанд ва хурду бузург, сардору зердастро фарқ намекунанд. Ҳатто ба номи Лоик барин аллома санги маломат андохта буданд замоне...

— Ако, қасеро аз Мазор пайғом намедихед? – лавҳайи сари роҳро дида пурсидам: «Мазор» навишта шуда дар тунукайи сари мӯла ва ишора ба дасти рост аст. Тақрибан ним фарсах болотар деҳайи хушманзари Мазори Шариф. На, деҳа чандон хушманзар на, мазораш хушманзар. Дар ягон гӯшайи олам чунин нест, ки

гӯристонаш сабзу хуррам бошад ва аз ҳад зиёд булбулон шаборӯз чаҳ-чаҳ зананд. Беҳад зебо.

— Не. Қариб каси дар Мазор хабар меодагӣ нест. Ҳама кӯч баста ё ба Ғусар фаромадан ва ё ба Баҳор¹.

Хомӯш мемонем. Беихтиёр гази мошинро боло мекунам, то зудтар Устодро дарёбем, ки дар чӣ холанд. Токзорҳои «Марғе-дар» мисли қаргаи патифон гирд гашта пас мемонанд ва ба ҳаёл меравам, ки занги дари устодро пахш мекунам ва шарфайи пое баромада садо меояд: «Дар кушода!»

Дарро тела дода мебароям, дар дасти устод кадом луғатнома ё китоби тозанашир, ангушти ишорат миёни варақҳо мистар гашта ва дар дасти дигарашон хомай навпайзада, айнак дар чашм аз болои ҳадақа менигаранд ба ман ва мефармоянд:

— Устод Айнӣ дар луғатномашон бойчечакро наргис шарҳ додаанд. Шумо чӣ мегӯед.

— Ҳарчӣ Устод Айнӣ фармоянд, саҳеҳ бувад. Эшон насанчи-да ва бе бурҳон қотег намекунанд... Вале ман дар ҷое дарёфта-ам, ки «баҳман» гӯянд. – Гуфтам ва афзудам: – Баҳманмоҳ, шох Баҳман, бурчи Баҳман...

— Баҳманёр... – сухани маро бурида нимшӯхӣ илова карданд ва бо тезии хома ишора намуданд, ки ба толор дароям.

Дар хонаи фароҳу барҳаво рӯи қолийи бузургу мунаққаш нусхайи модар буд даст пеши бар. Аксбардорӣи равоншод Олимпур. «Хуш омадед!» мегуфт. Рӯ ба рӯ тори дар акси ҷавонийи Лоик. Ва бар ҷомҳо суратҳои даврони гуногуни ӯ. Ба модар нигариста, мехонад:

*«Қиблагоҳам!
Модари олампаҳоҳам!
Дастҳо дар пеши бар
дар пеши дар
истодастӣ ҳанӯз...»*

Қарта: Садои Афзалшо меояд:

*«Ту дигар ба пешвозам дами дар намебарой,
Ту дигар ба лаҳҷаи худ бари ман намесарой:
Писари азизам омад,
Писари газалнависам омад...»*

Сипас менишастем рӯ ба рӯ ва «шоҳномахонӣ»² мо идома меёфт:

1. Баҳор деҳаи навободи мазориҳои кӯчида, ки устод Лоик ҳамвазни Ма-зор номгузори кардааст.
2. Мурод мисли калимаҳои «Шоҳнома» пайдо кардани калимаҳои нобу асиял порсӣ – тоҷикӣ.

— Чӣ овардед? – чӣ калимаҳои тоза оварданамро дар назар дошта пурсид устод.

— Овардам, зиёд овардам, чайбатонро ҳолӣ мекунад.

— Арзанда бошад, ҳолӣ кунад.

Шарти бозии мо чунин буд: ҳар кас калимаи хуби тоҷикӣ пайдо кунад ва ин калима калимаҳои нохуби аз дигар забонҳо ба таркиби забони мо дохилшударо аваз карда тавонад, як сӯм ҳақ мегирад. Зеро мардуми мо ба забони модарӣ сухан мекунем, гуфта якбора ба чандин забон ҳарф мезананд: порсӣ, арабӣ, туркӣ, русӣ.

— Даҳана, – гуфтам.

— Ин калимаро кӣ намедонад?

— Агар донед, маъниҳояшро бигӯед.

— Номӣ деҳа дар Варзоб; зарф, ки ба даҳони шиша гузошта равшан ё моеъ резанд; сари ҷӯйбор... боз чӣ?

— Калимаи «сӯлуқ»-и туркӣ низ ба тоҷикӣ «даҳана» ном дорад.

— Офарин. Боз чӣ?

— Лолахасак.

— Сӯғ.

— Аз «Шоҳнома» ба ҷойи қилтиқ.

— Чигот.

— Дар забони халқ зинда, ба ҷойи қавок.

— Пас барои шумо калимаи нав пайдо кардан амрест муҳол.

«Гардсӯз»

— Орди бирён, ки атола пазанд.

— Тоқиворӣ.

— Ба ҷойи иртиш.

— Занкалон.

— Яъне зан дар сол бузург аз шӯй.

— На. Марде, ки дар итоати зан бошад.

— Хуб.

Ва идома меёфт «шоҳномаҳои» мо:

— Пешдод.

— Шояд чизи пешакӣ дода бошад?

— Бале, ба ҷойи аванси русӣ.

— Дар чунин маврид ба ман пешпардохт маъқул.

— Саҳеҳ, пешпардохт ба ҷойи передоплата хубтар аст.

— Бошад. – мувофиқ меодадем ҳарду ва бисёр руҳ медиҳад чунин сӯҳбат. Ҳоло барои Устод чанд калимаи халқӣ мебарам: Гулбасар – навъи хӯрок дар Масчоҳ. Пешмарг – қурбон шудан; пеши пой мурдан; пеш аз касе мурдан... Шояд яке барояшон нав набошад. Барои сӯҳбат ва кафшери сухан хуб аст.

— А, ако?

— Лаббай!

— Баччагиҳоятон дар ҳамон кӯху пушта ва он даштҳо гузашт? — Сӯйи Мазор ва кӯхи Чилмеҳроб, Ҷангали Лайлӣ ва Санги осие нигоҳ карда пурсидам ва ако мадд кашида «Ҷа-аа» гуфтанд ва афзуданд:

— Он чойҳо ману Лоикро хуб мешиносанд. Лоик ҳам он чойҳо-ро дар назар дорад ва яклухт ёд меорад. Шеър-дия, хамин хел талаб мекунад. Мисли шумо ҳар сангу рангу кӯху камарро ном ба ном намегӯяд; Мазори Шариф мегӯяд, Чилмеҳроб мегӯяд, Модар мегӯяд, Падар мегӯяд... ва зери хамин ифодаҳо шарҳи ҳолашро, қиссаҳои баччагиашро, азобу шиканчаву озори дили абгораширо баён месозад. Шарҳи ҳоли ҳама адибонро хондам. Ба назарам аз Лоик озурдадилтар нест. Вале аз вачоҳату гиру мон ва ҷуръату родмардиаш чунин ба назар мерасад, ки шертар аз Лоик касе нест. Бебоку шумоҷо нотарс метобад. Зеро дар азобу машаққатҳо бузург шуд.

— Лоик ҳар гоҳ мегӯянд, ки каллаи аком аз каллаи ман зӯртар аст. Барои он ки ман хонам, ӯ ҳама чизро барои ман қурбон кард?

— Ман намедонам, ки каллаи ӯ зӯр ё каллаи ман, аммо ме-донам, ки агар ман ҳам баъди омӯзишгоҳ ба хондан мерафтам, ба модари танҳоям каси ниғаҳбон набуд. Муаллим шудам...

— Ва ҳар гоҳ ба Лоик пул мефиристодед, ки хонад...

— Илочи дигар набуд. Яке аз мо бояд кор мекардем. Ва хуб шуд, ки Лоик хонд.

— Лоик зиёд мегӯяд, ки аком худашро барои ман қурбон кард. — Ба тақор мегӯям ман.

— Ӯ мегӯяд, вале ҳар чӣ шудем, аз дасти модарамон шудем. Беҳуда модарро Лоик «модари диловари ман» намегӯяд. Сабаб дорад:

«Падарам ғайб зад. Ба мо гуфтанд, ки бо сарвари ҷамоаи Мазор муросо карда натавониста аз деҳа рафтааст ва дар кони сурмаи Рашнаи Боло кор пайдо кардааст. Вале модарам менолид, ки аз паси кадом бева кашола шуда рафтааст. Сол сипарӣ шуд, дарак аз ӯ нест. Таътили зимистона буд. Мо аз пайи ҷустуҷӯи падар шудем. Модарам, Қоришарифи дувоздаҳсола, мани нӯҳсола ва хоҳари хурдам Ҳуснат деҳа ба деҳа, манзил ба манзил, рӯд ба рӯд, раҳ ба раҳ пурсону ҷӯё — номи Шералии шикастабанд дар забон, Рашнаи Боло дар қучо, гӯён роҳ месипардем пиёда. Ҳаво сард буд. Роҳ тӯлонӣ, деҳот зиёд, пайроҳаҳои кӯҳӣ чапғалат. Каси нобалад наметавонист пайдо кунад роҳи асосиро. Модари нотарси мардмиҷзам талу тепаҳоро, сойу сойчаҳоро паймуда роҳро миёнбур мебурданд, то зудтар расем. Сару либос, пойафзол, каллапӯш ва тӯшаву зоти сафари моро чойи суҳан нест. Касони дида пиндоранд ҷўғи сафар баста. Мани гӯл ҳаёл мекардам модарам пазмон шуда падарамро, аз ин рӯ ин машаққатро раво

донистааст. Модарам чавонзани барбастайи бақувват миён бо камарбанди латтагин, ки хоси занони кӯхистон аст, сахт баста ва бардам-бардам қадам мезанад ва ман гӯшайи чашм ба пойи равони ӯ андохта, хаёл мебардам, ки зудтар расидан мецоҳад ба падарам. Вале Хуснат бори гарон метобад бо чунин пойпартойӣ ва ба дӯши модараму бародарам бор шуданҳо. Ман бори хешро базӯр мекашам. Поям ба по мепечад. «Пойи ман бо сангқӯб аз хурдӣ одат кардааст, Гар зи санги роҳ тарсам, аз кӯхистон нестам!» Вале чун симойи падарамро пеши назар меовардам ва пазмонии модарамро мушоҳида мекардам, қадамам кавитар мегашт ва чун марди роҳ бардам-бардам по мебардошtam. Сина пеш дамида ва ҳатто баъзан чомаи кӯҳна аз тан кашиданӣ шуда сӯйи модар менигаристам ва ӯ «Шамол мезанад. Хап ист, аз ҳамин рӯзам ҳам намонам» мегуфт. Модарам одати маро медонист, ки ҳар лаҳза метавонистам коре кунам, ки дар ҳеч зарфе нагунҷад. Мисли меҳмонравиҳо: модарам пеш аз хонаи касе рафтан таъкид мекард, ки боз дар меҳмонӣ беодобӣ накуни! Ман ваъда меодам, ки коре намекунам. Баъд соҳибхона ҳар чӣ рӯйи хон мегузошт, бе пӯшт-пӯшт аз они ман мешуд. Чанг зада мегирифтам. Модарам аз зери сандалӣ даст ёзида поямро мепучид ва ман сирри ӯро фош мекардам: «Поямро напуч, оча! Дигар намегирам!» Ва чандин вақт аз меҳмонӣ махрум мешудам.

Ағбайи Пилларо гузашта ба деҳаи Филмандар расидем. Модарам гуфт, ки дар ин деҳа апахонди падарат ҳаст. Гуландом ном дорад. Ба хонаи ӯ рафтем. Хӯе, ки бо хун ба тан дарояд, бо чон барояд; он шаб боз модарамро ғам додам ва ӯ боз аз даруни сандалӣ пойи маро пучид. Ва фардо гоҳе ки ба роҳ афтодем, боз модарам маро навохт. Боз ҳама гуфтахоҷро тақрор кард ва ашк рехт. Ман боз ваъда додам, ки сад бор тавба кардам дигар намекунам. Ман он гоҳ дарёфтам, ки одамизода саҳтҷон аст. Аз субҳ то шом қадам мезадем, аз ҳолат равем ҳам, боз ба умеди дидори падар чон мегирифтем ва пеш мерафтем. Аввалин бор донистам, ки умед чист... Косатарош, Вағаштон ва Шингро гузашта омадем ба Рашнаи Поён. Дар тӯли роҳ чиҳо дидам, чӣ баҳраҳо бардошtam, худам медонам. Нахустин сафари дур ва чаҳонгардӣ мо буд. Ва саҳтҷонии модар, матонати занро он гоҳ дарёфтам. Медонистам, ки падарам марди нотакрор, нотарс, пурғазаб, бадҷаҳл, пурзӯр, яқрав, шахгардан, якқавлу якрӯ... ва шояд бо чунин феълӣ атвор бо ҳар кас созиш карда натавонад ва сабаби ба кон рафтаниш низ ҳамин бошад. Аммо андеша мекардам, ки чаро соли гузашта ӯ ёди зану фарзанд намекунад?

— А, оча?

— Чӣ мегӯӣ?

— Додом қаҳр кардагӣ ё аз мо безор, ё чизи дигар?

— Худаша ки дидӣ, мепурсӣ. Дили додота худо надонад, бандеш намедонад.

Ман чунин хислати падарамро медонистам: ба ҳар кас ҳар чиз намегӯяд ва ба кори дигарон шарик намешавад, он чӣ мехоҳад, ҳамон мешавад. Аз ин рӯ хомӯш мондам. Вагарна дар дилам он қадар савол доштам, ки аз Мазор то Гӯрдара пурсаму посух гирам ҳам, тамом намешуд. Ё як бор мепурсидам, модарам ягон ҷавоби базарда ё кинояомез меод ё талх мегуфт ва ё дашном меод падарамро ва бо ҳамин...

Наааа... айб дар дигар ҷо низ бояд бошад. Модарам аз падарам ҳам шаҳзабон. Аз касе паст омадан намехоҳад. Хешро аз мардон кам намедонад. Ҳама гуна кор аз дасташ меояд. Корҳои саҳроӣ колхоз як тараф; санг мешиканад, девор мечинад, хона мепӯшад, хезум тайёр мекунад... Вале ҳоло ҷаро ин қадар машаққат кашид, аз пайи падарам меравад, намефаҳмам. Кошкӣ як сухани хуб шунавад аз ӯ ё ягон ҳарфи ширин гӯяд ба ӯ. Ягон чиз ҳаст, ки мо кӯдакон намефаҳмам.

— А ако?

— Чӣ?

— Ин қадар азоб чӣ лозим? Ягон рӯз худи додом даромада меомад-дия.

— Не, додот дигар намеояд. Оварданд, ки зан гирифтааст... — кафид модарам.

Равшан шуд. Ҳоҷат ба пурсу посух нест. Дами ҳамаамон дарун зад. Ба назарам ман хурди хурд шудам. Фарохтар ва бардам-бардам по партофта наметавонистам. «Баъд чӣ мешавад?» ҳамин чизро донистам мехостам. Аммо натавонистам пурсам. Шояд хуб шавад... Дунёи худам буд, дунёи баччагӣ. Вале зиёд мехостам донам, ки бародари бузургам Қоришариф чӣ назаре дорад. Гӯё чизе нашунидам ва маро таъсире нарасида бозӣ-бозӣ гирд гашта авзое ӯро дидам: сархам, гирифта ва лоғар по мепартофт. Ҳуснати хурдак ба ин чизҳо сарфаҳм намерафт.

Модарам ба сад ранг мегашт ва мани дар санъати тасвирӣ бесавод намефаҳмидам мазмуни рангхоро. Танҳо сурху сапед ва сиёҳ гаштани пӯсти рӯи ӯро пай мебурдам, ки чӣ маънӣ дорад. Вале дам карда ва оҳ кашидану рӯймол аз гардан кушодани ӯро тахмин мекардам. Нафасаш танг шуда дар гулӯяш. Ҳолиё ё аз ӯ шаллоқ мебинам ё аз Қоришариф, ки бало мехезонам. Шайтонча, ҳап равӣ дар роҳ чӣ мешавад? Як умр ягон хархаша мехезонад ё коре мекунад, ки бойиси нохушӣ гардад.

Ва ҳамаӣ он чизҳо як пардаи азими тира гашт, ки рӯи дараи на чандон фарохи Шинг ва Рашнаи Поёнро пӯшид. Мо ҷойи рафт надоштем. Ҳайрон мондем дар кӯча. Пирамарде пайдо шуд. Қоришариф пеш рафта боадабона салом дод ва пурсид:

— Бобо, кони сурма аз ин ҷо дур аст?

- Дур аст, чони бобо. Дар кони сурма чӣ кор дорӣ?
- Назди додом меравем, додом дар кон кор мекунад.
- Кист додот?
- Шералӣ. Шералии Мазорӣ.
- Ҳа-а-а...Шералии шикастабанд?
- Худи худаш, бобочон.

Ва пирмард шумо дар ин вақт ба кон расида наметавонед, гуфта моро ба кулбайи фақиронаи худ бурд. Занмурда будааст. Духтаронаш оташ афрӯхта, ба сандалӣ лахча оварда, моро гарм карданд. Дар партави забонаи чароғи сиёҳ базӯр якдигарро ме-дидем. Пирмард пурсид:

- Мулло Афзал сихат-саломат?

Модарам посух дод, ки сихат-саломат. Аммо нагуфт, ки мо аз мулло Афзал панҷох сӯм қарз гирифта омадем. Ва баъд пирмард афзуд, ки мо ҳарду хунари дуторнавозӣ дорем, аз ин рӯ шинос шуда будем. «Номи ман Усто Холиқ. Саломи маро расонед...» Хангоми гусел пирмард боз чизе гуфтани шуд, аммо лаб газид. Дигар чиз гуфт: «Дар шаҳрҳои мусофирӣ хафа нашавед.» Ишора ба чизе буд, аммо маънии ишорайи ӯро нафаҳмидем. Шояд модарам пай бурду нагуфт.

Ва мо кӯлҳои зебои Ҳафткӯл – Соя, Мижгон ва Нофинро гузашта ба дасти рост гаштем, чониби Гӯрдара. Раҳорах хушу ёдам ба обу рангу сояву ситорапаррони кӯлҳо буд. Яке аз дигаре дилработар.

— Эӣ мазорихо! – садо омад аз ҷое ки симтаноб аз қаъри замин баромада ба фарқи осмон мерафт ва ақлу хуши моро рабуда буд, ки чӣ гуна қуттӣ бо таноб боло раваду поён ояд ва одам барад. Даҳонамон воз, тамошо мекардем аввалин мӯъҷизайи дасти инсонро. – Шербаччаҳо ин ҷо чӣ кор мекунед?

— Ақойи Бекмурод, – оҳиста гуфт модарамон. Мо ҳамдигармонро дидем, ки дастҳои ҳавойиро идора мекунад.

Пасон ба пурсуҷӯ даромадем:

- Ақойи Бекмурод, нағз ҳастид? – одоб кард модарам.
- Шукри худо. Шумо дар ин чоҳо чӣ гум кардид?
- Башкон додо гум кардаанд.
- Ҳааа, додо дар Гӯрдара.

Ман, ки бо ин ном ошно набудам, ҷавоби амаки Бекмурод саҳт расид. Гумонам падарамро мурда гуфт. Баргашта ба бародарам нигаристам, ки рафту омади қуттӣ ҳавойиро тамошо дорад ва аз посухи мардак чизе нафаҳмид, ки бепарво. Баъд ӯ шарҳ дод рӯяшро ба чониби кӯҳ гардонид.

— Танобро мебинед? Ана ҳамин роҳи ҳавойӣ ба Гӯрдара мебарад.

Акнун андаке сарфаҳм рафта қад-қади ресмони ҳавойӣ дида давондам то қуллайи баланди кӯҳ. Сонӣ сӯйи амаки Бекмурод

нигаристам, ки беҳуда ранчидам аз сухани он кас. Гӯрдара макон будааст.

— Чӣ хел равем, амакҷон? – беқарорӣ кардам.

— Шайтонча, саросема нашав, шумо меҳмони мо. Ман мебарам. Дар ҳамон қуттӣ бор мекунам ва Самарқанду Бухороро тамошо карда, то назди Шералӣ меравӣ.

Қариб фарёд зада будам. На аз он ки назди падарам меравам, аз он ки ба ҳаво мебароям, Самарқанду Бухороро мебинам ва баъд рафта ба ёру ҷӯраҳои мазориам ҳикоят мекунам. Онҳо маро чун падарам марди ҷаҳондида медонанд. Дили кӯчакам ба тапиш даромад аз ҳаяҷони сохтایی худам ва по мекӯфтам, ки кай вагонча гашта меояд.

Вагонча омад. Амаки Бекмурод ману ақояро дар он шинонд. Модараму Ҳуснат монданд. Дар афсонаҳо мешунидем, ки одам ба ҳаво меравад. Ҳоло ман худро қаҳрамони афсона мепиндоштам ва ифтихор ҳам мекардам. Аввалин баччаҳои мазорӣ ба осмон баромаданд. Зиёдтар аз «Гилеми кабуд».

Вале якбора ҳама чиз гум шуд ва ҷойи онро тарс гирифт, ки аз ин баландӣ афтӣ, чӣ мешавӣ. Чашмро пӯшидам ба ҷойи тамошо. Ва боз кушода ба Қоришариф нигаристам, ки тамошо дорад. Ба пасти нигаристам, ки модараму Ҳуснатро бинам, наметофтанд.

— Очем! – гуфтам якбора ва бародарам бисёр ором посух дод:

— Меоянд.

Ва дуродуро нигоҳ мекард ва гардан ёзида хестанӣ ҳам буд.

— Ҳан-э! – тарсидам аз рафтори ӯ; мабод ки афтад, ба шеваии мазорӣ пурсидам ва аз миёнаш саҳт доштам, ки начунбад.

— Самарқанд метобад, аммо аз Бухоро нишоне нест.

Шӯҳӣ буд ё чиддӣ дили маро ба хурӯш овард, ки низ боло шудам ва ақом даст ба китфам гузошта паҳш карданд, ки шинам... Ва нав ба хархаша мегузаштем, ки куттича андар даҳони кондара бозистод. Ду-се нафар он ҷо буданд. Даҳони ғор гӯр барин торик буд. Шояд аз ин рӯ Гӯрдара ном ниҳода бошанд? Аз дил гузаронидам ба даҳони сиёҳи кон нигариста ва хайрон монда, ки садои марде хушбӯям кард: «Ин ҷо чӣ кор мекунед?!» Баргашта марди миёнсали ришдороро дидам, ки ба таҳдид сӯйи мо менигарист.

«Додом!»

Баробар гуфтем мо ва фурсати ҷавоби муфассал нашуда ӯ боз пурсид:

— Кист додот?

— Шералӣ.

— Шералии мазорӣи шикастабанд?

— Ҳо! – Баробар ҷавоб додем мо.

— Чӣ хел шумо... Очатон ҳаст?

— Ҳаст. Ҳоли меояд.

— О вай – Шералӣ зан надорам, гуфта, аз ин чо зан гирифт...

Ман ба аком нигаристам, аком ба ман. Ва мардак аз гуфта пуншаймон гашта худ ба худ гуррид ва фармуд: «Некӣ,¹ нигарон шавед.»

Нигарон шудем: падарамонро ва ҳам модарамонро, ки бояд ҳамроҳи ду-се занҳои дигар пиёда меомад. Басти қорӣ тамом шуд магар, ки аз кон мардони чомаи махсуси қорӣ пӯшида, дар пешонӣ чароғ, рӯйхо гарди сиёҳи гирифта аз кон бурун омаданд. Ва ҳар қадам ба сӯе мерафтанд. Марде сӯи мо омад. Мо ду тан ӯро шинохта сӯяш паридем.

— Кӣ овард шуморо? – пурсид падарам моро танҳо дида.

— Очем, – посух дод Қоришариф ва ман илова кардам:

— Ҳуснат ҳам омадагӣ.

Падарам дигар чизе нагуфта сар андохт ва ба нӯки ботинкааш нигарон монд.

Ҳама ба работи деҳ омаданд. Мо низ. Як хонаи калони сангевор буд сарпаноҳи коргарони мусофир. Вале он чо шаб ба сар набурдем. Моро Устохолиқ боз ба хонаи худ бурд, ки ду писараш дар кон қор мекард. Модараму Ҳуснат низ ҳамроҳи ду-се нафар русзанақхо он чо омаданд. Қайфаш набуд, авзоаш низ бечо. Нафаҳмидам, ки аз вазъи хонаву одами зиёд феълаш гирифт ва ё Бекмурод ё Устохолиқ аз хусуси падарам чизе ба ӯ гуфтанд. Мехмондорӣ, сӯхбати коргарон ва ё ягон чизи дигар маро намегирифт. Ҳушу ёдам ба падараму модарам банд буд, ки бо ҳам чӣ сӯхбату муомила мекунанд. Онҳо чунон бо ҳам муомила мекарданд, ки ду каси қаҳрӣ.

Шаб хусбидем. Падарам дар ду қанор ману бародарамро гирифта хобид. Ягон меҳри падариву писарӣ мушоҳида намешуд. Гӯё аз омадани мо шод нест, вале гуфта наметавонист. Ҳамин қадар пай бурдам, ки ташвише дорад. Ӯ рӯболо хобида буд, бар ду дасташ мо.

Ман хуфта будам. Олам хуфта буд. Беҳабар аз оламу одам. Ва нафаси гарме маро ба худ овард. Пиндоштам хоб аст. Чашм накушода диққат додам, ки лабони ғафси пурриш ба рӯям мерасад ва дур мешавад. Ва чашм нимқоф қарда дар партави моҳи аз тиреза воридгашта дидам, ки падарам гоҳ маро мебӯсад ва гоҳ бародарамро. Гоҳ Қоришарифро мебӯсад, гоҳ маро. Ва нам мерасад ба рӯям. Зиёд бӯсид падарам моро ва магар сер шуд, ки аввал дасти росташро аз зери сари ман раҳо қард, пасон дасти дигарашро аз таги сари Қоришариф ва даме ситода бо остин сутурд ашқашро ва кӯрпайи рӯро ба сари сина тела дода, дастон ба бистар тира монда, вазни хешро ба боло кашид ва сари чоғах нишаст. Хеле

---

1. Ин хел бошад

нишаст. Яқин кард, ки мо хуфтаем, ба по шуд. Кӯрпаро то зери манаҳи мо пӯшонд. Поёни по гузашта боз истод ва баъд охиста дарро кушода, баромад.

— Ако... Ако!

— Чӣ мегӯӣ?

— Додом...

— Дидам.

Ва дами ман дарун зад. Наход ҳамаи инро бародарам дидаву дониста чун ман гунгу кар шуда бошад. Ва ман андешаи худро баён кардам:

— Хуснатро ёд кардааст. Назди онҳо рафт. – қасдан модарамро нагуфта, Хуснат гуфтам.

— Ту ҳоло кӯдак, ин чизхоро намефаҳмӣ.

— Чиро?

— Ба хонааш рафт.

— Ба хонааш? Чаро моро набурд?

— Мумкин не...

— Чаро?

— Мумкин не, гуфтам, мумкин не! – сари чоғаҳ хеста дод зад бародарам ва алам аз ман ситониданӣ шуд ва магар ҷойро бегона донист, ки зуд хомӯш монд ва дигар садое набароварда хобид.

— Не, назди очам рафт, ако.

—...

— Назди очам...

—...

— Назди очат бошад, назди очат!

Аламам зиёда гашт аз ин ҷавоби бародар ва шишайи тафсидаи ҷароғ барин, ки об расида бошад, кафидам. Гиристам.

— Ту мардак-ку, Лоик. – аз карда пушаймон маро ором доштани шуд бародар.

Ва акнун кӯфти роҳ ғолиб омад: ғанаб бурд. Ва сиёҳии тори сар пайдо шуда маро бедор кард. Касе ончунон ки ором аз байни мо хеста буд, ҳамчунон хобид.

Субҳ надамида дари хонаро касе кушод ва садойи модарам омад:

— Лоик! Хезед, мебуравем!

Ҳама хомӯш будем. Падарам низ чизе нагуфт. Гумон кардам онҳо маслиҳат кардаанд, аз ин рӯ падарам чизе намегӯяд. Модарам боз такрор кард хоҳишашро. Ва ман аз зери кӯрпайи гарм хестанро ҷабр медонистам дар ин сахари зимистон ва гуфтам:

— Як дам хоб кунем, оча...

— Сер шудӣ, бас! – киноя буд. – Мебуравем. Роҳамон дур.

Очайи рамузфаҳму сухандонам бо ҳамин ҷумлаи кӯтоҳ дил ҳоли кард. Ман донистам, ки тираш хок хӯрд.

Ботинкаҳои падарам лой бардошта буд. Ва ба баҳонаи дастурӯшӯӣ пайи пойи падарамро гирифтам, ки миёни ангорро гузашта, ба хавлией рӯ ба рӯ рафта, боз омадааст...

Мо баргаштем.

Боз хомӯш мерафтем. Садоӣ ба мағоку ворафтаву обкандҳо бархӯрдани чархҳои мошин ва бардорзани он зиёд шуд. Вале ман дарку эҳсос намекардам ва ҳушу ёдам дар бемористони Қарияӣ боло буд, то тезтар ба он расем ва Лоикро зинда дарёбем. Албатта Лоик дар бемористони касалиҳои дилу асаб буда бошад ва зери парасторӣ доктор Соҳибназари Раҳмон; бехтарин қалбшинос. Тапиши дили Лоикро ба навор гирифтааст барои фардоӣён. Иншооллоҳ аз дасти ӯ дармон хоҳад ёфт...

Роҳи мумфарши Панҷакатро роҳи ноҳамвори шағалу сангчолу регрез ва пурчангу гӯбори Шӯрча идома медиҳад ва аввалин пули рӯйини Зарафшон пеш меояд. «Ин як, боз ҳаштто» мегӯяд Ҷовидон пулҳоро ба ҳисоб гирифта ва ба сӯҳбати мо эътибор дода ва бисёр чизҳоро шунда ором меравад. Вале аз дилу хаёлу ёди падар чӣ мегузарад, огоҳ нест. Парешон мекунад ақлу ҳушу хаёли маро, ки сӯҳбати хомӯш бо Лоик дорам, маҷбур мешавам ба гуфти ҳоӣ ӯ ҳамроҳ шавам:

— Чӣ хел пули аввал? Дупуларо, ки гузаштем...

— Вай Якпула шудагӣ, дада. Пеш Дупула буд – ду пули ларзон дошт.

— Ёдам ҳаст: кӯдак будӣ,. Ман Дупула шуд Сепула, гуфта будам, ту Якпула гуфта будӣ. Вале он ҳам пули аввал нест. Пули аввал миёни Панҷакату Ғарибак аст. Ва ҳоло мо пули саввуми Зарафшонро мегузарем. – Ҷовидонро қонеъ гардонданӣ шудам. Ӯ яқравӣ кард:

— Дада, он ду пули шумо баъд сохта шуд.

— Ҷовидон дуруст мегӯяд: Он пулҳо баъд сохта шуданд, ҳатто баъди ба дунё омадани Ҷовидон. – Тарафдорӣ карданд ако.

— Ҷамшед!

— Лаббай, амак!

— Қиссаҳои баччагӣи падаратро медонӣ?

— Амаки Шарифам хуб медонанд. Баъзан худи додом ҳам мегуфтанд. Баҳусус бо шумо бошанд, рӯйи кати хавлией бобойи Қутбиддин нишаста, ёдоварӣ мекарданд. Дар ҳамаӣ саргузашту қиссаҳои амаки Шариф ҳамроҳанд. Хубтар он аст, ки ин қиссаҳо амакам нависанд ё ба шумо ҳикоят кунанд.

Мо боре нишаста будем се тан дар зодрӯзи писари Қоришариф Наврӯз. Устод Лоик аз бародар хоҳиш карданд, ки чуръае бинӯшанд. «Хайр, барои шумо мегирам» фармуданд Қоришариф ва ба ман ишора карданд, ки пиёлаӣ чойро низ бардорам. Чунон

шуд, ки ҳар се кӯдак гаштем ва хотираҳо пеш омад, Қоришарифу Лоик ба Мазор рафтанд ва хотираҳои баччагиро ёд оварданд.. Ман танҳо ба танҳо бо ҳар кадом сӯхбат карда будам, аммо якҷоя саргузашт гуфта киссаҳо ро комилу пурра гардонидани онҳоро бори аввал медам. Ба вачд меодам ман ва хоҳише кардам:

— Лоик, чӣ шавад, агар ако ин ҳикояҳо бинависанд?

— Хуб мешавад, лекин меодед, ки ин кори ако набувад. Ако хуб меоданд, шумо хубтар менависед.

— Чӣ шавад, агар ҳуди шумо нависед?

— На. Наср навиштан кори ман нест. Ҳар кас аробайи хешро бояд бикашад.

Ва чаҳорҷархайи мо пули оҳанини Зарафшони пургили хингу регафшону зарфишону убуру мекунад. Ба ранги об, ки чо-чо мисли садбарги шукуфта чӯш зада паҳн мешавад, чашм андохта, шӯри онро дида, сар ба санғо зада шориданашро мушохида карда, ёдам ба китоби муқаддас «Библия» меравад, ки дар боби «Ҳастӣ» зарафшонийи ин нахрро ёд мекунад:

«8. Ва Худованд Худо боғе дар Адан ба тарафи машрик шинонд; ва он одамро, ки сиришта буд, дар он чо гузошт.

9. Ва Худованд Худо ҳар гуна дарахти хушнамуд ва хушхӯро ва дарахти ҳаёстро дар васати боғ ва дарахти маърифати неку бадро аз замин рӯёнд.

10. Ва нахре аз Адан берун меомад, то ки боғро сероб кунад; ва аз он чо ба чор шохоб тақсим мешуд.

11. Номи яке Фишӯн аст, ки тамоми замини Ҳавилоро, ки дар он чо тиллост, ихота мекунад.

12. Ва тиллоийи он замин хуб аст; дар он чо самғи хушбӯй ва санғи чазъ мавҷуд аст.

13. Ва номи нахри дуввум Чайхун аст, ки тамоми замини Кушро ихота мекунад.

14. Ва номи нахри саввум Ҳиддакил аст, ки ба тарафи шарқийи Ашшур чорист. Ва нахри чорум Фурут аст.»¹

Ҳикоят мекунам пулро гузашта. Ва ако сар байни ду курсийи пеш оварда, мефармоям:

— Фишун ҳаст дар ин водӣ. Дар миёни деҳаи Амондара ва Ёрӣ. Сойи Фушун ва кӯхи Фушун дорад. Шояд аз он замон ин ном монда бошад. Бо афшон соз мегирад.

Ако саводи академикӣ надоранд, аммо аз рӯйи зеҳн ва занн бисёр чизҳо яқин ва наздик дарк мекунанд.

— Хуш фармуед, ако. Боре ман ин чизҳо ба устод гуфтам. Хеле сукут карданд, сар афшонданд ва дасташон бозӣ кард ва гуфтанд:

— Бояд омӯхт... Лекин гӯям, ки тахминҳоятон чун эҳтимологӣи Алимшо.

---

1. Библия, Ҳастӣ, сах. 17.

— Бале, устод. Дар Тоҷикистон ду-се тан ҳастанд, ки бо онҳо гуфта шундан имкон дорад. Яке Ҳалимшо, дигаре Додихудо...

— Агар олимони забоншиноси моро дар назар доред...

— На! Онҳоеро дар назар дорам, ки ба илму фарҳанг, ба вижа аз тақдири забони форсӣ бепарво наянд.

— Ҳо...

— Роҳҳо чӣ харобу абгоранд...

Андешайи маро пароканд ақоили Шариф. Ва ман ҷудо шудам аз Лоик, вале пешонайи хайбаста, мӯйҳои парешони аз дастмол тар гашта, чиготи дамида, се чини кӯтоҳи тори абруйи чап, ма-наҳи комадор, ки нишони афтиданҳову машаққати даврони баччагӣ бувад, дандонаҳои аз дуди сигор чун пунбадона зардгашта, газаби шерона ва баъзан хандайи ширини тифлона... ҳаёле аз пеши чашмам гузашт ва дер посух дода натавонистам ба сухани ақо. Ҷовидон баргашта ба ман нигарист, ки падарам чунин набуд, зуд посух мегуфт ва кам мегӯяду бештар ба харфи дигарон гуш медиҳад ва ягон-ягон мегӯяд, чаро сухани амаки Шарифро бепосух монд.

— А, дада! Роҳҳо вайрон-а?

— Вайрон, хароб, – гуфтам ва афзудам: – Бо роҳи хароб кас ба ҷо нарасад.

Боз хомӯш мондем. Гӯйи хурду бузург дар ин ришта андеша доштем ва ГАЗ-31, 10 аввалин фарози ин роҳ – дандонаҳои кирмзадаи тезу паридаву пасту баланди канори пулро газида-газида ва баъзан дандонаҳои резинӣ дошта натавониста, лағзида мебаромад, ки дандони солиро низ ноқор мекард.

— Ҳайфи мошин. – кӯтоҳ гуфтанд ақо ва ба роҳи нисбатан ҳамвори Дашти Қозӣ баромадем. «Азбаски хушк гаштем чун ҷави Дашти Қозӣ» – ин мисраи маънидори шодравон Мирзо Маҳмурдо ҳар гоҳ устод Лоик тақрор карда аз ҳазлҳои хуби ӯ завқ мебаранд. Имсол на танҳо ҷаваш, балки тоқҳояш ҳазон шудаанд. Ва мардум...

— Ана он ду хавлиро мебинед? Ҳо шиферпӯш. Дар ҳамин ду хавлӣ аз осмон санг боридааст. Субҳу шом. Медонед хонайи кӣ? Ҳамоне ки як субҳ дар бозори Дупула аз гиребони шумо гирифта, хафа карда куштани буд.

— Ҳочӣ? Ҳочӣ Оқмурод?

— Бале, худӣ худаш.

— Асалфурӯши дари Макка... Бисёр аз худ рафтагӣ мегӯянд... Худованд хозирбин аст, кайфар диҳад ҳамаро.

— Охиста, дада! Доред! Картер ба санг расид. Боз мошини ақоили Комрон барин равшан нарезад. Бинем.

— Не, барраҷон, глушител зад. Овози мошин дигар шуд. Бинед, бузургарин деҳайи ин водӣ Урметан, зодгоҳи шоири бузург Қутбӣ

Киром, вале роҳаш харобтарин. Шояд ба шарафи садсолагийи чашни бузургдошти шоир ин роҳ обод гардад.

— Чашмам намерасад. Тоҷикистон вомдор аст. Он вомхойи хориҷиро бо ҷӣ пардохт мекунад, кас намефаҳмад.

— Бо мағз об кардани ману шумо ин чиз сомон напазирад. Олимони иқтисоддон зиёданд, шояд роҳи ҳаллашро ёбанд. Обу санг дорем, аз ҳарду ҳам истифода бурда наметавонем. Обро бинед, аз фарқ то пояро бурида зертар меравад ва мо дар баландиҳо лабташна чунон ки нохудо дар укёнус.. Дар ҳама рустойи ин водӣ баройи об ҷангу хархаша. Ҳатто колхоз бо колхоз, маҳал бо маҳал, ҳамсоя бо ҳамсоя.

— Об дар кӯзаву мо ташналабон мегардем. – Аз миёни халк буданашонро собит мекунанд Қоришариф ва меафзоянд:

«Сад баҳрро гузаштаму дар соҳилам ҳанӯз.»¹

«То Осмон паридаму по дар гилам ҳанӯз.» – илова мекунам ман ва шарҳ медиҳам: Ҳар гоҳ ки Афзалшо ин мисраъро мехонад, устод миёни сурӯд садо мебароранд ва дастҳо сӯйи осмон боло шуда меафзоянд: «Косманавтика, косманавтикаро расво кардагӣ. То осмон рафтему ҳолу аҳволро бинед! Ба аҳволи мардум мургони ҳаво мегирианд...» ва баъзан хориашон омада мегирианд: «Сад ҳайф аз буди ману сад ҳайф аз нобуди ман!»

— Дада, бинед, кадом мошин саҳт зада равғанаш рехтааст. Бечора.

Дар ҳамгашт мошине истода айнан мошини мо. Ронанда даст бардошта мепурсад: «Равған доред?» ва Қоришариф, ки мошинро хуб медонанд, аз ӯ мепурсанд: «Қартер кафида бошад, аз равған ҷӣ суд?»

— Бинем, мотор аз кор баромадааст ё...

— Не, бародар. Ё қартерро иваз карда баъд равған меандозӣ ё ваза карда мебарӣ. Агар дар гиронӣ, мотор аз кор мебарояд.

— Равған ҳаст. – гуфтам ва Ҷовидонро фармудам, ки чобаро бардошта орад.

Он марди галстукдор пул дароз кард ба ман. Табассум карда даст пеши бар бурдам ба таъзим ва он одам ҳайрон шуда гуфт:

— Ҳанӯз ҳам касони замони Шӯравӣ будаанд-дия. – ва афзуд: – Рақами мошинатон рақами Душанбе, иншооллоҳ пайдотон мекунам.

Ва раҳорах мулоҳиза мекардам, ки ҷӣ замоне буд, даврони Шӯравӣ, ки гоҳ-гоҳ мардум ёд мекунанд ва аҳди коммунистиро бартар аз истиклолият медонанд. Шояд бартарӣ дошт, лекин баройи кӣ? Баройи мани бепартиявӣ он замон ҳам мисли имрӯз буд. Зеро ҳолиё низ ба ягон ҳизб мутааллиқ нестам ба ҷуз ҳизби худаш. Он замон ҳам ба касе хушомад намезадам, ин замон ҳам

---

1. Аз Лоик.

пеши касе дасти ниёз намебарам; овораву банди кори хеш ҳастам.
Устод Лоиқ фармуда буданд:

*«Аз ҷабри гуноҳи хештан нагресам,
З-он по, ки фитодаам, зи нав бархезам.
Ҳаргиз набарам ба нокасе рӯи ниёз,
Дастам шиканад, ба гарданим овезам.»*

Ин рубойиро ҳар сӯ кашиданд баъзе шеършиносон ва сиёсатмаобҳо; бархе зиндаанд маховсурат, қисмеро хок хӯрд. Равони устод Турсунзода шод бод, ҳифзу ҳимоя мекарданд чунин байту дубайтихоро ва гӯяндаашро ва Лоиқро. Вагарна Лоиқро он салто куштани буданд; ҳам бо кӯмаки фоҳишамашрабҳо, ҳам бо ёриҳои сиёсатбозҳо ва бо ёварии дасисабозон, даллаҳо ва бештар бо тақопӯйи бехунарон, ҳасудон, шоиртарошон. Номбар намекунам; мурдагонро дигарон медонанд ва ононе ки абрӯяшон сапед шудааст, шарм намедоранд. Бояд худашонро шиносанд аз ин сатрҳо. Зинда бод шоири зиндаёд Мирзои Турсунзода, ки бахили надошт, ҳунару ҳунармандро қадр мекард. Аз як мисраи хуби шогирдон шодмон мегашт. Ва Лоиқ носипосӣ накард: «Шеъри Турсунзодаву ин обшорон зинда бод!»

— Ин бочгирон хароба шудаст-ку?

Ғавҷӯби посту бочгирони Дашти Қозиро лак-лак дида ва дару тирезаҳои бочхонаро қанда дарёфта ва як нафаси озод бароварда гуфтанд аҳо ва бо вучуди ташвиш ба лабашон табассум дамид. Пасон шукргузорӣ карданд:

— Шукри беҳад. Ба ҷуз Худованд ҳеч чизи ҷовидона нест. Аз қиссаҳои авастойӣ то «Библия»-ву «Қуръон» маълум мегардад, ки ҳама даргузар. Коху кӯшқу диҷҳои беназир фано гаштанд, ин роҳзанхонаҳо чист дар пеши онҳо. Маълум буд, ки ин чизҳои сохта зуд абгор гардад. Лекин чунин вайронӣ нишонҳои хуб: маълум, ки дар мамлақати соҳибистиклоли мо низому рабт чорӣ шуда. Оқибаташро ба хайр гардонад. Лекин ба ҷойи сияҳпӯшони афтоматбадаст ягон навъи тоза ояд, кулли явмин батав.

— Ана! Ана! – ангушт ба пеш тир карда «жигули»-и сапедро нишон додам ва афзудам: – Ман ин роҳзанро мешиносам. Рақами мошинаш 00–35 ЛБ. Ҳамроҳи як турк мегардад, касбаш роҳзанӣ, пулчинӣ. Вагарна номаъқул мекунад ин ҷо?

— Ҳаром шудагӣ, ҳама ҳаром шудагӣ. Пеши ин сели нобаҳангомро гирифтани саҳт душвор. Дунё бар пули ларзони доллару гера қарор дорад. Шојад ин роҳзан ҳам ягон дастовезро нигарон бошад...

Ва суҳан нотамои сӯттае ба пеш дароз шуд ва мошини моро боздошт. Ҳамон касе, ки гуфтам ва ҳамон мошину ҳамон рақам. «Шумо – бало, дада...» ҳамин қадар гуфт Ҷовидон ва дигар имкони

сухан нашуд. Сўттайи дасти нозири роҳ паст шуд ва даст ба чакка бурда, сипосгузориашро ифода кард ва фармуд:

— Мошинро дигар кардед, машинохтам...

— Лекин шумо бо ҳамон мошин.

— Сахл монд, ба наздикӣ дигар мешад. – кинояӣи маро нафаҳмида гуфт ӯ ва боз даст ба чакка бурда бо мо хайрухуш кард, ки мо низ аз ҳамкасбонашон бошем.

— Ҷовидон, дадет пўсти ин тойифаро дар чармгарӣ мешиносад, – андак хешро ситойиш кардам, ки ғайри одатам буд ва афзудам: – Инҳо боре маро дар шаҳри Панҷакат дошанд. Рақами мошинро баройи ранг дода будам ва то назди Саидҷон чоштхўрӣ мерафтам. Турк часпид ба ман, ки мошинро ҳабс мекунем. Ҳарчанд гуфтам, ки ман меҳмон, фалонӣ, нафаҳмид ё фаҳмидан нахост ва ё чизи дигар мехост.

— Ҳамин гуноҳи ман ба чанд пул меарзад?

— Ҳисоб надорад, меҳмон. Ман бо пул рутба гирифта наме-таванам, шояд бо ин кор...

— Маро ҷавоб дех, ман мегўям рутбаатро баланд мекунанд.

— Шумо баринҳоро мо бисёр дидагӣ.

— Лекин ман туро бори аввал мебинам, бачча...

— Ман аз баччагӣ гузаштагӣ, чӣ кор карданамро медонам, гапаторо дониста занед.

— Ман ба сухан усто нестам. Бисёр доно метобӣ, бишин, ба ҳабсхона бубар... Не, ман мошинро ба ту намедиҳам. Шин ҳамроҳи ман. Кучо барам?

— Мо-да ҳуқуқ додай, ки шумора то плошадка барем.

— Вай мебурдагиҳои ту дигар. Бишин, ман туро барам.

— Хўй, дарози беақл! – садо кард соҳиби «жигули» ва идома дод: – Ту соҳиби рутба шуданӣ, боз аз нони даҳонат намонӣ!?

— Не, ман ин меҳмона плошадка мебарум...

Баъд кори лоикона кардам: мошинро газ додам, то назди Шўхрат ва гуфтам аҳволро. Баъди он дигар «дарози аҳмак»– ро дар роҳҳо надидам.

— Ин хел корҳо мешаваду лекин чунин тозашавиӣ роҳ кори хурд нест. Гуфт-ку, камакак монд. Мошини нав гирад, бас мекунад.

— Не, ако, ин кор дар хунашон ҷой шуд, дигар то сарашонро нахўранд, қарор намеистанд. Баъди мошин бояд қаср созанд... Аз кучо мешавад? Ба қавли Бедил:

*«Кисайи ҳеч кас надид нури,
То накард ихтиёри кисабурӣ».*

— Ҷовидон, хобат набарад! Баъзе чизҳоро ман бигўям, ту дар ёд бидор. Ва Ҷамшед бояд дар ёд дорад. Ин чизҳоро ако медонанд.

Дар соли ту падарам маро ба омӯзишгоҳи омӯзгорӣи Панҷакат бурданд. Аз ман имтиҳон гирифтанд: «Сафедорҳойи Боғи Гарон»¹ аз они колхоз аст ё аз они давлат?» Каме хайрон шудам аз пурси муаллими таърих ва посух гуфтам: «аз они колхоз» ва муаллим лабханд кард. Пас ин ходисаро ба падарам гуфтам. Он кас низ лабханд карданд ва фармуданд: «Муаллим иморат мекардааст, чӯб лозим»... Ва хондани мо оғоз шуд. Якдигарро шинохтем. Лоикро аз он ҷо шинохтам. Лоик чомаи адрас дошт ва ман чомаи бекасаб. Равонашон шод бод, муаллиме доштем Абдучаббор Шарифзода; адабиёт дарс медоданд. Аслан аз Исфара, муллобачча будаанд, аз таъкиби «бесаводон» кӯҳ ба кӯҳ гурехта, омада дар Панҷакат паноҳ бурдаанд ва баъди оромӣ муаллим шудаанд. Инсони нотақрор буданд. Ва ҳамон кас номхоро дар хотир намедоштанд ва ба ҳар кас ном монда мурочиат мекарданд: Лоикро аз рӯи чомааш «Адрас, дарсро такрор бикун» мегуфтанд; маро «Бекасаб, вазифа чӣ буд?» мепурсиданд. Ва фармуда буданд, ки ҳар кас дафтари луғат дошта бошад ва ба ман намояд, ҳамроҳ гирифта гардад, дар роҳи рафт ҳам луғат аз бар кунад...

— Ҳамон чома, – ҳамроҳ шуданд аҳо. – Ҳамон чома чомаи домодӣи падарамон. Вақте ки ман як сол пеш ба омӯзишгоҳ хонданӣ рафтам, модарам ба ман наодод чомаро. Лекин рӯзе, ки Лоик ба хондан рафт, модарам он чомаро гирифта, аз нав бурру дӯз карда ба тани Лоик мувофиқ гардонд ва ўро чун домодча ораста ба хондан фиристод. Модарам Лоикро дӯсттар медошт. Мо ҳис мекардем, ки меҳри модар нисбати Лоик дигартар аст.

— Ин чизро худи Лоик ҳар сари сӯхбат мегӯяд, Чамшед ҳам медонад, ман барои Ҷовидон мегӯм, ки донад. Бародарӣи моро медонад, аз кучо часпидани ин ширешро низ бояд донад. Ҳар рӯз баъди дарс мо сӯи Қайнар равон мешудем. Ҳар ду чомапӯш, китобхо зери каш, аз дарс баромада кӯҷайи рости шаҳро сарболо мешудем ва раҳораҳ шӯҳихо мекардем. Ман андаке пештар чудо шуда ба хонаи Ҷӯрабоева Шарофат мегаштам ҳамроҳи Хайридин ва Лоик ба хонаи тағояш Қутбиддини Раззоқ мерафт. Ҳамроҳамон духтари шаҳрӣ Ҳамроӣ буд ва моро мебозид. Шӯҳихо мекард, мо баччаҳои аз дехот омадаро гӯл мезад. Хайрӣ шӯҳу бекоб буд ва шаҳрӣ, суханони духтаракро ба даҳонаш мезад ва «кееш!» гуфта чизро ифода карданӣ мешуд ва мо намефаҳмидем, ки чӣ маънӣ дорад. Дар омӯзишгоҳ аҷибтар аз ҳама он буд, ки Эшони Зард арӯси писарашро ба даста мактаб оварда боз мебурданд. То тамом шудани дарс паси тирезаҳои роҳрави кӯча мегаштанд ё ба девору дарахтҳо тақя зада менишастанд ва ҳамин ки дарс анҷом пазируфт, чашмбанди арӯс фароварда мешуд ва эшон арӯсро пешандоз ба хона мебурданд. Моро ба Қаракчикум

---

1. Богест дар Амондара

пахтачинӣ бурданд. Чун аз пахтачинӣ баргаштем, он арӯси зеборо дигар надидем.

— Ман ҳам ёд дорам. Мо як синф боло будем.

— Ва омӯзишгоҳро хатм кардем. Мо – аълохонҳоро аз Вазорати маориф ба хондан рохат доданд: Лоик, Абдунабӣ, Мухаммадкул, Қосимбек, Хайриддин, Холи Шер ва чанд нафари дигарро. Ба як мошини боркаш ништа, дуоии устодонро гирифта, ба воситайи Самарқанду Китобу Сайробу Сари Осӣ ба Душанбе омадем. Баъди ду шаборӯз расидем. Духтарҳо низ буданд. Моро мошин рӯ ба рӯи бозори «Баракат»¹ фурувард ва яке намедонистем, кучо биравем. Ронанда маслиҳат дод, ки чойхонаи зебои «Роҳат» паҳлӯи он биност. Ва кохи коммунистонро нишон дод. Ҳама борхалтаҳойи пур аз китобро бардошта ба он чойхона рафтем. Касе чизе намедонист. Духтараки хуштарху чехракушода, вале рангаш захиру лоғар, ки ҳамроҳамон тамоми роҳ хомӯшу гирифта ва андешаманд меомад, лукма дод: «Биёед ба хонаи тағойи ман меравем Наздик...» Баъзеҳо розӣ шуданд, бархе на.

Тағойи Зулайхо чавони сисолайи лоғарандоми андешаманд моро хуш пазируфт ва баъди пурсу посух моро фаҳмонд, ки мактаб-ҳойи олийи шаҳр дар қадом самт чой гирифтаанд; ҳама дар канори хиёбони Ленин ҷайгир будаанд. Ва афзуд: «Имсол Университети давлатӣ даҳсола шуд. Ба ин муносибат факултаи ховаршиносӣ кушоданд...» дигар чизе нагуфта хайрухуш карда кучо рафт. Мо борхалтаҳоро он ҷо гузошта боз ба чойхонаи «Роҳат» омадем. Ошноӣ падарам Аҳрор Қаробеков он ҷо пайдо шуд ва маро шинохта пурсид: «хонаи Эшонҷонов барам, меравӣ?» Аввал ҳайрон мондам, ки чӣ хел ҳамроҳонамро монда, он ҷо равам. Онҳоро низ ҳамроҳ барем, бародари падарам чӣ мегуфта бошанд.

— Аз рафиқон чудо...

— Ғами рафиқонро нахӯр, худатро бин...

— Пагоҳ меравам...

— Пагоҳ маро намеёбӣ.

Ва акаӣ Аҳрор маро ба хонаи Абдулғанӣ Эшонҷонов бурд... Пагоҳ аз рӯи ваъда ба Университети давлатии Тоҷикистон омадам. Бародарон ҳама ҷамъ буданд, вале қарахт. Ба тақдирӣ мо имсол қасони медалдор ҳам, дипломи аъло гирифтагиҳо ҳам ва ба хондан рохат доштагиҳо низ ҳам бояд имтиҳон супоранд. Райиси қабул Темур Каримови уротеппағӣ назди ҳама ваъз ме-гуфт. Мо арз кардем, ки мувофиқи тақсмоти Вазорати маориф ба хондан омадаем. Раис моро чудо кард, диплому рохатамонро дид ва фармуд:

---

1. Он вақт бозори Путовский ном дошт. Ва баъд устод Лоик номи «Баракат»-ро ба он гузоштанд»

— Шумо ҳама хушхон будаед, ба факултаи математика ва физика хуччат супред.

Ҳама моту музтар мондем ва гуфтем: «Мо бояд ба факултаи ховаршиносӣ дароём.»

— Баумед нашавед, конкурс калон. Ба ҷойи як нафар бисту панҷ кас хуччат супурдаанд.

Вале касе беҳгӯшӣ кард: «Ҷой пур. Ҳама фарзандони шиш-каҳо».

Ва мувофиқи хоҳиши дил хуччатҳоро ба факултаи таъриху филология супоридем. Қосимбеку Муҳаммадқул ба факултаи ховаршиносӣ. Бозорбой Тилавзодаро рӯзи имтиҳон он ҷо дидем. Намедонам моро шинохт ё на. Хулоса: Абдунабӣ ҷаҳор панҷ гирифт, ман се панҷу як чор гирифтаам, Лоик ду панҷу ду чор гирифт ва аз конкурс нагузашт. Қосимбеку Муҳаммадқул як хел иншо навиштаанд.¹ Комиссия хулоса кард, ки Муҳаммадқул аз рӯйи иншоии Қосимбек бардоштааст, дуввумро қабул накард².

Лоик ноумед шуд. Мо ғамӣ гаштем. Ў назди шиноси тағояш забоншинос Исмаилов рафт. Ба пойи Маъсумӣ афтоданд. Ба шӯъбайи методикаи Донишгоҳи омӯзгорӣ қабулаш карданд. Лекин мувофиқи таъбу дилаш набуд. Пас ӯ сари сӯхбат чандин бор тақрор мекунад. «Акнун ҳар рӯз аз дунболи Носирҷон Маъсумӣ кашол будам. Хона меафтам, аз пасашон будам, ба кор раванд, бар асарашон меафтам. Он кас чизеро пай бурдагӣ барин гоҳ-гоҳ ба пас менигаристанд ва ман худро паси дарахту буни девор мекашидам. Рӯзе дар ҳамгашти кӯча якбора истода «Ту, бачча, чаро ин қадар аз пайи ман мегардӣ?» гуфта сиёсат карданд. Дасту поям ларзида ва пешонаам арақ карда, дар ҷоям шах шудам ва «Муаллим, муаллим...» гуфта тавонистам. Ҳаяҷони маро дида, баргашта пеш омаданд.

— Чӣ меҳохӣ?

— Ман Лоик... – ҳамин қадар гуфта тавонистам.

— Хӯш! Лоик чӣ меҳоҳад?

— Муаллим, маро ба шӯъбайи забону адабиёт гузаронед....

— Пагоҳ ба идора биё, маслиҳат мекунем.

Пасон маслиҳат шуд ва домулло кӯмак карданд, ман ба шӯъбайи дилхоҳам гузаштам...»

Он тарафашро ҳама медонанд, шумо ҳам, ако.

— Ҳа, бисёр чизхоро медонам. Бозиву азоб сонӣ сар шуд: Лоикро баройи баъзе омӯзгорони «босавод» аз мактаб ронданд...

---

1. Соли 1958 ҷашни бузургдошти 1100-солагии одам-уш-шуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ буд ва мо ҳама ашъору шарҳи ҳоли ўро аз бар медонистем. Мавзӯ иншо аз Рӯдакӣ буд

2. Ў боз як сол тайёри дида ба факултаи шарқшиносӣ шаҳри Ленинград дохил шуд. Ҳоло доктор, профессори донишгоҳи Санкт-Петербург

Ман он вақт ҳам рафта будам. То мӯйро аз хамир чудо карда, баду некро дарёфтанд, ки Лоик азоби зиёд кашид. Доройи Дӯст он вақтҳо ҳамроҳаш буд ва баробараш ғусса дошт. Сарнавишташ аз кулфат сохта шуда будааст.

— Баъд хуб умр ба сар бурд..

— Оқибаташ чӣ? Дар эҳёхона хоб бошад...

— Худо хоҳад, анҷоми нек дорад.

Баъд чунон шуд, ки се тан – Лоиқу Абдунабиву банда дар шӯъбайи адабии радио коргар шудем. Завҷайи шодравон Толиси нависанда Иноят Рустамова мудири мо буд. Ҳикоят мекард, ки рӯзе Толис ба хона омада кафи дастҳо ба ҳам зада сойид ва хушнудона гуфт: «Як шоири хуб тавлид шуд... Лоик ном дорад. Як шеърашро қабул кардем, дар маҷалла чоп мешавад. Ба Мӯминшоҳ низ хуш омад...» Ва Лоик болида ягон-ягон дар борайи радиову қормандони он хушгӯйиҳо мекард:

*«Эфир аст ин, Радио? Ё қар-қари зогост ин?
Паф-пуфи гӯяндаҳо ё хонайи гавгост ин?
Ё муҳаррир, ё мунаққид, ё хамӯши сад забон,
Хоксори худписанд ё писари Ҳамроғи ин?»*

— Лоикҷон, мурам ба шумо, Шарипов ё Каримов нафаҳманд, ки мани берӯзиро азоб медиҳанд. Киро овардӣ ба сари мо, мегӯянд.

— Хайр, ойтиҷон, дигар дар борайи ҳудам мегӯям:

*«Он Лоиқи шӯҳшанги бебок,
Самбӯсақашони радио буд,
То ки нашавад зи қор маҳрум,
Чойрезаки Фазлиддин – тағо буд.»¹*

Ва душвор буд дар радио қор қардан. Сахт буд сензура. Салла-ро биёр, гӯянд, калларо меоварданд. Ва қасоне буданд, ки чӣ маънӣ доштани ёраб, оллоҳ, қаббору қахқору сатторро намефаҳмиданд; Худо ё Худованд бошад, он навиштаро дар эфир роҳ намедоданд. Қонишини раиси радио забонро ба сӯроҳи бинӣ расонда «Чӣ шумо гумон мекунед, мо намефаҳмем, мо ҳам мефаҳмем!» гӯён тез мешуд. Ва мо гиребон медоштем: «Худоё, бандаҳо ятро гардам!» Дар ҳар маҷлис бо қормандони «Ҳоҷагии қишлоқ» ва шӯъбайи

---

1. Лоикро аввал ба шӯъбайи мусиқии радио баройи озмон гирифта буданд. Фазлиддин Шаҳобов мудири шӯъба буд.

«Сиёсӣ» сурху сафед мешудем, ки на забонро медонанд ва на навишта метавонанд. Вале муовин онҳоро ва кори онҳоро писанд медонист. Ва Иноят-ойтиӣ азиз, ки моро ҳукми модариву хоҳарӣ дошт, гирифта-гирифта аз Толис ёд мекард ва бисёр адибони имрӯзайи тоҷикро ба мо бо гуфтораш шинос менамуд...

Ва оҳиста-оҳиста худамон бо онҳо шинос шудем. Хонайи нависандагон дар кӯчайи Орҷоникидзе воқеъ буд, наздик ба хонайи Радио. Дар паси бино майдончае буд. Фазлиддин Муҳаммадиев, Мӯъмин Қаноат, Убайд Раҷаб, Қутбӣ Киром, Мастон, Лоиқ, Муҳиддин, Ҳабибулло ва банда ҳар рӯз баъди қор чавғонбозӣ мекардем. Шавқу завқе доштем, гӯё ҳама як одам будем ва якҷоя адабиёт меофаридем. Устод Фазлиддин баъзан-баъзан мепартофтанд: «Ин чавонҳо дигар: бозиашон ҳам дигар, навиштаҳоиашон ҳам дигар.» Намефорид ба баъзеҳо ва кам-кам бахилӣ пайдо мешуд, ҳар хел суҳанҳо мешунидем. Баъд дар муҳокимаҳои асарҳо бухлу кина рух меод. Кӣ чӣ ҳаст, фош мешуд. Балогардон устод Турсунзода буданд. Устодон Боқӣ Раҳимзода, Фотех Ниёзӣ аз тирезаҳо нигоҳ карда завқ мекарданд ба бозии мо ва Ниёзӣ гоҳ-гоҳ ба Фазлиддин Муҳаммадиев шӯҳӣ мекарданд: «Мулло Фазлиддин, шумо ҳам баъзан-баъзан ин баччаҳо барин ҷаҳед, оҳӣ, ақаллан Мӯминшо барин... Ё худам буром!?»

— Як буромада бинед...

Пасон гоҳе ки дар ошхонайи паси бино наҳор меҳӯрдём, дар ҳузури устод Турсунзода суҳан аз бозии мо мерафт ва боз Ниёзӣ ба ҳадуки Муҳаммадиев мерасиданд:

— Мирзочон, соати қор-панҷи бегоҳ ҳамин ҷо бошед, бозии инҳоро тамошо кунед. Мулло Фазлиддин тамоман ҳез намекунанд...

— Ҳмм... – мадд мекашанд устод Турсунзода ва холи пушти лабро молида табассум мекунанд. Ва ба Ниёзӣ рӯ меоранд: – Аз як шаҳр баромадед, қариб як ҷо мегардед, ҳоло ҳам Фазлидинро намешиносед, Фотехҷон. Фазлиддин баҳудаву беҳуда ҳез намекунанд.

— О ҳез кунанд-дия! Дигарон ҳез мекунанд, аз ҳаво ҳаппакро медоранд, мулло Фазлиддин нигоҳ карда меистанд, ки кай ҳаппакро омада ба белчаашон меҳӯрад.

— Бед имрӯз ҳардуямон бозӣ мекунем, Мирзо Турсунович доварӣ мекунанд.

— Дигарон ҳез мекунанд, ҳатто Убайдулло бо ҳамин тану тӯш, Мӯминшо бо ҳамин харобӣ... шумо ҳез намекунед...

— Устод гуфтанд-ку, ман беҳуда ҳез намекунам. Давидани гӯсола то қаҳдон...

— Чӣ, шумо аз гӯсола қалон? Бароӣ ҳамин ҳез карда наме-тавонед? Гӯсолаи навиштаатон ҳам «дум ҳода карда пеши роҳи мошинро мегирад».

- Бозиро ба адабиёт бурдед, мурод чӣ?
- Бозиро бой додед, пагоҳ ош шавад, Сорбон мепазад.
- Пагоҳ навбати ман, – аз чайб пул кашида назди Калон Атоевич – райиси хазинаи адаби гузошта мегӯянд Мирзо Турсунзода ва Ниёзи пулхоро аз нав кабза карда ба чайби устод гузошта, мефармоянд:
- Мирзо Турсунович, то ба хадуки чавонон нарасед...
- Не-не, – даҳон пури ханда сухани Ниёзиро мебуррад Убайд Раҷаб, – Не-не...
- Ҳммм... – мадд кашиданд устод ва ҳарфи Убайдулло дар даҳонашон монд.
- Калон Атоевич, хонаи Шанбезодаро ба номи Лоиқ нависед... Фотехҷон, Лоиқ хуччат тахт кунад, дар маҷлиси навбати ба узвият қабул кунем.
- Мирзо Турсунович, китоб...
- Шеъри «Ба модарам» магар китоб нест? Мо ҳам ба модар шеър бахшидагӣ... Лекин ангорайи модари тоҷикиро Лоиқ дар шеъраш таҷассум карда тавонист. А, Мӯминшо?
- Ҳамин тавр, устод. Шеъри Лоиқ бӯйу таровати дигар дорад. Зинда, аз сари ҳамаамон ин чизҳо гузашта, аммо Лоиқ дида ва гуфта тавонист...
- Лоикро арақ паҳш кард. Кафи даст зуд-зуд ба пешонӣ бурда пок мекунад. Кафонаш низ арақ мекунад ва бо ҳавоии даҳан пуф-пуф мекунад. Аммо чизе намегӯяд. Ман низ хомӯш. Мушоҳида мекунам. Бадхоҳон дар ин давра нестанд. Лекин Лоиқ беҳи гӯши ман мегӯяд: «Боз дар балойи Шанбезода мондем». Ман сар мечунбонам. Фотех Ниёзи аз баногӯшии мо рамуз мегиранд:
- Чавонон гӯшакӣ доранд, ки навбати ош аз Лоиқ.
- Чавонон холо ёд гиранд. Об аз хурд, нон аз бузург.
- Мулло Лоиқ ду бор ош мекунанд-дия. – хандон гуфт Убайд.
- Акайи Убайд ҳам аз ош халос. Убайд – хурд. – Ҳазл кард Лоиқ ва фармуд: – Устод, ману Сорбон ош пазем.
- Чиба-чиба, – арбада карданд Ниёзи. – Убайдулло хурд не. Ин тану тӯша бинед!
- Муаллим, Убайдулло то шумо барин мешаванд, ки...
- Шумо як умр ба хадуки ман мерасед-дия, мулло Фазлиддин!
- Ман шуморо дӯст медорам, укетон барин.
- Шавкатҷон укем, ман катӣ ин хел рафтор намекунад.
- Аз эсатон баромад-дия, – Самарқанд-ча карданд Фазлиддин.
- Дойим манша мекунед. Шавкатҷон истиҳола мекунад дар назди шумо гап задан-ба.
- Вай укем, мебардорад. Шумо масҳара мекунед.
- Ман ҳам укекатон, шумоя нағз мебинам...

— Нағз мебинед, ки мошинатона таги тирезем-ба оварда сахт тормуз мекунад. Ман як қад мепаррам. О ҳамун тормузотона равган кунед намешавад?

Ҳама баробар механдем. Ниёзи ғазаб мекунад:

— Рост мегӯм.

Боз механдем.

Мачлиси раёсати Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон. Яке аз масъалаҳои рӯзнама: қабули адибони чавон ба узвият. Лоикро мехонанд ва ӯ қафи дастони араққардари пуф-пуф бод дода, андаке ҳаяҷонашро фуру нишонда ба толори пазири ворид мешавад ва дасти рост болои сина гузошта бесадо салом медиҳад. Чавони гандумгуни тановар, мӯйи сари сиёҳи ғулиаш ба рост гардонида шудааст, чашмони дамидаи сарпӯшаш бардамидатар дорад ва биниҳои хурдаш нуктези хачакшикаста метобад ва бар он қомаи гоҳе аёну гоҳе ноаён ҳафт, ки аломати лату афтиданҳо ва ё захмест. Вале пайе, ки зери манаҳ дорад, нишона аз озорест: андаке бурида ва ғӯшти он дар паҳлӯ баста. Аз ҳикояти Қоришариф: гоҳи аз кони сурма омадани падар Лоик бо замбарғалтак пору мекашонидаст ба ангор, баробари падарро дидан сӯйи ӯ метозад ва ба замбарғалтак пешипо хӯрда, афтида, манаҳаш ба тахта мехӯрад ва хуни зиёд рафта чароҳат мебардорад. Ҳама хомӯшанд; ҳатто устод Турсунзода. Ва як ба чамоа ва баъд ба Лоик нигоҳ карда «Шеърӣ «Ба модарам»-ро бихон!» мегӯянд. Зери ин хоҳиш ҷӣ ҳафт, худӣ устод мефонанд. Ва як абрӯяшонро ангушт мекашанд ва холи пушти лабро ламс мекунад.

Лоик ханӯз ҳам аз ҳаяҷон қафи дасташро пуф мекунад ва садойи марғуладори нерӯмандаш мебарояд. Ва Мӯминшо ва Убайд ва Қутбӣ ва Мастон ва чанде ба Лоик менигаранду ба устод Турсунзода.

*«Ба кунҷи сандалӣ биниаста шабҳо модари пирам,
Ту шояд қомаи домодӣ медӯзӣ ба сад ният...
Ки рӯзи тӯй дида дар қади ман, бишкани армон,
Бубинӣ то ба ранги нав, ба ҳусни нав чавониат,
Ба он дастони ларзони шарафмандат бимирам ман!
Наёбад чаши камбинат ба ҷустаи чаши сӯзанро,
Биларзад дасти пуръёҷози ту дар қабзаи пирӣ...»*

— Такрор бихон! – садо баланд мекунад устод Турсунзода. Лоик шердил мешавад:

*Наёбад чаши камбинат ба ҷустаи чаши сӯзанро,
Биларзад дасти пуръёҷози ту дар қабзаи пирӣ,*

*Валекин боз медӯзӣ ту дастархони гулдӯзӣ,
Ки рӯзи маърака дар байни мардум обрӯ гирӣ,
Чӣ дунёест дунёи умеди ту,
Аё модар, аё модар!»*

— Ҳама ин расми тоҷикиро медонем ва аз сар гузаронидаем, вале шоири ҷавон ин нуктахоро ва ин нуктахоро дида ва ба зехн гирифта тавонистааст ва дар шеър хуб ифода кардааст. Ва шояд минбаъд аз ёд хондани шеър расм шавад... Лоик бо ҳамин шеъраш чун узви Иттифоқи нависандагон қабул карда шавад...»

Ва онҳое низ мехостанд ва ё намехостанд, каф кӯфтанд. Аз ҳамон лаҳза бо дуо ва кушойиши устод Турсунзода шоири ҷавон Лоик азизи хосу ом ва адабиёт гардид... Вале ин чиз на ба ҳама хуш омад: шоиртарошоне буданд, ки барори шеъри Лоикро бохти шеъргунаҳойи хеш донистанд ва ба дасисаву ғаммозӣ гузаштанд. Ва акнун аз назари сиёсати марксистӣ – ленинӣ, реализми сусиалистӣ ва партиявияти адабиёт ба шеърҳои ӯ баҳо медоданд.¹ Ва боз сухани Устод Турсунзода ёд меояд: «Барои Лоик ёваре зарурат надорад. Ӯ хешро хифзу химоя карда метавонад.»

«—Ало, Лоикро мумкин?» – садойи пурсиш меояд аз гӯшаки телефон ва Иноят Рустамова даҳони гӯшакро бо кафи даст пахш карда хандида мегӯяд:

— Лоикҷон, чӣ ҷавоб диҳам?

— Чӣ ҷавобе диҳед, шумо – оча, мо – бачча.

— Охир инҳо шумоя мехӯранд, Лоикҷон. Замони мо ин хел набуд-а, Ира²?

— Замона дигар шудагӣ, Ина. Духтарҳо шарму ҳаёро намедонанд.

— Баръакс, духтарҳо пеш рафтаанд, худро шинохтаанд, замона дигар, пешрафт, – ба сӯхбат ҳамроҳ мешавад коргардони шӯъбайи адабӣ-драммавӣ Ҳалима Насибулина. – Баъд худи Лоикҷон ҳам чор кас медидагӣ-дия.

— На, ин хел намешавад, – ғазаб мекунад Иноят Рустамова ва гӯшакро бозмемонад. – Мо бояд Лоикҷонро эҳтиёт кунем. Толиси нависандайи бад буд? Мо ўро химоя карда натавонистем. На ман, на Союз³, на Партия, на ҷамоа. Ҳеч кас химоя карда натавонист, хатто худаш бо он қадар хонишу дониш.

1. Шояд имрӯз аз зиндагон ҷавонмарде пайдо шуда, бигӯяд, ки ҳамаи он дасисаҳо аз рӯйи дастур буд, фармойиш буд, ғаразҳои шахсӣ буд.

2. Истад Раҳматова, муҳарири шунавониданҳои драммавӣ.

3. Иттифоқи нависандагон.

— Ойтичон, чамоа ва кас дар ягон замон касеро ҳимоя накардааст, вале куштааст, – ба сухан ҳамроҳ шудам ман. – Чамоа дар тамоми замонҳо тамошобин. Шумо чанд бор гуфтед, ки Толис аз дарди замона худкушӣ кард. Масчоҳ рафта омада, зиндагӣ мардумро дид ва «сусоциализмаш ҳамин гуна бошад, ман дар чунин ҳамбӯйат нахоҳам зист» гуфт. Ҳар кас бояд хешро ҳимоя карда тавонад.

— Камтар кор кунед ва аз «номдорон» зӯртару зиёдтар чизе нависед, баъд мефаҳмед.

— Шутур бузург, захмаш низ бузург. – афзуд Лоик.

Боз садо дод гӯшаки телефон.

— Сорбон, шумоя.

Ман гӯшакро мегирам. Ҳама хомӯш мемонанд ва гӯш медиҳанд, ки ман чӣ посух мегӯям: «Не... Ҳа... Не-не-не! Бале... Бале-бале... Вай? Зангири... Ҳамин хел. Падару модараш арӯс пайдо кардаанд, рафт... Дурӯғ. Ман медонам, ки... ман медонам, ки ӯ ба касе ваъда наододааст... Ман?... Ман зан дорам... Кӯдак ҳам...»

Ва Иноятхон гӯшакро аз дасти ман кашида гирифта, боз даҳони гӯшакро бо кафи даст мепӯшонад ва гӯш медиҳад ва қониби Лоик ба ишорайи лабҳо мегӯяд: «Гиря». Ва оҳиста гӯшакро бозмегузорад.

— Ин хел намешавад. Ба Лоикчон арӯс бояд ёфт.

— М. намешавад?

— М. ҳам нағз, Н. ҳам мувофиқ.

— Шумо таъби Лоикчонро намедонед, – ҳамроҳ мешавад Ҳалима. – Ман-ба бошад, ягон артискайи хушрӯйи нозаниро гирад.

— Раққоса бошад, боз беҳтар, – луқма медиҳам ман ва таги дилам ба кучоҳо меравад; меафзоям: – Ба Отелло¹ духтарони шахрӣ мувофиқ нестанд. Рашкаш саҳт. Намунааш гӯшаки телефон. Писар бояд духтарро чӯяд. На ки духтар писарро.

— Ромео, – хитоб кард Насибулина. – Дигар гаштани замонаро бинед: шумо – Ромео, Лоик – Отелло, Иноят – Ина, Истад – Ира... Як мани тотор – Ҳалима.

— Ҳалима-ойтӣ, ҳоло мурод як чиз: ба Отелло пайдо кардани Дездемона, – ҳазломез мегӯяд Лоик.

— Лоикчон, саросема нашавед. Зан намегурезад. Биёед, ман овози шумо ба навор сабт кунам, ҳамроҳи як духтари хушрӯ.

— Ҳусни духтару овози маро сабт мекунед?

— Овози ҳардуятонро. Рубойиҳойи халқӣ мехонед.

Ва мехонанд:

Лоик: — Сабзиназанак, аз шӯт бурову мана гир...

Ҳалима: (аз боло дод зада.) Лоикчон! Ин чиз дар матн нест-ку?!

---

1. Дар ҳуҷҷатҳо Лоик Отелло имзо мегузошт, ман Ромео.

Лоик: — Аз рубойиҳои халқӣ?
Ҳалима: — Маро аз кор пеш мекунад!
Лоик: — Нағз-ку, боз ба театр рафта артистка мешавад!
Ҳалима: — Ҳазлотона монед, хушрӯ хонед. Овозатон бакув-
ват.

Лоик: — Худам... – месурфад ва ба духтараки лоғарандоми
наҳифпайкар ва сапедруйи махиновоз менигарад: – А?

Духтарак китф дарҳам мекашад.

Ҳалима: — Лоикҷон, ба дасти ман нигоҳ кунед! Ҳамин ки
«рафтем» гуфта даст афшондам, хонед.

Лоик: — Кучо?

Ҳалима: — Рафтем.

Лоик: — Кучо?

Ҳалима: — Лоикҷон! Дер мешавад. Дигарон низ бояд сабт
кунад.

Лоик: — *Агар ту дилбарӣ, ман дилрабоям,
Агар ту нуқрайӣ, ман соф тилоям,
Агар ту духтариву шармат ояд,
Ишорат кун, ки ман пешат биёям.*

Ҳалима: — Лоикҷон! Ин чиз дар матн нест — ку?!

Лоик: — Халқӣ!

Ҳалима: — Не-не, аз матн дур наравед.

Лоик: — Агар чунин, каси дигар бояд бихонад ин матнро!

Духтарак: — Ман бо шумо хонданӣ будам.

Лоик: — Шумо таронаҳои хиндӣ бихонед, овозатон хеле му-
вофиқ.

Духтарак: — Ин қадар дағал...

Лоик: — Он қадар нозук.

Духтарак ҳайрон менигарад ба Лоик: «Чӣ касе? Намефаҳмӣ,
ҳазл мекунад ва ё чиддӣ мегӯяд.» Лоик ҳайрати ўро дарёфта, шӯ-
хиомез мефармояд:

— Боз ба ман занг назанед, ки овозатонро ойгиҳо мешино-
санд.

— Шумо сиҳатед?

— То шуморо дидан сиҳат будам...

Духтарак механдад ва меафзояд:

— Одамон дурӯғ намегуфтаанд.

— Бале, одамон рост ҳам намегӯянд.

— Шумо дар мактаби сухан хондаед...

Коргардон Насибулина пеши роҳи Лоикро мегирад:

— Лоикҷон, ман ба умед ин духтарро овардам, ки ҳамроҳи
шумо рубойӣ хонад.

— Ба духтар фаҳмонед, ки Лоик туро ноумед намекунад...
Лекин дар кучо дидаед, ки зоғ бо булбул якҷоя сурӯда бошад?

— Хайр, майлатон... Лекин хубтарашро пайдо намекунад...

— Лаббай! – гӯшакро бардошта посух медиҳад Иноятхон ба занг ва якбора базавк механдад: – Ҳа. Ҳардуяшон... Дегчапаловро танҳо-танҳо хӯретон, мо лаб лесида шинем... Зери по ях намебуд, мерафтем.

Маълум набуд, ки боз Фазлиддин чӣ гуфтанд ва якбора садойи Иноятхон дигар шуда чехраашон тағйир ёфт. Ва сӯйи ман нигаристанд.

— А-а-а... Ин «хамӯши садзабон» хаппак ҳам будааст. Мо намедонем. Лоикҷон, чӣ хап мешинед? Имрӯз 27 январ будаст-ку. Чаро чим?

— Ин додараки шумо ҳама вақт ҳамин хел; ҳангома ро дӯст надорад.

— Фазлиддинҷон! Шумо дар кучо? Меоем, – гуфт Иноятхон ва ба Лоик рӯ овард: – Айби Сорбон не, айби мо. Ё рӯзгор аз ибтидо ҳамин хел сохта шудааст ва ё мо рӯзгордорӣ карда наметавонем. Шумо ҳам, Лоикҷон, ман ҳам ва ягон кас гуфта наметавонад, имрӯз зодрузи ман, ину он шавад. Хоса Сорбон, ки ба ҳаққи худаширо гуфта гирифтани рӯш дуд мекунад. Бисёр хислатҳои ин бачча ба ман маъқул, лекин ҳар чиз ҳадд дорад. Рафтем? – якбора бархост Иноят ва Истадхон гардан ёзида ба гӯши ӯ чизе гуфт. Иноят «ҳа-ҳа» гӯён говсандуқро кушода чизе гирифт ва сар чунбонд худ ба худ, пасон афзуд: – Бехтарин айёми умр сисолағӣ.

— Агар харрӯза барин баройи дегчапалов раветон, меравам, ҳангома бошад, намеравам, – гуфтам.

— Рафтем-рафтем, – Истадхон аз бозуям дошта ва «муборак» гӯён бӯсида пешандоз бурданам.

Дар назди бинойи яқошёнаи Иттифоқи нависандагон устод Фазлиддин моро нигарон буданд. Аз сармо ҳаври димоғашон фаввора мезад. Дастпӯши сиёҳи чармиро ангушт-ангушт кашида хандон пеш омаданд ва оғӯш кушода маро канор гирифтанд. Аз рӯйи одати фармудаву омӯхтаи устод Бокӣ Раҳимзода якдигарро бӯсидем. Пас бо дигарон вохӯрӣ карданд.

— Ташаккур, Фазлиддинҷон, мо намедонистем, ки имрӯз рӯзи Сорбон, – фармуданд Иноятхон.

— Укем-а, чӣ хел дар ёд наметавонам.

— Пиёда меравем? – пурсиданд Истадхони резақадам, одами надида аз гашти он кас гумон мекунад, ки ҳаргиз ба манзил намерасида бошанд.

— Пиёда равем, ойтҷон, яхча зери поямон ғарч... ғарч кунад. – хушгӯйӣ карданд Фазлиддин.

Ва ғарч-ғарч мекард яхчаи роҳи пиёдагарди миёни ду шоҳроҳ зери пой ва барфпӯш буд ҳама ҷо ва барфи зери чархи мошинҳо аз таъсири намак нарм гашта ва ҷо-ҷо ҷӯя баста буд. Аввал чанд

муддат хомӯш рафтем. Мазмун, ҳар кас дар сар андешае дошт. Андешайи ман андешайи устоди донишгоҳамон Шарифҷон Хусейнзода буд: «Шеърғунае ва ё ҳикояе чоп мекунонанд ва ҳар рӯз хийбони серодамо гардиш мекунанд, ки ҳайкали маро дар кучо мегузашта бошанд?» Ғарази устод бе донишу фарҳанг шоирӣ пеша кардани баъзе нозимон буд, ки «пахта, пахта, чон пахта»-ро шеър медонистанд.

— Ойтӣ, эҳтиёт шавед!

— Лоикҷон, доред! – хитоб мекарданд Истадхони кабкхиром ва кушода мешуд фазои сухан. Рафтем то тарабхонаи «Душанбе» ва баҳона пайдо шуд барои гуфтани нӯшидан:

— Барои Иноятхону Истадхон якҷумӣ гирем, – сухан карданд Фазлиддин. – Шумо заршиносед. Вағарна Лоиқу Сорбон барин чавононро ба кор намегирифтед.

— Фазлиддинҷон, шарҳи ҳоли маро хубтар аз шумо касе намедонад, – гуфта Иноятхон ғамӣ гаштанд. Фазлиддин барои рӯҳи он касро бардоштан фармуданд:

— Шавад, ки ҳама мардон чун шумо мард бошанд. Хубтар аз ман қиссайи рӯзгори шуморо касе намедонад, вале ҳоло мехоҳем қиссаҳои Сорбонро доништа бошем. Иноятхон, шумо алҳол роҳбару раҳнамои ин чавонон ҳастед, сухан аз шумо.

Пиндоштам Инахон ҳолиё боз аз Толис ёд мекунад ва чун ибрат қисмати ўро мегӯяд; оби дидааш шашқатор мерезад чунонки дар идора гуфта мегиряд ва бахти баду рӯзи сахти хешро такроран қисса мекунад ва Фазлиддин он рӯзи ногуфтаниро ёд оварда... Пасон ҳама ба ором кардани ў машғул мешавем ва айшамон талх мегардад. Вале овози Иноятхон наларзида ба сухан даромад:

— Сорбонро Лоик тавсия карданд, ки ба кор гирем, баччайи хуб. Маълум шуд, ки баччайи хуб. Ба ҳар масъала диққат медиҳад, нигарон меистад. Хулосаашро намегӯяд. «Худатон дарёбед. Хулоса бароред!» мегӯяд.

— Ман Сорбонро дӯст медорам, укем. Бозеш ҳам дигар, на-виштаҳояш ҳам дигар. Мо то ҳол намедонистем, ки аз навишта бӯйи деҳа, бӯйи гулу гиёҳ, бӯйи бедаву дарав ва хирману дона ояд. Навишти хос, услуби хос дорад...

— Барои ҳамин якта гирад-а, устод?

— Лоикҷон, ҳудаш якта одами вайрон нашуда, ҳамина монетон... – Рост буд ё киноя, ки Истадхон гуфтанд.

— Бачча насиҳат гирифтагӣ, монед. – гуфтаашро ислоҳ кардани шуд Лоик.

— Яъне?

— Худаш гӯяд, – ба ман ишора кард Лоик.

Ман дар ҳолати нобоб мондам. Чӣ хел тавонам хешро сафед кардан. Ва гулӯ равшан кардам, ки месурӯда бошам. Ва Лоик ба

устод ва апаҳо менигарист, ки гӯш кунед, хозир месарояд. Вале ман «хамин хел» гуфта пиёлайи ҷойро боло кардам.

— Чӣ хел, ҳамин хел?

— Падарам дар синну соли ман об гуфта шароб мехӯрданд. Рӯзе, ки ман ба омӯзишгоҳи шаҳри Панҷакат ба хондан рафтаниш шудам, падарам наздашон шинонда насихат карданд ва фармуданд «Писарам, рӯзҳои буд, ки ба ҷойи об шароб мехӯрдм. Ҳеч суде надидам. Ягона хоҳишам ин аст: арақ нахӯри, папирос нақашӣ.»

— Ва ҳар писар насихати падарро ба ҷо оварда наметавонад. Баройи Сорбон!

— На, устод, баройи шумо. Шумо мактаби олии адабиро дар шаҳри Маскав хатм кардед. Чӣ будани адабиётро медонед. Мо пайрави шумо. Шумо сиҳат бошед, моро аз лағзишҳо нигаҳ медоред.

— Якта баройи Лоикҷон гирем, – намедонам ин баҳона буд ва ё ҳар касро як-як ба навбат ситойиш кардан лозим меомад.

— Аҳҳх... Як бурида дунба мешуд, пеш аз шароб таҳкурси...

«Афсянка!» хитоб карданд устод Фазлиддин ва пурсиданд, ки дунба дорад. Пешхидмат дунба овард ба тақсима ва Лоик ба касе мууроот накарда ба даст гирифта газид ва баъд шароб ошомид. Пасон талхийи майро аз даҳон дур карданиш шуда даҳон кушод ва фармуд:

— Касоне ки фишори баланд доранд, дунба намефорад.

— Ош шавад, – баробар гуфтанд занҳо.

Дегчапалов омад. Ҳар касро дегҷайи ҷудогона. Ба тақсимаҳо гардонда пеш меовард пешхидмат ва бӯии зираву сиру хаври палов дам зад. Хушбӯӣ, иштиҳо афзояд.

— Ин хел будаст, ки ҳар рӯз дегчапалов, гуфта, медавидаед. – завқ карданд Иноятхон ва Истадхон фармуданд:

— Мо ҳам ҳар рӯз меоем.

Ва боз барф дона кард. Рӯии роҳҳои яхбастаро пӯшид. Лағ-жонгар шуд. Чун устод Фазлиддин ҷудо шуданду мо сӯии идорайи радио мерафтем, барфзанак кардем. Бозӣ тӯл кашид ва Лоики сархуш аз бари палтоӣ ойиҳо дошта рӯии роҳ сари пой нишаст, то вазза кунанд. Апаҳо гуфтанд, яке райис бинанд, хуб намешавад ва аз ду дасти ӯ дошта яхмолак кашиданд. Завқ мекардем.

— Сорбон, гиред, зӯрам намерасад, – фарёд заданд Истадхон. – Чунон зӯр, киини...

Ва баъди геч-гечаку хандаву бозӣ даромадем ба идора. Боз масъалаи зангирии Лоик ба миён омад. «Н.» «М.» Мегуфтанд ойиҳо ва мехостанд, ки ба ягон хонадони машҳур ё дастдоре Лоик хонадор шавад, рӯзе дастгири кунад.

«Намехоҳам, ки маро домоди Фулонӣ ном баранд, ман бояд Лоик бошам!»

Ва масъала ҳал: Лоик аз шахридухтарон зан карданиш нест.

Оне ки аз кор фориғ шуда сӯйи майдони Иттифоки нависандагон чавгонбозӣ мерафтем, охиста ба ӯ гуфтам: «Тағодухтар намешавад?»

Лоиқ чӣ тахмин дошт, ки зиёд андешид ва гуфт:

— Намешавад. Аз он даргоҳ нону намак хӯрдм ва рӯям намешавад, ки ин масъаларо ба миён гузорам.

— Як бор фаҳмам?

— Бехуда.

— Он чо рафтан бехуда, мегӯед. Духтарҳои шахрро писанд надоред, намешаванд, мегӯед.

— Духтарҳои шахр мешаванд, рашки мову шумо намешавад. Диламон танг, назарамон танг... онҳо озодӣ мецоҳанд, кори дилашон хостаро кардан мецоҳанд. Мо тоб оварда наметавонем. Рашкамон аз рашки Отелло ҳам зӯртар. Дигар ин ки духтарони шахрӣ моро кӯхистонӣ ва кишлоқӣ гумон мекунанд. Чанд нафарашонро гӯш кардам, ки кӯхистониҳо аклу дониш доранду фаросот надоранд, мегӯянд. Ва баръакс мо гумон мекунем, ки духтарони шахрӣ нозпарвару сояхусбанд ва дасташонро ба оби хунук намезананд. Ба мо зане лозим, ки ҳам хидмат кунад ва ҳам нозамонро, рафторамонро, вазнамонро бардорад.

— Вазнатонро ҳам гунааш мебардорад, вале нозу нузатонро на ҳамааш... Ба ҳар ҳол ман таваккул мекунам ва бахтатонро месанҷам...

Ва санҷидам: ҳамроҳи модархондамон рафтем ба Панҷакат. Ҳавлиии Қутбиддин Раззоқов яке аз боғҳои бихишт буд. Гулзор, бархаво, дилкушо; ҳама гуна гул ва ҳар навъ дарахти мева месабзид. Муаллим набуданд. Хоҳарашон муаллима аз омадани мо он қадар шод набуд. Намедонам масъаларо фаҳмида ва ё нафаҳмида, ба ҳар тақдир бо мо туршрӯ буд. Ман дарёфтам, ки масъаларо кушодан суде надорад. Аммо модархонд «омадем, бахтро месанҷем» гуфт.

— Муаллим кай меоянд? – пурсидам аз амма.

— Муаллим намеоянд, курорт рафтагӣ, – гуфт ва чигот гиронд.

Ва ман хомӯш мондам. Ва чӣ зебоние ин боғ дошт, ки чашм чарондам. Лоиқ солҳои дар омӯзишгоҳ хонданах ҳо дар он хучра умр ба сар мебард ва мевахоро мечид, заминҳоро побел ва барфи рӯйи бомро бел мекард. Фармудаҳои ҳамин аммаро низ ба чо меовард.

— Апаҷон, Лоиқ писари нағз, – модархонд бо ҳамин ифода ҳама чизро дар ҳақи писари «эрка»¹ гуфтани буд.

---

1. Яке аз чаҳор писархонди модархонд Ҳабиба: Аълохон, Абдунабӣ, Лоиқ ва банда.

— Лоикро ман аз шумо пештар ва хубтар медонам. Қутфиддин ба Лоиқ духтар намедихад. Хуш омадед!

Ба ман саҳт расид. Дигар нишаста натавонистам. Амма пеш кард моро ва ман дигар ба ӯ фаҳмонида наметавонистам, ки Лоиқ он Лоиқи шумо медонистагӣ нест; тамоман каси дигар. Муаллим мешуданд, бо худашон гуфтугӯ мекардем. Ва беихтиёр аз забонам баромад:

— Афсӯс, муаллимиро надидам.

— Чойи афсӯс не, агар ба гуфтаи шумо розӣ шаванд – чойи афсӯс.

— Шумо Лоикро намедонед, амма, муаллим медонанд.

— Донанд, надонанд, гап ҳамин...

Аз ин даргоҳи хушманзару хушхаво баромада худ ба худ ме-гуфтам: «Инсон баумед, шайтон ноумед.»

Лоиқ аз нобарорӣ хостгорӣ мо гамӣ нашуд, балки хандид ва гуфт: «Сар бошад, тоқӣ ёфт мешавад.»

— Айби ман, Лоиқ.

— Чаро?

— Наҳӯди пеши чумча нашуда, хап шинам, хуб буд.

— Шумо рӯзгордида, сохиби зану фарзанд... Хайр, парво на-кунед, шавад – обӣ, нашавад – лалмӣ. – гуфта Лоиқ хомӯш монд ва баъди гузаштаву имрӯзаро аз пеши назар гузаронидан фармуд: – Бовар намекунам... бояд ин чо чизи дигар бошад.

— Чиро бовар надоред?

— Бовар надорам, ки амма дар борайи ман фикри бад дошта бошанд. Ман баҳору тирамоҳу тобистонҳо дар он айвони шиша-бандӣ умр ба сар мебардам, зимистонҳо дар ҳучрайи он кас. Он ҳучра аз паҳлӯ низ даре дошт ва амма дар хонаи дарун буданд. Сарам дард кунад, амма даво мекарданд. Ғамхор буданд чун модар. Вале чаро ба шумо рӯи хуш надодаанд, намефаҳмам. Шояд тағоро нигарон бошанд.

— Агар чунин мебуд, мегуфтанд, ки Қутбиддин медонад. «Қут-фиддин ба Лоиқ духтар намедихад» гуфтанд.

Лоиқ китф дарҳам кашид ва фармуд:

— Шояд ягон гуноҳи мани пургунохро расонда бошанд.

Дигар аз ин боб сухане нашуд. Ман чун хостгори ноҳӯдабаро хичолат мекашидам. Ғусса мехӯрдям. Лоикро парвоя набуд...

— Ана дар ҳамин чо моро парронданд, ако...

Ако як қад парида сӯям нигаристанд. Ман надонистам, ки он кас пинак рафта будаанд, вагарна нагуфта будам ин ҳарфро. Ва гуфтан чой ҳам надошт. Зеро ба чуз алами он касро ангехтан кори дигаре набуд. Аҳо паҳлу, гашта хайрон ба ман нигаристанд ва пурсон шуданд:

— Чӣ хел? Кай? Чаро ман хабар надорам?
— Ба шумо нагуфта будем, ки ғам мехӯред. Чамшед медонад.
А?

— Гуфта будед. Ҳамон шабе, ки ҳар ду кутканда ба хона омада будед, гаштаву баргашта он ҳодисаро мегуфтед ва кормандони милисаву органҳои дахлдорро дашном медодед. Додом он шаб то рӯз шароб хӯрда мегурриданд мисли шери хашмӣ, ки мо ба чӣ рӯз расидем. Ба назарам соли наваду шаш буд-а?

— Ҳо, соли наваду шаш буд, – тасдиқ кардам сухани Чамшедро ва мошинро боздоштам рӯ ба рӯи корхонаи Чикрӯд.

— Худаш ҷойи хуб набудааст, – баробари аз мошин пиёда шудан гуфтанд аҳо ба шохоби хокистарранги аз он дара ҷорӣ нигариста ва афзуданд: – Зарафишнро ҳамин шохоб расво мекардааст-дия.

— Танҳо ин шохоб не, аҳо. Хингоби Масеҳочо низ серрег ва ғажд.

— Бале ба ҷони мардуми ин қадоба. Мабразҳои Фарғар низ даҳон ба рӯд мекушоанд. Ҳай дарег... Пастгабӯ пастназартар аз мардуми мо касоне низ бошанд, ки ба ҳамаи ин ғаждиву ифлосӣ тоқат кунанд?

— Муҳитамон ҳамин хел, мӯрро накуш гуфта таълим медиҳем ва мағаси аз мабраз ба сари дастархон нишастаро намеронем. Вале номус дорем, гуфта наъра сӯйи ситора мекашем.

— Ифлосӣ фасод зояд. Вагарна ҳамин ҷо ҷоест, ки сӯйи шумо тир кушоанд?

*«Зарафино, чӣ монд аз он зарафиноит?
Зарафино, модари ҷон, шӯри пейноит!
Зарафино, кӣ мегӯяд зарафиноӣ?
Зарафино, ту ҳоло захрафиноӣ!»*

— Ана дар ҳамин ҷо, аҳо, бинед: на истгоҳ, на ҷойи боб, на нишонаест ин ҷо. Дар рӯ ба рӯ, он ҷо, ҷаҳор тан истода даст боло карданд, ки мо мошинамонро дорем. Писари Ҳасанбобӣ Парвиз мошинро надошта гузашт. Онҳо ҷониби мо тир кушоданд. «Дор!» фармуданд устод ва дарро кушода сӯйи онҳо дод заданд. «Онӣи паррондагиро..! Кӣ парронд?»

Ҷаҳор тан гӯё сайд ба дом оварда бошанд, ҷониби мо тохтанд. Устод Лоик боз дод заданд: «Кӣ парронд?»

Онҳо посух намегуфтанд. Наздик омада бозистоданд. Нафаре пастак, мӯйи мошубиринҷӣи кӯтоҳ пероста, рӯйи сапеду чашмони обӣ дошт. Ва зери ҳавоӣи шоми тобистон чехраҳоро хуб фарқ кардан имкон дошт. Ӯ сӯйи устод нигариста:

— Эээ, ман ин касро шинохтам, кудойи Шарифбек! – гуфт.

Устод шинохтани ӯро масҳара карданд:

— Ҳммм... баройи ту мо ким-кӣ! – Ва сахт гуфтанд: «Ман Лоик! Ту кистӣ?»

— Ман – генерал Мирзоев!

— Намешиносам...

— Чӣ хел намешиносӣ? Аз Масчоҳ то Ургуту Уротеппа ҳама мешиносанд...

— Ман генерал Мирзоевро мешиносам, чӯра, лекин ту он нестӣ. Мӯят монанд, лекин ту Фаффор Седой нестӣ. Вай чавонмард, туроҳзан! Чаро паррондӣ?

— Чаро надоштӣ?

— Ту кистӣ, ки дорам?

— Ман генерал Мирзоев...

Ва часпиданд ба Лоик. Онҳо чаҳор тан, мо низ. Онҳо Лоикро он сӯ мекашанд; сӯйи «Волга»-е ки рӯ сӯйи Душанбе дорад ва мошини мо рӯ сӯйи Панҷакат; мо ин сӯ. Онҳо чаҳор тани пурзӯр, яке токипӯши пилтан ва аз рӯйи костюм чомаи олболуранги порчаматоъ пӯшида, ду тани дигар чарминапӯшанд. Лоикро онҳо он сӯ мекашанд, ки ба мошин баранд, мо низ мекашем, ки ба мошини худамон шинонем. Устод паст намеоянд. Вале ман ба гӯши устод мехонам, ки ором шаванд, ваъз ночӯр нагардад. Вале устод медаманд:

— Кӣ парронд!

— Ман паррондам! – садо баровард чарминапӯше, ки варзида метофт.

— Чаро паррондӣ? – такрор мешуд пурсу посухҳо.

— Чаро надоштӣ?

— Ту кистӣ, ки мошин дорам?

— Ман генерал Мирзоев...

— Ту – гӯх! Ман генералро мешиносам!

Ва генерал андаке сушт шуд ва ба даҳончанг гузашт кор. Генерал чун дид, ки Лоикро аз дасти мо рабуда наметавонад, интикомро ба фардо гузошт:

— Ман туро аз бағали янга бардошта оварда дар ҳамин чо дар беҳи гӯшат тир назанам, ман кунте.

— Бош!

Яке он пилтани чомапӯш забон кушод:

— Э дунё аз дасти шумо шоиру нависандагон хароб шуд...

Шумо ҳама ин мочароҳоро овардед. Давлати Шӯро аз дасти шумо вайрон шуд. Ганда гуфтед, гӯрҳоро кофтед, пеш нағз буду холо бад, гуфтед...

Ва он қадар тез мегуфт, автомати Калашников он зайл парронда наметавонист. Аз лаҳчааш донистам, аз аҳли Фарғар аст, шӯр меангезад. Ба чойи он ки ба ислоҳ орад ва ҳар ду тараф саломат бошем, игво мекунад, то генерал ё чондоронаш коре бикунанд ношуданӣ.

— Шумо кистед, ки равған ба оташ мерезед? – пурсидам.

— Ман ҷонишини генерал! – ӯ ҷунон тезу дардариёна мегӯяд, нисфи калимаҳоро мегӯрад ва кас намефаҳмад чӣ мегӯяд.

— Дар дунё ҳамин хел ном ҳам ҳаст? Номи ман Сорбон, номи шумо чӣ?

— Эъ! – якбора китфонаш боло шуданд ва тез гуфт: – Эъ шумо падари Афзалшо-а? Эъ шумо падарарӯси Афзалшо-а? Эъ шумо нависанда-а? Эъ мо шумоя мешиносем... Номи ман Баҳром.

— Наҳс! Ситорайи наҳс! – шарҳ доданд устод маънии номи ӯро, вале онҳо нафаҳмиданд.

Лоикро раҳо карданд онҳо. Ман ӯро ба дасти Ҳасанбою писараш Парвиз супурда гуфтам: «Ба мошин баред.» Бо генерал будам. Генерал фармуд:

— Устод, мо шуморо мешиносем. Ҳурмати шумо. Ҳоло ӯро сар додем, лекин ман ба гапам меистам: агар ӯро аз бағали янга бардошта оварда дар ҳамин ҷо дар беҳи гӯшаш тир назанам ман кунте! – тақрор кард ӯ, ман ба лаҳҷааш диққат додам, ки лафзи кучоро мемонад, аз рӯи китоби дарсӣ сухан мегуфт. Дар ҷавоб гуфтам:

— Ба эҳтироматон ташаккур, генерал Мирзоевро кӣ намешиносад? (аммо дар дилам ва сари забонам харфҳои дигар буд, ки гуфтан бало меовард.) Корномаҳои генерал Мирзоев шойистайи китоб аст. Иншооллоҳ рӯзе менависанд.

Ва онҳо сӯйи Душанбе рафтанд, мо сӯйи Панҷакат.

— Баъд ба ягон ҷо маълум накардетон? – пурсиданд ако.

— Ба хама органу ҳокимҳо пайк расондем: «Ҳа, ҳамин хел роҳзанҳо баромадагӣ, эҳтиёт шудан лозим» гуфтанд, аммо илоче начустанд..

— Ин кай буд?

— Тобистони соли наваду шашум.

— Хонашон обод.

Ва мошине аз паҳлӯи мо гузашт, ки садойи Лоикро дошт: «Дар миёни кӯҳсорон саҳтҷонам зодаанд...» Моро хушёр кард, ки чаро мошинро доштем. Ин киссаро раҳорах гуфтан имкон дошт-ку! Бояд шитофт, то зудтар дарёбем ҳолати ӯро. Медонам, ки дӯстон гирди ӯ зиёданд, вале ҷойи мо дигар. Бисёр касон меоянд ба аёдату ҳолпурсиаш: Масов, Убайдуллоев, Мирзошоев, Достиев, Махмадов, Ҳамрокулов... ва шояд мӯхтарам президент ҳам вақт ёфта хабар гиранд. Дӯстон аз ҳад зиёд гирд меоянд; Абдунаби саргузашту хондани замони омӯзишгоҳро хикоят мекунад ба баъзеҳо, ки Лоик дар он замон чӣ гуна буд; Дорову Меҳмон аз хонишу хархашаҳои даврони Донишгоҳ хикоят мекунанд, Мӯминшо канда-канда таҳрири аввалин шеъри ӯро мегӯяд, Фарход бузургӣи устод ва чӣ гуна нашр шудани «Фарёди бефарёдрас»- ро мефаҳмонад, Шарифбеку Зафар дар борайи маъракаҳои устод

ҳикоят мекунанд. Убайд дар паси девор дар кохи дигар чарроҳӣ гирифтааст, Лоикро дида наметавонад. Ва бисёр касон ҳар чӣ медонанд ва ҳар чӣ бо ӯ дидаанд ва ҳар чӣ шунидаанд, мегӯянд. Як каси дигар ҳаст – Соҳиб. Дилаш чун дили ман нарму раҳим. Баробари аҳли хонадони он кас ғам мехӯрад, ташвиш мекашад ва аз сари болинаш дур намешавад. Худовандо! Нигоҳаш бидор!

Ва ман холо дурам. Раҳорах ҳама буду шудро кино мекунам дар мағзи сарам ва ойинаи чашмам; ҳамчунон хушгӯ, шеърхон, хандон, сархуш ва зебо мебинам Лоикро. Кош ҳама мисли ӯ буданд: сапеддил, бекина, бегараз; ғамхори кишвару халку ватану миллат; созадайи адабиёт, донандаи забон ва тамаддун ва торихи Порс; чӯёву гӯё ва соҳиби бисёр хислатҳои хуби рисолавӣ. Худо хоҳад, ӯро зинда дармеёбам, ин хислатҳо ва зиёдтар аз инро пайдо карда, дар компютер ҷой мекунам ва як варақашро бароварда оварда, айнакро дар чашмони ӯ мегузорам ва мегӯям: «Бихонед!» То донад кист ва дигарон дар борайи ӯ чӣ андеша доранд.

— Лоик, баъзеҳо ба шумо рӯйи гуфтан надоранд, ҳама дардашонро ба ман мегӯянд...

— Медонам чӣ мегӯянд: Лоик арақ нахӯрад.

— Нахӯрад, не! Кам-кам хӯрад, дониста хӯрад, хайёмона хӯрад.

— Нашиносанд онҳо маро. Пас ба онҳо гӯед «Фахрия»-ро бихонанд:

*«Асли ман шеърӯ газалҳои мананд,
На ҳамин шӯру магалҳои мананд.
Ман агар мастиву риндӣ кардам,
Хотири инсонпарастӣ кардам.
Ман агар девонагиҳо доштам,
Яъне бори дарди дунё доштам.
Дар ҷаҳон бо чумла бурду бохтам,
Ман ҷаҳони хеширо ҳам сохтам...»*

— Ман мехонам инро, ман медонам инро... Ба онҳо фаҳмонида намешавад.

— Ё шояд касеро ранҷонида бошам?

— Не-не! Ман надидам, ки бойиси озори касе шуда бошед.

— Пас чӣ?

— Ба пойи бузургиатон мезанад...

— Баҳ-баҳ! Онон аз кучо донанд, ки ин оби ҷонфизову рӯҳафзо ва ақлангез чӣ мебахшад марову чӣ меситонад аз онҳо.

— Пас... Пас иксири шеъри шумост?

— Ман чизе гуфта наметавонам. Ҳамин қадар мегӯям, ки онро нахӯрам, ман нестам. Чун шумо рӯҳафтода, камсухан, безор аз ҳама чиз... ҳатто аз ин дунё мешавам... Ман менӯшам, ки... Ман мехӯрам,

ки шӯрам, исён кунам, занчирхоро барканам, қолабхоро шиканам, даҳонамро баробари даҳони «Калашников» дорам. Баробари он «сохиби» Офок фарёд занам, вале кӣ расад ба фарёди ман? Ин Фалаки гаронгӯш ва бечон нарасад ба фарёди касе. Баройи ҳамин ба «онҳо» гӯед, ки гами маро нахӯранд, гами худашонро хӯранд. Агар онҳо ҳам мисли ману шумо фикр мекарданд ва танҳо ба ҳаққи хеш қаноат мекарданд ва баройи нафси таку боло корхойи зишт намекарданд; аз нав сӯйи ваҳшонияту чамъияти ибтидоӣ намерафтанд... Ин ҷо ҳардуюм: Ту мефаҳмӣ суҳанҳойи маро; ту менолӣ охи ҷаҳонсӯзи маро... Ман дар «Нӯшбод» гуфтам сабабҳойи паёпай бода нӯшиданамро. Вале «нӯшбоди сонӣ» ногуфта, ки ман баройи чӣ менӯшам? Ин кори одат не. Ман метавонам нанӯшам... Метавонам нанависам. Он гоҳ ман Лоик нестам. Нӯшам, Шералӣ мешавам! Мефаҳмӣ Шералӣ кист? Шералӣ марди бузург буд, аммо мухиташ танг буд. Илоҷи даридан надошт, худро ба ҳар кӯй мезад. Мард буд, банангу ор буд:

*«Падарам, эй падари деҳқонам,
Ту ҳамехостӣ деҳқон бошам.
Наравам як қадам аз деҳ берун,
Бандаи мазҳабу имон бошам.»*

Гӯй, онҳо ба худам гӯянд. Албатта ягон каси баномус ин ҳарфхоро намегӯяд, медонам; тамаллуқкорон, хушомадгӯйҳо, тарсуҳо, ҳезалакҳо мегӯянд. Ман медонам, ҳамаашро медонам. Кӣ чӣ мегӯяд, медонам. Онҳо шеъри маро намехонанд, намедонанд, дар атрофаш баҳс намекунанд. Чизҳое мегӯянд, ки ба ман дахле надорад. Мехоҳанд, ки ман ҳам мисли онҳо ҳез бошам. Ман Лоикам. Лоики номи худам... Онҳо кӯрнамаканд. Агар барояшон хидмат карда бошам, подоши хидмати ман чӣ баҳо дорад, намедонанд. Агар дар базмашон соқӣ будам ва чурбае май хӯрдм, онро мебинанд. Миннатхона мепӯшанд, ки мо Лоикро зиёфат кардем. Ман зор не, мӯхтоҷ не, ба касе ниёз надорам. Ман ин ҳарфро сию панҷ сол пеш гуфта будам: «Ҳаргиз набарам ба ҳеч кас рӯйи ниёз, Дастам шиканад, ба гарданам овезам.» Ман ҳамон Лоик, дигар нашудаам. Ман худат барин. Аз пайи чиз нестам ва номусро ба хотири чизе ё касе, ниёзе намефурӯшам... Э вой-э... «Сад ҳайф аз буди ману сад ҳайф аз нобуди ман!» Маро баъд мефаҳманд; баъди ҳазор сол. Он вақт, ки ман боз баргардам. Ҳарфҳойи кӯдаконаи худро бузургона тақрор кунам ва гӯям, ки Рудакии ҷунон гуфта буд, Лоик ҷунон гуфта буд, ман ҷунон мегӯям. Пас аз ҳазор сол замона дигар мешавад. Ту низ ҳамроҳи ман хоҳӣ буд. Ҳамаашро мегӯям. Ту низ мегӯӣ. Адабиёти нав месозем. Зеро одамон дигар мешаванд; фаҳму даркашон дигар мешавад, Калашников мемурад. Устухонашро аз аҷойибхона дармеёбем. Лекин устухонфурӯшӣ намекунем. Ту

гуфта будӣ ин калимаро, аз ту донистам. Ҳатто ҳамин ҷойи зиста-монро, теппайи Самарқандакро, Авулро, Южниро, гузаргоҳи зери заминиҳои мағзини Марказиву Сомониро, Саввум базаро, Ромиту Фарму Ҳисору Регару партовгоҳи Калининро ҳазор Герасимов кофтуков кунад ҳам, як устухон ва як мурвати Калашниковро намеёбад. Ман он рӯзро нигарон мешавам.

«—Маро чун устухони Рӯдакӣ аз хок хоҳӣ ёфт.»

— Воқеан бузург Рӯдакӣ. Ҳама пасовандон аз шеъри Рӯдакӣ рӯйидаанд. Касе файзе аз Рӯдакӣ бардошт, чизе шуд, касе дида натавонист, кӯри модарзод монд.

— Дигар каси бо шумо баҳс мекардагӣ нест. Донам, ки ҳам-сӯҳбати шумо Деххудост... Баъзан барои хавасатонро овардан аз ҳар китоб як суҳан мегӯям, то донед, ки дар баратон касе ҳаст...

— Донам... донам касе ҳаст, ки суҳанҳои маро сарфаҳм ме-равад.

— Суҳанҳои шуморо ҳамагон мефаҳманд ва қадр мекунанд.

— На! На ҳама. Ман медонам, касоне низ ҳастанд, ки Лоик нанависад, мегӯянд. Аз шеъри ман чиҳое мечӯянд. Аммо беҳуда: корвон бирафт.

— На. Корвон дар сафар аст ва ҳар лаҳза тавонад осебе ёбад.

— Худо карим аст ва меҳрубон.

Парешон ҳастам. Ҳар шеърӯ байту мисраъу фарди ўро ёд меорам ва пиндорам рангин, ҳаёл ба ҳар диёр мебарад; ба илми занн рӯ меорам, вале ба таҳи он намерасам, ки чаро Лоик якбора ба чунин ҳол расида бошад.

— Оҳиста, дада! – ба вайронаҳои роҳ эътибор надода мошин ронданамо Човидон таъкид мекунад. Ва боз ҳама хомӯш мемонем; мазмун ҳар кас Лоикро пеши назар меоварад ва ягон хислати ўро ёд карда худ ба худ завқ мебарад ва ё оҳи мадид мекашад. Ба ҳар ҳол дар миёни гиря касро механдонад Лоик. Аҷаб: зиндагиаш, шахсияташ, шоириаш, ошиқиаш, мастиаш, хушёриаш, базмаш, сӯҳбаташ, дашномаш, навозишаш; назокату дағалиаш ба ҳам монанд. Кас ҳаловат мебарад аз ҳамааш, ҳатто аз дашному ҳазлу зарофату қабоҳат гуфтанҳояш.

«Ина кӣ зад?!» – садойи навдомоди майнӯш меояд баъди ба хонаи арӯс даромадан шишаи нимамондаашро ҳолӣ дида. Ян-гайи пушти дар посух мегӯяд:

«Болам, вая ҳиҷ ким задагеш не, уруқи мо худаш ҳамин хел даҳонкалон!»

Аз латифаҳои дӯстдоштаи Лоик. Ба наздаш расам, «Ина кӣ зад?» мегӯям. Худо расонад, боз хушгӯйиҳо мекунем, боз ба дарайи Варзоб меравем, боз гули наврӯз мечинем, боз баҳси калима мекунем ва тақрор мешавад он чӣ аз сар гузаронида будем.

Боз ӯ рӯйи маро сила мебахшад, чунон ки рӯзи ба хидмати ҳарбӣ гусел карданам аз алам ё аз дурӣ ва ё «ман мераваму ӯ мемонад», дуста сахт ба ду рӯям зада буд ба ҷойи навозиш.

Тирамоҳи соли 1965. Вокзали шаҳри Душанбе. Аз ин ҷо бисёр ҷавонро гусел ба хидмати ҳарбӣ кардаанд. Ман ин замон Лоикро гусел мекунам. Ҳарду каноратар аз дигарон ҳарфҳои бачойӣ мегӯем: дар борайи адабиёт, китобҳои ба нашрия супурда; дар борайи бахти оянда – мавзӯии хонадоршавӣ. Ба назари ман паси сутуни битонийи чатри барқади сахт касе ҳаст, ки нимрӯву як чашм менамояду пас мекашад ва нигоҳи Лоикро дарёб намекунад. Ман низ чизе намегӯям, шояд, шояд ӯ дигареро нигарон бошад ва ба чашми ман тобад. Зеро ман ҳама касони Лоик донистаро медонистам, агар имшаб ӯро пайдо накарда бошад. На, ин аз онон нест. Ҳаё дорад ва рӯяш намешавад, ки пеш омада ба ҷавон чизе гӯяд. Шояд ҷунинонро Лоик мехоста бошад, аммо намебинад ва намедонад. Рӯймол низ кашида ба сар, шинохтан душвор. Ишора кардам Лоикро ва худ назди ёру дӯстон рафтам, ки ба гусели Лоик омада буданд. Ӯ худро паси сутун кашид, яқин ки маро низ шинохта. Ва Лоик сигарет дуд карда он сӯ рафт ва духтарак гурехта ба қатора даромад. Лоик низ. Ва ман дидам, ҷӣ гуна духтарак аз дари паси вагон бурун омаду сӯйи автобус давид ва рӯймолаш пушт рафт гоҳи ба мошин ништастан ва дидам он духтар аст, ки бо Лоик рубоии халқӣ хондан мехост.

Ва паровоз садойи ҷонгудоzi фироқ кашид. Ашк халқа зад дар чашмони мо. Баъди ба канор кашидани ҳамдигар; навозиш буд, сӯзиш буд ва ё алам Лоик кашидаву кушода дуста ба ду бари рӯйи ман зад. Як даста оташ парид аз чашмонам. Ва гӯшонам қуфл заданд. «Ту чаро намеравӣ?» садо дод гӯшам. Сахт буд зарба, вале ман хандидам, то ӯ хафа нашавад. «Ту ба ҷойи ҳама... падару модарам ва бародарамро хабар накардем, то ташвиш накашанд. Бинӣ, мегӯйи, ки Лоик дар аскарӣ. Агар на, худам аз қисми ҳарбӣ менависам.»

«Лоик видоат гуфту рафт!» – шӯхиомез аз паси панҷарайи вагон даст афшонда хонд ӯ ва куллоб кашида дуди ғам аз тиреза бурун кард ва чашмони бодомиашро бо мушт сутурда «Худата эҳтиёт бикун!» гуфт. Қатора медавид, ман медавидам; рӯ ба рӯйи тирезае, ки Лоик буд. Ӯ лабханд дошт ва дар ҳамон ҳолат ҳам ҳазл мекард: «Бидав! Давидани гӯсола то қаҳдон!» Вале қатора суръат гирифт ва ман пас мондам ва вагонҳо шип-шип аз барам мегузаштанд...

Ман бори нахуст танҳо мондам. Дар миёни адибон, рафиқон, ҳамкорон, ҳамсӯҳбатон ва як шаҳр одам танҳо мондам. Он ки дилаш монанд ба дили ман буд, он ки хаёлаш рангин, парвози фикраш то ҷарҳи барин, шеъраш намакин ва феълу атвораш сангин буд, дур рафт. Ман акнун дар хиёбонҳои сердарахти сояфкан,

бо пайроҳаҳои ошно, тангкӯчаҳои миёнбур ҳамроҳи ӯ гом наме-
занам; кино намеравам; футбол намеравам; ба ҳар гуна намоиш
бозиҳои кӯчагӣ ҳавас надорам. Вале ҳамроҳи Лоиқ мерафтем
ба ҳама гуна намоишҳо: ҳатто ду дастаи ҷавонон футбол бозӣ
кунанд, мерафтем ва мидидем, ки райисамон Воҳид Шарипович
аз мо пештар он ҷо хозир шудаанд. Зеро дар он замон – даврони
ҷавонӣ ва навкорӣ мо ҳама чиз кадр дошт, қимат дошт: хона
кадр дошт, мошин кадр дошт, пул қимат дошт; муносибату муоми-
лаву сӯҳбату сухан; китобу шеър ҳикояву сурӯду тарона; бозиву
футболбозиву пойгаҳ; пахтаву тамокуву мева... ҳатто одам кадру
қимат дошт. Касе ҳадд надошт аз бинӣ боло сӯйи дигаре овоз
барорад, дӯғу даранг кунад; таҳқир намояд. Мағозаҳои варзиш
пур аз тиру камон буд, хариду фурӯш мешуд, вале касе намеёрст
ва ё ҳуқуқ надошт, ки сӯйи каси дигар мили камон рост кунад.
Зеро ҳамагон медонистанд, ки инсон кадр дорад, пушту паноҳ
дорад, ҳуқуқ ҳимоя мекунад ӯро. Одамон ташна ба гизойи маъ-
навӣ буданд. Ҳар китобе чоп шавад, дар магазинҳо намепойд.
Ҳар рӯзномаи хуб дар дӯкониҳо намеистод. Мардум харидорӣ
мекарданд ҳар чизи хубро. Агар дар рӯзномае шеър ё ҳикоя ва
ё мақолаи хубе нашр шавад, ҳаводорон дӯкони ба дӯкони ҷуста
пайдош мекарданд ва ё аз дасти дӯстон гирифта мехонданд ва
дар атрофи он чизҳо гуфтугӯ мешуд. Аҷаб замоне буд: шеъри
Лоиқ, сурӯди Ҷӯрабек, шеърҳои Маҳмудҷон, ракси Малика,
футболбозии Фуломҳайдар афсона буд. Аҷаб замоне буд: ғами
саломатии туро меҳӯрданд; духтурони вобастаи ҳар кӯю гузар
хона ба хона гашта таъкид мекарданд, ки мизочон баройи ташхис
раванд; ба тани дурусти ту замонату кафолат медоданд. Аҷаб
замоне буд: кор куну бихур! Ҳама баройи як кас, як кас баройи
ҳама низ кор мекард.

Аҷаб замоне буд: аз хонаат то Камчатка, то Наздибалтика, то
Кавказу Осийи Марказиву Қутби Шимол баробари сокинони он
маҳалҳо ҳуқуқ доштӣ. Дар ҳамон ҷо ҳам касе пишаки туро пишт
гуфта наметавонист.

Мо як гурӯҳ ҷавонони навзухур, гӯё хешро шинохта будем
ва аз даврони Шӯро комронӣ мекардем. Ягон сабабе ё баҳонае
пайдо мешуд, ки бо лофу газоф ё нӯшбод, ё ситойиш, баъзан бо
тамаллуку хушомад шабро рӯз мекардем ва баъзан миёни сӯҳбат-
ро шикаста бурун мерафтем. Зеро Лоиқ оташи баланд дошт ва
«оташ» дар оташ нагунчида ӯро таҳрик медод, ки зери осмони
кушод барояд. Ва дар ҳар ҷо, ки бошем, рӯ ба сӯйи мучассамайи
Одам-уш шуаро меовардем. Ба побӯси он расида, бозмегаштем
хиёбони марказии шаҳро ва сурӯдхонон меодадем то назди
ҳайкали Айнӣ. Расм шуда буд, ки дар адабиёт ин ду саромадро
«устод» гӯянд. Дигар касеро мо намедонистем, ки устод номанд.
Муарраби омӯзгор. Ба маврид бувад зикр кардан: рӯзе нависан-

даи хушсалика Чумъа Одина чоштгоҳ назди бинойи Иттифоки нависандагон пайдо шуд ва ҳамроҳи Лоик дуди сигаретро ба осмон сар дода чақ-чақ доштанд. Мошине омада истод ва нависандае аз он пиёда шуда пеш омад. Чун сӯҳбат ба шабгардийи мо давр зада буд ва аз мучассамаи устод то ҳайкали устод зикр мешуд, баъди салом Чумъа Одина ба он нависанда лутф кард:

— Устод, нагз хастед?

Ману Лоик хандидем ва он кас шӯриданд:

— Ҳамин чо ҳам бахилӣ. Ана ман неву шумо – устод!

Ва аз он лаҳза масҳара мекардем ҳамдигарро ва ном мебурдем «устод». Яке шӯҳи фаҳмид, дигаре чиддӣ ва дидем, ки хурду бузург якдигарро устод мегӯянд... Даре нагузашта кӯҳна шуд «устод» гуфтан ва таъбири дигар меандешидем: «мавлоно». Чанде гуфтем, вале ба касе начаспид. Лоик пайваста Ашӯр Сафар, Қутбӣ ва баъзан Мӯминшоро «мавлоно» мегуфт. Ба Ашӯр Сафар часпид, касоне ўро чунин ном мебурданд. Баъзан Қутбиро. Аммо ба Мӯминшо начаспид. «Устод» он қадар маъво гирифт, ки эронихову афғонихойи ба Душанбе омада зуд ин «рутбаро» пазируфтанд. Ҳоло ҳама «устод».

...ва мерафтем аз пояи мучассамаи Устод Рӯдакӣ то назди ҳайкали Устод Айнӣ ва бармегаштем сурӯдхонон. Дар он замон, ки омаду рафти ҳунармандони Афғонистод расм шуда буд, сурӯди «Рафтем аз ин боғ» дар забони ҳамагон буд. Ва мо низ хор меҳондем тамоми роҳ. Ва баъзан ба хобгоҳи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон мерафтем то Масложир, ки Абдунабӣ Сатторзода он чо умр ба сар мебурд. Аҷаб замоне буд!

Аҷаб замоне буд! Ва начиб касоне!

Ва аҷаб давру давроне буд: пулдор буду имтиёздор; пулдор имтиёз надошт ва имтиёздор пул. Вале пулдор имтиёз пайдо карда метавонист. Ҳар ду забон як мекарданд; пулдор имтиёздорро истифода мекард; мошиндору хонадор мешуд. Ба ном мошини каси дигарро савор шуда мегашт, дар хонаи каси дигар менишаст. Ва ҳамон ки сархуш мегашт, мегуфт: «Шоиру нависанда дар пеши мо киянд? Воло назарам гирад онҳоро. Лозим шавад, мехарам ҳамашонро.» Ва баъд на танҳо адибон, балки аҳли ҳуқуқ, аҳли ҳизб ва ҳатто коммунистони ашаддиро мехариданд. Кевид, раҳна пайдо кард, дарз овард ҳама чиз. Чиниворихойи асил ҳам мӯй оварданд. Доно нодон шуд, нодон – доно.

Ва аммо аҷаб буд: пилро мегузaronиданд аз чаши сӯзан. Дунё соҳиб дошт; қадами монда ба ҳисоб буд ва хар кас дафтари аъмол дошт. Ту намедонистӣ, онҳо медонистанд. Як рама дусад чӯпон дошт. Вале гург мекӯрд барраҳоро.

Ҳамон вақт ҳам айби касон буд; бовар карда ба онҳо мансабу вазифаи курсӣ бахшиданд; ҳамаи имтиёзхоро доданд; мағоза-ашонро аз мағозаи умум ҷудо карданд; ба ихтиёрашон мошини

ронандаву хидматгор доданд; дар мактабҳои махсус ҳоннда, дастурашон доданд... ва онҳо «Ман накунам, кӣ мекунад?» гуфта, кулохро қач гузоштанд.

Нафаре аз ҷунинон ҳамсоияи мо буд. Агар дар хонааш чор нафар чамъ шаванд, тирезахоро воз мекард ва нӯшбод мегуфтанд: дар борайи партия, котиби генералӣ ва котиби аввали ҳизби коммунистӣ қадаҳ мебардоштанд. Ман сахни хавлиии иморати тахтагини дуошӯна, ки хонаии адибон ва артистон ном дошт, қадам зада мешунидам нӯшбоди ононро ва ҳайрон мемондам, ки ин нишастии хонагӣ онҳо ё зодрузи яке аз онҳо чӣ нисбате дорад ба ҳизби коммунистӣ, ё котиби кул ва котиби аввал... Содагиҳои зиёд доштам: ҳаёлам ҳама чиз худ аз худ меомада бошад; масалан ман асар менависам ва онро хонда баҳо медиҳанд, қадр мекунам ва унвон ва рутба ва мукофот аз рӯи асари офарида ва амали карда меояд; ҳайҳот, дунё аз аввал як хел офарида шуда будааст, аммо одамон ҳархела. Ҳанӯз ҳам мани сода бар онам, ки будам; мепиндоштам ва меҳоҳам онҷунон бошад.

Ва он ҳамсоя шабе новақт омад. Ман аз сари мошинкаии чоп хеста ҳавоҳӯрӣ баромадам қадди кӯчаии Орҷоникидзе. Қадам меадам. Ҳамсоя калавида омад. Дуди сигораш ҳавоии кӯчаро вайрон карда, рост сӯйи ман меомад. Ман бо қафи даст бод дода дудро дур рондани мешудам ва пурсидам:

— Ин қадар дер, ако?

— Ҳозир Бюро тамом шуд. – гуфт ва афзуд: – Қисмати Лоик ҳал шуд. Ҳамту доштам. – Миёни мушт сигарети дудсӯз, даст ҷониби биноии КМ бурда нишон дод ва мақсадро равшан кард: Лоикро ҳамту мепарронданд, ки доштам.

— Кӣ мепарронд?

— Кӣ мепарронд? Дар замони мо роҳбар яқта, пешво яқта зиндаву ҷовид як нафар... «Ман намемирам, ман наҳоҳам мурд» гуфтас. Ҷӣ, ба ҷӯретон фаҳмонед, худам ҳам мегӯям: зиндаву ҷовид фақат Ленин, Владимир Илич. Дигар ҳама миранда. Як мағал шуд, як дабдаба шуд... Одамоии моя медонед-ку, салла биёр, гӯянд, калла меоранд. Охир Лоик ҳам дорад-дия... Мактаби комсомолу партияро нагузаштагӣ. Шумо он чо мешудед, мидидед... Ҳамту доштам: «Кия? Лоика?» гуфта пурсидам. Ана ҳамту писталет рост шуда буд... Дар пешонӣ...

— Пагоҳ аз худаш мепурсам, ки чӣ хел шуд.

— Вай аз кучо медонад? Ман медонам.

— Чӣ хел? Таппонча ба пешониаш...

— Не. Ҳамту рост карданд. Ман намондам. Кия? Лоика? Гуфтам.

— Баройи чӣ?

— Баччаҳо дипломатияро намедонанд-дия. Охир ту чӣ хел мегӯӣ, ки... чӣ хел мегӯӣ, ки... Вай шеъраш чӣ хел буд?

*«То нагирам хунбаҳои чумлаи қурбониёро,
То набахшам умри озоде ҳама зиндониёро,
То набам роҳи дилҳои тамоми зиндагонро,
То набардорам ба дӯшам дӯшбори ин замонро,
Ман намемирам,
Ман нахоҳам мурд...»*

— Ана. Аз кӣ мегирӣ қасос? Ҳамин хел гапҳо чӣ лозим? Шеъра-та навиштан гир.

— Ҳамин гуфтааш шеър-ку?

— Неъ! Неъ! Ин шеър неъ. Ин игво. Партия ҳама чизро мефаҳмад, ҳама чизро медонад, ҳама корро мекунад. Шумо ҳам эҳтиёт шавед.

— Афсӯс, тилфон надорам, вагарна ба Лоик занг зада мегуфтаам.

— Неъ! Нагӯед. Худаш мефаҳмад.

— То саҳар медонед, чӣ корҳо мешавад? Шаҳр овоза мешавад, ки имшаб Лоикро паррондаанд. Ва нафаре пайдо шуда таппончаро аз дасти мерган зада афтондааст. Албатта номи шуморо мегиранд.

— Неъ! Неъ! Ҳамту доштам. «Кия? Лоика?» гуфтаам... Мо бояд аз партия ва котиби якум миннатдор бошем. Вагарна... Ҳамту доштам...

— Дароем акнун...

— Ягон чиз ҳаст? Ҳа, ту наменӯшӣ-а?

Ва мани ба ҳизбу табақаву гурӯҳҳо бегона фаҳмидам, ки зиндагӣ чашмбандӣ будааст. Гоҳе ки пули ларзон шикасту саворонаш ба об афтоданд: гоҳе ки бозсозӣ шуд, гуфта аксар билети ҳизбиро супурданду дарронданду сӯхтанд, донистам, ки ҳама чиз, ҳама кас, ҳама муносибатҳо, муомилаҳо, муоширатҳо, муболиғаҳо, хушомаду лофу газоф амонат будааст чун одам; бори амонат будааст, ки «осмон натавонист кашид».

«Буд, набуд.» Ҳама даврони Шӯро дар ҳамин якуним ҳиҷо ифода меёфт. Лоик дар ҳамин якуним ҳиҷо чой дошт.

— Дар ҳамин талок ҳам Лоик аз марг раҳида буд. – андешайи маро пароканда аз он замон ба Талоки Марзич оварданд Қоришариф. Чойи хуб нест. Як деҳа одамонро зери санг оварда буд, сер нашуд, ки Лоикро ҳам ба садама дучор кард.

— Ёдам ҳаст, ако.

— Не. Шумо шунидаед. Ман дидаам. Вақте ба ман расид, ки Лоик дар Талоки Марзич ба садама дучор шудааст, ҳолати ҳозира дар сарам буд. Ба модарам нафаҳмонида, мошинаро савор шуда омадам ва ўро дар изтироб дарёфта, ором кардам ва шукр ба худо овардам, ки ҳама сиҳат ва саломатанд. Ду духтари ӯ Са-

бову Мумтоз ва духтари ман Майсара ва занаш Зебунисо сиҳат ва саломат буданд. Вале мошин абгор гашта. «Камаз» қаҳрамон барин комат боло медошт. Ва ронандаш ҳақиру бечора метофт. Нозири роҳ Тошев дӯғу даранг мекард ба ӯ ва хуччати ронандагиро гирифта буд. Лоик аз омадани ман шод гашт ва шаҳодатномаи ронандаро аз дасти нозири роҳ гирифт, ки бинад ва ба нозир навода, ба соҳибаш дароз кард ва гуфт, ки дар Душанбе во меҳӯранд. Ҳарчанд Тошев гуфт, ки мумкин не чунин рафтор кардан, Лоик фармуд, ки мумкин...

Ако хомӯш монданд ва чӣ андеша доштанд, намедонам. Ман низ чандин маротиба аз чанги Азройил раҳо ёфтани Лоикро медонистам. Вале наметавонистам гӯям.

— Худо ниғаҳ дорад, ако...

«Ниғаҳдорандаш некӯ ниғаҳ дошт, вагарна сад қадах н-афтада бишкаст.»

Нӯки забонам меомад, ки дар 60-солагӣ¹ гоҳи мошинро монда, дарро куфл карданаш нобакоре аз паси сар бо оҳане зада Лоикро куштани буд, гӯям. Ба ҷойи ин боз «Худо ниғаҳдор» гуфтам. Ва ёдам омад, ки аз марғҳои зиёд раҳидаанд:

Зафари Назар моро ба Варзоб хонд, то хорҷбирён хӯрем. Ба лагери Ҳушёрӣ бурд. Рӯйи кат Лоикӯ Зафарӯ Сӯхрӯбу Гурез ва чанде менишастем. Ва як «жигули»-и сиёҳ омад. Шишаҳояш низ сиёҳ буд ва аз дари рост нӯки автомат менамуд. Мошин назди кати мо омада истод ва низомипӯши айнаки сиёҳ дар чашм ва автомат дар даст аз мошин фаромад ва рӯ ба мо овард:

— Ма ин духтарора кучо барум?

Касе посух надод. Ӯ боз такрор кард:

— Ма ин духтарора кучо барум?

Лоик, ки сархуш буд, фармуд:

— Хонайи очат бубар!

Ва ӯ автомат сӯйи Лоик рост карда пурсид:

— Кучо барум?!

— Ҷое, ки гуфтам! – Лоик низ мисли даҳони автомат даҳон кушода дошта, сарсина пеш дамонда нимҳез шуд ва даҳонаш ба даҳони автомат рост омад. Мо намедонистем чӣ кор кунем ва ман аз сари хон рост шудам миёни ду даҳон. Як поямро аз муттақойи кат паст монда фаромада назди «мерган» рафтани будам, ки садойи Лоик боло шуд:

— Пеша нагир! Ба инҳо касе чизе намегӯяд, хаёлашон, ки ҳамаро кушанду помол кунанду ана ин хел духтаронро бадном гардонанд.

---

1. Гаражи рақами 60 дар пахлӯйи хонайи Лоик ва ӯ ин ҷойро чунин меномид.

Вале акси ҳол – ба ҷойи он ки духтаронро ин суҳан хуш ояд, ангез меоданд, ки камондор Лоикро парронад. Ва ҳамин дам шарикӣ дигар аз мошин баромада ба камондор гуфт:

— Медонӣ, у кийӣ? Лоик. Шоир. Ин ҷо шоирон кайф доранд. Биё, бирем.

Мошинро саҳт газ дода рафтанд. Асаби Лоик вайрон шуд ва мо ҳама мурғи ба об афтада будем. Лоик пайҳам қадах бардошт ва моро навохт:

— Айби худамон. Ҳеҷ чиз нагуфтем, тори сарамон бароманд. – Шумо ҳаматон мурда. Ба даҳон об мегиред, гумон мекунанд, ки метарсед. Як бор-ду бор ҳамин хел шасташонро гардонед, ин бангиҳо мефаҳманд, ки ҳоло одамони ҷондор будаанд. То кай ман аз номи шумо меситезам. Агар ман ҳамин ҷо набошам?

— Агар шумо ин ҷо набошед, мо ҳам нестем, – гуфтам ва Лоик маънии ҳарфи маро дарёфта хандид ва даст сӯйи ман дароз кард.

Номаҳойи нахустини Лоик аз Новороссийск буд. Ҳикоят аз фироку аз рафта расиданаш. Ва бо ҷӣ корҳо машғул шуданаш: «Облоқул, ман асари Балзак «Шагренавая кожа»-ро хондам, албатта ту ҳам пайдо карда хон. Бисёр қиссайи аҷиб...»

Дар ҷавоб навиштам: «Зани сисола», «Падар Горио», «Гобсег», «Полковник...»-ро хондаам, асари тавсия кардаатро то номайи оянда мехонам.

Баъди салому паём: «Сари сабз» бояд баромада бошад, пулашро гиру ба ман ҳам каме фирист. Булочка харида мехӯрам...»

Ва сипас бо шаройити ҳарбӣ шинос шудааст, ки номаҳо муфассал буданд ва завқ дигар:

«...Табриқномаӣ (солинавӣ) Раззоқов ва шумоёнро хонда-хонда хоб кардам. Росташро гӯям, суҳанҳои оддӣ ва маҳрамона ва содиқона акун ба дили ман асар карда истодааст. Дар ин ҷо хат чунон қимат дорад, ки агар аскаре се-ҷор хат гирад, ҳама ба сари ӯ омада аз дӯстӣ муштборон мекунанд... ман аз дур – аз мусофири истода, ба қадри ҳамаи он чизҳо, лаҳзаҳо, кирдорҳои, ки як вақтҳо аз болашон хез карда, назарногирифта гузашта рафта будам, расида истодаам. Лекин баъзеаш баъди тӯӣ нағора...»

Ба ойтиҳо: Ҳалима-ойтӣ, Ина-ойтӣ, Валяхон, Ира-ойтӣ, ба Музаффара-ойтӣ ва ғайраҳо салом ва таҳнияти фарзандӣ бирасон. Радио бо ҳамаи охуну охунчаҳо, бо Нақибу Отабекҳо ҳуб аст, зеро он ҷо озодӣ дорад, шӯҳию бозӣ, обпошӣ, самбӯсахӯрӣ, шашликхӯрӣ, ҷанҷолҳои ширин, ранҷу озорҳои яклаҳзагии гузарони то хушк шудани доқа, бемазагиҳои фаҳмо, гиреҳҳои бозшаванда дорад. Ин ҷо фақат фармонҳо мешунавӣ. Савол додан, пурсидан ё худ бо худ муҳокима кардан қатъӣ манъ аст.

Ана ҳамин, чиянам.

Ба ойтиҳои мӯхтарам бирасон, ки то омадани ман аз самбӯса ҳаққи маро монанд. Ман ҳар чӣ будам ё набудам, заслуженный самбӯсакашон будам; баъд бирасон, ки ягон зани нейлоновый набошад ҳам, хлопчато-бумажный, аммо незаражённий ёфта монанд. Ман омада нархашро муайян мекунам. Алҳол мо бо чашми шишагии сунъӣ ба олам нигоҳ мекунем, сукут мекунем, лаб баста, ҳамаи шӯхию бозӣ ва шаккокию сурхзабониرو фаромӯш мекунем ва дар зикри он оташи ҳиссиёти хубро ҳам лаҳза ба лаҳза кам мекунем. Баъзе ҷавонҳо ба ҳамин зиндагонӣ ҳам (зиндагии аскарӣ) меҳр баста, таърифаш мекунанд. Аммо дар калла бало не. Гоҳо дарс мешавад ва аз «Чоркитоби» ҳарбӣ сураҳо меомӯзем. Ман ҳамона аз ёд мекунам ва мегӯям. Фармондеҳҳо мепурсанд, ки ту аз ин пеш хонда будӣ? Мегӯям, ки оре, ҷаноб, ман барои аскар шудан хеле ва хеле тайёри дидам... На фақат худам, балки якчанд великотаджик тайёри дид...

Худоё, худи онҳо чӣ қадар вирд карда, такудав карда,...азоб кашида омӯхта бошанд. Росташиро гӯям, ҳеч душворие надорад. Ба шарте ки фаҳмӣ. Агар фаҳмӣ, ки қонун қонун аст (хусусан қонуни ҳарбӣ), агар фаҳмӣ, ки ҳамин хел нашавад ҳам, намешавад, зеро давлат бояд муттақо дошта бошад, ҳеч ҷои гилаю озор нест. Ҳамин қадар хаст, ки мо каме сояпарвард ва назокатзада ҳастем».

Чӣ навигариҳо? Есенин баромад? Ба фикрам, мунтахаби Сайидо бояд барояд ё дигар классикҳо, ба ман фиристон. Якто маҷмӯан «Фаввора» фирист, ин ҷо сағераҳо бисёранд, як хонем ва худро машҳур кунем. Як фаҳм, ки билети (удостоверение) аъзои союз шудани ман(!) омадааст? Агар омада бошад, бояд фиристонӣ... Баъзан бо хат газета гуфтани чизҳо ҳам шавад. Хайр, ба апем бисёр-бисёр салом бигӯ. Мӯхтарам (нахустдустари Сорбон) чиҳо мегӯяд? Гӯй, ки хафа нашавад, як пагон савғо меорам. Ба янғаҳои бисёрам салом. Ба ҳамаи рафиқон – Абдунабӣ, Умарқул ва дигарон саломи бисёри бебаркаш.

Бо эҳтиром ефрейтор Лоиқ.
3-01-66. Соати 2.00.

Шаби торики боронӣ.

Дар ҳошия: «Якто «Учебник русского языка» ҳам фиристон, нағзаша!»

«ИЛОВА: Мактуби дуйуматро гирифтаам. Бахудо, ду рӯз маст гаштаам. Ҳам аз муваффақиятҳои ту, ҳам аз худам, хеле хурсанд шудам. Мо киёнам? Ман 8 саҳифаро каме пештар навишта будам, аммо вақт нашуд, ки фиристам. Баъзе гапҳо ва талабҳои ту пешаки пай бурдаӣ...

Акнун масъалаи Панҷакент ва «саллаи» домулло. Ба ман худи падарарӯс ва модарарӯс хат карда буданд (дар як лифофа), хеле меҳрубонона ва маҳрамона буд. Боз он тарафашро намедонам.... Бояд розӣ шаванд... Хайр, агар нашавад, ситораи ман аз осмон намеафтад. Қимати зар наафзояду зар кам нашавад... Ҳеч нашуд, домулло¹ хонданӣ, ки омад, умеди ғалаба ҳаст. Сарашро гирд ме-гардонам. Агар нашуд, агар аз рангу раҳмони мо безор бошанд, обраҳаро мегирему рафта гирифт. Хайр, дар ин хусус гапро давом медиҳем ва ҳалқаҳоро мечунбонем.

Ба Абдунабӣ хат кардам. Аз табрикномааш хурсанд шудам.

Хайр, туро муштоқона мебӯсам. Воқеан, Салоҳиддин² кӯчида омад? Ду-се хат кардам, ҷавоб нагуфтанд... чӣ шуда бошад?

9.01.6

ДАР ҲОШИЯ: «Пули Есенинро гири хам мешавад, нагири хам, ба худат кадомаш осон бошад...»

ДАР ПУШТИ ВАРАҚ: (урб) «Натарс, зер кун!»

Ва ман ҳар хоҳишу дархосте, ки аз ҷониби Лоик мешуд, ба ҷо меовардам.

Тадж. ССР, г. Душанбе, ул. Зафар, 249.
Содиқовой Х.
Хамроеву О.

Салом, модари азиз!

Аз хати Облоқул фаҳмидам, ки анча дард кашидаед. Ин хабар маро хело хафа кард. Лекин илоҷ нест. Худо худаш хам дард ме-диҳаду хам дармон. Хайрият, ки сихат шудаед. Дар ин мусофири ин хабар маро хеле хурсанд кард.

Ман моҳи май аз шумоён посилка гирифта будам. Бисёр мин-натдорам. Акнун дигар посилка лозим нест. Худам рафта меҳӯрам. Фақат шумо саломат бошед, ба сари мо соя андохта истед, дигар давлат лозим нест.

Апаҷон, аҳволи ман хело хуб. Хизмат тамом шуда истодааст. Агар ягон қарори нав набарояд, ба қарибӣ меравам. Лекин аз ҳукумати ҷоноҷони советӣ ҳар чизро чашм доштан мумкин. Гап-гап ҳаст, ки семоҳа ҷамъомади мо барин качукилебҳо мешаваду баъд ҷавоб. Ҳамин ҳодиса агар бо амри худо рӯй надиҳад, ман хушбахтам.

---

1. Ин аз қабиле «устод»-у «мавлони», ки ҷинси занро «домулло» ном мебар-дем.
2. Ҷияни Раззоқов.

Апачон, худатона азоб надихед, дигар кор накунед. Писархоятон бисёр, шуморо хор намекунанд. Бо Мӯхтараму Зарнигор бозӣ карда баччагиरो ёд оварда, дили беғам зада гардел. Дунё ба ғам хӯрдан намеарзад.

Ба янғем аз номи ман салом гӯед. Дар ҳо он масъалаҳо... ба ҳеҷ кас гап назанед. Ҳоло барвақт барин.

Хайр, модари азиз, саломат бошед. Ба ду, не, се янғем, яъне, келинхоятон салом гӯед. Ба писархоятон салом расонед.

Акнун ман ба Облоқул чанд гап дорам. Дар саҳифаи дигар хат ба ў...

Ба Облоқул

Облоқул, ман ба ту хат навишта як чизро фаромӯш кардам. Аз ҳамон шеърҳое, ки фиристода будам, дубайтаи «Биё, меҳмони ман шав...»-ро ба ҳеҷ кучо надех. Вайро ман дар як шеъри калон истифода кардам. Бисёр қойим афтод. Мумкин ба бахти ман, ҳамин дубайтаро Убайдулло бо «Ақрабакҳо» гирифта бошанд. Пас «Ақрабакҳо» танҳо мемонанд. Танҳо чоп шудани ақрабакҳоро ман ба ҳеҷ сурат намехоҳам. Ё ягон шеъри дигар (масалан «Қалам»-ро) гирад, ё чоп накунад. Умуман як шеър чоп накунад, ки бечораро аз болои шутур ҳам мор мегазад.

Ман ин чо шеърҳои нав навишта истодаам. Баъд он бечораву дарбадарҳоро ҳам ба базми онҳо аъзо мекунам. Баъди чанде тақопӯю ҳарчозанӣ ба услуби пешинаи худ баргаштам, ёфтам. Кор нағз давом карда истодааст. Метавонӣ бовар кунӣ... Дигар навигарӣ нест. Мегӯянд, ки имсол муаллимҳоро август ҷавоб намедодааст. Ҳоло фақат гап. Бинем, шаб обистан аст, то чӣ зояд сахар...

Хайр, ба хама салом.

Туро муштоқона мебӯсам.

Футбол рафта истодааст ё хоб ширинӣ мекунад?

4:0 кубокро бурд? Худоё!

Хайр! Хайр!

24.6. 66.

Новороссийск.

Агар аз Панҷакент онҳо омада монанд, дар хусуси ман (яъне он масъалаҳо) гап накушоетон. Чунин нишон диҳетон, ки ин кор дар хоби шабатон ҳам намедарояд. Бузургона...

Новороссийск, в.ч. 61853. М1

Лоик.

Номаҳоямон мисли сӯхбатамон буд: гуфтугӯ ё пурсупусух доштем. Ман салому паёми Лоикро ба дӯстон ва ойтиҳо мерасондам

ва онҳо ба андеша ва муҳокима мебароманд: «киро арӯс ги-
рем?»

Лоик пештар омад аз номаи охиринаш. Андар либоси низо-
мӣ ачиб мегуфт: шербасу кашада, нерӯманд аз пешин, лабонаш
ва чашмонаш тафсида. Азбаски дар хонааш Салоҳиддин мезист,
Лоик ҳамроҳи ман омад ба хонаи модархонд. Ҳар ду баробар
ба кор мерафтем, аз кор меомадем, футбол мерафтем ва модар-
хонд «Ба шумо, дугонагиҳо, мурам» гуфта гусел мекарду пешвоз
мегирифт.

Фазлиддин Муҳаммадиев боз ба дегчапалов даъват карданд.
Баҳонае буд; дар асл ҳама Лоикро пазмон шуда буданд: Сӯхбат
тафсид. Муҳаммадиев ҳар гоҳ ягон нағма ва ё бозие фикр карда
хамаро андармон медоштанд. Ин бор «шеърбозӣ» гуфтанд ва
шарташро гузоштанд: «Ҳар кас мисрае бигӯяд, мавзун бошад,
вале мазмун надошта бошад». Лоик завқ карду гуфт:

— Охир шеърҳои имрӯза хамин хел-ку!

Муҳаммадиев аввал хандиданд, баъд ба чӣ андеша афтода
фармуданд:

— Не-не, Лоикчон, ин қадар ҳам не. Ба ҳар ҳол ҳаст; шеърҳои
устод ва баъзе дӯстонамон шеърмонанд.

— Мо чӣ гуфтем? – боз завқ кард Лоик ба идомаи гуфта-
аш.

— Лоик, гуфтайи шумо чон дорад, – ҳамроҳ шуд Меҳмон
ва афзуд: – Акам ҳам рост мегӯянд; рад карда намешавад; шеър
ҳаст...

— Рост... Акун як мисраъ бофед, Меҳмончон.

Меҳмон: – Санғҳои Тоҷикистон сӯйи Норақ мераванд.

Муҳаммадиев: – Ана, мешудааст-ку!

Лоик: – Чун Норақ аз Тоҷикистон чудо нишон дода шудааст,
мисраъ маънӣ дорад, вағарна маънӣ надорад.

Муҳаммадиев: – Гар ба Норақ шаҳри зебо андарун.

Садоӣ пикқӣ ханда баромад. Мастон завқ кард ва фармуд:

— Ба худо, адабиёти тоҷик ин хел мисраи мавзун дошта бо-
шад.

Доро: – Мӯсафед рост мегӯянд. Ман ҳам аввалин бор мисраи
зебо мешунавам: «Гар ба Норақ шаҳри зебо андарун». Классикӣ,
форам, хушоҳанг; Маънӣ мисраъҳои Бедилро мефаҳмед, аммо
маънӣ ин мисраъро сарфаҳм намеравед. Офарин, муаллим.
Дигар шоирон шеър нагӯянд ҳам мешавад. Мукофоти аввал ба
Фазлиддин Муҳаммадиев дода шавад.

Меҳмон: – Рӯҳақот сафед, боз маҳалгаройӣ кардед. Фикр на-
кардӣ, ки мо панҷ сол як чо хондем. Боз рӯбинӣ шуд, мукофота
ба ака додед. Лекин нағз, ба навбат.

Лоик: – Шуморо кӣ гуфтааст, ки шеъри маънидор гӯед. Замона наменарвад. Асар ҳар қадар бемаънӣ бошад, бурди муаллиф. Зуд шӯҳрат пайдо мекунад, соҳиби унвону ордену медалҳо мешавад. Мо дар асарӣ ин чизро хуб омӯхтем. «Гар ба Норак шаҳри зебо андарун.» Доро мефаҳмад адабиётро. Муваффақияти Доро дар он аст, ки наменависад. Вагарна... ман кучову бевафойӣ.

Муҳаммадиев: – Лоикҷон, шумо ҳоло мисраъ нагуфтаед.

Лоик: – Устод, ман аз мисраи шумо гуфта, бемаънитар гуфта наметавонам.

Ҳама баробар хандидем. Муҳаммадиев ҳам завқ карданд, ҳатто холи сиёҳи пушти лабашон ранг дигар кард.

Дегчалоовро хӯрда ба кӯча баромадем ва ҳанӯз мегуфтем механдидем ва раҳгузарон менигаристанд сӯи мо. Ва чанд рӯз ин мисраъ вирди забонҳо буд. Ба гӯши Мирзо Турсунзодаву Бокӣ Раҳимзода расидааст, ки онҳо низ мегуфтанду механдиданд.

Ва Абдулло Зокир муҳаррири рӯзномаи «Чавонони Тоҷикистон» таъйин шуд. Марди аҷиб буд. Мехост бо фарҳангиён ва чавонони бедор ошно бошад. Аввал дар шӯъбайи сиёсии радио кор мекард. Шину хезамон аз он чо оғоз ёфта буд. Феълу атвора-мон ба ҳам омада буд. Дар як шуморайи рӯзнома шеъри Лоик, як ҳикояйи банда ва мақолайи Дороро ҷой дод ва гап шунид. Дӯсти-амон боз хубтар шуд ва ба ӯ луқма меодем, ки чизҳои хуб ҷоп кунад ва ӯ кӯшиш мекард, бештар чизҳои адабӣ нашр шавад. Ва чавонон гирди ин рӯзнома давр мезаданд. Бедор мешуданд ва ба масъалаҳои миллӣ бештар эътибор меоданд; ба ҳеш расиданӣ буданд ва ҳештанро шинохтан мехостанд.

Рӯзе дар газетайи марказӣ сӯҳбати муҳбире бо райиси Президиуми Шӯроӣ Олийи Тоҷикистон Маҳмадулло Холов ҷоп шуд. Райис ба пурси муҳбир посух гуфта фармудааст: «То Инқилоби сусиалистӣ Октябр дар Тоҷикистон як босавод буд, ин мулло буд. Баъди Инқилоб як бесавод монд, ин ҳам ҳамон мулло.» Ва чавонон баъди хондани ин сӯҳбат гирд омаданд, муҳокима карданд ва роҳи бинойи Шӯроӣ Олиро пеш гирифтанд. Қариб панҷоҳ нафар будем. Дар он замон чунин фаро омада назди бинойи ҳукумати рафтани гузар кардан аз ҷон буд. Бо вучуди он мо рафтем, зеро дар он мақолайи бағараз шаъни миллати тоҷик паст зада шуда буд. Моро аз дари Шӯроӣ Оли наронданд, балки пазируфта дар толори азиму фарох ҷой доданд ва як занак сиёҳи абрӯвонаш сиёҳтар аз пӯшташ, ба дастон дастпӯшаки сиёҳи тӯрӣ кашида ба толор ворид гашт ва аз мо пурсон шуда, ки мақсад аз омадани мо чист? Мо низ аз ӯ суол кардем, ки кист? Посух дод, ки котибайи райиси Шӯроӣ Оли. Гуфтем: «Мо ба шумо кор надорем, худи

райис биёанд» Ӯ гуфт: «Шумо арзатонро гӯед, ман ба райис расонам, он кас тайёр шуда назди шумо биёанд». Мо, ки паймон ба ҳам таста омада будем, ба пурси занак чизе нагуфтем. Занаки пурнозу танноз, ки шеваи турки дошт, аз вохӯри бо мо қонеъ нагашта, дафтари овардашро бардошта рафт. Мо ятимони мактаб-интернатро мемондем, ки дар як синф нишаста, омадани муаллими навро бо тарсу ҳарос нигарон бошанд, ки муаллими ноошно чӣ гуна кас бошад. Хеле нишастем. Дурусттар нигарем, аллақай дар байнамон касони ноошно низ буданд. Хомӯш будем. Ба якдигар ба имову ишора ва ҳавоии лаб сухан мекардем ва баногӯши, ки дар қабатҳои девор, миёни қандилҳо ва тағи мизҳо суханчинакҳо монда бошанд ва гуфтаҳои моро менавишта бошанд. Он солҳо ҳамин гуна тарс дар вучуд ва зехни мо ҷой шуда буд ва тарсу гардониди буд моро. Хеле нигарон шудем. Толор замбӯрхона гашт.... Пасон райис омад. Марди сиёҳабӯи барҷастачам ва барҷасташикам буд. Ҳоло бӯи хӯи курсии мактаби аз ёдамон нарафта будааст, ки ба эҳтиромаш чун хонандағони синфҳои ибтидоӣ барҳостем. Ӯ пешгаҳ гузашта рӯ ба рӯямон нишаст ва он занаки сиёҳ ҳамроҳаш буд.

— Хӯш, баччаҳо, чӣ гап доред? – чунин сар кард Райис.

Мо ҳама қарахт будем. Райис, ки аз мо зуд посух нагирифт рӯ ба котиба овард: «Ному фамилайи ҳар кадомро нависон.» Мо нигаристем ба якдигар, ҳеч кас номашро гуфтан намехост, медонист, ки оқибати хуш надорад. Котиба аз нафаре пурсид, ки рӯ ба рӯяш менишаст: «Номи шумо чист?» ва ӯ овоз баромад: «Валӣ Самад!» Ранг дар рӯи Валӣ Самад намонд. Ӯ қомат рост карда Юсуф Акбар гуфт. Ва ҳамин зайл ҳар кас ному насаби хешро на, ному насаби якдигарро мегуфтанд ва чилу се нафар шуд. Танҳо Ғойиб Сафарзода ному насабашро гуфт. Пасон райис ба он нафари аввал рӯ овард:

— Ку, Валӣ Самад, бигу, чӣ гапай?

Он нафари пешнишаста, ки Валӣ Самад набуд, сар андохта менишаст ва парвое ҳам надошт. Котиба ба ӯ муроҷиат кард:

— Райис мепурсанд, сабаби омаданатонро гӯед.

— Мебахшед, ман Валӣ Самад нестам...

— Ман Лоик. – ҳоло дами аскарӣ паст нашуда буд, қомат афрошта гуфт чавони шучоъ. – Райис бубахшед, сӯхбате, ки шумо бо рӯзноганигори «Комсомолская Правда» доштед, моро ин ҷо овард.

— Ааа... Фаҳмо бачча, фаҳмо. Росташиро гӯям, ун гапҳои ман не. Ман дар Афғонистон будам он рӯзҳо. Омадам, ки мақола ҷоп шудай, гапи бисёр шунидам. Шумо яқум не. Бисёр маломат карданд маро. Гапшон рост. Ман ҳам тарафдори шумо, баччаҳо. Ҳамин хел шудай, чӣ қораш мекуни...

— Ин гапи хурд нест, райис! Пеш аз Инқилоб як саводнок буд, баъди инқилоб ҳам як бесавод монд... Ё тоҷикон пеш аз инқилоб китобхона надоштанд... Сино чӣ шуду китобхонаи Бухоро кучо монду?¹ Пас мо ҳама басавод шудаем, райис?

— Ҳама набошад ҳам, бисёриҳо китобхон шуданд?

— Райиси мӯҳтарам! Шумо мегӯед, ки ман ин гапро нагуфтаам. Аммо дар газета чоп шудааст. Шумо бо ҳама хонандаҳо рӯ ба рӯ шуда, худатонро сафед карда наметавонед. Магар ин ки як бори дигар дар газета гӯед эътирозатонро.

— Мо медонем чӣ кор карданмона. Лекин шумо рафторатона дигар кунед, ҷавонон. Шӯро хононд, ҳамаатона савод дод. Ҳоло ягон бесаводро намеёбӣ. Чупони сари кӯҳ ҳам саводнок, аъзойи партия...

— Лекин ягон нафари ин ҷавонҳо аъзойи партия нестанд. — лукма дод касе.

— Партия медонад киро ба аъзогӣ бигирад. Боз савол ҳаст?

— Дар боғчаву кӯдакистонҳо ҳама ба забони русӣ гап мезананд, ҳатто дашномашон ҳам ба русӣ. Мо ба кучо меравем?

— Ба кучо меравем, партия медонад. Роҳбару роҳнамо — партия. О ҳар рӯз мегӯянд: сӯйи коммунизм равонаем.

— Не, райис, мо тоҷикон бояд андеша бикунем, ки оё тарбияе, ки дар боғчаҳо ва кӯдакистонҳо пеш омадааст, баройи халки мо чӣ аҳамият дорад?

— Ин чизро ман фикр кардам. Ана ман райис-а? Райис. Пагоҳиҳо кӯдакора хезед, боғча равед, мегӯям. Не мегӯянд. Рафтан намехоҳанд. Намефорад, мегӯянд. Чизе ҳаст. Тафтиш кардан лозим. Мо месанҷем, мефаҳмем... Ушқулуб мешавад...

Сӯҳбат тамом шуд ё нашуд, ҷавонон баробар бархостанд ва райис аз курсӣ баланд нашуда, толорро тарк карданд. Вале ҳар кадом дар дил шубҳае доштанд, ки яке аз ононро дошта мебаранд ва...

Ва аммо ин кор рух надод, вале дар кӯча Валӣ Самад аз паси Юсуф метохт, то дошта алам ситонад. Дар забони дигарон таъбири райис гирд мегашт: «Ушқулуб мешавад.» Вале Лоиқ гирифта, сархам ва андешаманд мерафт, ба касе чизе намегуфт, гоҳ-гоҳ даст ба пешонӣ мезад:

*«Гоҳо
аз минбарҳо
дар кунгураҳо
дар китобу дафтарҳо*

---

1. Садои Мазхабшо буд

рӯзномаву маҷаллаҳо
потиқи булфузуле,
қаламкаши гӯле
бо бонги баланд,
бо ранги баланд
мегӯяд
ё менависад:
Халқи тоҷик
дар гузашта
бесавод буд
саросар...

...Аз ин лиҳоз
Ҳар чо агар боз
бинам ё бишнавам,
ки чоҳиле
ё гофиле
бонг занад:
Халқи тоҷик
дар гузашта
саросар...
ӯро мехонам ба ҷанги рӯёру
аз нушти сар
забонаиро
мекашам,
мекушам!

Зеро ман
аз тухми ононам,
вориси он бесаводонам
ва зиндаам ба номи онҳо
чун давоми онҳо.
Ва зинда бод ман
ва афроде мисли ман,
ки рустаем аз ин хок,
ва хок мешавем дар ин хок -
хоке, ки аз ҳар заррааш
мерасад ба димоғи ҷаҳон
бӯи ифтихор,
бӯи эътибор,
бӯи шеърӣ худоёна,
бӯи нубуги фарзона
бӯи фарҳанг,
бӯи номусу нанг.»

Хеле баъд боз масъалаи хонадоршавиӣ Лоик рӯ зад. Ой-тиҳойи ширин боз тақопӯ доштанд ва духтарони соҳибмансабҳоро ном мебурданд ва Лоик хандида мегуфт: «Мисли онҳо духтарони хуб нест, аммо онҳоро баъд ҳамчун маъшуқа хоҳем пазируфт.»

— Ин хел нагӯед, Лоикҷон, фаҳманд, хафа мешаванд.

— Коре кунем, ки нафаҳманд. Росташиро гӯям, онҳо бехтарин духтарон, аммо мо ба хидмати онҳо расида наметавонем.

Телефон занг зад. «Алло!» гӯшақро бардошта посух дод Иноятхон ва хандон даҳони гӯшақро бо каф дошта сӯйи Лоик ишора кард ва боз кафро гирифта фармуд: «Ҳозир».

Аз он тараф чӣ гуфт, равшан набуд ва Лоик ҳарфро зиёд накарда «Баъди футбол» гуфт ва гӯшақро монда, хандид: «Мурод аз футбол – гол.»

— Намуред, Лоикҷон, намуред! Мо хуни дил шуда арӯс ҷӯем, шумо...

— Ойтиҳойи ширини ман хафа нашаванд, хонада ҳич ким нест, гӯянд, хафа мешавед?

— Намуред, Лоикҷон намуред.

Ва баъди футбол сӯйи ман даст афшонду ҷудо шуд. Ман ба троллейбус нишаста сӯйи «Ватан» рафтам, Лоик дар истгоҳи назди магазини сеошёнӣ Марказӣ монд. Он солҳо, ки духтарони фурушандаӣ ин магазин харидорони зиёд доштанд, пиндоштам, харидори Лоик шудаанд. Хайр, он тарафашро худаш медонад... Вале он шаб хоби ман набурд. То рӯз нишастам, ки шояд ӯ баргардад. Субҳдам дарвоза тақ-тақ шуд. Лоик омад. Баробари дарро боз карданам ӯ замзама кард: «Сапеда медамад, ёрам, сапеда...» ва хандон даромад.

— Сапеда нағз-ку...

— Ман ҳам нағзиашро мегӯям.

— На, асроре ҳаст.

— Асроре нест. Хобам бурда мондааст, бедор кард, ки хезед, сапеда медамад. Сапеда дамид, омадем.

— Сапеда, гӯед.

— Сапеда...Сапеда.

«Сапеда!

Ин номи мустаори туст

барои дили ман,

барои шеъри ман,

зеро номи тӯро

наметавонам гӯям ошқоро;

зеро муҳити мо -

муҳити Душанбе -

*шаҳри хурди
ишқи бузургон надида
барои ишқи бузург
ё ишқи бузургон
омода нест
мисли он,
ки ҳар сол мебинем
барои рафъи филборонҳо,
селҳо,
барфҳои лаклакии гайриинтизор
омода нест...»*

Ва боз тақ-тақ шуд дарвоза субҳгоҳ. Дар ба рӯи ӯ кушодам. Ва худро бар ман андохт, доштам бо сари сина ва базӯр бурдам то рӯи суфа. Дилаш метапид аз андоза зиёд, саҳт, номӯътадил. Посух намегуфт ба пурсам. Ва ӯро дар чойгаҳи хеш хобондам. Ва муддатҳо гузашт, аз ӯ чизе намешунидам. Баъди хеле муддат гурунгид: «Омад...» Ман мефаҳмидам ишораҳои ӯро аз аввал.

Ҳар ду хомӯш будем, гӯё хобем. Аммо дилҳо бекарор. Дили ман низ ба тапиш даромад ва хоби сахар, ки аз насими фараҳфизо гулиб мегардад, дур шуда буд аз чашмонам.

Бурун рафтам аз хавлиии хурди модархонд, ки чуз ҳардумон касе набуд. Нони гарм овардаму тухм. Ва ӯ хуфта буд. Чун бедор шуд, ҳазл кардам: «Ба навдомодон одатан тухм дундул мекунанд. Бирён кунам ё обчӯш?»

— Ҳар навъе кӯхнадомод хоҳанд.

— Не, ба ростӣ мепурсам.

— Додом мегуфт, ки хок бошаду рӯған дошта бошад.

Ва ман тухмбирён кардам. Лоик нонро мегазиду механдид, чойро курт мебурду механдид ва тухмро яклухт-яклухт бо чангак ба даҳон меандохту лабҳо пӯшида завқ мекард. Ва даҳон пур рӯ боло дошта мегуфт: «Омад». Ман, ки одатҳои ӯро медонистам ва аз ишора хуб мефаҳмидам, қасдан мегуфтам:

— Албатта илҳом омад?

— Илҳом ҳам омаду вай ҳам омад. – тасдиқ кард Лоик ва баргашта ба ман зехн монд ва фармуд: – Гирифтаам Дороро аз як чо гирифтаанд. Кадуча дорад гуфтаҳои шумо. Доро низ ҳамин хел; аз дур гирифта, баъд нӯки танобро мекашад, оқибат ба таҳи матлаб мерасад. Илҳом омад, баъд ӯ омада Илҳомро гурезонд.

— Ман мешудам, аз гулӯяш мегирифтаам...

— Шумо мешудед, тар мекардед... Шӯҳӣ набуд... Сапеда аввал «Кӣ?» гуфта ба занги дар ҷавоб дод. Баъд «Ман!»-и шиносро шунида худро гум кард ва калидро ҳам гум кард. Ҳар гоҳ таги дар медавиду номи духтарчаашро гирифта «Калидро кучо мондӣ?» мегуфт. Дар асл дигар қор мекард: таноб мечуст, ки дар панҷарайи

айвонча бандаду ман бо он ба замин фароям. Аммо таноб пайдо намешуд. Пас рӯкашхойи чойгахро ба ман дод, то нӯк ба нӯк гиреҳ кунам... Онро бастам ва нишеб шудам. Рӯкашхо нарасид то замин. Болойи тирезайи ошёнایی якум алвонч мерафтам. Ва тавба доштам, ки дигар ишкбозӣ накунам. Намедонам чӣ кор кунам. Он лаҳза ду чиз ба ёдам омад: ҳикояйи Мюнҳавзен, ки расан ба моҳ баста ба замин фаромаданӣ шуд. Ресмон то ними роҳ омада дар фазо тамом шуд. Аз болояш бурриду аз пас пайваст ва омад то замин. Боз нарасид ресмон. Ба пас нигарист, ки наздик аст. Худро партофт. Ба қаъри замин рафт. Аз гӯшҳояш дошта бардошт, рӯйи замин баромад. Ва ҳамин вақт илоҷе наёфта, чашм пӯшида, худро андохтам ба замин. Ва аз тарс зуд ба худ омада пойҳояро даст-даст кардам, ки бачо. Бархоста дуртар рафтам. Паси дарахт чой шудам, ки Сапедаро ба шиканча кашад, рафта халосаш мекунам ва мегӯям, ки ман дӯст медорам Сапедаро. Аммо садое набуд. Чароғи хонайи ӯ месӯхт. Ва рӯкашхойи сафеди болконро боди сабо чун дирафши сулҳу салоҳ парафшон буд. Сапеда як бор ба назди панҷарайи айвон омад. Магар дастони нозуки ӯ гиреҳи аз вазни ман сахтшударо кушода натавонист, ки боз рафт; корд оварда гиреҳро бурид ва бурд... Дуввум ин ки ман ҳам ҳамаро орому осуда дарёфта, латифайи ошики худро аз ошёнایی баланд партофта ва сихату саломат монда ба ёдам омад: «Одамизода аҷаб аҳмақ аст: фикрҳое мекунад, ки...»

— Ҳааа... Ноаҳмақ кам дар ин дунё... Одамизода кор мераванд?

— Шумо равед, ман хоб мекунам.

— Ҳамин ки хестед, бозор рафта як хурӯс харида биёред...

— Шумо медонед, ки ман ин корхоро намекунам ва бовар ҳам надорам... Агар ягон кас пурсад, ман дар сафар...

Ва нимарӯз хабар гирифтам, ки Лоик нест, варақи сиёҳкарда рӯйи болишт:

«Сапеда!

Ин номро ишқи ман барои ту гузошт,

зеро аз ишӯлаи андомат

аз дурахши номат,

аз нози чашмонат -

чашмони фаттонат;

аз ишқи содаат чун тулӯи хуришед

дар дилам сапеда дамид

ва ҳама гӯшаҳои торики диламро

сапед кард,

ва доништам, ки ту сапедаи умеди манӣ,

ва доништам, ки шеъри сафед ҳақ медиҳад

то ба номи Сапеда,

*яъне исми ту дар шеъри ман -
ниҳон аз анкабутони тӯҳматбоф
шеъри сафед бигӯям.
Эй тобонтарин
шӯълаи шиқи инсонии ман!
Саронои вучуди ту
мисли рӯзи нав,
мисли созу сӯзи нав,
чун тулӯи бахт,
тулӯи шиқ,
мисли мардумаки чашимони ту
пок аст
ва мисли табъи ман бебок аст!»*

Гоҳе ки Лоикро бо қатора ба хидмати ҳарбӣ гусел карда, мегиристам, аз дилам мегузашт, ки шоир меравад, соҳиби адабиёт меравад. Ва ҳоло ин порайи «Қасидае барои Сапеда»-ро хонда мегӯям, ки Лоиқ шоири оддӣ ва ё нозиме нест, балки баланд аст ва ҳар кас натавонад чунин гуфтан аз як чизи оддӣ. Ман бояд ўро эҳтиёт кунам. Ман нанависам, боке нест, аммо Лоиқ бояд бинависад. По ба по мегаштам бо ў. Ба ҳар давра намегузоштам равад, аз ҳар нишастии нофор бурун меовардам, аз сӯҳбати мунофиқон мекашидам, аз гуфтугӯи ҳасудону гаммозону дасисабозон ва дурӯяҳо ва даллаву даллолҳо дур мекардам. Ва баъд санги маломат меандохтанд бар ман, ки «фулонӣ» аз сӯҳбату нишаст бо «мо» ор мекунад ва Лоикро аз назди мо мебарад. Аммо сахлу осон набуд Лоикро аз он давраҳо дур кардан. Яке шилқине, ширамасте, ноҳондамуллое, бадхӯе, худнамое ва монанд ба инҳо... ўро дами дар ё андар миёни роҳ медошт; қадаҳ дар даст. «Як ширин кунед» мегуфт ва Лоиқ ғазаб дошта бошад «Киро ширин кунам?!» мегуфт. Ва он кас чомро дароз карда ё шеъри Лоикро ситойиш мекард, ё чавонмардиву мардонагиро мегуфт ё аз сухандониаш, шеърашу мазмунаш ёд мекард ва ё арақхӯриашро месутуд. Ва Лоиқ аз давра бурун рафта бошад ҳам, аз лофу газофу ёвагӯйиҳои гочҳои худнамо дур нарафта буд. Худашон ба сад илтимос, зорӣ, тавалло ва хоҳиш арақ меҳуронданд ва ҳамон зайл дар кӯчаву бозорҳо қор меандохтанд, ки Лоиқ фалону калон. Зеро касе, ки ўро наметавонад, дар борааш чизе гуфта наметавонад... Аммо баъд як «а»-и гуфтаи ў сиву ҳафт ҳарф мешуд. Ва аммо Лоиқ ба ҳеҷ қадоме парво надошт, дониставу хоставу тавонистаи хешро мекард.

Ва ў баъзан ба варақҳои сиёҳкардаам (қиссайи «Занги аввал») нигариста сар мечунбонд ва мегуфт: «Забонат шеърмонанд. Шеър нависӣ чӣ?»

— На, шер навиштан на кори ҳар рӯбоҳест, – қасдан «ъ»-ро партофта талаффуз мекардам ва ў мефармуд:

— Кошкӣ ҳар рӯбоҳ ин чизро дарку фаҳм мекард.

Гули баҳман рӯйида буд андар канори роххо, андар миёни боғҳо, талу теппаву ёлаву ёнаҳо. Вале то шукуфтани гули наврӯзу сияхгӯш вақт буд. Чавонони бедор шеърҳои наврӯзӣ навишта дар рӯзнамаҳо чоп мекарданд ва талаб доштанд, ки Наврӯзи Ҷамшедӣ ид карда шавад. Ва даҳон ба даҳону гӯш ба гӯш ин майлу талабу армон то боргоҳ расида, фол дидаанд ва куръа ба номи ситорагони навтулӯъ афтадааст ва устод Мирзо Турсунзодаро ба сӯхбат хондаанд. Устодон як бор чавононро гирд оварда гуфтушунид карданд ва донистанд, ки чашн гирифтани Наврӯз ногузир аст ва ба қабули котиби аввали Ҳарфияи коммунистии Тоҷикистон Ҷаббор Расулов рафтанд ҳамроҳи Боқӣ Раҳимзода ва баргашта оварданд; аз боло – Комитети Марказӣ эрод шудааст, ки Наврӯз иди динӣ ва чашн гирифтани он зарурате надорад. Ва буридаанду дӯхтаанд ва устодон розӣ шудаанд, ки Наврӯз нагӯянд «Сайри лола» ном диҳанд ва иди баҳору меҳнат гуфта сайру гашт кунанд. Бино ба овардаи устодон чунин суханҳо низ шудааст, ки чавонон аз худ рафтаанд, каме инони эшонро кашидан лозим. Ба ҳамин ҳам мо хурсанд шудем, ки иди дар шаҳр қариб аз миён рафта, ба шакли дигар бошад ҳам, чашн гирифта мешавад ва мо наврӯзиҳо меғумем. Ва шеърҳои наврӯзӣ ба миён омаданд, «Наврӯзнама»-и Хайём чоп шуд ва аз «Шоҳнома» дар боби Наврӯз боғҳо мехондем ва ман онро низ «Шоҳномаҳои» номида будам. Ба тадриҷ Наврӯз аз нав зинда шуд (ҳарчанд дар водии Зарафшон ҳеҷ гоҳ намурда буд, мардум хонаҳез ба наврӯзгоҳҳо мебаромаданд) ва «Наврӯзнамаҳо» пайдо шуд ва нашриёт ҳар сол як китоб мебаровард. Дар ҳама ҷамъомадҳо фаъолтар Лоиқ буд ва шеърҳои хубро ӯ мехонд ва суханҳои нағзро ӯ мегуфт. Наврӯзгонӣ меҳӯрд бо дӯстон.

Шӯҳрати Лоиқ рӯзафзун буд. Бонувон ҷойи Сапедаро гирифтани мешуданд андар дилу дидаи Лоиқ. Ва мехостанд шоир барояшон шеър бигӯяд. Вале Лоиқ Сапедаро бо касе иваз намекард:

*«Ту ҳар бор занн мебарӣ,
рашк мекунӣ,
ки гӯё аз ту рафта бошам.
На! На!
Беҳтар он аст, ки аз дунё биравам,
то аз ту бесару садо биравам!
Ман аз ту нарафтаам,
ту ҳам аз ман нарафтаӣ,
ману ту*

мисли шохоби як рӯд,
як рӯди қўҳистони мо
алҳол ҷудоем,
аммо дар ниҳоят
бо ҳам моем,
ҳамиҷӯр мешавем,
ҳамҷӯр мешавем.
Ва он гоҳ
(Худо хайрашон диҳад!)
мардуми мо,
мардуме, ки шиқи бузург меҳоҳанд,
аммо боз хораши мекунад;
мардуме, ки шоири бузург меҳоҳанд,
аммо боз сангсораши мекунад;
мардуме, ки ҳунарвари бузург меҳоҳанд,
аммо боз ночораши мекунад,
шиқи туро,
шеърӣ маро
як рӯз
баъди сари мо
меҳроб мекунад,
сачда мекунад
ва ҳатто
афсӯс меҳӯранд,
ки чаро гузаштагон -
(Ҳоло муосирони ману ту!
Умрашон дароз бод!)
Қадри моро надонистанд?...
Қадри неъмат – баъд аз завол.»...

Дар он ҳавлиии танг ду кас менавиштем: ӯ суҳан ба низом меоварду ман парешон мекардам. Ҳолиё бештар дар борайи модар шеър мегуфт. Боре пурсидам: «Ба «Дили модар» -и Эраҷ Мирзо баробараш ҳам хаст?» Ӯ дастон ба ду тараф кушод, даҳон воз кард ва гуфт:

— Ин қадар саҳт нагиред, шеърнависии мо аз ночорӣ; аз реша канда шудаем, худро ба ҳар мактаб мезанем; тақлид ба ину он мекунем. Дил боз мекашад сӯйи адабиёти классициамон...

— На. Ғарази ман ин аст, ки «Дили модар» ҳам шеър, ҳам достон, ҳам қисса, ҳам роман, ҳам ҳикоя, ҳам кино, ҳам намоишнома ва...

— Фаҳмидам... Аммо ҷавоб надорам...

— Горкий ҳама умр орзу доштааст, ки мисли «Робинзон Крузо» асаре офарад. Озод; мавзӯё озод, муаллиф озод, қаҳрамон озод. Андари ни чаҳордевор, аз чаҳорҷӯба набаромада асар навиштан...

— Шумо бояд дар хидмати ҳарбӣ мебудед. Он гоҳ мефаҳмидед, ки адабиётро дар қадом қолаб офаридан имкон дорад. Бо думи шер бозӣ кардан хатост. Бузургон мефармоянд, ресмони ҳукумат дароз; партофта мемонад. Мушоҳида мекунад, ки кадоме, чӣ тавр онро дошта метавонад. Пасон мекашад. Гунаҳгор бошӣ, чун моҳиӣ баднафс ба шаст меафти. Вале, худатон ҳам чанд бор гуфтед, ман ҳам такрор мекунам, ҳамаи онҳое, ки ба ману шумо эрод мегиранд, ғами адабиётро надоранд, онҳо чони худро хифзу химоя мекунанд ва ё аз худашон метарсанд, то зинда пӯст накананд.

— Пас навиштан чӣ лозим? Чунон асари бетафриқа, берангу бӯй, гочу мағзоба ба кӣ даркор?

— Ҳамин хелаш писанд бошад, чӣ илоҷ карда метавонем. Яъне, фикри ноҷо балойи бузург зояд. Аз дасти бечора коре наояд.

— Ҳамин қадар донистам, ки бе дониш, беақлу хирад, бе фаросат ба офариниш даст задан қамолӣ ҳамоқат аст.

— Ин чизро бе гуфти ману шумо ҳам медонанд, аммо қасе риоя намекунад.

— Қасе риоя накунад, аҳмақона нависад.

— Баҳси мо низ аҳмақона. Аввал бояд омӯхт. Дурӯғ меғӯянд, ки имкон надорем. Беҳтарин асарҳои адабиёти бузурги олам ба забони русӣ чош шудааст. Дону нодон мехонем, ба ҳаминаш ҳам шуқр. Аз адабиёти классикии ҳудамон низ асарҳои зиёде чош мешавад. Гап дар хондану чизе бардоштан. Масъалаи дигар ин ки худованд дар бӯтаатон (гил) наандохта бошад, ҳазор таку боло занед, осмонро ба замин дӯзед ҳам, чизе нахоҳад шуд...

Модархонд дигар аз Самарқанд барнагашт. Бемор шуду фавтид. Ман дар ғӯру ҷӯбаш иштирок доштам. Мо аз он кулбайи хурди назарногир, вале бафайз кӯчидем. (Иттифоқи нависандагон бинойи нав сохт; хонаҳои кӯҳнаи нависандагони бузургро ба қавонон дод; аз қумла ба Лоик, ба ман.) Ман ба хонае кӯч бастам, ки на об дошту на оташ. Ва акнун зимистонҳо пой даруни кӯрпа қор мекардам. Лоик аз гардишгоҳи аэропорт, ки кӯчайи Айни кӯчайи Донишно мебурид ва ё баръакс, манзил гирифт, ки ду дар хона дошт ва акнун зан гирифта бемалолтар менамуд. Дӯстон ба ӯ мегуфтанд, ки рӯҳи Донишу Айни мададгор шавад. Ва ҳамин тавр ҳам шуд.

Акнун ҳамхонаву ҳамсар мебойист Лоикро. Вале ман ба он ҷое ки Лоик хостгор фиристоданӣ буд, нарафтам, зеро як бор хостгори бетачриба шуда, маззайи ин қасбро қашаи будам. Баъд

Лоик одамони ба Раззоқов нозгунчтарро вакил кард: шоирон Файзулло Ансорӣ ва Убайд Раҷабро. Ва онҳо ҳамчун хостгорони ўхдабаро баргаштанд ва ман худро ҳақир ҳис кардам. Ҳатто ба дил гуфтам, ки шояд ба базми шаҳу арӯсии бародари қиёматиам Лоик наравам.

Рафтем. Ба базми бахти Лоик рафтем. Меҳмон Бахтӣ, Доро, Абдунабӣ, Юсуф, Давлатбой, банда ва чанд нафари дигар. Азбаски то рӯзи базм вақт буд, баройи меҳмононро бо шаҳру қасри Дева-штич ошно кардан мошин ба мошин мегаштем. Дар ҳар мошине ки будем, албатта як ё якчанд нобино, якчашма ва очизе мебаромад. Дар истгоҳи назди мадрасайи Олим Додхоҳ кӯри Эшон даромад бо валвала; садойи баланд дошт ва омирона мегуфт. Меҳмон Бахтӣ як ба одамони нигарист ва фармуд:

— Акнун бовар кардам.

Мо хомӯш монда бо хайрат ба ӯ нигаристем. Доро, ки одатҳои Меҳмонро медонист ва хеле кунҷков ҳам ҳаст пурсид:

— А Меҳмон, ёфтед, а? Бигӯед, ки ба чӣ бовар кардед?

— Бовар кардам, ки Рӯдакӣ аз Панҷакент будааст.

Баробар хандидем. Эшон чӣ хавфе бурд, ки бо як чашм тарафи мо нигарист ва ношинос дарёфта пурсид:

— Ҳа, меҳмонҳо, чӣ дидед, ки меҳандед?

Доро гуфт Меҳмонро нишон дода:

— Ин ҷо Меҳмон як ҳамин қас, дигар ҳама панҷекатӣ...

— Мо дар борайи Рӯдакӣ мегӯем, ака. Шумо парешон нашавед. — хошиш кард Меҳмон.

— Хааа, як кӯр ману як кӯр Рӯдакӣ.

— Ин хел нагӯед, ака, Рӯдакиро кӯр карданд. Шумо кӯри худодод.

— Хӯй меҳмон, чӯрук гард (ба раҳат рост биёву рост рав). Вагарна аз ду чашмат ҷудо мешавӣ!

— Меҳмонҷон! Ин ҷоро Усто Панҷекат мегӯянд. Чӯрук гардед, — ман ҳам аз қатор намонам, гуфта ба сӯҳбат ҳамроҳ шудам ва кӯри Эшон ба ман нигариста гуфт:

— Э муаллим, шумо ҳам ҳамин ҷо, мебахшед-дия, дар тарафи чаши кӯрам истода будед..

Ҳама баробар хандидем, ҳатто мусофирон. Эшон ин чизро кофия пиндошта низ хандид.

Вале ман ба базм ширкат варзида натавонистам: очайи баччаҳо саҳт дард қашида, ба бемористон афтидааст, зуд баргаштам.

Ва баъд аз забони дӯстон шундам, ки Қутбиддин Раззоқов Лоикро писар дониста, хуб армоншиканӣ кардаанд; ҳавлибоғи биҳиштосоро ҳамвор карда ҷойи нишаст орастаанд ва базми осмонкаф шудааст.

Вале Лоик таассуроташро дигаргуна гуфт:

«Бомдод ба ҳаммоми қадимаи гузари Вашаниҳо рафтам. Дар он чо маро касе намешинохт. Байни худ тӯйро таъриф мекарданд. Баъд наҳ мезаданд: «Раззоқов тӯйи нағз карду духтара ба кӣ дод, гӯед? Ба як кишлоқӣ.» Ҳанӯз ҳам дар шаҳри Панҷакат масъалаи тафриқайи шахриву кишлоқӣ ҳаст. Онҳо бо ин масъала машғуланд, бегонагон омада соҳиби шахр мешаванд... Ақли мо баъди пешин мебарояд».

Ва Лоик пештар омад баройи хонаро орову торо додан ва ба тартиб овардан. Зеро хонаи мучаррадонایی ӯ хонаи ҳама чӯраҳо буд. Пасон Раззоқов арӯсдухтар Зебунисоро оварданд. Лоик андак лачомкашида шуд. Ҳарчанд ҳама чо мерафту дар ҳама гуна маърақаҳо ширкат меварзид, барвақттар ба хона бармегашт ва мисли пешин ҳар хонае, ки рост меомад, намехуфт. Рӯзгор афтид ба сараш. Хонайи ҳардуямон ҳам холӣ буд. Аввалин чизе ки ба хонамон харидем, чевони китоб буд. Бист донагӣ рафи чехӣ. Баъд мувофиқ ба ҳамон китоб. Эълони нашри дусадчилдаи адабиёти ҷаҳонӣ баромад, вале номнавис карданаш баройи мо сагираҳо осон набуд. Абдулло Зокиров ин вазифаро ба ӯҳда гирифт ва моро ба биноии Вазорати савдо бурд, ки андар даромадгоҳи он як занаки рус дӯкони тахтагини китобфурӯшӣ дошт. Абдулло Зокиров (равонаш шод бод) бо он зани миёнсол чиҳо гуфт, ки ӯ табассум кард ва сар афшонд. Баъди чанд рӯз мо омада коғазӣ азъойӣ гирифтем ва чилдҳои аввали дусадчилдаро соҳиб шудем. Ободонийи рӯзгорамон сар шуд ва акнун ҳар чизе гирем, монанд мегирифтем; яҳдони ОРСК – 3 гирифтем, қандил гирифтем... ва мошин. Москвич – 412. Хуб мегаштем; шабҳо дар хиёбони Ленин ду мошин мегашт: Лоик боло мерафт сӯйи ҳайкали Рӯдакӣ, ман поён мошин мерондам сӯйи ҳайкали Айнӣ. Вале чу барфи аввал резад, мошинҳоро бачо карда, машғул мешудем ба кори эҷодӣ. Бо ҳама бетартибиҳо низоме доштем дар кори эҷодӣ. Ва агар Панҷакат рафтагор шавем, ду мошин пасу пеш мерафтем ва дар баъзе роҳҳо паҳлӯ ба паҳлӯ. Зеро зану фарзандҳо дар зодгоҳ буданд ба баҳонайи ҳавоӣ тозаву форам.

Тамузи тобистон гоҳе ки гармоӣи Душанбе ба ҷон мерасонд, дӯстони наву кӯҳна, баъд аз кор, чун чӯҷаҳои бат канори наҳри ГЭС-и Душанбе чамъ меомадем. Мастону Лоику Кӯҳзоду Доро, Маҳмуди Воҳиду Ато Муҳаммадҷону Ҷомӣ, Акбар Турсуну Сабури физик, Абдунабӣ, Абдулло Зокир... ва рӯзафзун буд шуморайи мо. Баъзан Ҷумъа Одина сачоқ бар дӯш меомад. Акбар Турсун китоб, маҷалла ё рӯзноаеро хонон ва бо ҷуссайи хурдаш сухан баланд меғуфт: «Ҳа, ҷиниҳо, паттоед...» Баъд айнаки сиёҳ ба чашм гузошта, тани сапеди дар Маскав офтоб надидаҳо обу тоб меод. «Ҷинӣ» гуфта ягон чиз пеш меовард; худ аз худ маҳфил оғоз мешуд, баҳс ба миён меомад ва Акбар ҳар суханро бурда ба Чингиз Айтматов мепайваст, ки бо ӯ дар Маскав вохӯрдааст, сӯхбаташон

ину он будааст. Пасон сухан аз асархойи тозайи Чингиз мерафт ва хар асаре, ки ба тозагӣ дар нашрияхойи Маскав чоп шудааст. Шишаҳо, тарбузу харбуза даруни оби сарди наҳр хӯрданбоб мешуданд. Қаланфури булгорӣ чойи соғарро мегирифт... Танхойи сӯхта ҳам тону нотон худро ба об мезаданд ва ё лаби об аз реша ё шохи хами мачнунбед дошта, оне ё муддате сабру тоқат мекарданд дар сардийи об. Лоик аввалин бор ланда зада, дасту пой чунбонда ба он сохили наҳр гузашт ва аз шохи ҳамойили мачнунбед дошта, андар канори лағжони он истод ва садо баровард, ки обтаниро омӯхтааст. Ҳама баробар каф кӯфтанд ба ин зарафшонзод, ки чун натавонад оббозиро. Аз зарафшонихо танҳо Мастон метавонист хуб шиноварӣ кунад. Боре ӯ миёни наҳр рост истод ва об то сари синааш омад. Кӯҳзод пиндошт, ки об рӯяк аст ва хар кас метавонад оббозӣ кунад. Ӯ худро ба наҳр андохт. Гум шуд. Як пайдо гашту даҳон воз карда ҳаво гирифт ва чизе гуфтани буд, ки натавонист ва боз фуру рафт. Бисёриҳо гумон карданд ӯ гӯтта мезанад. Чун ман медонистам, ки Кӯҳзод обтаниро балад нест, аз Акбар хошиш кардам, ки ӯро начот диҳад. Ӯ бовар накарда хандид. «Чинӣ, қойида зарафшонӣ оббозиро на...» Ҳарфаш тамом нашуда, Акбари хурдҷуссаро зӯран ба наҳр тела додам. Ӯ ҳам як муддат гум шуд ва баъд сари Кӯҳзод рӯйи об баромад. Аз паси ӯ Акбар пайдо шуд ва шатта зад Кӯҳзодро, то канортар равад. Пасон аз мӯйи сараш дошта ба сохил кашид. Чун Кӯҳзод рангпарид ба сохил расид, бар таъсири мухбирихойи замон, дастро микрофон сохта ба Кӯҳзод наздик бурдам ва пурсон шудам: «Дар зери об чӣ фикрҳо аз саратон гузашт?» Кӯҳзод суоли маро фаҳмид ё на, ба зӯр нафас гирифта фармуд: «Ҳоло ҳамон Мастон кучо шуд?»

Ва дар Душанбе қиссайи Сапеда идома дошт:

*«Дар дили шабҳо дилам гум мезанад,
Ман туро меҳоҳаму нози туро.
Дар миёни чор девори ҳаёл
Бишнавам аз дур овози туро.»*

*Ман адои нозболини туам,
Ман гадои нози ширини туам.»*

Маро хуш наомад калимайи «гадо» ҳарчанд мавкёе дорад. Ва ман ҳақ доштам ба Лоик рӯйирост эродамро гӯям, зеро ҳуди ӯ ҳуқуқ дода буд маро ва ҳафа намешуд, балки баъди эроди ман андеша мекард; агар хуш ояд, мепазирuft. «Ба чойи «гадо» ягон «бойбачча» пайдо кунед чӣ шавад?» пурсидам.

— Масалан?

— Масалан, «фидо» сурӯдро малехтар мекунад.

— Қабул, – гуфт ӯ, вале сурӯд аллакай аз забони Муродбеку Хосият машхур шуда буд.

Лоиқ одати хуб дошт, ки ба эрод ё маслиҳат гӯш меод ва донистайи хешро мекард, зеро борикбин буд, забонро хуб медонист ва чойи сухану макони нуқтаро муайян карда метавонист. Ӯ ҳама чизи маро хондааст ва нақши қаламаш дар дастхатҳои ман ҳаст. Вале чун ӯ «шикаста» менавишт ва чуз худашу Саодатойти ва ману Доро кам касон хуб хонда метавонистанд хаташро, ӯ кӯшиш мекард, шеърӣ тозаашро аз ёд хонад. Баъзан-баъзан ман ҳам даҳонӣ андешаамро мегуфтам ва ё хурдагирӣ мекардам.

Ва Лоиқ чанд рӯз камнамо шуд. Ба баҳонайи мураҳхасӣ аз хона бурун намеомад ва мо дӯстон истиҳола мекардем ва худдорӣ аз навдомдро ташвиш додан. Рӯзе ӯро дар дами дарвозайи бозори Шоҳмансур дучор омадам, ки кисаҳои шимаш дамида буд. Ӯро ҳеҷ гоҳ чунин надида будам: ҳатто замони донишҷӯйӣ омӯзишгоҳ ё Донишгоҳ. Хайрон шуда ба чайби дамидааш нигаристам, ки шояд чизи хурде бозорӣ карда, аз халта гирифтани изи кашаида, ба чайб андохта бошад. Ӯ аз нигоҳам рамуз гирифт ва хандида, аз кисааш латтаеро бароварда фармуд:

*«Зиндагонӣ бар сар афтодаст, Бедил, чора чист?
Шод бояд зистан, ношод бояд зистан.»*

Аз кисайи дигараш низ баровард латтаеро ва ҳардуро кушод, ки борхалта будааст.

— Биё бозор дароем, медонӣ, ки ман бозорӣ карда наметавонам.

— Акнун шумо сағирайи бесоҳиб нестед. Соҳибдор шудед. Ё ғулом мешавед, ё ғулом мегиред.

— Росташро гӯям, ин корҳо ба ман намешавад. Ба тайёрхӯрӣ одат кардаем. Хайр гард, ту медонӣ ин чизҳоро.

— Дар дунё осонтар аз ин коре нест. Пулро бароварда рӯйи бор мегузored, худи соҳиббор баркашида борро ба борхалтаатон меандозад. Он тарафаш кори ғулом.

— Душвортарин кори бозор ана хамин гуфтаатон...

— Бардошта бурдан?

— На. Пулро бароварда рӯйи бор гузоштан...

— Ҳа-а-а...

— На. Нафаҳмидӣ. Ҳамон вақте ки пулро бароварда рӯйи бор мегузорӣ, мефаҳмӣ, ки дунё иборат аз хӯрдан будааст, ҳар

кадар чон канӣ, баройи қонеъ кардани нафс будааст. Ҳол он ки одамизода бо дигар орзуву ният ба дунё меояд.

— Хайр?

— Охир ягон қор қардан лозим дар ин дунё ё на?

— Албатта, албатта бояд қард. Вале бо ишқами гурусна чанд рӯз мепойӣ?

— Пас ҳама қори мо баройи хӯрдан. Қор мекунем баройи хӯрдан; зиндагӣ мекунем баройи хӯрдан; ҳоб меравему меҳезем баройи хӯрдан; тую ман мекунем баройи хӯрдан; мекушем, месӯзем, мебарем баройи хӯрдан... боз чӣ монд.

— Бозорӣ.

— Бозорӣ мекунем баройи хӯрдан...

— Бозориатон бори аввал-а?

— Як бори дигар ҳам омада будам.

— Ин хел бошад, як бори дигар биёед... Ҳа, медонед, ки бозорӣ қойидаҳо низ дорад. Ба ғайр аз ҷавобу савоби тарозу боз вақти харид се бор нархи моли харидор шудаатонро паст зада, савдо мекунад, сонӣ мегирад.

Лоиқ як «ҳм» гуфта хандид ва пурсид:

— Ангури қавз чанд пул?

— Баройи шумо бепул.

Лоиқ ба фурушгор нигоҳ накард, балки ба ман нигоҳ қарда пурсид:

— Нархаш маълум шуд, чӣ хел се бор савдо мекуни? – пас гуфт: – Не, мо бепулашро намегирем.

— Як сатил ангури Роҳатино Қароматулло фиристода буд, ман хонаатонро наёфтам. Гуфтанд, ки шумо аз кӯҷайи Чехов кӯчидаед.

— Фаҳмидед? – сӯйи ман нигариста пурсид ӯ ва шарҳ дод: – Қароматулло шарикдарси мо. Аз Роҳатӣ. Шумо барин парешонгӯ (насрнавис)... Ин хел бошад, ҷӯра, адреси ман дар кӯҷайи Айний. Сари роҳат. Ман қизи зиёд мегирам, бардоштанаши душвор, хоҳӣ, бубар. Лекин гуфта монам, ки дар тағаш ягон илтимос ё хушомад надошта бошад, зеро ман ин қизҳоро бад мебинам. Ва назди қасе баройи илтимос намеравам. Саломат бош!

— Қаромат қардед, – қаме дур рафтем аз қавон, гуфтам ба Лоиқ.

— Қимоб шудаам аз чунин марҳаматҳо. Як бор меоянд ва баъди чанд рӯз омада «Мана шинохтед? Ҳӯ омада будам. Себ оварда будам, анор оварда будам, дар фалон ошхона нишаста будем... Як илтимос: писар хонданӣ омаданӣ.» Маро медонед-ку: марҳамат биёяд, вале ман нестам... Қон ҳалос. Ва ҳазору як илтимос. Ин ҳалқи мо... тавба, тавба...

— Ако, хаста нашудед?

— Не. Аз роҳ не, гарчӣ вайрон аст. Аммо аз андешаи Лоик хаста шудам.

Дам ба дарун гирифтам, ки чун ман андеша мекунад: «чӣ шуда бо Лоик?» Вале посух нест ба чунин пурс, чунон ки дармон нест ба баъзе дардҳо.

— Ако, ҳама навиштаҳои Лоикро хондаед? – ҳаёли ӯро парешон ва хешро аз андешаҳои мағшуш ва ногуфтани раҳо кардани шуда мепурсам.

— Чопшудаашро. – кӯтоҳ посух медиҳад ако, то гусаста нагардад риштаи ҳаёлаш. Албатта касе ба сони бародар намедонад зиндагиномаи Лоикро ва намесӯзад ба ҳоли зори ӯ. (Худо накунад!) – Ако, дар Анзоб як инсони шариф умр ба сар мебурд: Хочӣ Муллорахими Аслиддин.

— Медонам, одами нонте, инсони ҳақиқӣ, бисёр касон ӯро мешиносанд...

— Чанд муддат пеш гузаштаанд.

— Худо мағфират кунад. Лекин ин бор даромада наметавонем...

— Хуб, ако. Перор пояшонро бурида буданд, ҳамроҳи Лоик даромада дер нишаста будем, шод гашта буданд. Воқеан каси нотақрор. Ҳар раҳгузари шиносу қадришинос бояд даромада дидори он касро дида як коса айрон хӯрда мерафт. Нотақрор, марди нотақрор. Мефаҳмам, ако.

— Шояд дар ин водӣ дигар чунин кас наояд. – ба сӯҳбат ҳамроҳ шуд Кароматуллоҳи Шукруллоҳ, ки аз маркази Фарғар ҳамроҳ гирифта будем. Марди фозил, олими адабиётшинос.

Ва «фотиҳа пир намешавад» гуфта аз назди хонаи он кас гузаштем ва ман то ҳол пай набурда будам, ки ин қадар басуръат мошин мерондаам ва пастиву баландиву обканду сангу шахчаро надида газро пахш мекардаам.

Риштаи сӯҳбат ба Кароматулло омад ва ӯ ҳикоятҳо кард аз ҳамроҳ қор қарданашон андар маҷаллаи «Садойи Шарқ» ва аз ёд мехонд ашъори Лоикро. Пасон Кароматулло аз шоириву покии ӯ суҳан гуфт ва дар радифи шеъри зиёд фармуд:

*«На ёри «Шаҳидон», на «Озодӣ»-ҳоҳ,
На бо ин қиноҳу на бо он қиноҳ,
Миёни ду дунё манам рӯсафед,
Миёни ду майдон манам рӯсиёҳ...»*

Писари Субҳон Тӯйгун моро шинохта андар бочгирон медорад ва аллақай роҳақиҳо хабари дар бемористон хобидани Лоикро ба ӯ

расондаанд, моро тасаллӣ медиҳад, ки иншооллоҳ сихат мешаванд. Ва моро дер нигоҳ надошта роҳи сафед мехоҳад...

Аммо ағбаро баромадан ба ҷонкаи баробар: мошинҳо дамгиру нафасгардон шуда, дар роҳҳо бозмондаанд ва яке ба ҷарӣ рафта, дигаре ҷарх қафида, саввумӣ об ҷӯшида, бинзонасос кор накарда... мусофиронро дилгир мекунад ин роҳ; мардуми ин водиро дар як кӯчайи бунбаст ҷо кардаанд. Устод Лоиқ шиква аз ин хусус доштанд ва дар ёди Самарқанду Бухоро бисёр «мегиристанд». Чун ин ағба ях бандад, Панҷакату Айниву Масҷоҳ миёни қалъаи сангийи аз рӯзи офариниш сохта мемонад ва аз шаш ҷиҳат роҳ баста мегардад ва ҳар рӯз хабари тоза меояд, ки тоҷикбачаҳои забонгумкардаи Самарқанд тоҷикони тоҷикистониро дошта, ба шиканча мекашанд, ҳама чизашонро мерабоянд, дар милисахона ҷо карда, азобашон медиҳанд, ҷарима меандозанд, то ҷое мерасад, ки то ҳаждах, бист сол гуноҳ медиҳанд. Сесол пеш онҳо ба Панҷакат омада чакида харидорӣ карда, бо фиреб ҷавононро то бочгирони сарҳад бурда, аз сарҳад гузаронида, дар хоки Ўзбекистон дошта, дастонашонро баста СҲБ-и Самарқанд бурда понздаҳ – ҳаждахсоли ҳукм кардаанд. Боз ривояте ҳаст, ки Ислон Каримов аз ин воқеаҳо хабар надорад; ҷунон кор мебаранд, ки президенти Ўзбекистон аз ин nobасомониҳо огоҳ нагардад... Аз ин рӯ нақби Анзобро мекананд ва Президенти Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмонов ҳама қувваро ба сохтану кушодани нақби Уштургардан равона кардааст.

— А, ако!

— Лаббай!

— Иншооллоҳ баъди чанд вақт аз ин роҳу аз ҷунин азоб раҳо меёбем.

— Ҳа, одами зинда мебинад.

Ҷунин посухи ноумедонаи ако ба ман нафорид ва хомӯш мондем. Дилшикаста менамуданд. Кароматулло хомӯшийи тӯлонийи моро дарёфта фармуд:

— Кори нақб басуръат аст. Дар се баст кор мекунад. Лекин об баромадааст, гаранг мекунад, мегӯянд.

— Ёдатон ҳаст, амак, порсол аз ҳамин ҷо гашта Панҷекат рафтем, – ба сӯҳбат ҳамроҳ шуд Ҷамшед. – Ба тӯйи хоҳарам Мумтоз рафта натавонистем.

— Ҳоло ин ўзбакҳо бисёр корҳо мекунад. «Мо як одам» гуфтанҳо ҷӣ шуду, – аз назари худашон муҳокима мекарданд ако. – дӯстийи Ҷомиву Навоий кучо монду ёру бародарийи тоҷику ўзбакро ҷӣ бало заду... Касро намегузоранд, ки ба хонаи худаш равад, мусофирро наемонанд, аз роҳи сохтани худаш гузарад. Метарсанд, ки тоҷик аз он роҳ тез-тез гузарад, Самарқанду Бухоро роҳи қашида мегирад. Барои ўзбакҳо ҳама корҳо, ки ҳукумати Шӯро карда буд, хато, аммо тақсимоти ҳудудийи ҷуғрофӣ дуруст.

— Вале тоҷикон роҳашонро меёбанд, аҳо. Касе, ки сангро сӯроҳ карда пеши роҳашро кушодааст, дер ё зуд ба шохроҳи олам хоҳад баромад. Аммо бахилро дар ду олам гӯр танг аст...

— Ҳамин хел-у, сарсониро намегӯед, ба тӯю азойи наздиктарин кас нарасиданро намегӯед... Ин хел мумкин нест. Дар ягон харитайи олам чунин нест, чунон ки дар сарҳади Тоҷикистону Ёзбекистон. Тоҷикон баройи ёзбекистониҳо аз аҷал ҳам батар метобанд. Лекин дунё ба як ранг намемонад. Мо таърих дорем ва медонем, ки чӣ бурду балоҳое ба сари халқи мо омад ва ҳоло ҳам аз бурду бало ҳолӣ нест. Вале коре, ки ёзбакҳо мекунанд, дар ягон «бочгирон» намегунҷад...

— Шоирон мегӯянд Афзалшо ҷаҳр меандозад, ки «Ҳам Самарканд, ҳам Бухоро, баҳудо шаҳри ман аст...»¹

— То замоне, ки «Калашников» дар Тоҷикистон ҳукмрон буд, ман ақидаамро ба касе гуфта наметавонистам. Ҳоло ҳам ҳама андешаамро гуфта наметавонам. Аммо ба нақби Анзоб як ақида дорам: агар ҳамин нақб канда ва роҳ сохта шавад, тоҷикон ақл дошта бошанд, бе ҳеҷ қарор ин роҳро «Нақби Раҳмонӣ» номанд. Шохқориҳойи бузург яке сулҳи тоҷикон, дигаре ҳамин роҳ. Гуфти шумо, аҳо, тоҷикон аз азоби гӯр халос мешаванд.

— Иншооллоҳ...

— Аҳо!

— Лаббай!

— Ҳамон рӯзе, ки моро дар рӯ ба рӯйи кони Чикрӯд парронданӣ шуданд, Лоик ҳаққи қалам гирифта буд ва як дарза пулро дар пешкиса андохта раҳораҳ тақсим мекард. Ба ҳамин ҷо расидем. Ҳамроҳи Ҳасанбой, хӯ ба он хоначаи сари ағбайи Анзоб даромаданд. Садтойӣ қарданд ва Лоик ба соҳиби он хонача пулро дода гуфт:

— Номат чӣ? Ҳа, Хуршед. Дар қабати ин сангҳо ин номро аз кучо ёфти? Хуб. Беҳтарин ном... Хуршед, ҷӯра, ма, ин пулро гиру то бозгашти мо як серка харида бонӣ бикун. Мо баргашта, дар ҳамин ҷо он серкайи берӯзӣ аз ҳама чиз маҳрумгаштайи ахтакардари мехӯрем ва... Рӯйи одамӣ сиёҳ... Намегузорад, ки ҳайвон кайфаша кунад... Ахтааш мекунад... Рӯйи одам сиёҳ... Рӯйи ин ҷонвари баҳили тангназари сиёҳдили кӯри муттаҳами ҳаромхӯри ҳайвонхӯри қотили одамкуши бузургтарин ҳайвон; ҳайвони боақл, интиқомҷӯ, қасдситон; баъзан нокас, баъзан қотил, наснос. Ёфтам: наснос²... сиёҳ. Аз ин зӯраш намешавад... рӯйи наснос сиёҳ!.. Хуршед! Гир пула! То мо омадан ҳамон серкайи гуфтагиамро тайёр бикун! Серкайи кашидагӣ...

---

1. Аз Достиев

2. Ҳайвонодам

— Серка, ки шуд, кашадагӣ мешад...
— Не! Серка ду хоя дорад, аммо ба буз фойида надорад. Аз ин рӯ мекашанд.
— Айби худи серка, Лоик. Гапро зиёд кардед, рафтем...
— Аз ҳамин чо-я. Аз ҳамин ҳавойи тоза-я? Ин ҳавойи Душанбе не, ҳавойи ағбайи Анзоб!
«Ушшоқи Душанбе»-ро бинвишта пушаймонам,
Дирӯз ватангаҳ буд, имрӯз бизангоҳ аст.»

Бо ҳамон суръате, ки фарозро баромадем, нишебро мефаромадем. Роҳзанҳо набуданд, ҳатто он милисаҳои бадтар аз роҳзан, ки болотар аз деҳаи Зиддӣ паҳлӯи вағони оҳанӣ манзил карда буданд ва аз ду тараф навбати тафтиш меоростанд. Замони бозаргонӣ; хоҳ-нохоҳ, баройи зудтар аз назди онҳо дафъ шудан пул медиҳанд. Соле қабл чунин шуда буд: аз Панҷакат меомадем. Мошини моро дар паси «Камаз» манъ карданд. Милиса ҳуқуқномаи ронандаро чапа дошта мехонд ва дӯғу даранг дошт, ки дар мошинат чӣ дорӣ? Ҳарчанд мегуфт, ки картошка дорам, милиса бовар накарда овоз баланд мекард. Бо мошинҳои пеш банд буданд, моро намекурсиданд. Нигоҳ доштем: ронандаи «Камаз» пул баровард. Милиса «кам» гуфта ноз кард. Ронанда боз пул баровард. Милиса сар чунбонда ноилоҷ гирифт. Ва рафта тори кати ҷӯбӣ ба пушт зад. Аракшор буд.

Милисайи дигар омад назди мо. Лоик дӯғ зад:

— Ин чӣ тартиб?

— Тафтиш.

— Баъд, тафтиш баройи пулгирист?

— Кӣ пул гирифт?

— Ана, он ки ба пушт задааст.

— Худаш медонад, ман пул намегирам.

— Нагири, чаро медорӣ? Ин қадар мусофиронро ба ташвиш меорӣ?

— Бра, ака!

— Ман баройи худам намеғӯям, ғами мардум ғами ман аст: «Шумо шикастабаҳоён, маро чӣ медонед?»

Чун мошини мо тоб хӯрда, аз паси мошинҳои зиёд пеш рафт, ман киссайи халтаи чормағзро гуфтам:

«Порсол, баъди ба Хучанд даромадани Махмуди Худойбердӣ, ман аз Панҷакат меомадам. Тафтиш аз Дашти Қозӣ сар шуд. Вале дар сероҳаи Хучанду Панҷакату Душанбейи ноҳияи Айни мошини маро дошта ба кофту қоб даромаданд. Тубрайи чормағз буд. Командир фармон дод, ки корсон биёранд. Корсон оварда пур аз чормағз карданд. Як сарбоз каллапӯшашро пур кард, дигараш ба киса андохт. Қисса кӯтоҳ, то сари ағба як дона чормағз намонд. Дар пости Майхӯра, хама чизро тақорӯ карданд, сарбозе пойи

кабкро дид. Кашола кард ва садоияш баромад: «Ах, командир чӣ хел кавка нағз мебинад...» Ва нағз дида, гирифт.

Чун ба он пост расидем, касе набуд. Вале соли наваду чаҳорум ёдам омад, ки чӣ хел картошкаро яқачин карда, ба халтаҳо андохта, то ба дилашон задан ба «казарма» кашонда буданд. Ин ҳам дарди ба хайр. Вале дар Майхӯра умри дубора ёфта будем:

Лоик акахонде дошт аз Ҳисор; Амирбек. Ӯ Мехринисоро дил баста, ба занӣ гирифта буд, ки шарикдарс ва хоҳархонди Лоик буд. Дуввуми майи соли 1972 мошини боркаш овард, ки ревоҷхӯрӣ меравем. Моро ба ин чо – ба Майхӯра овард. Онҳо ба дарайи Майхӯра болотар рафтанд. Ману Лоик пиёда шуда ба сояру баромадем. Хӯ мебинед, шахҳойи баланду чуққаро. Мо тори он кӯҳ рафтем. Дар дасти ман камони Амирбек оварда низ буд. Кабке хонд. Хеле дур буд. Яқбағалӣ ревоҷ чинда баргаштем. Аз обшустае мегузаштем. Пойи ман партофт. Камон аз дастам парид. Ревочҳо аз бағалам пош хӯрданд. Ва ман ҳарра шудам. Аз бутгае медоштам, канда мешуд; шахчаеро медоштам, мешикаст; сангеро чангол мезадам, баробарам мегелид. Ҳар чиро медоштам, ноҷо мешуд ва баробарам сӯйи чаҳаннам мерафт. Аз болотар садойи Лоик меомад: «Дооор!» Вале намешуд доштан. Агар дорам, дошт намедод. Гуё дар ду қанори ёнаи тези обшустайи сангчаояш мисли семент сахтшуда ҳама чиз сохта ва амонат буд ва ҳеҷ қадоме реша надошт. Мегелидам ва мерафтам сӯйи чаҳаннам: ҳам хӯрдам. Умед канда шуд. Ман Лоикро намедидам ва ӯ маро намедид. Вале ҳаёле садоияш меомад: «Дооор!» Ва ин замон шоҳи дарахти бодомчае пеши назарам омад, ки мисли асои дарозкардаи Хизр аз қабати шах руста, қониби чаҳаннам ёзида буд. Чӣ фикре ба сарам зад ва поям ба чизе дакка хӯрд ва чаҳидам. (Он солҳо варзиш мекардам ва хеле чолок будам.) Чаҳидам сӯйи шоҳи дарахт ва ба дастам омад. Ҳайбод мерафтам: пойҳоям кашол, дастам тори сарам ёзида ва алвонҷ меравам. Шоҳи бодомча меларзад. Ва аз дилам мегузарад, ки шох карда шавад, тамом. Садойи Лоик базӯр ба гӯш меояд: «Дооор!» ва ӯ намедонад, ки ман дар чӣ ҳолам. Шӯҳиям омад дар он ҳолат ва садо додам: «Адабиёт бе Сорбон монд!» Намедонам садоиямро шунид ё на, наменамад... Оҳиста ба чаҳаннам нигаристам ва зуд чашм пӯшидам: ба назарам дӯзахи ҳақиқӣ намуд. Ман дар ҳаво, дар замин, дар зиндагӣ, дар ин дунё муаллақ будам ва ба як торе кашол, ки касе натавонад он торро боло кашад. Лоик расида натавонад ба ман. Зеро ҷойи пой монда, паст омадан набувад. Ман бо Худо мондаам. Ӯ маро чунин медорад ва ба чашмам менамояд дӯзахро. Шаҳҳо дар зер мисли теғҳойи тез неш сӯйи боло доранд ва нигаронанд, ки қисми ман бархӯрад ва онҳо маро чун сихи қабоб сӯроҳ карда, сарбаландона дар оташи офтоб доранд. Оҳиста ба китфи рост нигаристам. Шоҳи бодомча мисли мори сияхпӯст аз дили шах буромада ва атрофаш

девори сангӣ, чойи поймонӣ нест. Оҳиста поямро ба танайи шах бурдам. Кофта-кофта бо нӯки пой ба чое андармон кардам ва дасти ростамро ба чое хастам, ки миёни сангҳо нармие дошт. Нӯки ангуштонро халондам он чо. Бимам аз он буд, ки ковок ва амонат набошанд он сангҳо. Илоҷе карда, вазн бар он ангуштони даруни хок андохта, чисмамро боло кашидам. Зӯр мезадам ва роҳ мечустам, ки ба ягон чиз вазни гарон наафтад: на ба шох, на ба санги зери пойи рост, на ба ангуштон, на ба хоки нарми ангушт гузошта. Маро нерӯе мебуд ва ёриё, ки озод бардорадам; ё фариштаву малойика лозим ё Хизри хучистапай. Ҳоло харос надорам ва ларзае дар вучудам нест...

Вале чун пойи чапро оҳиста-оҳиста боло оварда, бо эҳтиёт рӯйи шох сахлу андармон гузоштам ва тарси шикастанашро дар дил чо додам ва каме хешро боло кашида, рӯйи Лоикро дидам, ларза афтод дар пайкарам. Пойи амонат меларзид. Ва Лоик ба ман расида наметавонист ва ман ба ӯ. Ҳанӯз ҳам «дор!» мегуфт ва гӯйӣ дигар ҳарфро намедонист. Ва ман вазн бар ангуштон доштам ва дасти чап аз шох гирифта болотар бурдам, то чойи нармтаре пайдо карда ангуштон даруни хок фуру дидам. Ними ангуштонам рафт ва санге ба нохун расид. Даруни хок ангуштро ҳаёле чунбонда, ба таврам нохункан мекардам. Намешуд. Сахт буд.

Поям меларзид ва вучудамро фаро гирифт ин ларза. Арақ пахш кард ва пиндоштам, ки мадорам меравад ва дигар илоҷи кӯшиш кардан ва боло рафтан наметавонам.

— Дор!

Садо омад аз Лоик ва ин оҳанги аввала набуд, балки шевайи ёри ва мадад дошт. Оҳиста чашм боло кардам ва дидам, ки Лоик шолворашро кашида, сӯйи ман дароз мекунад, то дорам ва ӯ маро кашида барорад. Афсӯс, ки кӯтоҳ аст ва нарасад то дасти ман.

— Монед... Нашавад, ки ҳарду равем.

Лоик бо пошнаи пой заминро мекӯфт, то комае созад ва пой сахт гузорад, тира монда майл пеш орад, то ба ман расад.

— Каме дароз шав, мерасӣ.

Аммо дароз шудани ман имкон надошт. Ва акнун ангуштони дасти рост аз даруни хок боз гирифта болотар бурдам ва нӯки пойи чап ба беҳи шох оварда, маҳкамтар гузоштам. Танам гоҳ меларзиду гоҳ қарор мегирефт. Шӯҳиам омад:

— Қариб адабиёт бе Сорбон монда буд.

— Бароед, боз сорбондор мешавад адабиёт.

Ва расид шолвори дароз кардаи Лоик ба дастам. Метарсидам, ки поям партояд ё дастам қанда шавад, ўро низ мекашам ва меравем ҳарду. Саҳл доштам миёни ду ангушти дасти рост ва онро боз фуру додам ба «нармхоки» ин кӯҳи сахт, ки чойи дошта-ние надошт. Вучудам меларзид. Ва ҳоло фурсате расида буд, ки пойи чап аз тори шоҳи бодомчайи наҷотбахш бигирам ва ба чое

гузорам, ки маро аз вартаи ҳалокат барорад. Ба ҷуз Худованд касе маро наметавонист парӯ бол бахшад ва ман мургона: сабук ва ҷолок аз навда ба санг ҷаҳам, аз санг ба бутта ва рӯи замин пой гузорам.

Метарсидам аз зери пойи рост, ки партов набошад ва ковок. Ва боз ҳамон ангуштони фурурафтабахок, ки сурати мисмори ҷаҳоррешаро дошанд, муттакоӣ ман буданд; ҳама вазнро бар онҳо андохта, тани на чандон гарони ҳешро боло мекашидам. Ва ҳаёле ба ҷашмам меафтод, ки Лоик ба ҷойи ман пошнаи пояшро ба комайи сохтааш сахттар, маҳкамтар мегузорад ва тира мекунад, то пойи ман устувор ва барҷо бошад. Вале зонуяш меларзад. Сахт гузоштани пояш маро рӯҳу нерӯ бахшида буд, вале ларзайи зонуяш ба танам ларза овард. Акнун мадор лозим буд маро: дасте мебод, то дастамро гирад. Ва низ дасти Лоик намерасид бар дастам. Вале ӯ ҳам шуда аз нӯки шолвори кабудӣ пахтагин медошт, ки наҷотбахши ман бошад. Ман дар ҳамон ҳолат ҳам ғамхори Лоик будам, ки пояш наларзад, налағзад. Хондам ларзон:

*«Ғамхору ғамшарикон аз мӯйи сар зиёданд,
Аммо ба гоҳи сахтӣ ҳозир дасти Лоик».*

— Аввал буроед, аввал буроед...

Ва ман буромадам. Шукр Худоро! Вале ҳолиё нарасида ба Лоик; танҳо чун тифли навпо ҷорғов будам ва адири ноҳамворро сахт медоштам, ки замин аз зери дасту поям мегурехта бошад.

— Дор...

Ин садойи нарм буд, аммо ларзон. Нигаристам сӯйи Лоик: дасти росташ ёзида буд сӯям. Аз чунин аҳвол мани нав аз модар омада ва ҷорғов гашта, мисли тифли навпо ларзида-ларзида қоматамро дуто дошта, низ даст дароз кардам. Дастонамон гӯйӣ кафшер гаштанд ба ҳам. Умеди зиндагӣ пайдо шуд. Ва дар ҷашмони Лоик ашк ҳалқа зад, ки дар умрам надида будам. Ман напурсидам ва ӯ нагуфт, ки ин ашк чӣ ашке буд. Қоматам рост шуда буд. Аммо пойҳои сермӯйи Лоик дароз, пайпоқҳо бучулаки пойро пӯшида буд ва пошнаи кавшаш тақрибан ду ангушт фурурафта ба комайи сохтааш. Ӯ ҷунбидан намехоҳад. Ва дасти маро раҳо намекунад... Дарёфтам, ки замони ҳарра шудани ман Лоик дунбамол то ин ҷо омадааст бо ҳаяҷону изтироб ва ҳоло илочи ҷунбидану бозгаштро андеша мекунад. Илоче карда паҳлӯ гузаштам ва ҳанӯз дасти ӯро сар надода пой кӯфтам; зери поямро сахт кардам ва гуфтам:

— Поятонро паҳлӯйи пойи ман гузоред.

Ва хандид Лоик. Баъд гирист...

Шолвор сари китфи ҷап андохт. Даст аз дасти ман кашида, оташ гиронд гӯгирдро, сигарет афрӯхт ва дудашро сар дода ба

атроф, лаби бора, варта, чаҳаннам, новайи обшуставу тез, ба он сӯйи дара, роҳи рафтаи мошини Амирбек... чашм чаронд ва сар афшонд: «Пок... пок...» Ӯ дигар чизе нагуфт ва шарҳ ҳам наодод... Балки сигарет бар лаб андешаманд буд; якин дар борайи қисмат, тақдир ва байт, мисраъ, калима, ибораву ифода фикр мекард: «...Вагарна сад қадах н-афтода бишкаст.» Гарону сангин, вале шунаво ифода кард ӯ. Баъд ба ман рӯ овард: «А?... Ниғаҳдорандаат некӯ ниғаҳ дошт...»

— Оре, ман сари варта чун ашки сари миҷгон чунин андеша доштам.

Мурғак давида буд аз таъсири ҳикоятам андар пӯстам ва танам суст гашта арақ пахш кард. Ҷовидон аз чунин ҳолатам дар ташвиш афтода, латтаи тари мошиншӯйиро гирифта арақи пешонӣ ва гарданафро пок кард.

— Шумо дигар наmemуред. Худо, ки аз чунин вартаи марг ниғаҳ доштааст, умри дароз хоҳед дид.

— Рост, – тақвият дод сухани баччаро Қоришариф ва афзуд: – Сухани кӯдаки бегуноҳ ойинаи ҳақ.

— Дада, дада... амакам сиҳат шаванд, боз шоҳмот бозӣ мекунетон, то рӯз ҳамроҳатон мешинам...

— Иншооллоҳ...

— Чӣ хел амакам дасташона ба сарашон мемоланд, дада...

— Чӣ хел?

— Ҳар бори доноро рондан даст ба сар мебаранд ва мӯйи сар сила мекунанд. Ҳар бори бурдан ё бохтан як пиёла арақ мехӯранд.

— Шумо чӣ кор мекунед, дадаҷон?

— Ман завқ мебарам аз бозии шумо, механдам ва «Э-э-э» гуфта мемонам, ки гашти ман хостаро намебозетон.

Бале, мо то рӯз менишастем. Шоҳмот бозӣ мекардем. Ба навбат якдигарро мебурдем ва гоҳо ягон хол каму зиёд мешудем. Лоиқ ҳар гоҳ гӯшайи чашм мекард ба шиша, ки боз чӣ қадар мондааст. Ва даст ба сар бурда сила мекард ва чашмон хуморӣ дошта дар ҳолати мастӣ ҳам гашту сипоҳрониро, филбанду руҳгардон, аспмот ва фарзинкуширо хуб ба чо меовард:

— Бо мо шоирон шӯҳӣ накунед. Устод Турсунзода қаҳрамони шоҳмоти чаҳонӣ Микойил Талро мот кардагӣ.

— Вале шумо наметавонед қаҳрамони шоҳмоти хонагиро мот кунед.

— Наметавонам? Чӣ хел наметавонам? Ҷовидон, аҳволи дадатро бин. Мот!

— Не, амакҷон! Шумо фарзина дар чашми фил партофтед.

— Ту гуфти, Ҷовидон. Ҳисоб не, аз дигар. – фарзинро ба ҷойи аввалааш бозмонда гуфт Лоиқ ва бо асп пеши роҳи филро гирифт.

Ман аспро назада, рухро аз канори шоҳ дур кардам, то атрофи шоҳ кушода шавад. Лоиқ фарзинро пушти аспаш монд, то аспро бардошта душах гӯяд, ки дар гашти оянда моти мот мешуд ё фарзини ман мерафт. Ва ман аспро кӯфтам. Лоиқ «Фаҳмидед-а?» гуфта фили маро зада шах эълон кард ва ман шоҳро гурезонидам. – Ту чим шин, Ҷовидон! Як гашт гӯйӣ, дадет – мағлуб.

Чунин бозихо ё дар хонайи мо ё дар хонайи Лоиқ ё дар хонайи Шарифбек, ё дар хонайи Фарҳод сурат мегирифт. Ин кор дар ҳолатҳое рух меод, ки мо ду ва ё се тан бошем. Дар ҳолатҳое ки зиёдем ва дар зодрӯзи ҳамдигар мешинем ва ёру чӯраҳо гаштак дорем, шеъргӯйӣ, сурӯдхонӣ ва ё суханварӣ мешуд. Лоиқ шеър мехонд, Афзалшо месурӯд, мо гӯш мекардем. Афзалшо аз Ҳофизу Лоиқ месурӯд ва ҳар шеъри тозайи Лоикро сабт карда ва ё навишта мегирифт ва дар нишастии навбатӣ оҳанг ба он шеър баста, месурӯд. Ва Лоиқ сархуш остин то бозу бар зада, пайпоқ аз пой андохта дастафшонӣ мекард ва ё бархеста покӯбон гирди дастархон ва ё дар гӯшае качақ-качақ зону қат карда аргушт мерафт. Шодмонӣ мекард ва аз ҳад, ки зиёд қадри хешро дарк мекард, гоҳи рези тори Афзалшо кихоро дар назар дошта мегуфт: «Шумо шикастабаҳоён, маро чӣ медонед!?» Ва илова мекард:

— Баъд мефаҳманд маро, баъд. Баъд аз ҳазор сол, гоҳе ки ман боз меоям.

Ва холо мо бар кати саҳни ҳавлиии Афзалшо нишастаем, Олим Искандарӣ мехонад:

*«Даруни синайи сардам дили садпора мегиряд,
Миёни хонайи бекӯдакам гаҳвора мегиряд.
Зи базми гарми шоҳон хандайи мастона меояд,
Ба чашими ман вале ҳар хишти бурҷу бора мегиряд.
Замин – бечора, медонам, фалак – бечоратар аз ман,
Ду бечора ба аҳволи мани бечора мегиряд.
Замину осмон танҳо, ба гардун ахтарон танҳо,
Ҳаёлам, бо мани танҳо ҳама сайёра мегиряд.»*

Кова мегиряд бар марги маҷбурийи ҳабдаҳ писар. Ва Олим Искандарӣ чунон менолад, ки тамоми Душанбеи кулфатзада менолида бошад; садойи фалакгири ӯ ба пардаи минӯйи осмон дакка хӯрда сабт бар навори гунбади сабз мегардад баройи фардодӣ. Вале холо кам касоне ҳастанд, ки ин шеърхоро хонанд ва дарку фаҳм кунанд. Олим менолад ва онҳое ки дар ҷанги охири фарзанд гум кардаанд, гиря мекунанд баробари шоиру овозхон. Ҳамроҳи Кова, ҳамроҳи Лоиқ, ҳамроҳи Олим ҳама сайёра мегиряд; осмони ғамбор, замини ғамбардор, мардуми ночор мегиряд баробар, ки дар Он замон ҳам нобаробариҳо буд чунон ки дар Ин замон. Ва Лоиқ ангушт сӯйи осмон тир карда ва чашм аз зо-

нуйи чоркаташ наканда такрор мекунад: «Баъд мефаҳманд, баъд, баъди ҳазор сол, гоҳе ки ман бозмеоям.» Ва мо ҳамнишинони ӯ низ намефаҳмем сурӯдаҳои ӯро. Пиндорем, Лоик ҳамлуқмаи мост; хуб мебинемаш, хуб медонемаш, хуб мешиносемаш ва гӯё шеърҳои ӯро аз бар кардаем, гоҳе аз забони сарояндагон шунидаем ва қаноат бар он дорем; гӯё беҳтар аз мо Лоикдоне нест. Ҳайҳот, чизе намедонем, чизе аз бар накардаем, сурӯдаҳои ҳофиз аз як гӯшамон даромада, аз гӯши дигарамон баромада, сарамон чун бонқҳои бепул холист. Кароматуллои Ятим ба нишастагон менигарад як-як, сар меафсонад ва «Ҳардушон зӯранд» мегӯяд, Лоиқу Олиро дар назар дошта ва меафзояд: «Устод, мо дар асри шумо зиндагӣ мекунем ва шояд ба туфайли шумо номи мо ҳам дар ягон гӯшайи навиштаҷот дарҷ гардад. Зинда бошед Устод! Баройи шумо!»

Лоик гардан тоб дода менигарад ба ӯ ва мегӯяд:

— Ҳамон вақт ҳам нотарс будӣ... Вақти ҳамроҳи Мақсудҷон қор қарданат.

— Нотарс будем, ки дастамон шикаст. — ишора ба дасти бар гардан ҳамойилаш қард Кароматулло.

— Натарс! «Дастам шиканад, ба гарданам овозам.»

Лоик аз шеъри таърихийи хеш мисрае овард ва аз ҳозирчавобии ӯ хама баробар завқ қардем.

Ва он рӯз Лоик қониби модар оғӯш кушода омад. Сархуш буд. Вале модар сар тофт. Рӯякӣ сар тофта, қониби ӯ нарафт; чун одат баччаашро қанор гирифта набӯсид; гӯё қаҳр дошт. Дар асл ноз буд. Дар тағи дил шодмонӣ мекард, ки писари азизаш омадааст. Писари овозадори пуққадраш омадааст, ки назди модари мард-мизоҷ ҳамчунон тифл метобад.

— Дар олам як ту одам, як ту ғазалнавис, дигар қас нист. — ҳамчунон сар яқрӯ дошта, садо баровард модар.

— Якто, оча, якто. Агар дуто мешуд, олам хароб мегашт.

— Ба ибаш будагист-дия. Як бор назди ман ҳушёр биё. Одамон дидорбинӣ омада, гӯянд, ки Бибизахро писар дорад. Аз раҳи дур омадааст. Сӯҳбат куним.

— Монед, оча ҳамун одамонатона. Ман бо онҳо чӣ сӯҳбат мекунам?

— Чӣ сӯҳбат микунӣ? Аз оламу одам сӯҳбат микунӣ; ягон чизи хуб мигӯйӣ; онҳо аз ту ибрат мигиранд.

— Не, оча... Ҳазор сол боз мегӯянду менависанд, ибрат на-мешаваду як бор гуфтани ман ибрат мешавад? Не, оча... Беҳуда писаратонро наҳ назанед ва баройи дигарон ва гапи душманон

тифлатонро сарзаниш накунед... Ғазаб ҳам накунед, ба шумо на-
мезебад.

— Ба ман чӣ зибида буд, ки ғазаб зибад?.. Баҳор қатори тур-
наҳо як бор миойӣ, як дам хона мишинӣ ё нӣ, намидонӣ, ки оча
чӣ ҳол дорад... Гапат аз ҳар чиз зиёд...

— Оча, ман хафа...

— А, чӣ хафа мишӣ-э? Оча ба ту сарборӣ набошад, ки хафа
шавӣ...

— Баройи ҳамин ман хафа, ки ба хизмати шумо намерасам.

— Ӯ-ҳааа, боз ин хилин гапҳо ҳаст гӯ...

— Шуморо ёд кардам.

— Ёд микунӣ, ки партофта мирӣ...

— Охир чӣ қор кунам, оча? Душанбе назди набераҳоятон бур-
дам, истода натавонистед. Хонаҳои моро «турма» гуфтед. Даруни
об аху туф мекунед, гуфтед. Дилам гирифт, гуфтед... Ду по ба як
кавш андохтед, ки маро зудтар ба Мазор бар.

— Барака ёв, ки овардӣ. Намиовардӣ, гулдастайи Гулрухсор
оварда барин пеши ойинаи хонаат пачмурда мишудам.

— Мурам ба ҳамин очачонам! Ба ҳамин очачони сухандонам!
— боз оғӯш кушода, аз дарвоза даромад ва модар боз пас-пас рафт.
— Аз ман ҳазар мекунед, оча?

— Охир як бор хаёл микунӣ, ки очам чӣ ҳол дорад? – такрор
кард модар.

— Э очачон-э! Шумо чӣ донед, ки аз дили ман чӣ хунҳо ме-
гузарад?

— Мидонам. Бигарзи дар кунчи сандалӣ шишта чок дӯхтани
мана дар газета задан дигар хаёл надорӣ.

Лоиқ баланд хандид. Каф ба каф зад. Пойи росташ худ аз худ
бардошта шуд ва зонуяш қат гашта, майли танаш пушт рафт.

— Боз ба ҳамон лаф-лафи кампирҳо бовар кардед. Ҳафту ҳа-
шти онҳоро аз суханони ман боло гузоштед. Гуфтам бо онҳо зиёд
нашинед. Онҳо дигар қору бор надоранд. Фақат ғайбат.

— Ғайбат нӣ. Ту нагуйӣ, онҳо аз кучо мидонанд?

— Охир...

— Мигуйӣ, ки бо онҳо нашинам. Бо кӣ шинам? Ҳамунҳо ба
мурдаи ман мигирианд... То ту миёӣ, ки онҳо мана гӯру чӯб
микунанд.

— Оббо-еее... Ба шумо сухан ёфта намешавад...

— Ба ту мишавад? Мигӯянд, ки дар Тоҷикистон касӣ дар гап
ба Лоиқ баробар шуда намитонад.

Лоиқ боз хандид. Боз каф кӯфт. Боз пояш то зону бардошта
шуд. Танаш каме ба пушт майл кард.

— Писари шумо-дия, набояд касе баробар шавад...

— Баъд, чӣ ба ман михандӣ?

— Нахандидаам, оча, завқ кардам.. Ифтихор кардам, ки чунин модари гапдон дорам.

— Масхара бикун, масхара бикун!

— Оча! Ягон фарзанд модарро масхара кардааст, ки...

— Хо, баррачон. Баччаҳои инзамона хамин хил...

— Ман баччаҳои инзамона не, оча. Ман ҳамзамони Рӯдакӣ.

— Хааа. Гуфтанд... Оварданд, ки писарат назарбаланд. Бо кушбеги шуъла намихурад, ки дастам мисӯзад...

— Хайр бас, оча. Ошгӣ.

— Нӣ, то қасам хӯрда, аз баҳри арақ набаройӣ, ошгӣ намишавам...

— Хуб, оча, гуфтаи шумо шавад.

Ва ӯ якравийи кавитар аз якравийи хешро дарёфта, хомӯш монд ва ба болохонаи Қоришариф бо дастони хеш қабзафурӯмон сохта баромад ва то пайдо шудани бародар қачпахлӯ ба болин зада нишастани шуд. Чун бародарро ба деҳае аз дехот шикастабандӣ бурдаанд, зуд наёмад. Лоикро хоб бурд. Ва он гоҳ Қоришариф омад, аммо дилаш нашуд, ки ӯро бедор кунад. Валек нимашабон нағмаҳои Лоик рӯ зад: якбора дод мезад баланд; садо мекард; пахлӯ мегашт. Чунин ҳол безобита гардонд модарро. Дами дар омад ӯ ва нигаристу гӯш дод ба рафтору фарёди писар. Дилаш реш гашт, ки тарсида писар ва ё парешон аст аз чизе. Чунон фарёд мезанад, ки сараш нимбур карда бошанд: «Ваааъ!» Пахлӯ мегардад. Даст якбора пушт мепартояд ва месӯзад, ки «Об!» мегӯяд.

Бибизахро тохта ба айвон меравад ва ба коса об меорад.

— Ма об, Лоикҷон, ма об!

— А?

— Об!

— Кӣ?

— Ман! Об хӯр!

— Хааа... Очаҷони ман! Наход шумо об биёред!

— Ҳеч гап не, оба хӯр!

Лоик кафтаркаш мехӯрад обро ва сар бардошта комат дуто нигарони коса истодани модарро дида, сар ба пойи ӯ мезанад.

— Накун ин корро!

— Ман медонам чӣ кор карданамро, оча. «Чаннат кафи пойи модарон аст», оча!

Боз пешонаи ӯ ба мафраш мехӯрад, ки саҳт ранчидааст модар.

Ва дили модар баробари сари ӯ гӯё ба тахта мезанад. Мегиряд дилаш хомӯш ва номаълум чунон ки Лоик. Ҳар ду гиря ҳам рӯшод нестанд.

— Пеши потон мурам, оча!

— Нагӯ, намизибад!

— Барои шумо мезебад, оча. Охир шумо модари оддӣ не...
Бибизахро! Модари Лоиқ!

Ҳар ду хомӯш монданд. Тахмин, таҳлил мекарданд ин ҳарфро: модар андеша дошт, ки чаро писар чунин гуфт. Лоиқ нигарон буд, ки ӯ чӣ фаҳмиду чӣ мегӯяд.

Ва хоб бурд Лоикро. Модар сари болини ӯ нишаст, ки айёми тифлиаш чунин шабзиндадор буд. Ва он замон кӯдакаш оромтар буд, осудатар буд ва бепарво мехуфт. Агар гирияд, гирияш аз гурӯснагӣ буд... Аммо ҳолиё фарёд мезанад хоболуд; гел мегардад нимхобу нимбедор ё беёд, ки модар намефаҳмад доду фарёдаш аз чист: «Аааа!!!» Хонаро меларзонад фарёдаш ва модарро парешон мегардонад: «Наход ин тифлаки маро тарсонда бошанд; зада, ё таҳдиду таъкид карда, тарсу гардонидида бошанд?»

— Лоиқ! Лоикҷон!

— Ҳммм...

— Чаро дод мизанӣ? Кӣ тарсонд туро? – қасдан бедор мекунад модар, то андар хоб мубтало нагардад ба балое.

— Ҳммм...

— Мигум, кӣ тарсонда баччаҷонро?

— Ҳммм...

— Аз ин рӯ зиёд арақ михурӣ, баччаҷон...

— Ҳммм...

— ... ки ҳамаро фаромуш кунӣ, дарду аламати камтар шавад?

— Ҳммм...

— ... набинӣ он сияхкоруни сияхдилонро?

— Ҳммм...

— Хушёр бишав, Лоикҷон...

— Аааа!!!

— Чӣ шуда бо ту? Ин хел набудӣ-ку? Ором михобидӣ, чурғот барин. Ба задану гуфтани кӯфтан бедор намешудӣ. Ҳоло доду фарёди хоболудат хонаро метарконад. Ҳамсояхоро меҳаросонад... Охир, миоранд, ки Лоиқ дастнорас, қасе аз бинӣ боло ба ӯ гап зада намитавонад. Обрӯву эҳтирому эътибори зиёд дорад. Ҳамнишину ҳампойи Расулу Набӣ, Гапаш – гап. Вале боз кӣ ҳаст дар ин дунё, ки туро битарсонад? Озор диҳад? Ба чунин дард гирифтадор кунад?

— Аааа!!!

— Лоикҷон! Кӣ озорат мидиҳад? Аз чӣ миҳаросӣ? Чӣ дард дорӣ?

— Об!

— Чигарсузат кардаанд, писарам... Арақ дода-арақ дода, дилу чигаратро михуллонанд, худат намифаҳмӣ. Ёру чураҳот қасдан микунанд ин корро, аммо ту пайҳас намиравӣ. Онҳо дуст нистанд! Зиро ту масту хушор, хушору маст саҳт мигуӣ, саҳт мирасӣ... Мидонам, мишунавам ҳамашро... Ту кай аз феъли баччагиат

мигардӣ? То кай мазоригарӣ микунӣ? Якрав, гарданшах, шахза-
бон, ҳаққӯ ва додхоҳ...

— Ҳммм...

— Намишад, баччем, намишад. Душманро ба шакар микушанд,
на ба табар... Додот барин, акот барин... Гили ҳаматона аз як
хоктуда бардоштаанд...

— Гили шумо ҳам аз ҳамон хоктӯдаи баланд, оча! – тоқат
накарда гуфт Лоиқ ва фош шуд, ки барои шунидани суханҳои
модар худро ба хоб задааст ва ба сиёҳмастӣ.

— Бидорӣ?

— Ҳм...

— Хум-хум нақун! Ту хоб, гуфта пургуйӣ кардам...

— Хуб кардед, оча. Дарс...

— Ниинӣ, дарс намишад ба ту. Туя чӣ мондас, ки бо Партия
сар ба сар шавӣ. Ҳамун Ҷаббору Расул одами хуб будаст, ки...

— Ҳа, оча, хуб ҳамашон хуб. Як ман бад.

— Нӣ, ту бад нӣ. Баъзӣ одатҳот бад... Э ту чиба дар хобат
дод мизанӣ?

— Намедонам...

— Тарсидаӣ? Мулло биёрам?

— Гум кунед...

— Ин хил нагу. Мулло Абдукарим ҳоло ҳам пуштака ба пус-
так ҷанг миандозад. Аз ҳамин ҷо истода хонд, зани майкадагӣ
Душанбия партофта омад.

— Кадом Майкада?

— Майкадаи паҳлуӣ Амондара ҳаст-ку!

— Ҳа-а-а...

— Мигум, туя тарсондаанд. Кӣ? Кӣ туро тарсонд?

— Маро метарсондагӣ ҳоло зода нашудааст, оча.

— Нона калон газ, валӣ даҳанкалонӣ нақун.

— Даҳанкалонӣ не, оча, рост. Ман ҳеҷ гоҳ дурӯғ намегӯям.
Бар зарари ҳалқ сухан намекунам.

— Халқ... – ба оҳанги маҳсус ифода кард модар ва писар пин-
дошт, ки ҳолиё ӯ чизе мегӯяд: – Халқ... Туя халқ зойидагӣ... Аз
дуру наздик миоранд: гапбофҳо зиёд. Ту дар он ҷо мибофӣ, инҳо
дар ин ҷо мибофанд. Баъд бири ман тору пуд мишавад. Як қолиӣ
хушрӯ ва ман дар болоӣ он гил мигардам аз хурсандӣ. Хурсанд
мишам, ки писарам халқ мигуд, миллат мигуд, оча мигуд...дигар
гап надорад. Онҳо кистанд – э? Чиба ғами туя намихӯранд? Хиёл
ҳам надоранд, ки дарди сарата кам кунанд. Фақат ту бояд ғами
халқу ғами миллата хурӣ. Як бор онҳо ҳам ғами туя хӯранд-дия.
Қарсақ аз ту тараф, баччим! Ту гуфтан гириву онҳо ҳап истанд,
оқибат чӣ мишад?

— Оқибаташ нек мешавад, оча. Шумо, ки ҳамин қадар фаҳ-
мидаед, дигарон ҳам мефаҳманд.

— Дигар миллат нагӯ. Чизи, ки нист, номаша нагир.

Лоиқ парида хест. Очаро оғӯш гирифт. Сар бар китфаш гузошт. Беҳи гӯши модар оҳиста садо баровард:

— Шумо ҳамин чизхоро фарқ карда метавонед, оча?

— Ман фарқ карда наметавонистам, ту Лоиқ мишудӣ?

— Баъд чаро пеши пойи шумо намурам? Ман медонам, оча: бисёр суханонам бефойида. Ба гӯши хар азон гуфтагӣ барин... Лекин гуфтан даркор. Қатра чакидан гирад, сангро шикоф мекунад.

— Нагу! – амр шуд.

— Хуб, оча... Лекин...

— Лекин... ту бояд гуй!

— Нагӯям, ман Лоиқ не-дия!

— Мон, дигарон гуянд!

— Дигарон... дигарон гуфта наметавонанд, оча. Чунин куръа ба номи мани Шумо афтадааст.

— Як ту дар Олам! Дигарон кару кур.

— Не, очачон, дигарон ҳам гӯш доранд, мешунаванд, чашм доранд, мебинанд... Вале беҳтар аз ҳама даҳону меъдаашон кор мекунад. Ҳамаро қурбони даҳону шикам мекунанд. Ман ягон бор ғами шикам нагуфтам. Вагарна ман ҳам қатори онҳо шикам бузург мекардам. Писари шумо пӯсту устухон. Ба ҷойи ҳамайи ҳамин ғаму андешаву фирок кам-кам шароб мехурад...

— Ха, хиз... Рӯз ҳам шуд.

— Не, оча. Ман акнун хоб мекунам.

— Ха, бихоб, баччим, лекин доду фарёд нақун!

— Хуб, оча...

Ва ӯ гоҳе аз хоб хест, ки офтоб киём карда буд.

Низомиддин саҳар боз беруни дар нигарон, ки устод мехезанд ва ҳамроҳ хуморшиканӣ мекунанд. Аз зери болопӯши ӯ чизе дамида ва он чизу омадани Низомиддин ба Бибизахро намефорад. Ӯ бад-бад менигарад сӯйи ҷавон, вале чизе гуфта наметавонад, ки Лоиқ хафа нашавад.

— Хабаргирӣ омадам, оча! – аз нигоҳи ғазаббори модар рамуз гирифта гуфт Низомиддин.

— Ҳа, ту хабаргирӣ миёӣ. Бихуда намиёӣ.

Низомиддин донист, ки ду-се даҳан гӯяд, модар дар гирифта ба ӯ суханони саҳт мезанад, дуртар рафт.

Циготи Лоиқ бардамида буд. Муштмол берун омад аз болохона ва чашмаш ба Низомиддин афтод, ки зери дарахти себ меистод. Баробари Лоиқро дидан Низомиддин ду курсӣ оварда дар сояӣ дарахт ниҳод ва шишаро аз чайб бурун оварда беҳи дарахт ниҳод.

— Ман ба модарам қавл додам, Низомиддин, пинҳон бикун, ки набинанд.

— Модар хабар намеёбанд, устод.

— Не. Худат нӯшӣ, нӯш, ман наменӯшам.

Низомиддин табассум кард. Лоиқ ин чавонро дӯст медошт. Зеро ягона касе буд, ки Лоиқ Ғӯсар ояд, хабар мегирифт; шунавад, ки Лоиқ дар хонаӣ падарарӯсаш омада, дидорбинӣ мерафт; ба Душанбе корафтода шавад ҳам Лоикро хабар мегирифт. Агар Лоиқ бафурсат омада бошад, ба Шар-шар мехонд, то як дам ҳамроҳи Абдувадуи олимрайис канори нахр фароғат кунанд ва ба баҳонаӣ Лоиқ идоранишинони совхоз дам гиранд, аз сӯҳбату шеърхониҳо лаззат баранд. Аз ин рӯ Лоиқ Низомиддини хабаргиронро эҳтиром дошт.

— Як пиёла об биёр, – фармуд Лоиқ.

Низомиддини лоғарандоми тоқипӯш, сармуҳосиби дастгоҳи шаробкашӣ аз сатили зери айвони барқад ба дасткосае об овард. Лоиқ аз дасткоса ба пиёла об гардонд ва гуфт:

— Бароӣ чавонмардиҳои ту, Низомиддин.

— Ба чавонмардийи ман об минӯшид, устод? – тез-тез суҳан кард ӯ.

— Алхол, Низомиддин... Дигар илоҷ нест. Модар хафа нашаванд. – Фармуд Лоиқ ва рӯ ба модар овард: – Оча! Нигоҳ кунед! Ана ин пиёла! – пиёларо рост ба танайи дарахти себ баробар дошт, чунон ки дар давраҳо ба маънийи «кофист» одат шуда буд, аз даст раҳо кард ва пиёла ба хоки нарми беҳи дарахт бархӯрд: – Оча! Ман ин пиёларо беҳи дарахт гӯр мекунам, дигар то ин пиёла аз хок рӯйдан нӯшам, фарзанди шумо набошам.

— Иии чим! Ман туя намидонаму? Ту Лоиқ-дия! То гулут хорида...

— Не, оча!

— Хайр... мибиним!

— Такрор мекунам, оча: то ҳамин пиёла аз хок рӯйдана, нӯшам, фарзанди шумо набошам...

Ва моҳҳо мегузаштанд. Дар давраву ҳамойишҳову маъракаву сӯҳбату майхориҳо Лоиқ набуд чун Лоиқ ё он Лоиқ: хомӯш, безавқ, ором, бепарвову бефарқ ва хавоӣ ҳавасе надошт; гирифта, сахт гирифта; ба чизе аҳамият намедихад, ҳатто ба хӯрдан ҳам. Шикастанафс, ғамзада ва рӯҳафтода метобад. Лоики давраоро, хушсӯҳбат, базлагӯ, ҳозирчавоб, шеърдону шеърхон, сокиву косагул на, як каси муқаррарийи хокӣ метофт ва норозӣ аз муҳиту ҳамагону ҳама чиз, ки хидматҳояш беподош монда бошад. Базмҳо барояш набуд. Менишасту мехесту мерафт. Ба суҳан гуфтан

хуш надошт; агар гӯяд сухан сухани ӯ набуд; садо низ ба гӯшҳо бегона мерасид. Гоҳи сухан гуфтан дастонаш бозӣ намекард, аз гуфтаҳои ҳаловат намебурд. Ва агар сухани мувофиқ ӯ байти хуб ӯ шеърӣ дилхоҳ гуфтан мехост, ба зудӣ сари забон намеомад. Ба назар теги тезу гузаро кунд гашта буд. Намефорид. Чунинаш намефорид ба табъи ӯ.

Ва дер напойид чунин хол. Ҳар лаҳза модарро ёд мекард. Ба Душанбе меорам, гуфта Панҷакат рафт. Модар дами дар пешвоз гирифт ва бӯсаборон кард. Ба лаҳҷаву шеваи мазорӣ мураму зиям гуфт. Ӯ нафас рост накарда, Низомиддин бӯй бурда, омад ва ӯро ҳамроҳ бурданӣ шуд. «Сабр бикун, аком биёнд» гуфт Лоиқ ва ба бахонайи «дуд» бурун рафт. Зери дарахти себ. Бо пошнайи кавш хоки нарми беҳи дарахтро тит кард. По зад – по заду пошнайи пиёлаи пасрӯ гӯр кардари намоӣид.

— Э ҳан-э?! Қавли гуркарда миковӣ? – садои модар омад аз айвони болохона.

— Оча-оча! Пиёла рӯйидааст аз зери хок!

— Ҳан... Бири ту устухон ҳам аз хок мируяд. Ту Исонафас-дия! Кадом чиниворӣ сабзидааст, ки пиёлаи ту аз хок рӯяд?

— Як бор рӯйидааст-дия, оча! Худованд ин чизро ба ҳар кас насиб намегардонад.

— Худои Худованд ҳам медонад ба кӣ насиб гардониданашро.

— Очаҷон! Пиёла рӯйид аз хок! Ба чуз одамӣ хама чиз аз хок мерӯйидааст.

— Ту бо ҳамон донойит мана фиреб карда намитонӣ. Одаму пиёла аз хок аст ва як бор меруяд...

— Ҳоҳ очааа, дар он калла чонам! – садо дардод Лоиқ ва пиёла аз дасташ афтада ба сангпорайи беҳи дарахт бархӯрда шикаст.

— Пиёла шикаст, қасами ту ҳам шикаст. Ту бири ҳамин омадӣ, бири мана Душанбӣ бурдан наомадӣ.

— Баройи шумо омадам, оча! Ёд кардам, хоб дидам, омадам. Акнун мебарам пеши набераҳоятон.

— Ҳамин қадар мигуӣй, худохайрӣ диҳад. Сарам ба осмон расид. Хилӣ тоқат кардӣ, ман розӣ. Сарат аз санг. Худо бахту иқбол диҳад! Ба касӣ муҳтоҷ накунад. Ба дуст зор, ба душман хор нагардонад...

— Ако!

— Лаббай!

— Қиссайи осиебравӣ чӣ гуна буд?

— Қадамаш? Мо осиеб бисёр рафтаем.

— Қиссайи хару чувол.

— Ин яке аз қиссаҳо. Мо муштак мебурдем: ним ҳалта, чоряк ҳалта, баъзан як ҳалта – гандум, чав, чуворӣ, арзан. Боре як чувол гандум бурдем. Ману Лоиқ аз дунболи хар мерафтем; ба назара-

мон чувол гаронтар ва бузургтар менамуд аз хар. Ва бори вазнин пахш мекард харро. Пойхойи ҷонвар кашол-кашол мерафт ва гоҳо по ба по мезад. Лоик ба ман менигарист ва ман ба ӯ; мегуфтем: «Худо, ки то манзил расад.»

Хар рафт- рафту ба санге пешпо хӯрд ва чувол ба замин зад. Гӯё ба рағми шиддат кардану халачӯб заданҳоямон чунин рафтор кард хар. Ва мушкилоте ба сарамон омад, ки наомада буд. Ду кӯдак бардошта наметавонистем чуволро, то боз бор кунем ба пушти ҷонвар. Хуб зӯр задем, хеле кашу пархаш кардем, нашуд. Ба атроф, ба дуру наздик менигаристем, ки рохгузаре, чӯпоне, подабоне пайдо бошад, ёрӣ диҳад, касе наменамуд... Ман гирифт- тор будам, Лоик бепарво ва завқ мекард, ки тамоше шуд ва касе нест, ки тамошойи бепулро бинад. Ба ман намефорид рафтори ӯ, ҳарчанд медонистам, ки феълу атвораш чунин аст. «Ба теппа баромада нигоҳ бикун, касе метобад!» дӯғ задам ба ӯ алам аз чиву аз кӣ гирифтанамро надониста. Лоик мерафт сӯйи баландӣ, гашта- гашта менигарист ба ман ва механдид.

— Худочӯе нест, ако! – аз тори теппа хабар дод ва ман нашу- нида гирифтам. Ӯ баландтар дод зад: – Касе наметобад!

Умед танҳо ба худамон буд. Ҷуволӣ гандумро рост кардем. Харро пеши бор овардем. Чун зӯрамон ба бардоштан намерасид, чувол ба шиками хар така гузошта, тела дода, лағжонда пушти хар оварданӣ шудем, барор нагирифт: хар аз вазни ҷуволу тираву телайи мо пас рафт. Акнун сабаби аламбарорӣ пайдо шуд: харро халачӯбкорӣ мекардам, ки ҳама бало аз он ҷонвар аст. Ба сараш мезадам чун ҳама харкорони кӯхистонӣ, ки бойиси азобу машаққат- ташон хар бошад. Ба сараш мезадам, ки наистод, то борро ба пу- таш гардонем. Ҷонвари обсар баробари халачӯбро боло бардоштан сар ҳам мекард ва чувозак мегашт. Зиёдтар аламангез буд.

Аз ду гӯши хар дошта бор бар сараш шудам ва вазн меандох- там, ки хоб равад. Ғалтондем ва чувол ба пушташ гардондем, то бардошта хезад чуволро. Намехест ё наметавонист хестан. Зӯри хестан кунад ҳам, бори гаронро бардошта хеста наметавонист. Ба гардану саграву думгозааш мезадем, намехест, ки намехест. Аз думаш дошта мебардоштам ва Лоикро мефармудам, ки аз гӯшаш бардорад. Боз намешуд.

«Додом мегуфт-а, агар осие рафтани шавӣ, ду чувол бигир!» – фармуд Лоик, вале шарҳ надод, ки ман низ медонам ин ҳарфро. Агар як ҷуволӣ дигар мебуд, ду тақсим мекардем гандумро ва сабук-сабук бор мекардем бар маркаб. Вале ҳоло ман аз думи хар мебардорам ва Лоик аз гӯшхойи улов ва ҷонвар ҳаракати хестан мекунаду мадор надорад. Боз мелағзад чувол аз пушти он.

Ба гирия даромадем ҳар ду чу тифлони бепаноҳ. Хориамон омада нишастем бар чувол. Яқбора Лоик аз гирия бозистод, хандид ва нимчиддиву нимшӯхӣ гуфт:

— Биёед аз миёни ҷувол арра кунем, ако!

— Ба чӣ арра мекунем? – фикр накарда, бадохатан пурсидам ва зуд ба сарам зад, ки андешаамон афандиёна.

— Ман кордча дорам.

— Коре бикун, замини замонро гандум гирад.

Ў андар андешайи ҳазломези худ буд, боз хандид:

— Хайр, нимаша имсол орд карда хӯрем, ними дигараш соли дигар мерӯяд, хӯшачини меоем, дар ин ҷо қисса мекунем, боз осие меравем... Муфт халос мехӯрем аз ин азоб.

Ин замон хар майли хестан кард. Лоиқ яқбора худро бар сари он андохта, пахш кард, то нахезад, ки боз баройи хобонданаши зӯру ташвиши зиёд лозим мегардад. Ман ҳам вази бар пушти ҷонвар андохтам. Ва дониستم, ки ҷонвар дам гирифта, нерӯ чамъ оварда ба по шуданист, то раҳо гардад аз шиканча. Ҳамчунон ба ҷунбидан имкон надода, ҷувол бар он гардонидем. Аз ду тараф мувозинат сохтем ва Лоиқ ба сиёсат садо баровард: «Иххх!!!» Хар ду дасти қатгаштаро рост кард, вале пойҳои пасро бардоштан бо он бор осон набуд. Аз ду канор ҷуволро мебардоштем, аммо касе намерасид, ки аз думи хар дошта бардорад. Лоиқ сар аз тағи ҷувол гузошта мебардошт ва сиёсат мекард: «Иххх!!!» Ё зӯраш набуд харро ё садойи кӯдаконаии Лоиқро писанд намекард: «Иххх!!!» Баробар садо баровардем дуру дароз, ки қомамон хориш кард. Хар ҳам тамоми рағу пай як ҷо карда баробари садойи мо зӯр зад ва пойҳо рост кард. Мо баробар нафас баровардем: «Уффф!!!»

Ва гуфтаниҳои зиёд дорам аз эҷоду рӯзгору бародариву ҳамроҳиву дӯстиву ҷӯрағӣ, вале гуфта наметавонам ба ҳамроҳонам. Зеро онҳо маъниҳои чандумдараҷаии суханро мефаҳманд. Ва чизҳое ки мо медонем, дар фарҳангу луғатномаҳо андар дараҷаҳои охир бувад ва ё набувад. Ва ин чизро борҳо муҳокама кардаем ҳамроҳи Лоиқ. Иншооллоҳ сиҳат-саломат ба дидори ӯ расем, ҳамаро яқоя ба ҳудаши мегӯяму мешунавам ва бори дигар ҳаёти чилу шашсолаамонро тақорӯ мекунем; бехтарин лаҳзаҳоро ёд меорем; Лоиқ боз он харфашро тақрор мекунад: «Зиндагӣ хуб гузаронидем. Хар чӣ мехостем, шуд.» Ў зиндагӣ ҳудаширо дар назар дорад: он чӣ мехост, мекард. Аз чизе ё аз касе ё аз партияхо наметарсид. Дар ҳар ҳолат суханашро мегуфт; хубу бамавриду бачо ҳам мегуфт ва роҳи гурезу баромадашро низ медонист. Сухани касеро намехӯрд, ҷояш буд, ки мо ба ҷойи ӯ метарсидем ва ё аз фарҷоми нохуши он харф мехаросидем. Вале Лоиқ парво надошт ва баъзан муро сарзаниш мекард: «Мо аз касе муттаҳам немест, дуздиву тоғи надорем, ҳақи касеро намехӯрем. Ба қавли Боқӣ Раҳимзода «халтураамон ҳалолтар аст аз музди нопоки дигарон». Зеро мо хоб харом мегардонем, то луқма ҳалол кунем. Дигарон ҳоби ҳалол мераванд, то луқмаи харом ёбанд. Пасон баҳс зиёд мешуд ва ӯ мефармуд: «Ба номи худо, ҳалолтарин ва поктарин

касон мардуми мо». Вале моро бадном мекунад. Мебаранду меоранд ва сапедро сиёҳ нишон медиҳанд, дар натиҷа чормағз ба сари мо мешиканад. Баройи он ки чормағз дар фарқи мо нашиканад, бояд садо баровард. Шер ҳам бо вучуди шох буданаш баъзан наъра мезанад, то чонварони дигар донанд, ки ӯ низ ҳаст... Хафагии ман аз ту – бародари қиёматиам аз он, ки аз ҳад зиёд фурутанӣ. Мегӯӣ, ки «худо ба ҳар кас ақлу хуш додааст, худаш фаҳмад. Ман мувофиқам бо ту. Лекин Худо ба ҳама баробар ақлу фаросот надодааст-ку! Ба худо, сад сол гузарад, як кас пурсад ё гӯяд, ки Сорбон ба ин ё он чиз меарзад. Ҳар кас бояд худаш гама хешро хурад. Ин сухани шумо. Дар «Актёр» гуфта будед, ки ҳар кас фазоро танг карда баройи худ чой мечӯяд. Вале шумо аз хоксорӣ на касеро танг мекунед, на ҷоеро.»

— Ҳаминаш хуб нест?

— Хуб нест. Ба номи худо, гузорам, ки яке нафас кашад. Ман баччайи очайи касе нестам, ки кор кунаму ӯ хӯрад. (Баройи мисол мегӯям). Ман Афзалшоро тарафдорам, вале баъзан мегузаронад. Боз мегӯям, ки бехунарро тарафдор нестам; худо ҳам тарафдори зӯр. Аммо бохунар қадри худро бояд донад. Шумо ситеза мекунед. Зуъм доред. Ба кӣ лозим? Кӣ миннатдор мешавад? Шумо ҳаёл мекунед, ки дигарон ибрат гирифта, талоши бехуда намекунанд... Баръакс, аз чой озод гузоштани шумо дигарон чой пайдо мекунанд.

— Пирафшонӣ кунем?

— Чӣ хел пирафшонӣ? Шумо то ба он дарача нарасидаед, ки пирафшонӣ кунед. Ҷавонафшонӣ кунед.

— Ман дар навиштан пирафшонӣ мекунам, дадо. Ҷуз нависандагӣ шугли дигар надорам. Дар соҳайи савдо, ҳатто пули дастамро дуруст шумурда наметавонам. Ва баройи навиштаҷоям тамаъу таманно надорам...

Маро бурд ҳаёл ва ҳамраҳонамро фаромӯш кардам. Бояд зудтар расам ба дидори бародар. Боз чунин сӯҳбатамон идома ёбад. Нонавиштаҳо зиёд, бояд бинависем. Ӯ ғазал гӯяд, ман романи «Зиндадаргӯр»-ро давом диҳам. Ӯ бихонад романи маро, ман бинолам ғазалҳои варо. Ӯ бинависад сарсуханҳо, чунон ки ба китоби Раҳим Масов «Тоҷикон: таърихи бамӯҳр, «сирф сиррӣ» ва «Хуросон аст ин ҷо»-йи Муҳаммадҷон Шакурӣ. Ӯ ваъда карда буд дар сӯҳбати дӯстон, ки ба китоби «Достони писари Худо» низ пешгуфтор менависад. Иншооллоҳ бояд бинависад. Танҳо ӯ метавонад бинависад чунин асарҳоро кушоишнома. Фақат ӯ мерасад ба умқи сухан, ӯ фаҳму идрок дорад ва фаросоташ кифоя мекунад, ки довар бошад. Ман бисёр чиз омӯхтаам аз ӯ, ҳатто забон...

— Номи ин шохоб Сиёма, аҳо!

— Медонам. Лоқиқ гуфта буд. Ҳатто маъниашро ҳам гуфта буд.

— Маъниаш – рӯза; номи кӯхе дар наздикии Самарқанд.

Боре ҳамроҳи Лоиқ канори ин рӯдак зиёд ништаста будем. Баъди сафари тӯлонӣ, ки дар ҳар сари қадам камондорон мошинро боздошта истиғтоқ мекарданд ва гоҳо моро шинохтаву гоҳо нашинохта, ғам меоданд ва ё бе ҳечгуна тафтиш роҳи сафед мехостанд, хеле хаставу шалпар то ин ҷо расидем. «Гардон!» ба ишорайи даст пули ноободи Дуобаро нишон дода фармуд Лоиқ ва ман чилави мошинро ба рост тофта, пулро гузашта, канори харсангҳо боздоштам. Лоиқ дари мошинро кушода, дергоҳ нафаромада, ба дуобайи дуранг нигарист ва шаҳу кӯҳҳои сӯхтаро дида чаронд ва сар чунбонида пиёда шуд, наздиктар ба ду оби хингу мусаффо нигарист ва ба ҳам омехта, ҳарду ранг гумкарда, як оби дилнокаш шудани онҳоро хеле тамошо кард ва боз сар такон дода гуфт:

— Нигоҳ кунед, мисли некиву бадӣ. Сиёма ин қадар софу бегубор, ранги осмонро дорад, вале шоҳоби Зиддӣ гилолуда, чун бадӣ онро фуру бурда, бад нишон додан мехоҳад. Акнун донистед, ки ҷое, ки некист, бадӣ он ҷост. Вагарна чӣ зарурате, ки чунин оби зулоли шишаосо хокитарӣ гардад. Он муборизаро бинед. – даст сӯйи дуоба бурда менамуд маро, ки ду шоҳоб ҳамдигарро тела дода равонанд ва ба ҳам омехтан нахоҳанд ва рафта-рафта ба ҳам омехта рангҳоро гум кунанд. Тамошойи муборизайи обҳо ва ранги шаффофи Сиёма ва тоза тофтани хурдтарин санги зероб серӣ надошт. «Э худо-э, обҳо низ ранг доранд.» Он гоҳ шодмониву болидарӯҳ будани шоирро ҷуз банда каси дигар медид, бовар мекард, ки Лоиқ чӣ кӯдакест ва чун менозад бо обу санги диёраш. Ӯ чун одат кавш канд, пайпоқ низ афканд ва тихипо нишаст бар санги лаби об ва пой ниҳод андар Сиёма. «Равғанин, махмалин, вазелин ва нармиву хубӣ ҳар номе дошта бошад.»

— Чунин обҳо дорему дар Душанбе оби ҳаром мехӯрем. – ҳамин зайл ифода кардам таассуротамро.

— Гӯё нақшае ҳаст, ки оби Сиёмаро бо кубур ба Душанбе баранд.

— Чӣ хуб! Буд чунин нақша.

— Лекин гуфта монам, ки дар ин ҷо дастгоҳе сохта хоҳад шуд, то ташнағони оламуру обу шароб расонем.

— Ҳоло обашро хӯрем...

— Низомиидин додари биёред, худамон аз оби Сиёмаву спирти Низомиидин шароб месозем.

Менигаристам ба обу ба спирти ба пиёла рехта, ки кадоме тозарар. Ҳар ду тоза. Баробар омехта ба сар кашид Лоиқ ва кашки нарм газид. Пасон дер нигарист ба рангу рафти об, ки кафки сафед низ меовард. Дерёз ба хаёл рафт ва ман халал нарасонидам, то парешон нагардад фикраш. Медонистам, ки ӯ сухани мувофиқ ва ҳаммонанди Сиёмаро мечӯяд ва чизе бояд гӯяд, ки каси дигар натавонад гуфтан. Вале ӯ андешайи рӯз доштааст: «Якдама под-

шоҳӣ, подшоҳист.» Шимро кашиду афканд сари санг ва пой бар об андохту нишаст бар харсанг. Мани шаробначашида аз оби беназире Сиёма чоряк пиёла гирифтам ва ҳамон қадар спирт афзудам ва ёзидам қониби Лоиқ. Ў хандид. Баъд рӯ ба осмон оварда гуфт:

— Гардам бандахоятро! Худашон шароб медиханд! Худашон овоза мекунанд, ки Лоиқ майхор!

— Ин хел хӯред, боке не. Вале дар назди номардон нахӯред. Онҳо чунин овозаҳо мекунанд. Ҳарчанд мо медонем, аз шароб-хорӣи шумо суду зиён нест.

— Мо зиндагӣи хуб гузарондем-а?

— Оре!

— Туву Доро ҳамин хел: дупӯста сухан мегӯед. Ҳамин «оре»-ӣи кӯтоҳакат маъниҳои зиёд дорад; ҳам ба зиндагӣи хуши ман ишора мекунӣ ва ҳам ба «бемазагиҳоям» киноя мезанӣ.

— Ман инашро намедонистам, ки «бемазагиҳо» низ доред.

— Ҳаст, кам-кам ҳаст. Лекин безарар. Ва дар он ҳам айби ман нест. Рӯзгор маро маҷбур месозад, то чунину чунон кунам: сахтгӯ бошам, таҳқир кунам, ҳақталош шавам; аз номи халқу миллат қор андозам. Ва ин чизҳо ба онҳое намефорад, ки ҳешро пуштибони халқу миллат метарошанд ва намедонанд, ки чӣ бояд кард бо халқу миллат.

— Шумо бисёр гуфтед. Ба қавли худатон: қор ҳам задед. «Сари сабз» ҳам навиштед. Аммо аз «забони сурх» андеша надоред. Дӯст мезанад табарвор.

Рост мегӯед... Ман аз бисёр қасон сипосгузор ҳастам: аввалан аз Худо, ки маро офарид. Аз модарам, ки маро парварид; аз бародарам Қоришариф, ки худро қурбон кард барои ман; аз Қозикалон (мо очайи баччаҳоямонро чунин меномидем), ки ба ман озодӣ дод; аз Доро, ки пеш аз ҳама маро шинохт; аз шумо, ки маро хифзу ҳимоя мекардед; аз Ромиш, ки давоми умри ман аст ва доройиам дар дасти ӯст; аз Афзалшо, ки чун Маҷи Рӯдакӣ шеърҳоямро пеш аз худам ба мардум мерасонад. Лекин муттаҳам (навозиш) баччагиҳо дорад; шумо медонед, бахшедаш... Боз аз Соҳибназар, ки худам медонам барои чӣ...

— Ман низ донам. Донам, ки андозаи эҳтироми дӯстон нисбати шумо то қучост. Ҳар қас аз киштааш самар мегирад. Лекин гӯям, ки Лоиқ чӣ махлуқ будани инсонро медонад ва дониста бо онҳо муомила мекунад. Қояш ояд, атоӣи ҳар қасро ба лиқояш мебахшад. Вале ман мегӯям, ки аз дастатон ояд, ба инсон некӣ кунед, аммо андарз нагӯед. Ба инсон андарз суд надорад; агар дошт, баъди Рӯдакӣ боз андарз намегуфтанд. Панд суде надорад ва қора накунад, аз ин рӯ бисёр сароянд.

— Мефаҳмед-а...

— Бо моҳ шинӣ, моҳ шавӣ.

— Ҳа, дадо (бо навозиш якдигарро чунин ном мебурдем). Мо аз ин дунё бехасрат меравем. – Боз тақрор кард ӯ. – пур дидем, зиёд кардем... Зиндагӣ хуб гузаронидем. Хидмати адабиямон ҳам бад не. Вале кас гумон мекунад, ки боз чизе намерасад. Қадом қорхое нотаом ё сар накарда. Он ҷӣ мехостем, анҷом напазируфта.

— Ин ҳамон қорхое, ки аз Рӯдакӣ то шумо орзу доштанду сомон намешуд; баъд дар ашъорашон ҳамчун орзуву армон ме-сурӯданд, дар афсонахоёшон мегуфтанд. Вагарна як лашкаркаши хунхор Искандари Мақдуниро чун шоҳи рисолаві тасаввурӯ та-свир намекарданд.

— Боз Искандар... Ба дилам зад...

— Ба дилатон назанад. Ман бароӣ он меғӯям, ки мо тоҷикон устухонфурӯшӣ мекунем, аммо таърихи халқи худро намедонем. Ҳаёл мекунем, ки аз мост, медонем. Ҳамон Искандарро ҳам на-медонем, шундаем, пиндорем, ки медонем. Донистан қори саҳл нест. Мо таърихи анҷуманҳову пленумҳои замони Шӯравиро маҷбуран хондаем. Магар таъриххониву таърихдонӣ чунон аст, ки пайғамбари Куруши Кабир ба номи Искандар гузарад? Зулқар-найн Куруш бошаду Мақдуниро Искандари Зулқарнайн хонанд? Ҳатто имрӯз ҳам аз телевизион қор меандозанд, ки Искандар шох дошт ва ҳар бори мӯӣ сарашро тарошидан сартарошро мекушт, то сирри ду шох доштанаширо фош накунад... Ҳол он ки Искан-дар ҳар гоҳ чун шаркиён мӯӣ сар наметарошид, мӯӣ фатилайи дойимӣ дошт...

— Шумо аз кучо медонед, ки Искандар сар метаршид ё на...

— Медонам: шаркиён сар метарошанд, ғарбиён риш. Ва он афсонае, ки меғӯянд, ба шоҳи юнонӣ Мидос дахл дорад, ҳамон ҳам аз диди мо. Дигар ин ки сурати Искандари ҷавон бар тангаҳо сикка зада шудааст...

— Хайр, шумо донандаӣ таъриху рӯзгори Искандару Доро... Лекин таърихи имрӯзаро кӣ бояд нависад?

— Таърихи имрӯзаро? Пайдо мешавад. Ин қори осемасарӣ набувад. Шумо байт-байт мефармоед, ҳамонҳо таъриханд.

— На, онҳо бонг ҳастанд, нигорандагонро бедор қардан ме-хоҳанд.

— Шитобзада нашавем. Ҳазорҳо сол гузашт, ханӯз ҳам аз рӯз-гори Курушу Дориюшу Искандару Спитамон менависанд. Толстой баъди сад соли Ҷанги Якуми Ҷаҳон китоби безаволи «Ҷанг ва Сулҳ»-ро навишт. Ҷанги «Бародаркушӣ»-ро низ хоҳанд навишт. Агар мо навишта натавонем, дигарон хоҳанд навишт. Лекин мо бояд бароӣ вопасинон мавод ё асбобе гузошта тавонем.

— Мефаҳмед-а?.. Мефаҳмед... Аммо метарсед аз навишта-наш.

— На. Наметарсам. Сабабҳояшро намедонам. Он чӣ мо медонем мепиндорему мегӯем, тахминӣ ва рӯякианд: «Ин Онро зад. Он Инро кушт». Дар паси «заду кушт» чӣ ҳаст ва «Калашников» дар паноҳи кӣ истода? Намедонем. Онҳое, ки медонанд, навишта наметавонанд, онҳое, ки навишта метавонанд, намедонанд.

— Бале, дадо, бале... Осон набувад. Рӯякӣ гуфтани хато навиштан хиёнат бувад.

— Вақте аз Муҳаммад мепурсанд, ки Зулқарнайн кист? Посух медиҳад: «Ин лақабро ба ӯ касоне додаанд, ки медонанд.» Чӣ мефаҳмед аз чунин посух?

— Ҳеч чиз!

— Навиштанҳойи мо низ аз боби ҷанги нав «ҳеч чиз». Инро онҳое медонанд, ки ташкил карданд.

— Лекин қандаша занад Эмомалӣ. – Бо ифтихор гуфт Лоик.

— Воқеан қандаша занад. Дигар кас ин чизро саришта карда наметавонист. Ба тадриҷ ҳама чиз ба ҷойи худ меояд, ҳама чиз бо номи худ ифода мешавад ва тоҷикони паршикаста боли нав бароварда рӯйи олам мешаванд.

— Бингоред ҳамин чизхоро.

— Насиб...

Як лаҳза ҳомӯш мондем, то Сиёма низ чизе гӯяд. Сиёмаи чашмрабо, ки андар Дуоба ба шохоби хингу хирайи Зиддӣ дакка хӯрда, нафасаш мегашт, чун навор сӯҳбати моро сабту ҳифз мекард ва то ба кучоҳо мебурд, намедонам...

Пиёла ба Сиёма зада бардошт Лоик ва хоҳиш кард: «Рез!»

Ман аз ҷоба спирт афзудам ба оби пиёла. Лоик фармуд:

— Адабиёт сохтан, ё илми адабро аз бар кардан ё аҳли адаб будан саҳлу осон нест. Ва адабиёт асбоби рӯзгузаронӣ ҳам набошад. Ман бандайи онам, ки аз ҳама чиз гузашта, устухон сафед карда, вале устухонфурӯшӣ накарда, асар меофарад. Пули шеър зиёдтар гуфта, мунаққидиро тарк карда, шоирмаоб намешавад.

— «Устухонфурӯшӣ»-ро ман гуфтам ба шумо!

— Дуруст, шумо овардед. Баройи шуморо санчидан ба «Дех-худо» рӯ овардам. Саҳеҳ – фармудайи шумо: ифтихор аз ниёкон; номи гузаштагонро истифода кардан... Вале мо набояд устухони ҷадди хеш бифрӯшем, балки падари хеш бошем!

Ва пореа кашки (қурут) нимхушки хушлаззати зираву ҷанбил омехтаро ба даҳон андохта чашм ба рӯд дӯхт. Андар ҳубоби чашмони зиндаву зиракаш Сиёма ҷорӣ буд. Худ аз худ вазъу ваҷоҳаташ дигар шуд ва пойҳои даруни об сардӣ кашид, ки каме пас овард ва яқбора сӯям ниғашт:

— Шумо айбро намедонед?

— Чӣ гуна айбро? – ҳайратзада пурсидам.

— Чил сол аст, мо ёру бародар, бародари қиёматӣ, як бор тую ман накардаем. Лекин имрӯз ман бо шумо ҷанг эълон мекунам.

— Ачаб... Шумо низ ёд гирифтед чангро? Бародар куштанро?

— Шарм надошта... Имрӯз ё шумо маро ба рӯд меандозед, ё ман шуморо.

— Астағфируллоҳ, гӯед. Шайтонро ронед. Вазнин шавед. Ёд надорам, ки нисбати шумо чурме содир шуда бошад. Аввал пуршиш, баъд кушиш...

— Вай холо кӯдак аст-э!

— Кӣ?

— Сабо! Сабои ман!

— Ҳааа... Вай Сабои шумо не, Сабои мо. Серӯза буд, ки хоҳаратон – модари Комрон паси даратонро рӯфта буд.

— Дуруст...

— Барои ин чанг эълон кардан шарт нест.... Пиёла пурмай кун!

*Соқ-соқичон, пиёла пурмай кун!
Ороми чон, пиёла пурмай кун!
Дардаш ба чон, пиёла пурмай кун!
Ширинзабон, пиёла пурмай кун!
Сарви равон, пиёла пурмай кун!
Ақиқлабон, пиёла пурмай кун!
Мӯрчамиён, пиёла пурмай кун!
Садафдандон, пиёла пурмай кун!*

Оҳиста-оҳиста пойҳои устод аз об кашида шуд. Дастанаш оринчак гашт. Нигоҳ ба рост андохт. Ва чархид мавлавиёна. Дар ҳамон ҳолат ҳам вучудаш андешаманд метофт... Ман каф мекӯфтаму месурӯдам ва ӯ усул мекард ва усулаш мисли оби Сиёма равону ботамкин буд. Ва худи ӯ гаронвази метофт чун кӯҳҳои атроф, саҳт, нерӯманд ва бузург. Гаронвазнию бузургии кӯҳҳо ва Лоикро ба ҳеҷ мизоне кашидан натавон. Ҳар қадар ин кӯҳҳо ганҷ дошта бошад ва ниҳон монад, Лоик низ ончунон ганҷи ниҳон дорад. Онро танҳо муҳандисон ва заршиносон бо асбобҳои маҳсул пай бурда метавонанд... Вале ман медонам кам-кам бузургиву рангиниву сангинии ӯро...

Соқ-соқичон, пиёла пурмай кун!

Аз он сӯи рӯд мошинҳо бозистоданд. Саворон пиёда шуда ба ин ду фарди мавлавимаоб ҳайрон нигариста ё девона ва ё маст пиндошта механдиданд ва аз он ҷо ба ҳавоии дасти ман қарс мезаданд ва баъзе шинохта даст меафшонданд. Ба гуфти ман Лоик он сӯ нигашту тамошобинонро дид ва садо кард: «Мо базм дорем! Биёед!»

Ва онҳое ки эъқод доштанду кӣ будани моро медонистанд, лаб-лаби роҳ қатор шуда ҷониби пул омаданд. Соқ-соқичони

мо ханӯз давом дошт. Лоиқ аргушт мерафт ва ба пешвози онҳо меомад. Шиносу ношиносон зиёд буданд. Ҳамин қадар донистам, ки ду Ҷумъабою се Бобочон ном доштанд. Онҳо низ ба ҳавоии соқ-соқишон покӯбону дастафшон буданд ва як базме шуд, ки тасвираш муҳол. Баъд ҳама бағалкаш Лоикро мебӯсиданд. Ва ман андеша доштам, ки чӣ хислате дорад Лоик? Меҳррабост. Шояд дигарон як рӯзи дароз дар ин санглох шодмонӣ кунанду нафаре эътибор надиҳад. Вале ҳар ҷо, ки Лоик ҳаст, дигарон низ мешаванд. Дар базмҳо ҳам чунин, дар маҷлисҳо ҳам чунин, дар шабнишиниҳо ҳам чунин ва ман нигарон меистам, ки кай онҳо аз Лоик дур мешаванд ё Лоик аз онҳо ҷудо мегардад ва ман ўро мебарам ба хона. Баъзан мешавад, ки Лоикро бурданам ва дер шуд гуфтаним ба нафарҳо намефорам, ҳар гуна суханҳо мегӯянд; шоиртарошоне, ки замоне аз ў бароӣ ношеърашон сухани хуб нашунидаанд, «орди ҷав баҳона» манша меоғозиданд. Ва буданд, ки ман ҳамроҳи Лоик меравам, гуфта дари мошинро мегирифтанд ва намегузоштанд, ки равем. «Девона» танҳо Лоик набуд, балки ягон соқ намеёфтанд. Аммо баҳона Лоик буд. Ва ба чашм ў менамуд. Баъд мошин пур мешуд. Ҳама гӯё Лоикро гусел мекарданд. Ман асабӣ мешудам. Намехостам онҳоро ба мошин бор кардан. Вале раҳо ёфтанд аз онон саҳл набуд. Баъд лозим меомад, ки ҳар яки онҳоро хона ба хона барам. Дар дами дари ҳар кадоме соатҳо бӯсобиӯсу каноркашиву гардангириӣ мешуд ва нӯшбод гуфтанд. Ва охири Лоикро хона меовардам, ки рӯз мешуд.

Боре забониносо Шарофиддин Рустамовро то хонаашон бурдан лозим омад. Манзилашон сӯйи Ховарон буд. Бурдем. Эшон ба хона хонданд. Меҳмонҳо хоҳиш карданд, ки зери осмони кушод бошанд. Баъд эшон нуклу неъмат, май ва чомҳои булӯри бароварданд. Рафти сӯхбат ва нӯшбод қадаҳе аз дастӣ яке фитоду бишкаст. Ҳама пиндоштанд, кори хуб нашуд. Лоик пушти даст афшонд ва гуфт: «Як қадаҳ будаст-дия». Рустамов фармуд:

— Тоҷикеш ҳамин ки, сад қадаҳ шиканад, ҳазор қадаҳ шиканад. Дили Лоик нашиканад!

— Устод одами аҷиб...

Фармуд Кароматуллоӣ олим, ки гӯё тамоми роҳ ҳамин чизро андешид ва гуфта натавониста бошад. Вале касе ба сухани ў чизе наафзуд, ки аз тарафи пайвандон ситойиш кардани Лоик ҷойиз набошад. Пасон ў таквият дод андешашро:

— Худо ниғаҳ дорад устодро... Мо чандин сол ҳамкор будем: он кас сардабири маҷаллаи «Садойи Шарк», ман мудирӣ бахши нақди адабӣ. Ягон бор нашунидаам, ки ба касе садо баланд карда бошанд. Ҳама вақт фикри он кас ба чизе банд метофт: ё мисраъ

мекофтанд ё сухане ва ё ибораву ифодаи тоза меёфтанд. Ба пиндори ман, дар рохи рафт ҳам, сари сӯхбат ҳам, гоҳи хуфтан ҳам мағзи он кас кор мекарданд.

— Кароматулло, чаро одамон бештар дар борайи шахсияти Лоиқ харф мезананд? Шоириӣ ӯро намегӯянд, дар борайи шеърҳои тозааш чизе намегӯянд? Ҳатто мунаққидон?

— Ба назарам, шумо ин чизро хубтар аз ман дарк мекунад. Дар борайи рафторҳои одамони гуфтан осонтар аст. Чунки қариб ҳама касон ё бадӣ доранд ё неки. Бадӣ аз дасти ҳар кас меояд, некиро ҳар кас карда наметавонад. Лоиқ тавонад неки мекунад... Аммо шеър фаҳмидану шеър таҳлил кардан на кори ҳар хонанда аст. Ҳарчанд, ки шеърҳои устод ҷойи душворфаҳми надорад, ҷуз ибораву калимаҳо, ки баройи мардуми авом нофаҳмост.

— Магар адабиёт баройи авом навишта мешавад?

— Адабиёт баройи оқилон аст. Касе ки мегӯяд: мо Ҳофизро мефаҳмем, Бедилхону Бедилдон ҳастем, хато мекунад. Лоиқро низ фаҳмида бояд хонд ва ё хонда фаҳмид. Дигар ин ки шеъри Лоиқ баройи имрӯз нест, баройи пасовандон аст, то донанд, кӣ будем. Халки тоҷик Лоиқро мешиносад. Аз ҳамин нигоҳ пиндоранд, ки ҳама шеърро медонанд; ӯ як нафар ҳақиқатнигорест, ки таърихи моро дар шеър навиштааст.

— Умуман, инсон як махлуқи аҷиб: он чизе дорад, кадр намекунад, гум кунад, меҷӯяд. — ба сухан ҳамроҳ шуд Қоришарифи омӯзгор. — боз Сорбон медонанд.

— Бале, аҳо, шумо ишора бар он мекунад, ки ман борҳо гуфтаам. Шумо инсонро «махлуқи аҷиб» гуфтед, аҳо. Яъне доништанашаванда. Ман аниқашро мегӯям: «Инсон – бандайи ношукр.» Ба дода қаноат намекунад, надодаро меҷӯяд ё металабад. Лоиқ як шӯҳӣ дорад: «Чашми танги шоирону носирон, ё Қаноат пур кунад ё Отахон.» (Он солҳо Мӯмин Қаноату Отахон Сайфуллоев ҷойнишинони райиси Инттифоқи Нависандагон Мирзо Турсунзода буданд.)

— Як шоирон не; «Чашми танги дунёдорро ё қаноат пур кунад ё хоки гӯр!»

— Кароматулло!

— Лаббай!

— Дар борайи шеърҳои Лоиқ навиштан осон аст?

— Намедонам.

— Чӣ хел намедонед? Шумо мунаққид, адабиётшинос...

— Ҳамин хел-у...

— Агар нависед, чӣ мешавад?

— Намешавад.

— Чаро?

— Китфонам борик, ин борро намебардорад. Баройи ин кор китфе шояд, ки чун дӯши устод кӯхро бардорад.

— Масалан Ҳофиз мефармояд:

«Ин чӣ шӯрест, ки дар даври Қамар мебинам,

Ҳама Офок пур аз фитнаву шарр мебинам...»

Аз ин назар навиштан мумкин нест?

— Мумкин нест!

— Чаро?

— «Чаро»-яшро намедонам, медонам, ки мумкин нест. Ҳофиз дар борайи «ҳама Офок» мегӯяд, устод Лоиқ Тоҷикистонро месароянд.

— Ҳмм... Баройи ҳамин мо ба ҷо намерасем. Ман кай шинам, ки боз худи Лоиқ ба эҷодиёташ тафсир нависад? Мегӯед, ки борашро бардошта наметавонем. Мо ғаму андӯх, дарду орзуву армони ўро ҳам бардошта наметавонем. Андешашро ҳазм карда наметавонем... Лекин дар борайи «Сокинома», шеърҳои мансур, силсилаҳо, байту фардҳо ҳарф задан имкон дорад-ку?

— Имкон дорад... аммо баройи кӣ мегӯед, дар кучо мегӯед? Ҳар кас Лоикро доништан хоҳад, шеърашро хонад...

— Дар ин чиз ман бо шумо мувофиқам. Хондан кам. Бояд аз бар кард ва андеша...

Пас ман ба андеша фурӯ меравам: «Гуфтан суде надорад, навиштан суде надорад, хондан суде намебахшад... чӣ бояд кард?» Посух надорад ин пурси абадӣ. Ҳамаро Маҳмаддоно мегардонад; бисёрихоро забонкӯтоҳ мекунад, аммо касеро қаноатбахш карда наметавонад. Ҳавоии дарайи фароҳи Варзоб камӣ мекунад, шисайи дарро пасттар мефарорам ва садойи ошно меояд: садойи рӯди Варзоб, ки моро аз ҷавонӣ шева омӯхтааст. Шеваии инсонӣ, шевайи илҳом, шевайи фароғат, шевайи муҳаббат, шевайи дӯстдорӣ ва боз лаҳҷайи ширинӣ ошиқӣ. Дар сояии санғҳо, таҳи зарбедҳо, рӯйи регҳо, лаби рӯд ва андаруни оби рӯҳафзо иксири андеша гирифтаем; шӯҳӣ аз рафти он омӯхтаем ва ҳатто садову наворо. Баъд ҳама рабту низому наво вайрон шуд; акнун як садо меомад, ки кабкҳои дариро меҳӯсонду мераҳонду бисмил мекард ва ҷони мусофиронро дар хатар мегузошт. Ва ҳар раҳгузар чашмдор буд, ки мабод, тири ба кабк парронда ҷонситони ў гардад. Ин роҳи дароз хол ба хол шинос ману Лоикро, ҳар комаву жарфи онро медонем ва ҳар гоҳ тормозро пахш мекунем, то ҳамроҳон осеб набинанд. Вале ҳоло ман чизеро намебинам ва фарқ намекунам; танҳо як фикр ба сар, ки зудтар он ёри ошноро бинам. Ва гӯям: «Ман он ҷойҳои ошноро дидам, сар андохтам. Кокули беда мачнун аз руҳи рӯд бўса мегирад; зарбед сурхранг аст; тобасанг тафсида; тахтасанг ҷаҳор касро нигарон; пули ларзон баста, барги чинорҳо тар – бороншустаро монад. Имсол чун солҳои дигар Анзоб тароват надорад: торони сари роҳҳо нест, савсан бетароват, сабзаҳои навруста зардӣ гирифтаанд; кабкҳо шӯр надоранд

– байтбарак намекунад... Борон нест. Барфи Шодмондара ҳам ночиз. Ҳамин шабу рӯз об мегардад»...

Э Варзоб-э, э Варзоб-э! Хабарат ҳаст, ки Лоиқ бемор шудааст. Бале, ҳамон шоир! Ҳамон шӯхшанг, ҳамон бебок, ҳамон ошиқ, ҳамон майҳора, ҳамон, ки туро дӯст медорад ва зиёдтар аз хама вафс мекунад. Ман ҳам туро дӯст медорам, аммо чун Лоиқ кадршиносӣ карда наметавонам. Лоиқ дигар: ба қадри кас мерасад, ба қадри ҳиммату меҳнату донишу фарҳангу бузургӣ ҳар фард суҳан ме-гӯяд. Рӯдакӣ бузурги бузургон, Фирдавсӣ паҳлавони паҳлавонон; хиради хирадмандон, Сино ҳақими ҳақимон, Мавлавӣ пири пирон, Ҳофиз малакутӣ, Дониш доноӣ доноён, Айнӣ ойинаӣ ойинадо-рон, Турсунзода неки накӯкорон ва ҳар каси дигар сифат дорад барои Лоиқ. Ҳатто он пирзани, ки чигарбанд гум карда барбеҳуда. Ва он тифли гаҳвора, ки синаашро тири тафсон сӯзонид. Ва он духтараки ноболиға, ки аз мӯйи сараш тофта даруни мошини сиёҳ кашиданд. Он пирмарду пиразан, ки барои як гӯшвораву як даспона зери кӯрпахойи аз таҳмон гардонида дам андохтанд...

Э Варзоб! Ту осуда бош! Поянда бош! Боз Лоиқ меояд! Афзалшо меорад, Фарҳод меорад, ҳамон Фарҳод, ки чун ман бо Лоиқ хунпайванд шудааст ва ҳар гоҳ то Зиддӣ кабку муғи хуллол ҷуста меоянд... Ман меорам, Варзоб!... Ҳамроҳи меҳмонони олиқадр меоранд: ҳамроҳи Шабистарӣ, ҳамроҳи Ҷунайдӣ, ҳамроҳи Шеърдӯст ва ҳамроҳи бисёр шоирони олам... Ва сари харсангҳо, бари кокули бедҳо шеър мебофад, тарона меҳонад. Медонам, ту ёд мекунӣ, пазмон мешавӣ шоиратро, вале сабр бикун, Варзоб, шоират меояд. Афзалшоро меорад ҳамроҳ ва ӯ созашир ҷӯр карда бароят меҳонад ва тамоми ин кӯҳҳо оҳангрез мешаванд, ҳамчӯр мегарданд ба тори ларзону садойи фораму нотақрори Лоиқ. Сапеда мераксад: он шӯхи болдори бевазн кокулони мачнуниашро бод дода, лаб-лаби рӯд, рӯйи тахтасангҳо, дар сояӣ чанорҳо, рӯйи пули ларзон мераксад. Шабҳойи маҳтобӣ, ки ду моҳ барои Лоиқ рашк аз якдигар мебаранд ва рӯзҳойи офтобӣ, ин ду офтоб мачнунбед ба миён гузошта аз якдигар пинҳон мешаванд, ин манзилро бихишт мегардонанд. Ҳар дуӣ шумо шоир кардед Лоиқро. Ай Варзоб, ай Сапеда!

Замчрӯд! Сапеда аз ин ҷост. Нисфи ӯ аз ин манзил, ними дигараш аз тамоми Олам. Ҳамин хел сохта буд ӯ. Он офаридгор, он созанда, он пайвандгари суҳан чунин офарида буд аз чеҳраҳо, аз рангҳо, аз хушбӯйҳо; аз назокат, аз латофат, аз шарофат, аз зарофат; аз ҳусн, аз зебойӣ, аз хубиҳо, аз некиҳо... Сапедаро ва рашк мебурданд хубони замон аз чунин хубрӯйӣ ва фариштаҳӯйӣ ӯ.

Ана аз ҳамин ҷо, Замчрӯд! Ту ӯро мешиносӣ: қомати алиф до-рад, абрӯйи камони сиёҳ, сабзина, ақиқлабон, pistaдахон, биниаш хурди теғдор. Дар эҷоди ягон рассом, ҳатто дар Бехзод надидаам

мислашро. Он ҳусн дар дидаи дигарон ва дили Лоиқ нақш баста.
Дар сари роҳ нест, мазмун, дар бемористон аст... Э Худо-е...

*Оҳ, агар боз туро меидам,
Сар ба пою қадамат месудам.
Аз ҳама печу ҳами ҷодаи умр
Дар ҳами зулфи ту меосудам.*

*Мешикастам ҳама армони дилам
Дар сари зулфи шикан дар шиканат.
Бахти пажмурдаи ман гул мекард
Чун гули рӯйи чаман дар чаманат.*

Андар шишайи пеши мошин сояёе пайдо шуд ноаён ва сурати бузургустухони Лоиқ чун поракӯҳе мадди назарро гирифт. Ман аввал офтобро надидам, баъд роҳро. Беҳушона поям ба тормоз рафт ва мошин садойи саҳт баровард. Ҷовидон ба пеш бархӯрд: «Дада!» Хушёр шудам аз ин садо, ки хоб буд. Ҳамсафарон ҳама хайрон буданд, ки чӣ шуд. Ва ба пас менигаристанд, ки шояд чизе бошад дар канори роҳ. Маро арақ пахш кард, вале нагуфта ба онҳо чизе, балки пиёда шудам. Ва канори рӯд фуromaда об ба рӯй задам. «Чаро чунин омад пеши назарам? Чаро дошт пеши роҳи маро? Медонам. Медонам, ки малул шуда аз ман, ки тамоми умр ниғахбону ниғахдору ёварам буд ва дар лаҳзайи танг танҳо гузошт.»

Косагули базмҳо, шеърхони маҳфилҳо, суҳанвари анҷуманҳо, зеби саҳнаҳои «Ширу шакар», рамзи илми адаб, муҷассамаи хирад пеши роҳи маро гирифт. На! На пеши роҳи маро, балки чашми маро аз нури сӯзони Хуршед эҳтиёт кард, то кӯр нагардонам ва ман мисли бисёрҳо чашмпӯшида набошам дар зиндагӣ, балки баъзе чизҳои хуб ва бархе ашӯи нохушро дида фарқ карда тавонам; ақаллан рафтору гуфтору кирдори ӯро, гарчӣ пиндори ӯ ба худаш аён буду ба Худо. Пиндори ӯ ногуфтанист чунон ки ангораҳои ӯ.

— Монда шудед?

Сар бардошта Қоришарифро дидам, ки паҳлӯям омада пурсон аст аз рафтору ногаҳониам. Ман сар чунбондам: «не!» Ва ӯ қаноат накарда боз пурсид:

— Хоб гирифт?

— Не, ако...

Вале гуфта натавонистам асли воқеаро, ки баройи каси солим ногуфтанист. Ба ҳар кас чунин гӯйӣ, девона пиндорад.

— Мефаҳмам...

Ҷу зирак аст, мефаҳмад. Оне, ки аз сари ман гузашту онҳо надиданд, тахмин мекунад; медонад, ки ҳушу ёди ман ва ӯ ва Ҷамшед

хаёлан андар хонайи начоти бемористони Қарияйи Болост, чисмамон ин чову хушу ёдамон он чо ва ҳар чиз рух доданаши имкон дорад, одами доно аз дурийи роҳу хастаҳолии ман мепурсад.

— Фикри зиёд суд надорад.

— Медонам, ако, суд надорад... Лекин... лекин чунин ногаҳонӣ...

— Ҳоло равшан нест, ки зери ин коса чӣ нимкосаест. Дер ё зуд чунин бояд мешуд...

— Нафаҳмидам...

— Мефаҳмед, шумо одами зирак. Намедонам, ба шумо гуфта буд ё не, ба ман ҳама умр мегуфт, ки ман умри дароз намебинам... Аз сарам метарсам... Лекин дилам бақувват.

— Ба ман ҳам мегуфт. Сарзаниш мекардам, ки дигар чунин нагӯяд. Зӯре ки ӯ дорад, фил надорад...

— Иншооллоҳ нерӯи танаши ӯро аз ҳар хатар амон медорад.

Лоиқ дар ҳаёт нолиш надошт. Ман нашунидаам, ки аз нокомилиҳо, аз норасоӣҳо, аз каму кости рӯзгори шахсӣ гӯя карда бошад. Гурусначашмӣ ё ҳарисӣ надошт. Вонамуд мекард, ки чашму меъдааш сер аст. Дар ҳар маврид ва дар ҳама ҳолат хешро волоназар менамуд ва чунин ҳолату хислат ба ӯ мезебид, зеро чунин ҳолатҳо сохтакорӣ надоштанд, назарфиреб ҳам набуданд. Чунон ки буд, менамуд; чунон ки мехост, рафтор мекард; он чӣ дар сираташ буд, ба сураташ меомад; он чӣ дар дил дошт, ба забон мегирифт. Бад мидид сохтакоронро, мунофиқонро, дурӯяхоро, хуносоҳоро, занмизочонро, лаганбардоронро, тамаъкоронро, нокасу номардонро ва ҳар каси бадро ва ҳар чизи бадро; бадтар мидид онҳоро, ки аз худ касе ё чизе месохтанд. Обмӯрӣ аз бог бузурғтар нишон меоданд.

Шодравон шоири чавонмарг Ҳабибулло Файзулло як рафиқи барзангӣ дошт майишатдӯст. Дар кумитайи иҷроияи шаҳри Душанбе кор мекард. Ҳамин ки чанд ҷом ба сар мекашид, болотар аз худ касеро намедонист ва Ҳотами Тойӣ мешуду ҳамадону ҳаматавон. Боре гоҳи сархушӣ аз Лоиқ пурсид:

— Рӯдакӣ шудан мехоҳӣ?

Лоиқ гуфт:

— Рӯдакӣ шудан осон аст?

ӯ фармуд:

— Ташкил мекунем!

Лоиқ баланд хандид ва то ҳол ӯ ин сӯхбатро миёни одамон мегӯяд, ки шоир шудан ба назари баъзе касон чӣ сода аст. Баъдтар ба чашми худ дидем, ки Рӯдакӣ шудан на осон, балки лоимкон аст, аммо «шоир» шудан ва «шоири халқӣ» ном гирифтани барандайи

мукофоти Рӯдакӣ шудан содаи сода. Ҳатто шоир нашуда, шоири халқӣ шудан имкон доштааст. Баъд ман киноя мезанам:

— Мешудааст-ку?

— Мешавад, ман ҳам медонам, ки соҳибмукофоту «шоири халқӣ» шуданро ташкил кардан мумкин, аммо Рӯдакӣ шуданро тамоми халқ зӯр занад ҳам, сохта натавонад.

Ва ӯ боз бад мебинад, ки адабиётро гуфтугӯ, говдӯшӣ, подабонӣ, арробакашӣ, пахтачинӣ, хонасозӣ ва монанди инҳо пиндоранд, ки яке қаҳрамон надошта бошад. Ва чунинон аз Лоиқ ранчидаанд: Лоиқ дар адабиёт сипоҳигарӣ надорад. Писари падараш бошад ҳам, меъёри умумиро риоя мекунад. Вақте ки сардабири маҷаллаи «Садои Шарқ» буд, на танҳо роману киссаҳои ман, ҳатто хикояҳоям бемуҳокима чоп намешуд ва ягон бор ӯ чун бародар кафайи тарозуӣ қониби маро пахш накардааст. Он чӣ дигарон мегуфтанд, мувофиқ мешуд. Асарҳои шоиртарошонро хонда маслиҳат меод, ки касби дигар интиҳоб кунанд, шоирӣ моҳирӣ набувад, вале баъди чанд вақт меид, ки номашон дар рӯйхати онҳоест, ки узви Иттифоқи нависандагон шудан мехоҳанд... Ва бадном карданд адабиётро...

Ба кучоҳо рафт ҳаёлам: ман гуфтани будам, ки ғами сиҳхатийи хешро нахӯрд. Балки ғами халқу ватану миллатро хӯрд, ки кошташ қард, хасташ қард ва дарунҳуллида гардонд чун тарбузи лалмӣ. Ин ғам заҳри ҳалоҳил буд, ки рӯзафзун меҷақид ба дилу мағзи ӯ ва қора дошт устухонро. Ва одат қард Лоиқ ба ин заҳр, то нагӯяд, хуморшикан намегашт:

*Дар ғами номуси миллат
Камтарин тоҷик агар чун ман бисӯзад,
Аз фурӯғи рӯзи миллат
Бе муҳобо хонаи душман бисӯзад!*

Ғами Лоиқ ғами кам набуд. «Шутур бузург, ягираш низ бузург.» Ин аз мақолҳои дӯстдоштаи ӯ. Қору бораш низ мувофиқи ин мақол бузург. Шонааш бузург, устухонаш бузург, шеъраш бузург, ҳонишу донишу ақлу заковат ва фаҳмишу фаросоташ низ бузург. Ман чун ӯ дучор наомадаам касеро ва яке аз сабабҳои ёру бародар шуданамон ин аст.

«Ман умри зиёд намебинам» борҳо такрор мекард ӯ ва маро саҳт мерасид. Аввалҳо тунд мегуфтам ба ҷавоб. Баъд ба дилдориву дилбардорӣ мегузаштам ва баъзан чизе намегуфтам. Ва ӯ мефаҳмид, ки ман бемаънӣ мешуморам ин ҳарфро. Сипас сархуш дӯғ мезад ба ман: «Ту чаро наменӯшӣ?!» ва зуд чизе ба хотираш омада, ислоҳ мекард: «Медонам сабабашро: Ҳамроӣ Қодир ҳаққи туро ҳам хӯрда рафт.»

— Ҳаққи маро шумо менӯшед.

— Не! Ман ҳаққи худамро менӯшам. Ҳар қадар хӯрам, ҳаққи худамро меҳӯрам. Лекин гуфта монам, ки аз дунё бенасиб меравӣ. Ин оташоб чизест, ки кас нахӯрад?.. Ту намедонӣ, ки ман баройи чӣ меҳӯрам?

— Медонам. Ғаматон зиёд... Ман, ки ғам надорам, намехӯрам.

— Баҳ-баҳ! Ту ғам надорӣ? Ғами ту дар кулли башар нест, аммо худдорӣ мекуни. Сарпӯшу сиррпӯшат бақувват. Мо – бебок, бодигӣ ҳам дорем. Мардона мегӯям!

— Ғами ман сабук: ғами рӯзгори худам, ғами фарзандонам, ғами шикаму ояндаи онҳо...

— Мо ҳам чандон даҳани амма нестем; баъзе чизхоро сарфаҳм меравем: ғами ту аз ғами ман гарантар, аммо зуд ба халқ намерасад. Шеъру сурӯдро ба мардум расондан сода аст, вале насри вазнинро мардум дер мефаҳмад. Ман мефаҳмам ҳамаро: ғами ту ғами халқи сода, ки кай аклаш медарояд, кай фаҳмаш расо мешавад ва ба ину он сарфаҳм меравад. Ҳамин хел не?

— Шояд... Аммо ман ба чизе даъво надорам.

— Ҳаминро гиред, даъвоятон рӯ мезанад. – ҳамин хел гоҳ «ту»-ву гоҳ «шумо» дорад ӯ ва ин «шумо» маънийи «сода мабош», «хушёр бош»-ро дорад. Ва ӯ баъзан ба қаър ё ба жарфное фурӯ меравад, ки кас ҳаргиз гумон надорад: – Ман он қадар умре намебинам, ки кирои дилбастагӣ ин дунё кунад.

— Боз ба тангкӯчаҳои Бухоро рафтед. Чанд бор мегӯед? Охир бо чунин ҳайкал, бо чунин китфу бозу, бо чунин зӯр шумо умри дароз надида, мани резапайкар бинам?

— ... Ки чашми сари ту набинад ниҳон...

— Намефаҳмам.

— Ва намефаҳмед ҳам... Модарам дуо дода маро: бояд бо дасту пойи солим, миннати Ҳотаи Тойӣ набурда, ба касе рӯи ниёз наоварда, мӯхтоҷи касеву чизе нашуда, мурам; чунон мурам, ки касе ташвиш набарад.

Ман хомӯш меконам. Ӯ низ ором, сараш ба рӯи дастархон ҳам. Рағбат ба чизе надорад. Дуд мекунад. Нӯки сигарет дароз хокистар баста. Ман хокистардонро пеш меорам.

— Муттаҳам (навозиш), зиракӣ, аммо истифода бурда наме-тавонӣ.

— Ҳм. – чунин беҳарф ҷавоб мегардонам, ки ба чӣ ва ба кучо ишора карданамро ӯ пай мебарад. Ва мехонад:

«...Ҳаргиз набарам ба нокасе рӯи ниёз,

Дастам шиканад, ба гарданам овезам.»

— Ман ба сангу посангҳои шумо сарфаҳм намеравам, аммо шакли аввалааш хубтар буд. «Ба ҳеч кас рӯи ниёз ё дасти ниёз» буд. Гиротар ҳам буд. Ба нокас рӯи ниёз овардан пастист, вале

«ба ҳеч кас дасти ниёз набурдан» бузургист. Чаро чунин тахрир кардед?

— Замона бо ту насозад, ту бо замона бисоз!

— На, ман мувофиқ нестам бо ин ақида. Тир як бор меҷаҳад аз камон. Ман аз забони шумо он чизро шунида будам, ки гуфтам.

— Ҳм. Ҳоло мӯрча нагазидааст...

— Ҳм. Медонам шуморо чӣ тарсонд.

— Чӣ тарсонд?

— Ҳамон ки ману Ҳамза як шаб дар Ёвон хоб карда, шоираро аз Ҳамрокулову Насриддинов рухсат пурсида, рӯ ба рӯ кардан оварда будем.

— На! Ман ҳар коре мекунам, ба эҳтироми устод Турсунзода мекунам. Агар хирадмандиву дурандешийи он кас набуд, мо ба тӯхмат будем капут.

— Шумо бояд аз он шоираи Мард миннатдор шавед, ки койил омад фармудайи «дӯстон»-ро. Пеш аз ману Ҳамза ҳам рафта будаанд назди шоира, то якноя истода, сари шуморо бихӯрад.

— Ман нагӯям ҳам шоира мефаҳмад, эҳтиромаш мекунам ва гуфтаам, ки шоираи хуб мешавад. Ман ўро фиреб накардаам, зӯрӣ накардаам, як майли тарафайн буд, аммо барор нагирифт...

*Ишқи аввал гӯраи сармозада,
Норасида мефитад аз шохсор...*

Ман низ шеър мехонам:

*Авали ишқ – лофи мардона,
Охири ишқ – тӯҳмати номард.
Авали ишқ – синایی пуришӯр,
Охири ишқ – синایی пурдард.*

— Дар ин дунё як дилкашолӣ дорам, ту медонӣ.

— Медонам, – мегӯям ва ба сурати дар девор рӯи гилем задаи Бибизахро духти Ҳаким менигарам. – Як писар ҳамин қадар хидмат мекунад.

— Хидмати холӣ... Фақат сурӯда тавонистам; он чӣ дар дилам буд, ҳамонро гуфтам. Ҳамин қадар ҳам нагӯям, чӣ хидмате кардам ба ивази шири сафедаш, подоши заҳматхояш, кайфари хориҳояш? Вай модари оддӣ не-е-е! Вай модари модарон. Қасам мехӯрам, ки шоирӣ ман аз модарам аст... Не! Ман хидмат карда натавонистам!

Пас дастони ӯ ба бозӣ даромаданд. Сухан пайдо намекард, то эҳтиром ё миннатдорӣ ва сипоси фарзандии хешро ифода кунад. Дастанаш тоб мехӯрданд, хаму рост мешуданд, пас ба сараш мегузашт он ҳаракат ва ба танаш, вале намеёфт он чӣ мехост бигӯяд.

Ба пояйи он ҳайкали бузург гулдастайи мувофиқ пайдо кардан кори хурд набуд. Он чӣ дар зиндагӣи модар мехост бикунад, натавонист, ҳамон зайл низ гуфта наметавонад, ки аз чӣ иборат буд он хидмат.

— Адо карда, ки натавонистам, гуфта ҳам наметавонам.

— Хубу хушрӯ гуфтед.

— Он кас маро нигаронанд. – чӣ андешае ба сараш омад, ки гуфт ва афзуд:

*Ин харобазамин диёри ман аст,
Марзи хуниши ёдгори ман аст.
Чун мазори умедҳом ин ҷост,
Охируламар ҳам мазори ман аст.
Оҳи ман гӯрро битарконад,
Оҳи ман оҳи рӯзгори ман аст.
Халқи тоҷик гар надорад пос,
Гӯри торик посдори ман аст.
Дар канори шумо нагунҷидам,
Хоки аҷдод ҳамканори ман аст.
Модарам рафт, низ биштобам,
Рӯҳи танҳош интизори ман аст*

Хомӯши хомӯш мемонам. Андеша мекунам, ки ғами ӯ кам нест. Маро низ ғамӣ мегардонад, дили нарми маро гирён мекунад ва пештар ашк рухсори маро мешӯяд (чунон ки холиё, гоҳи навиштани ин сатрҳо зерӣ айнак сиришки боқимонда мешорад ва оби танам кам гашта маро ташна медорад. Ин ашкӣ маро чуз компютеру чароғи фурузонӣ шаб касе намебинад. Дарунамо мехӯрам, ки ӯ пешакӣ ҳамаро гуфту мо беҳабар мондем.)

— Кам-кам лодагӣ ҳам дорӣ. – ба чӣ андеша чунин шикаст шишайи хомӯширо нафаҳмидам.

— Хӯш?

— Бисёр ғам мехӯрӣ, аз ман ҳам зиёд, аммо гуфта наметавонӣ. Ман меғӯям, диламо холи мекунам. Пас ба кӣ лозим чунин ғам хӯрдан, ки дилу чигарро соф кунад?

— Медонам ва мефаҳмам, аммо замин сахт, осмон баланд.

— Баройи ҳамин май бояд хӯрд!

— Дарди кампир – ғӯза.

— На! Ту намефаҳмӣ: ғам зудояд. Хӯш физояд...

— Ақл рабояд...

— Э-э-э, дар ин бораҳо умуман фикр накун. Дар ману ту ақл чӣ кор мекунад. Дандонат чандто?

— Сиву дуто!

— Ана дидӣ, сиву дутоӣ муқаррарӣ. Дандони ақл нест-ку?

— Каромот кардед... Яъне, дандони шумо сиву се ё сиву чаҳорто?

— На. Аз они ман ҳам сиву дуто, лекин ҳамааш дандони ақл.

— Аз ошомиданатон пайдост.

— Э вой-е, аз кучо донӣ, ки ин чист? Начашида бошӣ...

— Ва намечашам ҳам.

— Баройи ҳамин-дия. Агар нӯшӣ, дигар хел мешавӣ. Ба ту як чизи меангехтагӣ намерасад. Яъне, иксири илҳом.

— Рост мегӯед. Як илҳомбахш доштем, ки мурд... – гуфтам ва ӯ хайрон сӯям нигарист. Афзудам: – Партияи чоночон.

— Аҳааа! Зӯр буд. Хайф шуд. Лекин чизи дигар ҳаст, истифода бояд кард.

— Шумо дидан гиред.

— Як бор хилоф шуд. Қавл додӣ, ки дар панҷоҳсолагиам менӯшӣ, вафо накардӣ.

— Паймон шуда буд, ки дар рӯзи панҷоҳсолагиатон менӯшам. Аммо шумо он рӯз пайдо нашудед. Ё сафари Ҷапон ё сафари Амрико доштед.

— Баъд омадам-ку?

— Баъд омадед, аммо ид гузашта буд.

— Чашнҳо барпо шуд-ку?

— Шуд. Пештар ҳам шуда буд. Аз колхозии Зардиеви кӯлобӣ сар шуд. Баъд ҷумҳурӣ чашн гирифт, пасон панҷекатихо бедор шуданд... Аммо гап дар ин не...

Рост, мурод дигар бувад: ҳар гоҳ ӯ сухан пеш меорад, ки умри дароз намебинад. Ё мекушанд ё ҳодисаву воқеае пеш омада нобуд мегардад. Сабаби ваъда карданам ин буд, ки ӯ ба панҷоҳ расад. Чандин чунон андеша надошта бошад аз марг.

— Чаро? Чаро? Чаро?

— Чӣ чаро?

— Чаро чунин андеша?

— Медонам. Ман дар коми шер арраи пушти наҳанг ҳастам...

Пай бурдам, ки масъала чиддӣ мешавад, микроз задам:

— Дар шастсолагиатон нанӯшидагӣ ҳар чӣ!

ӯ дергоҳ сар боло накард. Гӯё рӯйи хон нонреза, донии мавиз, мағзу чағз ва ё дигар чизҳоро мешумурд; ё оби ҷомро катра мебаровард ё сол мешуморид; ё аз ҳаёту мамот меандешид ва ё чизи дигар, ки танҳо худаш донанду худо.

— ... ва бовар дорӣ, ки ман ба шаст мебароям?

Ин ҳарф давоми андешаи ӯ буд. Ва давоми он чӣ ман мешумурдам ё тахмин мекардам. Забонам лол монд. Дер гуфта на-тавонистам ҳарфе. ӯ сар бардошт. Ба ман нигарист. «Гап зан!» чунин буд маънии нигоҳаш. Вале ман гунг будам. Миҷа ба ҳам

задам ва сар такон додам. Зеро наметавонистам садо баровардан. Медонистам, ки садойи ларзонам хама асрор хувайдо мекунад. Хориам меояд, ашкам мерезад, фигонам мебарояд. Аз ошхона ва хонаҳои дигар аҳли байти Лоиқ чамъ мешаванд. Кори нохубе мешавад. Ин чӣ рӯз аст, ки Сорбон – мардаки каппа-калон, рӯзи тӯйи фарзандонаш ҳам гирия кунад, гоҳи сӯхбати тан ба тан ҳам гирия кунад, они сухан гуфтани сари чаноза ҳам гирия кунад. Модараш гирён зойидааст ўро.

— Маро нигарон! – боз ишора ба модар мекунад, ки даст пеши бар ба мо менигаранд.

— Савганд ёд мекунам, Лоиқ! Дар шастсолагиатон менӯшам!

— Маст мешавӣ?

— Маст мешавам!

— Сурӯд мехонӣ?

— Сурӯд мехонам.

— Рақс мекунӣ? Рақсҳои хирсона?

— Рақс мекунам. Рақсҳои хирсона. Ва шумо ҳам... Качак-качак...

— Оҳо!!!

— «Лаббай?!» – аз дар ҳозир мешавад Зебинисо.

— Қозикалон! Ба шастсолағи тайёри бин! Ақот шароб мехӯрад!

Шароби мардафкан!

— Як ҳамин аком монда буданд нахӯрда...

— Рав! Корат набошад. Мехӯрад!

— Ҳамин хел: як кас ба «хур», гуфтан хӯронда намешавад ва каси дигара ба «нахӯр» гуфтан нахӯронда.

— Қозикалон! Гапа кам кун! Ту аз ман ягон бадӣ дидӣ?!

— Не!

— Не, ки бошад, халал нарасон!

Мурод шаробхорӣ набувад. Мурод ин аст, ки Лоиқ ба шаст дарояд.

Мо дар зодрузи кадбонуву кадхудоён, рӯзи таваллуди фарзандон ва наберагон ба хонайи якдигар гирд меомадем. Ва сенздаҳ рӯз қабл аз зодрузаш Лоикро ба мавлуди сенздаҳсолагии Човидон пайгом кардам. Ва ў ду соат пештар аз они муқарраршуда занги дарвозаро пахш кард. Ва баробари сар аз дар бурун оварданам Човидонро хонда табрик гуфт ва таъкид кард, ки дар нишаст ширкат карда наметавонад, Осмон ўро ба гармо (сауна) хондааст. Пасон фармуд: «Медонам, ки худатон ош мепазед. Дилам кашоли ошатон. Умедворам, ки як табақ мефиристед. Сауна дар қисми ҳарбийи паси меҳмонхонайи «Бону».

— Саҳеҳ. Чӣ мешавад, ки ронанда соати як омада ошро барад ва ман дертар равам?

— Хуб мешавад.

Ва ман омадам ба ҷое, ки таъйин шуда буд. Сарбозон маро роҳ намуданд то гармоба. Лоик арақшор буд. Андар табақи сурхи пахтагул оши нимхӯрда боқӣ буд ва ревоҷи тагсангиву шишайи оби ҷав. Устод хушҳол буд андар хонаии роҳат. Ва Осмон аз гармхона баромад арақрез.

— Гунохшӯӣ даъват кардам шуморо. – баъди пурсу пос фармуд Осмон ва Лоик ислоҳ кардани шуд.

— Гуноҳи ту набуд, вазифаатро адо кардӣ.

— Буд, набуд, то ҳол дар хичолатам...

— Чӣ гуна буд? – таачҷуб кардам ва ҳайрон мондам, ки чаро ман бехабарам аз ин кор?

Онҳо нигаристанд ба якдигар, то кӣ посух гӯяд ба пурси ман.

— Ха-айр, як шуду гузашт. – Лоик намехост ба ин мавзӯё баргардад. – Шумо медонед: ҳамон воқеае ки мошини маро дар назди қозиёт чаппа гардонда буданд. Худотон дар Иттифоқи нависандагон маҷлис карда ману Латифиро намоянда интихоб кардед ба ҳайати комиссияӣ «Наҷоти Ватан». Мо камар бастем, ки сар раваду Ватан наҷот ёбад. Ҳамин тавр ҳам шуд, ки қариб сар рафта буд, аммо наҷоти Ватан кори хурд набуд. Гоҳе ки мошинро монда ба қозиёт даромадем, аз пас садо меомад: «Шохир, шохир!» Ман донистам, ки онҳо кистанд. Ва баргашта баромада мошинро ворун дидам. Даст аз зиндагӣ низ шустам, ки аз дасти ин гурӯҳ ҳар кор меояд. Бо амри қозиёт рост карданд мошинро ва мо наҷот ёфтем. Рӯзе низ расид, ки додарам Осмон маро хонданд ба дафтари корӣ ва бозпурс карданд аз он рӯзи наҷот.

— Он рӯз агар саҳт омада будам, узр мецохам аз шумо.

— Не. Шумо ба ман саҳт наомадаед, «онҳо» саҳт омада буданд ба шумо.

— Ба ҳар ҳол гуноҳи маро бубахшед. Он рӯзҳо як шуморо бозпурс накардаанд, қариб ҳамайи адибон ҷавобгӯ буданд.

— Масалан ман, – ҳамроҳ шудам ба сӯхбат, – ба касе чизе нагуфтаам ва ягон кас аз ман чизе напурсидааст.

— Ягона парвандае, ки тоза аст, аз шумост. Ба гурӯҳе ҳамроҳ нестед ва коре ё рафторе накардаед, ки бойиси ташвиш бошад. Агар ягон ҳарфу калоча ба шумо расад ё осебе, аз «дӯстон» ме-расад. – огоҳ кард Осмон.

— Ман чунон «дӯстон» кам дорам, вале ҳасудон зиёд дорам.

— Акотон ҳапу дам корашонро мекунанд, Осмон. Ва нигарон, ки рӯзе мардум навиштахоҷашонро подош медиҳад... Хестед, ки хобатон. Мардуми мо то ба ин дараҷа нарасидаанд. Вале касоне

ҳастанд, ки сафедро аз сиёҳ чудо мекунанд, аммо дасткӯтоҳанд. Онҳо ҳам ба даҳони сарварон менигаранд, ки чӣ мегӯянд.

— Ин ҳарфатон дуруст. Ба наздикӣ дар ноҳияе будем. Ҳокими он ноҳия шоиронро ситойиш кард ва фармуд: чанд рӯз пеш тариқи телевизион дидем, ки шоири маҳбуби мо бо Райис паҳлӯ ба паҳлӯ истода сурат мегиронданд.

— Ба шумо гӯям, ки ҳамин хел чизҳо ҳам лозим. Ба шумо, ки чизе лозим нест, эътибор намедихед. Ба худо, касоне ҳастанд, шабурӯз фикр мекунанд, чӣ гуна ба дидори ин ё калоншаванда расанд ва корашонро туфайли ӯ буд кунанд. Лекин қор қори шумо. «На теvu на тела те.»

— Хайрият ҳастед, ки маро водор мекунед аз чунин чизҳо, вагарна ман намедонам, унвонаш чисту мукофоташ кадом.

— Надоред, баройи ҳамин намефаҳмед, медоштед, мефаҳми-дед.

— Шукр ба надоштанам, агар медоштам, ба мурод расидам, гуфта кайҳо мисли «халқиҳо» навиштанро қатъ мекардам.

— Чунки онҳо аз аввал қатъ карда буданд ва аз пайи «халқӣ» шудан медавиданд.

— Хайр? Баъд чӣ шуд, Осмон? – чилави суханро ба шоҳроҳи аввал гардониданӣ шудам. – Устод тоза баромаданд ё...

— Тоза, тоза! Устод баройи мардуми раҳгум ба миёна даромаданд ва роҳи наҷотро ба онҳо намуданӣ шуданд. Ин чиз нафорида ба бисёр касон. Ҳатто ба баъзе ҳамкорон. Буданд касоне, ки «қордор нашавед, монед, гӯшти якдигарро хӯранд ин бародарони ношукр» мегуфтанд.

— Кам нахӯрданд гӯшти якдигарро, – гуфт Лоиқ ва пораҳои газали машхурро хонд:

*Ҷабри торих ягон қавм надидаст, ки мо,
Заҳри торих наҷоде наҷашидаст, ки мо.
Миллате зери фалак бо ҳама фарҳанги сург
Ин қадар зиллату хорӣ наҷашидаст, ки мо.
Миллате дар раҳи тақдир бад-ин танҳойӣ
Ба чунин вартаи муҳлик нарасидаст, ки мо.
Миллате аз қалами рафта бар аъмоли башир
Ин қадар бӯйи уқубат наҷашидаст, ки мо.
Миллате беҷиҳате бо сари нуриӯру баланд
Дар сари дори аҷониб наҷашидаст, ки мо.
Ҳеҷ қавме ба чунин ноқасиву ноҷалафӣ
Ҳуни ҳамхуни худашро наҷашидаст, ки мо.
Миллате дар ҳама айём бад-ин беширафӣ
Синаи модари худро наҷашидаст, ки мо.
Ҳеҷ кас зери ниқоб омада баҳри зару сим
Ҷигари ҳамнасабашро наҷашидаст, ки мо.*

*Ҳеҷ фарде зи сари кин ба чигаргоҳи падар
Дашнайн ташинайн хунро нахалидаст, ки мо.
... Оҳу афеъс, ки дар ҳошияйн торихем,
Ин ҳама фоҷиаро даҳр надидаст, ки мо.*

Хомӯш мондем. Садои андаке хаста, вале маънибори ӯ дар фазои хонайн роҳат гардиш мекард ва роҳ мечуст, то ба пахно барояд; ба гӯши оламиён расад Ҳар кадом таҳлил мекардем дар мағзи хеш, ки ин чӣ торих аст, ки шоир гуфта. Ҳатто худи Лоик дар андеша, як бори дигар саранҷоми шеърро дар компютери сараш мегардонаду мулоҳиза мекунад, ки чӣ гуфтааст.

— Мефаҳмида бошанд? – хомӯширо шикастам мани камсухан.

— Мефаҳманд... Нафаҳманд, мефаҳмонидагиҳо ҳастанд. Вале тарсам аз он, ки галат нафаҳмонанд...

— ...Неее... Мефаҳмида бошанд, ки шумо таърих навиштед, мусаввираҳо офаридед? Ҳар байти шумо як қисса аст.

— Инаш кори ман не, ман гуфтам. Тафсиргарон ва ҳолдонҳо ҳар хел метавонанд бигӯянд. Ҳамаи ин манзараҳо дар телевизион нишон доданд, гуфтанд, халқ диду шунид. Хидмати ман он аст, ки хулоса кардам дар шеър.

— Бале, дадо, бале! Минбаъд ҳар кӣ чизе гуфтан ё навиштан хоҳад, суҳанони шуморо такрор хоҳад кард. Ё иқтибос хоҳад овард.

Зиё андеша мекунам, ки ман чунин гуфтаву навишта наметавонам ё як шоири халқӣ ё райиси шоирон чунин гуфта наметавонад, Лоик мегӯяд. Дар он вақт ҳам мегуфт; замони коммунистӣ. Суҳанаш мегузашт. Ҳарфи ӯро ҳамчун ҳарфи нозгунҷ мепазирuftанд. Дар поён ҳасад баранд ҳам, дар боло писанд мекарданд. Дар поён хусумат дошта бошанд, дар боло ифтихор мекарданд, ки мо чунин кас дорем. Лоик ин чизҳоро фарқу баркаш карда метавонист ва қадри хешро хубтар медонист. Медонист, ки суҳанашро дар боргоҳ ба замин намезананд, ноз мекард ва олитару хубтар шеър мегуфт аз дӯшин... Ва батадрич дар поён низ донистанд, ки Лоик беназир ва нотакрор аст. Сахтҷон бувад чун кӯҳҳомон:

«Дар миёни кӯхсорон сахтҷонам зодаанд...»

Нозири роҳ сӯтта ба мошини Лоик рост кард ва канори роҳро намуд, то ӯ боздорад чаҳорчархаашро. Лоик дар миёни роҳ дошт мошинро ва ба нозири роҳ гуфт: «Маст ҳастам.» Чун нозир пеш омада Лоикро шинохт, даст ба чакка бурда ду по ба ҳам зад ва фармуд:

— Маст бошу бош, устод!

Бо хости Мирзо Турсунзода чанд тан бояд ба муносибати иди Май ба бӯстонсароии адибон мерафтанд. Он рӯз дар роҳи хиёбони «Ҳофиз» ба шарафи иди бузург пойгаҳ мерафт. Роҳҳо баста буд. Мошини Турсунзодаро иҷозат доданд. Пас мошини Лоик омад. Онро низ рухсат гуфтанд. Пасон мошини адиби дигар омад. Гузар надоданд. Он адиб хеле пурсид, нагузоштанд. Пас ӯ тоҷикигарӣ кард:

— Чаро ба он ду мошин рухсат додиму ба ман иҷозат наме-
диҳӣ?

Нозири роҳ фармуд:

— Дар мошини аввал Мирзо Турсунзода меравад. Дар мошини
дуввум – Лоик. Ту на Турсунзода ҳастӣ, на Лоик.

Шеръалӣ сиёҳчурдаи хушбурут, тиллодандон, ки гоҳи ханди-
данаш аз зери мӯйлаби сиёҳаш медурахшад ва хеле чолоку чобук.
Ниҳоят чолок нишон медиҳад самтҳои мошингардро байни чор-
роҳа истода. Ва ҳар гоҳ мошини Лоикро бинад, бозмедорад. «Як
салом кунем.» Чунон одат шуда ин рафтор, ки баъзан Шеръалӣ
ишорайи доштан накарда, Лоик мошинро қарор медод ва ӯ пеш
омада ба забони тоҷикиву русӣ «частушкаҳо» мехонд ва баъди
ҳар пора аз Лоик мепурсид: «Ин ай кияй?» Лоик посух медод: «Аз
Шеръалӣ!» ва ӯ шод мегашт аз ҳарфи устод. Рӯзе байту фардхоро
зиёд хонду посух ба пурсаш гирифт ва як порайи шеърӣ хонд:

*«Ҳамсояҳо бесоянд,
Ҳампояҳо бепоянд.
Розӣ набошӣ гар зи худ,
Сармояҳо бемоянд.»*

Баъд пурсид: «Ай кияй?»

— Аз Шералӣ!

— Ай Лоик Шеръалӣ.

— Аз Шеръалӣ не! Аз Шералӣ!

— Ако!

— Лаббай!

— Қиссайи ин пулро медонед-а?

— Ин пули айлоқи шоирон нест?

— Ҳо бале! Пули бӯстонсароии адибон, дар аҳди Мӯъмин Қа-
ноат сохта шудааст. Лекин худи бӯстонсаро валу вайрон. Як бор
аз нав месозем, гуфта хонахоро вайрон карданд, сохта нашуд...

— Дар урфият мегӯянд, ки то хонайи нав насозӣ, хонайи кӯҳнаро вайрон нақун.

— Ҳамин тавр, аҳо... Лекин ба умеди сохтан вайрон карданд, нашуд. Бокимондаро солҳои чанг «ватандорон» «дар мулки мо бегонагон сохтаанд» гуфта, аз бесохибии мулк сохиб шуданд, бурданд ҳамаро; сонӣ камондорон дар тасарруфи хеш гирифтанд, оқибат чунон шуд, ки аз дарвозааш даромадан ҳузновар буд.

— Ҳар ҷо, ки расид пойи аспӣ қатаган...

— Э аҳо-е... Медонед дар аҳди Турсунзода ба ин ҷо киҳо меомад,

— Наход надонам. Худам ҳам иштирок карда будам дар он базми шеър сурӯд. Ба назарам Лоикӯ Қӯрабек дар ҳамин ҷо ҷӯратар шуданд...

— Ҳо, аҳо, хидмати Турсунзода беминнату бедарег. Як муҳити адабу ҳунар сохта буданд. Барои беҳунарон дар ин саро ҷой набуд. Дар ҳамин ҷо бо Сайид Нафисиву Забехулло Сафо, бо доктор Хонларӣ ва хонум Отабой, бо бисёр адибони русу хоричӣ ва ҷумҳуриҳои бародарӣ шинос шудем. Лоикӯ шеърҳои тозаашро дар ин ҷо мехонд, Қӯрабек сурӯди наваширо бо садойи рӯди Варзоб ҷӯр мекард. Устод Турсунзода дӯст медоштанд, ки ману Калон Атоевич ош пазем. Боре хонум Отабойи эронӣ гоҳи хайру хуш садо дарод: «Сорбон кучост, то худоҳои кунем?» Садойи устод Турсунзода омад: «Ҷ мачнун аст, ҳар кучо мегардад!» Устод Бокӣ Раҳимзода хушгӯӣ мекарданд. Ҷун базм метафсид, аргушти устодонро мидидед. Турсунзода табассумкунон ҷун оби рӯд равон мераксиданд, Раҳимзодаи бузургустухон уқобвор бол мекушоданду як ҷо ором истода ва якбора пойи рост пеш меандоштанд; хайкалосо истода фурсате баъд пойи дигар пеш мебарданду бадан меларзониданд; хуш буду завқовар. Баъд сӯйи Гулрухсор ишора мекарданд, ки ба Мирзочон наздик равад, то рухсорашро навозиш кунанд. Миршакари гаронвазн шиштану мушоҳида кардан ва ягонгон хушгӯӣҳо доштанд. «Агар дар қиссаҳои Сорбон калимаи колхоз набошад, намефаҳмӣ, ки воқеа дар қадом мамлакат мегузарад.» Ҷалол Иқромӣ як дастгоҳи хурди наворбардорӣ доштанд, ки (дар он замон дигар кас надошт) лаҳзаҳои писандро ба навор гирифта ва аз давра бурун рафта, моҳиҳои ҳавз, харсанги канори ҳавз ва оби аз зери шаҳҳо баромада, маскуни роҳгузари болоӣ саробӯстон ва рӯди шӯхро аксбардорӣ мекарданд.

Ҷун базми сурӯд танаффус мекард: Боймуҳаммад, Одина Ҳошим ё Қӯрабек дам мегиританд, ё Лоикӯ шеър мехонд ё Маҳмудҷон. Фазлиддин баъзан мепатофтанд (талаффузи он кас). Қутбӣ нос мекашид. Мастан «Доман ба чароғи маҳу аҳтар задаӣ боз...» мехонд. Ҳабибулло дар пӯшташ намегунҷид ва ҳар ҷӣ мехост, мегуфт. Ва гоҳе садойи баланди Аҳмад Бобоқулов аз дили кӯҳ акс меод. Овози Барнову Нерие аз қаъри рӯд нарму рӯҳафзо

меомад. Эээ, чӣ даврахое буд. Хоб мебинӣ... Хаёл мекунӣ, ки боз Турсунзода меомада бошад? Боз адабиёту хунар кадр пайдо мекарда бошад? Боз хонандагон дӯкон ба дӯкон аз пайи дарёфти китоб мегашта бошанд? Боз Иттиҳодия ба аъзояш хонаву мошин мебахшида бошад?

— Дунё ба умед.

— Ҳо, аҳо, шайтон ноумед... Ними умрамон дар ҳамин бӯстонсаро гузашт, ними дигар барбеҳуда. Мактаби адабӣ надоштем, устои адабӣ надоштем, чун ажриқ ё гули хурдӯ замин чок карда рустем, вале боғбоне набуд, парварад моро. Хуни дил хӯрда сабзидем, вале ҳар гоҳ шохшикан мекарданд, то боло нашавем... Устодии устодони мо чӣ гуна буд? Дар мисоли худам мегӯям: барои муҳокима асарамонро мехонданд ва аз назари партиявияти адабиёту реализми сусиалистӣ баҳо медоданд, ки ман риоя намекардам. Он чӣ мехостам, ҳамон менавиштам. Баъзе пай мебуданд, бархе намефаҳмиданд ва баъд шахсияти маро зери тозиёнаи танқид мегирифтанд. Лекин бештари баҳо аз рӯйи ноошноӣ ё хусумат дода мешуд. Ғаразам ин аст, ки дар ин бӯстонсаро тақдири бисёр адибон ҳал мешуд ва дурусту нодуруст ба бисёр асарҳо баҳо медоданд. Як нафар гӯсфанд кушта зиёфат ороост. Ҳама ҳайрон буданд аз чунин қор; зеро медонистанд, ки нони ӯро кас надида. Баъди зиёфат равшан гашт, ки асари ӯ ба муқофоти давлатӣ пешниҳод шуда будааст. Ман ғам меҳӯрдан аз чунин ҳол. Ҳолиё нафрин мекунам, ки моли адабиёт барои бузбозӣ нест. Ба ҳар ҳол хубтарин ҷойи ин дара ҳамин ҷост. Агар Лоикро ҳумори насиму таровати рӯди Варзоб гирад, ба ин ҷо меояд. Вале он базмҳо, он меҳмондорихо, он хашамат, он бузурғиву доройӣ нест. Устод Турсунзода ҳамаро бо худ бурданд ва ин манзил ба дасти нодидаҳо афтод. Ва Лоик бо ҳама бузурғӣ ба ёди устодон ба ин қадамгоҳ меояд, то даме осяяд.

— Ако!

— Лаббай!

— Носирҷон Маъсумиро хуб медонед-а?

— Чӣ хел надонам? Ду нафарро медонам, ки (рӯҳашон шод бод!) дар ҳаққи Лоик некиҳои зиёд кардаанд: Яке Турсунзода, дигаре Маъсумӣ. Лоик зиёд зикр мекард хидмату ёриӣ эшонро.

— Ман низ ҳаминро гуфтаниам, ако. Номи нек ба некӣ ёд мешавад. Боре Лоик Валӣ Самад аз таги тирезайи хонаам фарёд заданд, ман баромадам. «Бӯстонсаро меравем» гуфт Лоик ва Валӣ афзуд:

— Носирҷон Маъсумиро хабаргирӣ.

Чун миёни мо чуну чаро намешуд, баргашта либос пӯшида баромадам, Лоик ба ҷойи он ки мошинро сӯйи Варзоб ронад, сӯйи Хонайи матбуот ронд.

— Валичон бо равгани загиру гурунчи Исфара ош пухтаанд, назди устод Маъсумӣ мебарем. – Ҳайрату хомӯшийи маро пай бурда фармуд Лоиқ.

— Чӣ ачаб! – дигар чизе гуфта натавониста ифода кардам ва сурати хубу хубихойи ин марди донишманд пеши назарам омад. Вале фурсати пурс нашуда Лоиқ чилави мошинро ба рост тофту назди дарвозайи хурд боздошт.

— Гунбати парвардигорро дидед? – оши дампартофтаи деги сари ошонро намуда, гуфт Лоиқ ва Валичон шарик шуд ба сӯхбат:

— Лоиқчон ба колхозии Россия рафта, гӯшти махсус оварданд, устод Маъсумӣ ҳаргуна гӯштро намехӯранд, гуфта.

Ва мо бардоштем деги сиёхро. Рӯйи чанбараки чархи эҳтиётии бордони мошин гузоштем ва роҳӣ шудем сӯйи бӯстонсаро.

Носирчон Маъсумӣ андар хонайи аввали бӯстонсаро истироҳат мекарданд, ки гоҳи аз дарвоза даромадан дар китфи чап қарор дошт ва ними манзил аз шоир Ғаффор Мирзо буду ними дигар аз профессор Маъсумӣ. Домулло аз омадани мо огоҳ гаштанд, ки аз кулба бурун шуданд ва хушнудона пазируфтанд. Валичон воҳима карда деги ошро беҳи пояйи тахтакати кушоду фароҳ гузошт ва қоматашро рост гирифта, меҳрубонана вохӯрдӣ кард. Мо низ. Чехрайи муаллим механдид. Гоҳи пурсупос садойи нарму ҳалими эшон шунида мешуд ва рафторашон низ нарму меҳрубон буд. Танҳо аз муомила, рафтор ва гуфтори он кас бисёр чиз фахму дарк кардан имкон дошт.

Рӯйи тахтакат гилему кӯрпача густурда буд ва боз дастархон ороstem. Нишастем, хӯрдему нӯшиданд. Сӯхбат кӯр гирифт. Ҳангоми сӯхбат ҳам Носирчон Маъсумӣ табассум доштанд. Сухан мегуфтанду шеър мехонданд. Ва фармуданд: «Лоиқчон шеърхойи тозаро хонад».

Лоиқ хеле дам ба дарун гирифт. Ман гумон доштам аз донистаҳояш ягон байт ё дубайтие мехонад ва ё газале. Аммо садойи ларзони ӯ дигаргуна баромад.

— Муаллими азиз, ман то қиёмат аз шумо миннатдор ва қарздор...

Маъсумӣ дарёфтанд маънийи сухани Лоиқро, ки ишора ба некихойи устод буд.

— Лоиқчон ин чизхоро фикр накунед. Ман худ ба худ шодмонӣ мекунам, ки шумо барин қасонро дастгирӣ кардаам. Чунин андеша танҳо андешайи ман не, Мирзочон ҳам дар ин фикранд... Шеър хонед!

Ва Лоиқ аз Рӯдакиву Хайёму Ҳофиз мехонд.

— Шеърхойи худатонро хонед.

— Охир дар назди шумо...

— Боке не, шумо аллакай шоири баркамол, дар оянда рӯ ба рӯйи ҳазорон шунаванда шеър хоҳед хонд. Мо медонем ва мефаҳ-
мем шумо чӣ гуна менависед. Мирзочон ҳар касро дар ғойибаш
ситойиш намекунад. – таъкиди номи Мирзо Тунсунзода ишора ба
дӯстӣ ва ҳамнишиниашон буд. – Бино ба шунидам, «Маснавийи
маънавий»-ро мехонед...

— Кам-кам, устод... Аммо ба фаҳмишаш...

— Дар замони мо, дар ин синну сол хондани «Маснавийи маъ-
навий», аз бар қардани ашъори Рӯдакиву Ҳайёму Ҳофиз... ақлам
намегирад. Ҳоло шоирони куҳансоли мо ба ин чиз нарасидаанд,
магар Раҳимӣ...

— Муболиға шуд устод. Хубаш шумо чизе бихонед ё сароед,
мо баҳра барем.

*«Пушту паноҳи ман буд девори дилбари ман,
Аз ғиря бар сар афтод,
Эй хок бар сари ман,
Эй хок бар сари ман!»*

Оғозиданд устод ҳамчун Ҳилолидӯст. Садои фораму ларзони
ӯ он қадар гуворо буд, ки гумон мекардед ин ғазалро на Ҳилолӣ,
балки Маъсумӣ навишта.

«Чуз кунчи ғам Ҳилолӣ ҷойи дигар надорам,» гӯён хонаии тах-
тагинро ишора мекарданд ва чун мисраъи дигарро месаройиданд,
гардан фароз ва сина дамида медоштанд: «Ман подшоҳи ишқам,
ин аст кишвари ман,?? ин аст кишвари ман!»

Чун мо каф кӯфта аҳсанту офарин хондем, устод худ аз худ
сурӯди «Ғарибон»-ро зам-зама қарданд. Оҳанги нола ва руҳаф-
тодагӣ дошт.

*«Ғарибонро кӣ мепурсад дар ин шоми ғарибони?
Тамоми халқ бепарво, тамоми мулк бегона!»*

Пиндорамон устод дар ин танҳойихо дилгар шудаанд, ҳамчун
донандаи хуби эҷодиёти Айни ин суруди машҳури халқи тоҷикро
бори дигар ба мо ёдрас мекунанд.

*«На мулкам ҳасту на молам,
На кас пурсад зи аҳволам.
Зи дарди бекасӣ нолам,
Дар ин шоми ғарибона!»*

Мо нафаҳмидем, ки чаро ин сурӯди ғамбори тоҷикиро ҳоло
мехонанд Маъсумӣ. Гӯё миёни сӯҳбати шодмониро як тасмаи ғам
баст ва мо дилгир шудем. Ва Маъсумӣ тақсимҷайи дастро рӯйи

хон гузошта, нафаси дароз кашиданд ва аввалин бор дидам, ки табассум шикаст андар хама лабҳояшон ва чехраашон дар зери нури хирайи чароғи тори дар ва шӯълайи моҳчароғи сари симҷӯб соядор метобад.

— Шабатон хуш, устод. – хомӯширо шикаст Валӣ ва Лоик фармуд:

— Ман хоб меравам, шумо ба шаҳр равед.

Ҳамчунон шуд, ки Лоик фармуд.

Ва рӯзи дигар боз садойи шинос ба гӯшам расид, ки номи маро гирифта фарёд мезад. Боз ман Лоикӯ Валиро дида, фуруд омадам аз ошёнайи дуввум. Вале чун дӯшина онҳо хушҳол набуданд. Ранги рӯяшон низ канда буд. Менигаристанд ба якдигар. Валӣ Самад худдорӣ карда натавониста фармуд:

— Муаллим мурдаанд...

— Кадом муаллим?

— Маъсумӣ.

— Нияти бад накунед..

— Рост. Худи Лоикҷон манаҳашонро бастаанд.

— Рост? – баландтар овоз бароварда пурсидам аз Лоик.

Лоик садо бароварда натавониста, сар афшонд: «Рост.»

Вале ман бовар намекардам. Ва баройи он ки ҳақиқатро донам, пурсидам:

— Акнун чӣ мешавад?

— Чӣ хел? – низ пурсид Валӣ.

— Мо, ки ош карда бурдем, шаб ҳамроҳашон будем ва...

— Мо ҳам аз ин боб сӯхбат доштем.

Аллакай мардуми мошини зиёде расида буданд ба бӯстонсаро ва папкадорону шапкадорон пурсон буданд боғбону аҳли ин манзилро. Дар рӯзномаашон дарч мекарданд: 13 ва 14 августи соли 1974. Пасон мурдаи Маъсумиро ба мурдаҳонаи шаҳр бурданд, ки писаронашон дар мамлакатҳои дигар, то омаданашон дар он ҷо ниғаҳ бояд доранд. Ва баъд андар даромадгоҳи бинойи академияи Улум ниҳоданд ҳасади ўро баройи видоъ. Ва ман ҳамин манзараву сӯхтани зани панҷакатиро бар марги Ғиёс дар романи «Актёр» тасвир кардаам... Зиёд қасон мегиристанд. Аввалин бор Лоикро дигаргуна дарёфтам, ки шахсро кадру эҳтиром қунад, чун мешавад. Он гоҳ мурдаи сарди Маъсумиро бӯсида гиристанӣ Лоикро дидам ва баъд бӯса гирифтани Валиро...

Ман зиёд меомадам ба ин манзил. Чун дар Харангон бӯстонсаро сохтам, намеоям ба ин ҷо. Зеро дӯстонам хама ба Харангон мераванд. Романҳоямро дар он ҷо навиштаам. Вале холо ҳамаро бурдаанд, чунин ки ашъ ва чизу чорайи бӯстонсаройи нависандагонро. Ҳама чароғҳо ва симҳо ва асоби гармиву пухтупазро; ҳатто

сими сари симчӯбхоро ва ҳар чизе ки андар таҳхонаву болохона буд. Дуздохона шуд он чо. Баъд маро ба шӯъбайи милиса хонданд. Бозпурс карданд ва ҳатто танбех, ки хонаро танҳо гузоштаед, дуздохона шудааст. Ҳарчанд ба онҳо фаҳмонидам, ки қабл аз воқеаҳои Баҳманмоҳ дар бӯстонсаройи ҳукумати, поёнтар аз бӯстонсаройи мо, милисаеро кушта, таппончаашро рабуданд. Аз он замон ман ба он чо рафта наметавонам аз тарс. Вале пеш шабуруз он чо будам. Абдунабӣ ҳам он чо буданд, рисолаи докториро дар он чо навиштанд. Ҳама чиз бесоҳиб гузошта мешуд; тубраҳои орду биринҷ, чобайи равған меистод; қабки шикоркардари қайлаву сиринҷи карда мемондам, ҳатто дархоро қуфл намездам; гӯсфандҳо ҳайдав дар боғ мечариданд, касеро кор набуд. Ҳасе кам намешуд, мол гум намегашт...

Шабе будам дар хоби хуш. Ғур-ғури одами омад. Ҳарфи русӣ меомад. Чун суҳан пасту дуздона буд, фарқ карда намешуд, ки соҳиби садо кист. Ӯ дархоро кашид. Ба айвон даромад. Чароғро гиронд. Ду соя бархӯрд дар пардаи тирезаи хонаи хоби ман. «Кӯрпаҳо дар он хона» фармуд. Чунин соҳибхона дар ин манзил чуз ман Лоик буду Абдунабӣ. Вале ин кор кори Лоик буд. Аз рафтораш шинохтам. Сурфидам. Лоик як садойи баланд баровард ва пурсид: «Мӯсафед, ҳаминчой?» Посух додам: «Бале!» вале набаромадам, ки...

— Мошин дами дарвоза чаппа шуд...

Баромадам.

— Безарар?

— Намедонам. Аз сари ағбайи Анзоб то дами дарвозаатон омадем, нағз... Вале дар ҳамин чо...

— Дар сари ағбайи Анзоб чӣ кор доштед?

— Ба хонум ваъда дода будам, бурда овардам.

Дигар такпурсӣ накардам.

Чун сахари баланд кор доштам дар шахр, субҳдам беруни дарвоза шудам. Аз тори мошини Лоик мошини ронда, гузашта намешуд. Рӯи роҳ, як тарафаш дар чарӣ чаппа хобида буд. Ҳамсоя Ризо баромад. Мошини Лоикро шинохта «Устод соз?» пурсид. Дукаса ба такудав даромадем, ки ё борбардор пайдо кунем ё трактор, то мошини ўро роста гардонда, аз вартаи канори роҳ барорем.

Лоик парвое надошт. Хуфта буд.

Борбардор (кран) пайдо карда, мошинро роста гардонида, кашида баровардем. Обу равғанашро дида, дар гиронда, сари роҳ бароварда мондам. Баъд мифтоҳи канори чойгоҳаш гузошта, «Шумо шахтут хӯрда истед, ман баргашта меоям» гуфта, дер шуда бошад ҳам, ба шахр рафтам.

Андар чаҳорсӯи миёни дуруҳайи назди «Хонайи матбуот» паси сари мо мошине башиддат бозистод ва садойи хушнудона омад: «Лоик! Ҳамон хиштрэзӣ набуд, шоир намешудӣ!»

Ман баргашта чехрайи шиносу хандонро дидам, вале Лоик ба садо рӯ наоварда, посух дод:

— Ман-ку шоир мешудам, аммо ту вазир намешудӣ!

Вазир дар ҳамон чаҳорсӯ аз мошин фаромад. Лоик аз роҳи рафтамон баргашт. Ҳар ду хандон сӯйи ҳам оғӯш кушоданд. Пасон вазири иҷтимоъ ва таъминот аз чайбаш дафтарчаеро бароварда ба кисайи Лоик андохт ва гуфт: «Одамон нафаҳманд, ба хусус хонумҳо, ки Лоик ба нафақа баромадааст.»

Ҳарду андар бемористони касалиҳойи дил ва асаб муойинаву муолиҷа мегирифтанд. Ҳамон вақт ба нафақа баромадани Лоик рӯшан шуда буд. Аммо қиссайи хиштрэзӣ пештар – замоне ки Лоик дар омӯзишгоҳи педагогӣ шаҳри Панҷакат мехонду Абдусаттор Ҷабборов дар мактаби миёна.

Падари Абдусаттор – Абдучаббори қассоб рӯзе дар канори наҳри Қайнар Лоикро дар даст дафтарча дида, бекор мепиндорад ва мегӯяд, ки Абдусаттор имсол хонданӣ рафтани ва дар паси мактаби Сталин хишт мерезад. Ту ҳам ҳел-ҳел нагарду назди ӯ рафта, хишт рез. Лоик ҳарфи ӯро гӯш дода, назди Абдусаттор меравад ва маслиҳати хиштрэзӣ мекунад. Абдусаттор мепазирад маслиҳатро. Лоик мебинад, ки Абдусаттор лойро ошурда, лат дода, пушти каланд зада расондааст, маслиҳат медиҳад:

— Абдусаттор, ту қолабро пур мекунӣ, ман бурда мерезам...

— Лоикҷон ин лой аст. Тар, вазнин, тезкориро намехоҳад. Ҳар кас бояд кори худашро кунад: лой чӯлонад, пазонад, ба қолаб занад, бурда резад. Вагарна миёнгу мешавад.

— Э-ҳээ... Ман кай лой мекунаму кай мерасонаму...

— Аз ҳамин лой бурда рехтан гир.

Лоик пой тixӣ кард ва пойи шим бар зада ба лойхона даромад. Ба қолаб рег пошид ва лой андохт. «Як!» гуфт Абдусаттор ва шуморид. Чун шумор аз даҳ гузашт, Лоикро шаст паст шуд. Дар қолаби понздаҳум миёнашро базӯр рост карда, қолаби хо-лиро бардошт. Абдусаттор мешуморид. Чун қолаби ҳабдахумро партофт, қолабро набардошта, рост сари чӯйбор рафта, лойи пой шуст ва пойи эзори бар зада фаровард, кавш пӯшиду дафтарча гирифта, равон шуд.

— Ҳа-а? – пурсид Абдусаттор.

— Худат рез мондашро, ҳаққи маро баъд ҳисоб карда ме-дихӣ...

Ва имрӯз ки дар чаҳорсӯ во хӯрданд, Абдусаттор фармуд:

— Ҳамон вақт пай бурда будам, ки Лоиқ марди лою об не. Он замон ҳам луғатнома ҳамроҳ дошт. Акнун гардед: то қиёмат шоир ҳаққи ҳабдаҳ қолаб хишташро даъво мекунад. Гардед, ман шуморо як чо барам...

*«Гар дар ҳама даҳр як сари нештар аст,
Дар пойи касе халад, ки дарвештар аст.»*

Яке аз байтҳои писандидаи Лоиқ, ки аз зери андовайи девори мазори Ҳоҷа Муҳаммади Башоро пайдо кардаанд. Ҳамроҳи Лоиқ се бор ба мазору макбара даромадам бо коре. Ҳар бор ба баҳонаи филмбардорӣ буд: бори аввал гоҳе ки Бақо Содик филми «Оттепел»-ро (Обшавӣ, нармшавӣ) мебардошт. Бори дуввум оне ки коргардони ҷавон Восеъ Мӯсо филми «Санги сипар»-ро мегирифт. Бори саввум замоне ки коргардон Олимҷон «Чилмехроб»-ро наворгири мекард ва маро ҳамчун мушовир ва яке аз муаллифони филм даъват карда буд. Ҳар бор ҳам ҷойи истироҳатамон ё Амондара буд ва ё хонаи модарарӯси Лоиқ дар шаҳри Панҷакат. Дар ин муддат як бор Мирохур дар Мазор ба хонааш хонд моро.

Бори аввал Бақо як барраи сафеди ҷаъдмӯро миёни гулу гиёҳи боғи падариам ба навор гирифт, баъд модарам фармуданд, ки пеши пойи писарашон Лоиқ хун кунанд. Бори дигар дар бӯстонсароии Амондара, ки Мағлуб Халифаев сохтааст, дам мегирифтём. Кова наворбардор буд ва дар навори видео филми сесоата гирифта буд. Чун ӯ фавтид, қартаро пайдо карда натавонистём. Бори охир Олимҷон заҳмати зиёд кашид: чун замона дигар шуд, бисёр қасон, аз ҷумла директори совхози Марғедаар ваъдаи саҳмгузори қарданд, аммо мадад расонида натавонистанд. Олимҷон хеле нигарон шуд пулро. Чун ваъда амалӣ нагашт, маҷбур шуд аз бойгониву филмҳои пешин ба «Чилмехроб» порчаҳо дохил кунанд.

Зани мардмичоз Додарой домодаш Лоикро зиёдтар аз фарзанд медонист ва омадани ӯро ид мепиндошт. Аз пешонии Лоиқ бӯсида, шодмонӣ мекард ва то будани ӯ дар хидмати Лоику меҳмононаш мешуд. Ҷеҳракушод, хандон, шукуфта менамуд ва дастархондор буданашро бо ҳунар ва фаровонии нозу неъмат нишон медод. Агар барои наворгирии «Чилмехроб» як моҳ он чо монда бошем, ӯ бо чеҳраи кушоду остини бар зада хидмат кард. Сардухтур Нусратулло, ҷарроҳ Қаҳрамон, муфаттиши вилояти Абдурауфи Ашӯр, муфаттиш Абдуқаюм ва Ортуқбойи Завронӣ, Абдувадули олимрайис барин дӯстон зиёд хабар мегирифтанд. Қаҳрамон аз Лоиқ мепурсид: «Мурғ хуб аст ё моҳӣ?» Ӯ матлаби ҷаррохро дарёфта посух медод: «Ҳар ду хубанд; ин кучову он кучо?» Ва Қаҳрамон каме нишаста, ба баҳонаи бурун рафтан

аз дарвоза мебаромад ва мурғу моҳӣ меовард, пасон бо дандон
кадахро бардошта шароб мехӯрд.

— Қаҳрамон, ҳаздро намефаҳмӣ-дия, – моҳиӣ бирёнро дида
гуфт Лоик, – ман ҳамту гуфтам, бароӣ зебаш.

— Ман ҳам бароӣ зебаш, устод.

Ва механдиданд. Қаҳрамон сурхтар мешуд.

Пасон Абдурауфу Абдуқаюм омаданд. Зиёрат карданду «Баъди
кор меоем» гуфта рафтанд. Бегоҳирӯзӣ се нафар шуда омаданд.
Як нафар дастгоҳи аксбардорӣ дошт. Абдурауф костуме дар чилд
меовард. Ӯ занҷираро боз кард ва костум бар китфи Лоик андохт.
«Муборак шавад!» гуфтем баробар ва суратгир акси чахори моро
бардошт.

Райиси ҳукумати шаҳри Панҷакат нав шуд. Аз ҷавонтарин
райисон Абдурашид Мирзоев. Ҷавонмарди фурӯтану хоксор, вале
хеле дурандешу бомулоҳиза ва якқавлу якрӯ. Баҳори соли 1999
дар Панҷакат «Наврӯзӣ» орошт. Чунин иқдоми ӯ ба аҳли адаб
ва уламо равшан буд. Нависанда Абдурофеъ чанд муддат боз
мардумро пайғом дода, замону макони сафарро муайян мекард.
Вале чунин сафар мушкилоте дошт: роҳи Душанбе – Панҷакат, ки
ба воситаӣ замини имрӯзӣи ҷумҳуриӣи Ӯзбекистон мегузарад,
имкони озод рафтан надошт, рухсат мебойист. Роҳ аз ду бочгирон
мегузарад, фароғати чандинсоларо аз бинӣ мебарорад. Аз аҳли
сафар мушкилосоне набуд. Бинобар он касеро бояд пайдо кард,
то мушкил осон гардонад. Назди генерал Ҳамрокулов омадем
чанд тан. Аввал ӯро ёдовар шудем, ки дар рӯйхати меҳмонони
Панҷакат ҳаст ва афзудем: «Мушкилоти роҳро медонед, генерал.
Шумо райиси бочгирони ҷумҳури будед, ҳоло муовини райиси
Кумитаӣ амният, роҳу равиш бароятон равшан аст, маслиҳату
машварат аз шумост.» Марди тозарӯӣи кушодаҷеҳра, сияҳабӯӣи
ба мӯӣи сараш тораҳоӣи сафед афтода зуд-зуд сигарет дуд карда
«а-ха, а-ха» гӯён сухани ҳамаро мешунид, мепазирuft ва айни за-
мон хушу хаёлаш ба дигар чо буд, то роҳи ҳалли мушкилот пайдо
кунад. Пасон бинишаст бар курсиӣи хеш ва гӯшаки телефонро
бардошта, як-як занг зад ба Тошканду Самарқанду Қашқадарёву
Сурхондарё ва Сари Осиёӣи ҷумҳуриӣи Ӯзбекистон. Иҷозати роҳро
мепурсид ва ҳама мепазирuftанд ба хушнудӣ...

Вале дар ин сафар Лоик набуд. Ӯ тариқи тайёра ба Маскав
парвоз кард, то ҷойизаӣ байналмилалӣи «Нилуфар»-ро би-
гирад, ки насибаш гардида буд. Хубтарин фардҳоӣи илму адаб
ва ходимони намоеӣи давлатӣ, ки панҷакатӣ буданд ва андар
Душанбе қору зиндагӣ доштанд, ба роҳ баромаданд. 15-уми март
зодрӯзи Кӯхзод буд ва дар нонхӯраки сарироҳӣ ман ин ҷашнро

эълон доштам. Зиёфати аввалро ҳамчун хони зодрузии Кӯҳзод пазируфтанд.

Ин сафарро нозирони роҳи ҷумхурии Ўзбекистон аз бочигрони Сари Осӣ то бочигрони Ҷартеппайи вилояти Самарқанд рахнамо буданд. Нозирони роҳи ҳар вилоят, то ҷое ки ҳуқуқ дошт, моро ҳидоят мекард ва ба роҳбалади вилояти дигар месупурд. Ҷунон мерафтем, ки дар афсонаҳо орзу мекунам. Ба хусус дар зисту замоне, ки мо имрӯз дорем, убури қардани ҳадди Ўзбекистон орзӯи ширини тоҷикон аст. Кош ҳамасолаву ҳама умр ҷунин кушода бошад ин роҳ!

Ва Лоик гоҳе омад ба Панҷакат, ки ҷашни Наврӯз анҷом пазируфта, меҳмонон ба Душанбе баргашта буданд, вале нафаси гарму хангомаи он боқӣ буд. Воқеан хуш хуб гузашт Наврӯзи Панҷакат. Ва қарор қарданд, минбаъд Наврӯз аз зодгоҳи Одам-уш-шуаро оғоз ёфта, дар ҷумхури идома гирад ва меҳмонон танҳо панҷакатиҳо набошанд, қасони намоёни мамлакат низ бошанд. Ин-ҷунин аз ҷумхурии ҳамсоя – Ўзбекистон меҳмон хонда шавад.

Ва Лоикро Матлуб дар фурудгоҳи шаҳри Самарқанд пешвоз гирифта, ба бӯстонсароӣ деҳаи Амондара овард, ки ҳамсояи мазор дармиёни хонаи падарии ман аст. Ман аз бароӣ Лоик он ҷо монда, бо меҳмонон барнагаштам. Ва субҳ зуд бархоста ба бӯстонсаро рафтам, ки Матлуб меҳмонони дигар низ дошт: Асадулло Рӯзиеву Саъдулло Ғуломов муовинони вазорати сохтмони ҷумхури буданд. Одамони аҷиб. Асадулло Ғуломов ҷавонмарди тановари хубчехр ва дилпазир буд ва хушсӯхбату хушмуомила. То аз хоб бедор шудани устод Лоик ҳамҷунон суҳан бо мо мегуфт, ки ошноҳои дерсола бошем. Мешинохтем, медонистем ҳамдигарро, вале ҳамнишаст набудем.

Ҷун Лоик аз хоб бедор шуда, ба гармоба даромада хешро орову торо дода омад, сӯхбат обу ранги дигар гирифт: «Фархунда бод!» ҳар қадам муборакш мегуфтем муқофоти ўро ва талаб доштем, то нишони «Нилуфар» намояд. Ў аз хоксорӣ «дар хонаи писарам монд» бахона меовард...

Вале баъд Қаҳрамон дар хонаи писараш Ҷамшед нишонро талаб қарда, андар қадаҳ андохт ва аз тораи шароби арғувонӣ рехта, бодагардон қард ва ба сар қашид. Нишон ҳам ба даҳони бузургаш рафт ва хандида ва завқи Лоикро дида, онро бозгардонд.

— Хайрият. Дар рӯзномаҳо дарҷ қарда буданд, ки қадам африқоӣ мошинро пора-пора хӯрдааст. – овард Лоик.

— Аз одамхӯри ин хуб нест, устод?

— Хуб. Ба шарте, ки моли худат бошад.

Ва гуворотарин сӯхбат андар Панҷакат сӯхбати Зайниддин-тағост. Ин пири рӯзгордида, ки синнаш аз навад гузаштааст, бароӣ Лоик падари маънави низ ҳаст. Китобҳои бебаҳои форсиро ў пайдо қарда, ба Лоик бахшидааст ва форсихону форсидон низ ў

кардааст. Чун Лоиқ ба ин чо ояд, аввал он касро хабар мегирад ва баъд хошиш мекунад, ки рӯйи кати сахни ҳавлӣи Қутбиддин Раззоков сӯҳбат кунанд. Пирамарди сапедриши озодапӯш ва хеле нурониву баҳуш ҳамроҳи Лоиқ чойи 95 менӯшанд ва аз гузаштаву имрӯза чақ-чақ мекунанд. Баъзан ман низ дар он сӯҳбат буда бошам, ҳушам ояд аз сӯҳбати ӯ, ки маро ҳам мададгорӣ кунанд; таърихдони зиндаи водӣ. Ва ёвар бошад маро дар навиштани романи «Зарафшон».

Депутат Матлуб Халифаев моро бояд ба Душанбе барад. Шаб дар хонааш меҳмондорӣ кард. Райиси ҳукумати шаҳр Абдурашид Мирзоев ҳама корҳои ҳукумати сомон карда дертар омад. Хеле сӯҳбат кардем. Аз ободониву ояндаи шаҳр. Нақшаҳои райис хуш омад моро ва Лоиқ ситойиш кард райисро, ки аз назари бостонӣ будан менигад ба шаҳр ва меҳмонбин кардан меҳоҳад. Райиси идорайи «Панҷакатсоз» Матлуб медонад, ки ҳукумат ба нақша мегирад, идорайи ӯ месозад. Ва харду созу чӯр омадаанд дар обод гардонидани шаҳр.

— Райис, шумо барака меёбед! Касе ки як дарахт сабз мекунад, тамоми гуноҳаш аз тарафи Худованд омуриш меёбад. Ҳол он ки шумо ду нафар шаҳр месозед. Аз дасти мо чӣ ояд, ёрӣ мекунем.

— Шумо зинда бошед, устод, шеър нависед. Наврӯзи дигар меоед, устод. То он вақт ободонӣ зиёд хоҳад шуд.

Як сол сипарӣ шуд. Наврӯзи дигар моро бо ду чархбол оварданд ба Панҷакат. Наврӯзи имсола дигаргуна буд; меҳмони зиёд дошт хеле мӯҳтараму гиромӣ: Муъмин Қаноат, Гулрухсор, Аҳрор Мухтор, Абдуҳамид, Кароматуллои Мирзо, Гулназар, Чонибек ва аз Хучанду Самарқанд Атохону Фарзонаву Озарахшу Сиёвуш, Ҳаёт Неъмату Адаш Истад ва бисёр касон буданд ва Қӯрабеку Афзалшову Хосияту Лола зеб мебахшиданд чашни Наврӯзро. Холмуроди Шариф, Шарофиддин Рустамов, Убайд Рачаб, Лоиқ, Абдунабӣ, Камол, Аслиддини Низом ва бисёр панҷакатиҳо меҳмондор буданд. Вале ман аз чархбол нафаромада як каси дигарро дидам; чавонмарди миёнакади сиёхчурда, мӯю абрӯю миҷгону мӯйлабсиёҳ Мастони Шарифро. Медонам, ки ӯ ба ҳурмати Лоиқ пешакӣ ба Панҷакат омада, холо ба пешвоз баромадааст. Ҳастанд чунин чавонмардон мисли Салимбой: донову бафаҳму чавонмарду бозътиқод, вале аз ҳад зиёд хоксор. Агар суҳан диҳанд, ки андеша бигӯ, аз фурутанӣ «ман ба гуфтаҳои дӯстон шарикам» мегӯяд, вале он қадар шеърӯ қаринаву латифа медонад, ки адиб намедонад. Чунин касон фурудгоҳи шаҳри Панҷакатро зеб додаанд. Мавлони фатиламӯ, Раҳмонкули гизолчашм низ ҳастанд. Олиму Ҳабибулло ҳам. Ҳабибулло ваъда кардааст, ки баройи Лоиқу як чӯрайи ӯ хона месозад; Олим садо баланд мекунад ва менолад:

*«Даруни синایی сардам дили садпора мегиряд,
Миёни хонайи беқӯдакам гаҳвора мегиряд!»*

Ҳеч садо ва ҳеч нола чунин набувад. Лоик эҳтиром мекунад Олим Искандариро. На барои он ки шеърро месарояд, бал аз он ки садош ҳудодод аст ва меросӣ, беназир.

Аз чархбол ба мошинҳо менишинем, Низомиддини шикаста-поро ба мошини махсус менишонанд, то доктор озор наббад, ки дар чунин ҳол ба эҳтироми шаҳрдорон омадааст. Ва мошинҳо сӯйи мазори Одам-уш-шуаро роҳ мепаймоянд. Баъди тармиму таъмиру бозсозӣ мазору мақбарайи Рӯдакӣ дигаргуна метобад. Шаҳрдору шаҳрсозро ситойиш бояд кард. Корҳое мекунанд, ки дар тӯли асрҳо нашудааст. Пайкараи ҳақими тӯсӣ даромадгоҳи шарқии шаҳро зеб медиҳад ва мучассамаи ҳокими Суғд тарафи мағрибро. Дар миёна кохи мармарӣи ҳукумати шаҳри Панҷакат. Акнун Панҷакат анқариб шаҳри бостониро мемонад... Беҳуда ситойиш накунанд Абдурашидро.

Холиқи Панҷрудӣ донандаи шарҳи ҳол ва осори Рӯдакӣ меҳмононро бори дигар ёдовар мешавад аз рӯзгору ашъори шоир ва мардум андар гунбади танги мазори саромади шеъри Аҷам намегунҷанд. Зинаҳоро пур мекунанд ва садойи шоир Мӯъмин Қаноъат баланд мешавад, ки шеъри дӯстдошташро мехонад:

*«Ҳар бод, ки аз сӯйи Бухоро ба ман ояд,
Бо бӯйи гулу мушқу насими суман ояд...»*

Ва Гулрухсор садо дар медиҳад:

*«Бихандад лола дар саҳро,
Ба сони чехрайи Лайло...»*

ва менаояд он духтаракони лолапӯшро бар сари бомҳову деворҳо, канори чӯю обкандҳо ва паҳлӯйи гулбуттахову сабзаҳо, ки ба дидани Рӯдакиҳисолҳо, шоирмисолҳо омадаанд.

Ва Лоик дар ҳама ҳолат кӯтоҳ мегӯяд:

«Рӯдакӣ рафту монд ҳикмати ӯй...»

Баъд тасмим гирифтанд, ки пояйи ҳайкали Рӯдакӣ наврӯзгоҳ доништа шавад ва ҳар сол Наврӯз аз ин ҷо оғоз гардад...

Ва шомӣ он рӯз дар кони тиллоӣ «Зарафшон»-и Таррор базми Наврӯзӣ шуд, Ҷӯрабеку Афзалшо гул буридаанд ва роҳату фароғат мебахшидаанд меҳмононро. Тамоми мардуми шаҳрак тамошову дидорбинӣ омада буданд. Шоирон шеър мехонданд, овозхонҳо месурӯданд, носирон мушоҳида мекарданд. Зайниддин ҳам ташвиш

дошту ҳам лаззат мебурд. Гоҳ-гоҳ садойи Баҳманёр меомад; ё сахт мегуфт ё сақат.

«Имрӯз касе гӯи сабқат барад, даҳонаш пур аз зарр хоҳад шуд!» садойи ҳазломези Лоик омад, ки дар кони тилло хузур доштанамонро ишора мекард. Низ ишора бар он буд, ки замонҳое шеъри хубро, сухани хубро, каломи зеборо, ҳикматро кадр мекарданд; ё даҳони гӯяндаро пур аз зарр мекарданд ё асп медоданд ва ё чомаи зарбафт мепӯшониданд. Ҳолиё хуши касон намеояд, ки ақаллан каф кӯбанд. Онҳо хуб ё бад будани шаробро муҳокима мекунанд ва ё таоми хушлаззату белаззатро. Соли сипарӣ ҳамчунон чомаҳо пӯшонида буданд меҳмононро...

Имсол ҳам чомаҳо мепӯшонанд. Маро низ. Ба муносибати 60-солагиам. Худойи ман, чӣ қадар нокифоя аст ҳиммати инсон! Баройи як чомаи бозорӣ пӯшидан шаст сол чон коҳонад. Сол мешуморанд мардум, вале аз эҷоди ӯ, заҳмати ӯ ҳарфе намегӯянд, чунки намедонанд. «Чома ба Сорбон ба муносибати 60-солагиаш!» «Ба сахна бароям ё набароям?» Андешаи мардум водор кард, ки дар қатори меҳмонон чома пӯшам. «Ҳакимона мурдан беҳ аз аблаҳона умр ба сар бурдан.» Вағарна дар балойи Лоик мемондам: боз такрор мекард: «Зӯми ноҷоят, занад ба поят.»

Сохибчашнеро чома пӯшонидан муҳим нест. Муҳим он аст, ки шаҳр обод шудааст. Дар тӯли як сол поя гузоштани ду пайкараи фардони оламшумул, ду таҳамтан кори андак нест.

Лоик аз минбари баланд арза дошт: «Душманон сари баланди Деваштичро аз тан чудо карда, ба Бағдод бурданд. Мардуми сарбаланд ва ҳокими имрӯзайи шаҳри Панҷакат ин Қаҳрамонро, Деваштичи офшину родмарду часурро савори Гулгун бозовард ба диёраш! Хучиста бод!»

Каф кӯфтанд мардум ва каф кӯфтанд гоҳи парда аз рӯи мучасамайи Гулгунсавор бардоштан ва гоҳи аз пояи ҳайкали савори гарданфароз сурӯдани Ҷӯрабек. Ман сурӯдани Ҷӯрабекро зиёд дидаам; дар дасти ду тан бозӣ кардани олоти хунарро борҳо мушоҳида кардаам: хома дар дасти Лоик, заҳма дар дасти Ҷӯрабек. Ва он рӯз, ки толори тараб пур-пури мухлисон буд; «Ширу шакар» ба ҳам меомехт, пай бурдаам, ки Ҷӯрабек шеъри Лоикро мехонад ва Лоик сурӯди Ҷӯрабекро месарояд. Ҳарду ҳамсанг буданд; ба навбат мехонданду месурӯданд ва фарқ кардан кӯтаҳӣ мебуд, яке мехонаду яке месарояд, гӯянд. Ҳар ду ҳам хунар буд, ҳар ду ҳам эҷод буд. Одаи гузаранда, хунар намиранда.

Ва ба гӯши ман садойи таронаҳои Довудӣ ва сурӯдаҳои Сулаймонӣ мерасид ва «Ривоят»-и Сотим Улуғзода, ки аз бузургӣи кишвари Суғд, аз қаҳрамонӣи ватандорон, аз беназирийи Деваштич ва родмардони ин сарзамин ва хунхорӣи арабу барҳам задани дини мо ҳикоят мекард.

Вале ба гӯши Лоик садойи нофоре омад:

«Ҳама мукофотхоро худатон мегиред!?»

Лоик баргашту садо ба овоз дод:

«Оре, Худо низ тарафдори зӯр!»

Ва он рӯз нахустмукофоти «Деваштич» Лоикро насиб карда буд...

Райиси ҳукумати шаҳр Абдурашиди Мирзо кори дигаре низ ба нақша гирифтааст, ки шояд фаросати бисёр райисон нарасад. Дар паҳлӯи биноии мармарии ҳукумати шаҳр, буни девори Рашидӣ, растае бояд бунёд гардад, ки нимпайкараҳои фарзандони бузург ва номдору фарзонаи панҷакатиро гузоранд. Куръаи аввал ба номи фарзанди донишманди ин сарзамин Аълохони Афсаҳзод афтод. Соли гузашта ин марди доно Ҳамроҳи мо Наврӯзо дар диёри хеш чашн гирифт, вале то Наврӯзи дигар напойид. Ҳукумати шаҳр кадрдонӣ карда, хотири отири ӯро пос дошта, дар сари раста нимпайкараашро гузоштааст. Донишмандон суханронӣ мекунанд. Абдурашид Мирзоев кушойиш медиҳад, баъд ба доктор Шарофиддин Рустамов, марди донишманд Абдунабӣ Сатторзода сухан медиҳанд. Абдунабӣ чехраи инсонӣ ва олимийи шодравон Аълохонро ба ҳозирин ошно месозад. Чун Лоику ман рӯ ба рӯи гӯяндаҳо истодаем, беҳи гӯши ман фармуд: «Бо ҳарфи А. сар шуд. Аз рӯи алфавит навбати кӣ бошад?» Ҳамин хел одат дошт: дар миёни гиря механдид, дар байни ханда мегирист. Ман низ беҳи гӯши ӯ посух додам: «Аз А.А. сар шуд. Боз А. Ансорӣ, Мاستон, Чумба Одина...» Ва баногӯшии мо хотима наёфта номи Лоикро гирифтанд, ки сухан гӯяд. Ва Лоик суханро аз сӯхбати беҳгӯшии мо оғоз кард:

«Мо Ҳамроҳи Сорбон беҳгӯшӣ мекардем, ки ҳоло нимпайкараи фарзанди фарзонаи диёр Аълохон Афсаҳзодро дар сари раста мегузоранд. Бо ҳарфи А. сар шуд. Аз рӯи алфавит оянда навбати кӣ бошад?» зиндадилӣ шуд ва чехраҳои ғамбор шукуфтанд. Агар ин сухан аз они дигаре буд, шояд ба баъзе қасон саҳт мерасид ва сарзаниш мекарданд. Аммо сухан сухани Лоик буд ва ба ӯ Ҳама чиз мезебид ва мечаспид. «Мо ҳоло мотам намегирем Аълохонро, балки чашн мегирем, пос медорем, зинда мегардонем. Хушгӯӣ баҷост. Сатторзода хуш фармуданд. Кош чунин фарзандон зиёд медоштем...»

Ва тарабтолори «Дӯстӣ» гул карда буд: Лоику Гулрухсор ба посухи шодбошу шодбод гуфтанҳои райиси олиҳиммату ҳикмат-писанду борикбин Абдурашид Мирзоев мушоира мекарданд ва Лоик бештар дар сифати хубихоии Гулрухсор рубойӣ ё дубайтӣ мехонд. Вале он шом Хайринисоии суханшинос ва нозукбин гул бурид: ӯ Гулрухсор шуда буд. «Ватанам...» гӯён овозу шеърхонии шоираро тақлид мекард ва аҳли толор завқ мебурданд. Кор то ҷое расид, ки Гулрухсорро ин хунар хуш омада, Хайринисоро мебӯсид ва хоҳиш мекард, ки шеъри дигаре хонад бо овози ӯ.

Боз мо ду тан аз пойи мусофирон мондем. Ҳоло Лоик ба сари мазори волидайн нарафтааст ва аз дидори писараш Ҷамшеду на-бераҳо сер нашудааст, Қоришарифу хоҳаронро надидааст, панди тозайи модарарӯс Додаройро нашунудааст, ёру дӯстон аз сӯҳбату шеъри ӯ баҳра набардоштаанд.

— Ако!

— Лаббай!

— Интиҳобот дар ёдатон ҳаст?

— Кадомаш?

— Ҳамоне ки дар Уротеппа гузашт.

— Ҳааа, соли 89? Дар ёдам ҳаст, лекин ман Уротеппа нараф-таам. Дар он ҷо будани шуморо медонам. Хайр, дар қучо набудед шумо ҳамроҳи Лоик?

— Ман аввалин бор ташкиро дар он ҷо дидам. Муборизаро дар он ҷо дидам. Механизатор Ҳақимов Зиёвиддин ҳарифи Лоик буд. Ва бисёриҳо гумон доштанд, ки ӯ мегузарад, зеро аз ҳама гӯшаву канор телефонҳо мешуд, ки механизатор бояд гузарад. Дар он ҷо ман қасонеро дидам, ки дар шараёнашон хун чорӣ мешуд ва қадри шоиру офаридгорро медонистанд. Аҷаб замоне буд. Қароматулло Баҳодуров котиби комитети партиявийи шаҳри Уротеппа – сарситоди интиҳобот буд. Аз Панҷакат котиби аввал Ҳомидову райиси комчроия Абдусаттор Ҷабборов ва бисёр қасон омада буданд. Аз ҳафт ноҳия намоянда буд барои хубу хуш гузаронидани интиҳобот. Ҳай ташвиши зиёд доштааст ин қор. Мо дар бӯстонсароии ҳукумати шаҳри Уротеппа маскан доштем. Аз субҳ то шом аз пайи ташвиқу тарғиб будем ва дар ҳар ҷо ақлу хираду инсофу адолату адабиётро, созандаву офарандаи онро ситойиш мекардем. Ҳар ҷо мерафтем, дӯстон ва шарикдарсони омӯзишгоҳӣ ва донишгоҳӣ пайдо мешуданд, моро хуш мепазируфтанд ва ё ба суроғ пайдо мекарданд. Ман бузургиву қадру қимат ва обрӯмандиву мӯҳтарам будани Лоикро он гоҳ пурра дарқ кардам ва мардуми гаштани ашъори ӯро он замон донистам. Ҳарчанд ки аввалин шунаванда ва донандаи шеърҳои мо дӯстону чӯраҳо будем. Пазирайи ва рӯ ба рӯ омадан бо Лоик дар шаҳру дехот ва маҳаллаву гузару масҷидҳо, мактабҳо, театрҳо, колхозу хоҷагиҳо ид буд. Мардум гӯйи муҳиби ҳеш, фарзанди раҳдур ба дил наздикро нигарон буданд ва ҳамчунон пазмону чашмдор мепазируфтанд. Пирон дуо медоданд, барноён хидмат мекарданд ва омода буданд барои шоири дӯстдошташон мушқилтарин қорро ба ҷо оранд. Вале дар он замон мардум қам қореро сомон қарда метавонистанд ва ё имтиёзеро надоштанд, ки партияӣ коммунистӣ дошт. Усул дар дасти нағорачи асосӣ партияӣ қоноқон буд ва Лоик нозгунҷи ин партия ба шумор мерафт. Аз ин рӯ хотирамон қамъ

буд. Зеро дар ягон замон ин қадар ба адибу адабиёт ва сухану суханвар эътибор наметоданд, ки дар даврони Шӯравӣ...

Қисса кӯтоҳ: он сол се тан аз адибони арзандаи мо ба парламони Иттиҳоди Шӯравӣ намояндаи мардуми тоҷик интиҳоб шуданд: Мӯъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ, Гулрухсор Сафиева.

Баъд чӣ шуд? Қадри адибу адабиёту суханро кӣ бояд муайян мекард?

Соли 1997 анҷумани Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон бояд гузарад ва дар он райиси Иттифоқи нависандагон интиҳоб гардад. Миш-мишҳо дар ин чо зиёдтар буд нисбат ба он интиҳоботи шукӯхманд. Ҳарчанд ҳар лаҳза радиову телевизион ва рӯзномаҳо маҳви маҳалгаройро ёдрас мекарданд, бедортар мешуданд адибон. Зеро як бедорӣи ғофилгир ва бемаънӣ ба миён омада буд, «демократия» онро раҳнамоӣ мекард.

Миёни миш-мишҳо суоле ба миён омада буд, ки чӣ касе бояд сарвари адибони тоҷик бошад? Турсунзода барин кас. Чун ба Турсунзода монанду наздик набуд, Аскар Ҳаким номзadiaшро ташкил кард. Баъд аз гӯшае садо омад, Лоиқ низ номнавис шавад. Танаффус эълон шуд, берун баромадем. Даву геч ва талвосаҳо зиёд буданд. Олим Я. назди ман омада вазъ пурсид ва фармуд: «Агар Лоиқ қавл диҳад, ки Ҷ.-ро муовин мегирад, ҳафтаду панҷ ғойиз овоз таъмин мешавад.» Ман бо Лоиқ гуфтугӯ кардам. Ӯ посух дод: «Ҷойи муовин банд.» Ман маънӣи ҳарфи ӯро нафаҳмидам; Ё ӯ намехост, ки бо ташкил кардану дасисабозӣ райис шавад ва ё имон дошт, ки адибон баройи адабиёт овоз медиҳанд, на ба ташкилотчиҳо... ё... на ба оби чашм.

Вале натиҷаро эълон накарда яке аз аъзойи комиссияи ҳисоб бо дастагуле ворид шуд ва сӯйи Аскар нигарист. Аскар бархоста палтояшро кашид. Чун эълон шуд, ки Аскар ғолиб омад, аввал он шоира гулдастаро ба Аскар супорида, бӯсидаш... Рӯзи дигар шоира омада аз дафтари муҳосиба пули хидматашро гирифт ва чун маро назди ҳуҷраи кориам дид, ба тавраш ҳудро сафед карданӣ шуд: «Ба мо фармуда буданд, ки то охири қор булетенҳоямонро напартоем, чун ҳисоб карда бинем, ки вазъ чӣ гуна аст, баъд қоғазҳои худамонро низ ҳисоб кунем.» Ман ҳайрон мондам ва аз ӯ напурсидам, ки он фармонфармо кӣ буд. Балки ӯро хондам ба дафтари кориам, ки Шарипов, Норинисо Фозилӣ ва Салим менишастанд...

Баройи райисӣ кори Лоиқ барор нагирифт. Зеро адибон на ба адабиёт, балки ба гирия овоз доданд. Бо вучуди он Лоиқ ҳамон Лоиқ буд ва дар адабиёт дастболо. «Фарёди бепарёдрас»-ро ба таъб расонд, ки симойи шоири беназир будани ӯро равшантар кард.

Зебинисо аз рӯйи одат чойи кабудӣ талх дам карда овард ва чойник рӯйи мизи корӣи шоир гузошта хомӯш баромад, то риштаи хаёли ӯ халал напазирад. Хамин гуна рамуз гирифтааст ва одат дорад, ки набояд халалгор гардад шоирро. Чуну чарояш кам. Зеро медонад, ки пурси ноҷо ва сухани беҷо дилтанг гардонад офаридгори шеърро ва ноҷӯр шавад табъаш. Аз ин рӯ ба майлу рағбату мизочи шавҳар мувофиқ рафтор мекунад. Мешавад лаҳзаҳое ки гами ӯро бо хандаву сухани хуб рафъ менамояд; ба яки шӯ ду намегӯяд. Бисёр шудааст, ки поси аввали шаб ё поси дигари шаб ман Лоикро ба хонааш овардаам аз базму шабнишинихову сӯхбатҳо ва Зебинисо аз хоби хуш хеста ва ё нигарони ӯ буда, хуш пазируфтааст ва баробари «Қозикалон!» гуфтани шоир «Лаббай!» посух додааст. Яке аз бурдҳои шоир зани порсо ва бовафо доштани ӯст...

Лоик баъди чанд пиёла чойи талх хӯрдан хобпар шуд ва ба айвонча баромада «президент»-ро оташ дод. Фикраш тез, хунаш тез, вучудаш дамида, хаёлаш дар парвоз буд, вале хотири тезаш ҳама чизро дар мағз сабт карда наметавонист. Дастгоҳе лозим буд, ки мағзи сари ӯро аксбардорӣ кунад. Дуди сигарет аз миёни лабонаш бурун мерафт ва боре ӯ андеша накардааст, ки он дудҳо кучо мераванд. Вале пешӣ назари ӯро бинойӣ қомаҷафрохта мегирад ва намегузорад ӯ дуродурро бинад. Фазойӣ танги иморати гирда уфуро аз чашми ӯ пинҳон медорад. Ситораҳоро пардапӯш мекунад, ки хуш наояд Лоикро. Ҳама чизи пинҳонӣ, норавшан, мастур ва зери саҳобу ниқобро бад мебинад, аз ин рӯ ҳама қораш ошқоро ва ҳама суханаш руйирост бувад. «Дар фазойӣ кӯҳистон ва деҳот ситора дигаргуна тобад» мушоҳидаи зиёдро боз ёд овард. Ва восӯхтаи сигаретро ба паст наандохт, балки баргашта ба хокистардон пахш карда кушт ва боз чойи талх ошомида, варақҳои зиёди рӯйи мизро як-як аз назар гузаронида, баъзе байту мисраъҳоро ба дафтар бардошт ва боқӣ ҳамаро дарронд. Шеърҳои зиёдеро, ки замоне гуфтаву ҳоло нописанд бошанд, афқанд ба сабад. Ҳоло дар он қорғаи шоирӣ Лоик буду шоир ва баъзе нигоштаҳои шоир хуш намеомад Лоикро. Ӯ навиштаҳои худро аз назар намегузаронд, балки эҷоди шоиреро мехонд ва муқойиса мекард бо офаридаҳои Бузургон аз Рӯдакӣ то Лоҳутӣ ва медариди меафқанд навиштаҳояшро ва бо ин ақлу андӯхта кӯдак будан мехост, то шоирро аз нав оғозад. Зиндагиро на, зеро аз зиндагиаш розӣ буд, балки шоирро аз нав сар кунад ва он чӣ дах-понздаҳ сол пеш гуфтан имкон надошт, бигӯяд. Вале касе ба умқи фикр ва андешаи ӯ нарасад. Фарохгир ва жарфрав бувад фикраш ва бикр.

Чойи талх он қадар безобита гардонд, ки на хоб дошт, на қарор. Фикрҳо, ангораҳо, ибораҳо ба сар омада буданд, аммо тамкину нерӯ ва хуши навиштан намонда буд. Фароғате лозим, ки ҳама чизро ҷо ба ҷо гардонад ва боз шоир бинависад. Вале нанавишт. Балки дафтари «ҳазина»-ро бардошт ва рӯбардори «Маснавийи Маънавӣ»-ро хонд. Хати мушқилхони худаш, ки гоҳи мутолиаи «Маснавӣ» аз хати порсӣ баргардон карда писандтарин порчаҳоро навишта буд, завқашро овард, ки касе хонда натавонад ин «шикаста»-ро. Вале худаш беҳато мехонад. Зеро Лоик ҳама чизро на аз рӯйи ҳарф, балки аз рӯйи маънӣ мехонад ва аз ҷумлаҳои аввал навишта хуш наояд, мепӯшад дафтар ё китобро. Ба хусус, ки асар иддаое дошта бошад ва унвону муқофот талаб кунад. Пасон хешро қоқиш мекунад: «Ман даъво кардам аз минбари анҷуман, ки то фулонихо номи «шоири халқӣ»-ро нагиранд, ман нахоҳам гирифт. Баъд ғач шуд.» Лоик баъди Айниву Лохутӣ шояд ягона шоире бошад, ки мероси адабии классикони моро мутолиа кардааст ва баҳра бардоштааст.

Посе аз шаб мегузарад, ӯ бедор; мургон бонг мезананд, ӯ бедор ва тамоми шаб бедор. Дами субҳ хобаш наояд ҳам, ба ҷоғаҳ мебарояд ва ғел мегардаду ғел; андешаву ангора дорад. Чун ғанабаш бурд, наъра мезанад, баъзан гуфтор мекунад. Ва агар бедор шавад, ба хестан хуш надорад, шеър мебофад; ё тағаззул меёбад ё матраъ ё мактаъ, вале хусни таҳаллус намекобад. Медонад, ки хонандагон шеърҳои ӯро аз мазмуну шаклу ибораву ифода, таззоди сухан ва забони фасеҳу равонад хоҳанд дарёфт. Нонаш ҳалол Лоикро, аммо хобаш – ҳаром.

Вале мардуми пургам, зудхобу саҳархеи тоҷик фаросаташон намерасад ба чунин тартиб; саҳари барвақт ва ё шомӣ новақт дари ӯро меқубанд ва тугмаи занги дарро пахш мекунанд.

— Устод лозим...

— Устод нав хоб карданд...

— Бедор кунед, бисёр зарур.

— Чӣ зарурате? Гӯед, бедор шаванд, ман мерасонам.

— Не, ба худашон бояд гӯям.

— Баъдтар биёед! Ё даромада шинед...

Ва ӯ даромада шишт. Дер нигарон шуда, чунин гуфт:

— Муаллим дер мехестен-дия. Гапама гӯям монам; ҳардуятон як одам-ку! Бачча як беақлӣ карда, ба дасти орган фуромадас...

— Устод аз пайи чунин корҳо намераванд...

— Чӣ хел? Ҳамин қадар одами калон шуда?

— Калон, ки ҳастанд, аз пайи ҳар майда-чуйда намегарданд. – мефармояд Зебинисо.

Баъд зиёд меоянд назди ӯ, то ба санги гӯри пайвандонашон катиба нависад. Бисёр байтҳо гуфт, зиёд пораҳо навишт; кор то ҷое расид, ки барои хочатбарори китоби «Катибаҳои санги гӯр»-ро

ба чоп расонд. Ва мардум байте дилхоҳи хуш қарда наметавонанд.
Боз меоянд назди ӯ.

Завқе надорад ба чизе, хуш надорад сӯхбати касеро; гирифта
ва ноҷӯр метобад. Зери чашмонаш халта гашта, обиларо монад.
Чеҳрааш андӯҳ гирифта. Қуз худаш касе надонад, ки чӣ руҳ дода.
Касе надида чунин музтарибхол ӯро. Ранҷидаро монад:

*«...Мо ду ношукри муҳаббат
Ишқро бадном кардем.
Ў зи ман ранҷиду ман ранҷидам аз ӯ,
Ишқро ноком кардем.
Ў зи ман бигзаит, то ёбад беҳ аз ман ошиқе,
Ў маро рад кард, то ёбад беҳ аз ман мушфиқе.
Лек медонам, ки ӯ ҳаргиз намеёбад дигар
Лоиқе чун Лоиқе...»*

Ва он рӯзҳо кӯча гаштани Лоиқ хавф дошт. Ҳар дӯсту ошно
ӯро маслиҳат медоданд, ки танҳо ё беҳуда нагардад. Вале Лоиқ аз
ният ва дили поки ҳеш ҳеч хавфро дарку эҳсос намекард ва озод
мегашт. Месаройид:

*«Ало, шеъри Аҷам, фардо маро ту зинда хоҳӣ дошт,
Ало, шӯри дили дунё, маро ту зинда хоҳӣ дошт.
Ба зери санғҳои собиту сайёри гардунҳо,
Ало, Албурзи побарҷо, маро ту зинда хоҳӣ дошт.
Басо шеъри тари дунё бувад андар лаби дарё,
Ало, шеъри тари дарё, маро ту зинда хоҳӣ дошт...
Дилам рӯзе агар аз дарди шеъру ишқ мемирад,
Ало, ишқи ҷаҳоноро, маро ту зинда хоҳӣ дошт...
Ало, Девони Ҳофиз, ҳофизам бошӣ зи ҳар марге,
Ало, Девони Мавлоно, маро ту зинда хоҳӣ дошт.»*

«Зиндаӣ?» пурси дӯстон буд дар он рӯзҳо, ки баробари зинда
даву саломат дидани якдигар хушнудӣ мекарданд. Воқеан зинда
дарёфтани дӯстони дерин ҳамдигарро хушбахтигӣ беназир буд.
Баъзан Лоиқ посух нагуфта онҳо ин байтро мехонданд:

*«Ало, Девони Ҳофиз, ҳофизам бошӣ зи ҳар марге,
Ало, Девони Мавлоно, маро ту зинда хоҳӣ дошт!»*

Лоиқ бемаргу анӯша будани ҳешро чунин мебинад ва биме
надорад аз касе, аз нокасе, аз нохалафе.

Оварданд ҳар гуна тахминҳо ва бофтаҳо ва шунидаҳо ва хошиш карданд, ки Лоик аз Душанбе биравад ба ягон шаҳри дигар. Ҳатто сафири кабири Эрон дар Тоҷикистон ҷаноби оғойи Алиашрафи Шабистарӣ хошиш кард, ки ўро ба Эрон бубарад. Лоик рад кард: «Ба ҷое нахоҳам рафт, агар бимирам, дар Душанбе бояд бимирам...» Зеро ӯ «Ушшоки Душанбе»-и ободонро навиштааст ва дилбастагии зиёд дорад ба ҳар бурҷу борайи он, кӯчаву хиёбонҳо, буни минбару шаҳнишинҳо, базмгоҳу тарабхонаҳо; сари сангу буни бутта, лаби рӯду марғзорҳои Варзоб, зери обшору канори харсангҳо қадамгоҳи ўст. Агар аз ин ҷо биравад мисли бисёр фирориҳо насими Варзоб, софийи Сиёма, таровари Замчирӯд, бозии чашмрабӣ моҳиёни ҳавзи бӯстонсарои адибон, сӯҳбату нишастӣ гаштаки дувоздаҳ танро гум мекунад. Ва ватанро гум мекунад ва ёронро, ва дӯстонро ва хонаву дарро. Анҷом ва фарҷом ин чизро ӯ хуб медонад...

Алам аз сигор мегирад, кайфар аз шароб мебарад. Он қадар месӯзад аз алам, аз сӯхтаҳои кишвар, аз дудаҳои деворҳо, ки пӯсти рӯяш дудкарда метобад. «Фарёди бепарёдрас» менависад.

Ва аммо фарёди ӯ ба баъзе гӯшҳо расид: президенти кишвар ўро ҳамроҳ гирифт ба сайру саёҳатҳо, туфайли телевизион намоиш дод ба мардум ва ҳокими шаҳри Душанбе хондаш ба ҳар маҳфили маҷлис ва намуд мардумро, ки мо Лоик дорем...

Танҳо чунин лаҳзаҳои рӯзгори Лоикро, ки бе ман мегузашт, намедонистам ва ӯ одате дошт, ки аз чунин ҳолатҳо даҳон намекушод. Дар сабқати телевизионӣ, ки ба шарафи 70-умин солгарди таъсиси радиову телевизиони тоҷик сохта буданд, мо «Шоҳномаҳои» мекардем ва яқин намоиш медоданд. Он рӯз бояд президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмонов ба Хонаи Радио омада, кормандонро табрик мекарданд. Омаданд гоҳе ки мо хондан доштем. Қатори дигарон бо мо низ дастфишорӣ карданд. Муддате гузашт ва райиси Кумитаи радиошунавонӣ ва телевизион Сайф Раҳим омада, Лоикро ба сӯҳбати президент хонду бурд ва ман танҳо мондам. Дер нишастам танҳо. Бекор низ будам. Китоби «Шоҳнома»-ашро бо худ гирифта ба ҷояш сатре навишта рӯи миз гузошта рафтам. Ва надонистам, ки ҷӣ гуфторҳо шуд он ҷо. Паҳлӯи танҳоардихи Лоик то ханӯз бароям тира бувад ва надонам, ки ҷӣ шуда ҳолиё бо ӯ.

Диламро гургон тала мекунанд ва дуздида-дуздида ба ако менигарам. Ба назарам мағз андар мағз дуд мекунанд ва яктаҳи раҳ-раҳро саҳт ба сари зону медоранд, ки чин-чин гашта. Ба пости нозирони роҳи Чорбоғ наздик мешавем, ки онҳо ошиқи дарайи Варзоб Лоикро хуб мешиносанд ва шояд пайгоме бароямон гӯянд. Аммо онҳо хомӯшанд. Пас Лоик сиҳхату саломат аст. Замоне пеш буд, ки Алиакбари Абдулло дар ин мавзё сармиласа буд ва ин

роҳ ҳам аз ташвишу вазъи Лоиқ огоҳӣ дошт. Ҳоло касеро коре нест ба касе чуз нақд ситонидан.

Роҳ кӯтоҳ монд. Ба назар то бемористони Қарияӣ Боло ба як зу мерасӣ. Аммо чунон дур метобад, ки...

Ва чехраи ӯ пеши назарам дигаргуна меояд: хаставу ранчур менигарад сӯям ва нигоҳи гиламандаш мепурсад: «Чаро маро танҳо гузоштӣ?» Вале ман чизе гуфта наметавонам ва ҳазор посухи нӯги забонро пеш орам, ӯро қонеъ нагардонад. Ғалаён дорад зиндагии пуршӯри ӯ пеши назарам. «Ман гунаҳгорам, Лоиқ! Як умр ҳамроҳат будам, дар фурсати кӯтоҳ танҳоят гузоштам. Охир надонистам, гумон надоштам, ки тани тановар чунин ногаҳон шавад нотавон!»

— Чӣ гуфтед? – пурсид аҳо, ки гӯши сахтшунаваш чӣ гуна ин рози ниҳонии маро шунида бошад. Ё шояд ман сахт гуфтаму худ беҳабарам? Аммо Ҷовидони дар паҳлӯям нишаста чизе аз ман намепурсад, балки ҳайрон менигарад ба амак, ки чаро якбора чунин пурсиданд.

— Ягон садо ба гӯшатон расид аҳо?

— Бале, «Ман – гунаҳгор» гуфтед.

— Ҳа, аҳо, он қадар сол – қариб як умр ҳамроҳ бошему якдигарро аз балоҳо ниғаҳ дорему дар як муддати кӯтоҳ ӯро танҳо гузорам, ки ба чунин рӯз расад, магар ман гунаҳгор нестам?

— Не. Мо гунаҳгор нестем ва якдигарро ниғаҳ дошта наметавонем, ниғаҳбон худаш, ниғаҳдор худаш... Мо як восита; воситайи рӯзкӯркунийи якдигар, бойиси тасаллоӣ дили якдигар; худаш ҳамин хел сохтааст: пушту паноҳи ҳам бошем, дар ноомади кор гуноҳро ба гардани ҳештан гирем.

Мошин медавад. Роҳ хароб бошад ҳам, наздик гуфта бо хиёбони Ҳофизи Шерозӣ меравем ва ман садову зарби задани дили хешро мешунавам. Арақ пахш кард танамро... Ягон қиссаву саргузашт ба ёдам намеояд. Пеши чашмонамро чехраи Лоиқ мегирад. Роҳ ҳам тира метобад. Баъзе мошинҳоро намебинам. Саҳл монда, ки бархӯрам. Аз андешаам ба тақрор мегузарам: «Чӣ ҳол дошта бошад?» Гумон мекунам, ки дигарон низ ҳамин андешаро доранд. Вале миёни ҳама ғавғову садову ғалмағал садоӣ нолаӣ ошно ба гӯшам мерасад. Сахт диққат мекунам, ки нолаӣ худам аст.

«Сорбон охи чаҳонсӯзи маро мехонад...» – тақрор мекунам ва овози пурраи Лоиқ ба гӯшам мерасад, ки он рӯз дар хонааш сари тахтаи шохмот баҳс карда будем:

«Менолад!» – ислоҳ мекунад маро.

«Медонад.» – гӯё қиддӣ мегӯям ман, ки дурусташ ҳамин бошад. «Хондан бошад, ҳама мехонанд, донистан бошад, кам қасон медонад. Вале Сорбон менолад!»

Ва садоӣ нолаӣ ман толори меҳмоншини манзили ӯро ба сар мебардорам:

«Соорбоон ооохи чахоонсӯӯзи марооо менооолаад...» Ӯ аз рӯи тахтаи шоҳмот сар боло мекунад ва рӯ ба ман оварда мегӯяд:

— Мешудааст-ку!?

— Мешавад, чист, ки нашавад?

Ва дасти рости ӯ морпеч бозӣ мекунад ва сӯи сақфи хона меравад. Муродаш ин аст, ки идома диҳам ноларо. Ва ман чашм пӯшида, гӯӣ тамоми дарду армону хоҳишу ҳасрату алами шоирро дар як пардаи садо ҷой медиҳам ва ин маҷмӯи дар синаам мағору зангу ғуборгирифтaro менолам:

«Ҳама халқони дигар анҷуман орастаанд!!!

Дар Самарқанд нашуд...

Дар Самарқанд нашуд сохта ним анҷуманам!

Ватанам! О ватанам! Во ватанам! Во ватанам!!!»

Андар чашмони ӯ ашк халқа мезанад. Чун одати муқаррарӣ навозиш мекунад маро:

— Муттаҳам... Чанд мегирёни маро? Мурдаӣ модарамро тасвир карда, маро гирёнда будӣ. Хориҳои Мӯҳтарамро намуда гирёнда будӣ... Дарди дили маро нола мекуниву мегирёни... Ин чизро танҳо ҳар ду мефаҳмем. Ин чизро ману ту дарку эҳсос мекунем. Мо барои мурдаӣ худ мегирӣем. Мо барои ватани аҷдодӣ гирия мекунем. Тоҷикистон аз они мост, вале шаҳрҳои бузурги тоҷикон аз мо нест. Ин ҳарфхоро дигарон гӯянд ҳам, ба мағзи ин сухан намерасанд. Миллат мегӯянд, аммо намедонанд, ки он чист? Чиз аст ё мафҳум? Мол аст ё ҳол?

— Ман нанолам?

— Бинол! Сабр! – боз медорад маро ва писари компютердонашро ҷеғ мезанад: «Ромиш!»

Ромиш «лаббай!» гӯён аз сари кор бархоста меояд ва ӯ мефармояд:

— «Вопасиннома»-ро дар компютерат ҷоп карда, як нусха ба амакат деҳ!

— Хуб, додочон!

— Инаш хуб, аммо хурдиаш маро азоб медиҳад. – хастаовоз гуфт Лоик. Тасаллияш додам:

— Ғам нахӯред, солаша гирад, хуб мешавад.

Дар дасти рост макбарайи устод Мирзо Турсунзода. Лоик ҳар гоҳ ба ин ҷо меояд; гӯё ҳам вом адо мекунад ва ҳам тасалли меёбад. Оромгоҳи устодро зиёрат мекунад, фотиҳа мехонад, баъд он тараф гузашта гӯри устодон ва хуфтагони «водийи хомӯшон»-ро тавоф мекунад, осуда мегардад. Ғубори сари дил ва мағзашро мезудояд чунин зиёрат.

Бори охир моро ба ин манзил домоди бузургаш Комрон оварда буд. Ман хайрон монда будам аз чунин рафтори писарам, ки ба назар, ба чунин чизҳо эътибор намендиҳад. Хомӯш, ором, ба сад даҳон пурс ё «ҳа» мегӯяд ё «на», чӣ шуд, ки якбора майли дидори амак ва сӯҳбати ӯро кард. Рӯзи истироҳат буд. Ҳокими Азизро овард ҳамроҳи наворбардори телевизион ва аз ман хоҳиш кард, ки ба амакаш занг занам ва бурун равам аз шаҳр. Лоиқ хоҳиши моро пазируфт. Аз шаҳр бурун рафта натавонистем. Вақти наҳор буд. Аввал ба тарабхонаи «Лучоб» даромадем. Ҳоким зиёда аз соате бо Лоиқ сӯҳбат орошт. Устод оби чав талаб карданд. Комрон ҳама чизро муҳайё сохт. Лоиқ баъди наҳор хӯрдан хоҳиш кард, ки манзили устод Мирзо Турсунзодаро зиёрат кунем. Он ҷо шумед. Гунбаду гӯр ва нимпайкараи устодро зиёрат кардем. Пасон Лоиқ кавш аз пой афканда, барахнапой рӯи мраммуру регу сабзаҳо гашт, чунон ки одат дошт, попӯш низ мекашид дар чойҳойи дилаш кашида: хонаи мо, хонаи Шарифбек, хонаи Фарҳод, ба вижа дар хонаи модарарӯсу Қоришариф. Рӯ ба рӯи гунбади мраммуруни гӯрхонаи устодаш, сари марзайи сангӣ нишаст ва ба хаёл рафт: яқин бузургии устод, киёфайи зебодӣ ӯ, холи сари абрӯ ва хушгӯйиҳояшро ёд меовард... Ва мегуфт:

«Ман эътиқоди фарзандӣ ва шогирдӣ дорам ба устоди бузурговор Мирзо Турсунзода. Насли мо дар ҳунар, санъат, адабиёт; умуман фарҳанг бе шафоъати устод Турсунзода як қадам пеш нагузоштан ва гузошта наметавонистанд. Замоне номи Турсунзода номи Тоҷикистон буд. Ва имрӯз ноҳалафҳое пайдо шудаанд, ки номи Турсунзодаро меҳоханд каме паст зананд. Ман мегӯям: онҳое, ки номи Турсунзодаро паст мезананд, худашон паст ҳастанд... Ҳар замон фарзанди худаша дорад... Ман охириин шеърҳои устоди бузурговорро аз расмулхати арабӣ ба крилӣ мегардондам. Яке аз мулоқотҳои охириини мо ҳамин буд, ки як қитъа хонданд, ман навиштам. Гуфтанд, ки инро чоп накун.

*«Бар сари гӯрам биёйӣ, маст ою маст рав,
Ҷом дар ин даст о, ҷоми дигар дар даст рав.»*

Ин қитъа дар бойгонии ман ҳаст. Ман сабт кардаам, ки фалон рӯз буд, устод ин тавр фармуданд..

— Агар насли мо, насли солҳои шастум, ба ҷое расида бошад, ба имдод ва фотиҳа ва иршоди устод Турсунзода расид. Кӯрнамакҳо ҷавобашона мегиранд аз таърих; таърих кори худаша мекунад.

Устод қаҳрамон буданд, Қаҳрамони Меҳнати Сосиалистӣ буданд. Ман ин унвонро дигар хел тарҷеъ медихам: Қаҳрамони миллат буданд. Он вақт дар борайи миллат сухане набуд. Ва қаҳрамони миллат хоҳанд буд. Ва агар инони замон як навъ меҳрубонӣ

кунад, қаҳрамони миллат бояд устод Мирзо Турсунзода бошанд. Баройи чӣ? Баройи он, ки насле ки устод Турсунзода сохт, офарид, баройи миллат хидмат кард.

Комрон шишайи оби чав ва ду соғари аз роҳ харидаро бурда паҳлӯйи амакаш сари борайи паст гузошт. «Човидон, медонӣ, ки мо бо додот қалам зада, қадам зада калон шудем? Ту ҳам ҳамин хел калон шав, човидон шав!.. Ҳоким, устода гӯй, дуртар равад! Гапама гум мекунам.»

Ва ман дур рафтам. Садои ӯ паст- паст меомад:

«Ман бо устод Сорбон ҳамдарсем, ҳамдавраем, ҳаммаслакем, ҳамчодаем. Ба қавли кӯхистониҳо чӯраҳои чамолақӣ ҳастем. Соли 54 дар омӯзишгоҳи омӯзгорӣ ҳамроҳ хондем ва баъд дар радио ҳамкор будем. Инҳо ҳамма як тараф, аммо Сорбон ба ҳайси як нависандайи саркаш ва пургурур... дигар хел гӯям, ман агар дар шеър як мартабае ёфта бошам, устод Сорбон дар наср... чояш мусаллам аст. Ва як шӯҳӣ: агар қабул доранд мардум; ман ҳамеша маст будам, Сорбон ҳамеша хушёр буд. Ман дар чанд чо хостам ин ҳарфро гӯям, аммо... ҳамеша дар паҳлӯйи ман буд ва ман ҳам дар паҳлӯйи ӯ будам. Зеро назму наср ҳамеша паҳлӯйи ҳам ҳастанд. Яқдигарро тақону такмил медиҳад, пурра мекунад. Чунон ки дар шевайи мардум мегӯянд, чӯраҳои чамолақӣ ҳастем. Зиёда аз ин, мо қурбони яқдигар ҳастем. Ман қурбони Сорбон ҳастам, Сорбон дар чое лозим шуд, қурбони ман буд. Бидуни ақидаҳо; ақидаҳомон баъзан тафриқа дорад, аммо мо паҳлӯйи ҳам ҳастем, дар назму дар наср, намедонам, чӣ корҳо кардем, накардем, инро халқ қазоват бикунад. Аммо ман то рӯзе ҳастам, Сорбон дар паҳлӯйи ман ҳаст, мо дӯстони хунпайванд ҳам шудем. Ва ман мегӯям, ки ӯ чӣ гуна нависанда ҳаст: Сорбон нависандайи воқеан боасолат аст, нависандайи асил аст. Ҳар чӣ медонад, ҳар чӣ мушоҳида кардааст, ҳар чӣ ба назари вай мерасад, баройи насри бузург истифода мебарад. Хушбахтигӣ ман ин аст, ки бо ҳамин хел нависанда унс дорам. Нависандае нест, ки бо ин майда-чуйдаҳои зиндагӣ кор дошта бошад, бо насри бузурги ҷаҳонӣ кор дорад. Нависандайи бономус аст, баройи миллат кор кард, ҳар коре кард, хоҳ хом буд, хоҳ пухта буд, баройи миллат кор кард; як навъ барангехтани рӯҳи миллий дар ҷомеаи мо буд. Мақсад ҳамин буд. Аслан мақсади нависанда ҳамин аст. Мақсади шоирӣ ҳам ҳамин аст. Ва ман иқдоми Сорбонро ба иншоӣ «Достони писари Худо» табрик мегӯям, сачда мекунам. Пурра нахондам, нияташро медонам. Зеро як нависанда дар тамоми умраш як асар менависад, ки асар: ман ҳаёл мекунам, ки ҳамаи машқҳои ҷавониашу солориашу миёнсолиаш баройи иншоӣ ҳамин «Достони писари Худо» буд. Ҳаёл мекунам, ки ин куллаи офаринишҳои Сорбон мешавад. Як нуктаро мегӯям, ки Сорбон дар зоти худаш нотақрор аст. Баройи чӣ? Баройи он ки дар ҳеч маслаку мазҳабе

хамроҳ набуд. Фақат хизмат кард баройи нависандагӣ. Баройи асослати насри тоҷикӣ ва агар шӯҳӣ ҳам шавад, паҳлӯӣ ман буд ҳамеша, ман ҳам паҳлӯӣ ӯ будам. Такрор шуд...»

Ман ҳамроҳи писаронам Комрону Човидон ғел мезадем рӯӣи сабза. Лоиқ барахнапо омад. Мо бархостанӣ шудем, нагузошт ва худро пасрӯ назди мо андохт ва дер сар аз сабза набардошт. Чун паҳлӯ ғел гашт, пушти сараш ба банди дили ман омад. Ҳамон зайл истироҳат кард. Наворбардор ҳама ҳаракатҳои ӯро сураи мегирифт.

— Аҳо, рост ба бемористон меравем ё ба хонааш? — ба гардишгоҳи роҳи хонаӣи Лоиқ наздик шуда пурсидам.

— Беморхона равам, хубтар будагист.

Наздики наздик монд. Мо дар паҳлӯӣи мучассамаӣи Ибни Сино чаҳорчаҳаро боздошта, мошинҳои беохири роҳи бузургро мегузаронем. Ҳамин қадар роҳи тӯлониро тай карданамон як рӯву ин мошинҳои зиёдро роҳ доданамон як сӯ. Ман дандон месоям. Ва чизе дар гулӯям бозӣ мекунад мисли ҷон. Илоҷ надорам, ки мошинро он ҷо монда роҳи наздики Қарияӣи Болоро пиёда убур кунам, то зудтар ба ӯ расам.

Ҳамин роҳ ба чап мегардад ва ба қӯли «Чавонӣ» мебарад. Моҳе қабл дар охири рӯзи Гов (Савр) панҷоҳу нӯҳумин содрӯзи ӯро базм карда будем. Ин аввалин содрӯзаш буд, ки кумитайи тадорукот аз ҳамдиёриён ороста шуда буд ва онон қарору тасмим гирифта буданд, ки аз ин рӯз минбаъд содрӯзи ӯро дар ин ё он мавзёе чаши гиранд ва Панҷақат чанд русто дошта бошад, ба навбат ҳар сол яке хидмат кунад. Имсол навбати зимтӯдиҳо. Райис Фазлиддин. Вале чун қарор ногаҳонӣ буд, чаши имсолро дигаргуна омода сохтанд: Афзалшо, Фазлиддин, Комрон, Азизмурод ва Фарҳод, Мاستон гузарониданд. Андар боғи қанори қӯл дӯстон гирд омаданд. Ман бояд оши «классикӣ» пазам. Он ҷо қаҳвахонаӣи хурди навобод низ буд бо номи «Соҳил». Маро хуш наомад. Атрофаш аз сабаби хушқаслӣ ҳаробу ҳазон гашта буд. Дегу дегдонро зери дарахте овардам ва оташи гиранда, чаҳор соат ош пухтам, ки ошпази номии қаҳвахона дилтанг шуд. Мизу курсиҳоро дуртар бурда, андар хиттайи сабзи зери дарахтон ҷойу дарстарҳон оростанд. Аз пири қор Холмурод Шарифзода то фарзандони хурди Афзалшо ҳозир буданд ва ҳар қадом хидмат доштанд. Ҳатто Алиакбари дертар омада аз зирбаки ош майли хӯрдан кард. Фарҳоду Мاستону писарони Лоиқ парвона буданд, ки ҷӣ хидмате кунанд. Писари Фазлиддин Умед наворбардорӣ мекард. Ва Фазлиддин мегуфт, ки Худо хоҳад «Ҳазина» месозад.

Ҳоҷӣ Афзалшо ҷилави суханро ба даст гирифт: «Тоҷик, Лоиқ ҳар ду як чизанд. Дар шеър ҳамин гуна қофияҳо ба ҳам омада «қохи баланд» месозанд; чунон ки Фирдавсӣ, ҳамчунон ки устод

Лоиқ. Имрӯз панҷоҳу нӯҳсолагии устод, як навъ машқ ва омодагӣ барои чашн гирифтани шастсолагӣ. Барои ҳамин аз пири кор, амакамон Холмурод Шарипов хоҳиш мекунем кушойиш диҳанд».

Холмурод Шарифзода: Ҳар кас ба хонаи касе меҳмон гардад, як фурсати зиндагиашро монда меравад. Афзалшо хуш фармуд: як садойи тайёри ба чашни шастсолагӣ. Ин ҷо ҳама аъзойи чашни тадорукот. Чашни панҷоҳсолагии Лоиқро ҳамроҳи Алиакбар аз Кӯлоб сар карда будем...

Лоиқ: (Луқма.) Аз колхозии Абдучаббор Зардиев.

Шарифзода: Ҳама чиз андоза дорад, меҳр андоза надорад, махсусан ба Лоиқ. Бисёриҳоро шоири халқӣ мегӯянд, лекин халқ як шеършонро намедонад. Шеърҳои Лоиқро хурду калон аз ёд мехонанд. Дӯстон! Касе додар шудан хоҳад, мисли Лоиқ шавад. Касе мард шудан хоҳад чун Лоиқ шавад!

Фазлиддин: Мо ташаббускор шудем ба кумитайи тадорукот. Зеро Лоиқ ба дилу дидаи мо ҷой хастанд.

Сабзалӣ Сӯфиев: Ҳазорҳо бор шукронаи будани Лоиқшоҳ. Ба бахти миллати мо Лоиқро худо офарид. Нагуфта намонад, ки Лоиқро халқ Лоиқ кард. Қулла баланд, аз дур наздик метобада. Ин қуллаи баланд ба осмон наздиктар аст. Лоиқ – қулла...

Алиакбар: Холмурод Шарипов ва акайи Сабзалӣ хеле хуш фармуданд. (Шӯхиомез.) Фон дех! Як зарра хок будем, домони устодро гирифтём, халқ шинохт. Лоиқ соябони сари мо бошанд.

Сабзалӣ (Луқма.) Мо ҳамроҳи Лоиқшоҳ дар ошхонаи Комитети Марказӣ хӯрок меҳӯрдем. Салоҳиддинов¹ омад. Ман гуфтам: «Барои 20 май менӯшем!» Салоҳиддинов пурсид: «Дар 20 май чӣ гапай?» Гуфтам: «Зодрузи Лоиқ. Ба 50 медаарояд.» Салоҳиддинов фармуд: «Ин хел бошад, оргкомитет ташкил мекунем.»

Афзалшо: Устод Лоиқ олихиммат: дар зодрузашон як гова ба Ашӯр Сафар тақдим карда буданд.

Лоиқ: (Луқма.) Нишаст доштем. Пода мегузашт. Як говро ба Ашӯр Сафар тақдим кардам. Аз ман чӣ мерафт? Баъд гӯштин рафтем. Менишастем. Як кулӯх омада ба сари ман зад. Мардаке омад. Ба ман як гов тақдим кард. Ман гуфтам: Ба хонаи акайи Ашӯр мебарем. Ақаллан пӯсташ мерасад. Баъде ки омадем, на Ашӯр гирифт, на мо.

Афзалшо: Ин ҷо дӯсти кӯҳнаи устод Лоиқ Абдучаббор нишастаанд. Ба хонашон рафта, барои Холмурод Шарифзода майи «Орзу» оварданд. Номии писари амакам Орзу...

Лоиқ: (Луқма.) Орзу тамомӣ надорад! (Ханда.)

---

1. Райиси хизби коммунистийи шахр

Абдучаббор: Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Хайём, Ҳофиз мардони абад-
зинда. Лоик идомайи онҳо. Мо хушбахтем, ки бо устод Лоик
хамнишин ҳастем. Бахти мо...

Афзалшо месарояд:

*«Чӣ хабар? Чӣ ҷангу даъво? Ту напурсу ман нагӯям!
Кӣ шикаст мӯҳрайи мо? Ту напурсу ман нагӯям!..»*

Мастон: Номи шумо – давлати мо. Обрӯйи шумо – обрӯйи
мо. Рӯ ба рӯйи шумо нишастан – бахти бузург. Дар кумитайи
ташкилӣ номи ман ҳам бошад. Аз фарзандони ҳимматбаланди
Зарафшон ҳастам. Ҳамин гилемро овардам, ки ба потон хор на-
халад, устод!

Алиакбар нохун мекунад. Лоик матни онро, ки Лайло Шари-
пова мехонд, мегӯяд:

*«Бо сад ҳазор захми забон зиндаам ҷанӯз,
Охир чаро ба хоки сияҳ менишонIAM?...»*

Шеъри Шаҳриёр.

Алиакбар хиргоҳӣ мехонад. Афзалшо ба майдон меояд. Ҳама
арғушт мераванд.

Афзалшо: Як ҷо рафтем. Як шоири ҷавон худро ба духтаре
Лоик Шералӣ муаррифӣ кард. Духтар мойил шуд ба ҷавон ва рӯ
овард: «Устод Лоик, як бор ҳамун китобатонро диҳед!» Ин замон
устод Лоик ворид шуданд ва чунин ҳарфро шунида хайрон мон-
данд. Ба устод Лоик суҳан доданд. Устод суҳан гуфтанд. Духтар
хайратзада монд ва рӯ ба он кас овард. Чун шоири ҷавон ин ҳолро
дид, ба ман гуфт: «Меравем.» Мо рафтем...

Лоик: Шумо ҳеч вақт духтарро монда намеравед.

Шарифбек: Не, курсиро монда рафтем...

Афзалшо: Суҳан ба шоири ҷавон – қудо, бародар, хабаргирон
– Шарифбек.

Шарифбек: Дар назди устод Сорбон ба ман суҳан гуфтан
– душвор.

Сорбон: Қурбон!

Шарифбек: Мо дӯст, бародар. Мо хешу табор нестем. Хешу
табор заномон. Мо ду нафар хешу табор шавем, корҳоямон нохуб
мегардад. Ҷояш омад, Лоик будам, ё набудам, гузашту рафт.

Лоик: Бисёр вақт Лоик будӣ.

Шарифбек: Ҳозир ҳам ман Лоик ҳастам. Ҷое ки шумо набошед,
ман Лоикам. Ҷое ки шумо бошед, ман хап-ку! (Ба Сорбон) Устод,
узр, ки пеш аз шумо суҳан гуфтам.

Сорбон: Не! Ман суҳан гуфтани нестам.

Шарифбек: Баройи ободии хонадони устод Лоик! Устод хамин хел умр бинанд, ки аз дари хона аз Ораш¹ гурезанд... Фарход! Мاستон! Ягон чиз аз ман кам буд?

Мастон: Баройи хамин об хӯрдам, ака!

Фарход аз аввал то охир ором ва хомӯш. Ҳамаро мушоҳида мекунад ва сигарет мекашад.

Лоик: «Чанд бо аҳли тараб даст дар оғӯш кунед...»

Машшоқон нохун мекунанд.

Лоик: Чуҳудон баройи нигоҳ доштани санъати мо хидмати бузург карданд. Мо на гӯш мекардем, на ба мазмунаш сарфаҳм мерафтем. Ман гумон доштам халки мо ягон зарра бо санъат кор надорад. Ба гулӯ мехонанд. овози дил, сӯзи чигар нест... Ба Барно баҳс надорам. Нотакрор. Сироч Сафар беназир, Темур Ҷалол пешгузаштаи Боймуҳаммад Ниёзов...

Афзалшо: Яҳудиён як хидмат карданд: аз дасти баъзеҳо «Шашмақом»-ро ба мо баргардониданд.

Лоик: Тамоман дуруст!

Соҳиб: Худо касе касал нашавад. Дармонгоҳҳо ву беморхонаҳо аз касал пуранд...

Лоик: Ҳамаро кушт, гӯ!

Ханда.

Соҳиб: Дар Тоҷикистон 3800 беморхона ҳаст. Устод аз байни хамин қадар беморхонаҳо ҳар сол омада, дар беморхонаи мо як бор хоб мекунанд. Баройи мо ифтихор аст. Духтурҳои хуб дорад...

Лоик: Духтарҳои хуб дорад.

Соҳиб: Баройи дили бузурги устод!

Лоик: Шаб фикр кардам, то чӣ гӯям? Ҳам вай задем, ҳам май задем. Ҳам қалам задем, ҳам қадам задем. Ҳамроҳи Холмурод Шарипов ва акайи Сабзалӣ қадам зада ба ин чо омадем... Устод Сорбон роҳ тоза карданд баройи 60-солагии бандайи ганда.

*«Об занед роҳро, ин ки нигор меравад,
Муҷеда диҳед боғро, бӯйи баҳор меравад.»*

Шаби дароз нахуфта, як рубойӣ ҳам гуфтам. Агар хотирам заъиф нашуда бошад, мехонам:

*«Бар шаст расидаму ба шаст афтодам,
Аз қуллайи ормон ба паст афтодам.
Он сайди рамидаи татишҳо будам,
Бо пойи худ омадам, ба даст афтодам.»*

---

1. Наберайи шарикӣи онҳо, ки гоҳи аз дар баромадан ба бобояш мечаспид

Афзалшо: Чоншааа!!!

Лоик: Ин хулоса нест! Дар ин оғӯши табиат, чавонписархо, мухлисо, ҳамдардхо, ҳаммаслақхо, ҳамакидаҳойи ман баройи мову шумо мухити бисёр дӯстона офаридаанд. Афзалшо, Азизмурод, Сохибҷон, Фарҳод, Мاستон, хочӣ Мақсуд ва дигархо хидмат карданд. Писарам Ромиш боре як гап гуфт: «Вақте ки акайи бузургам Афзалшо пеш мебарояд, ман худамро пас мекашам. Гоҳе ки ақоям сустӣ кард, маърақаро ба даст мегирам». Ҳамин мавридро Афзалшо ба Ромиш надодааст. Вагарна Ромиш барин писар дар дунё нест. Ман писари худро таъриф намекунам, ба он маънӣ, ки мо ба ӯ майдон надодем.

Афзалшо: Ромиш бояд тақрори Лоик шавад.

Лоик: Имкон надорад. Ман гуфтам. Баччам тоқат бикун, вақте ки Афзалшо панҷоҳсола мешавад, ту ҳамин корро тақрор мекунӣ. Ё дар панҷоҳсолагии Сохиб... Фирдавсӣ ҳам писари ман. Комрон низ, ки ҳоло ин ҷо нест, аммо нақшаш, нақши қораш ин ҷо ҳаст. Ҳамин тавр, мо бояд якдигарро комил кунем. Баройи хидмати имрӯзаашон ҷавобашро аз писарони ман мегиранд; аз набераҳо низ, худо хоҳад. Ман ба қадами ҳамаи шумо сачда мекунам... Умедвор ҳастам, соли оянда ин муҳит фарохтар, бузургтар мешавад, мумкин навбати сухан гуфтан ба ман нарасад...

Сорбон: Аз роҳ он тараф мегузарем.

Лоик: Мегузарем. Шаст дег ош дам мекунем. Ман аз халқи Тоҷикистон нону намаки зиёд хӯрдам... Мо ҷойи намакхӯрдари фаромуш намекунем. Ҳамин ҷо омада, як сачда карда меравем. (Чой менӯшад.) Зиндагӣ, ки ба шаст даромада шинохтам, дар шаш сол шинохтам... Ҳоло ман ба шаст даромадам-а?

Шарифзода: (Лукма.) Не-не! Ҳоло хуб ҷафо мекашед!

Лоик: Ягона чизе ки шинохтам, баройи ҳама мегӯям мардона: дӯсти содиқ, дӯсти содиқ, дӯсти содиқ ва тамом. Дӯсти содиқ бошад, ҳама чиз мешавад. Ин зиндагӣ ҳамин қадар маънӣ доштааст. Нон ҳам додӣ, ба дӯсти содиқ бидех, дастархон ҳам ба дӯсти содиқ кушо, дилатро ҳам ба дӯсти содиқ кушо. Намешад бо ҳар хел кас... воллоӣ азим!..

Гоҳе ки дар рӯди Сиёма бо устод Сорбон... Фарҳод!

Фарҳод: Ман ин ҷо!

Лоик: Гоҳе ки мо дар лаби рӯди Сиёма менишастем, самимияти инсонӣ буд. Мо ба дарё гап мезадем. Шукри худо, як натиҷаи об покӣ аст. (Сиришк сутурд.)¹ Акайи Салоҳиддин! Аз сулолаи модарӣ падарӣ ягона ҳамин кас. Ман мардона мегӯям, ёрдам карда наметавонам... Якто ақоӣ модарзодӣ худамро дар Панҷакат ёрдам карда наметавонам. Медонанд, ки Лоик дар Душанбе ҳаст.

---

1. Натиҷа ба ҳам пайвастанӣ фарзандони мо буд

Як вай дорад, як гирех дорад. Аз ин рӯ, як қадаҳ баройи ҳамайи шумо! Ҳамаатонро номбар карда натавонистам, узр. Соҳибҷон! Ин кас даруну беруни дили маро медонад. Ромиш! Миллиардҳо ба ту даркор, ки сурати дили маро аз дасти амакат гирӣ!

Афзалшо: Садояшро!

Лоик: Садояшро, лекин... хулосайи сухани ман ҳамин ки ман бе шумо ҳеҷ кас нестам. Шумо маро ба ҳамин рӯз расондед. Он тарафашро ҳам давом дихед. Агар хунаратон бошад...

Садоҳо: Насиб!!!

Афзалшо: Устод Сорбон як асар доранд... Аки Шариф! Номи китоб «Санги Сипар.» Тадқиқотчиҳо тадқиқу таҳқиқ мекунанд, ки чаро номи ин китоб «Санги Сипар»? Баъд меёбанд, ки вақтҳои мастиву ҳушёрӣ устод Сорбон ба устод Лоик сипар буданд. (Хандайи баланди Лоик.) Ҳама умр инҳо сипари яқдигар буданд ва бошанд. Агар имрӯз амакам сухан нагӯянд, бистуми май...

Лоик: Маънӣ надорад.

Сорбон: Баъди сухани хотимавии соҳибҷашн сухан гуфтан зеб надорад.

Лоик: Баройи Сорбон зеб дорад!

Шарифзода: Лаълича нест?

Сорбон: Не! Лаълича дар шастсолагӣ. Дар борайи устод Лоик сухан гуфтан баройи ман гарон аст. Зеро зиёд медонам ёро. Аз чаҳордахсолагӣ як ҷо. Ҳар ду ҷома пӯшида калон шудем; як ҷо хондем, як ҷо дарс тайёр кардем; ҳамроҳ мегаштем ва то ҳозир, шукри худо, як ҷо. Бойиси ифтихор аст санги ман сипар шуда тавониста бошад; ҳам баройи Лоик, ҳам баройи адабиёт. Агар ман баройи устод ягон зарра, як пушти ноҳун сипар шуда бошам ва агар сипар шуда тавонам, ифтихори бузург аст бароям. Ман ҷондори устод будам, ҷондори беминнат, ҳоло низ ҷондорашон ҳастам. Ва иншооллох, то ҳастам, дар ин хидмат хоҳам буд. Ва устод низ дар мавридҳои, дар ҳозиру ғойибам ҷондори ман буданд. Мо танҳо ҷондори яқдигар нестем. Мо ҷондори ойилавӣ, рӯзгори яқдигар, ҳамчун бародар. Ба қавли устод: бародарони ҷамолақӣ, бародарони қиёматӣ. Завҷайи ин кас хоҳари ман, завҷайи ман хоҳари ин кас. Ҳамин тавр мо ба ҳам маҳлул шуда рафтаем. Маҳлули хуниву ҷонӣ.¹

Лоик: Хунӣ.

Сорбон: Ман ба шасту як меравам, шумо ба шаст. Иншооллох, Холмурод Шарифзодаро аз ду бозуяшон дошта, то сад мебарем...

Шарифзода: Он тарафашро баъд маслиҳат мекунем.

---

1. Анӯшаву Мино наберагони шарикӣ мо ҳастанд

Лоик: Ҳақ доранд, набаранд... Ромиш! Сомон кучост? Сомонро гӯй пеши ман биёд!

Он қадар гуфтанду сурӯданду рақсиданд, ки рохгузархо сари панҷараҳо таваккуф карда менигаристанд ба мо.

Лоик: Хон, Афзалшо! Машқ бикун! Омода шав ба чашни бузург! – ҳама умр нимчиддиву нимшӯхӣ мегӯяд Лоик ва чавобу савоби онро чудо кардан ба фаросоти ҳар кас вобаста.

Афзалшо нохун мекунад ва дар ин базми мардона раққосае нест, ки бирақсад. Пиру барно ҳама ба рақс меоянд ниммасту нимхушёр ва Лоик паршикаста мерақсад майл ба паҳлуӣи рост андохта ва зонуву оринч қат карда. «Қачак-э!» садо медиҳад Афзалшохи мавридшинос қачак-қачак рақсидани устодашро дида. Ошпази тарабхона Субҳони Фафсулаъзам ҳам хилъати сафед ба бар, арақшор тан чунбонда, туфайли ангушт абрӯ мепарронад. Ман тамошогар. Умед ин ҳамаро дар навори видео мебардорад, ман андар ойинаӣи чашму мағзи сар чой медиҳам. Хидмати писарони Лоик Ромишу Сомонро мебинам, завқи Човидону Шервонро мушоҳида мекунам, ки чӣ гуна китф мечунбонанд. Менигарам ба кӯлу атроф, ки дар ин мавзеъ аз замони Шӯравӣ кӯл мондаву «чархи фалак», ки шояд аз нарасидани қувваӣи барқ сангпуштона чунбад. Офтобхӯрони соҳили истаҳр ҳам чандон зиёд нестанд.

Талабу хоҳиш шуд, ки устод шеър бихонад. Лоик ин хоҳишро ба Афзалшо ҳавола кард:

*«Ҷон ба қурбони ту, эй, меҳани хунилкафанам,
Будӣ байтулишарафам, гаишайӣ байтулҳазанам...»*

Мо гӯш меодему ба андеша мерафтем, ки наҳод чунин байт-хоро ҳамин классики зиндаӣи рӯ ба рӯӣи мо факиру хоксор нишаста гуфта бошад. Ва ҳар байте, Афзалшо мехонад, моро тақон медиҳад, ки сӯӣи устод нигарем.

*«Душманат чор тараф ачнабию хонагӣанд,
Тани танҳо ба чӣ нерӯ сафи аъдо шиканам?
... Эӣ Хуросон, ту бигӯ, соҳати Эронвич қу?
Ман аз ин фоҷиа чун шиква ба яздон набарам?
...Гиряи ман на аз он аст, ки даргоҳам сӯхт,
Ҳам на з-он аст, ки шуд сӯхта боғу чаманам,
Гиряи ман на аз он аст, ки бечора шудам,
Ҳам на з-он аст, ки фарсуда бувад тираҳанам,
Гирям аз он, ки туро ҳукм ба қуштан карданд,
Эӣ ту ҳам появу ҳам мояи инсон буданам!
...Гирям аз он, ки ду-се бетарафи бешарафе
Ба сарам санг биборанд, ки ман дам назанам.*

*Гирям аз он, ки ту танҳову ман танҳотар,
Ватанам, о ватанам, о ватанам, о ватанам».*

Ҳама гӯшу хуш будем, вале касе дар фароварди сурӯд каф накуфт. Балки хомӯш ва ба андеша рафта буданд. Садойи Лоик моро ба худ овард:

*«Як рӯз ман зи базми шумо дур мешавам,
Дар ёдмону хобҳо манзур мешавам.
Гар фахру нози ман ба шумо қимате надошт,
Ман фахру нози хилвати як гӯр мешавам.»*

Шигифтзада мондем, ки чаро Лоик дар гами миллату халку ватан хунинчигар чунин яксар гуфт. Рӯшан шуд, ки ӯ андешаи дар сар доштаро ногаҳон гуфт.

... Ва мошин роҳро убура карда бо канори наҳри Ҳисор назди дарвозайи хонамон омад, ки бо бемористони амрози дилу асаб девордармиён буд ва Лоик бояд он ҷо хоб бошад. Баробари боз шудани дарҳойи мошин дарвозаро низ кушуданд ва ман сӯйи модари баччаҳо нигаристам, вале дар қиёфайи ӯ аломати нохуширо дарнаёфтам.

— Амакаш чӣ хел?

— Як хел; ҳоло ба хуш наомадаанд.

Мошинро даруни дарвоза оварда, зуд сӯйи бемористон шудем. Пойҳойи қолабгирифта ва қарахти ман бо душворӣ пеш мерафтанд. Рахнаро гузашта, қасони зиёдеро дар сахни бемористон дидам; ҳама чеҳраҳои шиносро дидам, ки симойи бисёрӣи онҳоро раҳораҳ пеши назар меовардам ва ё дар бораашон чизе мегуфтем. Ман овоз бароварда бо онҳо пурсупос намекардам, балки ҳамааш бо имову ишорайи сар ва ҳаракоти даст мешуд. Гулӯям гирифта, нафасам танг, гӯшайи чашм меандохтам ба Қоришарифу Чамшед, ки аз дами дарун гашта буданд сияҳгун.

Пой ба остона ниҳода ёдам омад, ки Лоик зиёд хобида дар ин шифохона. Ҳамин баҳор хуфта буд ва ман ҳар саҳар атола меовардам. Салоҳиддин – писараммаи Зебинисо аз шӯббайи дигар меомаданд ва ҳар се сӯҳбат мекардем. Ёд аз гузаштаҳо меовардем ва бегоҳон қадамзани мебаромадем. Гоҳ-гоҳ чашмам ба аврок ё пораҳойи коғаз меафтид, ки Лоик дарду ҳасрату армонашро ангора мекард:

*«Баъди ин зиндагӣи гӯрмисол
Соҳиби гӯри замин хоҳам шуд,
Дили захмӣ бибарам бар дили хок
Захми носури замин хоҳам шуд.»*

Ман хасратзада ба ӯ менигарам. Лабонаш пӯшида, ба назар табассум доранд; бадиккат нигарӣ, пай мебарӣ, аммо чашмонаш мутафаккирона ва гамбор; жарф менигарад, дур менигарад – дуртар аз ин зиндагӣ. Гуё наздикро намебинад ва бинад ҳам, аҳамият намедиҳад ва ё зиёд дида, чизе набардошта, дилбазан гардидааст рӯзгори якрангу пурнайранги каскуш.

*«Дилам сиз мезанад шабҳо, худоё,
Магар чон меканад шабҳо, худоё?»*

Ман мехоҳам нигохашро бо нигоҳам дорам, аммо ӯ нигохашро мегурезонад. Ман ранҷ мебарам, аммо пайбурдаро пурсида наметавонам. Салоҳиддин, ки дардаш вазнинтар аз дарди Лоик менамояд, сухан аз ҳар қучо мегӯяд. Баъзан Лоик дилгир шуда сигоркашӣ мебарояд ва ман коғазхоро дар равшанӣ назди тиреза дошта, мехонам ва ё айнаки ӯро ба чашм мегузорам:

*«Дили бемори худро бурдаам пеши пизишки дил,
Ҷароҳатҳош мебинад, намебинад сиришки дил.»*

Сарпизишк Соҳибназар медарояд хандон аз паси Лоик ва бемор табибро ишора карда мегӯяд:

— Медонед, Соҳибҷон кори дили маро ба навор гирифтааст. Бало, бало!

Вале ман ҷуз салом ба онҳо чизе гуфта наметавонам. Лоик рӯҳафтада. Кохинеро монад, ки пешгӯӣ дорад. Гумонам саҳт озор медиҳад дилаш, дилобхӯре надорад, то гӯяд. Аммо ман онро дарёфтам:

*«Мурдани ростин, қучойӣ ту?
Ҳар дам аз дард мурданам кофист.»*

Ба Лоик менигараму ба Соҳиб. Ҳар қадам ба андешаи хеш шодмон менамоянд. Вале мани гӯл надониста, ки бародарам ин қадар дард дорад:

*«Дар дили ман ҷӣ навоҳост, худо донаду ман,
Бар сари ман ҷӣ балоҳост, худо донаду ман.»*

Касе бовар намекунад, ки Лоик хандону давраоро, қавию бузургустухон дардманду нотавон аст. Медонистам, ки дар чайб дору дорад ва паси сарам дард мекунад, фишори хунам баланд, гуфта, дору меҳӯрад, чой аз мухаллас мекунад, ширинбуя истифода мебарад, аммо...

Лоик баробари ба хучра даромадани ҳамшираи тиббӣ Назира мефармояд:

*«Замоне дар лаби Варзоб дарёнӯшӣ мекардем,
Кунун бар чаккачаккони духтур зор мегардем.»*

— Шеърҳои хубатонро дар ҳамин шифохона навиштед, устод.

— Табобат аз шумо, навиштан аз мо.

— Ғазалҳои «Фарёди бефарёдрас» барин нависед. «Шеъре дар бемористон» барин нанависед.

— Дуруст мегӯед, Назирахон, лекин он гоҳ ҳолат ҳамин тавр буд.

— Шумо ин хел чизхоро мегӯед, мо ҳар рӯз бо чашмонамон мебинем... Шумо бояд умри зиёд бинед, аммо ноумедона нанависед.

*«Паси шиша дарахтон урёманд...
Чунин дарёфтам: гӯӣ ҳама аз даст хоҳад рафт...
Ду чашмам баста хоҳад шуд зи дунёи пурафсона.
Замин аз зери поям мегурезад,
Само меуфтад рӯи сарам чун боми вайрона.»*

*Ҳаёлам, хома аз дастам биафтод,
Татишҳои чунунангез андар синаам хушикид.
Ҳаёлам, аждаҳои марг
Даври пайкарам печид.*

*Ҳаёлам, кокулони ёр лағжид аз қафи дастам,
Ҳаёлам, зулфи маҷнунбед рӯи гӯри ман ҳам шуд.
Ҳаёлам, (сарчӣ механдед, эй мардум!)
Зи базми шоирони Тоҷикистон шоире кам шуд...*

Ҳама хомӯшем. Чизе тезтар аз алмос даруни синایی маро неш зада мегузарад. Ва пай мебарам, ки доктор Соҳиб онро ҳис мекунад ва кунчи лабаш кашида мешавад. Вале гуфта наметавонам ба онҳо. Боз гуфта наметавонам, ки бо ҳар кас чунин ҳолатҳои тасвиркардаи шоир рух хоҳад дод, аммо на ҳар кас онро ба каси дигар гуфтаву фаҳмонида метавонад. Бисёр ғайрат кунад «қариб мурда будам» мегӯяд. Шукр, ки Лоик ҳам чунин вазъу ҳолатро дар ҳаёлаш мебинад.

Ва яқбора ман парешон мешавам баробари шунидани садойи «Мумкин не!». Дари толори «начот» баста ва касеро намегузоранд даромадан. Ва ин замон доктор Соҳиб пайдо мешавад. Лоғартар

ва хурдтар гаштааст; чашмонаш фурӯрафта ва абрӯвони камонаш болотар кашида шудаанд ва чабинаш пурчин. Миёни ангуштонаш сигарет дуд мекунад. Ман медонам муносибату меҳри ўро ба Лоик. Касал на Лоик, балки ўст.

Дар токи долон байти Сиёвуши Касройи: ман онро зиёд дидааму зиёд хондаам. Аз ёд шудааст, вале ҳоло намехоҳам нигарам сӯйи он.

*«Ҳар шаб ситорае ба замин мекананду боз
Ин осмони гамзада гарқи ситораҳост.»*

Чунин байтхоро Лоик фаровон пайдо карда, ба ин кохи амрози калб бахшидааст, то дар пештоку тори дарҳо ва пештоқҳо навишта кунанд. Шеърӣ ӯ «Оли Сомон» ҳам рӯйи матоъу чаҳорчӯба низ нигошта шудааст...

Аммо ҳолиё фикри ман на аз чунинон, балки мехоҳам ўро зудтар бинам.

Хилъати сафед андохтанд бар дӯши мо ва ман равон шудам аз паси Қоришариф. Баробари аз дар ворид шуда, Лоики хуфтаи беёдро диданам фиғони бесадоям чигарамро пора кард ва лабонам пир-пир париданд. Чаҳор дасту пойи Лоик баста буданд ба канорҳои кат, дар биниаш нойча ва дар баъзе рағҳои хунгардаш сӯзан халонда, аз болояш ширеш часпонда буданд. Бемор дасту пой мечунбонд, вале чашм кушода, касеро дида наметавонист. Садо дошт; садойи паст, ки афсурдаву бемадоргаштайи наъраҳои хобиаш бошад. Ман чизе гуфта наметавонистам ва дасткӯтоху нотавон низ будам. Зеро чунин ҳолатхоро дар ҳамин толори «начот» зиёд дидаам. Дасту пойи ўро бастаанд, то начунбад ва осебе набинад. Аммо сар гарону сангин метобад ва бори вазнинро бардошта наметавонад; ҳамон саре, ки бори Рӯдакирову Фирдавсирову Хайёму Мавлавийу Ҳофизро мебардошт. Чашмон пӯшида, лабон карахш баста, хаёле, ранг сияхун ва мӯйи сари сина дамида ва осори патрони кадом гурезаи солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ андар бозуӣ чап боқист. Касеро, чизеро пай намебарад. Ӯ чунин одат надошт. Агар дар сӯхбате саҳт маст шуда, хуфта буд, баъди хушёр шудан он сӯхбатро яқояк бозгӯ мекард. Ҳолиё шояд чунин бошад; ҳар чӣ мо мегӯем, шояд шунаваду дар хотир гирад, баъди сар аз болии бардоштан кошкӣ ҳамаро гӯяд.

Ман фақат тавонистам ўро бибӯсам; аз пешониаш бӯсидам. Ӯ дарку эҳсос накард. Ҳамчунон хуфта буд. Ӯ «Хаёлам, замин аз зери поям мегурезад» гуфта буд, вале дар хаёли ман замин маро мекашад. Даст ба рӯй мебарам. Касеро намебинам, ки онҳо дар чӣ ҳоланд, аммо китфонам бозӣ мекунанд ва гулӯямро ҳикак мегирад.

*«Дар он соат, ки дилгирам, кучой, модари пирам?
Биё, бинмой тадбирам, ки дар гирдобии тақдирам.»*

Дасте ба китфам расид. Даст аз рӯй бардошта сарпизишк Соҳибро дидам. Ва чашмонам суоли ба рӯи ӯ дӯхта шуданд. Пай бурд маънии нигоҳи маро ва фармуд:

— Натарсед, сӯзандору кардем, то бедор нашаванд, ҳаракатҳои ноҷо оқибати ноҳуб дорад.

Чунин суханон аз як гӯшам мебаромаду аз гӯши дигарам мебаромад. Хушу хаёлам банд ба дигар чиз буд; ба Лоиқ, ба оқибати бемории ӯ, ба фарҷоми кор. «Наход? Лоиқ зиндагиро дӯст медошт-ку? Шикоят намекард-ку? «Зиндагии хуб гузаронидем» мегуфт-ку? Чӣ шуд ба ӯ? Чӣ шуд, ки якбора ин олами зеборо дидан намеҳоҳад? Чашмаш пӯшида; на касеро дидан мехоҳад, на ба касе чизе мегӯяд, на харфери гӯш мекунад, на чизе мехоҳад. Дилаш он қадар гирифта, ки нафасаш низ озод нест.

— Соҳибҷон, ягон кас медонад, ки...

— Не. Касе намедонад, чуз ҳудашону ҳудо.

Худовандо! Агар Соҳиб надонад, пас касе намедонад. Бо он зӯре, ки Лоиқ дошт, ба чунин ҳол омадан... На, Лоиқ касе нест, ки номардӣ бо худ кунад, ягон восита истифода барад ё ҳалоҳил хӯрад. Магар касе кӯмак ба ин карда бошад.

Пиндору хаёли ман ба кучоҳи меравад. Ба мардиву номардихо, ба рӯзгор, ба муҳит, ба Офоқи пур аз фитнаву шарр, ба дӯсту нодӯст... «Падарам равзайи ризвон ба ду гандум бифурӯхт, Нохалаф бошам, агар ман ба чаве нафрӯшам». Падари ноогоҳамон Одам ин корро кард. Пас ҷойи таачҷуб нест. Вале ман бовар намекунам; бовар намекунам, ки Лоиқро касе захроба хӯронад. Магар шароб...

Чунин андешаҳо ҳама ботиланд, зеро Лоиқ андар вучудаш позаҳр ҷой карда буд, то захри мору каждому ҳалоҳил кора накунадаш. Магар захри теғ, тир, захми забон... Шукри Худо ориву барӣ аз чунин осебҳо. Ман ҳеч чиз дарёфту пайдо накардам. Дигарон низ. Бадар меравем, то ҳалалгор набошем ба кори табибону хоби устод. Дами дар акнун мебинам таборро, пайвандонро, бародаронро: гӯйи навбатдоранд ба хидмат – Фарҳоду Шакарбеку Шарифбек, Мастону Комрону Садриддину Мирзобек, ки баробари фармудани доктор аз пайи доруву даво шаванд. Ҳолиё Ромишу Сомон аз пайи дору рафтаанд. Хоҳарам Зебинисову Сабову Мумтоз дар хонае, ки махсуси меҳмонхост, хидмат мекунанд. Ман ба онҳо «Ба хайр» мегӯям ва кӯшиш дорам, ки дилбардорӣ кунам.

Долону роҳравҳо пур-пури дӯстон ва андар сояи чанорҳои сахни бемористон он қадар лоиқшиносҳо, ки касро воҳима мегирад. Қариб ҳар кадом сигарет дуд мекунанд; ҳатто онҳое ки

ба дуд кардан рағбат надоранд. Агарчӣ ҳамаро ба дидори бемор расидан намегузоранд, як-як ба «меҳмонхона» даромада як пиёла чой гирифта аҳли байти устодро рӯҳбардорӣ мекунанд. Гурӯҳ-гурӯҳ, тӯда-тӯда, фавҷ-фавҷ сӯҳбат мекунанд ва ҳама як чиз мецоҳанд: «Чун ба ин ҳол афтада устод?» Вале касе чизе яқин карда наметавонад. Ва ба мо низ он чиро гуфтанд, ки ба дигарон: «Дар Замчрӯд будааст бо дӯстон. Чун коре доштаст ба шаҳр танҳо баргаштааст. Бо касе мулоқот доштааст. Сари фармони мошин будааст. Дар ҷое саҳт сараш дард карда, фишори хунаш баланд шудааст. Хун ба сар зада, ўро аз пой афтондааст. Касе аз ёриӣ таъҷили мадад ҷустааст. Онҳо дер омадаанд ва устодро нашинохта беъътинойӣ кардаанд, тону нотон; дониставу надониста, сӯзандору карда, ба бемористони Қарияӣ Боло оварда, хунукназарӣ карда, дар долон гузошта, рафтани шудаанд, ки як духтури панҷакатӣ Норӣ дар нуқтаи пазиро навбатдор будааст, тасодуфан бурун омада, чашмаш ба бозуӣ тирхӯрдаӣ шинос афтада, наздик шуда, устодро шинохта, мошини ёриӣ таъҷилиро бо фарёд боздошта, устодро аз нав ба он мошин бор карда, ба кохи амрози дилу асаб овардааст... Ва ҳолиё...»

Худовандо! Начоташ бидеҳ, ки мо ба хоҳири Туву ӯ ваҳдат мекунем. Ҷое ки ўст, ёрон гирд меоянд, сӯҳбат мекунанд, базм меороянд; пурсу посух мешавад, ниҳон аён мегардад, хом мепазад, сиёҳӣ аз байн меравад, ғаш барҳам меҳӯрад; бади ба некӣ табдил меёбад. Ҳеч фардери надидаам, ки ин қадар ҷозибар дошта бошад, то аз баройи ӯ нишасту базму давра ороянд, гаштаку навбат созанд; муштоқи шеъри ӯ бошанд, ташнаӣ сухани ӯ гарданд, хаваси дидораш кунанд. Ҳарчанд ўро хубтар ва бештар аз ҳама медонам, тани ману ҷони ӯ, мегӯям, гоҳе ҳайрон мемонам, ки чӣ дорад Лоик? Мешавад, ки як нафари дигарро моҳову солҳо як кас намепурсад, аммо Лоикро ба навбат хидмат мегузоранд; пазмон шуда, меоянд, ташна монда, мечӯянд; шоҳу гадо суроғаш мекунанд... Худоё! Начоташ бидеҳ!

Касонери, ки раҳораҳ тахмин мекардам, ки бояд ба аёдати Лоик биёянд, тақрибан ҳама омаданд. Имрӯз райиси шаҳри Душанбе, Маҳмадсаид Убайдуллоев омад. Аз хешу табори Лоик пурсон шуд, пасон ба ҳуҷраи сарпизишк маҷлис орош: як бори дигар шарҳи ҳол пурсид, ки чун ба ҷунин ҳол расида Лоик. Ҳикоят боз он ранг шуд, ки дар боло зикр кардам. Вале касе намедонист, ки асбоби аз сесаду гузаштани фишори ӯ чист. Ҳар кор шуда бошад ҳам, мо бояд устодро эҳтиёт кунем, хоҳиши райис ҷунин буд...

Ва баъд вазири ҳифзи сихат Аъламхон Аҳмадов ба аёдат омад ва миш-миш шуд, ки консилиум (машварати духтурони мутахассис) мешавад ва бояд аз ягон мамлақати дигар ҳақими донотаре даъват кунанд. Кор то ҷое расидааст: он ҷо, ки Абдумачид Пӯ-

лотов бошад, хочат ба даъвати дигаре нест. Пасон ба хотири илм аз ҳароммағзи Лоиқ пуччидаанд... Дигар Лоиқ ба худ наомад. Аз маслиҳату машварат мойи аз илми тиб ноогоҳ ҳамин қадар дарёфтем ва даву гечи духтурон зиёдтар шуд: Пӯлотов мурдаро монда тутхӯри ба Хучанд рафт, дигаре низ аз пайи ӯ ва кор ба мутахассиси СНГ Нигина бор шуд, инчунин ба шогирди Пӯлотов Раъно. Онҳоро рӯи даст оварда, рӯи даст мебурданд, ки наҷотбахши Лоиқ танҳо эшон бошанд. Мо аз беруни дар истода эҳсос мекардем ё пиндорамон буд, таваккул ба худо шудааст ва ҳама навъи доруру чун таҷриба ба вучуди Лоиқ мегузaronанд.

Ман дилгир шудам аз ин кор. Зеро чунин ҳолатро дар тани падари Афзалшо Султонмурод таҷриба карда буданд; зеро чунин доруйи беандозаву беҳисобро дар вучуди тифлакони писари Афзалшо Шодон ва духтарчایی Бехрӯз Меҳрубон озмуда буданд. Ба ҷуз сари хаму забони газида ва умед ба Худованд илоҷи дигаре надоштам. Вале ҳар бори даромада Лоиқро дида баромадан аз номи бемор ба мардум хабари нек мерасонидам ва рӯҳи онҳоро мебардоштам: «Устод сигарет талаб карданд; пиво хостанд; соат пурсиданд...» Ва чунон пазируфтам, ки зери мафҳуми соат маро меҳоҳад бинад. Зеро он соатро Комрон аз Лондон оварда буд ва ман дар зодрузашон ҳадя кардам. Ва ҳар гоҳ мегуфтанд, ки чизи аҷиб тӯҳфа кардӣ, сари мӯ пешу пас намешавад. Шояд маро гум кардааст, ки суроғ мекунад. Ман медароям, вачоҳаташро мебинам. Дастонашро медорам. Мебӯсам. Ба пешониаш даст мегузoram ва мегираму мегирам, ки ашки пизишкёрон мебарояд. Муқбилро раҳм меояд ба гириҳои ман ва хоҳиш мекунад, ки бароям. На, ман набояд бароям. Ҳар нафаси ӯро бояд мушоҳида кунам, таҳрики ӯро бояд бинам, хоҳиши ӯро бояд шунавам. Чун намегузоранд ё касеро ақл намерасад, ки ба навор гиранд, то ақаллан баъди сиҳат шудан ба худаш намоянд, ман бояд ҳама чизро бинам ва фардо ба ӯ гӯям. Об, мургшӯрбо ва шарбати шаҳтут мегузaronанд бо нойча аз роҳи бинӣ. Ва аз нойча моёи сурх ба ташт мерезад хунранг ва хуни дили ман аз ҳаракат мемонад. Фарёд зада наметавонам, ки хуни ӯ рехт. На, шарбати шаҳтут баргашта мерезад. Намапазираи ҳисми ӯ.

Шабҳоро дӯстон сари по мегузaronанд. Футболи чаҳонӣ меравад дар телевизион. Ҳарчанд ҳама ҳаводори ашаддианд, касе аз ин мавзӯё суҳан намекунад ва тамошояш намеравад. Дар долон, хонайи ҷудошуда, ҳуҷрайи сарпизишк, ҳаракҳои саҳни бемористон шабро рӯз мекунем ва ба маслиҳат як-ду нафарро руҳсат медиҳем, ки рафта, дам гиранд. Як воҳима фаро гирифта моро, ки Офтоб сӯхта, оламро зулмот мепӯшида бошад. Зеро Лоиқ умеду армони мо, офтоби мост. Дар аксӣ Олам аз номи халк тоҷик суҳан мекунад. Дигар нафаре нест, ки чойнишин гардад...

...Дасту пойи Лоиқ озод. Ҳалқайи банди соат дар дасти харобгаштааш кушод ва ҳамоийл аст. Бемор бе мадади касе пахлӯ мегардад – ба китфи рости чап ва садоҳе мебарорад. Вале касе намефаҳмад, ки ӯ чӣ мегӯяду чӣ меҳаҳад. Ба ҳар ҳол аз рӯйи таҳминҳо рафтор мекунад ва мургобайи Шарифбек ё Фарҳод оварда ва шарбати шаҳутро ба навбат воситайи нойча аз бинӣ мерезанд. Лоиқ, ки тамоми умр озод будан меҳост: «Агар дар ҷои дастам пар барояд, равам дар кӯҳсорон лона созам.» Ҳолиё дасту пойи озод дошт ва аз «чормех» раҳо карда буданд. Даст ба сар мебурд, ба сари сина меовард ва рӯйи шикам лағзида, гӯё ҳама узвҳоро ламсу тафтиш мекард, ки барҷост ё на. Нафаси дароз мебарорад. Танҳо ҳудаш медонад, ки чӣ маънӣ дорад ин нафас ва ба чӣ хотир ин қадар ҳаста ва ҳасратолуд аст? Наҳод ки Лоиқ аз зиндагӣ барояш ин қадар гуворо ва ширин сер шуда бошад? Наҳод яқсар аз дӯстон рӯ тофтаву безор гашта бошад, ки чашм кушода ба онҳо нигоҳ намекунад? Наҳод!? Наҳод дигар чизи гуфтани намонда? ҳамаро сурӯда, фаро расидани аҷалро ёдрас карда, гулпошийи рӯйи тобут, лавҳи сари гӯр, гирияи дӯстон, ба тамошо омадани душманон, нутқҳои дурӯдароз ва ҳама ҳасби ҳолу зиндагиву мурдагиро гуфта... Худоё! Ин чӣ рӯзу ин чӣ гуфтор!?

На! Ӯ ҳаста шудааст аз бедорхобиҳо, аз хобпарихо, ҷаста хестанҳо; аз андешайи зиёд, гами миллату халқ, аз даъвати зиёд ба бедорӣ, хушёрӣ; аз хавфи заминларза; хавфи нобуд шудани забону миллату мардум... ҳаста шудааст. Дам мегирад ва аз ҳоби хирсонаву тӯлонӣ бедор гашта, аз нав сар мекунад ҳамаро. Зеро «анҷоми ӯ оғози ӯст». Ин халқи хоболудро аз ҳоби гарон бедор карда натавонист; ё зӯраш нарасид ва ё ёр наёфт. Гаронӣ қард ба ӯву ба Иқбол, худро ба хоб зад, то мадори тоза гирад ва аз нав оғозад. Аз нав оғозад бо онҳое ки баъд меоянд: то аз ҳоби гарон бедор шудани Лоиқ онҳо ба воя мерасанд, мепазанд, ӯро ёр мегарданд, онҳо мисли мо хоми хом нахоҳанд буд, ақаллан хоми пухта ва ё пухтайи хом хоҳанд буд. «З-ин ҳамраҳони сустаносир дилам гирифт, шери худову Рустами Дастинам орзуст.» «Душманонам заифу номарданд, душмани мард орзу дорам!» Ҳамнишин, ҳамлуқма, ҳамсоғар зиёд дорад Лоиқ, аммо ҳамдилу ҳамсухан ва ҳамвазну ҳамсанг надорад. Ӯ танҳост дар ин зиндагӣ бо ақидаву анграҳойи хеш. Аз ин рӯ сар печида, ки дер омада дар зиндагӣ ва ё ҳоло гоҳи омадани ӯ набуд... аз ин рӯ сар печидаву чашм пӯшида, ки пасовандони бамулоҳиза даррасанд, то ӯ ва ғафлатзадагонро бедор кунанд...

Ба китфи рост мегардад, як рӯйи зиндагиро мебинад; ба дасти чап мегардад, тира аст рӯйи дигари он ва чизе дида намешавад. Ва хоб меравад, ки ҳоло шаб аст, мурғи илҳом дар паси кӯҳи Албурз, касе ба дом афтонда онро ва то ба Лоиқ намерасад...

Э вой! Акли шумо намерасад, ки маро бедор кунед! Хомхаёлхо, шикастабахоён! Баройи шумо дарозо хуфтани ман хубтар аст, аз он ки бедор гашта, ташвишатон диҳам. Сӯзандору мекунед, то бедор нашавам; оҳ накашам, ногуфтаҳоро нагӯям, фарёд назанам, ки суде надорад! Ман бедорам; хама мочарохоро мешунавам; хама ташвишҳоро мебинам. Хамааш дар мағзи сари ман ҷой гирифта, вале касе нест, ки онро дида тавонад; чунон ки пардаи сиёҳи рӯйи мағзи беҳамтоӣ маро рӯшан гардонад, пардабардорӣ кунад. Ин орзуӣ якумраӣ ман буд, ки хама пардаҳо бардошта шаванд, аммо пардаи сиёҳи оламгир мекашед шумо, то ман чизеро набинам. Парда! Парда! Як пардаи сиёҳ. Бардоред онро! Ва ин олами сиёҳ сапед хоҳад шуд. Вале кучост он пардадар?!

Э вой! Сарам дард мекунад! Вазнин сарам! Тамоми сангҳои Тоҷикистон бар он вазн андохта. Дар олам аз кишвари Тоҷикистон вазнинтар сангҳоке нест. Ва тамоми ин вазн ба сари ман бор шуда ва дасте мебод, ки онро аз сарам бардорад. Ақлу хираду заковату фаросоте нест, ки бо нӯги теге ё микрозе ё дукордае ё сӯзане онро аз сари ман бардорад. Танам абгор шуд, вале пардаро касе намебинад.

«Аё Лоик! Ман аз ту мепурсам: чаро ин қадар зуд таслим шудӣ?»

«...!»

«Яксар ба дилат зад?»

«...!»

«Зардуштиён натавонистанд! Сугдиён натавонистанд! Сомониён натавонистанд! Тоҷикон натавонистанд! Магар туйи танҳо, ки аз хама ин тухмаҳо Якто мондаӣ, метавонистӣ рӯзгор дигаргуна сози?!»

«Қаҳ-қаҳ!»

На! Ин садоӣ Лоик нест! Балки гӯши ман садо медиҳад бар пурсҳои содаву лодаам.

«Як мулло овардан лозим...» яке аз пизишкон кӯтоҳ гуфт, дилаш об хӯрда ба ман. Тани аз асабоният ва андешаи зиёд лоғар ва хаста гаштаӣ ман дамид, чунон ки сабза баҳорон хок бар сар бардорад. Сахт нигаристам сӯйи пизишк. Ва ӯ аз нигоҳи ман ҷӣ дарёфт, ки баройи ором карданам фармуд: «То бад нагӯӣ, нек наояд.» Ман сар фаровардам, чунон ки Лоики саркаш сар фароварда буд ба хама чиз. Вале дилам лахт баст, чунон ки хуни моли сарбурида дар коса лахт бандад. Ҳоли маро ҷуз худову худам касе пай намебурд. Баргашта аз долон назди кати Лоик омадам. Нафаси сунъӣ мегирифт.

Чашмонамро лоиквор муштмол карда, бурун омадам аз то-лори «начот» ва мардумро беқарор дидам мисли мӯроне, ки об

дар хафолашон рехта бошанд. Ҳочӣ Тағоймурод муллои мазорӣ ҳочӣ Мирзоалиро ҳамроҳ овард.

Забон ба забон харфи «кризис» мерафт. Рӯзи ҳафтум, хавфу хатар дар ин рӯз аст. Чун хуб гузарад, ҳама хуб мешавад.

Ва сарпишик Соҳиб ҳар шому саҳар занг зада аз сикҳативу ҳолу аҳволи бемор ба дастгоҳи райиси ҷумҳур ва ҳукумати шаҳр пайғом медиҳад.

Вале ягон чиз моро ором карда наметавонад: Зебинисо солхӯрда гашта дар ин чанд рӯз, ки сиву панҷ сол бо Лоик шукуфта буд; Қоришариф лоғаргар ва сиёҳтар гашта ва ҳар гоҳ ба якдигар менигарему сухане пайдо карда наметавонем ва ноилоҷем. Фарзандон дам ба дарун, ҳар чӣ пизишкон фармоянд, он мекунанд. Мумтози наварӯс ғам меҳурад, ки падари диловару фарзонро дурусттар рӯйи ҳона карда натавонист. Сабо атолаи дӯстдоштайу меросиро пухта меорад, аммо падари меҳрубон намехурад ва духтарашро навозиш карда наметавонад, ки очачон ташвиш кашидӣ. Угропалави модарӣ ҳам намехоҳад, кабкпалови ман пухтаро ҳам. Мурғи ҳулоли Фарҳод пайдо кардари ҳам. Ҳеч чиз намехоҳад. Аз ҳама чиз сер шуда, фақат як чиз монда: «Чун пушаймон шавӣ аз худ, ба худо мепечӣ...»

Дарҳо пӯшида, мулло мехонад, мо дар ҳучрайи шафат аз дастгоҳ набзу гардиши хуни ӯро мебинем. Ман намефаҳмам ин чизро. Вале Садриддини ҳуқуқшинос воҳима мекунад ва сар пештар мебаррад, ки мавҷи чун мавҷҳои кӯҳҳои Тоҷикистон пуршиканро дурусттар бинад. Гоҳ-гоҳ чараён паст мешаваду гирифт мекунад ва дили мо низ оне аз кор мемонад, нафасамон мегардад ва боз равон мешавад. Соҳиб, Муқбил ва пизишкони дигар дар ташвишанд. Вале мо умед ба Худованд бастаем. Қоришарифро фиреб дода, берун мебароранд ва ё ба ҳонаи бародарашон мебаранд, ки ҳаста шудааст. Ҳо, ҳеч кас мисли ӯ намешиносаду намедонад Лоикро ва ҳеч дил чун дили ӯ намесӯзад. Вале ӯ рафтагор нест, чун мо дида ба мавҷи сусти дастгоҳ медӯзад ва ба сони ҳезуми тар месӯзад. Охир ӯ бародари оддӣ нест, Тоҷикистон якто пайдо карда Лоикро. Қоришарифи зирак пай бурда чунин ҳолро, чон ба чонаш монда, модарбонӣ карда Лоикро хонондаст. Ӯ медонад Лоикро, ӯ таборшинос аст, ӯст дилсӯз!

Аз дасти кӯтаҳи мо коре намеояд. Ҳозир ҳастем, ки чон диҳем барои Лоик, вале чонамон зарурате надорад; ҳатто чони худӣ ӯ гарон метобад андар ҷисмаш.

Ва он шаб ҳона рафта, омадам. Ҷовидон ҳамроҳам. Дили шаб буд. Аллакай таърихи 30-уми рӯзшуморӣ имрӯзайи мо ворид шуда, дар солшуморӣ кӯҳан мохи Хӯша (Сунбула) мехондемаш. Соат наздик ба 2. Дар либоси хонагиам. Соҳиб дар ҳучрайи худ ва

чанд тани дигар аз навбатдорони таборӣ. Домоди хурдӣ Фирдавс ва бародари ӯ Хусниддин низ ҳастанд. Соҳиб ба ман рӯ меорад:

— Равед, дам гиред. Устод як зайл.

Вале ман майли рафтан надорам. Хушгӯйиҳо мекунам. Чанд бор Лоик дар ин маризхона буду табобат гирифт ва соле як бор ҳешро аз муойина мегузaronд, қариб ҳама коргарони ин чоро мешиносад; ӯро низ ҳама медонанд... Давр мегардам долону хучрайи баройи дӯстон ҷудошударо. Назди дари толори «начот» мешавам:

*«Ҳар шаб ситорае ба замин мекананду боз
Ин осмони ғамзада гарқи ситораҳост.»*

Чашмам меафтад боз ба ин байт. Намефорад. Яке аз байтҳои дӯстдоштаам, ки худи Лоик дар қатори дигар байтҳо интиҳоб кардааст. Вале ҳоло намефорад. Ман намехоҳам, ки ситорайи рӯшани «осмони ғамзада» аз он баландӣ ба хоки сияҳ афтад.

Ҳама ҷо хомӯш. Ман сарири нафаси ҳешро мешунавам ва замин сойидани кафши Ҷовидонро. Аз дарун садойи пасти қор қардани дастгоҳи нафаскашӣ меояд. Садойи тапиши дили бузург намерасад ба гӯшам, балки як садойи сунъӣ меояд... Ва дар як лаҳза дӯстон чамъ мешаванд назди дар, ки чӣ шуда бошад ба устод.

Бурун рафтем. Дар он ҷо низ дӯстон зиёд буданд.

Ҷовидонро хоб гирифт. Майли хона рафтан қард. Насими субҳ мевазид. Ҳоҷати хона рафтан ҳам нест. Вале ӯ бояд бихобад. Хобпар шудам. Ҷуз андешайи Лоик андешае надоштам. Дар борайи рӯзгор, адабиёт, дигар қору борҳо фикр намекардам. Лоик буд андар дилу дидаву мағзи сарам. Ҳама чоро ӯ ишғол қарда буд, ба дигаре ҷой намонда. Фақат мегуфтам ба худ, ки Саборо яқоя ном гузоштем. Ман китоб навиштам: «Сабо», ӯ духтар дорад Сабо. Ӯ наберайи шарикомонро Анӯша ном дод, ман наберайи шарикомонро ном гузоштам Мино. Ҳоло ҳамаи ин номҳо дар хонайи мананд, вале аз они Лоик.

Айнан ҳамон соате, ки ҳашт рӯз пеш писари бузурги Лоик Чамшед дар Амондара тирезайи хоби маро нохун зада, аз беморӣ падараш огоҳам қарда буд, тугмаи дарвозайи хонайи маро касе пахш қард. Аз тирезайи ошёнӣ дуввум нигоҳ қарда яке аз ҷавонони навбатдорро дидам ва баробари дарвозаро воз қардан ӯро гунгу лол дарёфтам, ки хабарро ба ман расонида наметавонист. Фақат тавонистам либос иваз кунам ва ба духтару домоди Лоик безабонӣ худро нишон диҳам. Онҳо дарёфтанд аз нигоҳам, ки ман чӣ мегӯям, зеро аз омадани пайкол хабар ёфта буданд, ки чӣ мегӯяд...

«Воҳ!» хаёлам ин садойи хомӯшонайи ман мисли «оҳи Лоик» буд, ки гӯрро битарконад... Ҳамин қадар дарёфтам, ки аз рахнаи

девор гузаштам ва хазонрезро дидам. Чанорҳойи хотайи кохи амрози қалб пойизӣ шуда буданд. Зери пой пур аз хазони барги чанор буд ва баробари начвойи баргу шохаҳо ва хазонҳо садойи Лоиқ ба гӯш мерасид:

*«Хазонрезу хазонрезу хазонрез,
Чаро умри чавонӣ бигзарад тез?»*

Чӣ ачаб аст, ки Лоикро дар шарҳи ҳоли хеш сухани нагуфта намонда. Аз нозодагӣ то даруни гӯр: тифлӣ, чавонӣ, мардиву чавонмардӣ, пирӣ, марг, тобути гулафшон, нутқхойи дароз, лавҳи мазор ва ҳама чизе ки ба мурдаву зинда тааллуқ дорад гуфтааст. Вале чаро ин қадар зуд? На! Бояд вазнинтар шуда бошад.

Эй афсӯс-э! Ин сори бечораро чӣ дард расида бошад, ки миёни хазонҳо пар-пар мезанад, вале мадори паридан надорад. Болаш кашол. Пояш низ вазнашро бардошта наметавонад. Ман ҳар субҳу шом садойи ўро мешунидам; мехонд аз шохсор. Он қадар хубу форум, ки баъзан ҳазордастон надорад чунин наворо, чунин садоро. Пар-пар мезанад пеши пойии ман, то мададаш кунам. Ё дар чунин ҳол ҳам мехаросад аз одамӣ, ки шояд насносе ўро ба чунин ҳол оварда бошад: ё тири адӯе расида, касе бо камонғулак ин корро карда, ё аз санги душохайи дасти кӯдакон шуда. Ба ҳар ҳол кори одам аст ё кори боз ночавонмардона.

«Эй чонвар, чӣ кор кунам бо ту? Назди Лоиқ барам? Ё ту рӯхи ўстӣ, ки ба пешвози мани натавон баромадӣ, то огоҳам кунӣ, ки «натавонистӣ! натавонистӣ! натавонистӣ! Рафикиро, бародариро, чондориро ба чо оварда натавонистӣ!» Рост мегӯӣ, натавонистам ўро хифзу химоя кардан. Акнун чун Рустам ҳазор сол рӯи даст бардошта гардам ҳам Лоиқ намеояд дигар мисли Сӯҳроб... Э не-йе! Вай зинда аст. Мисли ту боли парвоз надорад, забони гӯё надорад! Эй Сор! Дунёро бубин: райиси забони тоҷикон бошӣ, шоҳи забондонон бошӣ, лойиқи шоирон бошӣ... ва натавонӣ гоҳи зарурат чанд сухан гӯӣ?! Ақаллан «Вопасиннома»-ро хонӣ. Медонам, ки ҳама аз худат розӣ, аммо нагуфтӣ, онҳоро, ки пинҳон аён дар ҳаққи ту хубу нохуб рафторҳо карданд, Худованд чун биёмурзадашон? Ба донистӣ ман ба касе бадӣ намехостӣ; шояд омурзишат ҳамин бошад ва ҳамаи онҳоро ба Худо супорида бошӣ, ки подошу кайфарашон диҳад? Ту чӣ мегӯӣ, Сор? Охир ту ҳам аз бегуноҳтарин паррандагонӣ, ки ба гуфтӣ Рӯдакӣ аз шохсор месаройӣ. Вале ҳоло чаро миёни хазонрез мондаӣ. Охир ман рӯзи ҳаштум аст, шому сахар дар ҳамин роҳам, туро дучор наомадам, дар чунин ҳол надидам... садоятро мешунидам, аммо... аммо ин сахар...

Ҳай дарег! Ту дахон кушодӣ, пой ёзидӣ, Сор! Ин чӣ? Ин чӣ!? Акнун туро сари бора мегузoram. Лоикро хабар гирам, пасон зери хокат мекунам...»

«Дастгоҳи президент?.. Навбатдор? – Соҳиби сарпизишк дар сари телефон, оби чашм шорон мегӯяд: – Ман аз бинои касалихонӣ дилу асаб, Раҳмонов, сардухтур. Нависел: Ин субҳ 30 июни соли 2000, соати 4-у 20 дақиқа дили Шоири халқии Тоҷикистон Лоик Шералӣ аз задан монд...»

Дили ман низ монд аз задан... Медонистам, ки чашму рӯй дорам, менигарам ба сӯе, аммо намедонам ба кучо ва барои чӣ? Чунон менамояд, ки ба ҳайкале чашми бино шинонида бошанд. Карахт, беҳис, ночунбон, бетафовут... хатто он чӣ сардухтур гуфт, ман дарку фаҳм намекунам ва дар хоб шунидам он ҳарфхоро. Гӯё нигоҳам аз тирезаи бози духтурхона берун рафта, аз сари бора он Сори бечонро мечӯяд, вале ман сарфаҳм намеравам ва ба касе гуфта наметавонам. Касе низ ахволи маро пай намебарад, зеро ман қолаби беравон рост нишастаам...

Ва фурсатҳо баъд гӯё чони Лоик ба тани ман омад. Хушдор шудам. «Чӣ-й-й? Чӣ гуфтед шумо?!» Сӯйи Соҳиб нигаристам. Вале ӯ ба чунин пурси бесадойи ман эътибор надод. Ба ҳаёлҳои хеш банд буд, сигарет миёни ангуштонаш дуд мекард чунон ки миёни ангуштони Лоик. Ӯ боз ба кучоҳо ва ба қиҳо занг зада хабар аз марги Лоик Шералӣ меод. Ба ҳукумати шаҳр низ, аммо чаро ин ҳарфи нофори гӯшхарошро мегуфт, намедонам. Писанд намекард маро, фаросот намекард, ки чӣ қадар саҳт мерасад ба ман. Сарфаҳм намерафт, ки тир мезанад ба ман, захр мерезад ба косаи шаҳдам... На! На айби ӯст, дахони ӯ низ талх гашта чӣ гуфтанашро намедонад. Меҳоҳад чизе бигӯяд ба мардум, то хуш бошад, вале аз захри зиёди дуди сигарет ва талхӣ он чунин ҳарф аз дахонаш мебарояд.

Як панча об ба рӯям мерасад. Инро Соҳиб намебинад, зеро нимарӯ гашта боз ба кучо занг заданист, то донанд, ки Лоик видоат карду рафт: «Он сарви дилхунро бигӯ, Лоик видоат карду рафт.» На! Ҳоло фурсати чунин ҳарфҳо нест! Вай ба Сор занг заданист, ки баробари Лоик чон дод. Ӯ маро огоҳ карданист, ки «танҳо мондӣ».

«Соҳиб, агар чунин пайкат рост аст, ман танҳо мондам. Танҳои танҳо. Мисли Лоик – беравон. Андар боғи Адан аз он чаҳор наҳри худованд офарида яке хушкида ва аз ин рӯ оби чашми ман чорӣ намешавад. Гӯё ба чойи гӯшту пӯстам мис кашидаанд ва ба чойи чашмам шиша нигоштаанд...

Эй Худойи ягона! Ба ту ширк овардан, эрод гирифтани мамнӯъ аст! Вале руҳсат фармо, то пурсам, ки магар аз Лоик азизтар касе надоштӣ, ки ӯро бигирӣ? Магар аз ман камарчтар касе набуд, то

ӯро танҳо гузорӣ!? Охир ман низ мурдаам: на ҳарф дорам, на дида метавонам, на рафта дорам, на коре аз дастам меояд, на ашкам равон мегардад. Эй Худойи ман! Оё нашавад, ки ба ҷойи Азройил Ҷабрайилро бифиристӣ, то ваҳие орад. Охир ваҳӣҳои ӯ хама аз ҳаёт дарак диҳанд ва аз хушиҳо... аммо Азройил бандагонатро ғамбор мекунад, ба хотири бузургият, ягонагиат, офаридгориат, тавоноииат онон ба инаш ҳам шукр мекунад: «Лозим будааст, азизашро гирифт» мегӯянд.»

Дар хонаи шафат хомӯшӣ. Дастгоҳ кор намекунад. Ҷараёни дили бемисоли Лоикро; тапиданҳои онро, ҷорӣ шудани хуни заррдорашро нишон намедиҳад. Ойинаи сиёҳи бечон. Тахтаву тираки умрро ғундошта мондаанд. Дигар маърака нест, базм нест зиндагӣ нест, ки ба кор ояд... Акнун чун медароӣ ба «начотхона»? Ҳанӯз умед дорам, ки ҷое гирифт карда ва бояд кушода шавад, аз нав равонаш гирд гардад.

Ва дар он ҷо, ки умеди начоташ буд, бо суфи сафед пӯшидаанд рӯю болояшро. Ва чун ман намирам? Дигар ҷӣ дилгармиву дилкашолие мекӯнад дар ин олам? Фигони ман ба осмон дакка меҳӯрад ба ҳаёли худам ва аз зӯри он кушода мешавад ду нахри азим, дарёи ашк ҷорӣ мегардад. Вале маро ёрое нест, ки пеш рафта пардаи сафеди рӯи ӯро бардорам. Намехоҳам ӯро дигаргуна бинам, бароӣ ман Лоик гармрӯву ягона аст, ҳамон зайл бимонад... Ғалаёни хун, ғамбодайи гулӯ, тазйики дил намегузорад ором бошам: «Дод! Дод! Дод!» Садои гулгулаи ботини ман аст. Гӯё садои тамоми бедорони тоҷик ҷой шуда дар андарунам ва ман бояд онро нолам ва дардиҳам ба олам. Касе намедонад ҳоли маро, касе намешунавад садои Лоикро ҷуз ман: «Сорбон охи ҷаҳонсӯзи маро менолад!!!» Вале ҳайҳот, ки фузунтар ва пурсӯзтар аз ӯ касе нолида наметавонад «охи ҷаҳонсӯзашро». Ман ҳоло ба дигар ҷиз менолам: ба ҳоли хеш, ба танҳои хеш, бароӣ хеш, ки чун шуд: он ки зиндагиро зиёдтар аз дигарон медонист, мешинохт ва дӯст медошт, биравад ва мане, ки «Ин дунё»-ро «Он дунё» медонам, бимонам?»¹ Магар маънӣ дорад зиндагӣ, ки ӯ биомӯзад, биандӯзад, маънидон шавад, пурдон гардад, забондон бошад ва чун қомуси зинда ҷасар бимирад? Эй Яздони пок! Хубтар аз ман оғаҳ ҳастӣ, ки ӯ ҳамадон буд; аз ӯ мепурсиданд зиёд, аз ӯ маслиҳат мехостанд беҳисоб; камбуд буд мешуд, хаволиҳо пур. Ҳолиё касе пайдо мешавад, ки ин ҷойро пур карда тавонад?

Ҳо, бо суфи сафед пӯшидаанд; чизе мехоҳанд: бахти сапед, роҳи сапед ва ваҳдат бо офаридгор. Ӯ дар зиндагӣ чунин буд – сапедпӯш; дирафшдори ягонагӣ, хушрӯзӣ ва осудагӣ. Даъват

---

1. Ин нуктаро ҷуз Лоик касе намедонад, зеро танҳо ӯ хондааст «Зиндадар-гӯр»-ро

ҳам мекард ба ин роҳ. Аз ин рӯ фарзанди фарзонаи миллат ном бардошта буд.

Лоиқ чунин маргро орзу дошт: марги зебо, ки касеро ташвиш надихад ва ҷонзоде осебу озор набинад. Худованд бо ҷаҳор дасту пойи солим бигирад, то мурдаву зинда бойиси ҳарфи зиёд ва маломат нагардад. Ва аз модараш низ талаб карда буд, чунин дуо бидиҳад, дуо ки дар ду дунё дар намонад. (Дастӣ дуои модар) Армони ӯ чунин буд, ба муродаш расид. Аммо саҳту пуралам аст моро. Бисёр чиз мехостем аз ӯ. Умеди зиёд доштем, ки ҳасрат ва аламу армони халқро то охир мегӯяд ва мо мехонему менодем...

...вале ба ҷойи ин ҳама фарёд мезанем ва такрор мекунем фарёдҳои бе фарёдраси ӯро.

Китфонам ба бозӣ медароянд ва чун дастгоҳи равшанш тамоғашта танам нимҷону ниммадор метапад, ки ҳолиё аз қор мемонда бошад. Мисли ҷароғи бобой пилтасӯз дуд мекунад, дард қашида мемирад. Вале Лоиқ мехост, ки ҳаммонанди ҷароғи барқ яқбора бимирад...

«Худовандо! Акнун чӣ мешавад?»

Медонам, ки чизе тағйир намеёбад. Обҳои рӯдҳо чаппа намегарданд; бо маҷройи пешин мераванд. Офтобу моҳ нур мепошанд, ситораҳо чун ҳамеша равшанӣ медиҳанд, бод мезавад, борону барф меборад; мардумро ташвиш меоранд – ба назар камии қостие намешавад... Рӯзҳо мегузаранд – яқрағ мегузаранд, аммо ба назари мо, ки гуногун мегузаранд. Хуш мегузаранд, бад мегузаранд, тунд мегузаранд; яқро боло мебаранд, яқро паст мезананд... ҳама ба-ройи фиреби назар, ки мо зиндагӣ мекунем; ба воя мерасем, камол меёбем, пир мешавем, ночору ноилоҷ мегардем, мӯҳтоҷи қасе мешавем... ва он гоҳ пушаймон мегардем аз қардаву ноқардаи ҳеш, ки ҳеч будааст, пуч будааст; чизе набудааст бемарғу анӯша. Чизе набудааст пойдор аз ҷондорон. Бечонҳо пойдоранд ва ҷовидона, ки қас эҳтиёҷ дорад ба онҳо. Ба назар ҳама чиз барҷой. Лоиқ низ дар ҷойи ҳеш – рӯи тахт хуфта. Чунон хуфта, ки рӯи пӯшида. Аз шарми зиндагӣ ё аз дарди мурдагӣ, танҳо ӯ донад.

Имрӯз Лоиқ кам мешавад, фардо ман кам мешавам, пасфардо онҳо кам мешаванд; ба ин сурат мегузаранд рӯзҳо; ба д-ин сон мераванд асрҳову ҳазораҳо ва гирдгардон... Дар яке аз ин давраҳо Лоиқ боз меояд, аммо... аммо надонад дар он сурат ҳам, ки ҷи гуна мурда буд. Зеро мурдани ӯ муаммо бошад, тақрибан то сад-солагиаш. Баъдан шояд ин муаммо ҳалли худро ёбад ва донандаҳо ба забон оянд, ки чун шуда буд.

*«Мурд Муродӣ, на ҳамоно, ки мурд,
Марги чунин хоҷа на қорест хурд.»*

Ва сар шуд. Мо дар чӣ хаёлу фалак дар чӣ хаёл? Сар шуд, ки мазори ӯ дар кучо бояд бишавад? Қоришариф ва Чамшед садо бароварданд, ки чанозайи Лоикро ба Мазор баранд ва гӯри ӯ бояд пахлӯйи дахмайи зодагон бошад. Вале ин андеша ба бисёр касон хуш наомад, ки Лоик фарзанди як маҳал ё рустое набуда, фарзанди фарзонайи Тоҷикистон аст ва марқади ӯ бояд дар Душанбе бошад. Напухт ҳарфи пайвандон. Пасон тасмим гирифтанд, ки дар Душанбе ба хок супорида шавад, вале шарте дорад: дар тегайи рӯ ба рӯйи мазори устод Мирзо Турсунзода чой дода шавад, то дарвозае шавад ба гӯристонии одамони машҳур андар Лучоб. Вазири фарҳанг Бобоҳон Маҳмадов ба бемористон омад ва ин назарро арза доштем. Ӯ ваъда дод, ки ин арзро ба Боло мерасонад ва халшаванда аст...

Нашуд. Ин суҳанро касе ба инобат нагирифт. Ман ҳамроҳи Қоришариф бояд чойи гӯри бародарро интиҳоб мекардем дар қатори хуфтагон. Сари манзил рафтем, ноумед шудем. Ман чашмдор набудам, ки беъътиний мешавад нисбати Лоик. Чанд тан аз намояндагони ҳукумати шаҳр баройи чудо қардани гӯрхонайи шоири беназири тоҷик Лоик он чо ҳозир буданд. Ба назари ман чунон расид, ки умуман Лоикро намедонанду намешиносанд ва ё донистан намехоҳанд. Дуру дароз баҳсу талош шуд ва аз гуфтайи сармеъмор чунин баромад, ки қарор баройи ҳама як аст ва Лоик ба 5 x 3 метри мураббаъ хок ҳақ дорад. Ман зери обу арақ мондам ва акнун сарфаҳм рафтам, ки чаро пайвандон баройи чанозаро ба Мазор бурдан талош доштаанд. Лоикро гӯр накарда хор доштем. Ман аз худ бурун рафта, дод бар онҳо задам: «Шумо медонед, ки Лоик баринҳо дар ҳазор сол як бор ба дунё меоянд!» Аммо азони ман беҳуда буд. Сармеъмор Ким ё Пак чоеро ба мо намуда фармуд: «Агар чойи васеъ хоҳед, ана ин замини рӯ ба рӯ. Баробари ба майдон омадан мучассама метобад. Ҳам ба қибла...» Худоё, Ким қибларо ба мани мусулмон ёд медиҳад. Ба ростӣ номи ӯро намедонистам, чунин мурочиат қардам: «Сармеъмори мӯҳтарам! Чӣ хел шумо қибларо ном мегиред, ки пушти хайкал ба қибла мешавад. Дигар ин ки гӯр дар паси мучассамаҳойи Ниёзиву Муҳаммадиев меояд ва ягон зеб надорад...»

— Ин хел бошад, мо дигар чо надорем. Дар қатори дигарон гӯр кунед!

Зиёд андешидам. Баъд ба Қоришариф рӯ овардам:

— Нашуд, ако! Он чӣ мехостем, нашуд. Чӣ кор кунем?

— Ман ҳам хайрон.

— Агар қадри Лоик ҳамин қадар аст, бехтар аз пахлӯйи устод Улуғзода чое нест.

— Ба назари ман ҳам хубаш ҳамин.

«Ай Лоик! Медонӣ, пас чиҳо шуд? «Ту напурсе ман нагӯям!» Кирдорхое шуд, ки рӯй надорам, бигӯям. Дар «мурдахона» боздоштанд туро. Зеро тамузи тобистон, ҳаво гарм, гӯшт мегандад. Ҳамаашро Сохибу Шакарбек – мехроби чиҳилу дуввуми Мазор (Ёдат ҳаст, ки дар чашни чиҳилсолагиаш ин ҳарфро гуфта будам?) ташкил карданд. Ях оварданд баройи Лоики сӯхтачигар, андар ихотааш гузоштанд, шамолдиҳаку бодбезакҳо кор карданд, то ту азоб накашӣ ва сӯхтатар нагардӣ. Танҳо ман хидмат карда наметавонам. Зеро ту мурда найӣ, Лоик, мурда манам! Ман бояд аз номи ту миннатдорӣ кунам, лекин ба ман чунин ваколатро надоданд. Ман акнун дар мурдаи ту як нафар тамошобин. Киҳо ба ту чӣ хидмат мекунанд, ҳамаашро бояд бинам:

Хоҳарам Зебинисо нола мекунаду мегӯяд, ки зудтар чанозаатро ба хона оранд, то шаби вопасин меҳмони хонаи хеш бошӣ. Ҳама аз дидорат сер шаванд. Вале аз омаданат овоза ҳасту дарак нест. Мошинҳо рафтаанд. Меорандат. Оварданд.

Э Лоик-э! Ҳар гоҳ ба поят медаромадӣ ба хонаат, ин бор бо сарат омадӣ. Туро ба рӯи тахти равон бор карда оварданд ва миёни хонаат бар «маснади шоҳӣ» хобонданд. Манаҳат баста, нарангуштони пойҳоят баста, чашмонат пӯшида, лабонат часпида. Ранги коҳида дорӣ...

Э худо! Лоик ин хел набуд: чашмони дамида, лабони хандон, ранги гандумӣ дошт. Бардам, бақувват, ялосо буд.

Чони бародар! Чӣ шуд бо ту, якбора дигаргуна шудӣ: чашм пӯшидӣ, то набинӣ; лаб дӯхтӣ, то нагӯӣ. Сахаргоҳ шитобон ба наздат омадам, ки ҳоли Сорро бигӯямат... Дарего!

Лоик! Чашм кушову бубин, ки Бибизахро чун менигаранд ба ту! Рӯ ба рӯят. Даст пеши бар доранд. Ба назари ман ашк ҷорӣ мешавад аз ду чашмашон ва рӯи гилеми қолиро шуста мефарояд. Ба марги шоҳписар мегиряд модар. Ту зиёд гиристӣ, Лоик! Ту зиёд сутудӣ, Лоик! Хостӣ воми фарзандӣ адо кунӣ, натавонистӣ. Ба андешайи худат натавонистӣ. Вале мардум мегӯянд, ки писар ҳамин қадар хидмат мекунад. Аммо ту мудом такрор мекардӣ:

*«Якшаба он ранҷ, ки модар кашид,
Бо ду ҷаҳонаш натавон баркашид.»*

Ёдат ҳаст, ки мо ба мурдаи модар дар шаби тор раҳгум зада, расида рафта будем? Не! Намегӯм, Лоик! Ман туро бори дигар гирёндан намехоҳам... Гиристан навбати мо. Ту намебинӣ ашки моро; ашки модарро, ашки хоҳарро, ашки бародарро, ашки зану фарзандро, ашки пайвандонро... ашки тоҷикро. Тоҷикистон нола дорад, аммо расонаҳо бепарвоянд.

Акнун ман менолам, Лоик! Аммо ту намешунавӣ. На! Бояд шунавӣ. Ҳоло, ки салот накашидаанд, бояд шунавӣ. Бояд ҳама нолаҳоро дар навори мағзи зудгиру дерфаромӯшат бигирӣ ва бо худ дорӣ. На, Лоик! Гӯш надор, ман холо нола намекунам, балки мисли модар ашк мерезам. Ана бубин: лабонам чун лабони ту баста, хомӯшам, аммо аз дидагонам об мешорад. Ин чашмайи хушкнашаванда бувад андар сӯғи ту! Ба назарам маро ҳамин чиз нобуд мекунад. Чун равғани чароғ нам-нам кам мешавад. Маро мехӯрад ва...

... ва ман мемирам... Аммо намедонам, ки дар пахлӯйи ту хок мешавам ё на! Агар чунон мешуд, чӣ кирдорҳои пас аз ту рух додaro меовардам бароят.

Вале ту медонӣ, ки ба назди кӣ меравӣ? На! Фикре ки мо доштем, нашуд: аз устод Турсунзода дуртар. Маро бубахш, Лоик, аз ноилоҷӣ чойи гӯратро мо – Қоришарифу ман интиҳоб кардем: дар пахлӯйи гӯри устод Улғзода. Он чо боз устод Иқромӣ, Миршакар, Ниёзӣ, Муҳаммадиев, Қутбӣ, Одина Ҳошим, Сайф ва Тӯҳфаҳону Малика ҳастанд. Исҳоқӣ низ. Ҳамон Исҳоқӣ, ки наздашон равем, «Лоикчон омадаанд» гуфта, шиша мебароварданд. Лоик! Қисса бикун ба онҳо, ки баъди сарашон чӣ руҳодхое буд. Ба Сайф нагӯйӣ ҳам, мешавад. Зеро ӯ бисёр чизхоро медонад, ҳатто зиёдтар аз ману ту. Вале ӯ хислате дошт, ки бо ҳар кас ҳамсӯҳбат намешуд ва зиёд намегуфт. Аз ин рӯ шояд ба пештар рафтагон чизе нагуфта бошад. Ё шояд мусофир шуд, кушода гашта, ягон шингил ҳикоят карда бошад. Ниёзӣ кунҷков, ҳамаашро пурсида, мӯ ба мӯ мефаҳманд, сонӣ... Ту ҳам намегӯйӣ, Лоик! Медонам хислати туро. Бадашро нагӯйӣ ҳам, хубашро бигӯйӣ, то онҳо огоҳ гарданд, ки то кучо расидаем. Албатта Иқромӣ фикр мекунад, ки ҳар сол як китоб мебароранд адибон, Миршакар умедвор, ки «Достони Ленин» менависанд шоирон, Муҳаммадиев ҳаёл доранд, холо ҳам бо мушкилиҳо ягон-ягон сӯйи Макка мефиристанд му-сулмоноро. Ба Қутбӣ ҳатман расон, ки Панҷакату Фарғар дар хавза мондааст, писар ба мурдаи падар расида наметавонад... Ба ту лукма доданам шарт нест, ҳамаашро худат медонӣ.

Лоик! Бигӯйӣ, ки ба озодӣ расидем. Ва соли дигар даҳсолагии истиқлолиятро чашн мегирем. Ҳа, нагуфта намонад: онҳо низ озодиро дида буданд ва месурӯданд: «Мустақил давлати тоҷикон барқарор шуд». Ҳоло мо месароём: «Зинда бош, эй ватан, Тоҷикистони озоди ман!» Бигӯйӣ, албатта расон, ки Тоҷикистон озод шуд. Озоди озод. Баъзеҳо аз мастӣ, бархе аз ноилоҷӣ, гурӯҳе аз нодонӣ ҳар чӣ хоҳанд, мекунад: ба хоричаҳо мераванд; хоҳанд, бармегарданд, нахоҳанд, намеоянд. Аз деҳайи Бобойи Сафар наздик ба ҳафтсад нафар дар Русия кор мекунад. Корҳои олий не, корҳои Одинавор. Аз Амондара ҳам рафтагон доранд... Бехуда

мегӯям. Медонам, ки ту намерасонӣ чунин пайғомро. Назарат баланд. Дар он чо низ «Шохнома» мехонӣ, газали Ҳофизро тақрор мекунӣ, рубойихоӣ Хайёмро, «Модарнома»-ро мехонӣ. Андар бихишт нахрҳои асалу шароб ваъда шудааст, бо онҳо машғул мешавӣ. Дар ин дунё чунин будӣ: ба касе кор надоштӣ, чизеро халалгӯ набудӣ; атоӣ ҳар касро ба лиқояш мебахшидӣ. Ба моли кас чашм ало намекардӣ. Чӣ инсоне будӣ, Лоик!?

Бародари қисматиам!! Имшаб бо сурати ту рӯ ба рӯ будам; ҳамон сурат, туро канда гирифтааст – Лоикӣ заминиву ҳақиқӣ, хоксору шикастанафс ва дар худ фурурафтаро. Чунон ба ман менигарад, ки дилу чигарамро муойина мекарда бошад. Ба ҳар гӯшае равам, дида ба он сӯ мебарад. Нигоҳаш хаста, имдодталаб... не, имдодталаб не, мармуз. Чӣ мехоҳад, кас пай намебарад. Худи худат, аммо дилшикаста. Ва ман рӯ ба рӯи он мешинаму мегирам, дилдорӣ намекунад маро. Ором шав, намегӯяд; ғам нахӯр, намегӯяд. Ман ғам намехӯрам, лекин аз ғам зиёдтар ва зӯртар чист? Ҳа, ҳо он ки оҳанро мехӯрад – занг. Ана ҳамон хел, дили маро андудааст занг ва пиндорам раҳойӣ нест аз он. Ягона умедам он аст, ки ашк зудояд занги дилро. Аз ин рӯ мӯя дорам.

Бисёр нуқтахоро дармеёбад нигоҳи ӯ, вале ба пурсҳо посух намедиҳад. Ба назарам гоҳ захранда мекунад, гоҳ тамасхур дорад, гоҳе ғамист, гоҳе шӯрида; оне ноумед, оне норозӣ: оне омир, гоҳе ҳақир. Аҷаб сурате. Гӯё аз қиёфайи башар сохта бошанд онро. Чизе мехоҳад, чизе намехоҳад; чизе гуфтанист, чизе нагуфтанист... вале...

На-на!!! Дарёфтам: худаш гуфтааст: «Навиштаҳоямро хонед, ҳама чизро дарёфт хоҳед кард.» Гуфтааст, навиштааст. Рост, рост! Ҳочат ба ину он набувад. Ин авлиё гуфтааст ҳамаро... Бо вучуди он чизе мехоҳад аз ман. Пиндорам: ту маро медонӣ, мегӯяд ё қиссайи маро навис, мегӯяд, ё ягон ҳарфи дигар, ки ман сарфаҳм нарафтам. Аҷаб! Мо аз як нигоҳ мефаҳмидем андешайи ботинийи якдигарро, аммо чӣ аҷобате, ки яқин намешавад. Шояд ишора ба асбоби мурдани асли хеш дорад ин сурати безабон, ки касе он сабабро намедонад. Чуз Худову Лоик...

Осуда бош, бародари чо́ниам! Кори аз дастам омадаро мекунам. Лекин дасткӯтоҳам; дастам намерасад ба гиребони орзу. Ана барои чӣ қасону ноқасон ин қадар зӯр мезананд ба мансабу вазифайу курсӣ, то дар сахтиҳо дастдарозӣ кунанд. Ман аллақай кӯтаҳийи дастамро донистам: он чӣ мехостам, нашуд. Мехостам, ки гӯри ту дар баландие чой гирад, ки миёни макбарайи туву мазори Мирзо Турсунзода дарвозае гардад ба мазори номдори кишвар. Охир чуз ту кӣ сутудааст, сурӯдааст ба он пояе, ки

мебод Тоҷикистонрову куллаҳои онро ва қаҳрамононашро ва фарзандони номдорашро? «Ду имом»-и онро, «Сулҳи деринтизор»-ро, «мӯҳрайи шикаста»-и моро, «решаи бурида»-и моро, таърихи моро, таммадуни моро... ва ҳар бузургиву баландиву шукӯху шаҳомате, ки доштем дорем?

Лоик! Ман ин саҳар боз аз бемористоне, ки 230 шаборӯзатро дар он чо гузаронидаӣ, гузашта омадам. Ҳар рӯз ба умед будам, ин субҳ ноумед. Он чонвараки хушхон, ки мурдаашро сари бора гузошта будам, натофт. Ё «сайёде» бурдааст ё шариконаш.

Лоики чон! Чонам месӯзад! Охир чун шавад, ки ту дарёзиви ман ба по истам? Ман ҳам бояд паҳлӯи ту бошам. Ман танҳо мондам. Чунон ки ту танҳо будӣ бо ҳама халқи олам. Зеро ту дигар кас будӣ: ақидаат, андешаат, фикрат, дидат дигар буд ва миёни ҳама хешро танҳо меёфтӣ. Ва мегӯянд ҳам: Лоик миёни шӯру шарар танҳо монд. Ҳоло низ танҳой. Андар маснад хуфта танҳой миёни мо ва ман низ танҳоям бе ту.

Лоик! Дарку эҳсос мекуни, ки мебӯсамат? Мурдаи ту дуввумин аст, ки мебӯсам. Мурдаи сарди падарамро бӯсида будам. «Во падарам!» гуфта, бӯсида будам аз руҳи чапашон. «Во бародарам!» гуфта, мебӯсам аз руҳи ростат. Серунии ҳар ду якраг. Ва як эҳсосе, ки андар руҳи зиндагон намешавад, боқӣ монд дар лабонам.

«Во додарам!» Гардан мегирем; гардани бародарро, гардани додарзодаҳоро, гардани дӯстону ёронро. Ва он гоҳ мегӯем хостаро, шудаву гузаштаро ва бударо. Бештар зану духтарон, хоҳарон, модарзан ва кадрдонҳо месӯзанд. Гӯя доранд, мӯя доранд... саргузашт мегӯянд, дил холӣ мекунанд.

Хона тангӣ мекунад. Мардон бурун мераванд нолон. Ман истода наметавонам ба по. Ҳар ҳолдоне, ки омад, гардани маро мегирад ва дилдорӣ мекунад, ки бародари ҳамтани Лоик манам. Мадорам рафта, бар курсие менишинам. Айб бошад ҳам, чунин корро мекунам, зеро пойҳои беҳанг вази ҷуссайи лоғарамро бардошта наметавонанд. Дарег! Тахтаи мурдашӯйро дароварданд. Ва охири дидори мо ҳамин буд. Сад дарег!

Лоикшоҳ! Аспи ҷӯбиرو оварданд! Саворат мекунанду мебаранд. Рӯи дастҳо шудӣ. Аз хонаи танг баровардани тобутат ва ҳамайи тобутҳо чандон мувофиқ нест. Зеро ин хонаҳо барои зиндагон аст, вале мо ғами мурдаҳоро мехӯрем. Даст ба даст, сари даст меравӣ нозгунчи миллат, дидадаройи халқ, ғамхори ватан. Тори сар мебардорандат ва дасти баъзеҳо намерасад ба тобутат. Аз ҷумла дасти ман. Ягон фикр ба сарат наояд; мегӯям: аввалан мадор надорам, дигар ин ки маро дур карданд... Не-не! парешон нашав! То туро дар сафар парешон накунам, ягон вақти дигар мегӯям. Нигарон бош! Ҳамин ки ба наздат омадам, мегӯям. Ҳамин қадар

зикр мекунам, ки ба назари баъзеҳо ману ту бегона, зеро аз миёни зодгоҳамаи Зарафшон чорӣ мешудааст. Ягон бор чунин андеша ба сари мо наомада буд. Тоҷикистонро як пора медонистем. Бидон, ки ҷудойиҳо чӣ гуна ва аз кучо ибтидо мегирад.

«Бори амонат»-ро ба мошини боркаш бор карданд, Лоик! Ман ба мошини Комрон наништам, ки Зебинисоро барад, Саборо барад, Мумтозро барад. Ба мошини Азизбек ништам, то аз паси тобутат равам, дар роҳ шикаст. Толеамро гардам. Ин чиз хосу насиби ман аст; ту хуб медонӣ, Лоик! Ҳама вақт чизе ё касе бояд маро халалгор бошад. То мошини дигар пайдо карда назди биноии театри ба номи Айни расидам, ки тобути туро ба толор дароварданд. Дасте мисли ғавҷуб пеши роҳи маро гирифт ва боздошт марову ҳамаро. Он даст маро мешинохт ва дугонагӣ будани моро медонист. Аммо ба баҳонае боздошт. Зери офтоби тамуз, миёни ҷомаи сиёҳ арақшор шудам. Миёнам баста, сарам пӯшида, сӯхтам. Ҳам барои ту, ҳам аз офтоб. Баъд чӣ шуд, медонӣ? Маро иҷозат доданд, ки дароям. Даромадам, аммо ба сари тобутат нарафтам. Зеро дӯстон ва ошноҳо зиёд буданд. Дами дар истодам ҳамроҳи Юсуфу Зафар, то меҳмононро «хуш омад» гӯем. Ҳай меомаданд дӯстону душманон ва ман надонистам, ки нота-вонбинон барои чӣ меоянд? Ту намедонӣ, Лоик! Дар он тараф, рӯ ба рӯ тобути Додхудоёвро гузошта буданд, шояд он касоне, ки ту дар зиндагиат ҳамсӯҳбат шудан намехостӣ, ба хотири он кас омада бошанд? Инро ман ҳаёл мекунам, вале ту парво надорӣ, чунон ки будӣ. Мадорам намонд, Лоик! Ҳаёлам нерӯям ашк шуда рехт ва така бар сутун задам. Ҳамин қадар медонистам, ки сиришк аз дидагонам мерехт ва гарданам қач, сар бар сутун зада будам ва як дастгоҳи сиёҳ сӯям менигарист. Ба назарам, ҳолатам барои наворбардор ачиб метофт. Дастгоҳ наздик мешуд ва ашки шорони ман акс меёфт дар он. Наворбардор маро дилдорӣ кард. Шинохтам, ки Олимҷон буд. Он ки дар борайи Лоик «Чилмехроб» сохтааст. Ё мешинохт моро, медонист як ҷӯра одамро ва барои пасовандон навор мегирифт.

Фориғи қор ману Зафар аз назди тобутат гузашта, чанозайи Додхудоёвро зиёрат карда, боз ба назди тобутат омадем ва гирӣи Комронро дидам. Ё ҳаёл мекард ки ман мурдаам, ҳамчунон мегирифт. Ё барои он, ки маро аз ту ҷудо меид...

...Ва бароварданд тобутатро. Гузоштанд паҳлӯи ҳам тобутҳоро. Мани танҳо ба зинаҳои пешайвони театр ҷой гирифтам. Ҳамаро меидам, вале намешинохтам. Ё нури чашмам кам шуда буд ва ё нури офтоб намегузошт, ки чехраҳоро бинам.

Райиси шаҳр, дӯсти Лоик – Маҳмадсаид Убайдуллоев аввал-сухан гуфт, ки меҳру муҳаббати худро зимни шарҳи ҳол иброз дошт. Ва ҳар кӣ сухан мегуфт ба ду тобут рӯ меовард: Қаҳҳор

Маҳкамов, Султон Мирзошоев, Камол Насрулло. Чӣ хуб гуфту гирёнд Султон.

«Дар дили офтоб нашинед, офтоб мезанад» оҳиста ба гӯшам гуфт Исмоилзода – падарарӯси Фарҳод ва аз зинаҳо фаромад. «Боке не» оҳиста гуфтам ва миннатдорӣ кардам ба ғамхориаш. Ва ашқам тар мекард сарсинаамро, офтоб кора надошт.

Ва тобутҳоро бардоштанд. Мошинҳо мерафтанд. Дар нимароҳ мошинҳо аз ҳам ҷудо шуданд, тобутҳо ба роҳҳои гуногун рафтанд. Гӯр ҷудо, гӯрхона ҷудо.

«Ако!» дили ман гулгула мекунад, ки ба Қоришариф муродам-ро гӯям, вале овозам намебарояд. Хомӯш мемомам ва он чизҳое ки медонаму армонам ҳаст, андарунам зангор мебандад ва ман ҳеч гоҳ ба мақсадам намерасам. Меравему меравем, андарунам месӯзад, ин ҳарф то забонам меояд, аммо баланд ифода карда наметавонам: «Ако!» Гумон мекунам бо тамоми овоз садо медиҳам, лек ако шумидан намеҳоҳад ва ё гӯш гарон мегирад. Ў намедонад, ки ман чӣ ният дорам.

«Ако!» Намешунавад, ки намешунавад. Пас ман дандон ме-соям ва саҳт мегӯям: «Ако! Лоикро ман ба лаҳад гузорам!» Ва забон мегазам, ки дигаргуна нафаҳмад муродамро. Нагӯяд, ки ин одам худро ба Лоик қон ба қон мегирифт... Не-не, ако! Ин ҳел не! Ман як ният дорам. Лоик медонад. Ў бахши аввали романи «Зиндадаргӯр»-ро хондааст. «Дар сӯгвории хоҳарам»-ро. Бахши дигараш «Дар сӯгвории модарам». Ҳар дуи онҳоро ман ба хок додаам. Вале намедонам, ки чаро худ аз худ ба сарам зад, ки бахши савумро «Дар сӯгвории миллат» ном додам. Дар ду ҳолати аввал намехостам аз гӯр бароям, балки мехостам зинда андар гӯр бошам. Вале маро зӯран аз гӯр мебароварданд. Ҳоло... «Ако! Гузашт кунед, ман бародарамонро ба лаҳад ниҳам ва паҳлӯи ӯ дароз кашам... Ақсон! Як бор гузашт кунед! Ҳарчанд медонам, ки гарон аст шуморо. Касе ҳаммонанди шумо намесӯзад, касе мисли шумо ба қойи ғизо хун намехӯрад; ҳамаашро мефаҳмам... лекин зарур бувад. Гузашт кунед!

Лоик! Қӯрайи ҷамлакии ман!¹ Охирин бор мадад бикун! Ақоро бифаҳмон, то ман ҳамроҳат ба гӯр дароям. Инро фақат ту мефаҳмӣ, зеро хондаӣ, медонӣ. Вагарна «Зиндадаргӯр» нотамои мемонад мисли «Ангороҳ»-и ту.

Лоикқон! Бигӯ, бифаҳмон! Инҳо намешунаванд, намефаҳманд мақсаду муроди моро. Ҳаёл мекунанд Лоик шеър гуфт, хонданд, мисраъҳо садо доданд, вассалом. Аз кучо донанд, ки «Кӣ шикаст мӯҳрайи мо?» чӣ боре дорад, чӣ тадқиқоте мехоҳад, чӣ таъриҳест?

---

1. Таъбири Лоик

Худое! Тобутатро бар хоки нарм мегузоранд, Лоик! Рӯйи хоке, ки аз лаҳади гӯри ту баровардаанд ва чанозаатро бар ивази он хок бояд дар гӯр ниҳанд. «Аз хок бурун омада, бар хок шуда.» Оқибати ҳама тақопӯхо чунин. Инро ҳама мебинанд, медонанд, мешунаванд, мегӯянд, вале ба касе панд намешавад. Як лаҳза худованд ба дили инсон раҳм ҷой мекунад; то мурдaro ба хок супоридан андеша мекунанд, вале чун аз сари манзил дур шуданд, Аҳмади поринаву савдогари Кармина мегарданд. Лоик, бубахш! Шайтонийи инсон шайтонийи бузро монад, ки дар ҷое барги сабзро бинад, ҳазор бор ба шохаш заниву аз он роҳ гардонӣ, чун чашм хато кунад, сӯйи барги сабз тозад.

Қоришариф ба айвони гӯр фаромад. «Эй ако! Эй ако! Ман зарурате дорам! Медонам ин қарзи бародарийи шумост, вале ман низ қарздорам! Воми ман гарантар: дар назди Лоик, дар назди таърих, дар назди қавм, дар назди миллат. Охир ӯ маро сипари хеш номида буд. Чун шавад? Чун шавад, агар ӯ бе ман ба гӯр равад!? Ако, акоҷон! Ҳамон шарм, ҳамон ҳаё, ҳамон шикастанафсӣ, ҳамон фурӯтанӣ, андеша, ор, номус холо аз ман нарафтааст ва дар ин ҷо низ талoш карда наметавонам. Бояд шумо нияти маро пай баред! Ҷоятонро ба ман диҳед, ман бояд ба лаҳад дароям, ман бояд зери сари саҳти ӯ, вале дар назди миллату халқ баланди ӯ, як пора кулӯхи саҳту дуруштро гузорам, камарчайи сарбандашро кушода рӯяшро боз кунам ва гӯям, ки нигар, олами рӯшан ин ҷост... Ва баъд... ва баъд...

Ако! Акоҷон! Аз барoйи худо, аз барoйи савоб... Шумо истед дар айвон, ман дарoям ба лаҳад! Ако! Ако! Ман ин ҳарфро баланд гуфта наметавонам. Мардуми ноогоҳ механданд ба ман. Нoмамро мебароранд ба девонагӣ; ба худнамоӣ, ба шӯҳрат... Аз ин рӯ баланд садо карда наметавонам, танҳо ба шумо мегӯям, ки қиссаҳои бародарийи моро медонед. Медонед, ки мо чун ба якдигар дар ҳолатҳое сачда мекардем. Инро бори аввал мегӯям...

Эй Қоришариф! Эй акоӣи ҷон! Нафарoед ба лаҳад! Ин вази-файи ман аст! Охир ман бояд он ҷо бошам. Шумо нозҳoӣи ӯро бардошта наметавонед. Шумо ниёзҳoӣи ӯро намедонед. Зеро Лоик аз шумо ибo мекард, ҳама чизро намегуфт, розу ниёзашро дар худ медошт, зеро шуморо бародар-падар медонист, эҳтироматонро аз ҳама болотар мегузошт ва ҳаёл мекард, ки баъзе корҳову рафторҳoӣи ӯро наменвисандед, коҳиш медихед, андарз мегӯед, аз ин рӯ худдорӣ мекард, шуморо ташвиш намедод.

Арзандатар шумoед, ки он ҷо дарoед. Лекин ман мурoди дигар дорам. Мехоҳам он ҷо бошам. Ҳамроҳи ӯ монам. Даричайи лаҳаду айвонро чим зананд, мо аз ҳама ҷудо шавем ва он чизҳoе, ки бояд мегуфтему гуфта натавонистем, бояд бигӯем. Охир мо дар ин умри кӯтоҳ ду тарики давлатдорӣ ва ду «озодӣ»-ро дидем, бояд дидаву

шундаҳоро бигӯем; Лоиқ кам-кам гуфтани буд, умр бако накард, мани танҳо ин борро кашида наметавонам, мо бояд дар он чо гӯем. Чунки дар он чо каси гӯш мекардагӣ, суханчинҳои миёнарав нестанд... Танҳо қаҳрамонии «кимони ду тараф»¹ сазовори дostonҳост. Лоиқ сулҳ овардани ононро табрик карда тавонист, вале хидмати беназирашон дар адабиёт ногуфта...

Сабр кунед, ако!»

Вале ако сабр накарданд. Чуз худову Лоиқ касе садойи маро нашунид. Ако пойҳои суфпечи бародарро дошта ба даруни лаҳад кашиданд. Чамшеду Афзалшо дар айвон мурдаро рӯи даст мдоранд, Шакарбеку Садриддин аз ду тараф дошта, майитро сӯи лаҳад майл медиҳанд. Ман чашмонамро пӯшидам. «Пӯшида чун чон меравӣ андар миёни чони ман...»

Як садо омад: «Шоирро ба хок медиҳанд, мардум!» Садойи Гулназарро мемонд. Шояд ӯ низ андешаҳое дошт мисли андешаҳойи ман. Ва шояд чуръае чуръатафзо хӯрда буд, ки садо бароварда тавонист: «Ман бояд он чо бошам, ба чойи Лоиқ!»

*«Нӯшед ба ёди хотири хастаи ман,
Холӣ нақунед чои бишиастаи ман.
Андар сари гӯри ман гузоред чу лавҳ
Як соғари вақти мастӣ бишкастаи ман.»*

Дигар садойи ман суде надорад, ашкам хокро тар мекунад.
ӯ мурд, ман зинда мондам.
ӯ зиндаи човид гашт, ман мурда шудам.

3 март 2001

---

1. Таъбири Лоиқ

МУНДАРИЦА

Актёр 5

Лоикнома 269

СОРБОН
КУЛЛИЁТ

Чилди IV

Ғалатгир: *Бӯриш Сармад*
Муҳаррири
техникӣ: *А. Мираҳмадов*
Тарроҳ: *Ф. Раҳимов*
Ҳуруфчинон: *Комёр ва Ардашед*

Ба матбаа 01.10.2009 супорида шуд. Ба чоп 20.01.2010
имзо шуд. Коғози офсетии №1. Ҳуруфи адабӣ. Чопи
офсет. Андозаи 84x108^{1/32}. Ҷузъи нашрию ҳисоби 27,5.
Адади нашр 200 нусха. Супориши №128/09.

Нашриёти «*Эҷод*».
734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 36.
Тел.: 221-95-43. E-mail: ejodfir@mail.ru.

ISBN 978-99947-39-83-7

9 789994 739837